

PROCEEDINGS BOOK

11 - 12 HAZİRAN 2022
DİYARBAKIR

www.anadolukongre.org

ANADOLU
ULUSLARARASI
SOSYAL
BİLİMLER
KONGRESİ

ANADOLU

9TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

Edited By:
Dr. Gültekin Gürçay
Khorram Manafidizaji

ISBN : 978-625-8151-11-4

ANADOLU
9TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
JUNE 11-12, 2022
DIYARBAKIR

CONFERENCE ORGANIZING COMMITTEE

Head of Congress: Doç. Dr. Mehmet Fırat Baran

Head of Organizing Board: Dr Gültekin Gürçay

Organizing Committee Member: Prof. Dr. Hülya Çiçek Kanbur

Organizing Committee Member: Prof. Dr. Həcər Hüseynova

Organizing Committee Member: Doç.F.ü.f.d., İradə Kərimova

Organizing Committee Member: Doç. Dr. Könül Səmədova

Organizing Committee Member: Doç. Dr. Nazilə Abdullazadə

Organizing Committee Member: Doç. Dr. Sevinc Sadıqova

Organizing Committee Member: Dr. Nadire Kantarcıoğlu

Organizing Committee Member: Dr. Amaneh Manafidizaji

Organizing Committee Member: Aynurə Əliyeva

Organizing Committee Member: Dr. Mehdi Meskini Heydalou

Organizing Committee Member: Dr. Leman Kuzu

Organizing Committee Member: Dr. Öğr. Üyesi Özcan Ekici

Organizing Committee Member: Editor of the USE Journal

Organizing Committee Member: Editor of the EuroAsia Journal

Organizing Committee Member: Editor of UBAK Publishing house.

All rights of this book belong to UBAK Publishing house.

Without permission can't be duplicate or copied.

Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.

UBAK Publications – 2022 ©

Issued: 20.06.2022

ISBN: 978-625-8151-11-4

CONFERENCE ID

ANADOLU 9TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

DATE – PLACE

JUNE 11- 12, 2022

DIYARBAKIR

ORGANIZATION

UBAK International Sciences Academy

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES

**Turkey –India- Iraq– Egypt – Libya- UAE- Pakistan- Spain- Japan – Nigeria- Algeria –
Indonesia- Poland- Czech Republic- Morocco- Soft Africa – Cyprus- Sweden -Italy-
UK- China- Pakistan – Egypt - Malaysia**

PRESENTATION

Poster and Oral Presentation

PERCENTAGE OF PRESENTATION

42% form Turkey and 58% from other Countries

LANGUAGES

Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

Scientific & Review Committee

Dr. Gulmira ABDİRASULOVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV
Ufa State Petroleum Technological University

Dr. Maha Hamdan ALANAZI
Riyad Kral Abdülaziz Teknoloji Enstitüsü

Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Doç. Dr. Hülya BALKAYA
Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Fırat BARAN
Mardin Artuklu Üniversitesi

Dr. Amina Salihi BAYERO
Yusuf Maitama Sule Üniversitesi

Dr. Karligash BAYTANASOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Baurcan BOTAKARAEV
Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi

Dr. Ahmad Sharif FAKHEER
Ürdün Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Abbas GHAFARI
Tebriz Üniversitesi

Prof.Dr. Ariz Avaz GOZALOV
Moskova Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Ebru GÖZÜKARA
İstanbul Arel Üniversitesi

Prof. Dr. Gulzar İBRAGİMOVA
Bakü Avrasya Üniversitesi

Dr. Gültekin GÜRÇAY

Doç. Dr. Dilorom HAMROEVA
Özbekistan Bilimler Akademisi

Dr. Mehdi Meskini Heydarlou

Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA
K.Zhubanov Aktobe Devlet Bölge Üniversitesi

Dr. Keles Nurmaşılı JAYLIBAY
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Mamatkuli Jurayev
Özbekistan Bilim Akademisi

Dr. Kalemkas KALIBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Bouaraour Kamel
Ghardaia Üniversitesi

Prof. Dr. Ergün KOCA
Girne Amerikan Üniversitesi

Prof Dr. Bülent KURTIŞOĞLU
Ardahan Üniversitesi

Dr. Leman KUZU
İstanbul Kültür Üniversitesi

Sonali MALHOTRA
Delhi Balbahtri Academy

Dr. Alia R. MASALİMOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Prof. Muntazir MEHDI
Pakistan Language Academy

Dr. Amanbay MOLDİBAEV
Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan Hüseyin ÖZTÜRK
Çukurova Üniversitesi

Doç. Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ
Munzur Üniversitesi

Dr. Aysulu B. SARSEKENOVA
Orleu Milli Kalkınma Enstitüsü

Dr. Gulşat ŞUGAYEVA
Dosmukhamedov Atyrau Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Yeliz KINDAP TEPE
Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Özkan TİMURKAN
Atatürk Üniversitesi

Dr. K.A. TLEUBERGENOVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Doç. Dr. Yıldırım İsmail TOSUN
Şırnak Üniversitesi

Dr. Botagul TURGUNBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Doç. Dr. Ali Korkut ULUDAĞ
Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Fahriye Oben ÜRÜ
İstanbul Arel Üniversitesi

Prof. Dr. Akbar VALADBİGİ
Urumiye Üniversitesi

Doç. Dr. C. VIJAI
St.Peter's Institute

Dr. Yang ZİTONG
Wuhan Üniversitesi

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
JUNE 11- 12, 2022
DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
Passcode: 120622

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
JUNE 11 - 12, 2022
DIYARBAKIR

CONFERENCE PROGRAM
Online and Face to Face Presentation

Meeting ID: 839 5825 5393
Passcode: 120622

Meeting ID: 839 5825 5393
Passcode: 120622

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID instead of “Meeting ID
- or Personal Link Name” and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

exp. H-..., S- ... NAME SURNAME

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
JUNE 11- 12, 2022
DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
Passcode: 120622

Face to Face Congress Program - 11. 06. 2022

11. 06. 2022		13: 00 – 15:00	
Congress Venu: Ramada by Wyndham Diyarbakır Kongre Salonları			
HALL: 1 SESSION: 1		MODERATOR: PROF. DR. NURAY GÜZELER	
SİBEL ÖZÇAKMAK ONUR AKBULUT İŞİL VAR	Organik Gıda Ürünlerinde Etiketleme, Satış Koşulları Ve Piyasa Denetim Ve Kontrolleri		
SİBEL ÖZÇAKMAK İŞİL VAR	Güvenilir Gıda Tedarik Zincirinde Soğuk Zincir Lojistiği Ve Sürdürülebilirlik		
YUNUS KAYIR HAKAN DİLİPAK ÖMER ASAL	AISI 1050 Malzemesine Vida Açılmasında Kullanılan Kılavuz Kesici Takım Etkisinin Belirlenmesi		
ÖMER ASAL HAKAN DİLİPAK YUNUS KAYIR	Anfis Ve Regresyon Analizleri İle Kesme Kuvvetini Tahmin Eden Modellerin Oluşturulması		
HAKAN DİLİPAK ÖMER ASAL YUNUS KAYIR	AISI 4140 Çeliğinin Tornalamasında Yüzey Pürüzlülüğünün Tahmini İçin Anfis Ve Regresyon Analizlerinin Mukayesesi		
PROF. DR. NURAY GÜZELER, DR. ÖĞR. ÜYESİ ÇAĞLA ÖZBEK	Use Of Fruit And Flavorings To Increase The Diversity And Sustainability Of Fermented Dairy Products		
DR. ÖĞR. ÜYESİ ÇAĞLA ÖZBEK PROF. DR. NURAY GÜZELER	Food Colorings In Dairy Industry		

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
JUNE 11- 12, 2022
DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
Passcode: 120622

11. 06. 2022

15: 30 - 17:00

Congress Venu: Ramada by Wyndham Diyarbakır Kongre Salonları

HALL: 1 SESSION: 2

MODERATOR: ÖĞR. GÖR. SERAP SALİMOĞLU

DR. ÖĞR. ÜYESİ HÜSEYİN TOLGA ÇAĞATAY PROF.DR. BİROL BUMİN	İşletmelerde Başarı (Performans) Değerleme Ve 360 Derece Geri Besleme
SERAP SALİMOĞLU	Toplumun İklim Krizine Olan İlginin Google Trendleri Verisiyle Değerlendirilmesi
DR. ÖĞR. ÜYESİ ESİN BAŞARAN ÖĞR. GÖR. SERAP SALİMOĞLU	Üniversite Öğrencilerinin Salgın Hastalık Kaygı Düzeylerinin Belirlenmesi
DR. ÖĞR. ÜYESİ YASEMİN SEZGİN ÖĞR. GÖR. SERAP SALİMOĞLU	Ön Lisans Öğrencilerinde Algılanan Gelecekteki İstihdam Edilebilirliğe İlişkin Bir Çalışma
NECAT AZARKAN	Anonim Ortaklıklarda Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluğu

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
JUNE 11- 12, 2022
DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
Passcode: 120622

Online Congress Program - 12. 06. 2022

12. 06. 2022	10: 00 – 12: 00
Meeting ID: 839 5825 5393	Passcode: 120622
HALL: 1 SESSION: 1	MODERATOR: P. Ü.F. D. DOSENT NAZİLƏ ABDULLAZADƏ
P. Ü.F. D. DOSENT NAZİLƏ ABDULLAZADƏ	Ədəbiyyatşünas Alim Cəfər Xəndanın Lirikası
DÖNE AYHAN	Midak Sokağı Romanında Gündelik Hayat Temsillerinin Mekan İnsan İlişkisinde İncelenmesi
SÜMEYRA TEMİZHAN İLKNUR GÜLENC SEZGİN NEVİN ZORLU SERRA ÇAYIREZMEZ	Halk Şiirimizde Milli Ve Manevi Değerlerin Âşık Şeref Taşlıova Ve Âşık Murat Çobanoğlu Bağlamında İncelenmesi
SÜMEYRA TEMİZHAN TUĞBA YURT ASLAN HAKAN ÖZARSLAN ALİ YAĞIZ ÖZ	Çocukların Gözünden Matematik Öğretmeni
DİLEK KAYA	Viyana Çevresi'nde Metafiziğe Karşı Bilim
ARŞ. GÖR. DR. GAMZE KURTÇU ARŞ. GÖR. DR. ERDAL KURTÇU	Rauf Yekta Bey Ve “Kâr-I İbrahim Paşa” Adlı Eser Üzerine Değerlendirmeleri
GÜLARƏ. BALAYEVA SALEHOVA	Təhsildə Fəal Təlim Metodlarının Tətbiqi Texnologiyasının Zəruriliyi

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
JUNE 11- 12, 2022
DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
Passcode: 120622

12. 06. 2022		10: 00 – 12: 00	
Meeting ID: 839 5825 5393		Passcode: 120622	
HALL: 2 SESSION: 1		MODERATOR: FAHAD SULEIMAN	
YUNOS ZAHRI AB HAMID R. SUSANTY AHMAD MUSTAFFA	Cyber Security Situational Awareness among Students: A Case Study in Malaysia		
A. BOUABID B. BIELENBERG S. AINANE N. PASHA	Learning Outcomes Alignment across Engineering Core Courses		
CHRISTINE K. FULMER	Proposing Problem-Based Learning as an Effective Pedagogical Technique for Social Work Education		
AGAH TUĞRUL KORUCU HANDAN ATUN	The Cloud Systems Used in Education: Properties and Overview		
RIAM ABU-MUCH MUHAMAD HUGERAT	Lab Activities for Introducing Nanoscience to Teachers and Students		
NAGORE GUERRA BILBAO CLEMENTE LOBATO FRAILE	Elaboration and Validation of a Survey about Research on the Characteristics of Mentoring of University Professors' Lifelong Learning		
ABDUL HALIM ABDULLAH NUR LIYANA ZAINAL ABIDIN MAHANI MOKHTAR	Using Thinking Blocks to Encourage the Use of Higher Order Thinking Skills among Students When Solving Problems on Fractions		
FAHAD SULEIMAN	Students' Views on Mathematics Learning: A Cross-Sectional Survey of Senior Secondary Schools Students in Katsina State of Nigeria		
SALINA BUDIN SHAIRA ISMAIL	Undergraduates Learning Preferences: A Comparison of Science, Technology and Social Science Academic Disciplines in Relations to Teaching Designs and Strategies		
SHAHLAN SURAT SAEMAH RAHMAN SAADIAH KUMMIN	Inquiry on the Improvement Teaching Quality in the Classroom with Meta-Teaching Skills		
ETSUO MORISHITA	Project and Experiment-Based Fluid Dynamics Education		

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES

JUNE 11- 12, 2022
DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
Passcode: 120622

12. 06. 2022		10: 00 – 12: 00	
Meeting ID: 839 5825 5393		Passcode: 120622	
HALL: 3	SESSION: 1	MODERATOR:	DOÇ. DR. CUMHUR ŞAHİN
DOÇ.DR.HÜSEYİN ÇETİN FATMA BIÇAKÇI		İnsan Kaynakları Muhasebesi	
PROF. DR. AHMET ŞAHİNÖZ		Covid-19'la Derinleşen Ekonomik Ve Sosyal Kriz	
MEHMET AYDINER		İhracatta Pazar Çeşitlendirmesi - İhracat Geliri Oynaklığı İlişkisi: Türkiye Örneği	
MEHMET AYDINER		Türkiye'de Düşük Politika Faizi Döneminde Dış Ticaret Ve Cari İşlemler Dengesi	
DOÇ. DR. CUMHUR ŞAHİN		Katılım Bankası Müşterilerinin Hisse Senedi Getirileri Üzerinde Ramazan Etkisi: Eskişehir Kent Merkezi Örneği	
MOHAMED SAAD AHMED HUSSIEN		Risk Management in Islamic Banks: A Case Study of the Faisal Islamic Bank of Egypt	
ÖĞR. GÖR. DR. YUSUF KURT ÖĞR. GÖR. MURAT DEDEOĞLU		Muhasebe Meslek Mensuplarının Dijitalleşme Süreci İle İlgili Görüşleri Üzerine Bir Araştırma: Van İli Örneği	
MURAT KARA		Türk Bankacılık Sektöründe Çocuk Bankacılığı Alanında Uygulanabilecek Pazarlama Karması Stratejileri	

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
JUNE 11- 12, 2022
DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
Passcode: 120622

12. 06. 2022

10: 00 – 12: 00

Meeting ID: 839 5825 5393

Passcode: 120622

HALL: 4 SESSION: 1

MODERATOR:

DOÇ. DR. SUNA TEKEL

BITA MASHAYEKHI
MARJAN FAYYAZI
PARISA SEFATI

A Study on the Relation between Auditor Rotation and Audit Quality in Iranian Firms

FEDDAOUI AMINA

Using “Eckel” Model to Measure Income Smoothing Practices: The Case of French Companies

KATLEHO D. MAKATJANE
KALEBE M. KALEBE

Modelling Conditional Volatility of Saving Rate by a Time-Varying Parameter Model

SAFA OUGOUJIL
SIDI MOHAMED RIGAR

Ethical Finance and Islamic Finance: Particularities, Possible Convergence and Potential Development

SAWSAN J. AL-HUSSEINI

The Influence of Transformational Leadership on Knowledge Sharing in Iraq’s Public and Private Higher Education: A Comparison Study

FERDI SÖNMEZ
BAŞAK BULUZ

Review of Studies on Agility in Knowledge Management

RITA U. ONOLEMHEMHE
SAHEED L. BELLO
AKIN P. IWAYEMI

Evaluating the Nexus between Energy Demand and Economic Growth Using the VECM Approach: Case Study of Nigeria, China, and the United States

MOHAMMAD T. UDDIN
AURUP R. DHAR

Conservation Agriculture Practice in Bangladesh: Farmers’ Socioeconomic Status and Soil Environment Perspective

ELINA BAKHTIEVA

Digital Marketing Maturity Models: Overview and Comparison

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
JUNE 11- 12, 2022
DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
Passcode: 120622

12. 06. 2022	10: 00 – 12: 00
Meeting ID: 839 5825 5393	Passcode: 120622
HALL: 5 SESSION: 1	MODERATOR: ESRA SARIOĞLU
SADIYE GÜL ÖGETÜRK DR. ÖĞR. ÜYESİ HATİCE HARMANCI	Okul Öncesi Dönemde Dikkat Eksikliği Ve Hiperaktivite Bozukluğu Olan Çocukların Öz Düzenlemelerine Ebeveyn Tutumlarının Etkisi
ÖZGE TUÇE GÖKALP	Muvazaanın Sözleşmelere Etkisi
ÖZGE TUÇE GÖKALP	Türk Borçlar Kanun'una Göre Sözleşmede Hata
ESRA SARIOĞLU	Çin'in Kamu Diplomasisi Hakkında Bir Değerlendirme
İBRAHİM MAHMUT CEYHAN EMİNE İNAN	Güvensiz Bağlanma Örüntüleri İle Kırılgan Narsisizm Arasındaki İlişkide Zihinselleştirmenin Aracı Rolü
ARZU YILMAZ ÜLKÜ TOSUN	Manevi Danışmanlık Ve Bağışlama Temelli Terapiler
CEREN DEMİR	Türkiye'de Kamu Denetçiliği (Ombudsman) Yapısının Genel Hatlarıyla İncelenmesi

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
JUNE 11- 12, 2022
DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
Passcode: 120622

12. 06. 2022		10: 00 – 12: 00	
Meeting ID: 839 5825 5393		Passcode: 120622	
HALL: 6	SESSION: 1	MODERATOR:	Dorota Kobus-Ostrowska
M. M. MUHAMMED O. KHUZAIMA	21st Century Islam: Global Challenges of Islamic Representation and Knowledge Acquisition		
DOROTA KOBUS-OSTROWSKA	Theory and Reality on Working Life of People with Disability: The Case in Poland		
MURITALA BABATUNDE HASSAN	The Politics of Foreign Direct Investment for Socio-Economic Development in Nigeria: An Assessment of the Fourth Republic Strategies (1999 - 2014)		
KEHINDE AUGUSTINA ODUKOYA	Sexualization of Women in Nigerian Magazine Advertisements		
SAMIA AIT ALI YAHIA	The Cave Paintings of Libyc Inscriptions of Tifra, Kabylia, Algeria		
DINABANDHU MAHATA AMIT KUMAR AMBARISH KUMAR RAI	Female Work Force Participation and Women Empowerment in Haryana		
NURAN ÖZE	Communication and Devices: Face to Face Communication versus Communication with Mobile Technologies		
MOHD YUSRI IBRAHIM	Developing Measurement Model of Interpersonal Skills of Youth		
UCHENNA BELLA ONU	Preservation of Artistic Heritage: Effect of Modernization on Antiquities and Traditional Murals in Nigeria		
ANDERS TROEDSSON	From Risk/Security Analysis via Timespace to a Model of Human Vulnerability and Human Security		

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
JUNE 11- 12, 2022
DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
Passcode: 120622

12. 06. 2022		10: 00 – 12: 00	
Meeting ID: 839 5825 5393		Passcode: 120622	
HALL: 7 SESSION: 1	MODERATOR:	ASSISTANCE PROF. ALİ RIZA DENİZ	
MUHAMMET BIRA ŞAHİN HASAN HÜSEYİN ÇOBAN	Erzurum İlindeki Elektrikli Araç Şarjının Elektrik Şebekesi Üzerindeki Etkisine İlk Bakış		
HALİT ÖZEN YAVUZ DELİCE SERHAT POLAT	Ara Toplu Taşıma Sistemi Talep Tahmininde KNN Modeli Uygulaması: Denizli Örneği		
NURİ ORHAN	Due To The Use Of The Subsoiler The Penetration Resistance Mapping		
ENAS OTHMAN	The Multifunctional And Transformable Furniture For Small Spaces		
ASSISTANCE PROF. ALİ RIZA DENİZ	Heterojunction Diode Performance of PbO ₂ material and Variation of Electrical Properties of Heterojunction Depending on X-Ray Radiation		
ASSISTANCE PROF. ALİ RIZA DENİZ	Variation of Basic Diode Parameters of Ni/PbO ₂ /n-Si/Al Heterojunction as a Function of Temperature		
KORAY KARABULUT	Isı Yalıtımında Döngüsellik Ve Isı Kayıplarının Belirlenmesine Yönelik Sıcaklık Haritalaması Örnekleri		

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
 ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
 JUNE 11- 12, 2022
 DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
 Passcode: 120622

12. 06. 2022		10: 00 – 12: 00	
Meeting ID: 839 5825 5393		Passcode: 120622	
HALL: 8 SESSION: 1		MODERATOR: KUBRA SAYIN	
NUNTAPORN AUKKANIT	Effect of Different Oils on Quality of Deep-fried Dough Stick		
ABTEHAL Y. ANAAS MOHD NAZMI BIN ABD. MANAP	Association between Single Nucleotide Polymorphism of Calpain1 Gene and Meat Tenderness Traits in Different Genotypes of Chicken: Malaysian Native and Commercial Broiler Line		
AMIR SABER GHARAMALEKI, BEITOLLAH ALIPOUR ZEINAB FAGHFOORI AHMAD YARIKHOSROUSHAHI	Prophylactic Effects of Dairy Kluyveromyces marxianus YAS through Overexpression of BAX, CASP 3, CASP 8 and CASP 9 on Human Colon Cancer Cell Lines		
KHAIRUL BARIAH SULAIMAN TAJUL ARIS YANG	Color Characteristics of Dried Cocoa Using Shallow Box Fermentation Technique		
AHMED M. S. HUSSEIN SAHAR Y. AL-OKBI	Evaluation of Bakery Products Made from Barley-Gelatinized Corn Flour and Wheat-Defatted Rice Bran Flour Composites		
MAMTA KUMARI SHASHI JAIN	Screening of Potential Sources of Tannin and Its Therapeutic Application		
KUBRA SAYIN DERYA ARSLAN	Antioxidant Properties, Ascorbic Acid and Total Carotenoid Values of Sweet and Hot Red Pepper Paste: A Traditional Food in Turkish Diet		
ASHRAF S. HAKIM RANDA M. ALAROUSY	Incidence of Fungal Infections and Mycotoxicosis in Pork Meat and Pork By-Products in Egyptian Markets		
DEWI FATMANINGRUM ADE WIRADNYANI	Inadequacy of Macronutrient and Micronutrient Intake in Children Aged 12-23 Months Old: An Urban Study in Central Jakarta, Indonesia		

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES

JUNE 11- 12, 2022
DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
Passcode: 120622

12. 06. 2022

10: 00 – 12: 00

Meeting ID: 839 5825 5393

Passcode: 120622

HALL: 9 SESSION: 1

MODERATOR: DR. CANSU GÖKÇE TOPKAYA

ZEYNEP NAS
AHMET EŞİTKEN

Doku Kültüründe Fidan Üretiminde Kullanılan Bir Yöntem: Mikro
Aşılama

ÖZGE KULAÇ
CEREN BAŞKAN
GÜLER İNCİ TANRIKULU

Evaluation of Antibacterial Activities and DNA Interaction of
Methanol Extract of *Mentha pulegium*

FİLİZ LAÇİN
İLKAY ÖZTÜRK

Bor Uygulamasının Makarnalık Buğday (*Triticum durum L.*)
Bitkisinin Yaprak Anatomik Yapısı Üzerine Etkisi

CANSU TOPKAYA

The Synthesis, Characterization And Topoisomerase-i Inhibition
Activities Of The New Schiff Bases Containing Heterocyclic Groups
And Metal Complexes

NEZAKET EFESOY
DUYGU YÜCEL

LET-7E, miR-21 VE miR-150 İfade Düzeylerinin Genç Ve Yaşlı
Farelerin Ön Hipofiz Dokusunda Karşılaştırılması Ve Yaşlanmanın
Somatotrop, Laktotrop Ve Kök Hücrelere Etkisinin
Değerlendirilmesi

HÜSEYİN KURT
SERAP SUNAR

DNA Barkodlama Ve Bitkilerde Kullanımı

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
 ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
 JUNE 11- 12, 2022
 DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
 Passcode: 120622

12. 06. 2022		10: 00 – 12: 00	
Meeting ID: 839 5825 5393		Passcode: 120622	
HALL: 10 SESSION: 1		MODERATOR: SALEEM Z. RAMADAN	
ABHIMANYU PATI KRISHNA KUMAR VELURI	Oracle JDE Enterprise One ERP Implementation: A Case Study		
CSABA I. HENCZ ISTVÁN Á. HARMATI	Improving the Quality of Transport Management Services with Fuzzy Signatures		
ATUL DEV PANKAJ JHA	Beyond Taguchi's Concept of the Quality Loss Function		
YUSUF S. DAMBATTA AHMED A. D. SARHAN	Surface Roughness Analysis, Modelling and Prediction in Fused Deposition Modelling Additive Manufacturing Technology		
E. ASADOLLAHI-YAZDI J. GARDAN P. LAFON	Integrated Design in Additive Manufacturing Based on Design for Manufacturing		
OSAMA ELGADI MARTIN BIRKETT WAI MING CHEUNG	Identifying the Barriers behind the Lack of Six Sigma Use in Libyan Manufacturing Companies		
SALEEM Z. RAMADAN	Binary Programming for Manufacturing Material and Manufacturing Process Selection Using Genetic Algorithms		
MENGIST HAILEMARIAM SILMA YOSEPH	Improving Production Capacity through Efficient PPC System: Lesson from Leather Manufacturing		
FAHANIM ABDUL RASHID MUHAMMAD AZZAM ISMAIL	Embodied Carbon Footprint of Existing Malaysian Green Homes		

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES

JUNE 11- 12, 2022
DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
Passcode: 120622

12. 06. 2022

10: 00 – 12: 00

Meeting ID: 839 5825 5393

Passcode: 120622

HALL: 11 SESSION: 1

MODERATOR:

DR. ÖĞR. ÜYESİ HAYDEH FARAJI

KIVANÇ DEMİRCİ

Kamu Hukuku Bağlamında E-Devlet Uygulamasının Değerlendirilmesi

DR. ÖĞR. ÜYESİ HAYDEH
FARAJI
DR. ÖĞR. ÜYESİ KAHRAMAN
GÜLER

Evli Bireylerde Çocukluk Çağı Travmaları Ve Öfke İle Aile Huzuru
Arasındaki İlişki

SİNEM HALİBOĞLU

Bir Bakım Hizmet Modeli Olarak Koruyucu Aile

SİNEM HALİBOĞLU

Şiddete Maruz Kalan Kadınlara Sunulan Hizmetler Üzerine Bir
Değerlendirme

ASAAD HASAN

The Impact Of The Arab Uprisings On The Turkish Foreign Policy
Towards Syria Between 2010-2020

ÖMER ÇAMUR
ABDURRAHMAN AYDIN

Mâverdî'ye Göre İyi Yönetimin Temel İlkeleri

MURAT BAYHAN

Toplumsal Bağlamda Hastalık-Sağlık-Kültür Etkileşimi

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES

JUNE 11- 12, 2022
DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
Passcode: 120622

12. 06. 2022

14: 00 – 16: 00

Meeting ID: 839 5825 5393

Passcode: 120622

HALL: 1 SESSION: 2

MODERATOR: DOÇ. DR. ÖMER OBUZ

DOÇ. DR. ÖMER OBUZ

Meşhur Yankesici Fındık Fatma

DOÇ. DR. ÖMER OBUZ

Cumhuriyet Döneminde Esrar Kahvehaneleri

MURAT ORA

Kur'an'da Mucize/Ayet Mefhumu

NADİDE İREM KOÇAŞ

Osmanlı Devleti'nde Askerî Reform Hareketi Ve Ordu-Siyaset
İlişkisinin Seyri (1876-1914)

BALAKİŞİ ATAKİŞİ OĞLU
İSGƏNDƏROV

Məmməd Aslanın Şirlərində Dil Və Üslub İmkanları

FURKAN CAN

Ortaokul 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Yer Alan Metinlerdeki Dil
Bilgisi Yanlışıları Üzerine Bir İnceleme

FURKAN CAN

Allah'ı Neden Göremiyorum Adlı Eserin Çocuğa Görelilik İlkesi
Açısından İncelenmesi

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
JUNE 11- 12, 2022
DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
Passcode: 120622

12. 06. 2022		14: 00 – 16: 00	
Meeting ID: 839 5825 5393		Passcode: 120622	
HALL: 2	SESSION: 2	MODERATOR:	MARINE MINDORASHVILI
ASMA MEHAN	Public Squares and Their Potential for Social Interactions: A Case Study of Historical Public Squares in Tehran		
M. AMINU SANDA K. EWONTUMAH	Organizational Involvement and Employees' Consumption of New Work Practices in State-owned Enterprises: The Ghanaian Case		
YESUSELVI MANICKAM TAN SOON CHIN	Assessment on Communication Students' Internship Performances from the Employers' Perspective		
MAJEED MOHAMMED MIDHIN CLARE FINBURGH	Tom Stoppard: The Amorality of the Artist		
AHMED USMAN EGYE HAMZA MUHAMMAD	Analysis of Poverty Reduction Strategies as Mechanism for Development in Nigeria from 1999-2019		
NINO ABESADZE MARINE MINDORASHVILI NINO PARESASHVILI	Investigation of the Main Trends of Tourist Expenses in Georgia		
SAMIA AIT ALI YAHIA	Analysis of Steles with Libyan Inscriptions of Grande Kabylia, Algeria		
SAYANTAN KHANRA ROJERS P. JOSEPH	Adoption and Diffusion of E-Government Services in India: The Impact of User Demographics and Service Quality		
NAEEM AHMED	Social Work Practice to Labour Welfare: A Proposed Model of Field Work Practicum and Role of Social Worker in India		
MONA SALAH EL-DIN HASSANEIN	From Victim to Ethical Agent: Oscar Wilde's The Ballad of Reading Gaol as Post-Traumatic Writing		

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
JUNE 11- 12, 2022
DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
Passcode: 120622

12. 06. 2022		14: 00 – 16: 00	
Meeting ID: 839 5825 5393		Passcode: 120622	
HALL: 3	SESSION: 2	MODERATOR:	BEYZA ERYILMAZ
Chems Eddine BOUKHEDIMI	The Evaluation Of The Renewable Energies Program In Algeria		
YUNUS SAVAŞ DİLEK ALMA SAVAŞ	Finans Eğitiminin Bibliyometik Analizi		
YUNUS SAVAŞ DİLEK ALMA SAVAŞ	Türkiye’de Beşerî Sermaye, Ekonomik Büyüme, Çevre Kirliliği Ve Globalleşme		
HANADI MUBARAK AL- MUBARAKI MICHAEL BUSLER	The Impact of Innovation Best Practices in Economic Development		
SEVGİ AYDIN KEMAL GÖKHAN NALBANT BEYZA ERYILMAZ	The Contribution Of Digital Marketers To The World Economy And The Challenges Of Supply Chain Management		
ERKAN USTAOĞLU	Borsa İstanbul Banka Endeksinde Adaptif Piyasa Hipotezinin Test Edilmesi		
KADER TÜRKOĞLU İSMAİL BEKÇİ	Muhafazakâr Muhasebe Ve Muhafazakâr Muhasebe Ölçüm Yöntemleri		
KADER TÜRKOĞLU İSMAİL BEKÇİ	İşletmelerde Finansal Performans Ve Ölçüm Yöntemleri		

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
 ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
 JUNE 11- 12, 2022
 DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
 Passcode: 120622

12. 06. 2022		14: 00 – 16: 00	
Meeting ID: 839 5825 5393		Passcode: 120622	
HALL: 4 SESSION: 2		MODERATOR: ANTONIOS MANIATIS	
MUHAMMAD NAVEED YANG CAIXIA	Need of National Space Legislation for Space Faring Nations		
ANTONIOS MANIATIS	Human Rights in Armed Conflicts and Constitutional Law		
SAULE MUSSABEKOVA	Forensic Medical Capacities of Research of Saliva Stains on Physical Evidence after Washing		
FAHAD ALANAZI ANDREW JONES	A Method to Enhance the Accuracy of Digital Forensic in the Absence of Sufficient Evidence in Saudi Arabia		
KHADIJA ALI	Sexual and Gender Based Crimes in International Criminal Law: Moving Forwards or Backwards?		
UMAR UBANDAWAKI	Controlling Youths Participation in Politics in Sokoto State: A Constructive Inclusiveness for Good Governance in Nigeria		
ABDUL SALIM AMIN	Judicial Institutions in a Post-Conflict Society: Gaining Legitimacy through a Holistic Reform		
DINI DEWI HENIARTI	Military Court's Jurisdiction over Military Members Who Commit General Crimes under Indonesian Military Judiciary System in Comparison with Other Countries		
KHODR FAKIH	The Ombudsman: Different Terminologies Same Missions		
ARMEN YEZEKYAN	The Legal Procedure of Attestation of Public Servants		

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
JUNE 11- 12, 2022
DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
Passcode: 120622

12. 06. 2022		14: 00 – 16: 00	
Meeting ID: 839 5825 5393		Passcode: 120622	
HALL: 5 SESSION: 2		MODERATOR: VESILE EVRIM	
A. GAGAT-MATUŁA	Family Relationships and Coping with the Stress of Young People from Migrant Families with Cerebral Palsy		
ABDULKAREEM HUSSEIN BIBIRE	Job Satisfaction and Motivation as Predictors of Lecturers' Effectiveness in Nigeria Police Academy		
MOHAMED M. ELSHERBINY	The Effectiveness of Cognitive Behavioural Intervention in Alleviating Social Avoidance for Blind Students		
ASIF ALI, DAUD SALIM FARUQUE	A Quasi-Systematic Review on Effectiveness of Social and Cultural Sustainability Practices in Built Environment		
MARZIEH TALEBZADEH SHOUSHARI	The Effectiveness of Metaphor Therapy on Depression among Female Students		
VESILE EVRIM ALIYU AWWAL	Effect of Personality Traits on Classification of Political Orientation		
AKM REZAUL KARIM TANIA SHARAFAT ABU YUSUF MAHMUD	Cognitive Emotion Regulation in Children Is Attributable to Parenting Style, Not to Family Type and Child's Gender		
ASMITA SHUKLA SOMA PARIJA	Impact of Personality and Loneliness on Life: Role of Online Flow Experiences		
SHEILA MARIE G. HOCSON	Career Counseling Program for the Psychological Well-Being of Freshmen University Students		

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
 ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
 JUNE 11- 12, 2022
 DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
 Passcode: 120622

12. 06. 2022		14: 00 – 16: 00
Meeting ID: 839 5825 5393		Passcode: 120622
HALL: 6	SESSION: 2	MODERATOR: DR. NADİRE KANTARCIOĞLU
ANUPAM KUMAR ABDUL HAMID BHAT PRAMOD AGARWAL	Reduced Rule Based Fuzzy Logic Controlled Isolated Bidirectional Converter Operating in Extended Phase Shift Control for Bidirectional Energy Transfe	
G. KHAMOOSHIAN	Designing a Robust Controller for a 6 Linkage Robot	
AHMAD ZAHRAN AHMED HERZALLAH AHMAD AHMAD MAHRAN QURAAN	Modular Harmonic Cancellation in a Multiplier High Voltage Direct Current Generator	
RAJESH KUMAR PUNEET AGGARWAL	Integration of Virtual Learning of Induction Machines for Undergraduates	
MOHD TARIQ	Five-Phase Induction Motor Drive System Driven by Five-Phase Packed U Cell Inverter: Its Modeling and Performance Evaluation	
RAJAMANI DORAISWAMI LAHOUARI CHEDED	Adaptive Kaman Filter for Fault Diagnosis of Linear Parameter-Varying Systems	
ZAKIR HUSAIN NEEM SAGAR NEERAJ GUPTA	Steady State Analysis of Distribution System with Wind Generation Uncertainty	
MAMIDI RAMAKRISHNA RAO	Optimization of Doubly Fed Induction Generator Equivalent Circuit Parameters by Direct Search Method	
ALPANA AGARWAL AKHIL SHARMA	Inverter Based Gain-Boosting Fully Differential CMOS Amplifier	

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES

JUNE 11- 12, 2022
DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
Passcode: 120622

12. 06. 2022

14: 00 – 16: 00

Meeting ID: 839 5825 5393

Passcode: 120622

HALL: 7 SESSION: 2

MODERATOR: NEDİM ALTIN

İREM ARSLAN
GÜNSELİ KURT GÜR
SEMIHA ERİSEN
EMEL ORDU
ALİ GÜREL
MEHMET ÖZDEMİR
MEHMET ALAN
HÜSEYİN KABA
ÖMER FARUK TUTAR
YAVUZ DERİN

Investigation Of The Effect Of Humic And Fulvic Acid On Hypovirulence
Formation By Using Laccase Enzyme

FATMA NİDA ŞAHİN
ŞUHEDA TABARU
FATMA AYHAN

Yeşil Özütleme İle Sığla Ağacı Yapraklarından Tanenlerin Eldesi Ve
Albümin Mikroküre Sentezinde Çapraz Bağlayıcı Olarak Kullanımı

SULTAN KODAL
MEHLİKA ALPER
FATMA AYHAN

Doğal Çapraz Bağlayıcı İle Sentezlenen Albümin Mikro Taşıyıcılardan
Kontrollü Anti-Kanser İlaç Salımı

MERVE BAYHAN
REMZİ ÖZKAN
LEVENT YORULMAZ
MEHMET YILDIRIM
CUMA AKINCI

Sıcaklık Stresine Bağlı Olarak Gelişim Hızı Ve Klorofil Miktarı
Bakımından Ekmeklik Buğday Genotiplerindeki Farklılıkların Belirlenmesi

REMZİ ÖZKAN
MERVE BAYHAN
ÖNDER ALBAYRAK
CUMA AKINCI

Diyarbakır Koşullarında Yetiştirilen Ekmeklik Buğday Genotiplerine Ait
Ndv1 Ve Spad Değerlerinin Kalite Özellikleri İle İlişkilendirilmesi

MEHMET KAVAK
NEDİM ALTIN

Bazı Fungisitlere Karşı Botrytis cinerea Etmelinin Duyarlılık Düzeylerinin
Belirlenmesi

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
 ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
 JUNE 11- 12, 2022
 DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
 Passcode: 120622

12. 06. 2022		14: 00 – 16: 00	
Meeting ID: 839 5825 5393		Passcode: 120622	
HALL: 8 SESSION: 2		MODERATOR: Dr. LEMAN KUZU	
KARUPPAIYA MARUTHAI VIRUTHAGIRI THANGAVELU MANIKANDAN KANAGASABAI	Statistical Screening of Medium Components on Ethanol Production from Cashew Apple Juice using <i>Saccharomyces diasticus</i>		
EMMA K. SALES NILDA G. BUTARDO	Molecular Analysis of Somaclonal Variation in Tissue Culture Derived Bananas Using MSAP and SSR Markers		
NILIMA D. GAJBHIYE	Toxic Effect of Sodium Nitrate on Germinating Seeds of <i>Vigna radiata</i>		
E. BINAELIAN SH. SOROUSHNIA	Investigation on Toxicity of Manufactured Nanoparticles to Bioluminescence Bacteria <i>Vibrio fischeri</i>		
ADNAN Y. ROJEAB	Magnetic Properties Govern the Processes of DNA Replication and the Shortening of the Telomere		
SOMAYYEH AZIZI SAEED KABOLI ATSUSHI YAGI	Evolutionary Distance in the Yeast Genome		
ARPITA SONI SAPNA MITTAL	Smart Motion		
NADIA EL ALAMI EL HASSANI, SOUKAINA MOTIA BENACHIR BOUCHIKHI NEZHA EL BARI	Synthesis of Highly Sensitive Molecular Imprinted Sensor for Selective Determination of Doxycycline in Honey Samples		

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
JUNE 11- 12, 2022
DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
Passcode: 120622

12. 06. 2022

14: 00 – 16: 00

Meeting ID: 839 5825 5393

Passcode: 120622

HALL: 9 SESSION: 2

MODERATOR:

DR. ÖĞR. GÖR. ALPER ZÖNGÜR

UMMUGULSUM GUZELSOY
MELİKE ERSOZ
BANU MANSUROGLU

Investigation of the Effect of Cisplatin and Cisplatin-loaded PLGA on C6 Glioma Cells

SAADET ZÜMRA ÇOLAK
PROF. DR. İLKNUR AYDIN AVCI

Obezite, Yaşlılık ve Üriner İnkontinans

SELİN EKEN
MUZAFFER KAPANOĞLU

Hemşire Çizelgeleme Problemi İçin Hedef Programlama İle Tamsayı Bir Model Önerisi

MUSTAFA ORTABOZ
SÜLEYMAN SÖNMEZ

Ultrasonografi Eşliğinde Takılan Hemodiyaliz Kateter Uygulamasının Akut Komplikasyonları

KEVSER YILDIRIM ÇİFTÇİ
GÜLSÜM AKDENİZ
PINAR ÖZİŞİK
GÜLSEN YILMAZ

Kronik Stres Belirteci Olarak Saçta Kortizol Kortizon Ölçümü

DR. ÖĞR. GÖR. ALPER ZÖNGÜR

Boya Maddesi Olarak Kullanılan Benzidine Ve 4-Aminodifenil' İn C. Elegans Fertilitesi Üzerine Etkisi

BETÜL KOCAMER ŞİMŞEK

The Frequency Of Delirium In Copd Patients In Intensive Care Unit And The Factors Affecting Delirium

HALİME SENA GÜRSES
PROF. DR. KÖKSAL PABUÇCU

Siyanobakterilerden Elde Edilen Toksinlerin Bazı Farmasötik Özellikleri

MERVE KEVSER ARSLAN
PROF. DR. KÖKSAL PABUÇCU

Alglerden Elde Edilen Metabolitlerin Bazı Farmasötik Özellikleri

OSMAN UÇ
PROF. DR. KÖKSAL PABUÇCU

(Diyarbakır) Dicle Nehrinden İzole Edilen *Vaucheria Aversa* Hassall (Sinonim *Vaucheria Rostellata* Kutzing) In Bazı Farmasötik Özellikleri

HAZAN ÖZYURT
AYŞE SEVGİ ÖZDEN
ÖZLEM ÇAKIR MADENCİ
BEDRİYE DOĞAN

Preoperatif Rektum Kanseri Hastalarında Glikodelin, Adropin Ve Nitrik Oksit Düzeylerinin Patolojik Parametreleri Belirlemedeki Rolü

PINAR KOÇATAKAN

Frequency Of Surgical Branches In Robotic Surgery

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES

SEHER DİKKAYA
MELİS ALMULA KARADAYI
HAKAN TOZAN

Özel Bir Üniversite Hastanesinde Profilaktik Antibiyotiklerin Enfeksiyon
Konsültasyonuna Bağlanması Sonrası Kullanım Oranlarının Tahmin
Edilmesi

DOÇ. DR. YELİZ ÇAKIR SAHİLLİ

İnsan Eritrositleri Üzerine Kadmiyumun Toksik Etkileri Ve Kantaron
Yağının Süperoksit Dismutaz Üzerine Etkisi

Meeting ID: 839 5825 5393

Passcode: 120622

INTERNATIONAL SCIENCES ACADEMY

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
JUNE 11- 12, 2022
DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
Passcode: 120622

12. 06. 2022		14: 00 – 16: 00	
Meeting ID: 839 5825 5393		Passcode: 120622	
HALL: 10 SESSION: 2		MODERATOR: SAMIA AIT ALI YAHIA	
ABU SALIM MUSTAFA	Microbial Contaminants in Drinking Water Collected from Different Regions of Kuwait		
MANISHA CHAUDHARY JOYDIP DHAR GOVIND PRASAD SAHU	Mathematical Model of Depletion of Forestry Resource: Effect of Synthetic Based Industries		
NOOR MOHAMMAD	The Agricultural Governance in Bangladesh: A Case Study		
OQBA BASAL ANDRÁS SZABÓ	The Effects of Drought and Nitrogen on Soybean (<i>Glycine max</i> (L.) Merrill) Physiology and Yield		
GERALD AMATRE JULIUS BUNNY LEJJU MORGAN ANDAMA	Jigger Flea (<i>Tunga penetrans</i>) Infestations and Use of Soil-Cow Dung-Ash Mixture as a Flea Control Method in Eastern Uganda		
MOHAMMAD ABDOLLAHI	Application of <i>Metarhizium anisopliae</i> against <i>Meloidogyne javanica</i> in Soil Amended with Oak Debris		
MUHAMMAD IMRAN IQRA BASIT MOBUSHIR RIAZ KHAN SAJID RASHEED AHMAD	Analyzing the Impact of Spatio-Temporal Climate Variations on the Rice Crop Calendar in Pakistan		
KUNWAR D. YADAV DAYANAND SHARMA	Vermicomposting of Textile Industries' Dyeing Sludge by Using <i>Eisenia foetida</i>		

ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
ANADOLU 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES

JUNE 11- 12, 2022
DIYARBAKIR

Meeting ID: 839 5825 5393
Passcode: 120622

12. 06. 2022

14: 00 – 16: 00

Meeting ID: 839 5825 5393

Passcode: 120622

HALL: 11 SESSION: 2

MODERATOR: DOÇ. DR. RASİM SOYLU

HATİCE GÜL DEMİR
DOÇ. DR. MUSTAFA ÖZTÜRK

Ortaokullarda Görev Yapan Din Kültürü Öğretmenlerinin Din Dili:
“İstanbul- Ataşehir Örneği”

TUĞRUL HAN RESÜLOĞLU
EMRE OSMAN OLKUN

Sosyal Medya Kullanan Bireylerin Mahremiyet Yönelimleri: Sakarya Örneği

İPEK IŞIK ARSLANOĞLU

Katılımcı Tasarımla Oluşturulmuş Arttırılmış Gerçeklik Destekli
Programlama Eğitiminin Analizi

MUAMMER ULUTÜRK

Halk Dindarlığının Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Mekânları (Siirt
Örneği)

MELİS BOYACI

Türkiye’de Yeni Medya Sanatı

BEKİR EKE
DR. ÖĞR. ÜYESİ BÜLENT
AYDIN

Yöresel Yemeklerin Otel Menülerinde Yer Alma Durumu: Şanlıurfa Örneği

DOÇ. DR. RASİM SOYLU
DOÇ. DR. MUSTAFA DİĞLER

Pandemi Sürecinde Ünlü Sanat Eserleri Üzerine Yapılan Pastiş Ve Parodi
Çalışmaları

DOÇ. DR. MUSTAFA DİĞLER
DOÇ. DR. RASİM SOYLU

Çağdaş Türk Sanatında Köylü Teması İçerisinde Bağbozumu Konusunu
İşleyen Sanatçılar Ve Resim Yüzeyine Yansımaları

CONTENT

CONGRESS ID	
SCIENTIFIC & REVIEW COMMITTEE	
PROGRAM	
CONTENT	
FULL TEXTS OF ORAL PRESENTED PAPERS IN THE CONGRESS	
Necat AZARKAN	1
ANONİM ORTAKLIKLARDA YÖNETİM KURULU ÜYELERİNİN HUKUKİ SORUMLULUĞU	
Gamze Kurtçu & Erdal Kurtçu	33
RAUF YEKTA BEY VE “KÂR-I İBRAHİM PAŞA” ADLI ESER ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELERİ	
Hüseyin ÇETİN & Fatma BIÇAKÇI	46
İNSAN KAYNAKLARI MUHASEBESİ	
Yusuf KURT & Murat DEDEOĞLU	57
MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ DİJİTALLEŞME SÜRECİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: VAN İLİ ÖRNEĞİ	
Murat Kara	67
TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE ÇOCUK BANKACILIĞI ALANINDA UYGULANABİLECEK PAZARLAMA KARMASI STRATEJİLERİ	
Ceren DEMİR	72
TÜRKİYE’DE KAMU DENETÇİLİĞİ (OMBUDSMAN) YAPISININ GENEL HATLARIYLA İNCELENMESİ	
Sinem HALİBOĞLU	83
BİR BAKIM HİZMET MODELİ OLARAK KORUYUCU AİLE	
Sinem HALİBOĞLU	97
ŞİDDETE MARUZ KALAN KADINLARA SUNULAN HİZMETLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	
Murat BAYHAN	111
TOPLUMSAL BAĞLAMDA HASTALIK-SAĞLIK-KÜLTÜR ETKİLEŞİMİ	
Murat Oral	127
KUR’ÂN’DA MUCİZE/AYET MEFHUMU	
Nadide İrem Koçaş	135

OSMANLI DEVLETİ'NDE ASKERİ REFORM HAREKETİ VE ORDU-SİYASET İLİŞKİSİNİN SEYRİ (1876-1914)	
Balakişi Atakişi oğlu İsgəndərov	148
MƏMMƏD ASLANIN ŞİRLƏRİNDƏ DİL VƏ ÜSLUB İMKANLARI	
Sevgi AYDIN & Kemal Gökhan NALBANT & Beyza ERYILMAZ	155
THE CONTRIBUTION OF DIGITAL MARKETERS TO THE WORLD ECONOMY AND THE CHALLENGES OF SUPPLY CHAIN MANAGEMENT	
Kader TÜRKOĞLU & İsmail BEKÇİ	161
MUHAFAZAKÂR MUHASEBE VE MUHAFAZAKÂR MUHASEBE ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ	
Kader TÜRKOĞLU & İsmail BEKÇİ	172
İŞLETMELERDE FİNANSAL PERFORMANS VE ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ	
Muammer Ulutürk	183
HALK DİNDARLIĞININ ÇEKİM MERKEZLERİ OLARAK DİNİ ZİYARET MEKÂNLARI (SİİRT ÖRNEĞİ)	
Bekir EKE & Bülent AYDIN	200
YÖRESEL YEMEKLERİN OTEL MENÜLERİNDE YER ALMA DURUMU: ŞANLIURFA ÖRNEĞİ	
Mustafa DİĞLER & Rasim SOYLU	213
ÇAĞDAŞ TÜRK SANATINDA KÖYLÜ TEMASI İÇERİSİNDE BAĞBOZUMU KONUSUNU İŞLEYEN SANATÇILAR VE RESİM YÜZEYİNE YANSIMALARI	
Rasim SOYLU & Mustafa DİĞLER	232
PANDEMİ SÜRECİNDE ÜNLÜ SANAT ESERLERİ ÜZERİNE YAPILAN PASTİŞ VE PARODİ ÇALIŞMALARI	
Hüseyin Tolga ÇAĞATAY & Birol BUMİN	245
İŞLETMELERDE BAŞARI (PERFORMANS) DEĞERLEME VE 360 DERECE GERİ BESLEME	
Ahmet Şahinöz	261
COVID-19'LA DERİNLEŞEN EKONOMİK VE SOSYAL KRİZ	
Ömer ÇAMUR & Abdurrahman AYDIN	271
MÂVERDÎ'YE GÖRE İYİ YÖNETİMİN TEMEL İLKELERİ	

ANONİM ORTAKLIKLARDA YÖNETİM KURULU ÜYELERİNİN HUKUKİ SORUMLULUĞU

Necat AZARKAN

Dicle Üniversitesi

– ORCID ID: 0000-00020674-0726

ÖZET:

6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'na göre anonim ortaklık; sermayesi belirli ve paylara bölünmüş olan, borçlarından dolayı yalnız şirket tüzel kişiliğinin kendi malvarlığıyla sorumlu olduğu, pay sahiplerinin sadece taahhüt ettikleri sermaye paylarından ve ancak şirkete karşı sorumlu oldukları şirket tipidir. Anonim ortaklığın zorunlu unsurlarından bir olan yönetim kurulu, anonim ortaklığı temsil ve idare eder ve bu kurul bir veya birden fazla üyeden meydana gelebilir. Anonim ortaklıkta yönetim kurulu üyesi sıfatı bir taraftan sahibine haklar sağlarken diğer taraftan da sorumluluklar da yüklemektedir. Bu çalışmada mevzuat, bilimsel çalışmalar, doktrin ve yüksek yargı kararlarından faydalanılarak ekseriyetle anonim ortaklık yönetim kurulu üyelerinin 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu ışığındaki hukuki sorumluluğu açıklanacaktır

Anahtar Kelimeler: Anonim Ortaklık, Yönetim Kurulu, Hukuki Sorumluluk, Türk Ticaret Kanunu, Hukuki Sorumluluk Halleri.

ABSTRACT:

In accordance with the Law no 6102 Turkish Trade Act, incorporated company is a type of company that its fund is specific to it and can be shared. It is responsible for its own assets because of its dept. Board membership that is a compulsory factor, represents and conduct the incorporated companies. The adjective of board member in incorporated company not only enfranchise its owner, but also confer the responsibilities. We will try to explain particularly the legal liability of board members in consideration of Law no 6102 Turkish Trade Act. We will make use of laws, scientific studies, doctrine and higher judicial bodies while explaining our ideas.

Key Words: Incorporated Company, Board of Directors / Board Members, Legal Liability, Turkish Trade Act, Legal Liability Conditions

1. GİRİŞ

6102 sayılı TTK'da anonim ortaklıklarda üç zorunlu organ öngörülmüştür. Bunlar; yönetim kurulu, denetçi ve genel kuruldur. Anonim ortaklık zorunlu organlara sahip olmadan hak ve yetkilerini kullanamamaktadır. Bu zorunlu organların varlığı sadece kuruluş aşamasında değil anonim ortaklığın faaliyet gösterdiği süre boyunca mevcut olması

gerekmektedir. Ayrıca bu organların ticaret siciline tescil edilip ilan edilmesi de gerekmektedir.

Anonim ortaklığı idare ve temsil eden ve zorunlu bir organ olan yönetim kurulu tek ya da birden fazla üyeden oluşabilmektedir. Yönetim kurulunun tek üyeden oluşabilmesi 6102 sayılı TTK ile getirilen bir yeniliktir. Zira bir önceki ticaret kanunu olan 6762 sayılı TTK'da yönetim kurulunun en az üç üyeden oluşacağı hüküm altına alınmıştır. Yönetim kurulu gerçek kişilerden oluşabileceği gibi tüzel kişilerden de oluşabilir. Ancak yönetim kurula seçilmiş olan tüzel kişi ile birlikte bu tüzel kişiyi temsil eden bir gerçek kişi de ticaret siciline tescil edilip ilan edilmelidir. Yönetim kurulu üyesi olan bu tüzel kişi adına tescil edilen gerçek kişi görev ve yetkileri yerine getirmektedir. Yönetim kurulu üyelerinin görevleri, hak ve yükümlülükleri; hem 6102 sayılı TTK'da hem de anonim ortaklık esas sözleşmesinde öngörülmektedir.

Yönetim kurulu ile ilgili hükümler 6102 sayılı TTK'nın 359-396. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Söz konusu maddelere göre yönetim kurulu ortaklığın kanuni temsilcisi sıfatını taşımaktadır ve ortaklığı idare etmekle görevlidir. Yönetim kurulu ana sözleşmeyle ya da genel kurul tarafından seçilmiş olabilir.

6102 sayılı TTK m. 374-389'a göre yönetim kurulunun görev ve yetkileri belirlenmiştir. Bunlar; kanun ve ana sözleşme uyarınca verilen yetkileri kullanmak, işletme konusunun gerçekleşmesi için gerekli kararları almak, ortaklığı üst düzeyde yönetmek, ortaklık örgütünü belirlemek, finansal planlama için gerekli düzeni kurmak, müdürleri atamak ve görevden almak, yönetile görevli kişilerin üst gözetimini yapmak, kanunda belirtilen defterleri tutmak, genel kurul toplantılarını hazırlamak, genel kurul kararlarını yönetmek, yıllık faaliyet raporu ve kurumsal yönetim açıklamasını düzenlemek, borca batıklık durumunda bu durumun varlığını mahkemeye bildirmek olarak sayılabilir.

Yukarıda saydığımız görev ve yetkileri kullanırken yönetim kurulunun gerçekleştirmesi gereken yükümlülükler ve uyması gereken yasaklar da mevcuttur. Bunlar; pay sahiplerine eşit işlem yapma, şirketin menfaatlerini ön planda tutma, görevlerini aslen yerine getirme, şirketle işlem yapmama, müzakerelere katılmama, şirkete borçlanmama, rekabet etmeme olarak sayılabilir.

Yönetim kurulu görevlerini yerine getirirken bu yükümlülük, sorumluluk ve yasalara uygun davranmalıdır. Görevini gereği gibi ve eksiksiz olarak yerine getirmelidir. Yönetim kurulu üyeleri yukarıda bahsedilen yükümlülüklerle aykırı davranılması halinde oluşan zarardan pay sahiplerine ve şirket alacaklılarına karşı sorumlu olacaktır. Bu sorumluluğun

hangi tür sorumluluk olduğu, hangi hallerde ve şartlarda yönetim kurulunun sorumluluğuna gidileceği, kusurun nasıl belirleneceği ve yeni kanunla gelen teselsül kavramı gibi meseleler çalışmamızın esas konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde genel olarak anonim ortaklık, anonim ortaklığın organları ikinci bölümde yönetim kurulu kavramı, yönetim kurulunun görev, yetki ve yükümlülükleri hakkında bilgi verilecek, üçüncü bölümde yönetim kurulunun hukuki sorumluluk halleri ve yaptırımları başlıklar halinde incelenecek, dördüncü bölümde ise yönetim kurulu üyelerinin hukuki sorumluluğunda çeşitli usul ile ilgili meseleler açıklanmaya çalışılacaktır. Çalışmamızın sonuç bölümünde ise ortaya çıkan sonuçlar özetlenecektir.

2. ANONİM ORTAKLIĞIN TANIMI VE ORGANLARI

6102 sayılı TTK m. 329'a göre; anonim ortaklık, sermayesi belirli ve paylara bölünmüş olan, borçlarından dolayı yalnız mal varlığıyla sorumlu bulunan bir sermaye şirkettir. Yalnızca taahhüt etmiş oldukları sermaye ile şirkete karşı sorumlu olan pay sahipleri anonim ortaklığı oluşturmaktadır. Anonim 6120 sayılı TTK madde 331'e uyarınca kanunen yasaklanmamış her türlü ekonomik amaç ve konular için anonim ortaklıklar kurulabilir. Anonim ortaklığın sermayesi paylara bölünmüştür, gerçek veya tüzel kişilerce kurulabilmektedir ve tüzel kişiliğe sahiptir. Bir anonim ortaklığın kurulabilmesi için en az bir pay sahibinin olması gerekmektedir. Anonim ortaklıklar için üç adet zorunlu organ öngörülmüştür. Bunlar; genel kurul, denetçiler ve yönetim kuruludur. Anonim ortaklık esas sözleşmesinde tüm bu bilgiler mevcuttur ve ticaret siciline tescil edilerek ilan edilmelidir.

MK m. 47 ve 48 gereğince tüzel kişiler haklarını kullanabilmek için organlara sahip olmalıdır ve tüzel kişilerin iradesi bu organlar vasıtasıyla açıklanmaktadır. Organ bir veya birden fazla kişiden oluşmaktadır ve bu kişilerin eylemleri tüzel kişiliği bağlamaktadır.¹ Anonim ortaklıklarda organ denilince akla genel kurul, yönetim kurulu ve denetçiler gelmektedir. MK m. 49'a göre anonim ortaklığın haklarını kullanma yetkisi zorunlu üç organı oluşturmuş olması ile vücut bulmaktadır. Bu organların varlığı bir yandan kuruluş için gerekliken öte yandan ortaklığın varlığını sürdürebilmesi için de zorunludur. Zira faaliyetlerine devam eden bir anonim ortaklığın, zorunlu organlarının mevcut olmadığının tespiti halinde mahkeme tarafından feshine karar verilebilmektedir. Söz konusu organlar ticaret siciline tescil edilip ilan edilmelidir.

¹ Akunal, T., *Türk Medeni Hukukunda Tüzel Kişiler*, İstanbul, 1995, s. 26.

Genel kurul anonim ortaklıkta şirketin iradesinin açıklandığı, şirket işlerine ilişkin kararların alındığı bir iç organ olarak karşımıza çıkmaktadır. 6102 sayılı TTK m. 407 ve 408 uyarınca özellikle pay sahiplerinin toplantılarda hazır olma, öneride bulunma, tartışma ve oy verme gibi haklarını kullandıkları organ olarak genel kurul karşımıza çıkmaktadır. Genel kurulun işlem ve kararları genellikle şirketin iç ilişkilerini kapsamaktadır.

Denetçiler, 6102 sayılı TTK m. 397’de kendisine yer bulan bir organdır ve aynı kanun m. 400’e göre anonim ortaklıkta denetleme yetkisi denetçilere aittir. Bu denetimin içerisine finansal tablolar, yıllık raporlar ve ortaklığın genel muhasebesi girmektedir. Denetçiler denetim yaparken uluslararası denetim standartlarına uygun hareket etmelidir.

Yönetim kurulu ise ortaklığın kanuni temsilcisi sıfatına sahiptir ve ortaklığı temsil ve idare etmektedir.

3. ANONİM ORTAKLIKLARDA YÖNETİM KURULU, YÖNETİM KURULUNUN GÖREVLERİ, YETKİLERİ VE YÜKÜMLÜLÜKLERİ

3.1.YÖNETİM KURULU

Yönetim kurulu, 6102 sayılı TTK’nın 359-396. maddeleri arasında düzenlenmiştir ve anonim ortaklığın zorunlu organlarından biridir. TTK m. 359-396; yönetim kurulunun oluşturulması, üyelerin seçilme şekli, üyeliğin boşalması, üyelikten azil, yönetim kurulunun temsil ve idare yetkisi, üyelerin devredemeyeceği görev ve yetkileri, yönetim kurulu toplantılarının nasıl yapılacağı, yönetim kurulu üyelerinin mali hakları ve uyması gereken yasakları hüküm altına almıştır.

Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere yönetim kurulu bir taraftan ortaklığın kanuni temsilcisi sıfatını taşıırken diğer taraftan da ortaklıkta işletmenin sahibi ve işveren konumundadır. Yönetim kurulu gerek ana sözleşmeyle atanma gerekse genel kurulca belirlenme şeklinde oluşturulabilir.

TTK m. 359’a göre yönetim kurulu birden fazla üyeden oluşabileceği gibi tek üyeden de oluşabilmektedir. Ayrıca yönetim kurulu üyeler gerçek kişi de tüzel kişi de olabilir. Yönetim kurulu üyesinin tüzel kişi olması haline bu tüzel kişiyi temsilen bir gerçek kişi de ticaret siciline tescil edilip ilan edilmelidir. Bu tescil edilen kişi tüzel kişi adına toplantılara katılıp oy kullanabilir. Yönetim kurulu üyesi olan tüzel kişiyi temsil eden gerçek kişi ile birlikte tüzel kişinin de hukuki sorumluluğu doğacağından pay sahiplerinin ve alacaklıların hakkı güvence

altına alınmıştır. Tescil ve ilan şartı yönetim kurulunun oluşması ve göreve başlaması için de geçerli olan bir şarttır.

6102 sayılı TTK ile gelen bir önemli husus da yönetim kurulu üyelerinin pay sahibi olması zorunluluğunun kaldırılmış olmasıdır. Ancak yönetim kurulu üyesi gerçek kişi ve yönetim kurulu üyesi tüzel kişinin temsilcisi olan gerçek kişi tam ehliyetli olmak zorundadır. 6102 sayılı TTK m. 359/3 uyarınca yukarıda da değindiğimiz gibi yönetim kurulu üyesi olan tüzel kişiyi temsil eden gerçek kişinin tam ehliyetli olması gerekmektedir.

Yönetim kurulu bir idare ve temsil organı olduğundan alacağı kararlar da büyük önem arz etmektedir. Yönetim kurulu kararları çok taraflı hukuki işlemlere örnek teşkil etmekte ve genel hükümlere tabi olmaktadır.²

6102 sayılı TTK'ya göre kural olarak yönetim kurulu genel kurul tarafından seçilir ancak yönetim kurulu ortaklık esas sözleşmesi ile de belirlenebilmektedir. Yönetim kurulu üyeleri görevlerini şahsen yerine getirmek zorundadır bu nedenle üyeler toplantılara katılma ve oy kullanma gibi görevlerini başkasına devredemezler. Bunun temel sebebi ise yönetim kurulunu genel kurulun seçmesi kuralının dolaylı yollarla ihlal edilecek olmasıdır.³

Yönetim kurulu bir kurul organ özelliği taşımakta ve bu organ soyut anlamda organ olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu soyut organa gerçek kişi yönetim kurulu üyesi ve/veya tüzel kişi yönetim kurulu üyesinin temsilcisi eliyle idare ve temsil yetkisine dayanarak hakların kullanılması ile somutluk ve canlılık kazanmaktadır.

6102 sayılı TTK ile gelen tek kişilik yönetim kurulu kavramının lafzı itibariyle kurul kavramına ters düştüğü konusunda doktrinde bazı tartışmalar mevcuttur. Ancak TTK'da geçen kurul kavramı birden çok kişiden oluşan topluluğu değil organ ifadesini temsil etmektedir. Bu yorum yukarıdaki ihtilafı ortadan kaldırmaktadır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi yönetim kurulu, ortaklığın kuruluş anında ortaklık ana sözleşmesiyle belirlenebileceği gibi genel kurul kararıyla da seçilebilmektedir. Yönetim kurulu kanun ve/veya ortaklık ana sözleşmesinde belirtilen özellikleri taşıyan üyelerin seçilmesi koşuluyla organ sıfatını kazanmaktadır.⁴

Kural olarak yönetim kurulu kararlarını kendi yapmış olduğu toplantılar aracılığıyla almakta ve alınan kararlarda çoğunluk ilkesi benimsenmektedir. Ancak burada çoğunluk

² Dinç, S., *6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu'na Göre Anonim Şirketlerde Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluk Halleri*, Ankara Barosu Dergisi, Ankara, 2016, S. 4, s. 146.

³ Pulaşlı, H., *Anonim Ortaklık Yönetim Kurulunda Yönetim Kurulu Üyeliğinin Temsili*, Prof. Dr. Fahiman Tekil'in Anısına Armağan, İstanbul, 2003, s.165.

⁴ İzmirlî Y., *Anonim Şirketlerde Yönetim Kurulunun Organ Niteliğini Kaybetmesi ve Hukuki Sorumluluğu*, Ankara, 2001, s. 43.

belirlenirken oylar pay oranına göre değer kazanmamaktadır. 6102 sayılı TTK'nun m. 390/1 hükmü uyarınca yönetim kurulu kararlarında üye sayısı dikkate alınır ve üye sayısının çoğunluğu ile karar verilir.

3.2. YÖNETİM KURULUNUN GÖREV VE YETKİLERİ

6102 sayılı TTK m. 374-389 arasında yönetim kurulunun görev ve yetkileri hüküm altına alınmıştır. Ancak burada bir duruma dikkat çekmek gerekmektedir. Yönetim kurulu üyeleri kimi durumlarda bu yönetsel görev ve yetkiler ile ilgili kendi aralarında paylaşım yapabilmekte ve görevlerinin tamamını veya bir kısmını murahhas üyeye veya murahhas müdüre bırakabilmektedir.⁵

Yönetim kurulu çalışmalarını yürütebilmek için her yıl kendi üyeleri arasından bir başkan ve başkan yokken ona vekâlet edecek en az bir başkan vekili seçmelidir. Yönetim kurulu şirketin işlerinin gidişatını gözlemlemek, rapor hazırlamak, denetlemek amacıyla kendisinin de bulunduğu komisyonlar kurabilmektedir. Ancak yöneyim kurulu toplantılarında vekâleten oy kullanılması yasaktır ve başkanın oyu da üstün oy niteliğinde değildir.⁶

Yönetim kurulu toplantılarında kurul üyeleri bilgi alma ve inceleme hakkına sahiptir. 6102 sayılı TTK m. 392'de yönetim kurulu üyelerinin soru sorma, bilgi isteme ve inceleme yetkisi düzenlenmiştir. Üyeler şirketin tüm iş ve işlemleri için bu yetkileri kullanabilmektedir.

Yönetim kurulu üyeleri en fazla üç yıl süreyle seçilir ve ortaklık ana sözleşmesinde aksine bir hüküm bulunmadığı sürece yeniden üye olarak seçilmek mümkündür. Bu durumda üyenin daha önceden seçilmiş olması ve görev süresinin bitmiş olması bir engel teşkil etmeyecektir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi 6102 sayılı TTK m. 374-389'a göre yönetim kurulunun görev ve yetkileri belirlenmiştir. Bunlar; kanun ve ana sözleşme uyarınca verilen yetkileri kullanmak, işletme konusunun gerçekleşmesi için gerekli kararları almak, ortaklığı üst düzeyde yönetmek, ortaklık örgütünü belirlemek, finansal planlama için gerekli düzeni kurmak, müdürleri atamak ve görevden almak, yönetile görevli kişilerin üst gözetimini yapmak, kanunda belirtilen defterleri tutmak, genel kurul toplantılarını hazırlamak, genel kurul kararlarını yönetmek, yıllık faaliyet raporu ve kurumsal yönetim açıklamasını düzenlemek, borca batıklık durumunda bu durumun varlığını mahkemeye bildirmek olarak sayılabilir.

Yukarıda sayılan görevler dışında da genel kurul yönetim kuruluna her zaman başka görev ve yetkiler de verebilir. Yönetim kurulu üyelerinin görevlerini hiç ya da gereği gibi

⁵ Arslan, İ., *Anonim Şirkette Yönetim Yetkisinin Sınırlandırılması*, Konya, 1994, s. 87.

⁶ Karayalçın, Y., *Anonim Şirket Yönetim Kurullarında Başkanın Üstün Oyu*, BATİDER, 1970, C. 5, S. 3, s. 529.

yapmaması halinde hukuki sorumluluğuna gidilecektir. Hukuki sorumluluk ile ilgili özellikler çalışmanın ilerleyen bölümlerinde incelenecektir.

3.3.YÖNETİM KURULUNUN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

3.3.1. Genel Olarak

Yukarıda açıklamış olduğumuz yönetim kurulunun görev ve yetkileri esas olarak 6102 sayılı TTK m. 374'te özetlenmiştir. İlgili madde gereğince yönetim kurulu, genel kurul yetkisine bırakılmış bulunanlar dışında ortaklığın işletme konusunun gerçekleşmesi için gereken her çeşit işlemi yapmaya ve kararı almaya yetkilidir.⁷

Yönetim kurulu görev ve yetkilerini yerine getirirken ortaklığın menfaatlerini ön planda tutmalı ve bazı yükümlülükler uymalıdır. Bunlar; görevi aslen yerine getirme, pay sahiplerine eşit işlem yapma, özen ve sadakat olarak sayılabilir. Ayrıca bu yükümlülükler dışında bir de yönetim kurulunca uyulması gereken yasaklar mevcuttur. Bu yasaklar; şirketle işlem yapmama, müzakerelere katılmama, şirkete borçlanmama ve şirketle rekabet etmeme olarak sayılabilir. Bu yükümlülükler uymayan yönetim kurulu üyelerinin veya kurulun tamamının hukuki sorumluluğu gündeme gelebilecektir. Hukuki sorumluluğun özellikleri ve hukuki sorumluluk halleri çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak açıklanacaktır. Bu bölümde ise yönetim kurulunun yükümlülükleri ve uyması gereken yasaklardan önemli olanların üzerinde duracağız.

3.3.2. Yönetim Kurulunun Görevi Aslen Yerine Getirme Yükümlülüğü

Anonim ortaklığın idare ve temsil etme görevini yürüten yönetim kurulu için bu durum hem hak hem de bir yükümlülük olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸ Çünkü yönetim kurulu üyeleri yönetim hakkının kullanılmasına ilişkin bütün faaliyetlerde bulunmakla yükümlüdürler. Yönetim kurulunun bazı görev ve yetkileri kısmen veya tamamen bir ya da birkaç yönetim kurulu üyesine veyahut dışarıdan üçüncü bir kişiye devredilebilirken bazı görev ve yetkileri ise münhasır görevlerdir ve devredilemez. Bu münhasır görevler yönetim kurulu üyelerince aslen yerine getirilmelidir. Yönetim kurulu toplantılarına katılmak, bu

⁷ 6102 sayılı TTK m. 374'e göre: "Yönetim kurulu ve kendisine bırakılan alanda yönetim, kanun ve esas sözleşme uyarınca genel kurulun yetkisine bırakılmış bulunanlar dışında, şirketin işletme konusunun gerçekleştirilmesi için gerekli olan her çeşit iş ve işlemler hakkında karar almaya yetkilidir." (www.mezvuat.gov.tr, çevrimiçi 16.05.2022)

⁸ Güney Akdağ, N., *Anonim Şirket Yönetim Kurulu*, İstanbul, 2016, s. 181.

toplantılarda oy kullanmak, gözetim yapmak, önerilerde bulunmak, müzakerelere iştirak etmek, şirketin aleyhine olan hususlarda muhalefet etmek münhasır ve devredilemez görevlerdendir. Özellikle muhalefet etme burada bir önemli durum arz etmektedir. Yönetim kurulu kararlarında muhalefet eden yönetim kurulu üyesi bu durumu tutanağa yazdırması halinde müteselsil sorumluluktan kurtulacaktır.⁹

Yönetim kurulu kararlarının alınması ile ilgili olan toplantılara katılma ve bu toplantılarda oy kullanma yetkisi yönetim kurulu üyesi tarafından aslen kullanılmalıdır ve başkasına devredilemez. Bu katı uygulama 6102 sayılı TTK m. 390/2’de düzenlenmiştir ve yönetim kurulu üyeleri birbirlerini temsilen oy kullanamazlar bu hakkı başka birine devredemezler.¹⁰ Bunun temel nedeni yönetim kurulu üyeliği sıfatının gerçek veya tüzel kişiye ve kişiliğine duyulan güvenden ötürü verilmesidir.¹¹

Yönetim kurulunun devredilemeyen görev ve yetkileri genel olarak yukarıda açıklanmıştır. Ayrıca bu devredilemez görev ve yetkiler 6102 sayılı TTK m. 375/1’de sayılmıştır.¹²

Yukarıda belirttiğimiz gibi münhasır olmayan bazı yetkilerin kanun veya ortaklık ana sözleşmesi esaslarına uygun olarak kısmen veya tamamen murahhas yönetim kurulu üyesine/üyelerine/müdürlere ya da üçüncü kişilere devredilesi mümkündür. Ancak bu durumda bile yönetim kurulu üyesinin genel gözetim yükümlülüğü devam etmektedir ve devrettiği kişi veya kişilerin yaptığı işlemleri gözetmek zorundadır. Devredilebilir yetkilerinin bir kısmını veya tamamını devreden yönetim kurulu üyesi şirketin çıkarlarını gözetme yükümlülüğünden kurtulamaz. Bu yükümlülüğü yerine getirmediği takdirde devrettiği yetkileri nedeniyle hukuki sorumluluğu doğacaktır.¹³

3.3.3. Yönetim Kurulu Üyelerinin Eşit Davranma Yükümlülüğü

⁹ Pulaşlı, H., *Şirketler Hukuku Genel Esaslar*, Ankara, 2016, s. 472.

¹⁰ 6102 sayılı TTK m. 390/2’ye göre: “Yönetim kurulu üyeleri birbirlerini temsilen oy veremeyecekleri gibi, toplantılara vekil aracılığıyla da katılamazlar.” (www.mezvuat.gov.tr, çevrimiçi 16.05.2022)

¹¹ Tekinalp, Ü., *Yeni Anonim ve Limited Ortaklıklar Hukuku İle Tek Kişi Ortaklığın Esasları*, İstanbul, 2011, s. 158.

¹² 6102 sayılı TTK m. 375/1’e göre: “Yönetim kurulunun devredilemez ve vazgeçilemez görev ve yetkileri şunlardır: a) Şirketin üst düzeyde yönetimi ve bunlarla ilgili talimatların verilmesi. b) Şirket yönetim teşkilatının belirlenmesi. c) Muhasebe, finans denetimi ve şirketin yönetiminin gerektirdiği ölçüde, finansal planlama için gerekli düzenin kurulması. d) Müdürlerin ve aynı işleve sahip kişiler ile imza yetkisini haiz bulunanların atanmaları ve görevden alınmaları. e) Yönetimle görevli kişilerin, özellikle kanunlara, esas sözleşmeye, iç yönergeler ve yönetim kurulunun yazılı talimatlarına uygun hareket edip etmediklerinin üst gözetimi. f) Pay, yönetim kurulu karar ve genel kurul toplantı ve müzakere defterlerinin tutulması, yıllık faaliyet raporunun ve kurumsal yönetim açıklamasının düzenlenmesi ve genel kurula sunulması, genel kurul toplantılarının hazırlanması ve genel kurul kararlarının yürütülmesi. g) Borca batıklık durumunun varlığında mahkemeye bildirimde bulunulması.” (www.mezvuat.gov.tr, çevrimiçi 16.05.2022).

¹³ 6102 sayılı TTK m. 553/2’ye göre: “Kanundan veya esas sözleşmeden doğan bir görevi veya yetkiyi, kanuna dayanarak, başkasına devreden organlar veya kişiler, bu görev ve yetkileri devralan kişilerin seçiminde makul derecede özen göstermediklerinin ispat edilmesi hâli hariç, bu kişilerin fiil ve kararlarından sorumlu olmazlar.” (www.mezvuat.gov.tr, çevrimiçi 16.05.2022)

Anonim ortaklık yöneyim kurulu üyelerinin bir diğer yükümlülüğü de eşit davranma ilkesidir ve söz konusu eşitlik ilkesi pay sahiplerine karşı davranışlar ve işlemler açısından zorunludur.¹⁴ Eşit işlem ilkesi anonim ortaklıklarda nispi eşit işlem ilkesi olarak değerlendirilmektedir. Buna göre aynı şartlara ve konuma sahip pay sahiplerine karşı eşit davranılması, eşit muamelelere tabi tutulması, bu kişiler arasında müspet ya da menfi ayırım yapılmaması gerekir.¹⁵ Ancak pay sahiplerine ve mal varlığı hakları bakımından intifa hakkı sahiplerine karşı genel kurula katılma, oy kullanma, inceleme, bilgi alma gibi koruyucu ve bireysel hakların kullanımında ise mutlak eşitlik ilkesi geçerlidir.¹⁶

6102 sayılı TTK m. 357’de hüküm altına alınan eşitlik ilkesi mülga 6762 sayılı TTK döneminde kendisine yazılı olarak yer bulamamıştır. Eşitlik ilkesinin temel amacının yönetim kurulunun keyfi uygulamalar yapmasının önüne geçmek olduğunu söyleyebiliriz. Ancak ortaklığın menfaatlerinin ön planda tutulması amacıyla pay sahiplerinin payların oranına göre büyü ve küçük hissedarların esas sözleşmeye getirilen oyda imtiyaz gibi farklı muamelelere tabi tutulması mümkün olabilmektedir.¹⁷

Yukarıdaki açıklamalara ek olarak eşit şartlarda eşit muamele anlamına gelen eşitlik ilkesinin tek pay sahipli anonim ortaklıklarda yer bulamayacağını da söylemek mümkündür. Çünkü mutlak ve nispi hakların tamamı tek bir pay sahibinde toplanmıştır.

3.3.4. Yönetim Kurulu Üyelerinin Özen ve Sadakat Yükümlülüğü

6102 sayılı TTK m. 369/1’de düzenlenen özen ve sadakat ilkesi birbirine bağlı iki temel yükümlülük olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸ Söz konusu hükümle birlikte “yönetimle görevli kişiler” ibaresiyle yönetim ve temsil yetkisinin devredildiği murahhaslar da bu kapsama dâhil edilmiştir.¹⁹

Yönetim görevi olan ticari mümessil, müdür, vekil, şef gibi kişiler de özen ve sadakat yükümlülüğüne uymak zorundadır. Kanun koyucu bu madde ile sadece yönetim kurulu üyelerini değil aynı zamanda yönetim görevi olan diğer görevliler hatta üçüncü kişileri bile

¹⁴ Yıldız, Ş., *Anonim Ortaklıkta Pay Sahipleri Açısından Eşit İşlem İlkesi*, Ankara, 2004, s. 92

¹⁵ Güney Akdağ, N., *Anonim Şirketlerde Eşitlik İlkesi*, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2004, C. 18, S. 3, s. 116.

¹⁶ Pulaşlı, H., *Genel Esaslar*, s. 440.

¹⁷ Günay Akdağ, N., *Yönetim Kurulu*, s. 182.

¹⁸6102 sayılı TTK m. 369/1’e göre: “Yönetim kurulu üyeleri ve yönetimle görevli üçüncü kişiler, görevlerini tedbirli bir yöneticinin özeniyle yerine getirmek ve şirketin menfaatlerini dürüstlük kurallarına uyarak gözetmek yükümlülüğü altındadırlar.” (www.mezvuat.gov.tr, çevrimiçi 16.05.2022)

¹⁹ Bilgili, F. / Demirkapı, E., *Şirketler Hukuku Dersleri*, Bursa, 2017, s. 280

özen ve sadakat yükümlülüğü kapsamına almıştır. Çünkü TTK m. 369/1’de geçen yönetimle görevli üçüncü kişiler ile aynı kanunun 553/1. maddesinde geçen yöneticiler aynı kişiler olarak değerlendirilmeli ve bu kapsama alınmalıdır.²⁰

6102 sayılı TTK’da Mülga 6762 sayılı TTK’dan daha farklı bir düzenleme içeren özen yükümlülüğü; adi şirket, vekâlet ve işçi hükümlerine atıf yapan sistemden uzaklaşarak kendine özgü bir şekilde düzenlenmiştir. Sadakat yükümlülüğü ise 6102 sayılı TTK m. 369/1’de doğrudan düzenlenmiş olup ilgili maddede geçen “şirketin menfaatlerini dürüstlük kurallarına uyararak gözetmek” ibaresiyle ortaya konulmaktadır. TBK m. 506/2’ye göre: “Vekil üstlendiği iş ve hizmetleri, vekâlet verenin haklı menfaatlerini gözeterek, sadakat ve özenle yürütmekle yükümlüdür.”. 6102 sayılı TTK m. 369/1 ile getirilen özen ve sadakat yükümlülüğü esasen yukarıda verilen TBK hükmünden hareketle oluşturulmuştur. Bu da doktrinde tartışmalı olan anonim ortaklık ile yönetim kurulu arasındaki ilişkinin hukuki niteliğinin ne olduğu konusuna açıklık getirerek bu ilişkinin hukuki niteliğinin vekâlet sözleşmesi olduğunu ortaya koymaktadır.

Yönetim kurulu üyeleri ve yönetimle görevli kişiler ortaklık ve pay sahipleri ile güven ve sadakat zemininde ilişkiler geliştirmeli, yetkilerini kullanırken azami özen ve dikkati göstermelidir. Anonim ortaklığın ve pay sahiplerinin menfaatini her şeyden hatta kendi menfaatlerinden bile üstün tutmalıdır.²¹

3.3.5. Sır Saklama Yükümlülüğü

6102 sayılı TTK m. 369’un gerekçesinde geçen bir ifade şöyledir: “...işletme konusuna bağlanan özel sermayenin ve mal varlığının korunmasında, iştiraklerle ilişkilerde, sır saklamada, temettü ve finans politikasında özeni ya tamamen tartışma dışı bırakır ya da dolayısıyla güçlkle kapsar...” 6120 sayılı TTK’da sır saklama yükümlülüğü açıkça kendisine yer bulmasa da özen ve sadakat yükümlülüğüne dair kanun maddesinin gerekçesinde ortaya çıktığı görülmektedir. Hem gerekçede geçen bu ifade hem de bizzat 369. maddede geçen “...şirketin menfaatlerini dürüstlük kurallarına uyararak gözetmek yükümlülüğü...” ifadesinden hareketle yönetim kurulunun sır saklama yükümlülüğünden bahsetmek mümkündür.

3.3.6. Rekabet Yasağı

²⁰ Tekinalp, Ü., s. 158

²¹ Hacımahmutoğlu, S., *Anonim Ortaklığın Yönetim Kurulu Üyelerinin Kendilerine Verilen Yetkiler İçinde İşlem Yapma ve Yetkileri Veriliş Amaçlarına Uygun Kullanma Yükümlülükleri*, Batider, 2017, C. 33, S. 1, s. 76.

6102 sayılı TTK m. 396/1’de düzenlenen rekabet yasağına göre, yönetim kurulu üyelerinin ortaklığın işletme konusuna giren işleri bizzat yapamamaktadır²². Ayrıca bu işlemleri yönetim kurulu üyesinin bizzat kendisinin yapamayacağına ek olarak başkası hesabına da yapamayacağını, aynı alanda faaliyet gösteren bir ortaklığa sorumluluğu sınırsız ortak olarak bile giremeyeceğini de eklemek gerekir. Ancak bu konuda genel kurulun rızasının olması bu hükmün istisnasını oluşturmaktadır.

Yukarıdaki açıklamalarda geçen “işletme konusu” ifadesinden fiilen gerçekleştirilen işletme konuları anlaşılmalıdır. Bununla birlikte yine yukarıdaki açıklamalarda geçen “sorumluluğu sınırsız ortaklık sıfatı” kavramından adi ortaklık, komandite ortaklık ve kolektif şirket ortaklığını anlamamız gerekir.

6120 sayılı TTK m. 396/1’de geçen “başkası hesabına” ifadesiyle anonim ortaklık yönetim kurulu üyesinin başka bir anonim ortaklık yönetim kurulu üyesi olarak ya da bir başak gerçek veya tüzel kişi adına ortaklığın işletme konusuna giren bir ticari işlemi yapamayacağı hüküm altına alınmıştır.²³

3.3.7. Şirketle İşlem Yapma ve Şirkete Borçlanma Yasağı

6102 sayılı TTK m. 395’te şirketle işlem yapma ve borçlanma yasağı düzenlenmiştir.²⁴ İlgili madde ile ortaklık yönetim kurulu üyesinin ortaklıkla, kendisi veya başkası adına işlem yapmasına sınırlama getirmiştir. Buradaki kısıtlama m. 396’daki rekabet yasağından farklı olarak yönetim kurulu üyelerinin bizzat kendi bağlı buldukları ortaklıkla yaptıkları işlemleri kapsamaktadır.

²² 6102 sayılı TTK m. 396/1’e göre: “Yönetim kurulu üyelerinden biri, genel kurulun iznini almaksızın, şirketin işletme konusuna giren ticari iş türünden bir işlemi kendi veya başkası hesabına yapamayacağı gibi, aynı tür ticari işlemlerle uğraşan bir şirkete sorumluluğu sınırsız ortak sıfatıyla da giremez.” (www.mevzuat.gov.tr, çevrimiçi 18.06.2022)

²³ Yargıtay 11. H.D. 1988/6152 E. 1989/330 K. 01.06.1989 T. sayılı kararında ve yine Yargıtay 11 H.D. 1985/5620 E. 1985/6350 K. 21.11.1985 T. sayılı kararında “Anonim şirket yönetim kurulu üyesinin, aynı işletme konusunda faaliyet gösteren limitet şirket ortağı olmasını haksız rekabet olarak değerlendirmiştir.” (Kazancı İçtihat Bilgi Bankası çevrimiçi 18.05.2022)

²⁴ 6102 sayılı TTK m. 395’e göre: “(1) Yönetim kurulu üyesi, genel kuruldan izin almadan, şirketle kendisi veya başkası adına herhangi bir işlem yapamaz; aksi hâlde, şirket yapılan işlemin batıl olduğunu ileri sürebilir. Diğer taraf böyle bir iddiada bulunamaz. (2) (Değişik: 26/6/2012-6335/17 md.) Pay sahibi olmayan yönetim kurulu üyeleri ile yönetim kurulu üyelerinin pay sahibi olmayan 393 üncü maddede sayılan yakınları şirkete nakit borçlanamaz. Bu kişiler için şirket kefalet, garanti ve teminat veremez, sorumluluk yüklenemez, bunların borçlarını devralamaz. Aksi hâlde, şirkete borçlanılan tutar için şirket alacaklıları bu kişileri, şirketin yükümlendirildiği tutarda şirket borçları için doğrudan takip edebilir. (3) 202 nci madde hükmü saklı kalmak şartıyla, şirketler topluluğuna dâhil şirketler birbirlerine kefil olabilir ve garanti verebilirler. (4) Bankacılık Kanununun özel hükümleri saklıdır.” (www.mevzuat.gov.tr, çevrimiçi 18.05.2022)

6102 sayılı TTK m. 395/1 bu maddede belirtilen yasağa aykırı bir işlem yapılması halinde işlemin batıl olduğunun ileri sürülebileceği hususundan yola çıkarak bu işlemin yaptırımı da ortaya konmuştur. İşlemin batıl olduğunu ileri sürme hakkı sadece şirkete tanınmıştır. Söz konusu kanun maddesinin ikinci fıkrasında pay sahibi olmayan yönetim kurulu üyelerinin ve yönetim kurulu üyelerinin pay sahibi olmayan TTK m. 393'te yer alan yakınlarının şirkete borçlanmaları yasaklanmıştır.²⁵ Yukarıda bahsedilen durum 6335 sayılı kanunla yapılmış olan değişiklikler sonucu uygulama alanı bulmuştur. Bunun sonucunda pay sahibi olan yönetim kurulu üyelerinin kendileri ve yönetim kurulu üyelerinin pay sahibi olan yakınları ortaklığa borçlanma yasağı dışında tutulmuştur.

Yukarıda bahsedilen değişiklik ile ortaklığın mal varlığının pay sahibi olmayan yönetim kurulu üyelerinden korunması amaçlanmıştır. Ayrıca kanun maddesinin eski halinde borçlanmanın aynı veya nakdi olması bir ayrıma tabi tutulmazken yeni halinde ise sadece nakdi borçlanmaya ilişkin bir borçlanma yasağı söz konusudur.

Tüm bunlarla birlikte maddenin yeni halinde yönetim kurulu üyelerinin ya da m. 393'te sayılan yakınlarının şirkete doğrudan borçlanmak yerine ortağı oldukları şahıs ya da sermaye şirketleri aracılığıyla borçlanabilmelerinin önü açılmıştır.

Ayrıca aynı borçlanmanın tamamen kaldırılması sonucuyla aynı borçlanma görünümünde bir nakdi borçlanmaya gidilebileceği de göz önüne alındığında şirketle borçlanma yasağının uygulamada kullanılmaz hale geldiği de söylenebilir.

6102 sayılı TTK m. 395 sadece borçlanmayı değil kefalet, garanti ve teminat verilmesini, sorumluluk yüklenmesini, borçların devralınmasını da yasaklamıştır.

3.3.8. Müzakereye Katılma Yasağı

6102 sayılı TTK m. 393'e göre belli koşullar oluştuğunda yönetim kurulu üyesinin müzakereye katılması yasaktır. Söz konusu maddede menfaat çatışması gereği bir yasak getirilmiştir.

Menfaat çatışması yönetim kurulu üyesinin şahsına ilişkin olabileceği gibi alt ve üst soyundan birinin, üçüncü derece dahil üçüncü dereceye kadar kan ve kayın hısımlarından birinin yahut eşinin şahsına ilişkin olabilir. Sayılan bu kişilerin kişisel ve şirket dışı menfaatiyle şirketin menfaatinin çatıştığı konularda yönetim kurulu üyesi müzakereye katılamaz.

²⁵ 6102 sayılı TTK m. 393'e göre: "(1) Yönetim kurulu üyesi, kendisinin şirket dışı kişisel menfaatiyle veya alt ve üst soyundan birinin ya da eşinin yahut üçüncü derece dâhil üçüncü dereceye kadar kan ve kayın hısımlarından birinin, kişisel ve şirket dışı menfaatiyle şirketin menfaatinin çatıştığı konulara ilişkin müzakerelere katılamaz." (www.mezvuat.gov.tr, çevrimiçi 16.05.2022)

Menfaat uyuşmazlığı durumunda yönetim kurulu bundan haberdar değilse bile ilgili yönetim kurulu üyesi bu durumu yönetim kuruluna bildirmeli ve toplantıya katılmamalıdır. Bu durum dürüstlük kuralının bir gereğidir. Böylece dürüstlük kuralının gereği olan başka durumlar da söz konusu olduğunda yönetim kurulu üyesinin müzakereye katılamayacağını göstermektedir.

Müzakereye katılma yasağına rağmen yönetim kurulu üyesi müzakereye katılıp oy kullanırsa bu oyun toplantı ve karar yeter sayısında dikkate alınmaması gerekir.²⁶

Yönetim kurulu üyesinin toplantıya katılması yasaklanmışsa bunun sebebi ve diğer işlemlerin yönetim kurulu kararı defterine yazılması gerekmektedir.

Çalışmamızın bu bölümünde anonim ortaklıkta yönetim kurulunu, yönetim kurulunun görev, yetki, yükümlülük ve yasaklarının neler olduğunu genel hatlarıyla açıklamaya çalıştık. Yukarıda açıkladığımız görev, yetki, yükümlülük ve yasakların ihlal edilmesi sonucu nasıl bir sonuç ve sorumluluk doğacağı hususu çalışmamızın esasını oluşturmaktadır ve çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır

4. YÖNETİM KURULUNUN HUKUKİ SORUMLULUK HALLERİ VE YAPTIRIMLARI

Anonim ortaklık yönetim kurulu üyelerinin bir heyet halinde ya da şahsen hukuki sorumluluğu TTK, BK. ve diğer kanun hükümlerinin ihlali halinde ortaya çıkmaktadır. Hukuki sorumluluğun çeşidi, hangi durumlarda hukuki sorumluluğa gidileceği, kusur ilkesi, teselsül kavramı, sorumluluk davaları çalışmanın bu bölümünde incelenecektir.

4.1. YÖNETİM KURULUNUN TAMAMININ VEYA ÜYLERİNİN BİR VEYA BİRKAÇININ KÖTÜ NİYETLE GENEL KURUL KARARI ALEYHİNE İPTAL DAVASI AÇMASI NEDEİYLE DOĞACAK OLAN HUKUKİ SORUMLULUK

6102 sayılı TTK m. 451/1’de “Genel kurulun kararına karşı, kötü niyetle iptal veya butlan davası açıldığı takdirde, davacılar bu sebeple şirketin uğradığı zararlardan müteselsilen sorumludurlar.” şeklinde bir düzenleme bulunmaktadır. Öncelikle söylemek gerekir ki; genel kurulun vermiş olduğu ve kanuna, ortaklık esas sözleşmesine ve iyiniyete aykırı kararlara karşı iptal davası açılabilir. Bu davanın amacı pay çoğunluğuna sahip

²⁶ Eriş, G., *Anonim Şirketler Hukuku*, Ankara, 1995, s. 276.

olanların pay azınlığını ezmesinin önüne geçmektir. Bu davayı yönetim kurulu üyeleri, kurul halinde ya da şahsen açabilmektedir. Genel kurulun almış olduğu karar yönetim kurulu üyelerinin kişisel sorumluluğunu doğuracaksa üyelerin her biri bizzat iptal davası açabilir. Söz konusu iptal davasını açan davacıların dürüstlük kuralına uymaları ve iyiniyetli olmaları esastır. Aksi halde sadece genel kurulun karar alma mekanizmasını sekteye uğratmak amacıyla açılacak olan iptal davalarında davacılar müteselsilen sorumlu olacaklardır.

Yukarıda bahsedilen durum oluştuğunda anonim ortaklık, dürüstlük kuralına aykırı olarak açılmış bu dava sonucunda bir zarara uğramış olabilir. Böylesi bir durumda şirket, sadece bu iyiniyetli olmayan iptal davası neticesinde uğradığı zararın tazmini için sorumlular hakkında dava açabilecektir.

Genel kurul kararının iptali için açılacak olan davada şirket merkezinin bulunduğu yerdeki asliye ticaret mahkemesinin yetkili olduğu 6102 sayılı TTK m. 445 ile hüküm altına alınmıştır.²⁷ Açılacak olan bu davada mahkeme kendi takdirine miktarınca, şirketin olası zararlarını göz önünde bulundurarak davacıların teminat yatırmasına karar verebilir. Genel kurul kararına karşı açılacak olan iptal davasındaki objektif iyiniyet re'sen dikkate alınacak bir husustur. Bu davanın objektif iyiniyet ölçütü gereği reddedilmesi halinde şirket bu dava nedeniyle uğramış olduğu zarar davacı olan yönetim kurulu ya da münferit üyelerden isteme hakkına sahiptir. Genel kurul kararları aleyhine açılmış olan iptal davalarında iyiniyetli olmamanın veya dürüstlük kuralına uymamanın tespitinin nasıl yapılacağı tartışmalı bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda doktrinde tespitinin çok zor olduğu ve mahkemece re'sen belirlenmesi gerektiği fikri kabul edilmektedir. Şekil ve usul açısından emredici hükümlere aykırılık yokluk ve butlan hallerini doğurmaktadır. Yokluk ve butlan hali dışında kalan sakatlıklarda genel kurul kararının iptali yönünde dava açılmalıdır. Hatta tereddüt oluşturan hallerde bile iptal edilebilirlik yönünde bir yol çizilmelidir.²⁸ Genel kurulun dürüstlük kuralına aykırı davranarak karar alması gene bir iptal sebebidir. İptal davası burada anonim ortaklık aleyhine açılır.

Yukarıda bahsedilen iptal davasında ortaklığı kural olarak yönetim kurulu temsil eder ancak davayı yönetim kurulunun açması halinde ortaklığı temsil etme görevi denetçilerce gerçekleştirilmektedir. Şayet davayı yönetim kurulu ve denetçiler birlikte açarsa o zaman ortaklığı bu davada temsil etme görevini mahkeme tarafından bir kayyım üstlenir. Açılmış

²⁷ 6102 sayılı TTK m. 445'e göre: "446 ncı maddede belirtilen kişiler, kanun veya esas sözleşme hükümlerine ve özellikle dürüstlük kuralına aykırı olan genel kurul kararları aleyhine, karar tarihinden itibaren üç ay içinde, şirket merkezinin bulunduğu yerdeki asliye ticaret mahkemesinde iptal davası açabilirler." (www.mezvuat.gov.tr, çevrimiçi 19.05.2022)

²⁸ Poroy, R ve diğerleri, *Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku*, İstanbul, 2000, s. 41.

olan iptal davası kararın geçerliliğini etkilemektedir. Davadan çıkacak olan iptal kararı bozucu yenilik doğuran bir etkiye sahiptir ve iptal edilen karar geçmişe etkili olacak şekilde ortadan kalkar. Ayrıca mahkeme kararın şirket için yararlı olup olmadığını araştırma konusunda zorunlu ve yetkili değildir.

Yönetim kurulu kural olarak genel kurul kararları aleyhine iptal davası açabilmektedir. Bu davayı yönetim kurulunun bir bütün olarak açabilmesinin yanında bir veya birden fazla yönetim kurulu üyesi bir araya gelerek açabilmektedir. Dava açmak isteyen yönetim kurulu üyesinin ilgili kararın alındığı toplantıya katılmış ve o toplantıda karar aleyhine oy kullanmış olmaları gerekmektedir ancak yönetim kurulunun bir bütün olarak dava açması için bazı üyelerinin veya tüm üyelerinin toplantıda bulunmamasının ya da karar aleyhine oy kullanmamış olmasının bir önemi bulunmamaktadır.

Genel kurul karar veya kararları aleyhine açılan iptal davasında, davacı yönetim kurulu ve yönetim kurulu üyesinin/üyelerinin kötü niyetli olmaları halinde ortaklığın bu dava nedeniyle uğradığı zarardan sorumlu olduklarını ve bu zararı tazmin etmekle yükümlü olduklarını tekrar belirtmek istiyoruz. Ancak davacılar birden fazla ise bunlardan kötü niyetli olmayanların hukuki sorumluluğuna gidilmez. Açılacak olan tazminat davasının davacısı ortaklığın kendisiyken, davalısı ise genel kurul kararının kötü niyetli olarak iptali için dava açan davacı veya davacılarıdır. Ayrıca kötü niyetle açılan iptal davasından zarar gören ortaklar da kötü niyetle açılan iptal davasının davacılarına karşı tazminat davası açabilecektir.

4.2. ANONİM ORTAKLIĞIN İFLASI HALİNDE YÖNETİM KURULU ÜYELERİNİN HUKUKİ SORUMLULUĞU

620 sayılı TTK m. 556 anonim ortaklığın iflası ile ilgili hükümleri düzenlemiştir.²⁹ İlgili kanun maddesini gerekçesi incelendiğinde ortaklığın iflas etmesi halinde yönetim kurulu üyelerine tazminat davası açılabilir ve bu tazminat davasında davacı ortaklığın kendisidir. İflas durumunda bu hakkın iflas idaresinde olacağı ortadadır. Ayrıca pay sahibi ortağa ve alacaklıya şirketin iflasında dava hakkı tanınmıştır ancak bu hak öncelik olarak iflas idaresine aittir. İflas idaresinin bu davayı açmaması halinde pay sahiplerine alacaklılara böyle bir

²⁹ 6102 sayılı TTK m. 556'ya göre: "(1) Zarara uğrayan şirketin iflası hâlinde, tazminatın şirkete ödenmesini isteme hakkını şirket alacaklıları da haizdir. Ancak, pay sahiplerinin ve şirket alacaklılarının istemleri önce iflas idaresince ileri sürülür. (2) İflas idaresi birinci fıkrafta öngörülen davayı açmadığı takdirde, her pay sahibi veya şirket alacaklısı mezkûr davayı ikame edebilir. Elde edilen hasıla, İcra ve İflas Kanunu hükümlerine göre, önce dava açan alacaklıların alacaklarının ödenmesine tahsis olunur; bakiye, sermaye payları oranında davacı pay sahiplerine ödenir; artan iflas masasına verilir. (3) Şirketin istemlerinin devrine ilişkin İcra ve İflas Kanununun 245 inci maddesi hükmü saklıdır." (www.mezvuat.gov.tr, çevrimiçi 19.05.2022)

davayı hakkı doğmaktadır. Bu durumda pay sahipleri ve şirket alacaklıları arasında bir sıra gözetilmemektedir. Bu tazminat davasından alınacak olan bedel ile öncelikle davayı açanların alacakları ödenir. Anonim ortaklığın iflas etmesi halinde borçlardan dolayı yönetim kurulu üyelerinin sorumluluğuna gidilip gidilmeyeceği doktrinde tartışmalı bir konudur. Ancak çoğunluğa ait olan ve bizim de katıldığımız görüşe göre ortaklığın iflasının sonuçları ortaklığı bağlar ve ortaklığın şahsına aittir. Ancak yönetim kurulunun bu iflasta bir kusuru olması halinde hukuki sorumluluğunun oluşması gerekmektedir.

İflas bir ortaklık için her zaman gerçekleşebilecek bir tehlikedir. Bunun ekonomik kriz, dış etkiler, piyasadaki dalgalanmalar birçok sebebi olabileceği gibi yönetim kurulunun kusuru da etkili olabilmektedir. Anonim ortaklığın iflas etmesi halinde bu iflasta yönetim kurulunun kusuru olması halinde hukuki sorumluluğu doğmalıdır.

Anonim ortaklığın iflası halinde yönetim kurulunun hukuki sorumluluğu ile ilgili herhangi bir kanuni düzenleme yoktur. Bu nedenle burada yönetim kurulunun kusurlu olup olmadığının araştırılması devreye girmektedir. Ortaklığın iflası nedeniyle açılacak olan tazminat davasında mahkeme iflas masasının talebi halinde belirli bir tutarın ödenmesi konusunda yönetim kurulunu zorunlu tutabilir. Yönetim kurulu, böyle bir durumda ortaklığı idare ve temsil ederken gereken önlemleri aldığını ve kusurunun olmadığını ispat etmesi halinde sorumluluktan kurutulacaktır.

İflas halinde yönetim kurulunun hukuki sorumluluğuna gidilebilmesi; kusurun oluşması, bazı ivazların iadesinin sebepsiz zenginleşme hükümlerine göre talep edilmesi ve belirli şartlar altında iade mükellefiyeti yüklemektedir.

Tüm bunlarla birlikte yönetim kurulu ortaklığın hileli ya da taksirli iflasta neden olması halinde hukuki sorumluluğun oluştuğunu söylemek gerekmektedir. Bu sorumluluk İİK'daki yükümlülüklerin yönetim kurulunca yerine getirilmemesinden kaynaklanmaktadır. İlgili maddeye göre ortaklığın aktif değerleri ortaklığın borçlarını karşılamıyorsa yönetim kurulu bunu mahkemeye bildirmelidir. İflas hükmü, ancak ıslah mümkünse alacaklı veya yönetim kurulu talep eder ve iflas kararı tehir edilir. Yönetim kurulu bu bildirim yükümlülüğünü yerine getirmezse iflasın gecikmesi nedeniyle doğan zararı tazmin etmekle yükümlüdür.

4.3. YÖNETİM KURULU ÜYELERİNİN MÜZAKERELERE KATILMA YASAĞINI İHLAL ETMESİ SONUCU OLUŞAN HUKUKİ SORUMLULUK

6102 sayılı TTK m. 393 müzakerelere katılma yasağını ve bu yasağın ihlali sonucu oluşacak sorumluluğu düzenlemiştir.³⁰

Öncelikle belirtmek gerekir ki müzakere yasağından söz edebilmek için müzakere konusu olan menfaatin ortaklık dışı menfaat olması gerekir. Zira bir yönetim kurulu üyesinin kendisinin, eşinin, alt ya da üst soyundan birinin şirkete ait bir göreve seçimi, atanması, görevden alınması, yolluk belirlenmesi gibi durumlarda ortaklığı ilgilendirdiği için müzakerelere katılmasında sakınca yoktur. Ayrıca madenin birinci fıkrasında belirtilen durumlar dışında da dürüstlük gereği müzakerelere katılmayacağı durumların da oluşabileceğini eklemek gerekmektedir. Müzakereye katılma yasağının uygulanması konusunda tereddüt yaşanması halinde bu karar yönetim kurulunda yapılacak bir oylama ile alınır ve bu oylamaya da ilgili katılmaz. Yönetim kurulunun üyesinin müzakereye katılma yasağı yönetim kurulunca bilinmiyorsa bile ilgili üye müzakereye katılmamalıdır. Bu durum daha sonra ortaya çıksa bile üye bu yasağa uymamış olmaktan sorumlu tutulur.

Bu yasağın ihlali halinde sorumluluk, yasağı delen yönetim kurulu üyesine yüklenmiştir. Ayrıca müzakereye katılma yasağını bilmesine rağmen, ilgili üyenin müzakereye katılmasına itiraz etmeyen yönetim kurulu üyesi de bu konuda sorumludur. Tüm bunlara ek olarak müzakereye katılması yasak olan yönetim kurulu üyesinin müzakereye katılması yönünde karar alan yönetim kurulu üyeleri de bu durumdan sorumludur.

Yönetim kurulu üyesinin müzakereye katılma yasağının ihlali halinde sorumluluk sebeplere bağlanarak özel bir sorumluluk hali düzenlenmiştir. Buradaki sorumluluk türü, kusur esasına dayanmaktadır ve bu eylem ya da karar bir kurul kararı ya da eylemi olmadığı için müteselsil değildir. Yasaklı olduğu halde müzakereye katılan üye, yasaklı olan üye ile ilgili bu durumu bilmesine rağmen itirazda bulunmayan üye, yasaklı olan üye ile ilgili müzakereye katılma kararı alan üyeler anonim ortaklığın uğradığı zararı şahsen tazmin etmek zorundadır.

4.4. D. YÖNETİM KURULU ÜYESİNİN ORTAKLIKLA İŞLEM YAPMA YASAĞINI İHLALİ ETMESİ HALİNDE HUKUKİ SORUMLULUK

³⁰ 6102 sayılı TTK m. 393'e göre: "(1) Yönetim kurulu üyesi, kendisinin şirket dışı kişisel menfaatiyle veya alt ve üst soyundan birinin ya da eşinin yahut üçüncü derece dâhil üçüncü dereceye kadar kan ve kayın hısımlarından birinin, kişisel ve şirket dışı menfaatiyle şirketin menfaatinin çatıştığı konulara ilişkin müzakerelere katılmaz. Bu yasak, yönetim kurulu üyesinin müzakereye katılmamasının dürüstlük kuralının gereği olan durumlarda da uygulanır. Tereddüt uyandıran hâllerde, kararı yönetim kurulu verir. Bu oylamaya da ilgili üye katılmaz. Menfaat uyuşmazlığı yönetim kurulu tarafından bilinmiyor olsa bile, ilgili üye bunu açıklamak ve yasağa uymak zorundadır. (2) Bu hükümlere aykırı hareket eden yönetim kurulu üyesi ve menfaat çatışması nesnel olarak varken ve biliniyorken ilgili üyenin toplantıya katılmasına itiraz etmeyen üyeler ve söz konusu üyenin toplantıya katılması yönünde karar alan yönetim kurulu üyeleri bu sebeple şirketin uğradığı zararı tazminle yükümlüdürler. (3) Müzakereye, yasak nedeniyle katılmamanın sebebi ve ilgili işlemler yönetim kurulu kararına yazılır." (www.mezvuat.gov.tr, çevrimiçi 20.05.2022)

6102 sayılı TTK m. 395³¹ ile getirilen yönetim kurulu üyelerinin ortaklıkla işlem yapma yasağının amacı yöneticilerin yetkilerini kötüye kullanmalarını engellemektir.³² İlgili madde ile yönetim kurulu üyelerinin ortaklıkla ortaklığın işletme konusunu ihtava eden sözleşmeyi kendisi veya üçüncü bir kişi adına yapması yasaklanmıştır. Bununla birlikte yönetim kurulu üyesi bu sözleşmeyi giren işlemler yönetim kurulu üyesinin ortaklıkla doğrudan veya dolaylı olarak yapacağı işlemlerdir.³³ Bu yasak kapsamındaki işlemlerde yönetim kurulu üyesinin iyi niyetli olup olmasının bir önemi yoktur. Ortaklıkla işlem yapma yasağının tespitinde, yapılan işlemin yönetim kurulu üyesinin yararına olması kriteri esas alınacaktır.

Yargıtay bu konuda verdiği bir kararda “*şirketin mahkemede yönetim kurulu üyesinin ortaklıkla yaptığı işlemi iptal ettirmesi gerektiği*”ni hüküm altına almıştır.³⁴ Ancak doktrinde bu durumun anonim ortaklığa ek bir külfet getireceği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Doktrin bu görüşü reddederek ortaklığın bu işlem yüzünden uğradığı zararı giderme yoluna gitmesinin daha yerinde bir durum olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü işlemin ortaklık tarafından iptal edilip ortaklığı bağlamayacak hale getirilmesi ortaklığın bu işlem yüzünden uğradığı zararı karşılayamayabilir. Ayrıca yönetim kurulu üyesinin ortaklıkla işlem yapma yasağının çiğnemesi sadakat yükümlülüğüne aykırılık oluşturmaktadır.

Yukarıda anlattıklarımıza ek olarak ortaklıkla işlem yapma yasağı kapsamına giren bir sözleşmeyi ortaklığın temsilcisi sıfatı ile yapan yönetim kurulu üyesinin de hukuki sorumluluğu doğmaktadır.

4.5. . YÖNETİM KURULU ÜYELERİNİN REKABET YASAĞINA AYKIRI DAVRANMASININ HUKUKİ SORUMLULUĞU

6102 sayılı TTK m. 396 rekabet yasağını düzenlemiştir.³⁵ Rekabet yasağı kavramının dayanağı ortakların ticari sırları bilmesi hususudur bu nedenle rekabet yasağına konu olan

³¹ 6102 sayılı TTK m. 395’e göre: “(1) Yönetim kurulu üyesi, genel kuruldan izin almadan, şirketle kendisi veya başkası adına herhangi bir işlem yapamaz; aksi hâlde, şirket yapılan işlemin batıl olduğunu ileri sürebilir. Diğer taraf böyle bir iddiada bulunamaz. (2) (Değişik: 26/6/2012-6335/17 md.) Pay sahibi olmayan yönetim kurulu üyeleri ile yönetim kurulu üyelerinin pay sahibi olmayan 393 üncü maddede sayılan yakınları şirkete nakit borçlanamaz. Bu kişiler için şirket kefalet, garanti ve teminat veremez, sorumluluk yüklenemez, bunların borçlarını devralamaz. Aksi hâlde, şirkete borçlanılan tutar için şirket alacaklıları bu kişileri, şirketin yükümlendirildiği tutarda şirket borçları için doğrudan takip edebilir. (3) 202 nci madde hükmü saklı kalmak şartıyla, şirketler topluluğuna dâhil şirketler birbirlerine kefil olabilir ve garanti verebilirler. (4) Bankacılık Kanununun özel hükümleri saklıdır.” (www.mezvuat.gov.tr, çevrimiçi 16.12.2020)

³² Pulaşlı, H. , *Şirketler Hukuku*, İstanbul, 2001, s. 321.

³³ Çamoğlu, E., *Anonim Ortaklıklarda Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluğu*, İstanbul, 2010, s. 86.

³⁴ Yargıtay 11. H.D. 1991/5615 E. 1991/5628 K. 25.10.1991 T. sayılı kararı (Kazancı İçtihat Bilgi Bankası, çevrimiçi 19.05.2022).

³⁵ 6102 sayılı TTK m. 396’ya göre: “(1) Yönetim kurulu üyelerinden biri, genel kurulun iznini almaksızın,

işlemin ortaklığın konusu ile ilgili olması gerekmektedir. Ayrıca ortaklığın konusu kavramı burada dar bir yoruma tabi tutulmalı ve bu kavramdan ortaklığın fiilen yaptığı ticari işler anlaşılmalıdır. Bunlara ek olarak yönetim kurulu üyeleri aynı işletme konusu ile uğraşan başka bir ortaklığa sorumluluğu sınırsız ortak sıfatıyla da giremezler. Burada kast edilen şahıs şirketleri ve kolektif şirketlerdir.

Yönetim kurulu üyelerinin aynı işletme konusu alanına giren başka bir ortaklığa yönetim kurulu üyesi girip giremeyeceği konusunda kanunda açıkça bir yasak bulunmamaktadır. Ancak doktrinde böylesi bir durumun mümkün olamayacağı görüşü savunulmaktadır.³⁶ Bu görüşü savunanlara göre yönetim kurulu üyesinin aynı işletme konusuyla ilgilenen başka bir anonim ortaklıkta ortak ya da müdür olamayacağı ileri sürülmüştür. Ayrıca bu görüşü savunanlar anonim ortaklık yönetim kurulu üyelerinin komandit ortaklıklarda komanditer ortak olmalarında sakınca olmadığını ifade etmektedirler. Biz de bu görüşlere katılıyoruz. Tüm bunlarla birlikte yönetim kurulu üyelerinin aynı işletme konusu ile uğraşmayan başka bir anonim ortaklıkta görevlerini aksatmayacak şekilde temsil ve uygulama yetkisi olmayan bir yönetim kurulu üyesi olmalarında herhangi bir sakınca olmadığını belirtmek gerekmektedir.

Yönetim kurulunun rekabet yasağına aykırı davranması halinde yönetim kurulunun hukuki sorumluluğu açısından ortaklığın bazı seçimlik haklara sahiptir. Bu seçimlik haklar; zararın tazmini, menfaatlerin devri, işlemin ortaklık namına yapılmış olmasının istemek, yönetim kurulu üyesinin aynı işletme konusu ile uğraşan başka bir ortaklığa sınırsız sorumlu olarak girmesi halinde geri çekilmesinin ve elde ettiği gelirleri ortaklığa vermesinin talep edilmesi olarak sayılabilir. Rekabet yasağının ihlali halinde ortaklığın talepleri ortaklığın zararları ile sınırlı değildir. Seçimlik haklarda seçim hakkını yönetim kurulu kullanır ancak bu kararı alırken yasağı delen üye bulunmaz. Tüm bunlarla birlikte genel kurul, yönetim kuruluna hangi hakkı seçeceği konusunda talimat verebilir. Bu seçimlik hakların kullanılması yenilik doğuran haktır ve rekabet yasağını delen üyeye ulaşmasıyla hüküm ifade eder. Seçimlik hakkın seçilmesinden sonra bu seçimden dönülemez. Bu seçimlik hakların kullanılması, rekabet yasağının delinmesi sonucu oluşan zararın öğrenilmesinden itibaren üç

şirketin işletme konusuna giren ticari iş türünden bir işlemi kendi veya başkası hesabına yapamayacağı gibi, aynı tür ticari işlerle uğraşan bir şirkete sorumluluğu sınırsız ortak sıfatıyla da giremez. Bu hükme aykırı harekette bulunan yönetim kurulu üyelerinden şirket tazminat istemekte veya tazminat yerine yapılan işlemi şirket adına yapılmış saymakta ve üçüncü kişiler hesabına yapılan sözleşmelerden doğan menfaatlerin şirkete ait olduğunu dava etmekte serbesttir. (2) Bu haklardan birinin seçilmesi birinci fıkra hükmüne aykırı harekette bulunan üyenin dışındaki üyelere aittir. (3) Bu haklar, söz konusu ticari işlemlerin yapıldığını veya yönetim kurulu üyesinin diğer bir şirkete girdiğini, diğer üyelerin öğrendikleri tarihten itibaren üç ay ve her hâlde bunların gerçekleşmesinden itibaren bir yıl geçince zaman aşımına uğrar. (4) Yönetim kurulu üyelerinin sorumluluklarıyla ilgili hükümler saklıdır.” (www.mezvuat.gov.tr, çevrimiçi 19.05.2022).

³⁶ Çamoğlu, E., s. 96 vd.

ay ve her halde bir yıl içerisinde zamanaşımına uğrar. Zamanaşımının başlaması için yönetim kurulunun bir üyesinin rekabet yasağının delindiğini öğrenmesi yeterlidir.

4.6. YÖNETİM KURULU ÜYELERİNİN BELGE VE BEYANLARININ KANUNA AYKIRI OLMASINDAN DOĞAN HUKUKİ SORUMLULUĞU

6102 sayılı TTK m. 549'da yönetim kurulu üyelerinin belge ve beyanlarının kanuna aykırı olmasından doğan hukuki sorumluluğu düzenlenmiştir.³⁷ Buradaki sorumluluk; kuruluş, birleşme, bölünme, tür değiştirme, sermayenin artırılması, azaltılması ve menkul değerler ihracı gibi işlemleri kapsamaktadır ve geniş tutulmuştur. Ayrıca bu işlemler sınırlı sayıda sayılmamıştır. Tüm bunlara ek olarak yönetim kurulunun sorumluluğu halka yapılan izahnameler de dâhil olmak üzere her türlü belgeyi de kapsamaktadır. Yönetim kurulunun sorumluluğu, bu işlemlerle ilgili düzenlenen belgelerin doğru olmaması, sahte ve hileli olması gibi hukuka aykırı hallerin oluşması sonucu ortaya çıkmaktadır.

6102 sayılı TTK 549. madde kapsamında açılacak olan hukuki sorumluluk davasında davacı sıfatı zarar görenlere aittir. Zarar görenler kavramını pay sahipleri, pay sahipliği sıfatını yitirenler, menkul değerleri alanlar, menkul değerleri sonradan iktisap edenler oluşturmaktadır. Ayrıca ilgili davada davalı sıfatı ise bu belgeleri düzenleyenler ve düzenlenmesine katılanlara aittir. Davalı olan düzenleyenler ile ilgili olarak kusursuz sorumluluk hali öngörülmüşken katılanlar için ise kusurlarının varlığı aranmıştır. Yönetim kurulunun böyle bir hukuki sorumluluğunun oluşabilmesi için hukuka aykırı fiil, zarar ve illiyet bağı aranmaktadır.

6102 sayılı TTK 549. maddede geçen ihlalin birlikte yapılması halinde 6102 sayılı TTK m. 557 uygulanır.³⁸ İlgili madde gereğince aynı zararı tazmin etme yükümü altına birden çok kişinin girmesi halinde, her biri kusur oranına ve olayın gereklerine göre bu zarardan müteselsilen sorumlu olacakları hüküm altına alınmıştır.

³⁷ 6102 sayılı TTK m. 549'a göre:“(1) Şirketin kuruluşu, sermayesinin artırılması ve azaltılması ile birleşme, bölünme, tür değiştirme ve menkul kıymet çıkarma gibi işlemlerle ilgili belgelerin, izahnamelerin, taahhütlerin, beyanların ve garantilerin yanlış, hileli, sahte, gerçeğe aykırı olmasından, gerçeğin saklanmış bulunmasından ve diğer kanuna aykırılıklardan doğan zararlardan, belgeleri düzenleyenler veya beyanları yapanlar ile kusurlarının varlığı hâlinde bunlara katılanlar sorumludur.” (www.mezvuat.gov.tr, çevrimiçi 19.05.2022)

³⁸ 6102 sayılı TTK m. 557'ye göre: “(1) Birden çok kişinin aynı zararı tazminle yükümlü olmaları hâlinde, bunlardan her biri, kusuruna ve durumun gereklerine göre, zarar şahsen yükletilebildiği ölçüde, bu zarardan diğerleriyle birlikte müteselsilen sorumlu olur. (2) Davacı birden çok sorumlu kişiyi zararın tamamı için birlikte dava edebilir ve hâkimin aynı davada her bir davalının tazminat borcunu belirlemesini isteyebilir. (3) Birden çok sorumlu arasındaki başvuru, durumun bütün gerekleri dikkate alınarak hâkim tarafından belirlenir.” (www.mezvuat.gov.tr, çevrimiçi 19.05.2022)

4.7. YÖNETİM KURULUNUN SERMAYE HAKKINDA YANLIŞ BEYANLARINDAN VE ÖDEME YETERSİZLİĞİNİN BİLİNMESİNDEN KAYNAKLANAN HUKUKİ SORUMLULUĞU

6102 sayılı TTK m. 550’de sermaye hakkında yanlış beyanlarda bulunma ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır.³⁹ Bu hüküm sermayenin korunması amacıyla düzenlenmiştir. İlgili madde ile ödeme yetersizliği nedeniyle bir zararın oluşması halinde anonim ortaklık yetkilileri bu zarardan müteselsilen sorumludur. Ayrıca payların karşılığı ve oluşan zararın faiziyle birlikte ödenmesi bu hukuki sorumluluğun bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda bahsedilen anonim ortaklık yetkilileri kavramı geniş bir yoruma tabidir. İlgili kavramdan 550. maddenin gerekçesinden yola çıkılarak yönetim kurulu üyeleri ve işlem denetçileri anlaşılmalıdır. Tüm bunlarla birlikte 6102 sayılı TTK m. 550, sermaye taahhüdünde bulunanların ayrıca ödeme yetersizliğini bilmesine rağmen bu taahhüde onay verenlerin söz konusu borcun ödenmemesinden kaynaklanan zarardan kusurlu sorumluluk çerçevesinde sorumlu olduklarını hüküm altına almıştır.

4.8. YÖNETİM KURULUNUN DEĞER BİÇİLMESİNDE YOLSUZLUK YAPILMASINDAN DOĞAN HUKUKİ SORUMLULUĞU

6102 sayılı TTK m. 551’de değer biçilmesinde yolsuzluk yapılması nedeniyle anonim ortaklık yönetim kurulunun sorumluluğuna ilişkin hükümler düzenlenmiştir.⁴⁰ Burada kanun koyucu yolsuzluk kavramı üzerinde durmuş ve hile yapılmasına gerek duyulmayacağını belirtmiştir. Bu maddedeki sorumluluk sebebi aynı sermayenin emsaline göre yüksek bir fiyat biçilmiş olması, işletmenin özelliklerinin ve durumunun olduğundan farklı gösterilmesidir. Ayrıca ilgili maddenin gerekçesinde başka bir tarzda yolsuzluk yapılması halinde de hukuki sorumluluğun oluşacağı belirtilmiştir. Bu tarz bir hukuki sorumluluk nedeniyle yönetim

³⁹ 6102 sayılı TTK m. 550’ye göre: “(1) Sermaye tamamıyla taahhüt olunmamış veya karşılığı kanun veya esas sözleşme hükümleri gereğince ödenmemişken, taahhüt edilmiş veya ödenmiş gibi gösterenler ile kusurlu olmaları şartıyla, şirket yetkilileri, bu payları üstlenmiş kabul edilirler ve payların karşılıkları ile zararı faiziyle birlikte müteselsilen öderler. (2) Sermaye taahhüdünde bulunanların ödeme yeterliliğinin bulunmadığını bilen ve buna onay verenler, söz konusu borcun ödenmemesinden doğan zarardan sorumludurlar.” (www.mezvuat.gov.tr, çevrimiçi 19.05.2022).

⁴⁰ 6102 sayılı TTK m. 551’e göre: “(1) Aynı sermayenin veya devralınacak işletme ile ayınların değerlemesinde emsaline oranla yüksek fiyat biçenler, işletme ve ayının niteliğini veya durumunu farklı gösterenler ya da başka bir şekilde yolsuzluk yapanlar, bundan doğan zarardan sorumludur. “(www.mezvuat.gov.tr, çevrimiçi 19.05.2022).

kurulu aleyhine dava açılması halinde mahkeme burada konuyu hem kusur araştırmasını hem de sermayenin değerinin takdir hakkı kapsamında karara bağlanmasını tartışacaktır. Söz konusu davada dava açma hakkı; anonim ortaklığa, pay sahiplerine ve ortaklık alacaklılarına aittir. Davalı ise somut olayın özelliklerine göre ya yönetim kurulunun tamamı ya da belirli üyesi/üyeleri olacaktır.

4.9.YÖNETİM KURULUNUN HALKTAN USULSÜZ OLARAK PARA TOPLAMASINDAN DOĞAN HUKUKİ SORUMLULUĞU

Yönetim kurulunun halktan usulsüz olarak para toplamasının hukuki sorumluluğu 6102 sayılı TTK m. 552’de hüküm altına alınmıştır.⁴¹

Anonim ortaklık kurmak veya ortaklığın sermayesini artırmak için veya bunu vaat ederek halktan para toplayabilmek için Sermaye Piyasası Kurulu’ndan izin alınması gerekmektedir. Bu maddenin amacı SPK’dan izin alınmaksızın özellikle yurt dışında anonim ortaklık kurmak ya da sermayeyi artırmak amacıyla para toplanmasına engel olmaktır. Böyle bir durumla karşılaşılınca önlem almak ve halkın aldatılmasını da engellemektir. Halktan para toplanması için gereken sebepler sınırlı olarak sayılmamıştır. Madde 552 nedeniyle sorumluluğa gidilmesi için kusur ve iyiniyet şartı aranmamaktadır.

Usulsüz olarak toplanan paralar için yapılan çalışmalar, paranın toplanmaya başlanması, paranın toplanması bu konuda sorumluluk oluşturulması için yeterlidir. Madde hükmündeki halk kavramı geniş bir yoruma tabidir ve birden çok kişi anlamına gelmektedir. para toplama işlemi; ilan, çağrı, başvuru gibi yollarla yapılabilir. Usulsüz ve izinsiz para toplanmaya başlanması halinde SPK’nın alacağı önlemler de mevcuttur. SPK, para toplanmasını önlemek için; mahkemeden (Ank. As. Tic. Mah.) tedbir kararı alabilir, paralar toplanmışsa mahkeme tarafından toplanıp koruma altına alınmasını sağlayabilir, bunun dışındaki herhangi bir önlemi alabilir, kayyım atanmasını talep edebilir, suç duyurusunda bulunabilir. Ayrıca SPK’nın bunları talep etmek için mahkemeye teminat göstermesine de gerek yoktur.

Anonim ortaklık yönetim kurulu tarafından usulsüz bir şekilde halktan para toplanması halinde toplanan paranın derhal SPK tarafından belirlenen bir mevduat veya katılım

⁴¹ 6102 sayılı TTK m. 552’ye göre: “(1) Sermaye Piyasası Kanunu hükümleri saklı kalmak kaydıyla, bir şirket kurmak veya şirketin sermayesini artırmak amacıyla yahut vaağıyla halka her türlü yoldan çağrıda bulunularak para toplanması yasaktır.” (www.mezvuat.gov.tr, çevrimiçi 19.05.2022)

bankasına yatırılması konusunda yönetim kurulu üyeleri, girişimciler ve yöneticiler müteselsil sorumludur.

5. YÖNETİM KURULU ÜYELERİNİN HUKUKİ SORUMLULUĞUNDA USUL İLE İLGİLİ ÇEŞİTLİ SORUNLAR

5.1. BİRLİKTE SORUMLULUK / FARKLILAŞTIRILMIŞ TESELSÜL VE SORUMLULUKTAN KURTULMA

6102 sayılı TTK m. 553/3 sorumluluğun doğmasını sorumluluğa neden olan fiilin kişinin kontrolünde olmasına bağlamıştır. Zira kişinin kontrolü dışındaki durumlarda gözetim ve özen yükümlülüğünün bile kişiyi sorumlu kılmaya yetmeyeceğini aynı kanun maddesinde görmekteyiz. Söz konusu düzenleme ile gözetim ve özen yükümlülüğüne bir sınırlama getirildiği görülmektedir. Buna ek olarak 6102 sayılı TTK m. 553/2’de ise; yönetim kurulunun kanundan veya ortaklık ana sözleşmesinden doğan devir yetkisini kullanıp görev ve yetkilerini bir gerçek ya da tüzel kişiye devretmesi halinde bu kişiyi seçerken makul derecede özen gösterme yükümlülüğüne uyduğunu ispatlaması halinde yönetim kurulu, yönetimi devrettiği kişinin eylemlerinden sorumlu tutulamayacaktır.

Yukarıda anlatılanlardan yola çıkarak yönetim kurulunun sorumluluğu ile ilgili belli durumlarda somut bir sınırlama ilkesi benimsendiğini görmekteyiz.

6102 sayılı TTK m. 555/1 ortaklığın uğradığı zararın giderilmesi için açılacak olan sorumluluk davasında davacı ortaklığın kendisi ya da pay sahiplerinden herhangi biri olabilmektedir. Şayet bu davayı pay sahiplerinden herhangi biri açarsa dava sonucunda elde edilecek tazminat tutarının ortaklığa ödenmesini talep etmelidir.

Ortaklıkta pay sahibi sıfatına sahip kişilerin dava açması kimi zaman bir zorunluluk gereğidir. Bu nedenle 6102 sayılı TTK m. 555/2 bir düzenleme getirmiştir. İlgili maddeye göre açılacak olan davada yargılama giderlerinin davalıya yükletilememesi söz konusu olduğunda, bu yargılama giderleri davayı açan pay sahipleri ile ortaklık arasında yapılacak hakkaniyetli bir paylaşım ile karşılanacaktır.

6102 sayılı TTK m. 556 ortaklığın iflası halinde, ortaklığa ve pay sahiplerine tanınmış olan sorumluluk davası hakkının iflas idaresine geçeceğini hüküm altına almıştır. İflas işlemleri devam ederken iflas alacaklıları tarafından açılan sorumluluk davasında elde edilecek tazminat öncelikle iflas alacaklılarına ödenir. Söz konusu dava da pay sahipleri de

davacı sıfatını taşıyorlarsa iflas alacaklıları için gereken ödeme yapıldıktan sonra kalan miktar davacı olan pay sahiplerine tahsis edilir. Tüm bu ödemelerden sonra geriye kalan miktar iflas masasına teslim edilir.

Yönetim kurulunun hukuki sorumluluğu kapsamında oluşan zarar birden çok kişinin eyleminden doğmuşsa davacı sorumluluk davasını her bir failin kusuruna ve somut olayın gereklerine göre tazmin etmesi gereken kısım için açabileceği gibi tüm faillere zararın tümü için dava açarak her bir failin ne kadarlık kısımdan sorumlu olacağını hesabını mahkemenin takdirine bırakabilir.

6102 sayılı TTK, Mülga 6762 sayılı TTK'nın benimsediği mutlak teselsül yerine farklılaştırılmış teselsül sistemini getirmiştir. 6102 sayılı TTK m. 557'nin gerekçesi farklılaştırılmış teselsül ile ilgili dört ilkeye yer vermiştir. Birinci ilke; farklılaştırılmış teselsül birlikte zarar verenlerin dış ilişkideki sorumluluklarını düzenlemektedir, bu bir iç ilişkideki rücu hükmü değildir. İkinci ilke; müteselsil sorumluluğun kabul edildiği durumlarda zararın bir kısmının müteselsil sorumlular tarafından birlikte verilmesi ve bir kısmının da tazminat yükümlülerinden bazılarının hukuka aykırı eylem ve kararların olmasıdır. Bu durumda yargılamayı yapan hakim bir zarar paylaşımını belirleyecektir. Üçüncü ilkeye göre; farklılaştırılmış teselsül müteselsilen sorumlu farklı tazminat yükümlülerini oluşturmaktadır. Dördüncü ilkeye göre ise; gerek ayın zarar gerekse tek başına verilen zarar belirlenirken mahkeme BK m. 43 ve 44'ü de şartları oluşmuşsa re'sen uygulamalıdır.

Mülga 6762 sayılı TTK'da yönetim kurulu üyelerinin hukuki sorumluluğu oluştuğunda bu konuda dava açabilmek için genel kurul izni gerekirken 6102 sayılı TTK'da böyle bir zorunluluk düzenlenmemiştir. Farklılaştırılmış teselsül kapsamında açılacak olan sorumluluk davasının davacısı pay sahibi ise belirsiz alacak ve tespit davası olarak açılması gerektiğini düşünmekteyiz. Zira davacı, davayı açarken toplam zararı bilemeyebileceği gibi her bir sorumluya düşen zarar miktarını da bilemeyecektir. Ancak davayı ortaklığın açması durumunda belirsiz alacak ve tespit davası olmayacağını da eklemek gerekir.

5.2. SORUMLULUK DAVASINDA İSPAT YÜKÜ

6102 sayılı TTK m. 553'ün gerekçesinde yönetim kurulunun sorumluluğu kusur sorumluluğu olarak kabul edilmiş ancak bunun ortaya çıkarılması için mahkemenin yerindelik denetimi yapmış olması gerektiğini vurgulamıştır. Söz konusu hükümde 6335 sayılı Kanun ile yapılan değişikliklerle sorumluluğun kusuru sorumluluğu olduğu ancak ispat yükünün davacıda olduğu kabul edilmiştir.

Doktrindeki bazı yazarlar yönetim kurulunun hukuki sorumluluğunu pay sahiplerine, ortaklığa ve ortaklık alacaklılarına karşı ayrı ayrı değerlendirmişlerdir.⁴² Bu görüşe göre; yönetim kurulu üyelerinin pay sahiplerine karşı sorumluluğu sözleşmeden kaynaklanan kusura dayanan sorumluluktur. Biz bu görüşe hukuki sorumluluğun sözleşmeden doğan bir sorumluluk olması yönünden katılırken alacaklı tarafları pay sahibi, ortaklık ve ortaklık alacaklıları olarak ayırması yönünden katılmıyoruz. Zira yönetim kurulunun hukuki sorumluluğu nedeniyle dava açan ortaklık alacaklısı bu alacağını kanıtlamalı ve alacağını almamış olması yönünden yönetim kurulunun kusuru bulunmalıdır. Bu alacak ister haksız fiilden ister sözleşmeden kaynaklansın açılacak olan dava taraflar arasındaki sözleşmeden kaynaklanmaktadır. Ayrıca ortaklık alacaklısı burada yönetim kurulu ile ortaklık arasındaki sözleşmeden kaynaklı ilişkide halef durumundadır. Tüm bu nedenlerle hukuki sorumluluk tüm davacılar karşı sözleşmeden kaynaklandığından BK m. 112 gereğince yönetim kurulu üyelerinin kusursuz olduklarını kendilerinin ispat etmeleri gerekmektedir. Ancak 6102 sayılı TTK'da 6335 sayılı Kanun ile yapılan değişiklikle ispat yükü davacı olan pay sahibi, ortaklık ya da ortaklık alacaklısına yüklenmiştir ve bize göre bu yerinde bir düzenleme değildir.

Yargıtay 11 H.D. 1989/9543 E. 1990/1576 K. 27.02.1990 T. sayılı kararında kusursuzluğun ispat yükünün davalı yönetim kurulu üyesinde olduğunu karara bağlamıştır. İlgili yüksek yargı kararında, “Yasada yönetim kurulu üyeleri için kusur karinesi kabul edilmiştir. Bu durumda, kusursuzluğu ispat külfeti yönetim kurulu üyesine aittir.” İfadesi geçmektedir.⁴³

Yukarıda izah ettiğimiz durumlardan hareketle ispat yükünün 6335 sayılı Kanun ile yapılan değişikliklerle davacıya bırakılmasını gerek genel hükümlere aykırı olması gerekse de yüksek mahkeme kararlarına aykırı olması nedeniyle doğru bulmuyoruz.

5.3. HUKUKİ SORUMLULUKTA İBRA VE SULHUN ETKİSİ

6102 sayılı TTK m. 559, kuruluş ve sermaye artırımı durumunda birayı düzenlemiştir. Mülga 6762 sayılı TTK'dan farklı olarak ibra işlemi sadece kuruluşta değil sermaye artırımında da düzenlenmiştir. Kuruluş ve sermaye artırımı konularındaki ibra ve sulh işlemleri kanuna göre ortaklığın kuruluşunun ya da sermaye artırımının tescilinden itibaren dört yıl geçmedikçe geçerli değildir ve dört yıl geçtikten sonra genel kurul kararıyla bu ibra ve

⁴² Pulaşlı, H. *Türk Ticaret Kanunu Tasarısına Göre Anonim Şirket Yönetim Kurulu Üyelerinin Özen Yükümlülüğü ve Müteselsil Sorumluluğu*, Batider, C.25, S. 1, s. 36.

⁴³ Yargıtay 11 H.D. 1989/9543 E. 1990/1576 K. 27.02.1990 T. sayılı kararı (Karar-Tek İçtihat Bilgi Bankası, çevrimiçi 20.05.2022).

sulh geçerli hale gelebilir. Ayrıca dört yıl şartına ek olarak esas sermayenin onda birini temsil eden pay sahiplerinin, halka açık ortaklıklarda ise esas sermayenin yirmide birini temsil eden pay sahiplerinin de ibraya karşı olmaması gerekir. Bu hükümler emredici hükümlerdir ve azınlığın haklarını korumayı amaçlamaktadır. Bu emredici hükümlere aykırı olarak genel kurulca alınan ibra ve sulh kararları 6102 sayılı TTK m. 447/1-a uyarınca batıldır.

6102 sayılı TTK kuruluş ve sermaye artırımını dışındaki durumlardaki ibrayı m. 558’de düzenlemiştir. Bu hüküm gereğince yapılacak olan açık ibra ve sulh işlemi ibranın kapsadığı açıklanan maddi olaylara ilişkin olarak yönetim kurulu üyelerinin sorumluluğunun ortadan kalktığını söyleyebiliriz. Ancak bu sorumluluktan kurtulma hali aynı madde tarafından bir sınırlamaya tabi tutulmuştur. Genel kurul kararı herkesi bağlayıcı bir özelliğe sahip olsa da ibra kararı sadece olumlu oy verenleri bağlamaktadır. Tüm bunlarla birlikte ibra kararı alınırken olumsuz oy kullananlar ibra tarihinden itibaren altı aylık hak düşürücü süre içerisinde dava haklarını kullanabilmektedirler. Hak düşürücü süre ibra kararının alındığı genel kurulun yapıldığı tarihten itibaren başlar.

5.4. YÖNETİM KURULU TOPLANTISINA KATILMAYAN YÖNETİM KURULU ÜYESİNİN ALINAN KARARDAN ÖTÜRÜ HUKUKİ SORUMLULUĞU

Yetki devri 6102 sayılı TTK m. 367’de düzenlenmiştir ve bu husus yukarıda açıklanmıştır. Hukuki sorumluluğu doğrudan karar alınırken bir yetki devri söz konusu ise hukuki sorumluluk doğacağını belirtmek gerekmektedir. Yine yukarıda belirtilen 6102 sayılı TTK m. 553/3’te düzenlenen “her üyenin kontrol edebileceği eylem ve kararlardan sorumlu olması” hükmü kapsamında yönetim kurulu üyelerinin sorumluluğunun oluştuğunu söyleyebiliriz. Burada yetki devri yapılırken 6102 sayılı TTK m. 553/2’de geçen gözetim ve özen yükümlüğüne de dikkat edilmesine vurgu yapılmaktadır. Yetki devrinde m. 553/2 ve 553/3’teki gözetim, özen ve kontrol yükümlülüklerinin yerine getirilmemesi halinde yönetim kurulunun katılmadığı toplantıdaki kararlarla ilgili hukuki sorumluluğu oluşacaktır.

5.5. YENİ YÖNETİM KURULUNUN ESKİ YÖNETİM KURULUNA AİT KARAR VE EYLEMLERİNDEN ÖTÜRÜ SORUMLULUĞU

Bu husus Mülga 6762 sayılı TTK m. 309’da düzenlenmişken 6102 sayılı TTK’da kendisine yer bulmamıştır. Ancak yeni yönetim kurulunun yönetimi devralırken tedbirli bir

yöneticinin kontrol edebileceği bir hususu kontrol etmemesinden kaynaklanan ya da dikkat ve özen yükümlülüğünün yerine getirilmemesi sonucu oluşan durumlar nedeniyle yeni yönetim kurulunun hukuki sorumluluğuna gidilebileceğini düşünmekteyiz.

6. SORUMLULUK DAVASINDA ZAMANAŞIMI

Anonim ortaklıkta yönetim kurulunun hukuki sorumluluğuna dair açılacak olan sorumluluk davasında zamanaşımı ile ilgili hükümler 6102 sayılı TTK m. 560'ta düzenlenmiştir. İlgili maddede üç türlü zamanaşımında bahsedilmiştir. Bunlar; davacının zararı öğrendiği tarihten itibaren başlayan ve iki yıl sürecek olan kısa zamanaşımı, zararı oluşturan eylemin yapıldığı tarihten başlayan ve beş yıl geçmekle oluşan zamanaşımı ve ceza kanunu hükümlerine tabi bir eyleme dair açılmış olan sorumluluk davalarında daha uzun bir süre öngörülmüşse ceza zamanaşımıdır. Söz konusu maddede düzenlenen 2 ve 5 yıllık zamanaşımı süreleri BK'da 2 ve 10 yıl olarak düzenlenmiştir. Buna göre TTK daha özel bir kanun olduğu için TTK hükümleri esas alınmalıdır.

Yargıtay HGK 1979/4231 E. 1981/744 K. 18.11.1981 T. , Yargıtay 4. H.D. 2002/9658 E. 2002/14127 K. 16.12.2002. T. , Yargıtay 4. H.D. 2002/9945 E. 2003/760 K. 23.01.2003 T. sayılı kararlarında sorumluluk davasında ceza kanunun zamanaşımı hükümlerinin uygulanması için davalı hakkında ceza davasının açılıp açılmamasının bir önemi bulunmadığının hüküm altına alınması ile beraber, açılmış ceza davasına zarar görenin katılıp katılmamasının da etkisinin olmadığı karara bağlanmıştır.⁴⁴

Tüm bunlarla birlikte sorumluluk davası sonucu ortaklığa tazminat borcu doğan yönetim kurulu üyesinin aynı olaydan ötürü uğradığı zararlar nedeniyle ortaklıktan alacağı varsa bu alacağı zamanaşımına uğramış olsa bile sadece söz konusu tazminat borcu için TBK 72/2 hükmü gereğince bu alacak miktarınca ifadan kurtulabilecektir.⁴⁵

Hukuki sorumluluk davasında zamanaşımı iddia ve savunmanın değiştirilmesi ve genişletilmesi yasağı başlayıncaya kadar ileri sürülmelidir zira zamanaşımı HMK m. 116'da yer alan ilk itirazlardan değil BK m. 74 vd. yer alan bir maddi hukuk kuralıdır. HMK m. 141/1 gereğince iddia ve savunmanın genişletilmesi ve değiştirilmesi yasağı ikinci cevap dilekçesinin verildiği tarihten itibaren başlamaktadır. Bunun tek istisnası olarak davacının ön inceleme duruşmasına katılmamış olması gösterilebilir.

⁴⁴ Yargıtay HGK 1979/4231 E. 1981/744 K. 18.11.1981 T. , Yargıtay 4. H.D. 2002/9658 E. 2002/14127 K. 16.12.2002. T. , Yargıtay 4. H.D. 2002/9945 E. 2003/760 K. 23.01.2003 T. sayılı kararları. (Kazancı İçtihat Bilgi Bankası, çevrimiçi 18.05.2022).

⁴⁵ Olgaç, S., *İlmi ve Kazai İçtihatlarla Borçlar Kanunu Şerhi*, Ankara, 1976, C. 1, s. 1055.

Söz konusu sorumluluk davasının ortaklığa müracaata bırakılması halinde zamanaşımı süresi kesilecek, kesilme tarihinden itibaren yeni bir zamanaşımı süresi başlayacaktır.⁴⁶ Ayrıca 6102 sayılı TTK m. 553 gereğince yönetim kurulunun hukuki sorumluluğuna ilişkin davalarda ispat yükünün davalıda yani yönetim kurulu üyesinde olduğunun belirtmiştik. Ancak Olgaç'a göre Yargıtay HGK 1970/4207 E. 1974/764 K. 26.06.1974 T. sayılı kararı dikkate alındığında, söz konusu davada zamanaşımı itirazı var ise zamanaşımı yönünden ispat yükü davacıdadır.⁴⁷ Şayet hukuki sorumluluk davası ortaklık tarafından açılacaksa zamanaşımının başlaması için dava açılmasına karar veren yöneyim kurulunun bunu öğrenmesi sonucu görüşüp karara bağladığı tarih baz alınmalıdır.

SONUÇ

6102 sayılı TTK anonim ortaklıkta yönetim kurulunun hukuki sorumluluğu ile ilgili Mülga 6762 sayılı TTK'ya göre yeni esaslar getirmiştir. 6102 sayılı TTK'ya göre anonim ortaklıkta genel olarak yönetim kurulu hakkında hukuki sorumluluk doğuran haller aşağıdaki gibidir;

- Genel kurul kararlarının herhangi bir gerekçe olmamasına rağmen yerine getirilmemesi,
- Yönetim kurulunun tamamının veya üyelerinin bir ya da birkaçının kötü niyetle genel kurul kararı aleyhine iptal davası açması,
 - Anonim ortaklığın iflası halinde dikkat ve özen eksikliği nedeniyle kusurlu olması,
 - Yönetim kurulu üyelerinin müzakerelere katılma yasağını ihlal etmesi, • Yönetim kurulu üyelerinin ortaklıkla işlem yapma yasağını ihlal etmesi,
 - Yönetim kurulu üyelerinin rekabet yasağına aykırı davranması,
 - Yönetim kurulu üyelerinin belge ve beyanlarının kanuna aykırı olması,
 - Yönetim kurulunun sermaye hakkında yanlış beyanda bulunması ve ödeme yetersizliğini bilmesi, • Yönetim kurulunun değer biçilmesinde yolsuzluk yapması,
 - Yönetim kurulunun halktan usulsüz olarak para toplaması,
 - Yönetim kurulunun TTK'daki diğer görev, yükümlülük ve yasaklara aykırı davranması.

Yukarıda son maddede de değindiğimiz gibi yönetim kurulunun ortaklık ile ilgili birçok hak, görev, yetki, yükümlülük ve yasaklara tabi olduğu 6102 sayılı TTK ile

⁴⁶ Olgaç, S., s. 1081.

⁴⁷ Olgaç, S., s. 1077.

düzenlenmiştir. Anonim ortaklık yönetim kurulunun kanun, esas sözleşme ve genel kurul kararları doğrultusunda birçok yükümlülüğü bulunmaktadır.

Anonim ortaklık genel kurul kararlarına karşı kötü niyetle yönetim kurulu tarafından iptal davası açılması nedeniyle şirketin veya pay sahiplerinin zarara uğraması neticesinde yönetim kurulunun bir bütün olarak veya münferiden sorumluluğu doğmaktadır. Söz konusu davayı açan yönetim kurulu üyesi birden fazlaysa ve bazıları iyi niyetliyse, iyi niyetli olanlar sorumluluktan kurtulabilir.

Anonim ortaklıkta yönetim kurulunun dikkat, özen ve yeterli araştırma gibi yükümlülükleri de mevcuttur. Bu yükümlülüklerin yerine getirilmemesi nedeniyle şirketin iflas halinde yine sorumlu olanların oluşan zararı tazmin etmesi gerekmektedir.

Yönetim kurulu üyeleri kendisinin, alt ve üst soyundan birinin ya da eşinin veyahut üçüncü derece dahil kan ve kayın hısımlarının şirket dışı menfaatleriyle şirket menfaatinin çatıştığı durumlarda yapılacak olan toplantılara katılması yasaktır. Buna aykırı davranılması halinde menfaat çatışması oluşacağı için hem bu toplantıya katılan hem de bu toplantıya katılma yasağını bilmesine rağmen buna sessiz kalan yönetim kurulu üyeleri bundan dolayı oluşacak zararı tazmin etmekte yükümlüdür.

Yönetim kurulunun genel kuruldan izin almadan ortaklıkla kendisi veya üçüncü bir şahıs adına işlem yapma yasağına uyulmaması halinde oluşacak zararı tazmin etmelidir. Böyle bir işlem yapılırsa dahi iptal edilebilir bir hüküm olacağı ortadadır.

Yönetim kurulu üyesi/üyeleri, ortaklıkla rekabet etme yasağına da uyma zorundadır. Rekabet yasağına konu olan işlem ortaklığın işletme konusu ile olmalıdır. Bu durumda 6102 sayılı TTK ortaklığa bazı seçimler hakları tanımıştır. Bunlar; zararın tazmini, menfaatlerin devri, işlemin ortaklık namına yapılmış olmasını istemek, yönetim kurulu üyesinin aynı işletme konusu ile uğraşan başka bir ortaklığa sınırsız sorumlu olarak girmesi halinde bu görevden geri çekilmesi ve elde ettiği gelirleri ortaklığa vermesi olarak sayılabilir.

Yönetim kurulu üyelerinin belge ve beyanlarının kanuna aykırı olarak düzenlenmiş olması halinde de sorumluluğu doğmaktadır. Bu sorumluluk; kuruluş, birleşme, bölünme, tür değiştirme, sermayenin artırılması, azaltılması ve menkul değerlerin ihracı gibi işlemlere ait belgeleri kapsamaktadır.

Sermaye hakkında yanlış bilgi veren yönetim kurulu bu beyanından ve ödeme gücü yetersizliğini bilmesinden dolayı oluşan zararı da tazmin etmekte yükümlüdür. Aynı zamanda yönetim kurulunun pay değerlerinin biçerken yolsuzluk yapması da bir hukuki sorumluluk nedenidir.

6102 sayılı TTK gereğince anonim ortaklığın, ortaklığı kurmak veya sermaye artırmak amacıyla halktan para toplayabilmesi için SPK'dan izin alması gerekmektedir. Alınacak olan bu iznin esas ve usulü SPK tarafından düzenlenecektir. Bu kurala aykırı olarak toplanan paraların derhal SPK tarafından belirlenecek bir mevduat veya katılım bankasına yatırımları gerekmektedir.

6102 sayılı TTK, Mülga TTK'dan farklı olarak yönetim kurulunun hukuki sorumluluğu açısından farklılaştırılmış teselsül sistemini benimsemiştir. 6102 sayılı TTK m. 557'nin gerekçesi farklılaştırılmış teselsül ile ilgili dört ilkeye yer vermiştir. Birinci ilke; farklılaştırılmış teselsül birlikte zarar verenlerin dış ilişkideki sorumluluklarını düzenlemektedir, bu bir iç ilişkideki rücu hükmü değildir. İkinci ilke; müteselsil sorumluluğun kabul edildiği durumlarda zararın bir kısmının müteselsil sorumlular tarafından birlikte verilmesi ve bir kısmının da tazminat yükümlülerinden bazılarının hukuka aykırı eylem ve kararların olmasıdır. Bu durumda yargılamayı yapan hakim bir zarar paylaşımını belirleyecektir. Üçüncü ilkeye göre; farklılaştırılmış teselsül müteselsilen sorumlu farklı tazminat yükümlülerini oluşturmaktadır. Dördüncü ilkeye göre ise; gerek ayrı zarar gerekse tek başına verilen zarar belirlenirken mahkeme BK m. 43 ve 44'ü de şartları oluşmuşsa re'sen uygulamalıdır.

6102 sayılı TTK'nın değiştirdiği bir başka husus da sorumluluk davasında ispat yüküdür. İspat yükü 6102 sayılı TTK ile birlikte sorumluluk davasının davacısına yüklenmiştir. Gerek yüksek mahkeme kararları gerekse BK hükümleri ele alındığında bunun yerinde olmayan bir düzenleme 25 olduğunu düşünüyoruz. Hukuki sorumluluk davasında ispat yükü davalı olan yönetim kuruluna ve üyelerine ait olmalıdır. 6102 sayılı TTK m. 558 gereğince yapılacak olan açık ibra ve sulh işlemleri, bu işlemlerin kapsadığı maddi olaylar bakımından yönetim kurulu veya münferiden üyelerinin hukuki sorumluluğunu ortadan kaldırmaktadır.

Tüm bunlara ek olarak yeni yönetim kurulunun, yönetimi devralırken tedbirli bir yöneticinin kontrol etmesi gereken hususları kontrol etmeden yönetimi devralması eski yönetim kurulunun vermiş olduğu zararlardan ötürü hukuki sorumluluğu oluşturmaktadır.

TTK'da hukuki sorumluluk davası ile ilgili üç türlü zamanaşımından bahsedilmiştir. Bunlar; davacının zararı öğrendiği tarihten itibaren başlayan ve iki yıl sürecek olan kısa zamanaşımı, zararı oluşturan eylemin yapıldığı tarihten başlayan ve beş yıl geçmekle oluşan zamanaşımı ve ceza kanunu hükümlerine tabi bir eyleme dair açılmış olan sorumluluk davalarında daha uzun bir süre öngörülmüşse ceza zamanaşımıdır. Söz konusu maddede

düzenlenen 2 ve 5 yıllık zamanaşımı süreleri BK'da 2 ve 10 yıl olarak düzenlenmiştir. Buna göre TTK daha özel bir kanun olduğu için TTK hükümleri esas alınmalıdır.

Anonim ortaklık yönetim kurulu üyelerine açılacak olan hukuki sorumluluk davaları 6102 sayılı TTM m. 561/1 doğrultusunda ortaklığın merkezinin bulunduğu yer asliye ticaret mahkemesinde açılmalıdır. Bu yetki kesin yetkidir ve mahkemece re'sen dikkate alınmalıdır.

KAYNAKÇA

AKÜNAL, Teoman, Türk Medeni Hukukunda Tüzel Kişiler, İstanbul, 1995.

ARSLAN, İbrahim, Anonim Şirkette Yönetim Yetkisinin Sınırlandırılması, Konya, 1994.

BİLGİLİ, Fatih, Yeni Gelişmelerle İsviçre ve Alman Hukuklarında Anonim Ortaklık Organlarının Davranışlarından Dolayı Üçüncü Kişiler Karşısındaki Sorumluluğu ve Organların Tazminat Borcu, Ankara, 2004.

BİLGİLİ, Fatih / DEMİRKAPI, Ertan, Şirketler Hukuku Dersleri, Bursa, 2017.

ÇAMOĞLU, Ersin, Anonim Ortaklıklarda Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluğu, İstanbul, 2010.

DEDEAĞAÇ, Ender / SAPAN, Oğuzhan, Anonim Şirketlerde yönetim Kurulu ve Sorumluluğu, Ankara Barosu Dergisi, Ankara, 2013.

DOMANIÇ, Hayri, Türk Ticaret Kanunu Şerhi, Anonim Şirketler Hukuku ve Uygulaması, İstanbul, 1988.

DİNÇ, Serhan, 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu'na Göre Anonim Şirketlerde Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluk Halleri, Ankara Barosu Dergisi, Ankara, 2016.

ERİŞ, Gönen, Anonim Şirketler Hukuku, Ankara, 1995.

GÜNEY AKDAĞ, Necla, Anonim Şirketlerde Eşitlik İlkesi, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2004, C. 18, S. 3.

GÜNEY AKDAĞ, Necla, Anonim Şirket Yönetim Kurulu, İstanbul, 2016.

HACİMAHMUTOĞLU, Sibel, Anonim Ortaklığın Yönetim Kurulu Üyelerinin Kendilerine Verilen Yetkiler İçinde İşlem Yapma ve Yetkileri Veriliş Amaçlarına Uygun Kullanma Yükümlülükleri, Batider, 2017, C. 33, S. 1.

HELVACI, Mehmet, Anonim Ortaklık Yönetim Kurulu Üyesinin Hukuki Sorumluluğu, İstanbul, 2001.

İZMİRLİ, Yadigar, Anonim Şirketlerde Yönetim Kurulunun Organ niteliğini Kaybetmesi ve Hukuki Sorumluluğu, Ankara, 2001

- KAPLAN, İbrahim, 6102 Sayılı YTTK Hükümlerine Göre Anonim Şirket Yönetim Kurulu Üyeleri ve Diğer Üst Yöneticilerin Şirkete Ortaklara ve Şirket Alacaklılarına Karşı Hukuki Sorumluluğu, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Ankara, 2016, S.4, s. 3493-3510.
- KARAYALÇIN, Yaşar, Anonim Şirket Yönetim Kurullarında Başkanın Üstün Oyu, BATİDER, 1970, C. 5, S. 3.
- KUTGİ TAŞAN, Ayşe Selcan, Anonim Şirketlerde Yönetim Kurulu Üyelerinin Yükümlülükleri ve Tabi Olduğu Yasaklar, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, İstanbul, 2018, S. 34, s. 143-180.
- MOROĞLU, Erdoğan, Türk Ticaret Kanunu Tasarısı Değerlendirme ve Öneriler, Ankara, 2005.
- OLGAÇ, Senai, İlmî ve Kazai İçtihatlarla Borçlar Kanunu Şerhi, Ankara, 1976, C. 1.
- ÖZTAN, Bilge, Medeni Hukukun Temel Kavramları, Ankara 2002.
- POROY, Reha ve diğerleri, Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku, İstanbul, 2000.
- PULAŞLI, Hasan, “Anonim Ortaklık Yönetim Kurulunda Yönetim Kurulu Üyeliğinin Temsili” Prof. Dr. Fahiman Tekil’in Anısına Armağan, İstanbul, 2003.
- PULAŞLI, Hasan, Şirketler Hukuku Genel Esaslar, Ankara, 2016.
- PULAŞLI, Hasan, Şirketler Hukuku, İstanbul, 2001. PULAŞLI, Hasan, Türk Ticaret Kanunu Tasarısına Göre Anonim Şirket Yönetim Kurulu Üyelerinin Özen Yükümlülüğü ve Müteselsil Sorumluluğu, Batider, C.25, S. 1.
- TEKİNALP, Ünal, Yeni Anonim ve Limited Ortaklıklar Hukuku İle Tek Kişi Ortaklığın Esasları, İstanbul, 2011. TÜRK TİCARET KANUNU TASARISI TOPLANTILARI I-II-III, Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 2008.
- YILDIZ, Şükrü, Anonim Ortaklıkta Pay Sahipleri Açısından Eşit İşlem İlkesi, Ankara, 2004

RAUF YEKTA BEY'İN “KÂR-I İBRAHİM PAŞA” ADLI ESER ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELERİ

Arş. Gör. Dr. Gamze Kurtçu¹, Arş. Gör. Dr. Erdal Kurtçu²

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, 0000-0002-4532-1161

² Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, 0000-0002-7370-6210

ÖZET

Nevşehirli (Damat) İbrahim Paşa, 1660 -1730 yılları arasında yaşamış ve Sultan III. Ahmed zamanında sadrazam olarak görev yapmış önemli bir devlet adamıdır. Lale Devri olarak bilinen 1718 ile 1730 yılları arasında, toplumsal ve sanatsal yaşam üzerine geliştirilen özgün anlayış içerisinde önemli bir role sahiptir. Tarih ve sanata olan ilgisi ve dönemin sanatkârlarına karşı takındığı korumacı tavrı ile tanınan İbrahim Paşa hat sanatı üzerine çalışmıştır. Rauf Yekta Bey, 1917 yılında üzerinde “Kâr-ı İbrahim Paşa” yazılı bir notaya rastlaması üzerine, kimi kaynaklarda eserin atfedildiği ve soy bağının da bulunduğu Nevşehirli İbrahim Paşa ile ilgili bir araştırma yapmıştır. Ancak yazılı kaynaklarda müzik ile ilgili çalışmalarına dair bir bilgiye ulaşamamış, bunun üzerine Osmanlı’da aynı ismi taşıyan ve benzer şekilde “Damat” ismiyle anılan sadrazamlardan bir diğeri olan Pargalı İbrahim Paşa’yı incelemiştir. Pargalı İbrahim Paşa 1493 – 1536 yılları arasında yaşayan ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde sadrazam olarak görev yapmış olan güçlü bir devlet adamıdır. Müzik konusunda oldukça yetenekli olduğu ve çocukluk yıllarından başlamak üzere iyi derecede keman çaldığı bilgisine ulaşılmaktadır. Bu çalışmada, Rauf Yekta Bey’in Osmanlı Türkçesi ile kaleme aldığı ilgili makalesi günümüz Türkçesine çevrilmiş ve konuya ilişkin değerlendirmeleri doküman analizi yöntemi ile incelenmiştir. Rauf Yekta Bey’in verdiği bilgiler çerçevesinde, “Kâr-ı İbrahim Paşa” isimli hümayun kârın Nevşehirli İbrahim Paşa’ya değil, Pargalı İbrahim Paşa’ya ait olma olasılığının daha yüksek olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Buna karşı Osmanlı Devleti’nde üst düzey devlet görevlilerine paşa unvanı verilmesi, dolayısıyla bu ismi taşıyan kişi sayısının müphem olması sebebiyle, bu bilgiye imtina ile yaklaşmanın faydalı olacağı ve kesinlik kazanması için yeni belge ve araştırmalara ihtiyaç duyulabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Türkçesi, Nevşehirli İbrahim Paşa, Pargalı İbrahim Paşa, Kâr-ı İbrahim Paşa, Hümayun Kâr.

INTERPRETATIONS OF RAUF YEKTA BEY ON “KÂR-I İBRAHİM PASHA”

ABSTRACT

İbrahim Pasha from Nevşehir (Damat), who lived between 1660 and 1730 and served as a Grand Vizier during the reign of Ahmed III, was a leading statesman. Between 1718 and 1730, known as the Tulip Era, he has had a significant role in the authentic mindset developed on social and artistic life. İbrahim Pasha, known for his interest in history and art and his protectionist attitude towards the artists of the period, worked on calligraphy art. When Rauf Yekta Bey came across a note in 1917 titled as “Kâr-ı İbrahim Pasha”, he conducted a research on Nevşehirli İbrahim Pasha, who was attributed to the work in some sources and the lineage. However, in written sources, he could not reach any information about his studies on music. Another Grand Vizier, who is known with the same name in the Ottoman Empire and

called “Damat”, is Ibrahim Pasha from Parga. He was a powerful statesman who lived between 1493 and 1536 and served as Grand Vizier during the reign of Suleiman the Magnificent. It was found that he was quite talented in music and played the violin well starting from childhood. In this study, Rauf Yekta Bey's relevant article written in Ottoman Turkish was translated into today's Turkish and the interpretations related to the subject were examined by using document analysis method. Based on the information provided by Rauf Yekta Bey, it was revealed that the work “*Kâr-ı İbrahim Pasha*” (Hümayun Kâr) most probably did not belong to İbrahim Pasha from Nevşehir, but to İbrahim Pasha from Parga. However, since the title of pasha is given to the senior state officials in the Ottoman Empire, and therefore the number of those bearing this title is ambiguous, it is appropriate to suspect this information and new research may be necessary to prove its accuracy.

Keywords: Ottoman Turkish, İbrahim Pasha from Nevşehir, İbrahim Pasha from Parga, Kâr-ı İbrahim Pasha, Hümayun Kâr.

1. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu, tarih boyunca sanatın birçok dalı ile ilgilenmiş, Doğu ve Batı medeniyetleri arasında bir köprü niteliği taşıması sebebiyle, her iki kültürü de etkileyebilen önemli bir role sahip olmuştur. Bu durum “Osmanlı Sanatı” ifadesinin ortaya çıkmasını sağlamış ve Osmanlı’da sanatın ana unsurlarından olan müzik ise “Osmanlı Müziği” olarak adlandırılmıştır (Toker ve Özden, 2013: 108). Osmanlı’da müzik sanatı saray içerisinde büyük bir öneme sahip olmuştur. Dönemde birçok hükümdar ve yüksek devlet görevlisi besteci ya da icracı olarak müzik sanatı içerisinde yer almıştır. “Özellikle müzik alanında eser besteleyecek kadar bu sanata ilgi duyan hükümdarlar sayesinde, müzik birçok dönemde gelişim göstermiş ve Osmanlı İmparatorluğu’nun kültürel gelişimi içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur” (Kuloğlu ve Gülmemed, 2009: 1).

Osmanlı İmparatorluğu’nda 15. yüzyılda teori, 16. yüzyılda icracılık ve bestecilik geleneklerinin ortaya çıkması ile Osmanlı Müziği kimliğinin oluşum süreci başlamıştır. Bu süreçte, padişah imparatorluk içerisindeki müzik yaşamının merkezi olma rolünü üstlenmiştir. Müzik saray içerisinde iki şekilde icra edilmeye başlanmıştır. İlki müzik, resim şiir, coğrafya, hukuk, felsefe, mantık, geometri, astronomi, tezhip, hat ve din dersleri verilen saray okulu, ikincisi de hükümdarın huzurunda düzenlenen müzik toplantılarına dışarıdan ama sürekli bir şekilde katılım sağlayan dönem müzisyenlerinin gerçekleştirdiği müzik dinletileridir. Osmanlı Devleti’nde II. Beyazıt, IV. Murat, şehzade Sultan Korkut, I. Mahmut, IV. Mehmet, III. Selim, V. Murat, II. Mahmut gibi birçok hükümdarın müzisyen olması, sarayda müziğe verilen önem ve destek üzerine önemli bir etken olmuştur (Çolakoğlu Sarı, 2019: 254-255).

Osmanlı döneminde, müziğin gelişimi açısından III. Ahmed dönemi de oldukça önemlidir. Bu dönemde, saraydaki cariyelere dahi müzik dersleri verilmiş ve onların bu alanda gelişmesi sağlanmıştır. Ayrıca yüzyılın ilk çeyreği içerisinde ortaya çıkan yenilik hareketleri Lale Devri olarak bilinen barış ve huzur dönemi, müzikte yeni bir anlayışın da başlangıcı olmuştur. (Uslu, 2001, s.7). Bu dönemde, Nevşehirli (Damat) İbrahim Paşa’nın 12 yıl süren sadrazamlık süreci ve Lale Devri’nin başlaması ile sanata ve sanatçılara verilen destek müziğin gelişiminde de etkili olmuş (Berker, 1985; 157 akt. Çolakoğlu Sarı, 2019: 256). Osmanlı Müziği Doğu’dan bağımsız bir şekilde varlığını göstermiştir. 1730 yılına kadar

süren Lale Devri içerisinde sahil sarayları, kâşaneler, kasırlar ve çiçek bahçeleri yapılarak, yaz gecelerinde “Çırağan Temâşaları”, kış gecelerinde de “Helva Toplantıları” düzenlenmiş, bu toplantılarda edebiyat sohbetleri ve müzik çalışmaları yapılmıştır (Çolakoğlu Sarı, 2019: 256). Nevşehirli İbrahim Paşa, bu dönemde toplumsal ve sanatsal yaşam üzerine geliştirilen özgün anlayış içerisinde oldukça önemli bir role sahip olmuştur. Tarih ve sanata olan ilgisi ve dönemin sanatkârlarına karşı takındığı korumacı tavrı ile tanınmaktadır.

Bu çalışmada, Rauf Yekta Bey’in, günümüzde bazı kaynaklarda Nevşehirli İbrahim Paşa’ya atfedilen *Kâr-ı İbrahim Paşa* isimli “hümayun kârın” bestecisi hakkındaki görüşlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Rauf Yekta Bey, neyzenliği ve besteciliğinin yanı sıra, müzikolog yönüyle de Türk müziğinin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. 1871 - 1935 yılları arasında yaşamış olması sebebiyle, hem Osmanlı dönemi, hem de Cumhuriyet dönemi içerisinde müziğe yön veren isimler arasında yer almıştır.

2. YÖNTEM

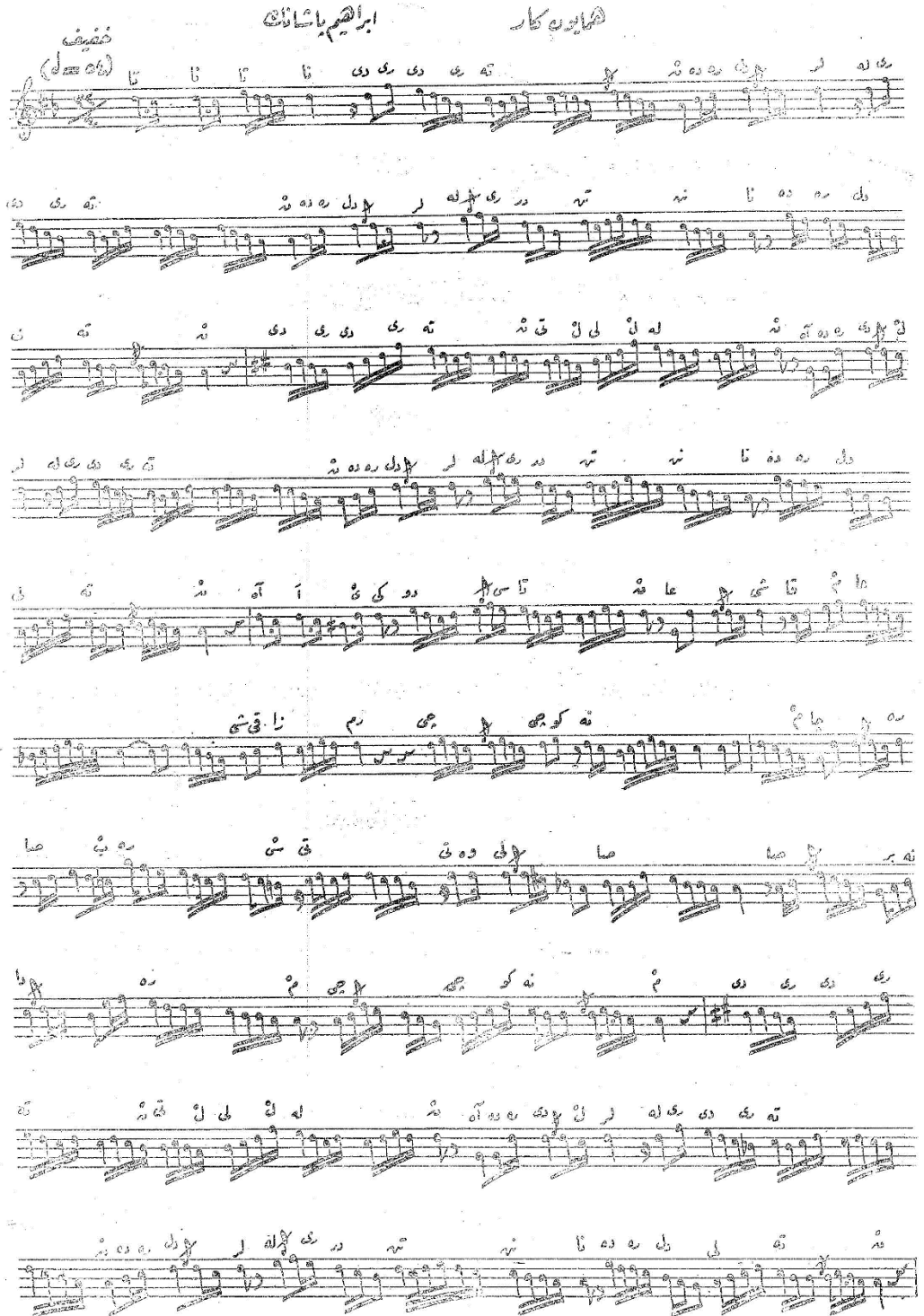
Bu çalışmada ele alınan yazılı kaynağın Osmanlı Türkçesi ile yayımlanmış olması ve metin içerisinde eski Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerin yoğun olarak kullanılmış olması sebebiyle, öncelikle metnin günümüz Türkçesine çevrili yapılmıştır. Orijinal metin çalışmanın Ekler bölümünde araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. Verilerin toplanmasında doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. “Doküman analizi, yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir (Wach, 2013). Bu yöntem, basılı ve elektronik materyaller dâhil olmak üzere bütün belgeleri incelemek ve değerlendirmek üzere kullanılan sistematik bir yöntemdir. Nitel araştırmalarda kullanılan diğer yöntemlere benzer bir şekilde, doküman analizi; anlam çıkarmak, konu hakkında bir anlayış oluşturmak ve ampirik bilgi geliştirmek için verilerin incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirmektedir.” (Corbin & Strauss, 2008, akt. Kıral, 2020, s.173).

3. TÜRK MÜZİĞİNDE KÂR FORMU VE KÂR-I İBRAHİM PAŞA ADLI HÜMAYUN KÂR

“Kâr” terimi, Farsça kökenli bir kelime olmakla birlikte “İş, güç, sanat, amel, derin, nihayet, hakikat, öz” gibi çeşitli anlamlar taşımaktadır. Müzikte ise Klasik Türk Müziğinin en büyük formlarından olan din dışı sözlü müzik eserlerini ifade etmektedir. İlk örnekleri Abdülkadir Meragi tarafından bestelendiği bilinen bu türün sözlerinde genellikle Farsça kullanılmaktadır.

Kâr formu, Türk kültürünün bir alt orijini olan Klasik Türk Müziği içerisinde yer alan en eski sözlü müzik formlarından olmakla birlikte yaklaşık 500 yıllık bir geçmişi bulunmaktadır. Klasik öncesi döneme ait kâr formundaki eserler, Türk müziği geleneğinin ilk örneklerindedir Abdülkâdir Merâgî, Dede Efendi, İtri ve Sadullah Ağa “kâr” formunun en önemli bestecilerindedir. Türk müziğinin en büyük din dışı eser formlarından olan “kâr formu” bu isimler sonrasında belirginleşmiş ve biçim kazanmıştır (Karaman ve Akbulut, 2009: 380). Kantemiroğlu, “Kitabu İlmi'l-Musiki Alâ Vechi'l-Hurûfât” isimli eserinde kâr formunu üçe ayırmaktadır. Bunlar; iki beyitli (dört mısralı, ekli), üç beyitli (altı mısralı ve eksiz) ve üç beyitli (altı mısralı ve ekli) kârlardır” (Tura, 2001: 177).

Türk müziğinde kâr formunda yazılmış birçok eser bulunmaktadır. Bu eserlerden biri de, melodik yapısı ve ahengi ile ender güzellikteki eserlerden biri olan “Kâr-1 İbrahim Paşa” adı verilen eserdir. Rauf Yekta Bey’in, Nuri Şeyda’dan derlediği eserin notaları Görsel 1. de görülmektedir.

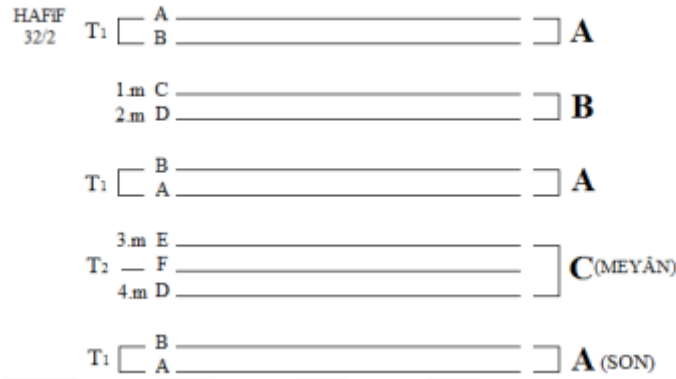
Handwritten musical score for "Kâr-1 İbrahim Paşa" in staff notation. The score consists of ten staves of music. The lyrics are written in Ottoman Turkish script above the notes. The title "Kâr-1 İbrahim Paşa" is written at the top. The score is a single melodic line in staff notation.

در در تن ل ل دره دلرل در تن	در تن در تن ل ل دره دلرل در تن	تانا تانا در در تن دره دلرل در تن
دره دلرل در تن ن نادره دللی تن	دلرل در تن ن نادره دللی تن	دره دلرل در تن ن نادره دللی تن
راز من ی آبدازو ورندارم چه کنم	آها آها یارم آها آها میم آها آها معرم بی شاه من	در در تن ن ل ل ل ل آه دره دلرل در تن
در در تن (الی آخره) آها آها	میان	دره دلرل در تن ن نادره دللی تن
م	ای طیبیان این همه زحمت نکش عیبی مبر	ای که دوستان عاشقم زارم چه کنم
		چاره صبر است ولی صبر ندارم چه کنم

Görmel 1. Kâr-ı İbrahim Paşa Adlı Eserin Notaları (URL-1)

Kâr-ı İbrahim Paşa, hümayun makamında ve hafif usulünde bestelenmiştir. Günümüzde, 32/2, 32/4 ve 4/4'lük ölçülerde yazılmış çeşitli notalarına ulaşılabilmektedir. Eserin form özellikleri Görsel 2. de görüldüğü gibidir.

Görsel 2. Hümayûn Kârın Form Analizi Şeması (Bol, 2016: 85)

Eser 4 mısradan oluşmaktadır. Birinci terennüm A, birinci ve ikinci mısra B bölümünü oluşturmuş ve A bölümü benzer şekilde tekrarlanmıştır. Üçüncü ve dördüncü mısra ile ikinci terennüm C bölümünü (meyan) oluşturmaktadır. Devamında A bölümünün tekrarı ile eser sonlanmaktadır. Buna göre, eserin formu A+B+A+C+A şeklinde açıklanabilmektedir (Bol, 2016: 85). Eserin sözleri ise aşağıdaki gibidir.

<i>Güftesi</i>	<i>Meyan</i>
<p>Tana tana dir dir ten dere diller ler dir ten dere diller ler dir ten nen na dere dilli ten . Dir dir ten til lil len ah dere diller ler dir ten dere diller ler dir ten nen na dere dilli ten . « Ey ki dostan âşîham aşîki xarem çi künem » « Çare sabrest veli sabir nedarem çi künem » Dir dir ten til lil len ah dere diller ler dir ten dere diller ler dir ten nen na dere dilli ten . Ah ha ah ha yarım ah ha ah ha mirim ah ha ömrüm beli şahimen</p>	<p>« Ey tabiban in heme xakmet meheş aybi meber » Dir dir ten til lil len ah dere diller ler dir ten dere diller ler dir ten nen na dere dilli ten . « Raxi men miayed exvey yer nedarem çi künem » Dir dir ten til lil len ah dere diller ler dir ten dere diller ler dir ten nen na dere dilli ten . Ah ha ah ha yarım ah ha ah ha mirim ah ha ömrüm beli şahimen</p>

Görsel 3. Hümayun Kârın Sözleri (URL-2).

4. “NEVŞEHİRLİ İBRAHİM PAŞA VE MUSİKİ” ADLI MAKALENİN GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE ÇEVİRİSİ

Sultan III. Ahmed’in damadı sadrazam İbrahim Paşa musikişinas mıydı? Bu konu tarihçilerimiz ve özellikle müzik erbapları tarafından incelenmeye değerdir.

Esasında daha önce baş müezzin Haşim Bey’in 1269 yılında bastırıldığı mecmuanın hümayun faslında bir kâr vardır ki üzerinde sadece Kâr-ı İbrahim Paşa yazısı görülmektedir. Osmanlı devlet adamları arasında aynı ismi taşıyan vezirlerin sayısı fazla olmasına rağmen mecmuada görülen kâr sahibi İbrahim Paşa’nın hangisi olduğunu merak ederek bir zaman

Zekai Efendi, Nuri Bey gibi görüştüğüm ustalara bu konudaki fikirlerini sormuştum. Bizde garip bir zihniyet vardır. Atasözlerimizden “üzümünü ye bağını sorma” meşhur sözünün çok açık şekilde ifade ve tasvir ettiği bu zihniyetin etkileri ise müzik ustalarımızın nazarında aşikâr olarak görülür. Üstatlarımız sadece esere bakar ve eserin sahibi hakkında üç beş satır bilgi edinmeyi bile gereksiz ve adeta zaman kaybı sayarlar. Bu sebeple onlardan aldığım cevaplar sadece:

“- Meşhur Damat İbrahim Paşa yok mu ya? İşte o olmalı...” cümlesinden ibaret kaldı ve o sırada konuyu daha fazla derinleştirmedim.

Sonradan Esatiz-i Elhan’a koymak üzere musikişinaslarımızın biyografilerini toplamaya başladığım zaman İbrahim Paşa konusunu tekrar hatırladım. Böyle meşhur devlet adamlarından olan bir kişinin biyografisini kolaylıkla bulacağıma ve hiç olmazsa bu konuda diğer musikişinaslara ait bilgileri elde etmede karşılaştığım zorluklarla karşılaşmayacağıma sevinciyle çeşitli tarih kitaplarına başvururdum. Bu incelemem esnasında her şeyden önce dikkatimi çeken konu, tarihçilerimizin Paşa hakkındaki fikirlerinin birbirine uymamasıydı. Mesela tarihçiler birçok fazilet ve meziyetini birer birer söylemesinden sonra onun: “Ayrıca âlim, fazıl, şeyh, irfan, şiir ve nesir yazı, güzel ses ve musikişinaslığa meyli ve isteği olmayan, gece ve gündüz ilim ehli sohbetleri ve ruhaniyet ile vakit geçiren ve her birini iyilikle ve saygıyla karşılayan... (?)” ve birçok hayırları ve iyilikleri bulunduğu bahsettiği halde Netayic ül-Vukuat¹ yazarı özellikle İbrahim Paşa’yı “oldukça okur yazar ve ilim sahibi, fazilete önem veren ve teveccühle karşılayan, mizaca göre hareket etmesini bilen, arif mizaçlı, doğru, cömert... (?)” olarak tanımlamakta, yardım ve çalışmalarının en fazla Kağıthane ve Boğaziçi mesirelerinin imar ve tesviyesine ve surların düzenlenmesi nevbünyad, mirabad ve ferah bağ vb. bu gibi isimlerle kendisinin ve beraberindekilerin inşa ettikleri konak ve yahlarda, kış mevsiminde helva sohbetleri ve Ağustos ayının ilk günlerinde ise yalnızca lale şenlikleri düzenleyerek şairler, nedimler ve tarab ustaları ile geçirdiklerini yazmaktaydı.

Bununla beraber, farklı tarihlerde çeşitli yazarlar tarafından yazılan ve iki örneği yukarıda aktarılan satırlara az çok benzeyen diğer ifadelerin birleştiği bir nokta var ki o da Paşa’nın kendisinin müzik ile ilgisi olduğuna dair hiçbir tarihçinin eserinde tek bir söz söylenmemesidir. Hâlbuki bizde evvelkilerden biyografi yazanların, müzik bilimi ile orta derecede ilgili olanları bile kitaplarda kafiyeli cümlelerle methettikleri bilinirken, hümayun kâr gibi muazzam bir eseri meydana getirecek derecede müzik ilminde iktidar sahibi olan bir kişinin çeşitli kitaplarda yazılan biyografilerin birinde dahi müzik ile ilişkisine dair bir kayıt ve işaret olmaması açıklanabilir bir konu değildi. Bu sebeple onun musikişinaslığı konusunu tamamen şüpheli bularak Esatiz-i Elhan’a konulmasından vazgeçmişim.

1316 tarihlerindeydi ki Nuri Şeyda Bey merhum müzik üstatlarımızın biyografilerini içeren öncelikle İkdâm ve sonra Sabah gazetesi sütunlarında bir dizi makale yayımına başlamıştı. Bu makalelerin on yedincisi damat İbrahim Paşa adına sahip olduğunu görünce makaleyi son derece istekli bir şekilde gözden geçirmiştum. Şeyda merhum, Paşa’nın biyografisini kendisine has eski bir üslupta beğeniyle yazdıktan sonra müzik ustaları arasında araştırmaksızın ortaya çıkmış bir şüpheli gerçeği kesinleştirmiş ve onun musikişinaslığına bir de kemancılık ilave ederek aşağıdaki gibi güzel sözler söylüyordu:

¹ Mustafa Nuri Paşa’nın yazdığı tarih kitabıdır.

Biyografisinden biraz bahsettiğimiz bu büyük kişinin bir büyüklüğü de kendisinin yüksek müzik sanatına ettiği hizmet, ihyasına harcadığı yüksek gayretidir. Kendisi güzel yüzü gibi güzel bir sese sahip olmakla birlikte çağının kemancılıkta nadir bir kişisi idi. Yazarın sazla ilgisi bulunmaması sebebiyle onun (eğer var ise) peşrevlerinden, saz semailerinden bahse kudreti yoktur. Fakat diğer müzik eserlerini mümkün olduğunca açıklamalı olarak yazacağım. Biyografisinden de anlaşıldığı üzere bu kişi İstanbul'a geldiği zaman hiçbir ilim kisvesi ile bezenmemiş saf, çıplak bir ilahi yetenek ile gelmiştir. İstanbul'da bulunduğu kırk üç yıldan on üç yıl kadar vezirlik süresi çıkarılırsa otuz sene kalıyor. Otuz sene süresinde o zamanlar ancak bir Arap dili öğrenilebiliyorken nail olduğu çeşitli memuriyetlerde mühim ve gerekli olan bunca ilim ve tecrübeye ulaştıktan sonra o çağda otuz senede öğrenilemeyen müziği nereden ve ne şekilde öğrenmiş bilemem. Allah'a mahsus bir hediye... Zaten insanı da vasıflandıran o büyüklükler değil midir? Yetenek herkesin kendisinde imkânsız olarak gördüğü şeyler içerisinde imkân bularak, vaktini güzel harcayarak arzuyu gerçekleştirmektedir. Yoksa herkesin bildiği, yaptığı derecede kalmak, herkesten farklı meziyet gerektirmez. Onun ebedi eserleri arasında en meşhuru hümayun makamında ve hafif usulünde bestelemiş olduğu kârdır ki gerek nağmelerinin düzgünlüğü, ahenginin hoşluğu ve gerek meyan hanesinde şed yolunda gösterdiği sanatı ile bir benzerini ortaya çıkarmak imkânsız sayılır. Hele asıl güftenin başlangıcı olan: *“Ey ki dostan âşıkım âşık-ı zârem çi künem, çare sabr est veli sabr nedarem çi künem”* mısraları söylenirken duyup da ruhu titremeyecek kadar katı bir insan düşünülemez. Meğerki insani güzelliklerden saf bir kalp olsun. Onun eserleri her ne kadar çağının diğer ustaları kadar çok olmasa da hala çağımızda kullanılan beş altı parça eseri, dinlenerek tegannisi mümkün olmayan ender eserlerdendir.

Bu makale içeriği elbette dikkatimi çektiği için bir Cuma günü özellikle Sarıyer'e kadar giderek yalısında Şeyda merhum ile görüşerek Paşa hakkında söylediklerinin kaynağını sormuştum. Aldığım cevap hümayun kâr'ı üstat Yeniköylü Hasan Efendi'den temessül ettiği sırada bu eşsiz eserin İbrahim Paşa tarafından bestelendiğini ve onun keman çalmada dahi yeteneği olduğunu bu üstattan işitip başka bir yerde buna dair bir rivayete rastlamadığı ve Paşa'nın eseri olarak çağımızda elden ele dolaştığından bahsettiği beş altı parça eserin kendisinde bulunmadığı gibi bunları kimseden de işitmediği anlaşılmıştı.

Bu görüşmeden sonra artık hümayun kârın Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın eseri olmadığına güçlü bir şekilde karar vermekle birlikte Haşim Bey mecmuasında yer alan İbrahim Paşa'nın kim olduğunu da incelemek ve iç yüzünü araştırmak konusunda kayıtsız kalmamaktaydım. Sonunda Hammer² Tarihi'nin beşinci cildinde rastladığım konuya dair kısımlar bu zorluğu halletti. Tarihçilerin bildiğine göre Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazam ve damadı bir İbrahim Paşa vardır ki, maktul veya makbul İbrahim Paşa adıyla bilinir. Bizim tarihçilerimiz bu kişinin “İstanbul'un kadim surlarını inşa eden Yanko bin Madyan'ın evlatlarından olduğunu ve haçlı savaşlarının birinde yüksek rütbeli İslam kadılarından bir kişi tarafından ...hümayun huzuruna takdim ve hediye edildiğini” yazmayı kafi görürler ise de Hammer bu konuda daha geniş kapsamlı bilgiler vermekte ve İbrahim Paşa'nın Sultan Süleyman'ın mahiyetine alınmasını belgelere dayandırarak şu şekilde hikaye etmektedir. “Parga gemicilerinden birinin oğlu ve gençliğinde hünerli bir kemancı olan İbrahim, Türk korsanları tarafından tutularak Manisa bölgesinde bir dul kadına satılmıştı. Bu kadın, bu

² Joseph V. Hammer'in tarih kitabı.

gencin doğallığını ve yeteneğini güzel giyindirmek ve itinalı bir şekilde eğiterek açığa çıkarıyordu. O zaman henüz veliaht olan Süleyman, birgün gezerken keman çalmakta olan İbrahim'e rastladı. Genç kölenin yeteneği ve zekâsına o kadar tutuldu ki o zamandan beri kendisini yakın hizmetçisi olarak hizmetine aldı ve doğancılar reisliğine atadı.”

Hammer Tarihi'nin başka bir yerinde İbrahim Paşa'nın daha sonra uğradığı kötü sonun sebeplerini inceledikten sonra:

İşte daha çocukken hidayete eren bu Rum'un katettiği yolun sonu bundan ibaret oldu. İbrahim en aşağı tabakadan en yüksek makama yükseldi. Köle hemen hemen efendisine eşit oldu. Bir kemancı, güçlü bir devlet mertebesine yükseldi. Mülki idareyi ve askeriyeyle eline aldı. Sözün özü, Süleyman'ın üzerindeki etkisi kendisini büyük bir devletin mutlak hâkimi yaptı. Doğal meziyetleri ve müzik yetenekleri önceleri padişahın dikkatini çekmiş ve aslında hükümet vazifelerine dâhil olmasının ilk sebebi bu samimi bakış olmuştur” cümleleriyle Paşa'nın iktidar ve müzik yeteneğini bir kez daha takdir eden bir dil ile anmaktadır.

Ünlü tarihçinin verdiği bu bilgiye (Tarih'i Ata'da da yazılmış olması sebebiyle) Maktul İbrahim Paşa'nın ilk önce Enderun-i Hümayun'da “ilim tahsilli olgunluğa ermeye gayret göstermiş” olduğuna dair olan kaydı da ilave eder ve o tarihlerde Enderun-i Hümayun'da muhtelif ilimlerle birlikte müzik sanatının da mükemmel şekilde öğretildiğini düşünürsek, oraya girmeden önce Şehzade Süleyman'ın dikkatini çekecek kadar keman çalan bir gencin tahsilini tamamladıktan sonra böyle bir sanatkârane kârı besteleyebileceğini kolayca kabul etmemiz doğaldır.

O halde en nefis müzik eserlerimizden biri olan hümayun kârı sadece üstatlarımızın kayıtsızlığının bir sonucu olarak Nevşehirli İbrahim Paşa gibi bütün güzel sanatlar arasında müziği de son derece sevdiği kabul edilmekle birlikte bu sanatla bilfiil alakası olduğuna dair hiçbir tarihi kayıt bulunmayan bir kişiye dayandırmaktansa müzik yetenekleri tarihe yazılıp kaydedilmiş olan Maktul İbrahim Paşa tarafından bestelendiğini kabul etmek daha doğru olacaktır. Bununla beraber mesele şimdi açıktır. Biz şimdilik tarihi belgelerin olmaması sebebiyle, bu kârın Nevşehirli İbrahim Paşa'nın eseri olmadığını sanıyoruz. Aksini ispat edecek bir tarihi kayıt bulunursa gerçeğin ortaya çıkması adına müteşekkir olacağımız bellidir.

Şimdilik böyle bir kaydın ortaya çıkmasını ümit ederek, her şekilde benzersiz ve nadir eserlerden olan, uzun yılların tahribinden ve unutulmaktan kurtularak mevcut haliyle muhafaza edilmiş olan hümayun kârın, Nuri Şeyda merhumdan yazdığım notasını mecmuamızın ayrılan kısmına koyarak takdim eder ve bu münasebetle Nuri Şeyda adını hayır ve rahmetle anarım.

Rauf Yekta

12 Temmuz 1917.

Yeni Mecmua: İlim, Sanat ve Ahlaka Dair Haftalık Dergi

Cilt: 1, Sayı: 1, Sayfa: 9-12, İstanbul.

5. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Rauf Yekta Bey, 12 Temmuz 1917 tarihinde Yeni Mecmua isimli dergide Osmanlı Türkçesi ile yayımlanmış olan “Nevşehirli İbrahim Paşa ve Musiki” isimli makalesinde, Sultan III. Ahmed’in damadı olan Nevşehirli İbrahim Paşa’ya ait olduğunu düşündüğü “Kâr-ı İbrahim Paşa” başlıklı eserin bestecisini tespit etmeye çalışmıştır. Bu süreçte, konu ile ilgili bilgi almak üzere Zekai Efendi ve Nuri Bey ile görüşmüş ancak tatmin edici bir yanıt alamamıştır. İncelediği Netayic ül-Vukuat ve Hammer Tarihi isimli kitaplarda Nevşehirli İbrahim Paşa ile ilgili çok çeşitli bilgilere ulaşmasına rağmen müzikle olan ilişkisine dair hiçbir bir bilgiye rastlamamış ve bunun üzerine, ona Esatiz-i Elhan isimli çalışmasında yer vermektен vazgeçmiştir. İlerleyen zamanlarda Nuri Şeyda’nın çeşitli gazetelerdeki yazı dizisi içerisinde Damat İbrahim Paşa ile ilgili bir makalesini görmüş, bunun üzerine aynı ismi taşıyan ve Kanuni Sultan Süleyman’ın sadrazamı olan Pargalı İbrahim Paşa’yı incelemiştir. Araştırmasında onun küçük yaşlardan beri keman çaldığı ve Enderun-i Hümayun’da müzik eğitimi gördüğüne dair çeşitli bilgilere ulaşmıştır. Nitekim Nuri Şeyda, Yeniköylü Hasan Efendi ile görüşmesinde, Kâr-ı İbrahim Paşa adlı eserin Pargalı İbrahim Paşa’ya ait olduğu, hatta Paşa’nın beş altı parça eserinin daha bulunduğu bilgisine ulaşmıştır. Rauf Yekta Bey, son olarak edindiği bu bilgi ile eserin Pargalı İbrahim Paşa’ya ait olduğuna ilişkin bir kanaate varmıştır.

Kâr-ı İbrahim Paşa, hümayun makamında ve hafif usulünde bestelenmiştir. Günümüzde, 32/2, 32/4 ve 4/4’lük ölçülerde yazılmış çeşitli notalarına ulaşılabilir. Melodik yapısı ve ahengi ile Türk müziğinin ender güzellikteki eserlerinden biridir. Rauf Yekta Bey bu eseri “*Ey ki dostan âşıkım âşık-ı zârem çi künem, çare sabr est veli sabr nedarem çi künem*” mısraları söylenirken duyup da ruhu titremeyecek kadar katı bir insan düşünülemez” şeklindeki ifadeleriyle tanımlamıştır. Eser dört mısralı ve A+B+A+C+A formunda yapılandırılmıştır.

Bu araştırma ile günümüzde birçok yazılı kaynakta Nevşehirli İbrahim Paşa’ya atfedilen bu eserin kendisine ait olmadığı ve tarihi kaynaklarda Paşa’nın musikişinaslığı ile ilgili bilgilere rastlanmadığı yönünde bilgilere ulaşılmıştır. Rauf Yekta Bey, elde ettiği sonuçları dönemde ulaşabildiği belgelerle sınırlandırmış ve yeni belgelere ulaşılan kadar eserin Nevşehirli İbrahim Paşa’ya değil, Pargalı İbrahim Paşa’ya ait olduğunun daha kabul edilebilir bir sonuç olacağını belirtmiştir. Buna karşı, Osmanlı Devleti’nde yüksek devlet görevlerinde bulunan kişilere Paşa unvanı verilmesi, dolayısıyla Osmanlı döneminde aynı ismi ve unvanı taşıyan kişi sayısının müphem olması sebebiyle, eserin bestecisinin kesin olarak belirlenmesi konusunda yeni belge ve incelemelere ihtiyaç duyulabileceği, ancak Rauf Yekta Bey’in elde ettiği sonuçlara dayanarak eserin Pargalı İbrahim Paşa’ya ait olduğunun söylenebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Berker, E. Türk Musikisinde Dönemler. Erdem Dergisi, Cilt: 1(1), Sayfa: 147-168. 1985.

Bol, Y. *Biçimsel Açıdan Türk Mûsikisinde Kâr Formu*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2016.

Corbin, J. and Strauss, A. Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory. Thousand Oaks: Sage, 2008.

Çolakoğlu, Sarı, G. Osmanlı- Türk Müziği Kimliğinde İstanbul –Saray Patronajının Etkileri. The Journal of Academic Social Science Studies, Sayı:75, 255-260, 2019.

Karaman, S. ve Akbulut, Y. Biçim ve Usûl Açısından Abdülkâdir Merâgî'nin Kârları. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 26, Sayfa: 379 – 408, 2009.

Kıral, B. “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15, 170-189, 2020.

Kuloğlu, Ü. ve Gülmemed S. *Osmanlı Müzik Kültürü*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi. Ankara, 2009.

Toker H. ve Özden, E. Osmanlı Devleti’nde Müzik Eğitimi veren Önemli Kurumlar. Rast Müzikoloji Dergisi, 2013.

Tura, Y. *Kantemiroğlu “Kitabu İlmi'l-Musiki Alâ Vechi'l-Hurûfât”*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Uslu, R. *Mehmed Hafid Efendi ve Musiki*, İstanbul: Pan Yayınları, 2001.

URL-1. http://isamveri.org/pdfosm/D01049/1917_01/1917_01_YEKTAR.pdf (Erişim: 05.04.2022).

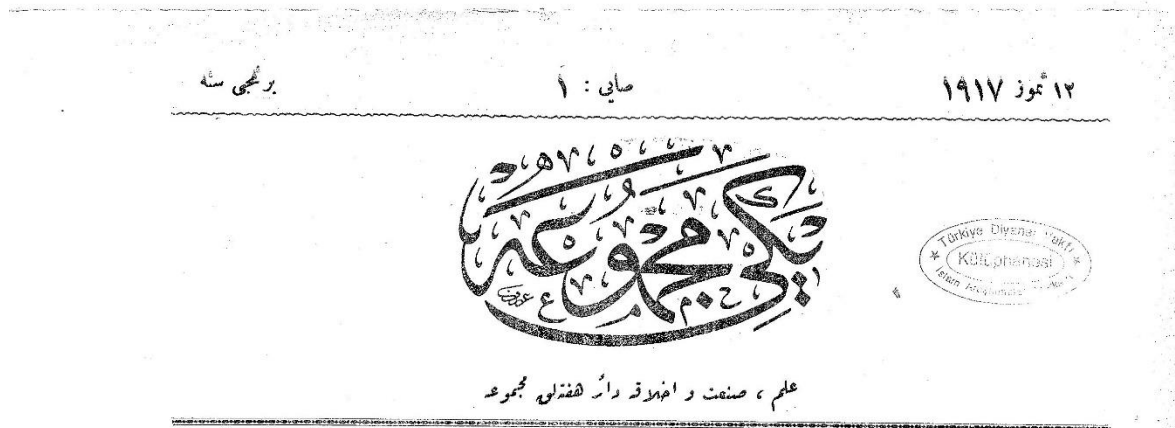
URL-2. <https://divanmakam.com/forum/ey-ki-dostan-asikan-asik-i-zarem-ci-kunem-ibrahim-pasa-damat-hicaz-humayun.14283/> (Erişim Tarihi: 27.05.2022).

URL-3. http://isamveri.org/pdfosm/D01049/1917_01/1917_01_YEKTAR.pdf (Erişim: 05.04.2022).

Wach, E. Learning about Qualitative Document Analysis. Article in IDS Practice Papers. 2013.

Ekler

Ek 1. Rauf Yekta Bey’in “Nevşehirli İbrahim Paşa ve Musiki” Adlı Yazısı (URL-3)

بربرينه اريتماسى ايدى. «تارىخ عىلا» صاحبي، برچوق فضائل
ومزاياسنك تعدادندن صكره مئارالينك :

« خصوصاً علما وفضلا و مشايخ و عرفا و هزبوران شعر و انشا
و خوش نويسان املا و موسيقي شناسان خوب صدايه مزيد ميل و رغبتى
اولئين اكثرى ليل و تئوزى ارباب علم و معرفتنك صحبت و روحانيئيرى
ايله كذار و هر برينى على قدر مراتبهم انواع انعام و اكرام ايله
مقضى المزام ... »

ايتديكنندن و برچوق خيرات و حسنانى بولنديفندن بحث ايتديكى
حاله (نتايخ الوقوعات) مؤلنى بالعمكس ابراهيم باشانى « اولدجه اوقور
يازار و اصحاب معارف و كاله اعتبار و انفات ايدر ، نبض كير و مزاج
آشنا سخي و باذل و ذوق و هرايه مائل بر رند قلاش » اولدوق تصور
ايتكده و همت و مساعديتنك كز ياده « كاغدانه و نوغاز ايچي مسيره لرنيك
اعمار و تسويه سته و سور هايونلر تنظيمته و نو بنيا د و مير آباد و باغ و فرح
وسائر بومثالو ناملر ايله كندرسنك و عونانك بنا و انشا ايبله كلارى
قوناق و ياليرده موسم شنده حالوا صحبتيرى و ايام بهارده لاله چراغانلرى
ترتيب ايدرك شعر و نديما و ارباب ذوق و طرب ايله امصار ايله ملك
ماده لرته « منحصر و مصروف بولنديغى يازمقده ايدى .

مع مافيه مختلف تاريخلرده مختلف مؤلفلر طرفندن يازيلان و ايچي
نونهسى بالايله نقل ايديلن سطرلره آرز چوق بكنزه يان ديكر افادانك
اتحاد ايتديكى بر نقطه وار ايدى كه اوده باشانك با نثات موسيقي منتسبي
اولديغنه دائر هيچ بر مورخك اثرنده حرف واحد بولنميسيدر .
حال بوكه بزده اسلاندن ترجمه حال يازانلرك فن موسيقي ايله و سسط
درجه ده علاقه سى اولانلرى بيله (علم ادوارده فارابى ثاني و تصديق
نقش و كاردده استاد بيرانى ايدى) قيباندىن مسجع جمله لرله مدح
ايتكلارى معلوم ايكن (هايون كار) كي بر اثر معظلى وجوده كتيره چك
مهربيه علم الحانده اقتدار صاحبي اولان بر ذالك تورايخ مختلفه ده
يازيلان ترجمه حاللرينك بر بنده اولسون نسبت موسيقيه سته دائر
بر قيد و اشارت بولنماسى قولايلاقه قابل تاويل خصوصان دن دكل ايدى .
بوسينه بناء مئارالينك موسيقي شناسلى مسئله سنى بحق مشكوك بولدوق
اسنك (اساتيدالخان) ه درجندن صرف نظر ايتش ايدم .

۳۱۶ تاريخلرده ايدى كه (نوري شيدا) بك مرحوم اسانده
موسيقيه مزك تراجم احوالى حارى اولدوق ابتدا (اقدام) و صكره
(صباح) غرتلرى ستورلرده بر سلسله مقالات تشرينه باشلاش
ايدى . بوقالانك اون پنديجيمي (داماد ابراهيم باشا) عنوانى حائر
بولنديغى كورنجه مقاله يي كمال تهالكله كوزدن كچيرمش ايدم . شيدا
مرحوم ، باشانك ترجمه حال رسيمسنى كنديسنه خاص بر اسلوب
قدما پسندانه ايله يازدقدن صكره ارباب موسيقي بننده بلا تدقيق
حاصل اولوش بر ظنى شكل حقيقت و قطعته افراغ و مئارالينك
موسيقي شناسلغنه برده « كاتيلك » تفويض و علاوه ايدرك بروجه
آنى سرد افكار ايديبور ايدى :

« ترجمه حالندن بر بنده بحث ايتديكمز شوبوك ذالك بريوكلكي ده
فن جليل موسيقي به بانفس ايتديكى خدمت ، اجاسنه صرف ايلديكى
علو همتدر . كنديسى حسن و جهمي كي حسن صديده مالك اولكده
برابر عصرينك كاتيلكده فريدى ايدى . بحر عاجزك سازه اتسابى
بولنديغى جهته مئارالينك - اكر وار ايسه - پشورلرندن ، ساز
سمايلرندن جمعه قدرتى بوقدر . فقط ديكر آثار موسيقيه سنى ممكن
مهربيه تشریح ايدجكم . ترجمه حالندن ده نمايان اولديغى اوزره بوذات
استانبوله كلديكى زمان هيچ بر كسو علم ايله ترين ايتامش صاف ، عربان
بر استعداد الهى ايله كلشدر . استانبوله بولنديغى قرق اوچ سته دن
اون اوچ سته مئادى مدت صدارتى حذف اولنور ايسه قصور
اوتوز سته قايور . اوتوز سته طرفنده او زمانلر آتئيق برسان عربى

داماد نوشهرلى ابراهيم پاشا

موسيقى

نوشهرلى ابراهيم پاشا و موسيقى

سلطان احمدنك دامادى وزير اعظم مشهور ابراهيم پاشا موسيقى
شناسى ايدى ؟ بومثله مورخلرمز و بالخاصه ارباب موسيقى طرفندن
تدقيق ايليكه شايندر .

فالحقيقه اسبق سر مؤذن هاشم بك ۱۲۶۹ تاريخنده طبع
ايتديركي مجموعه نك (هايون) فصلنده بر « كار » مندرجدره
بالاسنده بالكرجه (كار ابراهيم باشا) قيدي كورنكده در . عثمانلى
رجال آره سنده عين اسمى حائر و زرانك مقدارى كثير اولسنه
نظراً مجموعه ده كوريلن كار صاحبي ابراهيم باشانك بونلرك هانكيسى
اولديغى مراق ايدرك وقتيله ذكائى افندى ، نوري بك كي ملاق اولديغى
اسانده دن بوبانده كي فكر لرني صورمش ايدم . بزده غريب بر ذهيت
واردر ؛ ضروب امثالزردن (اوزوهي يده باغنى صورمه) ضرب
مئللك بك بليغ صورنده اوده و تصوير ايتديكى بوذهنينك تاثيرانى
ايسه اسانده موسيقيه من زردنده بك جلى اولدوق نمايان اولور .
استادلرمز آتئيق آره باقار و مؤثر حقدنه اوچ بش سطرلى معلومات
ايدنجي بيله لزومسز و عادتاً تصديق اوقات قيباندىن دم ايدرلر . بناء عليه
مئارالينك جوابلر ساده جه :

— مشهور داماد ابراهيم پاشا بوقى يا ؟ ايدته او اوائلى ...
جمله سندن عبارت قالدى ؟ و او اسانده مسئله يي دهها زياده

تعميق ايتدم .

مؤخراً (اساتيدالخان) ه درج اولنقى اوزره موسيقى شناسلرمزك
تراجم احوالى طويلامغه باشلادين وقت ابراهيم پاشا مسئله يي تكرر
خاطرمه كلدى . بويله مشاهير رجال دولندن بر ذالك ترجمه حالنى
بالسهوله بوله جفمه و هيچ اوللازسه بو خصوصه ديكر موسيقى شناسلره
عائده معلوماتى تداركده اوغرادينم مئكلانه تصادف ايتيه چكمه سونلرك
متعدد تاريخ كتابلرته مراجعت ايتدم . بوقد قمام اتناسنده هر شيدن
اول نظر دقتي جلب ايدن جهت ، مورخلرمزك باشا حقدنه كي فكر لرنيك

او کربله بیایور ایکن احراز ایش اولدینی متعدد مأموریتلرده اهم والزم اولان بونجه علوم ، خصوصیه تجربه به موقتیدن صکره او عصرده کذا اوتوز سنه ده او کربله مین موسیقی بی نردن ونه وجهه تعلم ایش بیله هم . زهی موهبه خصصره الهی !... ذاتاً انسانی دای صفت جلیله سی ایله موصوف ایدن او بیوککنار دکلیدر؛ هنر ، عموم عندند محال ؛ ند اولنان ششیر اینجده امکانی تمیز ایدوب نقد وقتی کوزل صرف ایله رک نائل مقصود اولغندر. بوقسه هر کسک بیله یکی، یابدینی درجه ده قالمی هر کسدن زیاده منبری موجب اولمماز. مشارالیهک آثار مجله ده سی میاننده اک مشهوری (هایون) مقامنده و (خریف) اصوانده بسته له مش اولدینی (کار) درکه کرک نغمانک موزونیتی، آهنکنای، لطافتی و کرک میاخنانه سنده شد یولنده ابراز ایلدی صنتی ایله بر مثالی وجوده کتیرمک محال عد اولنور . هله اصل گفته تک ابتدا ایتدیکی : « ای که دوستان عاشقم عاشقی زارم چه کنتم ، چاره صبراست ولی صبر ندارم چه کنتم » مصرععلری تخی اولنور ایکن ایشیدوبده وحی اهترازه کلیه جک قدر صلابتی بر فرد تصور ایدیلده من . مکرکه صفت انسانیتدن مجرد بر قالب اولسون . مشارالیهک آناری هنره قدر عصرینک اساتذده سائره سی قدر کتیر دکل ایسه ده حالا عصر مزده تداول ایدن بش آلتی پارچه [۱] اثرلری ، استاعتندن غنا تصوری محال اولان بدایع موسیقیه دندر .

بو مقاله مندرجاتی باطبیع نظر دقتی جاب ایدرک بر جعه کونی بالخاصه صاری یاره قدر کیدرک ساحلخانه سنده شیدا مرحوم ایله ملاقات و پاشا حقتده کی مسروداتک ماخذنی استفسار ایش ایدم . آلدیم جواب ، (هایون کار) ی استادشهر بر یکی کویلی حسن افندیدن تمیق ایتدیکی صرده بو اثر بی بدک نوشهرلی ابراهیم پاشا طرفندن بسته کدیکنی و مشارالیهک کان چالغده دخی مهارتی اولدینی استاد مشارالیدن ایشیدوب بقمه برده بوکا دائر برروایت تصادف ایندیکندن عبارت قالمش و پاشانک اثری اولهرق عصر مزده تداولدن بحث ایتدیکی بش آلتی پارچه اثرک کندیسنده بولندینی کپی بولنری کیمسه دن دخی ایشتمدیکی آکلاشلش ایدی .

بوملاقندن صکره آرتق (هایون کار) ک نوشهرلی داماد ابراهیم پاشانک اثری اولدینغه قولدیجه حکم اینجکه برابر هاشم بک مجموعه سنده مفید ابراهیم پاشانک کیم اولدینی ده تدقیق و تفحصدن خالی قالممده ایدم . نهایت (هاسم) تاریخنگ بنجی جلدنده تصادف ایتدیکم فقرات مخصوصه بومشکل حل ایتدی .

تاریخ شناسانه معلوم اولدینی اوزره قانونی سلیمانک وزیر اعظم و دامادی بر ابراهیم پاشا وارد درکه (مقتول و یا مقبول ابراهیم پاشا) نامیله معروفدر بزم تاریخلر من بو ذاتک « استانبول سور قدیمه بان اولان یانقوب بن مادیان اولادندن فرانسوی الاصل اولدینی و محاربات صلیبه دن برنده اسرای غزات اسلامدن بر مرحد دلیرک داخل سلك ملك عینی اولهرق رکاب هایوننه تقدم و اهدا ایدلدیکنی » یازمقله اکفا ایدرلر ایسه ده (هاسم) بوبایده ده مفصل معلومات ویرمکده و ابراهیم پاشانک سلطان سلیمان صورت انسابی اله ایتدیکی وثائقه مستنداً شو صورتله حکایه اینکده در :

« پارغا کجیلرندن برینک اوغلی وکنجک کنده ماهر برکانی اولان ابراهیم ، تورک فورصانلری طرفندن طویله رق منیسا جوارنده برطول قادینه صائمش ایدی . بوقادین کچ کوله نک حسن طبیعیسی و هنرنی

[۱] ابراهیم پاشانک اثری اولوق اوزره توری شیدا بک طرفندن مقاله سنک خاتمه سنده ذکر اولان سماهی و شرقیلر فی الحقیقه موجود ایسه ده بولر مقاله ده کوسترین مقالردن اولدینی کپی بسته کارلری ده قه ذاتلدر .

(هاسم) ، تاریخنگ بنجی بر برنده ابراهیم پاشانک بالآخره اوغرا دینی عاقبت قییمه نک اسبابی تدقیق ایتدکن صکره :

« ایسته دها چوجق ایکن اهتدا ایدن بو رومک قطع ایتدیکی طریق عاقبتی بوندن عبارت اولدی . ابراهیم اک اشاخ طریقه دن ذرده اقباله چیددی . کوله ، هان هان افندیسه مساوی اولدی . برکانی ، ذی قدرت بر رجل دولت مرتبه سنه صعود ایتدی . اداره مملکته و عسکریه بی انه آلدی . خلاصه کلام سپان اوزرنده کی نفوذی کندیسی بر بیوک دونک حاکم مطلق یابدی . مزایای طبیعیسی و مهارت موسیقیه سی اوائل خائنده پادشاهک حسن نظرنی جلب ایلدی و فی الحقیقه خدمات حکومتیه دخراک ایلک سببی بونظر التفات اولمشدر . » جمله لریله پاشانک اقتدار و مهارت موسیقیه سی بر کره دهاسان تقدیر ایله یاد اینکده در .

مورخ شهیرک ویردیکی بو معلومانه - (تاریخ عطا) ده محرر اولدینی وجه ایله - مقتول ابراهیم پاشانک ابتدا اندرون هایوننه داخل اولهرق « تحصیل علم و کاله معزایده سسی و ورزش » ایتدیکنه دائر اولان قیدی دخی علاوه ایدر و او تاریخلرده اندرون هایونده علوم متنوعه ایله برابر علم موسیقیکنک دخی صورت مکملده تعلیم ایدلدیکنی دوشونور ایسه ک اورایه قبل الدخول شیزاده سلیمانک نظر دقتی جاب ایده جک درجه ده کان چالان بر کنجک اکیال تحصیلدن صکره بویه برکار مصنع یابه یله جکنی قولایجه تسلیم اینککنن طبیعیدر .

شوحالده انافس انار موسیقیه مزدن بری اولان (هایون کار) ی . محض استادلر من ک قیدسزلی نتیجه سی اولهرق نوشهرلی داماد ابراهیم پاشا کی بتون بدیعیات آره سنده موسیقیه بی ده بک زیاده سودیکی مسلم اولقله برابر بو فنه بالفعل منتسب اولدینغه دائر هیچ بر قید تاریخی بولنیان برذاته اسناد ایدوبیرمکدن ایسه بونک مهارت موسیقیه سی تاریخاً مثبت بولنان مقتول ابراهیم پاشا طرفندن بسته کدیکنی قبول اینکدها معقول اولسه کرکدر . معمانیه مسئله هنوز آچقندر . بز شیمدیلاک بتون وثائق تاریخی نک فئدائی قارشوسنده بو کارک نوشهرلی ابراهیم پاشانک اثری اولدینی طن ایدیبوروز . عکسکی اثبات ایده جک بر قید تاریخی بولنور ایسه حقیقتک تظاهری نامه متشکر قالممزدر کرددر . شمدیلک بویه بر قیدک ظهورنه انتظاراً هر صورتله آثار بدیعه و نادرده دن اولان و اوزون سنه لریک دندان تخریب و نسایندن قورتیله . بیلهرک نسله محافظه موجودیت ایش بولنان (هایون کار) ک توری شیدا مرحومدن یازدیغیم نوطه سی مجموعه مژک قسم مخصوصه درج ایله قارئین کرامه تقدیم ایدر و بو مناسبتله « توری شیدا » ناهن لسان خیر و رحمتله یاد ایلرم .

مؤلف بکتا

İNSAN KAYNAKLARI MUHASEBESİ

Doç.Dr.Hüseyin ÇETİN¹, Fatma BIÇAKÇI²

¹ Necmettin Erbakan Üniversitesi, 0000-0001-6239-893X

² Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 0000-0001-7556-3471

ÖZET

21. yüzyılda başlıca varlıkları insan sermayesi ve iş gücünün entelektüel yeteneği olan hizmet işletmelerinin hızla büyümesi, insan kaynakları harcamalarının / yatırımın aktifleştirilmesi ile ilgili konulara yoğunlaşmasını gerekli kılmıştır. Bir işletmenin başarısı, içinde çalışan insanların kalitesine, yeteneğine ve karakterine bağlıdır. Çalışanlar bir işletmenin önemli birer varlığıdır ve başarı veya başarısızlık, çalışanların becerilerine ve performansına bağlıdır. Bir işletmede, iyi organize olmuş ve sadık bir personel, bir mal stokundan daha önemlidir. Ancak ne yazık ki muhasebeciler şimdiye kadar, bu önemli varlığı yani insan kaynaklarını değerlemeye ve kaydetmeye yönelik genel kabul görmüş bir sistemi geliştirememişlerdir. İnsan kaynakları muhasebesi, yöneticiler ve diğer profesyoneller için önemlidir. Muhasebecilerin işletmenin insan kaynağı hakkında doğru ve güvenilir bilgi verebilecek bir sistemi olması gerekir. Organizasyonun etkin ve verimli bir şekilde çalışmasını sağlamak için insan kaynakları ile ilgili bilgilerin tanımlanması, ölçülmesi ve iletilmesi sürecidir. İnsan kaynakları muhasebesinin başlıca faydaları, etkili yönetsel karar verme, yönetim kalitesi, insan kaynaklarının yanlış kullanımını önleme, insan kaynakları verimliliğini artırma, moral, iş tatmini ve yaratıcılık gibi unsurları geliştirmesidir. Bu çalışmada örgütler için vazgeçilmez olan beşerî kaynağın muhasebesi irdelenmiştir. Hali hazırda Konya ilinde otomotiv sektöründe faaliyet gösteren orijinal ekipman üreticisi firmalarla yüz yüze mülakatlar gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Görüşme sonuçları nitel analiz yöntemiyle incelenecektir. Ancak görüşmelerin zaman alması nedeniyle bu çalışmada literatüre katkı sağlamak amacıyla derleme olarak katkı sağlanacaktır. Görüşmelerin tamamlanması ve analizin gerçekleştirilmesi sonucunda çalışmamız nihayete erecektir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Kaynakları, İnsan Kaynakları Muhasebesi, Muhasebe

1. GİRİŞ

Mevcut çağın temel ekonomik kaynaklarının stoklar, bina ve teçhizatlar gibi fiziksel kaynaklardan çok insan kaynaklarının olduğu gerçeği giderek önem kazanmaktadır. Bir organizasyonun uluslararası pazarda başarısının anahtarı giderek artan insan sermayesi stoklarıdır (Flamholtz vd., 2004: 23). Aslında, insan kaynakları ve insan kaynaklarının yönetimi, giderek rekabet avantajı sağlayan anahtar unsurlar olarak görülmektedir (Allen ve Wright, 2007; Boxall ve Purcell, 2003; Pfeffer, 1998). Ölçek ekonomileri, sermayeye erişim ve düzenlenmiş rekabet gibi girdilerin önündeki engellerin altını çizen rekabet avantajı konusundaki geleneksel görüşlerin aksine, yenilikçi görüşler, bir örgütün insan kaynaklarını stratejik yönetiminin rekabet avantaj kaynağı olarak vurgulamışlardır (Bamberger ve Meshoulam, 2002). Günümüz pazarının zorluklarıyla yüzleşmek ve kuruluşun uzun vadeli

hedeflerine ulaşmak için, insan kaynakları geliştirme faaliyetleri beşerî sermayenin geliştirilmesi için bir araç olabilmektedir. Bu faaliyetler sadece insan kaynakları kapasitesini arttırmakla kalmayıp aynı zamanda bir organizasyonun insan sermayesini güçlendirmektedir. Fiziksel ve finansal varlık gibi, beşerî sermaye de herhangi bir organizasyonun gelişmesine ve büyümesine katkıda bulunmaktadır. Personelin tutumları, becerileri ve yetenekleri örgütsel performansa ve üretkenliğe katkıda bulunur. İnsan kaynaklarının eğitimi, geliştirilmesi, sağlığı ve desteği ile ilgili herhangi bir harcama sadece bir masraf değil, bir yatırımdır (Flamholtz vd., 2004: 23-27). Dolayısıyla, eğer insan sermayesi bu çağın örgütsel başarısının anahtarıysa, insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelik yatırım kararları da kritik hale gelmiştir.

Amerikan Muhasebe Birliği (The American Accounting Association, AAA) (1973), insan kaynakları muhasebesini bir organizasyonda etkin yönetimi kolaylaştırmak için insan kaynakları hakkında bilgileri tanımlama, ölçme ve iletme süreci olarak tanımlamıştır. Bu tanım, insan kaynakları muhasebesini bir organizasyonun yönetimine yardımcı olmak amacıyla insan kaynaklarının tanınması ve ölçülmesini içeren bir süreç olarak değerlendirmektedir.

İnsan kaynakları muhasebesi, muhasebe bilgisinin iç ve dış kullanıcılarına faydalı bilgiler sağlar. İnsan kaynaklarının istihdamı ve kullanımı hakkında karar vermede iç kullanıcılara (yönetim gibi) yardımcı olurken, aynı zamanda insan kaynaklarının transferi, tanıtımı, eğitimi ve insan kaynağının azaltılmasına karar vermede katkı sağlar. İnsan kaynaklarına göre fiziki varlıkların planlanması için bir temel oluşturur ve diğer taraftan firmanın sağladığı faydalar açısından çalışanlara daha ileri eğitim, öğretim ve gelişim sağlayacak harcamaları değerlendirir. İnsan kaynaklarının muhasebede yer almasının iki nedeni vardır. Birincisi, insanlar, ölçülebilecek hizmetleri gerçekleştirdikleri sürece firma için değerli bir kaynaktır. İkincisi, bir kişinin bir kaynak olarak değeri, onun nasıl istihdam edildiğine bağlıdır, dolayısıyla yönetim tarzı da insan kaynağı değerini etkilemektedir (Rajeshwari ve MariGowda, 2016: 2).

İnsan kaynaklarının uygulaması halihazırda zor olan bir alandır. Roslender (2009) "insanların muhasebeleştirilmesi" (AFP) ve Guthrie ve Murthy (2009) insan yetkinlik muhasebesi olarak adlandırdığı insan kaynakları muhasebesinin alt alanı, çalışanların değerinin en önemli unsurlarını belirlemedeki zorluklara işaret etmektedir (Roslender ve Dyson, 1992; Mayo, 2005; Verma ve Dewe, 2008). Tüm bu görüşlerin ortak noktası insan varlıklarının ölçülmesi diğer fiziksel varlıkları ölçmekten daha fazla öznel içerir ve insan kaynaklarını varlık olarak ele alıp finansal tablolarda rapor etmek oldukça zordur.

İnsan kaynakları muhasebesi uygulaması kuruluşlar ve ülkeler arasında farklılık göstermektedir (Boedker vd., 2008:14). Bazı kuruluşlar, insan kaynaklarının ölçülmesi için uygun bir değerlendirme yöntemini benimser ve bu bilgileri ek bilgi olarak raporlarlar veya yıllık raporlarda ek beyanlarda bulunurlar. İsveçli şirketler, İsveç modellerine göre insan kaynakları ve entelektüel sermaye gibi bazı maddi olmayan varlıklarını ölçmekte ve raporlamaktadır. Büyük Finlandiya Şirketleri, kurumsal yıllık raporlarında eğitim ve personel gelişimi hakkında bilgi vermektedir. Birleşik Krallık, MARIA (Maddi Olmayan Varlıkları Yönetme ve

Raporlama) olarak belirtilen bir iş komitesi aracılığıyla tanımlamaktadır; maddi olmayan varlıkların değeri hakkında raporlar sunmaktadır (Asika vd., 2017).

2. İNSAN KAYNAKLARI MUHASEBESİ

Yönetimin, insan kaynaklarına ilişkin olarak daha doğru kararlar alması ve hedeflerine ulaşmada daha etkin bir yol izlemesi ihtiyacından ortaya çıkan insan kaynakları muhasebesi düşüncesi, 1960'lı yıllarda tartışılmaya başlanmış ve çeşitli aşamalardan geçerek bugünkü halini almıştır.

İnsan kaynakları muhasebesi, insan kaynağını kuruluştaki diğer varlıklarla eşdeğer olarak değerlendirir. İnsan kaynağını verimli hale getirmek için, zaman içinde yatırıma ihtiyaç duyulur. Bu tür yatırım, insan kaynaklarındaki yıpranmayı dikkate alarak, insan kaynağı için muhtemelen üretken bir yaşam varsayılarak aktifleştirilen ve itfa edilen işe alma, eğitim ve geliştirme maliyetleri ile ilgilidir. İnsan kaynakları muhasebesi kavramı pek çok yoldan tanımlanmış olup, ancak sistemin temel özelliği her tanımda aynı kalmaktadır.

American Accounting Association (Amerikan Muhasebeciler Birliği) (1973), insan kaynakları muhasebesini "bir organizasyonda etkin yönetimi kolaylaştırmak için insan kaynakları ile ilgili bilgileri tanımlama, ölçme ve iletme süreci" olarak tanımlamıştır. Bu tanım, insan kaynakları muhasebesini bir işletmenin yönetimine yardımcı olmak amacıyla insan kaynaklarının tanımlanması ve ölçülmesini içeren bir süreç olarak değerlendirmektedir. İnsan kaynakları muhasebesinin daha spesifik bir tanımı insan kaynakları muhasebesine atıfta bulunan Flamholtz (1974) tarafından yapılmıştır. Flamholtz, insan kaynakları muhasebesini, insanların örgütsel bir kaynak olarak muhasebeleştirilmesi olarak tanımlamaktadır. Bu tanım işletmeler ve diğer kurumlar tarafından yapılan işe seçme, işe alma, eğitim ve geliştirme masraflarının yanı sıra işletme için, çalışanların ekonomik değerini ölçmeyi de içermektedir.

İnsan kaynakları muhasebesine ilişkin bu tanım, insan kaynaklarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesinde maliyeti esas alırken, başka bir tanım insan kaynağının katkıda bulunan yönünü dikkate alır. Dolayısıyla, Friedman ve Lev (1974) ve Lau ve Lau (1978), İnsan kaynakları muhasebesini emeğin varlık değerini ve personel faaliyetlerine atfedilen varlık yaratma miktarını sistematik olarak ölçmenin bir yöntemi olarak görmektedirler. Bu tanım, maliyet unsurlarının farkına varmanın yanı sıra, insan kaynağına atfedilen ekonomik faydayı da içermektedir.

Gupta (1991) kavramı temelde yönetime, işin insan kaynağında fazla mesai saatlerinde ne gibi değişikliklerin meydana geldiğini bildiren bir bilgi sistemi olarak tanımlar. Bu, insana yapılan yatırımın ve bunların değiştirme maliyetlerinin ve bir organizasyon içindeki insanların ekonomik değerinin muhasebeleştirilmesini içerir.

Newman'a (1999) göre İnsan kaynakları muhasebesi, yönetim, gözetim ve sıradan çalışanlar olmak üzere bir şirketteki tüm çalışanların her seviyedeki yeteneklerini, bilgi ve becerilerini değerlendirmek amacıyla ölçümünü ifade eder. Bu tanım, çalışanların bilgi ve zihinsel yeteneklerinin başarının ana unsurları olduğu hizmet endüstrisindeki mevcut büyümeyi göz önünde bulundurur. Bu nedenle İnsan kaynakları muhasebesi, çalışanların bilgi

ve entelektüel yeteneklerini organizasyona ekleyen zenginlik olarak görülmektedir. (Edom vd., 2015: 82-83).

Kodwani ve Tiwari'ye (2007) göre, İnsan kaynakları muhasebesi, "bir organizasyonun insan kaynakları üzerinde yapılan ve geleneksel muhasebe uygulamasında şu anda hesaplanmayan yatırımları belirleme, ölçme ve raporlama girişimidir". Bu tanım, insan kaynağının üç önemli alanına odaklanmıştır:

- Nelerden oluştuğunun belirlenmesi,
- Parasal olarak nicelikselleştirilmesi ve
- Organizasyonun finansal raporlarında raporlanması.

Bu tanımın perspektifinden bakıldığında, insan kaynağı doğada ham bir şeydir, ancak muhasebe amaçları için insan kaynaklarını neyin oluşturduğunu belirlemek için rafine edilmesi gerekmektedir.

İnsan kaynağının muhasebeleştirilmesi, maaşlar ve ücretler hariç olmak üzere, çalışanlara yapılan yatırım ve diğer harcamaların aktifleştirilmesini gerektirir. Bununla birlikte, yalnızca çalışanların kalitesini ve verimliliğini artıracak yatırımlar aktifleştirilmelidir. (Roslender, 2004: 38).

İnsan kaynakları muhasebesi alanındaki tanımları incelediğimizde, Flamholtz (1974) ve Jasrotia (2004) tarafından yapılan tanımlamanın insan kaynakları muhasebesinin kapsamını diğerlerine kıyasla daha iyi açıklayan tanım olduğu görülmektedir.

İnsan kaynakları muhasebesinde insan kaynağı yapısı ve istatistiğinden elde edilen veriler temel esası oluşturmaktadır. Aynı zamanda insan kaynağının parasal değerinin ortaya çıkarılması İnsan kaynakları muhasebesinin görevidir (Ceran, 2003: 190).

Yarım yüzyıldan fazla süredir muhasebe literatüründe insan kaynakları muhasebesi var olmaya devam etmektedir. Yaklaşım veya fikir ortaya çıktığından beri uygulayıcılar ve akademisyenler tarafından müzakere edilmektedir. Akademisyenler tarafından gösterilen ilgi kavramın geliştirilmesine yol açan birçok araştırma yapılmasına yol açmıştır.

Başlangıçta, insan kaynaklarını varlık olarak tanımlama fikri imkânsız olarak görülmüştür. Bunun nedeni, insanların sadece üretim amacıyla işe alınması ve iş gücünün iyileştirilmesi ve geliştirilmesi konusu çok fazla dikkate alınmadan buna uygun olarak ücretlendirmenin yapılmasıydı. Girişimciler ve işletme sahipleri çalışanların işe alınması, eğitimi ve elde tutulması kavramını dikkate almayarak, örgüt çalışanlarını isteyince işe almakta ve çıkarmaktadırlar. Bu nedenlerden dolayı insanları çalışan ya da insan kaynağı olarak bir işletmenin varlığı olmaya ikna etmek zor olmuştur (Abubakar, 2011: 39).

İnsan kaynakları muhasebesi ilk kez Sir William Petty tarafından 1691'de geliştirildi. Petty'e göre emek servetin babasıydı ve her türlü milli servet tahminine dahil edilmesi gerekmekteydi (Arkan, 2016: 175). İnsan kaynakları muhasebesindeki gerçek araştırma, Michigan Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün kurucusu olan ve yönetim tarzları ve yönetim teorisi üzerine çalışmalarıyla tanınan Rensis Likert tarafından 1960'ta başlatılmıştır (Likert 1961, 1967). Likert, öğretim üyesi R.Lee Brummet ve Phd. adayları William C.Pyle ve Eric Flamholtz ile birlikte , İnsan Kaynaklarının Muhasebeleştirilmesi konseptlerini ve yöntemlerini geliştirmek üzere tasarlanmış bir dizi araştırma projesinde çalıştı.

Likert'ten sonra ilk defa İnsan kaynakları muhasebesini 1966'da merkezi Ohio/Columbus'ta bulunan R.G.Barry şirketi bir maliyet modelini temel alarak uygulamaya başlamıştır. Şirketin kurduğu sistemle, üst düzey yönetimdeki çalışanlara yapılan yatırımlar hem tarihi hem de yenileme maliyeti ile ölçülerek yıllık faaliyet raporunda ve denetlenmiş bilançoda varlık olarak ayrı bir biçimde gösterilerek İnsan kaynakları muhasebesine ilişkin ilk uygulama gerçekleştirilmiştir (Selimoğlu, 2001: 23).

Yakın geçmişte İnsan kaynakları muhasebesi kavramında, konseptin daha gerçekçi bir dönüşüme yol açmasına yardımcı olan birkaç gelişimsel süreç yaşanmıştır. Batchelder ve Scarbrough (1992), Dawson (1994), Batra (1996), Carper (2002), Flamholtz, Bullen ve Hua (2002) tarafından yakalanan bu gelişim aşamaları, İnsan kaynakları muhasebesinin gelişmesine ivme kazandıran etkenlere veya olaylara dayandırılmıştır.

İnsan kaynakları muhasebesinin önemli hedef ve amaçlarını aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz (Aljamaan, 2017: 3-4).

- Şirketlere, insan kaynaklarının maliyeti ve değeri hakkında bilgi sağlar.
- Şirketlere, maliyet etkinliği sağlamak için insan kaynaklarının edinilmesi, tahsis edilmesi, geliştirilmesi ve sürdürülmesiyle ilgili insan kaynakları kararları için yol gösterir.
- Yöneticileri ve karar vericileri insan kaynakları bakış açısıyla kararlar almaları konusunda motive eder.
- Yönetim personeline insan kaynakları uygulamalarını etkin bir şekilde izlenmesi konusunda yardımcı olur.
- İnsan varlık kontrolünün sağlam ve etkili bir temelini oluşturur yani varlığın değerlemeye tabi tutulup tutulmadığının, tüketilip tüketilmediğinin ve korunup korunmadığının izlenmesini sağlar.
- Çeşitli uygulamaların mali sonuçlarını sınıflandırarak yönetim ilkelerinin geliştirilmesine yardımcı olur.

İnsan kaynakları muhasebesi, aşağıda belirtilen şekilde, yönetim, mali analistler ve çalışanlar için yararlı bilgiler sağlar (Aljamaan, 2017: 4):

- İnsan kaynakları muhasebesi, istihdamda, insan kaynaklarının işe yerleştirilmesi ve kullanılmasında şirket yönetimine yardımcı olur.
- Fiziki varlıkların insan kaynaklarına göre planlanması için temel oluşturmaktadır.
- Firma tarafından çalışanlara sağlanan faydalar açısından daha fazla eğitim ve öğrenim imkânı sağlamak için yapılan harcamaların değerlendirilmesine yardımcı olur.
- Çeşitli düzeylerde yüksek personel devir hızı nedenlerini belirlemeye ve önleyici tedbirler almaya yardımcı olur.
- Fiziki varlıkların ya da insan kaynağının ya da her ikisinin gerektiği gibi kullanılmaması nedeniyle düşük yatırım getirisinin asıl nedenin saptanmasına yardımcı olur.
- Bir organizasyonun gücünü anlama ve değerlendirmede yardımcı olur.
- Firmaya uzun vadeli yatırım yapmak isteyen kişiler için değerli bilgiler sağlar.
- Çalışanların performanslarını ve pazarlık güçlerini geliştirmelerine yardımcı olur.
- Çalışanların firmanın kendisi üzerinde yapmış olduğu harcamaya karşı firmanın iyileşmesine katkısını anlamasını sağlar.
- İnsan kaynakları muhasebesi sistemi tarafından sağlanan verilerin bir organizasyonda davranış ve düşünceleri değiştirdiği söylenebilir. İnsan kaynakları muhasebesi,

kazançların manipüle edilmesi için faaliyet alanı sağlar. Yönetim, insan kaynağı harcamalarını bir varlık kategorisine yerleştirmek için nüfuzlarını kullanabilir ve böylece kısa vadede sonuç elde edebilirler (Elias, 1976: 215).

- İnsan kaynakları muhasebesinin olası bir sonucu, insan kaynaklarının minimize edilecek masraflar yerine iyileştirilecek varlık olarak ele alınmasıdır. Bir organizasyonun kısa vadedeki mali durumunu iyileştirmek için çalışanları işten çıkarmasının engellendiği söylenebilir. Ayrıca, İnsan kaynakları muhasebesinin, insan kaynakları hizmetlerini varlık olarak görmek yerine, eğitim ve geliştirme maliyetlerini yaymak için bir araç olarak görülmesi önerilmektedir. İnsan kaynakları muhasebesi ertelenmiş kazançların yanı sıra anlık kazanımlar olarak kaydedildiği için eğitim programlarını sunma konusunda bir teşvik sağladığı söylenmektedir. Bu, İnsan kaynakları muhasebesinin yalnızca çalışanların gelişimi için daha fazla kaynak temin etmeye yönelik bir destek olduğu yönünde eleştirilere yol açmaktadır. Yeni bir alanla ilgili hesap vermekten sorumlu olacağı için yönetimin İnsan kaynakları muhasebesine karşı direnç gösterebileceği öne sürülmektedir (Rowbottom, 1998: 71).
- İnsan kaynakları harcamalarını aktifleştirmek, personel transferiyle ilgili uyumsuzluklara neden olabilir (Elias, 1976: 215).
- Genel olarak insan kaynaklarının organizasyonların başarısı için en önemli unsur olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte, bilançoda yer alması belirli çevrelerce eleştirilmiştir. Bunlar ise genellikle İnsan kaynakları muhasebesi karşıtlarıdır (Ezeagba, 2014: 388).
- İnsan kaynakları muhasebesi, ücret seviyeleri ile insan kaynağı değeri arasındaki ilişkiden ötürü bir organizasyon içindeki işçi-işveren ilişkileri üzerinde etkili olabilir (Rowbottom, 1998: 72).
- Her ne kadar İnsan kaynakları muhasebesi teorisi faydalı olsa da insan kaynaklarının değerlendirilmesi için standartlar hala yeterli değildir (Hossain vd., 2014: 49).

2.1. İnsan Kaynakları Değerleme Modelleri

İnsan kaynakları muhasebesinin temel amacı, bir organizasyonda insan kaynaklarını değerlendirecek geçerli ve güvenilir bir yöntem geliştirmektir. Hem parasal hem de parasal olmayan ölçüler insan kaynaklarının edinimi, geliştirilmesi, tahsisi gibi farklı alanlarda karar vermek ve yönetim tarafından değerlendirilen insan kaynaklarının verimlilik ve etkinliğini değerlendirmek için gereklidir. İnsan Kaynakları Değerleme Modelleri aşağıdaki gibidir:

- Parasal Modeller
- Parasal Olmayan Modeller

2.1.1. Parasal Modeller

Küçük bir grup ekonomist, insan sermayesinin değerini ölçmek için bazı teknikler geliştirmek üzere bir araya gelerek, insanın değerini takdir etmek için iki yol önermişlerdir: bunlardan biri, Üretim Maliyeti; diğeri Aktifleştirilmiş Kazanç Yaklaşımıdır. Aktifleştirilmiş kazanç yaklaşımında, bir kişinin gelecekteki gelir akışının bugünkü değeri hakkında bir tahminde bulunulurken, üretim maliyeti metodunda bir insan varlığının "üretilmesi" için yapılan tüm maliyetlerin tahmini yapılmıştır (Spiceland ve Zaunbrecher, 2009: 29).

Bu model uyarınca, bir organizasyonun insan kaynaklarının değeri, bugünkü değerine göre organizasyonlar için belirlenir. Bugünkü değeri belirlemek için bir takım değerlendirme modelleri geliştirilmiştir (Akintoye, 2015: 73). Parasal modeller şunlardan oluşur:

- Maliyet Tabanlı Modeller

- Değer Tabanlı Modeller

William C Pyle ilk kez 1967 yılında Tarihi Maliyet yaklaşımı geliştirilmiştir ve R.Lee Brummet ve Eric G Flamholtz tarafından desteklenmiştir. Bu çalışma insana yapılan yatırıma odaklanır. Bir yatırımı cari harcamadan ayıran temel özellik, yatırımın, gelecekle ilgili olmasıdır. Yatırım, gelecekte de ekonomik fayda sağlaması amacıyla yapılır. Oysa harcama, cari dönemde fayda elde etmek için yapılır. Bu yüzden fiili maliyet yönteminde, henüz harcanmamış olan işe alma, eğitime ve geliştirme gibi maliyetler, insan kaynakları yatırımı olarak düşünülür. Bu yöntem bugün veya geçmişte yapılan, gelecekte faydası olacak harcamaları içerir (Aydın vd., 2015: 682). Bu yöntem uyarınca, bir işletmenin elemanlarını seçmek, işe almak, eğitmek, yerleştirmek ve geliştirmek için yapılan fiili maliyet, insan kaynaklarının beklenen faydalı ömrü boyunca aktifleştirilir ve amorti edilir (Hari, 2015: 973). Maliyet Tabanlı Modeller şunlardır:

- Satın Alma Maliyeti Modeli / Tarihi Maliyet Modeli
- İnsan Kaynakları Yenileme Maliyeti Modeli (Likert ve Flamholtz Modeli)
- Fırsat Maliyet Modeli (Hekimian ve Jones Modeli)
- Standart Maliyet Modeli

Parasal Değere Dayalı Modellere göre, promosyon politikaları, yıllık artışlar, periyodik anlaşmalar vb.) gelecekteki maaş ve ücretlerin tahmini yapmak için dikkate alınmalı ve bu tür tahmini maaşların ve ücretlerin bugünkü değeri, insan kaynağının değeri parasal olarak hesaplanmalıdır. İnsan Kaynağı Değerini hesaplamak için farklı formül kullanan farklı yöntemler vardır (Salati, 2015: 79). Değer Tabanlı Modeller şunlardır:

- Hermanson Modeli
- Brummet, Flamholtz ve Pyle'in Ekonomik Değer Grubu Değerleme Modeli
- Lev ve Schwartz Gelecek Kazançların İskonto Edilmesi Modeli
- Flamholtz Stokastik(Tahmini) Fayda Modeli
- Robinson'un İnsan Varlık Çarpanı Modeli
- Morse'nin Net Fayda Modeli
- Jaggi ve Lau'nun İnsan Değerleme Modeli
- Friedman ve Lev'in İnsan Kaynakları Değerleme Modeli

2.1.2. Parasal Olmayan Modeller

Parasal olmayan modeller, çeşitli indeksleri veya oran ve dereceleri uygulayarak insan kaynaklarının ekonomik değerini belirler. Parasal olmayan yöntemler, bir organizasyon içindeki kişilerin beceri ve yeteneklerinin basit bir envanterine veya bir organizasyonun insan kaynağından sağlanan faydaların değerlendirilmesi için bazı davranışsal ölçüm tekniklerinin uygulanmasına atıfta bulunabilir (Bhagat vd., 2011: 88). Parasal Olmayan Modeller şunlardır:

- Likert Modeli (Grup Değeri Ölçüm Modeli)
- Pekin Ogan (Kesinlik Eşdeğeri Net Fayda Modeli)

Likert modeli, Likert tarafından önerilmiştir. Bu modele göre, organizasyonel kazanç eğilimi, üç değişken arasında anlamlı bir ilişki kurulması halinde tahmin edilebilir, bunlar nedensel,, aracı ve sonuçsal değişkenleridir. Nedensel değişkenler arasında organizasyon yapısı ve yönetimin liderlik stratejileri, becerileri, davranışları, politikaları ve kararları gibi davranışsal ve örgütsel yetenekler bulunur. Bunlar bağımsız değişkenlerdir ve bunlar

organizasyon ve yönetim tarafından kontrol edilebilir veya değiştirilebilir. Aracı değişkenler, motivasyonlar, tutumlar, sadakatler, memnuniyetler, performans hedefleri ve tüm üyelerin algıları, iletişim ve koordinasyondur. Örgütün sonuçsal değişkenleri nedensel ve aracı değişkenleri tarafından belirlenir. Sonuçsal değişkenler ise verimlilik, büyüme, piyasa payı ve kazançlar gibi kuruluşun finansal ve performans verilerini içerir (Likert ve Pyle, 1971).

Kesinlik Eşdeğeri Net Fayda Modeli Pekin Ogan (1976) tarafından önerilmiştir. Bu model esas olarak, Morse tarafından önerilen "net fayda yaklaşımının" bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Model, insan kaynakları muhasebesinin resmi bir sistemi olarak değil, değer odaklı nitelendirmeye yönelik bir yaklaşım olarak tasarlanmıştır. Bu modelde, insan kaynaklarının değeri, gelecekteki net faydaların işletmeye kazandıracacağı kesinliği dikkate alarak belirlenir (Hari, 2015: 979). Bir çalışanın kesin olarak eşdeğer net kazancı, iki unsurun birleşimidir: (1) net faydaları, (2) çalışanın istihdamın devam etme olasılığı ve hayatta kalma ihtimalini kapsayan bir kesinlik faktörü. Net faydalar, beklenen fayda ve toplam maliyet arasındaki farkın sonucudur. Bireysel bir çalışanın beklenen faydası parasal değeri fayda potansiyeliyle bireysel performans endeksini çarpılarak bulunur. Parasal Değer Fayda Potansiyeli bir çalışanın üretmesi beklenen azami faydayı sağlamaktır. Çalışanların maksimum fayda sağlama yeteneği, eğitim, fayda oranına ve işletme için tahmini faydalı ömrüne göre belirlenir. Bireysel performans endeksi, yönetimin düşüncesinin ve bireyin performansıyla ilgili beklentilerinin derecesini gösteren bir ölçümdür. Toplam maliyet, gelecek maaş ve ücretleri, başlangıç maliyetleri, işe alım ve ilk eğitim maliyetlerini tarihsel değerleri ve gelecekteki eğitim ve geliştirme maliyetlerini içeren toplam sürdürme maliyetinden oluşur. Böylece, kesinlik eşdeğer net kazancı, tüm çalışanlardan net faydaların ve kesinlik faktörünün ürünüdür. Bu, örgütün insan kaynaklarının değerini temsil eder (Ogan, 1976: 316).

1. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

İnsan kaynakları, üretim yapmaya veya yararlı hizmetler sunmaya çalışan kişilerin enerjileri, becerileri ve bilgisidir. İnsan kaynakları muhasebesi, insan kaynakları ile ilgili verilerin belirlenmesi ve ölçülmesi ve bilginin ilgililere iletilmesi yöntemidir. İnsan kaynakları muhasebesi, üst düzey yönetimin insan kaynaklarının yeterliliği konusunda kararlar almasına yardımcı olan varlıklarının değeri hakkında nicel bilgi sağlar. Bu bilgilere dayanarak, işe alım ve personel seçimi için ilave adımlar atılabilir. Kuruluşun dışında, şirketin yatırımcılarının, müşterilerinin ve potansiyel personelinin kararlarını etkilemektedir. İnsan kaynaklarının doğru bir şekilde değerlendirilmesi ve muhasebeleştirilmesi yapılmadığı zaman yönetim, kârları kısa vadede iyileştirmeyi amaçlayan bazı programların olumsuz etkilerinin farkına varamayacaktır. Zamanında farkına varılmadığı takdirde, bu programlar verimlilik seviyelerinin düşmesine, yüksek devir hızlarına ve mevcut çalışanların moralinin düşmesine neden olur.

İnsan kaynakları muhasebesinde çeşitli maliyet tabanlı ve değer tabanlı modellerin varlığı, insan kaynağının ölçüm yönünü vurgulamaktadır. Bir organizasyonun gerçek net değeri ancak insan kaynaklarının değerlendirilmesi doğru bir şekilde tespit edildiğinde ve bir kuruluşun mali tablolarına yansıtıldığında belirlenebilir. İnsan Kaynakları, ölçülebilirse bir şirkette yönetilebilir, kontrol edilebilir ve değerlendirilebilir.

İnsan kaynaklarının işletmenin varlığı haline gelmesi İnsan kaynakları muhasebesi alanında yapılan çalışmaların bir sonucudur.

İnsan kaynaklarının varlık olarak görülmemesi İnsan kaynakları muhasebesi bilgilerinin kullanıcılar tarafından uygulanmasını önemli ölçüde kısıtlamıştır. Bununla birlikte, İnsan kaynakları muhasebesinin işletmelerde uygulanması, insan kaynaklarını seçme ve eğitme zamanı, insan kaynakları geliştirme maliyeti, çalışanlara ne zaman daha fazla yatırım yapılması ve beklenen getiriler gibi önemli insan kaynakları kararlarını alırken yönetime değerli girdiler sağlayarak yararlı sonuçlar doğurabilir.

KAYNAKÇA

Reporting of Quoted Service Companies In Nigeria, Unpublished Phd. Thesis, Submitted To The Postgraduate School of Ahmadu Bello University, Zaria In Partial Fullfillment of The Requirements for The Award of Degree of Doctor Philosophy In Accounting Finance, 2011.

Akintoye, Ishola Rufus, Accounting For Human Asset In The Statement Of Financial Position: How Realistic Is The Lev & Schwartz Model?, British Journal of Arts and Social Sciences ISSN: 2046-9578, Vol.20 No.II (2015).

Aljamaan, Bader, Human Resources Accounting: Concepts, Objectives, Models and Criticism, Global Journal of Human Resource Management, Vol.5, No.7, 2017.

Allen, M. R. & Wright, P., Strategic Management and HRM, In Boxall P. Purcell, J. & Wright, P. (eds.), The Oxford Handbook of Human Resource Management. New York: Oxford University Press, 2007.

American Accounting Association, **Report of the Committee on Accounting for Human Resources**, The Accounting Review, 48, 1973.

Arkan, Thomas (2016), Human Resources Accounting: A Suggested Model for Measurement and Valuation, Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia nr 1/2016 (79).

Asika, Ezejiofor Raymond, Chitom, John-Akamelu Racheal, Chelichi, Iyidiobi Felicia, Appraisal of Human Resource Accounting on Profitability of Corporate Organization, Vol. 6, No. 1, 2017, pp. 1-10. doi: 10.11648/j.eco.20170601.11.

Aydın, Sevgi, Çanakçıoğlu, Mustafa, Tuncay, Ferhan Emir, İnsan Kaynakları Muhasebesi: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 29 Sayı: 4 2015.

Bamberger,P., Meshoulam,H., Human Resource Strategy: Formulation, Implementation and Impact, Sage: Beverly Hills, 2002.

Bhagat, M., Dutta, B. K., & Dutta, M.. Human Resource Accounting: The New Perspective, Asia Pacific Journal of Research in Business Management, 2 (9), 88, 2011.

Boedker, Christina, Mouristan, Jan, & Guthrie, James, Enhanced Business Reporting: International Trends and Possible Policy Directions, Journal of Human Resource Costing & Accounting, Vol:12(1), 2008.

Ceran, Yunus, Muhasebede Eskinin Yenisi Bir Kavram: İnsan Kaynakları Muhasebesi, Selçuk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2007, Sayı:18.

Edom, Godwin Onyam, Inah, Egu Usang, Adanma Eyisi S., The Impact of Human Resource Accounting on The Profitability Of A Firm: Empirical Evidence From Acces Bank of Nigeria PLC, European Journal of Accounting, Auditing and Finance Research Vol.3, No.7, 20155.

Elias, Nabil, The Effects Of Human Asset Statements On The Investment Decision: An Experiment, Empirical Research In Accounting- Selected Studies, Supplement To Accounting Review:, 1976.

Ezeagba, Charles Emenike, The Need for Inclusion of Human Resources Accounting in the Balance Sheet, An International Multidisciplinary Journal, Ethiopia Vol. 8 (2), Serial No. 33, April, 2014:377-392.

Flamholtz, Eric. G., Human Resources Accounting, California, USA: Dickenson Publishing Company, 1974.

Flamholtz, Eric G., Kannan-Narasimhan, Rangapriya, & Bullen, Maria L., Human Resource Accounting Today: Contributions, Controversies and Conclusions, Journal of Human Resource Costing & Accounting, vo:8 (2), 2004.

Hari, Remya, An Overview of Human Resource Accounting and Reporting, IRACST – International Journal of Commerce, Business and Management (IJCBM), ISSN: 2319–2828 Vol. 4, No.1, February 2015.

Hossain, M.D.Azmir, Akhter Nazma, Sadia Nabila, An Empirical Analysis On Importance of Human Resource Accounting (HRA) Practices In The Organizations, International Journal of Ethics in Social Sciences, Vol. 2, No. 2, December 2014.

Kaplan, Robert and Norton, David P., The Balanced Scorecard - Measures That Drive Performance, Harvard Business Review, Vol 70, No:1, 1992.

Kodwani, Tiwari, **Human Resource Accounting - A New Dimension,** [Canadian Accounting Association \(CAAA\) 2006 Annual Conference,](#) 2007

Likert, R., **The Human Organisation.** New York, USA: McGraw – Hill, 1967.

Ogan, Pekin, **A Human Resource Value Model For Professional Service Organisations,** The Accounting Review, 51(2), 1976.

Pfeffer, Jeffrey, The Human Equation: Building Profits by Putting People First, Boston, MA: Harvard Business School Press, 1998.

Rajeshwari GM, Dr. S MariGowda, Human Resource Accounting and International Financial Reporting Standards-A Conceptual Outlook, National Seminar on “IND-AS : A Road Map for IFRS in India” VVPGC March 18 & 19, 2016.

Roslender, R., Accounting for Intellectual Capital: Rethinking its Theoretical Underpinnings, Measuring Business Excellence, Vol. 8, No. 1,2004.

Rowbottom, Nicholas, Intangible Asset Accounting and Accounting Policy Selection In The Football Industry, Unpublished Ph.D. Thesis, University of Birmingham, 1998.

Salati A. Y., An Insight Into Human Resource Accounting Models- Need to Measure Human Resource as an Valuable Asset, International Journal of Advance and Innovative Research , 2015, 2 (2(I)).

Selimoğlu, Seval Kardeş, İşletmelerin Etkinliğini ve Verimliliğini Artırmada İnsan Kaynağı Muhasebesinin Rolü, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2001.

Spiceland, J.D. and Zaunbrecher, H.C., The Usefulness of Human Resource Accounting in Personnel Selection, Management Accounting, 2009.

MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ DİJİTALLEŞME SÜRECİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: VAN İLİ ÖRNEĞİ

Öğr. Gör. Dr. Yusuf KURT¹, Öğr. Gör. Murat DEDEOĞLU²

ÖZET

Bu çalışmada serbest muhasebe meslek mensuplarının dijitalleşme süreci ile ilgili görüşleri test edilmiştir. Bu bağlamda meslek mensuplarının cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, deneyim, müşteri sayısı, gelir düzeyi, çalışan personel ve internet vergi dairesini kullanma sıklığı gibi demografik özellikler frekans ve yüzde yöntemi ile incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen veriler Bağımsız Örneklem T Testi ve Anova yöntemiyle test edilmiştir. Meslek mensuplarına yöneltilen sorular, A B, C ve D olmak üzere 4 grupta toplanmıştır. A grubu dijital dönüşüme ilişkin meslek mensuplarının bilgi düzeyi ve çaba beklentilerini, B grubu dijital dönüşümün muhasebe mesleğine olan katkılarını, C grubu dijital dönüşüme ilişkin kamu kurum ve kuruluşlarının (Gelir İdaresi Başkanlığı vb.) yardımlarını ve D grubu ise dijital dönüşümün maliyet ve kazanç beklentilerini göstermektedir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre cinsiyet, eğitim ve internet vergi dairesini kullanma sıklığı değişkenleri ile belirlenen dört gruba ilişkin alınan cevapların farklılaşmadığı belirlenmiştir. Yaş değişkenine göre dijital dönüşüme ilişkin kamu yardımları grubunun önemli derecede farklılaştığı tespit edilirken, meslek mensupların deneyim süresi ile dijital dönüşümün muhasebe mesleğine olan katkıları arasında ise anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: SMMM, Dijitalleşme, E-Dönüşüm

ABSTRACT

In this study, the opinions of self-employed accountants about the digitalization process were tested. In this context, demographic characteristics such as gender, age, education level, experience, number of customers, income level, working personnel and the frequency of using the internet tax office were examined by frequency and percentage method. The data obtained from the research were tested with Independent Sample T Test and Anova method. The questions directed to the members of the profession were grouped in 4 groups as A B, C and D. Group A shows the knowledge level and effort expectations of professionals regarding digital transformation, Group B shows the contributions of digital transformation to the accounting profession, Group C shows the assistance of public institutions and organizations (President of revenue management.) regarding digital transformation, and Group D shows the cost and earnings expectations of digital transformation. . According to the results obtained from the research, it was determined that the answers received for the four groups determined by the variables of gender, education and frequency of using the internet tax office did not differ. While it was determined that the public aid group for digital transformation differed significantly according to the age variable, it was concluded that there was a significant

¹ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Özalp Meslek Yüksekokulu, ORCID: 0000-0002-1071-4205

² Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Özalp Meslek Yüksekokulu, ORCID: 0000-0002-2287-6201

difference between the experience period of the professionals and the contribution of digital transformation to the accounting profession.

Key Words: Freelance Financial Consultant, Dıgıtalizasyon, E-Transformation

1. GİRİŞ

Bilişim ve internet teknolojisi günümüzde hızlı bir şekilde yaygınlaşmıştır. Bu hızlı gelişim kamu ve özel sektör dünyasını da çok yönlü olarak etkilemiştir. Bu etkileşim sayesinde kamu ve özel sektör, işlemlerinin birçoğunu elektronik ortama aktarmaya başlamıştır. Böylelikle kurumlar işlemlerinde hızlı ve maksimum faydayı sağlayacak dönüşümler gerçekleştirmiştir. Özellikle kamu yönetiminin mali alanda yapmış olduğu e-dönüşümler özel sektörü de buna uyum sağlamayı zorunlu kılmıştır. Yaşanan bu gelişmeler işletmelerdeki muhasebe uygulamalarında köklü değişikliklere sebep olmuştur. Böylelikle muhasebenin kelime literatürünün önünde “e” harfi ile birlikte yeni kavramları ortaya çıkarmıştır. Bu kavramların günümüzde muhasebe mesleğini profesyonel olarak icra eden kişilerin nitelikleri arasında olması gerektiği bir gerçekliktir.(Allahverdi & Karaer, 2019, s. 247) Öte yandan muhasebe evrensel bir meslektir. Fakat muhasebenin evrenselliği, bir ülkede yetişen muhasebecinin, başka bir ülkede de mesleğini icra edebilmesi için yeterli değildir. Nitekim ülkeler arasında yerel muhasebe uygulamaları bakımından çeşitli farklılıklar söz konusu olabilmektedir. Muhasebe ve finansal raporlama sistemleri ile finansal raporlamaya yön veren esaslar bakımından ülkeler arasındaki farklılıkların nedenleri, ülkelerin muhasebe uygulamasına etki eden faktörler ile açıklanmaktadır.(Kara, 2018, s.247)

Türkiye’de e-dönüşüm projeleri çerçevesinde muhasebe ve vergi uygulamalarının, E-Maliye kapsamında gerçekleşebilmesi için mevzuatta önemli düzenlemeler yapılmıştır. Elektronik defter, elektronik belge ve elektronik kayıt kavramları 2001 yılında Vergi Usul Kanunu’nda yapılan düzenlemeyle Türk Vergi Mevzuatına girmiştir. 2004 yılında ise, vergisel e-dönüşümün ilk adımı olan elektronik beyanname uygulaması başlamış ve başlangıçta ihtiyari olan uygulama daha sonra zorunlu hale getirilmiştir. E-Beyanname uygulamasından sonra, 19.10.2019 Tarihinde Gelir İdaresi Başkanlığı (G.İ.B.)’nce yayımlanan 509 No’lu V.U.K. Genel Tebliğ kapsamındaki elektronik ortamda oluşturulan e-belgelerin kullanımı yeni bir dönemin başlangıcı niteliğindedir. 01.01.2020 Tarihi itibariyle yürürlüğe giren tebliğe ilişkin hükümler, küçük – büyük tüm işletmeler, tacirler, esnaflar, serbest meslek erbapları, çiftçiler, geniş anlamda tüm mükellefler ve mükellef olmayanlar açısından büyük önem arz etmektedir.(Utku & Kurtcebe, 2020, s.76)

2. Literatür Taraması

Konu ile ilgili olarak yapılan literatür taraması neticesinde çeşitli yıllarda gerçekleştirilmiş olan çalışmalar aşağıda yer almaktadır.

Erdoğan & Dinç, (2009) Türkiye Muhasebe Standartları ve muhasebe meslek mensuplarının bilgi düzeylerini incelediği çalışmalarında muhasebe uygulayıcılarının standartlardan ne derecede haberdar olduklarını, uygulamada mevcut bilgilerini ne derecede kullandıklarını ve meslek elemanlarının düşünceleri arasında farklılıklara odaklanmıştır. Sonuç olarak, meslek mensuplarının önemli bir kısmının standartlar ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmadıklarını

düşündükleri, eğitim düzeyi daha yüksek olan meslek mensuplarının nispeten daha olumlu düşündükleri tespit edilmiştir.

Hatunoğlu & Bakan (2014) muhasebe bürolarında bilgisayar ve internet kullanımının faydaları ile işyeri özellikleri arasındaki ilişki üzerine bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Sonuç olarak muhasebe bürolarının bilgi teknolojisi araçlarını kullanım yoğunlukları arttıkça, sağladıkları faydaların da arttığı ancak bilgisayar ve internetten yeterince yararlanmadıkları saptanmıştır. Ayrıca, muhasebe bürolarının özelliklerine bağlı olarak bilgisayar ve internet kullanımının sağladığı faydaların bir kısmına ilişkin algı farklılığı bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gökçen & Özdemir (2016) Türkiye’de muhasebe uygulamalarından e-defter ve e-fatura uygulaması üzerine bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonucuna göre muhasebe sisteminde uygulanmaya başlanılan e-defter ve e-fatura uygulaması yasal zorunluluk olarak hayata geçirilmiştir. Yasal zorunluluk kapsamına girmeyen işletmeler ise istemeleri halinde e-defter ve e-fatura sistemine dâhil olmaktadır. Yasal zorunluluk olarak uygulamaya başlanılan e-defter ve e-fatura uygulaması beraberinde birçok avantajı ve dezavantajı getirmiştir. İşletmelere sağlamış olduğu avantajların başında kolay erişim, arşivleme, maliyet gelirken dezavantaj olarak altyapı yetersizliği, güvenlik, yasal zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet açısından e-defter ve e-fatura uygulaması denetimin kolaylığı, vergi kayıp ve kaçaklarının önlenmesi en önemli avantajlardır. Ayrıca e-defter ve e-fatura uygulaması kâğıt kullanımının azaltılmasıyla çevreye de önemli katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Gönen & Solak (2017) Maliye Bakanlığı E-Dönüşüm sürecinin muhasebe meslek mensupları açısından değerlendirilmesine ilişkin yaptıkları bir alan araştırmasında muhasebe meslek mensuplarının maliye bakanlığının e-dönüşümü sürecine ilişkin, iş yükü, hizmet maliyeti vb. konularda bakış açılarını tespit etmek amaçlanmıştır. Yapılan analizler sonucunda e-dönüşümde sistemsiz hataların devam ettiği ve meslek mensuplarına ek maliyet getirmesine karşın maliye bakanlığı ile mükellefin işlem maliyetlerini düşürdükleri tespit edilmiştir.

Öztürk & Çarıkçı (2019) elektronik muhasebe uygulamaları kapsamında geleceğin muhasebecileri üzerine yaptıkları çalışmada muhasebe meslek adayı olan öğrencilerin almış oldukları eğitimin elektronik muhasebe (e-muhasebe) açısından yeterlilik seviyesinin belirlenmesi ve e-muhasebenin geleceğinin araştırılması amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda e-muhasebe ve teknolojik uygulamalar konusunda öğrencilerin daha çok bilgilendirilmesinin, bilinçlendirilmesinin ve yönlendirilmesinin gerektiği böylece öğrencilerin e-muhasebe hakkındaki geleceklerinin de olumlu olarak şekillendirilebileceği ifade edilmiştir.

Garip & Karasioğlu (2019) E-Muhasebe uygulamaları kapsamında güncel sorunlar ve çözüm önerileri üzerine yaptıkları çalışmada e-uygulamaların en aktif kullanıcıları olan muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecinde yaşadıkları sorunların tespit edilmesi ve bu sorunlara çözüm önerilerinin getirilebilmesi amaçlanmıştır. Yapılan analiz sonucunda e-dönüşüm konusunda kalifiye eleman eksikliği en çok sorun olarak algılanan konu olmuştur.

Ayrıca düzenlenen eğitim, seminer ve panellerden sadece Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler değil e-uygulamalarını gönüllü veya zorunlu olarak kullanan mükelleflerin de faydalanmasının yararlı olabileceği belirtilmektedir.

Tanç & Deniz (2020) muhasebe meslek mensuplarının muhasebe uygulamalarındaki e-dönüşüm sürecine ilişkin görüş ve beklentileri üzerine bir araştırma yapmışlardır. Bu çalışmada, elektronik uygulamaların en aktif kullanıcısı olan muhasebe meslek mensuplarının muhasebe uygulamalarında yaşanan e-dönüşüm süreci hakkındaki görüşlerini ve beklentilerini belirlemek amaçlanmıştır. Yapılan analiz sonucunda muhasebede e-dönüşüm ile ilgili en fazla sorun olarak algılanan konu, müşteri işletmelerin dijital muhasebeye ilişkin bilgi düzeylerinin ve teknolojik altyapılarının yetersizliği olmuştur.

3. Ampirik Çalışma

Bu bölümde araştırmamızın amacı, hedef kitlesi, yöntemi, bulguları ve araştırmaya ilişkin elde edilen verilerin değerlendirilmesi yer almaktadır.

3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmamızda Van ilinde faaliyet gösteren serbest muhasebe meslek mensuplarının dijitalleşme süreci ile ilgili görüşleri test edilmiştir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Serbest muhasebe meslek mensuplarının dijitalleşme süreci ile ilgili düşüncelerini öğrenmek amacıyla Van ilinde muhasebe meslek mensubu olarak çalışan 100 katılımcıya yüz yüze anket yöntemi uygulanarak veriler elde edilmiştir. Anket formunda katılımcılara 8 adet demografik soru ve 21 adet yargı cümlesi olmak üzere toplam 29 soru yöneltilmiştir. Ankette kullanılan sorular ise Durmuş'un (2018) Reading on Technology and Knowledge Management adlı eserinde geçen "Opinions and Expectations of Members of Accounting Profession About Digital Accounting a Research in Malatya Province adlı makalesinden derlenmiştir.

100 anketten elde edilen verilerin güvenilirliğinin test edilmesinde Cronbach Alpha katsayısına bakılmıştır. Alfa katsayısının güvenilirlik açıklamaları aşağıdaki gibidir (Kutlu, Öztürk, Yılmaz, Gerekan, 2015:

- $0 \leq \alpha < 0.40$ ölçek güvenilir değildir,
- $0.40 \leq \alpha < 0.60$ ölçek güvenilirliği düşük,
- $0.60 \leq \alpha < 0.80$ ölçek oldukça güvenilir,
- $0.80 \leq \alpha < 1.00$ ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.

Araştırmamızda kullanılan verilere ilişkin güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach Alpha değerinin 0,842 olduğu gözlemlenmiştir. Elde edilen sonuç ölçeğimizin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir.

3.3. Araştırma Verilerinin Değerlendirilmesi

Anket sonuçlarından elde edilen veriler, SPSS 22 istatistik paket programı ile analiz edilmiştir. Araştırmada kullanılacak olan testler elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine göre belirleneceğinden burada öncelikle veri setinin normal dağılıp dağılmadığı test edilmiştir.

Çalışmada verilerin normal dağılıp dağılmadığına çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılarak karar verilmiştir. Verilerin normal dağılması durumunda parametrik testler, normal dağılmaması durumunda ise non-parametrik testlerin kullanılması gerekmektedir. Tabachnick ve Fidell (2013)'e göre verilere ait çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1,5 ile +1,5 arasında olması, verilerin normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir.

Yapılan normallik analizi sonucunda ise tüm değerlerin -1,5 ile +1,5 arasında olduğu gözlemlendiğinden verilerin normal dağıldığı görülmektedir. Bu durumda elde edilen veriler parametrik testlerden olan Bağımsız Örneklem T Testi ve Anova yöntemiyle analiz edilecektir.

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Verilerin analiz edilip değerlendirildiği bu bölümde, öncelikle araştırmaya katılan meslek mensuplarının cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, deneyim, müşteri sayısı, gelir düzeyi, çalışan personel ve internet vergi dairesini kullanma sıklığı gibi demografik özellikler frekans ve yüzde yöntemi ile incelenmiştir.

Çizelge 1: Katılımcılara İlişkin Frekans Ve Yüzde Analizi

Demografik Özellikler		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	89	89,0
	Kadın	11	11,0
Yaş	25-30	15	15,0
	31-40	46	46,0
	41-50	25	25,0
	51-60	13	13,0
	61 ve üstü	1	1,0
Eğitim	Lise	3	3,0
	Önlisans	6	6,0
	Lisans	62	62,0
	Yüksek Lisans	28	28,0
	Doktora	1	1,0
Deneyim	1-5	28	28,0
	6-10	23	23,0
	11-15	18	18,0
	16-20	15	15,0
	21-25	5	5,0
	26 ve üstü	11	11,0
Müşteri sayısı	1-25	21	21,0
	26-50	22	22,0
	51-75	22	22,0
	76-100	14	14,0
	101 ve üstü	21	21,0
Gelir düzeyi	4500'den az	21	21,0
	4500-6000 arası	33	33,0
	6001-7500 arası	24	24,0

	7501-10000 arası	10	10,0
	10001 ve üstü	12	12,0
Çalışan personel	0-3 arası	82	82,0
	4-6 arası	14	14,0
	7-9 arası	2	2,0
	13 ve üstü	2	2,0
İVD kullanma sıklığı	1 saatten az	22	22,0
	1-2 saat arası	30	30,0
	3-4 saat arası	19	19,0
	5-6 saat arası	18	18,0
	7 saat ve üstü	11	11,0

Tablo 1'den elde edilen sonuçlara göre ankete 89 erkek ve 11 kadın katılımcı olmak üzere toplam 100 kişi ile analiz gerçekleştirilmiştir. Meslek mensuplarının %46'sının 31-40 yaşları arasında olduğu, %62'sinin lisans mezuniyetine sahip olduğu, %28'inin deneyiminin de 1-5 yıl arasında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca meslek mensuplarının internet vergi dairesini kullanma sıklıklarına bakıldığında %30'unun günde 1-2 saat arasında, %22'sinin ise günde 1 saatten daha az olduğu gözlemlenmiştir.

Çizelge 2: Muhasebe Meslek Mensuplarının Dijitalleşme Süreci İle İlgili Görüşleri

	Ortalama	Std. Sapma
A1. Dijital dönüşüm uygulamaları ile ilgili yeterli eğitim alınmaktadır.	2,9100	1,22347
A2. Meslek mensupları dijital dönüşüm ile ilgili yeterli bilgiye sahiptir.	2,6600	1,02711
A3. Dijital dönüşüm uygulamaları basit ve anlaşılırdır.	2,5400	1,13191
A4. Dijital dönüşüm uygulamalarının kullanımı kolaydır.	2,7100	1,14852
A5. Dijital dönüşüm uygulamaları ile ilgili güncellemeler takip edilmektedir.	3,0900	1,16424
A6. Dijital dönüşüm iş performansına olumlu katkısı bulunmaktadır.	2,9600	1,15400
A7. Dijital dönüşüm iş yükünü azaltmaktadır.	2,8700	1,21152
A8. Dijital dönüşüme hakim olabilmek için teknolojiyi iyi takip etmek gerekmektedir.	3,8600	1,08265
B1. Dijital dönüşüm uygulamaları muhasebe mesleğini daha verimli hale getirmektedir.	3,4100	1,26407
B2. Dijital dönüşüm uygulamaları sayesinde meslek mensupları saygınlık kazanmaktadır.	3,1400	1,17224
B3. Dijital dönüşüm uygulamalarından dolayı mesleğe olan ilgi ve istek artmaktadır.	2,9500	1,17529
B4. Dijital dönüşüm sayesinde meslek mensupları arasında haksız rekabet azalmaktadır.	2,7600	1,23190
B5. Dijital dönüşümün gelecekte meslek mensuplarına yeni fırsatlar ve kariyer imkanları sağlayacaktır.	3,4200	1,11174
C1. Dijital Dönüşüm ile ilgili Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından yeterli bilgilendirme yapılmaktadır.	2,1900	,98160
C2. Dijital Dönüşüm ile ilgili yeteri kadar pilot uygulama yapılmaktadır.	2,2400	,97566

C3. Dijital Dönüşüm sorunları hakkında Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından yeterli teknik destek ve geri bildirim yapılmaktadır.	2,2500	,99874
C4. Dijital Dönüşümde kullanılan şifreleme ve yetki kullanımından dolayı ilgili kamu kurumunun yeterli gizlilik ve güvenlik ağının olduğu düşünülmektedir.	2,8700	1,04112
C5. Dijital dönüşüm ile ilgili sorunlarda ilgili kamu kurumuna erişmekte sıkıntılar yaşanmaktadır.	3,0100	1,15902
D1. Dijital Dönüşüm personel maliyetlerini artırmaktadır.	3,1300	1,11604
D2. Dijital dönüşümde ofisteki teknolojik alt yapı iyileştirilmesinden dolayı ekstra maliyetler üstlenilmektedir.	3,5300	1,10513
D3. Dijital dönüşümün getirmiş olduğu ekstra maliyetleri işletmelere sunulan hizmet karşılığında mükelleflerden yeteri ücret alınmaktadır.	2,6500	1,25831

Tablo 2’den elde edilen sonuçlar meslek mensuplarına yöneltilen sorulara alınan cevapların ortalamaları ve standart sapmalarını göstermektedir. Anket soruları A, B, C ve D olmak üzere 4 grupta toplanmıştır. A grubu dijital dönüşüme ilişkin meslek mensuplarının bilgi düzeyi ve çaba beklentilerini, B grubu dijital dönüşümün muhasebe mesleğine olan katkılarını, C grubu dijital dönüşüme ilişkin kamu kurum ve kuruluşlarının (Gelir İdaresi Başkanlığı vb.) yardımlarını ve D grubu ise dijital dönüşümün maliyet ve kazanç beklentilerini kapsamaktadır.

Ankete verilen cevaplar içerisinde en fazla ortalama 3,53 ile “Dijital dönüşümde ofisteki teknolojik alt yapı iyileştirilmesinden dolayı ekstra maliyetlerin meslek mensupları tarafından üstlenileceği beklenilmektedir” sorusuna aittir. Buna en yakın ortalama ise B grubunda 3,42 ile “dijital dönüşümün gelecekte meslek mensuplarına yeni fırsatlar ve kariyer imkanları sağlayacağı” sorusudur. En düşük ortalama ise 2,19 ile “Dijital dönüşüm ile ilgili Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından yeterli bilgilendirme yapılmaktadır” sorusuna aittir. Elde edilen sonuç ilgili kuruluşun meslek mensuplarına yeterli derecede bilgilendirme yapmadığını göstermektedir.

Çizelge 3: Bağımsız Örneklem T Testi

CİNSİYET	GRUPLAR	F	P
	Bilgi Düzeyi Ve Çaba Beklentileri		,285
Muhasebe Mesleğine Olan Katkıları		1,143	,288
Kamu Yardımları (Gelir İdaresi Başkanlığı Vb.)		3,782	,055
Maliyet Ve Kazanç Beklentileri		,118	,732

Cinsiyet değişkenine ilişkin yapılan bağımsız örneklem T testi sonucuna göre tüm gruplara ilişkin olasılık değerinin 0,05’ten büyük olması dijital dönüşüme ilişkin meslek mensuplarının bilgi düzeyi ve çaba beklentileri, dijital dönüşümün muhasebe mesleğine olan katkıları, dijital dönüşüme ilişkin kamu yardımları (gelir idaresi başkanlığı vb.) ve dijital dönüşümdeki maliyet ve kazanç beklentilerine ilişkin alınan cevapların cinsiyete göre önemli derece farklılaşmadığını göstermektedir.

Çizelge 4: Yaş Değişkenine İlişkin Anova Test Sonuçları

YAŞ	GRUPLAR	F	P
	Bilgi Düzeyi Ve Çaba Beklentileri	1,486	,213
Muhasebe Mesleğine Olan Katkıları	1,447	,224	
Kamu Yardımları (Gelir İdaresi Başkanlığı Vb.)	2,901	,026	
Maliyet Ve Kazanç Beklentileri	2,197	,075	

Araştırmaya katılanların yaş dağılımı değişkenine göre dijital dönüşüme ilişkin meslek mensuplarının bilgi düzeyi ve çaba beklentileri, dijital dönüşümün muhasebe mesleğine olacak katkıları ve dijital dönüşümdeki maliyet ve kazanç beklentilerine ilişkin alınan cevapların yaş gruplarına göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Fakat dijital dönüşüme ilişkin kamu yardımları (gelir idaresi başkanlığı vb.) grubunun olasılık değerinin 0,05'ten küçük olması kamu yardımlarının yaş gruplarına göre önemli derecede farklılaştığını göstermektedir.

Çizelge 5: Eğitim Değişkenine İlişkin Anova Test Sonuçları

EĞİTİM	GRUPLAR	F	P
	Bilgi Düzeyi Ve Çaba Beklentileri	,721	,579
Muhasebe Mesleğine Olan Katkıları	1,916	,114	
Kamu Yardımları (Gelir İdaresi Başkanlığı Vb.)	1,506	,207	
Maliyet Ve Kazanç Beklentileri	1,565	,190	

Eğitim değişkenine ilişkin tüm grupların olasılık değerinin 0,05'ten büyük olması meslek mensuplarının eğitim düzeyleri ile belirlenen gruplardaki sorulara verilen ortalama cevaplar arasında bir farklılık olmadığını göstermektedir.

Çizelge 6: Deneyim Değişkenine İlişkin Anova Test Sonuçları

DENEYİM	GRUPLAR	F	P
	Bilgi Düzeyi Ve Çaba Beklentileri	2,294	,052
Muhasebe Mesleğine Olan Katkıları	2,646	,028	
Kamu Yardımları (Gelir İdaresi Başkanlığı Vb.)	1,312	,266	
Maliyet Ve Kazanç Beklentileri	,410	,841	

Meslek mensupların deneyim süresi ile dijital dönüşümün muhasebe mesleğine olan katkıları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifade ile dijital dönüşümün muhasebe mesleğine olan katkılarına ilişkin alınan cevaplar meslek mensuplarının deneyim süresine göre değişmektedir. Fakat diğer gruplara verilen cevaplar ile deneyim süresi arasında bir farklılık olmadığı belirlenmiştir.

Çizelge 7: İnternet Vergi Dairesini Kullanma Sıklığına İlişkin Anova Test Sonuçları

İnternet Vergi Dairesini Kullanma Sıklığı	GRUPLAR	F	P
		Bilgi Düzeyi Ve Çaba Beklentileri	1,441
	Muhasebe Mesleğine Olan Katkıları	1,377	,248
	Kamu Yardımları (Gelir İdaresi Başkanlığı Vb.)	,108	,979
	Maliyet Ve Kazanç Beklentileri	1,419	,234

Meslek mensuplarının internet vergi dairesini kullanma sıklığına ilişkin tüm grupların olasılık değerinin 0,05'ten büyük olması meslek mensuplarının internet vergi dairesini kullanma sıklığı ile belirlenen gruplardaki sorulara verilen ortalama cevaplar arasında bir farklılık olmadığını göstermektedir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Araştırmamızda Van ilinde faaliyet gösteren serbest muhasebe meslek mensuplarının dijitalleşme süreci ile ilgili görüşleri test edilmiştir. Katılımcılara 8 adet demografik soru ve 21 adet yargı cümlesi olmak üzere toplam 29 soru yöneltilmiştir. Bu bağlamda meslek mensuplarının cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, deneyim, müşteri sayısı, gelir düzeyi, çalışan personel ve internet vergi dairesini kullanma sıklığı gibi demografik özellikler frekans ve yüzde yöntemi ile incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen veriler normal dağılıma sahip olduğundan veriler Bağımsız Örneklem T Testi ve Anova yöntemiyle test edilmiştir.

Meslek mensuplarına yöneltilen sorular, A B, C ve D olmak üzere 4 grupta toplanmıştır. A grubu dijital dönüşüme ilişkin meslek mensuplarının bilgi düzeyi ve çaba beklentilerini, B grubu dijital dönüşümün muhasebe mesleğine olan katkıları, C grubu dijital dönüşüme ilişkin kamu kurum ve kuruluşlarının (Gelir İdaresi Başkanlığı vb.) yardımlarını ve D grubu ise dijital dönüşümün maliyet ve kazanç beklentilerini göstermektedir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre cinsiyet, eğitim ve internet vergi dairesini kullanma sıklığı değişkenleri ile belirlenen dört gruba ilişkin alınan cevapların farklılaşmadığı belirlenmiştir. Yaş değişkenine göre dijital dönüşüme ilişkin kamu yardımları (gelir idaresi başkanlığı vb.) grubunun önemli derecede farklılaştığı tespit edilirken, meslek mensupların deneyim süresi ile dijital dönüşümün muhasebe mesleğine olan katkıları arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Allahverdi, M., Karaer, M. E-Dönüşümün Muhasebe Mesleği Yeterlilikleri Üzerindeki Etkileri Ve Türkiye’de Lisans Düzeyi Muhasebe Eğitiminin Mesleki Yeterlilikler Açısından Analizi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 21 (1), 2019
- Durmuş, A. F. Opinions and Expectations of Members of Accounting Profession About Digital Accounting a Research in Malatya Province. Reading on Technology and Knowledge Management, Arad Publications, 6, 2018.
- Erdoğan, M., Dinç, E. Türkiye Muhasebe Standartları ve Muhasebe Meslek Mensuplarının Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 43, 2009
- Garip, O., Karasioğlu, F. E-Muhasebe Uygulamaları Kapsamında Güncel Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Karaman’da Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 2019
- Gökçen, G., Özdemir, M. Türkiye’de Muhasebe Uygulamalarından E-Defter Ve E-Fatura Uygulaması. *Öneri Dergisi*, 12(46), 2016
- Gönen, S., Solak, B. Maliye Bakanlığı E-Dönüşüm Sürecinin Muhasebe Meslek Mensupları Açısından Değerlendirilmesine İlişkin Bir Alan Araştırması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 76, 2017
- Hatunoğlu, Z., Bakan, İ. Muhasebe Bürolarında Bilgisayar Ve İnternet Kullanımının Faydaları İle İşyeri Özellikleri Arasındaki İlişkiler: Bir Alan Araştırması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 2014.
- Kara, M. Van İlindeki Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin Türkiye Muhasebe Standartları Ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları Hakkındaki Bilgi Düzeyleri Ve Düşünceleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41, 2018
- Kutlu, H. A., Öztürk, S., Yılmaz, T., Bekir Gerekan, B. Muhasebe Eğitiminde Ölçme Ve Değerlendirme: Öğrencilerin Bakışı Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, (74), 2017
- Öztürk, M. S., Çarıkçı, O. Elektronik Muhasebe Uygulamaları Kapsamında Geleceğin Muhasebecileri Üzerine Bir Araştırma. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 2019.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. Using Multivariate Statistics (Sixth). Boston, 2013.
- Tanç, Ş. G., Deniz, F. Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebe Uygulamalarındaki E-Dönüşüm Sürecine İlişkin Görüş ve Beklentileri: Hatay İli Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(2), 2020
- Utku, M., Kurtcebe, E. Muhasebe Ve Vergi Uygulamalarında E-Dönüşüm: 509 Nolu V.U.K. Genel Tebliğinin Ticari Hayata Etkileri. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3(1), 2020

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE ÇOCUK BANKACILIĞI ALANINDA UYGULANABİLECEK PAZARLAMA KARMASI STRATEJİLERİ

Murat KARA

Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 0000-0002-4693-2028

ÖZET

Günümüzde pazarlama yaklaşımları dünyanın hiçbir döneminde olmadığı kadar çok hızlı bir biçimde üretici odaklı yaklaşımdan kayarak hızla tüketici odaklı bir yaklaşıma kaymaktadır. Bu durumda günümüzde doğal olarak pazarlamanın tüketici odaklı hale gelmesine ve gücün tüketiciye geçmesine neden olmaktadır. Pazarlama alanındaki rekabet günümüzde şirketler arası rekabeti çok yoğun bir biçimde artırmaktadır. Bu rekabet ortamında 0-17 yaş gurubu çocuk müşterilerde çok daha fazla bir biçimde şirketlerin odağı haline gelmektedir. Sanılanın aksine çocuk anne karnına düşmesiyle birlikte cenin halindeyken şirketlerin ilgi odağı haline gelmektedir. Günümüz rekabet ortamında bankaların uzun vadede ayakta kalabilmeleri için 0-17 yaş gurubu çocuk müşterilere odaklanmaları gerekmektedir. Ancak ülkemizde bankacılık sektöründe 0-17 yaş gurubu çocuk bankacılığıyla ilgili uygulamalar yok denecek kadar azdır. Ülkemizdeki bankaların büyük çoğunluğu bireysel ve kurumsal müşterilerine ayrı ayrı odaklanmakta, avukatlık, doktorluk, eczacılık, çiftçilik vb. bazı meslek gurubu ve emekliler için özel bankacılık birimleri kurmaktadır. Ancak ülkemizdeki bankaların neredeyse tamamı 0-17 yaş gurubu çocuk müşterilere yeterince ilgi göstermemektedirler. Bankacılık sektöründe müşterilerin kolay kolay banka değiştirmedikleri düşünüldüğünde günümüz modern pazarlama anlayışında bankaların 0-17 yaş gurubu çocuk müşterileri ihmal etmemeleri gerekmektedir. Bu çalışmada modern pazarlama anlayışının günümüzde geldiği nokta göz önüne alınarak Türk bankacılık sektörünün 0-17 yaş gurubu çocuklar için uygulayabileceği pazarlama karması elemanlarından ürün, fiyatlandırma, tutundurma, dağıtım, insan, süreç ile fiziksel kanıt stratejileri ele alınmıştır. Günümüz çocuklarının eski kuşaklara oranla çok daha iyi eğitim almaları, toplumsal konulara çok daha duyarlı olmaları, çok daha fazla dünyayla entegre olmaları da önümüzdeki süreçte Türk bankacılık sektörünü de çok daha fazla bir biçimde pazarlamaya özellikle de 0-17 yaş gurubu çocuk bankacılığı uygulamalarına yönlendirecektir.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama Karması, Türk Bankacılık Sektörü, Çocuklar.

1.GİRİŞ

Türkiye Bankalar Birliği verilerine göre Eylül 2021 itibariyle Türkiye’de 49 banka faaliyet göstermektedir. Ülkemizde faaliyet gösteren bankaların 9863 şubesi ile 184 bin 694 çalışanı bulunmaktadır. [1] Türk Bankacılık sektörü bugünkü güçlü finansal yapısını Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sonrası yaşanan bankacılık reformlarına borçludur. Bankacılık reformu yapılırken insan kaynakları alanında yasal düzenlemelerin yapılmayışı bankacılık sektörümüzün en büyük problemleri arasında yer almaktadır. Ülkemizde son derece donanımlı yetişmiş işletme ve ekonomi mezunu insan kaynaklarımız varken bankalarımızın bir kısmında mühendis, kimyager, öğretmen vb. meslekle ilgisi olmayan elemanlarda yasal

mevzuat izin verdiği için mezuniyet alanlarıyla ilgili olmayan müşteri temsilcisi, banka müdürü hatta genel müdür yardımcılığı gibi pozisyonlarda çalışabilmektedirler. Bu tip insan kaynakları politikasıyla yönetilen bankaların yerel ve uluslararası rakipleriyle rekabet edebilme şansı bulunmamaktadır. Bu tip insan kaynakları politikasıyla yönetilen bankalardan doğru ve zamanında bir pazarlama stratejisi beklemekte aşırı iyimserlik olacaktır. Doğru insan kaynakları politikasıyla yönetilen bankalarda ise doğru pazarlama stratejileri görülmekle birlikte ihmal edilen, gözden kaçan bazı pazarlama stratejileri de sıklıkla görülmektedir. Ülkemizde gözden kaçan pazarlama stratejilerinden biri de çocuk bankacılığıdır.

Türkiye'nin 2021 yılı sonu itibariyle nüfusu 84 milyon 680 bin 273 kişidir. Nüfusumuzun 22 milyon 738 bin 300'ü çocuklardan oluşmaktadır. Yani toplam nüfusumuzun %26,9'unu çocuklar oluşturmaktadır. [2] Nüfusumuzun yaklaşık dörtte birinden fazlasının çocuk olduğu, bir ortamda bankalarımızın çocuk bankacılığını ihmal etmesi olsa olsa pazarlama miyopluğu kavramı veya pazarlama bilmemekle açıklanabilir.

2. GÜNÜMÜZDE PAZARLAMANNIN GELDİĞİ EVRE

Amerikan Pazarlama Birliği (AMA) 2017 yılında yaptığı son tanımında pazarlamayı; tüketiciler, müşteriler, partnerler ve toplum için değer taşıyan tekliflerin yaratılması, iletilmesi, sunulması ve değiş tokuşunun sağlanması olarak tanımlamaktadır. [3] Philip Kotler ve Pazarlama adlı kitabında pazarlamayı; kârlı müşterileri bulmak, kârlı müşterileri şirkete bağlayıp, ömür boyu kârlı müşterilere mal satmak olarak tanımlamaktadır. [4] AMA pazarlama tanımında toplumsal faydayı öne çıkarırken Philip Kotler ise kârlı müşteri kavramına odaklanmaktadır. Al Ries ve Jack Trout Pazarlamanın 22 Kuralı adlı kitaplarında haklı bir soruyla doğanın kanunları varsa pazarlamanın da kuralları olabilir demekteler. [5] Pazarlama tüm dünyada genel kabul görmüş kuralları olan bir bilim dalıdır. Bir işletme ısrarla yanlış pazarlama karması stratejisi uygularsa eninde sonunda batar. Bir işletme veya sektör ısrarla pazarlama fırsatlarını göremiyorsa daha az kâr elde eder. Ülkemizde bankacılık sektörü de genel anlamda çocuk bankacılığı uygulamalarının uzun vadede getirebileceği kârlılığı öngörememektedirler. Pazarlamadaki fırsatları görememek ise pazarlama biliminin çok zor bir bilim dalı olmasından kaynaklanmaktadır. Çoğu bilim dalında üç aşağı beş yukarı olaylar ve olgular kestirilebilirken pazarlama bilim dalında bunu yapmak gerçekten de zordur. Jack Trout ve Al Ries Pazarlama Savaşı adlı kitaplarında askeri savaşların bir aşamada sonlandığını ancak pazarlama savaşlarının asla sonlanmadığını belirtmektedirler. [6] Pazarlama savaşlarının sonlanmamasındaki en büyük etkenlerden biri de tüketicilerin anlayamamasıdır. Gerald Zaltman Tüketici Nasıl Düşünür adlı kitabında; tüketicilerin %95 oranında bilinçaltı düşündüğünü sadece %5 bilinçli düşündüğünü belirtmektedir. [7] Philip Kotler, Hermawan Kartajaya ve İwan Setiawan Pazarlama 3.0 adlı kitaplarında şirketlerin pazarı bütünsel bir insan yaklaşımıyla görmeleri gerektiğini vurgulamaktadırlar. [8] Günümüzde Türk bankacılık sektörünün de tüm tüketicileri bir bütün halinde görme zorunluluğu bulunmaktadır. Bankacılık sektörünün şu anda geliri olmayan çocukları önemsemeyerek çocuk bankacılığına yatırım yapmaması ilerideki kaçırdıkları fırsatlarla eş orantılıdır. David Aaker Markalama adlı kitabında; marka sadakatinin bir kez elde edildiğinde kalıcı hale geldiğini ve iler ki dönemlerde rakiplerin bu bağlılığı kırmasının çok zor olduğunu belirtmektedir. [9] Türk bankacılık sektöründe çocukken kazanılacak bir marka sadakatinin ömür boyu devam edeceği de unutulmamalıdır.

3. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN ÇOCUK BANKACILIĞI ALANINDA UYGULAMASI GEREKEN PAZARLAMA KARMASI STRATEJİLERİ

Philip Kotler; Pazarlama Yönetimi adlı kitabında pazarlama karmasını, işletmenin hedef pazarındaki amaçlarına ulaşması için kullandığı pazarlama elemanları olarak tanımlamaktadır. [10] Jim Blythe Pazarlama İlkeleri adlı kitabında pazarlama karması elemanlarının; ürün, fiyat, tutundurma, dağıtım, insan, süreç ve fiziksel kanıt şeklinde bir sıralamaya tabi tutulabileceğini belirtmektedir. [11] Türk Bankacılık sektörünün de bankaların, çocuk bankacılığı alanında bu pazarlama karması elemanlarını bir bütün halinde uygulaması gerekmektedir.

3.1. Çocuk Bankacılığı Alanında Ürün Politikasının Uygulanması

Martin Lindstrom Brandwashed adlı kitabında annenin sesinin cenin tarafından işitilebildiğini bilim insanlarının yıllardır bildiğini belirtmektedir. [12] Türk bankacılık sektörünün çocuğun anne karnına düşmesiyle birlikte çocukla annesi vasıtasıyla iletişime geçmesi ve oluşturulan bankacılık ürününü anne vasıtasıyla çocuğa sunması gerekmektedir. Jusper Kunde Marka Dini adlı kitabında markaların kutsal din kitapları gibi değiştirilemez bir kitapçıklarının olması gerektiğini vurgulamaktadır. [13] Çocuk bankacılığı alanında yaratılan ürünün Jusper Kunde'nin de belirttiği gibi asla değiştirilemez temel ilkeleri olması gerekmektedir. Örneğin bazı bankaların sözleşmelerine yazdığı ömür boyu hesap işletim ücreti almayacağız maddesi gibi. Martin Lindstrom Duyular ve Marka adlı kitabında markaların ısrarla görüntü ve ses duyularına hitap edip diğer duylara hitap etmeyip fırsatları kaçırdıklarını belirtmektedir. [14] Türk bankacılık sektörünün çocuk bankacılığı alanında yaratacağı ürünün 5 duyuya mutlaka hitap etmesi gerekmektedir. Jack Trout ve Steve Rivkin Yeni Konumlandırma adlı kitaplarında kafa karışıklığından nefret eden insan zihnine ulaşmanın en iyi yolunun aşırı basitleşmiş mesajlar vermek olduğunu belirtmektedirler. [15] Türk bankacılık sektörünün de çocuk bankacılığı alanında yaratacağı ürünü oldukça basit tasarlaması gerekmektedir.

3.2. Çocuk Bankacılığı Alanında Fiyatlandırma Politikasının Uygulanması

Philip Kotler A'dan Z'ye Pazarlama Pazarlamayla İlgilenen Herkesin Bilmesi Gereken 80 Kavram adlı kitabında; her pazarda az isteyen ve çok isteyen 2 ahmağın olduğu bir Rus atasözünden bahsetmektedir. [16] Al Ries ve Jack Trout Aşağıdan Yukarıya Pazarlama adlı kitaplarında; doğru fiyatlandırmanın en başta yapılması gerektiğinden bahsederek zihinlerde oluşan fiyatı değiştirmenin çok zor olacağını belirtmektedirler. [17] Ülkemizdeki bankaların çocuk bankacılığı ürünlerini fiyatlandırırken çok cüzi rakamlarda bir ücret alması mümkünse almaması, çocuklar büyüdükten sonra para kazanmaya başladıklarında ağır ağır ürün fiyatlandırmalarını artırmaları başarılı bir fiyatlandırma stratejisi olacaktır. Başlangıçta çocuk bankacılık ürünlerini parayla sunduğunuzda doğal olarak çoğu anne baba bu ürüne yönelmeyecektir.

3.3. Çocuk Bankacılığı Alanında Tutundurma Politikasının Uygulanması

Marka Yaratmanın 22 Kuralı adlı kitaplarında Al ve Laura Ries bir markanın reklamlarla değil başarılı bir halkla ilişkiler çalışmasıyla yaratılabileceğini belirtmektedirler. Al ve Laura Ries The Body Shop markasının reklamlarla değil halkla ilişkiler çalışmasıyla doğduğunu belirtmektedirler. [18] Türk bankacılık sektörünün çocuk bankacılığı uygulamalarını mutlaka

halka ilişkiler çabalarıyla yaratması gerekmektedir. Halkla ilişkilerin masrafsız ve reklamlardan daha etkin sonuçlar doğurabildiği de unutulmamalıdır. Hamish Pringle ve Marjorie Thompson Marka Ruhü adlı kitaplarında başarılı bir şekilde uygulamaya konulan ve topluma doğru şekilde anlatılan sosyal sorumluluk kampanyalarının kampanyaya katılan tüm aktörlere olumlu katkı sağladığını, topluma yeterince anlatılamayan sosyal sorumluluk kampanyalarının ise kampanyaya katılan tüm aktörler olumsuz yansıdığını belirtmektedirler. [19] Türk bankacılık sektörünün de çocuk bankacılığı alanının da uzun yıllar sürececek bir sosyal sorumluluk kampanyası yaratması gerekmektedir. Sosyal sorumluluk kampanyalarının başlıklarla karıştırılmaması gerekmektedir.

3.4. Çocuk Bankacılığı Alanında Dağıtım Politikasının Uygulanması

Philip Kotler Soru ve Cevaplarla Günümüzde Pazarlamanın Temelleri adlı kitabında; dağıtım kanallarının sayısının fazlalaşması durumunda şirketlerin çok daha rahat piyasaya ulaşabileceklerini belirtmektedir. [20] Türk Bankacılık sektörü de çocuk bankacılığı uygulamalarında dağıtım kanallarını çok fazla alana yaymalıdır. Özellikle çocuk bankacılığında elektronik dağıtım kanalları aktif olarak kullanılmalıdır.

3.5. Çocuk Bankacılığı Alanında İnsan Kaynakları, Süreç ve Fiziksel Kanıt

Politikalarının Uygulanması

Öncelikle Türk bankacılık sektörünün çocuk bankacılığı alanında insan kaynaklarını hızlı bir şekilde yenilemesi gerekmektedir. Öncelikle bankalarda meslekleriyle ilgili çalışmayan kimyager, mühendis, öğretmen gibi elemanların görevine son verilmesi gerekmektedir. Bu tip elemanlar müşteri kayıplarına sebep oldukları kadar diğer finans eğitimi almış donanımlı elemanlarında çalışma potansiyellerini aşağıya çekmektedirler. Süreç konusunda ise çocuk bankacılığında çocuklara en hızlı şekilde cevap verebilecek alt yapının oluşturulması gerekmektedir. Eski nesil müşterilerin bankacılık hizmeti alabilmek için beklemeye tahammülü biraz daha fazlayken yeni nesillerin özellikle de çocukların beklemeye tahammülleri eski nesiller kadar çok değildir. Fiziksel kanıt sürecinde ise çocuk bankacılığında verilen hizmetin en mükemmel düzeyde olması sağlanmalıdır.

4. SONUÇ

2021 yılı sonu itibariyle Türkiye’de yaklaşık her dört kişiden biri çocuk olmasına karşılık bankalarımız çocuk bankacılığını ihmal etmektedirler. Bankalarımızın çocuk bankacılığını ihmal etmenlerinin en büyük nedeni çocuk bankacılığı alanında pazarlama miyopluğuna kapılmalarıdır.

Bankalarımızın çocuk bankacılığı alanında yeniden strateji belirlemeleri gerekmektedir. Özellikle çocuk anne karnına düştüğünden itibaren bankaların anne aracılığıyla çocukla iletişime geçmeleri gerekmektedir. Çocukla iletişime geçtikten sonra bankaların pazarlama karması elemanlarını etkin bir biçimde kullanmaları gerekmektedir. Yeni neslin eski nesle göre son derece iyi eğitilmiş, toplumsal konulara çok daha fazla duyarlı olduğu da unutulmamalıdır.

Türk bankacılık sektörünün insan kaynakları politikalarını yenileyerek, pazarlama karması stratejilerini etkin bir biçimde kullanarak hızlı bir biçimde çocuk bankacılığına yönelmesi gerekmektedir. Türk bankacılık sektörü çocuk bankacılığı uygulamalarında geç kaldıkça

bankalar arası müşteri kapma rekabeti hızlanmakta bu durumda bankaların kârlılık ve hizmet kalitesinin düşmesine neden olmaktadır. Ancak en büyük tehlike ise çocuk bankacılığı alanındaki fırsatları gören bankaların önümüzdeki dönemde sesiz sedasız bir biçimde çocuk bankacılığı uygulamalarıyla rakiplerini piyasadan silmesi olacaktır. Bankacılık sektöründe marka bağımlılığının diğer sektörlere göre çok yükseklerde olduğu unutulmaması gereken bir gerçekliktir.

KAYNAKÇA

- [1] <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/banka-bilgileri/tarihsel-Bilgiler/68>
(Erişim tarihi: 22.05.2022)
- [2] <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2021-45633>
(Erişim tarihi: 22.05.2022)
- [3] <https://www.ama.org/the-definition-of-marketing-what-is-marketing/>
(Erişim tarihi: 08.05.2022)
- [4] Kotler, P., Kotler ve Pazarlama, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- [5] Ries, A., Trout, J., Pazarlamanın 22 Kuralı, MediaCat Kitapları, İstanbul, 2007.
- [6] Trout, J., Ries A., Pazarlama Savaşı, Optimist Yayınları, İstanbul, 2007.
- [7] Zaltman, G., Tüketici Nasıl Düşünür, MediaCat Kitapları, İstanbul, 2004.
- [8] Kotler, P., Kartajaya, H., Setiawan, İ., Pazarlama 3.0, Optimist Yayınları, İstanbul, 2016.
- [9] Aaker, D., Markalama, MediaCatKitapları, İstanbul, 2015.
- [10] Kotler, P., Pazarlama Yönetimi, Beta Yayınları, İstanbul, 2000.
- [11] Blythe, J., Pazarlama İlkeleri, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 2001.
- [12] Lindstrom, M., Brandwashed, Optimist Yayınları, İstanbul, 2012.
- [13] Kunde, J., Şirket Dini, MediaCatKitapları, İstanbul, 2002.
- [14] Lindstrom, M., Duyular ve Marka, Ümit Şensoy, Optimist Yayınları, İstanbul, 2006.
- [15] Trout, J., Rivkin, S., Yeni Konumlandırma, Optimist Yayınları, İstanbul, 2006.
- [16] Kotler, P., A'dan Z'ye Pazarlama Pazarlamayla İlgilenen Herkesin Bilmesi Gereken 80 Kavram, MediaCat Kitapları, İstanbul, 2006.
- [17] Ries, A., Trout, J., Aşağıdan Yukarıya Pazarlama, MediaCat Kitapları, İstanbul, 2014.
- [18] Ries, A., Ries, L., Marka Yaratmanın 22 Kuralı, MediaCat Kitapları, İstanbul, 2008.
- [19] Pringle, H., Thompson, M., Marka Ruhu, Scala Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- [20] Kotler, P., Soru ve Cevaplarla Günümüzde Pazarlamanın Temelleri, Optimist Yayınları, İstanbul, 2006.

TÜRKİYE’DE KAMU DENETÇİLİĞİ (OMBUDSMAN) YAPISININ GENEL HATLARIYLA İNCELENMESİ

Ceren DEMİR

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi,

, ORCID: 0000-0001-8721-8261

ÖZET

Günümüzde çağdaş demokrasi ve yönetim anlayışında hukuk temelli devlet yapılanması “insan hakları” konusunda ciddi anlamda bilinçlenmeyi beraberinde getirmiştir. Bu durum, idarenin vatandaşların beklentilerini yerine getirmedeki yönetim anlayışının “iyi yönetim” ilkeleri kapsamında yeniden şekillenmesine imkan tanımıştır. Böylece idare bir yandan iyi yönetim kapsamında kamu hizmeti sunma görevini, diğer yandan da vatandaşına sunduğu imkanların hak ve adalete uygunluğunu yargısal denetimle sağlanmayı amaçlamaktadır. Bu durumun neticesinde ombudsmanlık denetimi; geleneksel siyasi yönetim ve idari adli denetim mekanizmalarının tamamlayıcısı, yeni iletişim kanalıyla devlet ve vatandaş arasındaki hak kaybını önlemeye yönelik iyileştirici ilişkiyi kabul eden bir model olmaktadır. Çalışma kapsamında, Türkiye yönetim geleneğinde ombudsmanlık benzeri işlem gören yapılanmalara yer verilmiştir. Akabinde Türkiye’de ombudsmanlık denetiminin genel hatlarıyla oluşumu incelenmiş ve görevi itibariyle nasıl konumlandırıldığı anlaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelime: Kamu Denetimi, Ombudsman, Kamu Denetçiliği Kurumu

ABSTRACT

Today, the law-based state structure in the understanding of contemporary democracy and administration has brought about a serious awareness of "human rights". This situation allowed the administration to reshape the management approach to fulfilling the expectations of the citizens within the scope of "good management" principles. Thus, the administration aims to provide public services within the scope of good governance, on the one hand, and to ensure the compliance of the opportunities it offers to its citizens with rights and justice, on the other hand, through judicial review. As a result of this situation, the ombudsman audit; Complementing the traditional political administration and administrative judicial control mechanisms, is a model that accepts the healing relationship between the state and the citizen to prevent loss of rights through the new communication channel. Within the scope of the study, structures that are treated similarly to the ombudsman in the Turkish administrative tradition are included. Subsequently, the formation of the ombudsman supervision in Turkey was examined in general terms and it was tried to understand how it was positioned in terms of its duty.

Keywords: Public Accounting, Ombudsman, The Ombudsman Institution

1. GİRİŞ

Günümüz demokrasi ve yönetim anlayışına bakıldığında insan hakları konusunda bilinçlenme ve hukuk temelli devlet yapılanması oldukça önem arz etmektedir. Bu nedenle idarenin vatandaşların beklentisini gerçekleştirmede “iyi yönetim” ilkelerini bünyesinde barındırması gerekmektedir. Buna binaen idarenin vatandaşına sağladığı imkanların hak ve adalete uygunluğu yargısal denetimle sağlanmaktadır. İdare, bir yandan kamu hizmeti sunma görevini sürdürürken diğer yandan idarenin iyi yönetilmesini amaçlamaktadır. Bu durum, var olan geleneksel siyasi ve idari asli denetim mekanizmalarının tamamlayıcısı olarak ombudsmanlık denetim modelini kullanmaya yönlendirmektedir.

20. yüzyılda popülerlik kazanan kurum, 1713 yılında İsveç devlet kurumunda tarih sahnesine çıkmıştır. Ancak ombudsmanlık ismi verilmeden önce, İslam dinin hakkaniyete karşı özeni temel alındığında, Müslüman devletlerde kurumun uygulamada farklı isimlerde kullanıldığı görülmektedir. Kurumu, İslami devlet yapılanmalarında yer alan Divan-ı Mezalim ve merkezle halk arasında münasebeti sağlayan muhtesip kurumlarına dayandıran araştırmacılar da vardır. Ancak kurumun çıkış noktasının, İsveç Kralı Demirbaş Şarl’ın Rusya ile yaptığı savaş sonucu Osmanlı Devleti’ne sığınması ile “Yüksek Ombudsmanlık” statüsünü oluşturduğu düşünülmektedir. Böylece modern anlamıyla ombudsmanlık kurumu; öncelikle İskandinav ülkeleriyle yayılmaya başlamış, akabinde Avrupa ülkeleri ve ilerleyen süreçte de tüm dünyada hukuk üstünlüğünün göstergelerinden biri haline gelmiştir. Türkiye’de ise, halkı idarenin eylem ve işlemlerinden koruyan ombudsmanlık kurumuna benzer teşkilatlanma yapısı tarihsel çerçevede görülmektedir. Ancak, belli bir tarihsel geçmişe sahip olsa bile 2013 yılıyla birlikte ombudsmanlık denetimi Kamu Denetçiliği Kurumu ile uygulamaya girmiştir.

Çalışma; özü itibariyle ombudsmanlığın Türkiye nezdinde güç erkini elinde bulunduran idarenin, hatalı eylem ve işlemlerine karşı halkı korumaya yönelik bir özerk yapılanma olduğunun anlatılmaya çalışılmasıdır. Bu durum ombudsmanlığın genel hatlarıyla mahiyetinin incelenmesi kurumun daha iyi anlaşılmasını olanaklı kılacaktır. Çalışma yöntemi olarak; makale, kitap, kanun, web adresi ve alanda gerekli yazılı kaynaklara gidilerek literatür taraması yapılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL SÜREÇ

2.1. Ombudsman Kavramı

Ombudsmanlık, günümüzde yaygınlaşan çağdaş bir kamu yönetimi denetim kurumudur. Kelime kökenine gidildiğinde uzlaşmacı yöntemlerle halkı koruyan anlamında kullanılan ombudsmanlık, çağdaş bir yapılanma olarak ülkelerin yönetim ve yargı alanında cevap arayışlarına, farklı sosyo-kültürel ve siyasi özelliklerine göre farklı kullanım alanları bulmaktadır. Ombudsman kavramı İsveç dilinde, halkın şikayetlerini dinleyerek halk adına hareket ederek, halkın haklarını koruyarak yönetim ile vatandaş arasında hakem rolü üstlenen kimsedir (Efe, Demirci, 2013: 51). Ombudsmanlık İsveç dilinde “ombuds” “aracı” ve “man” “kişi” sözcüklerinin birleşmesi ile “aracı kişi” anlamına gelen, uygulandığı ülkenin toplumsal sosyal ve siyasi yapısındaki farklılıktan dolayı farklı tanımlamalar alabilmektedir (Efe, 2011: 4).

Örneğin idarenin eylem ve işlemlerini objektif bir kurum tarafından denetlenmesini gerçekleştiren İngiltere'deki kurum "Parlamento Komiseri" iken Türkiye'de "Kamu Denetçisi"dir (Avşar,2007:27). Böylece ombudsmanlık öz olarak; uygulamalardan görüldüğü üzere idari ve yargısal denetimin tamamlayıcı bir niteliği olarak, kullanıma göre farklı isimlerle, ek bir yapılanma olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece her geçen gün başarılı ülke uygulamaları göz önünde bulundurularak denetim biçimleri içinde yer alan ombudsmanlık denetimi ciddi önem arz etmektedir.

Ombudsmanlık kurumu, her ülkenin sosyo-kültürel yapısı, kanun-kaideleri, kültürel ve dini yapıları gibi farklı yönetim ve idari yapılanmalarına sahip olması sebebiyle çok çeşitli tanımlama ve uygulamaları içinde barındırmaktadır. Lakin, mevcut uygulamalar göz önünde bulundurularak ombudsmanların temel bir takım özelliklerinden yola çıkarak tanımlamaların sınırının çizilmesi mümkündür. Genel kabul gören en kapsayıcı tanım, 1974 yılında Uluslararası Barolar Birliği tarafından şöyle yapılmıştır: "Ombudsman, anayasaya, yasaya veya parlamentonun aldığı bir karara göre kurulan, parlamentoya karşı sorumlu, devlet dairelerindeki memurlar ve çalışanlar hakkındaki şikâyetleri alan, bu şikâyetler üzerine veya kendi isteğiyle harekete geçen, araştırma, soruşturma yapma, yanlışlıkların düzeltilmesi için tavsiyelerde bulunma, rapor hazırlama yetkisine sahip, bağımsız bir dairedir (Babüroğlu, Hatipoğlu, 1997: 15).

Ombudsmanlık kurumu, demokratik hukuk devletinin temel mekanizmalarından biri olarak çeşitli coğrafyalarda uygulama alanı bulmaya ve gelişimini sürdürmeye devam etmektedir. Bu anlamda ombudsmanlık denetimi uygulayıcılarının elde edeceği olası faydalar da ortaya çıkmaktadır. Bunlar; hukuk kaynaklı hakların uygulamada gerçekleşmesine katkı, demokratik katılımı artırma ve yönetim fikirlerinin uygulamada görünürlüğünün artması, vatandaşın idareye yaklaşması/ idarenin ulaşılabilir olması, kamu yönetim yapılanmasında iyileşmeler gerçekleşmesi, idari yargı yükünün hafiflemesi şeklinde sıralanabilmektedir. Böylece ombudsman, bürokrasinin denetlenmesi ve vatandaşların idareden kaynaklı uğramış oldukları zararlardan korunması adına faaliyet göstermektedir. Buradan yola çıkıldığında vatandaşın idarenin iş ve işlemlerine karşı sorunlarını çözen, insan haklarına dayalı bir adalet benimseyen, bütün bunları gerçekleştirirken iyi yönetim ilkelerini ve dolayısıyla şeffaflığı benimseyen bir mekanizma olarak ortaya çıkmaktadır (Abedin, 2010:223).

2.2. Ombudsmanlığın Tarihsel Gelişimi

Ombudsmanlık kurumunun tarihi kökenlerine, modern anlamdaki yapısından ziyade işlev/fonksiyonuna ve üstlenmiş olduğu temel felsefeye bakılarak inildiğinde çeşitli medeniyetlerde farklı kurumlarla karşılaşıldığı görülmektedir. Tarihsel süreç içerisinde halkın kötü yönetimler karşısında ya da kötü idareciler karşısında şikayetlerini iletebilecekleri, şikayetlerinin çözüme kavuşturacak kişi ya da araçların olmasını istemeleri çok eskiye kadar dayanmaktadır. Bazı yazarlar kurumun kökenini Roma İmparatorluğu'nda halkı Plebi Senatosun'nun irade açıklamaya yetkili idare adına yetki alanını gasp etmesine karşı muhafaza eden "Halk Tribünleri"ne dayandırmaktadır. Bazıları ise, Milattan önce 206 ve Milattan sonra 220 döneminde hüküm süren Çin kültürünün önemli miraslarından biri olan Han Hanedanlığı sırasında var olan "Yuan Kontrol Kurumuna" ithaf etmektedir. Bazıları ise;

17.yüzyılda Amerika kolonilerinde görev yapan “Cencors Kurumu”na istinat ettirmiştir (Altuğ, 2002: 54).

Özellikle bu kurumun tarihsel süreç içerisinde daha fazla bilinirliğini sağlayan gelişme şu şekildedir. İsveç kralı 12. Karl Ruslarla yaptığı savaşı kaybedince III. Ahmet döneminde Osmanlıya sığınmıştır. Osmanlı’ da beş yıllık süre zarfında kalan 12. Karl Osmanlı’ nın idari yapısı üzerine incelemelerde bulunmuş ve yönetici erk olarak ülkesinde yokluğu halinde meydana gelen usulsüzlük, hukuki yoksunluk gibi mevzuatların esnetilip kendi çıkarlarına göre halka zulmedilmesini önleyebilmek için kral adına hareket eden bir kişi atamıştır. Böylece süreç içinde ilk modern hali olarak kabul ombudsmanlık kurumu gören 1713’ te İsveç’ te kurulmuştur.

Çizelge 1. Kuruluş Tarihlerine Göre Bazı Dünya Ülkelerinde Ombudsman Kuruluşları

Yıl	Yer	Yıl	Yer	Yıl	Yer
1809	İsveç	1977	Avusturya	1993	Sejšeller
1919	Finlandiya	1978	Saint Lucia	1993	Lesotho
1952	Norveç (Silahlı Kuvvetler)	1978	Jamaika	1994	Malavi
1955	Danimarka	1978	Tasmanya	1994	Kuzey Kore
1959	Batı Almanya	1978	Porto Riko	1995	Belçika
1962	Yeni Zelanda	1979	Kolombya	1995	Güney Afrika
1962	Norveç (Sivil Alanda)	1980	Solomon Adaları	1995	Malta
1966	Guyana	1980	Gana	1995	Vanuatu
1966	Tanzanya	1980	Barbados	1995	Botsvana
1967	İngiltere	1981	İrlanda	1997	Ukrayna
1967	Mauritius	1981	Hollanda	1997	Yunanistan
1969	Kuzey İrlanda	1981	İspanya	1997	Rusya
1970	Kanada	1981	Sri Lanka	1999	Gambiya
1970	Fiji	1982	Zimbabve	1998	Bulgaristan
1971	İsrail	1983	Pakistan	2000	Kosova
1971	Hindistan	1985	Uganda	2001	Azerbaycan
1972	Avustralya	1985	Cook Adaları	2001	Slovakya
1973	Fransa	1987	Guatemala	2002	Fas
1973	Zambiya	1988	Samoa	2003	Lüksemburg
1974	İtalya	1988	İzlanda	2003	Bangladeş
1975	Papua Yeni Gine	1990	Nepal	2004	Bermuda

1975	Nijeriya	1990	Namibiya	2006	Çek Cumhuriyeti
1976	Portekiz	1991	KKTC	2010	Gine
1976	Trinidad	1993	Peru	2012	Türkiye

Kaynak: (Sevinç, 2015:104).

İsveç sisteminden etkilenecek 1919 yılında ombudsmanlık kurumunu uygulamaya koyan ilk ülke Finlandiya olmuştur. Bu akımı 1955 yılında Danimarka, 1963 'te Yeni Zelanda ve Norveç izlemiştir. 1980 yılında özel sektör alanlarında (banka, yatırım şirketleri vb.) uygulanmaya başlayan kurum İngiltere, Fransa, İspanya, İtalya gibi pek çok ulus tarafından uygulama alanı bulmuştur. Hatta uygulama ulus üstü yapılanmalara örnek teşkil eden Avrupa Birliği kapsamında, Maastricht Anlaşması ile AB bürokrasisi tarafından hak ihlaline uğrayan vatandaşların haklarını koruyacak bir ombudsman kurumunu kanunlaştırma yoluna gitmiştir (Büyükavcı,2008:10).

Genel olarak bakıldığında özgürlüklerin konuşulmaya başlanmasıyla birlikte toplumlar, kolay elde etmedikleri bu hak ve özgürlükleri koruma yoluna gitmiştir. Günümüz koşullarında genişleyen ve daha da karmaşık hale gelen modern devlette sorunları çözmek maliyetli bir hal almıştır. Bu noktada yönetsel kararlar sonucu oluşan bozuklukların önüne geçebilmek adına kamu hizmet birimlerini denetleyen bir denetim kuruluna ihtiyaç artmıştır. Ombudsmanlık kurumu klasik denetim yollarının alternatifi olarak üstlenmiş olduğu işlev ile uluslararası kuruluşların desteğini almış ve ihtiyaçlar doğrultusunda kullanım alanını oldukça genişletmiştir.

Bunun yanında ombudsmanlık kökeni itibariyle ilk yapılanmanın Osmanlı Devleti'nde olduğu söylenmektedir (Coşkun, Günaydın,2015:43). Bu doğrultuda çalışmanın bir sonraki başlığında Türkiye'de ombudsmanlık kurumunun Kamu Denetçilik Kurumu mahiyetinde nasıl şekillendiği aktarılmaya çalışılacaktır.

2.2.1. Türk Yönetim Geleneğinde Ombudsmanlığın Kökeni

İslamiyet öncesi Türk yönetim geleneğinde devlet, yöneten ve yönetilen ilişkisini adaletle gözetilen bir yapılanmaya sahiptir. Bunu da sosyal hayatı düzenleyen kural ve kaidelerle yani töre geleneği ile hesap verilebilir kılmıştır. Vatandaşın şikayetlerin dinlendiği, siyasi, askeri ve iktisadi alanlarda kararların alındığı devlet meclisi, toyda görüşülüp karara bağlanırdı.

İslamiyet sonrası Türk devlet yönetiminde devlet ricali, üst makamlar, da dahil olmak üzere haksız fiil ve işlem uygulamalarının şikayet edildiği kurumlar olduğu bilinmektedir. Türk devletlerinde, halkın mustarip olduğu konuların dinlenip değerlendirildiği ombudsman benzeri işlem gösteren yerin Divan-ı Mezalim olduğu söylenebilmektedir. Temel olarak Divan-ı Mezalim, ceza ve hukuk davalarına bakılan mahkemelerde karar verilmesinin zor olduğu konularda şikayetler üzerine oluşturulan ve dava konusunun uygulamaya geçilmesine katkı sağlayan bir yüksek kuruldur. Birçok kaynak bu kurulun İslam coğrafyasında uygulamalarının ilk hallerinin Hz. Muhammed'e dayanmaktadır. Uygulamaya ilişkin ilk

kurumsal yapılanmaların Hz. Ali döneminde oluştuğu, Emeviler döneminde kurumun güçlendiği ve ilk defa bir görevli atandığı, Abbasiler döneminde ise mezalimle ilişkili kurumsallaşmanın hız kazandığı ve halifelerin konuya büyük ehemmiyet gösterdiği bilinmektedir (Coşkun, vd., 2020:8-9).

Mezalim kurulunun görevlerine bakıldığında; valilerin halka zulüm yapmaları, vergi memurlarının kanunsuz fiil icra etmesi, mali dairelerde hesaplama yanlışlıkları gerçekleşmesi, nüfuzlu kişilerin kendi lehlerine davayı değiştirmesi, haksız istimlak gibi devlet yöneticilerinin ve idarenin haksız eylem ve işlemlerinden doğan davalara bakmaktır. Günümüz koşullarında da ombudsman; idare tarafından yürütülen, birey ve devlet erkinin karşı karşıya kaldığı konularda uzlaşma yolunu sağlamaktadır. Bu bakımdan kamunun bir denetimi mekanizmasıdır (Coşkun ve Günaydın,2015).

Divan-ı Mezalim'e kurumsal açıdan bakıldığında, çıkış noktası göz önünde bulundurulduğunda ilk olarak halife tarafından medrese ve mescit gibi halka açık alanlarda gerçekleştirilmektedir. Gelişme süreci içinde başkan ve üyelerden oluşan bir kurul halini almıştır. Bunun yanında Abbasiler döneminde Darüladl adı verilen özel alanlar tahsis edilmiştir. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Mezalime kurumsal anlamda rastlanmasa bile bu divanın işlevleri farklı şekillerde sürdürüldüğü görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Humayun kurumunun talimatı doğrultusunda gerçekleştirilen mezalim ve mehayif teftişi formu ile Mezalim Divanı işlerini gerçekleştirdiği görülmektedir. Özellikle Divan-ı Humayun, idari işlerin denetlenmesinde padişah makamından sonra en yetkili organ olarak değerlendirilmektedir. Buna delil olarak Vezir-i Azamın bu kurula üyeliği gösterilmektedir (Coşkun, Günaydın,2015:43).

İslamiyet öncesi ve İslamiyet ile birlikte Türk devletlerinin yönetiminde yöneten ve yönetilen ilişkisinde hakkaniyete özen gösterdiği, halkın şikayetlerine cevap niteliğinde hesap vermeye dikkat ettiği görülmektedir. Bunu da kendi yönetim özelinde yorumlayarak benzer faaliyetleri farklı kurum adlarıyla günümüze getirdiği söylenebilmektedir.

3. TÜRKİYE KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU'NUN (OMBUDSMANLIK) GENEL HATLARIYLA OLUŞUMUNUN İNCELENMESİ

Türk yönetim kültüründe Osmanlı Devleti'nden günümüz Cumhuriyet dönemine kadar ombudsman benzeri kurum ve kuruluş yapılanmalarına rastlanmaktadır. Bunun yanında İslam Hukuku ve adalet anlayışı ile yönetilen devlet yapılanmasında yer alan Türkiye Cumhuriyeti'nde yöneten ve yönetilen ilişkisini iyileştirmede ombudsman benzeri kurumların varlığı ve bu kurumların önemli yerlerinin bulunduğu görülmektedir. Bu bakımdan Türk İslam coğrafyasında; çarşı ve pazar esnafını denetleyen Muhtesiplik Kurumu, hukuki anlaşmazlıkları çözen Divanı Mezalim, Osmanlı Devlet yönetiminde; bakanlar kurulunu andıran ve yüksek mahkeme özelliği gösteren Divanı Hümayun, dini konularda en yüksek mercii Şeyhülislam Kurumu ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde; idarenin hukuka uygunluğunu denetleyen Devlet Denetleme Kurulu, insan haklarında dünyadaki gelişmeleri takip eden TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, bireylerin kişisel ve kamusal konularla ilgili bilgi alma hakkı kapsamında bulunan TBMM Dilekçe Komisyonu, dilekçe ve bilgi edinme hakkının kullanımını güvence altına alan Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) tarzı oluşumların yer aldığı görülmektedir (Coşkun, Günaydın, 2015 :15-19).

Türkiye’de ombudsmanlık kurumunun işlevini gören çeşitli yapılanmalar olmasına rağmen neden bu kuruma ihtiyaç duyulduğuna dair içsel ve dışsal olmak üzere faktörlere dair soruların cevaplanması önem arz etmektedir. İçsel faktörler liyakatsizlik, yolsuzluk, şeffaflıktan uzaklaşma gibi kamunun/ idarenin yanlış yönetiminden oluşmaktadır. Dışsal faktörlerde ise küreselleşmeyle birlikte devletlerin birbirleriyle etkileşim halinde olması etkilidir. Bu durum başarılı siyaset ve iyi kamu yönetim politikalarının devletlerce benimsenmesini ve durumun yayılımını kolaylaştırmıştır. Bunun yanında ulus üstü yapılanmaların kurumu destekleyici duruşları da Türkiye’de ombudsmanlık kurumunun kurulmasında etkilidir (Özcan, 2015:45).

Bu noktada Türkiye’de ombudsmanlık kurumunun akademik alanda tartışılmaya başlanması 1980’li yıllardan sonraya dayanmaktadır. Türkiye’de ombudsmanlık kurumunun ilk defa somut anlamda oluşturulması ise 7. Kalkınma Planı’nda yer verilmiş 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda tekrar etmiştir. Buna istinaden AB aday üyesi olarak Türkiye AB müktesebatı kapsamında kendi idari kapasitesini geliştirme yoluna gitmiştir. Avrupa Komisyonu, 2005 yılı ilerleme raporunda “kamu idaresinin etkinliğinin artması ve suistimalin ortaya çıkarılmasında etkili bir kurum olacağı gerekçesiyle Kamu Denetçiliği Kurumu (ombudsmanlık) oluşturulmasına” yönelik direktiflerle sıklıkla karşılaşmaktadır (Avrupa Komisyonu,2005:13). Bu doğrultuda Türkiye’de 2005 yılında “Kamu Denetçiliği Kurumu Tasarısı” TBMM’ye gönderilmiştir. TBMM 5521 sayılı “Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu” şeklinde tasarıyı kanunlaştırmıştır. Ancak dönemin Cumhurbaşkanı tarafından 3.,4., 9., 11., 13., 15., 22., 26., 30., 33., geçici olarak; 1. ve 41. maddeleri tekrar görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na gönderilmiştir. Bu kanunun TBMM Başkanlığı’na bağlı ancak özerk bir yapılanma olan Kamu Denetçiliği Kurumunun o günkü konjonktüre elverişli olmadığı düşüncesiyle, Anayasa’ya aykırılık sebebiyle iptal davası açmıştır. Bu kanun 2008 yılında Anayasa’ya aykırı bulunarak iptal edilmiştir. Anayasa Mahkemesi 2010 yılından itibaren gerçekleştirilen anayasa değişikliği ile Kamu Denetçiliği Kurumuna ilişkin temel hususlar Anayasa’nın 74. maddesine eklenerek ayrılık sorunu çözüme kavuşturulmuştur (Coşkun, vd., 2020:16-18). Bu madde kapsamında “Herkes, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına sahiptir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bağlı olarak kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu idarenin işleyişiyle ilgili şikayetleri inceler.” şeklindeki hüküm eklenmiş ve Baş denetçinin seçilme yöntemleri kanuna ilave edilmiştir.

Türkiye’de kamu denetçiliği kurumuna ilişkin temel hususlar Anayasa’daki 74. maddede yer alan düzenlemeden sonra, 2012 yılının Mayıs ayında Kamu Denetçiliği Kurumu Kanun Tasarısı TBMM’ye gönderilmiştir. Aynı yıl Haziran ayında tasarı TBMM tarafından kabul edilerek Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Böylece kurum ikinci defa aynı statüsünde kurulmuştur (Coşkun, vd., 2020:18). Takibinde sistemin olası eksiklikleri ve mevcut durumu Avrupa Komisyonu 2012 İlerleme Raporu’nda “Avrupa Ombudsmanı ve diğer Ombudsmanlarla yapılan istişarelerden sonra, Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu 14 Haziran 2012’de kabul edilmiştir. Bu Kanun, Kurumun TBMM’ye karşı sorumluluğunu ve özerk bir yapısı olması sebebiyle kimse bu Kuruma talimat verememektedir. (...) Kanun bu haliyle, Kamu Denetçiliği Kurumunun herhangi bir karar alma sürecini düzenlememektedir, ancak, bu konunun Kurul tarafından kabul edilecek bir yönetmelikle düzenlenmesi öngörülmüştür. Kurumun yetki ve bağımsızlığı açısından bu karar alma sürecinde son sözün Kamu Baş

Denetçisine bırakılması ciddi önem taşımaktadır.” Biçiminde durumun değerlendirmesi yapılmıştır (Avrupa Komisyonu,2012:11).

Anayasa'nın 74. maddesi Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK)'nu dar anlamda “idare kaynaklı şikayetleri inceleme mercii” olarak konumlandırmıştır. Ancak Avrupa Komisyonu'nun da bahsettiği gibi yeterli/tatmin edici açıklamalara yer verilmediği için boşluklar oluşmuştur. Bu nokta; örneğin idarenin kapsamına hangi kurumların dahil edildiği konusu 6238 sayılı Kanunun 3. maddesinde bahsedildiği üzere “kamu hizmeti yürüten özel hukuk tüzel kişisi”ni de kapsayan geniş kapsamlı kamu ile bağlantılı kurum ve kuruluşlara yer verilerek açık eklemelerle boşluklar giderilmeye çalışılmıştır (Coşkun,vd.,2020:19).

4. KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMUNUN İŞLEYİŞİ VE KONUMU SORUNU

5548 sayılı Kamu Denetçiliği Kurum (KDK) kanununda yer aldığı üzere, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bağlı, kamu tüzel kişiliğini haiz, özel bütçeli ve merkezi Ankara'da bulunan Kamu Denetçiliği Kurumu” kurulmuştur (KDK Kanunu, 2006). Her ne kadar kanunda TBMM Başkanlığı' na bağlı ifadesi yer alsada; “hiçbir organ, makam, merci veya kişi, başdenetçiye ve denetçilere görevleriyle ilgili olarak emir ve talimat veremez, genelge gönderemez, tavsiye ve telkinde bulunamaz.” ibaresiyle kurumun bağımsızlığı yasa ile teminat altına alınmıştır. Kurumun çalışma alanında ise, kurumun inceleme ve araştırma konusu ile ilgili olarak istediği hukuka uygun her türlü bilgi ve belgelerin verilmesi zorunludur. Bu doğrultuda inceleme ve araştırma konusu ile ilgili olarak baş-denetçi, denetçiler veya uzmanlar idarenin hukuka uygun davranmasını sağlamak amacıyla tanık ya da ilgili kişileri dinleyebilmektedir. Bu tavır Kamu Denetçiliği Kurumunun görev yaparken uyması gereken adalet, insan haklarına saygı, hukuka ve hakkaniyete uygunluk, Anayasa ve sair mevzuata uygunluk ilkelerini beraberinde getirmektedir. Kurum kendisine gelen talepleri bu ilkeler göz önünde bulundurarak inceler ve konuyu araştırmaktadır” (Fendoğlu, 2010: 19).

Kurum'un görev alanına bakıldığında; idarenin işleyişi ile alakalı şikâyet üzerine, Anayasal çerçevede yer alan nitelikler kapsamında idarenin eylem, işlem, tutum ve davranışlarını denetlemektir. Bu görevi gerçekleştirmesinde; adalet anlayışı baki kalarak, insan haklarına saygılı, hukuka ve hakkaniyete uygunluk gözetilen biçimde kendisine gelen şikâyet konusunu incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunması esas alınmaktadır. Zarara uğramış ve uğrama ihtimali bulunan gerçek ve tüzel kişiler kuruma başvuruda bulunabilmektedir (Fendoğlu, 2010: 19).

Kamu Denetçiliği Kurumunun etkin çalışabilmesi için öncelikle toplumsal olarak örgütlenmiş bir topluma ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim kuruma gerçek ve tüzel kişiler başvurabilmektedir. Kurumun işlerliği açısından Türkiye' de bürokratik ve seçilmiş baskısının bulunmaması gerekmektedir. Kurumun ayrıca yargı ve idare arasındaki konumu netleştirilmelidir. Çünkü Anayasa Mahkemesi' ne de bireysel başvuru yapılabilirken ayrıca Başbakanlık İletişim Merkezi (BİMER) ve Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) gibi yapıların var olması bu konuda kamu denetçiliğinin konum itibari ile bulunması gereken yeri belirginleştirmelidir. Yine Cumhurbaşkanının talimatı ile denetim sağlayan Devlet Denetleme Kurulu (DDK) ve Kamu Görevlileri Etik Kurulu' da mevcut düzen içerisinde yer almaktadır. Denetimle ilgili bir durumda Anayasa Mahkeme' si konunun kanuna, anayasaya

aykırılığı ve insan haklarına uygunluğu açısından değerlendirirken; kamu denetçisi daha geniş bir perspektif ile başvuruları kabul etmektedir (Fendoğlu, 2013: 45).

Bu alandaki bir diğer sorunda Kamu Denetçiliği Kurumunun vermiş olduğu kararların bağlayıcılığı konusudur. Kamu Denetçiliği Kurumunun vermiş olduğu kararların belirli bir etki yaratabilmesi için ÷lkedeki demokrasi k÷lt÷r÷ ve kamuoyunda meydana getireceği etki bağlamında medyanın etkin olmasına bağlıdır (Sayan, 2014: 335). D÷nyada ombudsmanlık kurumunun kararlarının etkinliği konusunda uygulanan ÷lkelerin çoğunun demokrasi k÷lt÷r÷n÷n gelişmiş olduğu g÷r÷lmektedir. Örneğin İngiltere, Fransa, Danimarka vb. Bu durum doğal olarak denetçilik kurumunun yargısal ve idari kuruluş arasında ki konumunu belirsiz kılmaktadır. Ombudsmanlık kurumunun sadece bir inceleme ya da kontrol÷rl÷k görevi yoktur, ombudsmanlık kurumu bir nevi arabulucu rol÷ üstlenmektedir (Abdioğlu, 2007: 82). Diğer bir deyişle insan hak ve özg÷rl÷klerini merkezinde bulunduran kamu denetçisi, idareyi iyileştiren işlevinin yanında y÷neten ve y÷netilen arasında arabuluculuk rol÷yle yapıcı ilişkilerin kurulmasını olanaklı kılmaktadır (Dursunoğlu, Boyalı, G÷ndoğdu,2021:69).

Kısa bir tanımlama ile kamu denetçisinin yerine g÷re hakları çiğnenen vatandaşın kolay yoldan hak aramasını m÷mk÷n kılan bir yapıdır.

5. SONUÇ

G÷n÷m÷zde modern y÷netim anlayışının bir sonucu olarak, idarenin vatandaşlarının beklentilerini yerine getirmek ve karşılaştıkları sorunlara etkin/etkili ç÷z÷m getirebilmek adına y÷netimin olduğu her yerde bu amaca y÷nelik denetim mekanizmaları ve kurumların yer alması gereklidir. Bu bakımdan idarenin, diğer bir değişle kamu y÷netiminin, denetlenmesi g÷n÷m÷zde çeşitli yollarla yapılmaktadır. Çalışma kapsamında kamu y÷netimi örg÷t÷ için var olan başlıca denetim yolları; siyasal denetim, yargısal denetim, ombudsman denetimi, kamuoyunun denetimi ve idari denetim olarak genel hatlarıyla ifade edilmektedir.

Özellikle merkezi y÷netime bağlı sistemlerde devletin artan faaliyet alanı sonucu idare, vatandaşa sunmuş olduğu mal ve hizmetler kapsamında yetki alanını genişletmektedir. Kamunun y÷netim alanında bu faaliyetlerini ne derece yerine getirdiği noktasında idarenin denetime ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durumu takiben, halkın egemenlik yetkisini elinde bulunduran devletin yine kendi sunduğu hizmetleri kendi adına denetlemesi gerekmektedir. Klasik y÷ntemlerinin yetersiz kaldığı kötü y÷netim uygulamaları ve davranışlarına karşı alternatif denetim yolları gelişmeye başlamıştır. Bu çalışmada vatandaşın idare karşısında savunuculuğunu yapan, taraflar arasında arabuluculuk rol÷ üstlenen ombudsmanlık denetiminden bahsedilmiştir.

Halkın temsilcisi olarak kullanılan ombudsmanlık; kamu kurumları ve vatandaş arasında arabuluculuk/hakemlik görevini üstlenen bir kurumdur. İslamiyet öncesi ve İslamiyet ile birlikte Türk devletlerinin y÷netiminde y÷neten ve y÷netilen ilişkisinde hakkaniyete özen g÷sterdiği, halkın Şikayetlerine cevap niteliğinde hesap vermeye dikkat ettiği g÷r÷lmektedir. Bu noktada Türk y÷netim k÷lt÷r÷nde modern ombudsmanlık benzeri kurumların, d÷nemin

şartlarında/ kendi yönetim özelinde yorumlanarak, farklı kurum adlarıyla benzer faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Türkiye açısından bakıldığında, Kamu Denetçiliği Kurumu 2012 yılında kurulan yeni bir kurum olsa dahi Türk yönetim sisteminde geçmişten günümüze güçlü adalet alt yapısının varlığı sayesinde faaliyet alanının yaygınlığı kurumun kabulünde kolaylık sağlandığının göstergesi olabilmektedir.

Sonuç olarak ombudsmanlık denetimi; Devlet ve vatandaş arasındaki hak kaybını önlemeye yönelik, yeni iletişim kanalıyla ilişkiyi iyileştirmeye ve iyi yönetime katkı sağladığı kabul edilmektedir. Bunun yanında Türkiye’de ombudsmanlık denetimi görevi itibariyle; "vatandaşın yönetime karşı şikayetini çözen", "insan haklarını koruyan ve savunan", "şeffaflığı ve iyi yönetişimi destekleyen" bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Abdioğlu, H., Yönetişim İlkelerinin Uygulanmasında Kamu Denetçiliği Kurumu ve Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye Açısından Önemi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11,2007.

Abedin, N., The Ombudsman In Developing Democracies: The Commonwealth Carribean Experience. International Journal Of Public Sector Management, 23(3), 2010.

Altuğ, Y., *Kamu Denetçisi (Ombudsman)*, İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayımları, İstanbul, 2002.

Avrupa Komisyonu, (2005). Türkiye 2005 İlerleme Raporu, Brüksel, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf , (Erişim tarihi: 15.05.2022).

Avrupa Komisyonu, (2012). Türkiye 2012 İlerleme Raporu, Brüksel, http://www.abgs.gov.tr/files/strateji/2012_ilerleme_raporu.pdf, (Erişim tarihi: 17.05.2022).

Avşar, Z. B., Ombudsman: İyi Yönetilen Türkiye İçin Kamu Hakemi, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2007.

Babüroğlu, O., Hatiboğlu, Ombudsman (Kamu Hakemi) Kurumu İncelemesi: Devlette Bir Toplam Kalite Mekanizması Örneği, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 1997.

Büyükavcı, M., Ombudsmanlık Kurumu , Ankara Barosu Dergisi, 66(4), 2008.

Coşkun, B. ve Günaydın, H., Ombudsmanlığın Kökeni Meselesi Bağlamında Türk-İslam Devlet geleneğinde Şikayet Hattının Kurumsal Tekamülü, Ombudsman Akademik Dergisi, 2(3),2015.

Coşkun, B., Şen, E. ve Yıldırım, Ç.P., Ombudsmanlık ve Türkiye: Tarihteki İzler ve Günümüzdeki Durum. Erdoğan (Ed.), Ombudsmanlık: Dünyada Uygulanan Özel Amaçlı Ombudsmanlık Türleri ve Uygulamaları, Atlas Yayın Dağıtım Ankara, 2020.

Demirci, M. ve Efe, H., Ombudsmanlık Kavramı ve Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumundan Beklentiler, Sayıştay Dergisi, 90, 2013.

Dursunoğlu, İ., Boyalı, H. ve Gündoğdu, S. Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık) İmajına Yönelik Bir Araştırma, Ombudsman Akademik, 7(14), Ocak-Haziran, 2021.

Efe, H., Avrupa Ombudsmanı’nın AB İçinde İyi Yönetim, Hukukun Üstünlüğü ve İnsan Haklarını Koruyucu Rolü , Avrupa Çalışmaları Dergisi, 19(2), 2011.

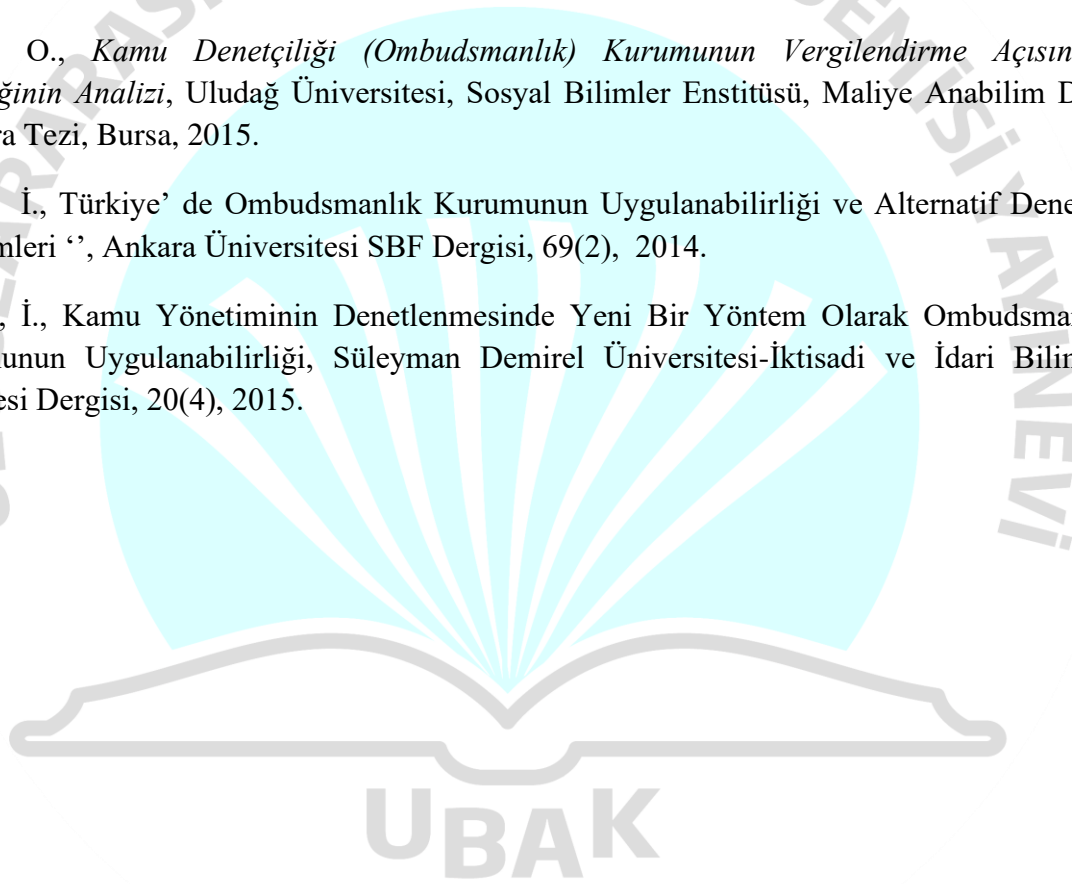
Fendoğlu, H. T., Kamu Denetçiliği, Stratejik Düşünce Enstitüsü,2010.

Fendoğlu, H.T., Kamu Denetçiliği ve Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Hakkı, Ankara Barosu Dergisi, 4, 2013.

Özcan, O., *Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) Kurumunun Vergilendirme Açısından Etkinliğinin Analizi*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Bursa, 2015.

Sayan, İ., Türkiye’ de Ombudsmanlık Kurumunun Uygulanabilirliği ve Alternatif Denetim Yöntemleri ‘’, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 69(2), 2014.

Sevinç, İ., Kamu Yönetiminin Denetlenmesinde Yeni Bir Yöntem Olarak Ombudsmanlık Kurumunun Uygulanabilirliği, Süleyman Demirel Üniversitesi-İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(4), 2015.

BİR BAKIM HİZMET MODELİ OLARAK KORUYUCU AİLE

Sinem HALİBOĞLU

¹ Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Politika ve Sosyal Hizmetler Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, 0000-0002-1805-8089

ÖZET

Sosyal politika stratejilerinin içerisinde bulunan ve dezavantajlı gruplar olarak tanımlanan; yoksullar, hastalar, engelliler, kadınlar, yaşlılar gibi yaşamlarını tek başlarına idame ettiremeyen gruplardan birisi olan korunmaya ihtiyacı olan çocuklar; toplumun geleceğini oluşturmaları bakımından mevcut sosyal politikalar ve planlanan politikalar açısından oldukça önemlidir. Çünkü tüm devletler iyi yetişmiş, sorumluluk sahibi, biyo-psiko-sosyal açıdan gelişmiş bir beşeri sermayenin kalkınma ve gelişim düzeyini belirleyen en önemli etken olduğunun bilincindedir.

Bazı çocuklar, kendilerini yetiştirmekle sorumlu olan ailelerin sahip oldukları çeşitli olumsuz koşulları ile biyolojik aileleri ile beraber yaşayamamaktadır. Biyolojik aileleri yanında yaşamlarını devam ettirmesi mümkün olmayan çocuklar, ilgili kanunlar kapsamında korunma ve bakım altına alınmakta; Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde olan yatılı kuruluşlarda hayatlarına devam etmektedir. Bu kuruluşlarda koruma ve bakım altında bulunan çocukların yüksek yararı gözetilerek kurum bakımında kalmalarından ziyade; evlat edinme ve koruyucu aile gibi alternatif bakım modellerinden faydalandırılmaları oldukça önemlidir.

Korunmaya ihtiyacı olan çocuklar için geliştirilen koruyucu aile hizmeti ile hayatlarının kritik dönemlerini bir aile ortamında fiziksel temas, ilgi ve sevgi ile büyüyen bebeklerin ölüm oranında düşme yaşandığı, hayatlarının sonraki dönemlerinde de daha huzurlu, bağ kurabilen, güven ilişkileri geliştiren bireyler olarak geliştikleri belirtilmektedir. Koruyucu aile sistemi; korunmaya ihtiyacı olan çocukların sağlıklı gelişimi için kurum bakımına karşı en uygun alternatif bakım hizmeti şeklindedir. Biyolojik aileleri yanında büyüme imkânları olmayan çocukların uygun kriterlere sahip olan ailelerin yanında büyümesi ise koruyucu aile hizmet modelidir.

Bir alternatif bakım türü olan koruyucu aile uygulamasının geliştirilebilmesi için bu hizmet hakkında yeterli düzeyde tanıtım çalışmalarının yapılması, yasal düzenlemelerin uygulama üzerindeki eksiklikleri ve güçlüklerinin belirlenmesi, bu sürecin daha profesyonel bir anlayış içerisinde değerlendirilmesi, bu alanda sahada çalışan meslek elemanlarının koruyucu aile hizmeti konusundaki eğitim süreçlerinin desteklenerek güçlendirilmelerinin sağlanması, ayrıca koruyucu aile hizmeti veren ailelere, bu konularda başa çıkma konusunda desteklenmeleri sağlanarak daha donanımlı olmaları konusunda eğitilmeleri ve eğitimli meslek elemanları tarafından yönlendirici şekilde denetlenmelerin yapılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Koruyucu Aile, Kurum Bakımı, Korunmaya İhtiyacı Olan Çocuk olması gerekiyordu

1. GİRİŞ

Türkiye’de tarihi ve hukuki gelişim süreci değerlendirildiğinde; “17.02.1926 tarih ve 743 sayılı Mülga Türk Kanunu Medenisi’nin” 272 ve 273. maddeleriyle koruyucu aile kurumu, hukuksal sisteme dahil olmuştur. Belirtilen bu tarihten önce ise; besleme, evlatlık, manevi çocuk vb. kavramlar ile koruyucu aile sistemi hukuksal olmayan sistemler ile toplum yapımızda varlığını sürdürmüş ve halen sürdürmektedir (Doğan, 2013: 149).

Tarihin ilk dönemlerinden beri bütün toplumlarda “korunmaya ihtiyacı olan çocukların” koruma ve bakım hizmetlerinin uygun şekilde yerine getirilmesi sosyal politikalar alanında oldukça önemli sayılmış ve bu şekilde niteliğini devam ettirmiştir. Sosyal politika stratejilerinin içerisinde bulunan ve dezavantajlı gruplar olarak tanımlanan; yoksullar, hastalar, engelliler, kadınlar, yaşlılar gibi yaşamlarını tek başlarına idame ettiremeyen gruplardan birisi de korunmaya ihtiyacı olan çocuklardır. Bahse konu olan bu çocuklar toplumun geleceğini oluşturmaları bakımından mevcut sosyal politikalar ve planlanan politikalar açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Tarihte bu konuda birçok sosyal politika bulunmasına rağmen günümüzde korunmaya ihtiyacı olan çocuklara yönelik olarak uygulanan sosyal politika ve hizmetlerde korunmaya ihtiyacı olan çocuk konumunda olan çocuğun öncelikle biyolojik ailesi yanında bakımının sağlanmasına yönelik hizmet ve politikalara yer verilmektedir. Korunmaya ihtiyacı olan çocuğun biyolojik ailesi yanında bakımı gerçekleştirilemeyecek durumda ise çocuğun yaş ve durumuna uygun olan kurum bakımı şeklinin belirlenmesi, koruyucu aile hizmetleri, evlat edindirme hizmeti gibi farklı bakım hizmet modelleri bu şartlarda değerlendirilmektedir. 1983 yılında çıkarılan “2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu” hükümleri ile haklarında korunma ve bakım tedbiri kararı verilen korunmaya ihtiyacı olan çocuklara yönelik hizmetler ülkemizde ilgili kanunun hükümlerine göre sürdürülmektedir (Şenocak, 2006: 178).

Farklı birçok sebeple bir aile ortamına sahip olamayan, biyolojik ailesi ile beraber kalması mümkün olmayıp onların yanından ayrılmak zorunda kalan, biyolojik ailesi tarafından büyütülme imkanı olmayan ve tek başlarını hayatlarını idame ettiremeyen, bakıma ihtiyacı olan bu çocukların, koruma ve bakım altına alınarak sosyal hayata adaptasyonlarının sağlanması ve topluma uyum sağlayarak kazandırılmaları her toplumun geleceğini şekillendirmek açısından oldukça önemlidir (Şenocak, 2006: 179).

Koruyucu aile hizmet modeli temelinde geçici süreli bir yerleştirme modeli olarak; biyolojik ailede mevcut olan olumsuz durumların süreç içerisinde giderilerek, korunmaya ihtiyacı olan çocuğun biyolojik ebeveynlerine en kısa sürede geri dönmesinin sağlanması üzerine kurulmuş bir sistem olup, bu hizmet modelinde sürekli olarak devam eden bir rehberlik ve sosyal inceleme/izleme süreçleri mevcuttur (Doğan, 2013: 149).

Kurum bakımı, ev tipinde (çocuk evi/çocuk evleri sitesi/çocuk destek merkezleri) olan bakım hizmetleri modellerine göre farklılaşan bir hizmet olan koruyucu aile modelinde; biyolojik ailesinin bakımını sağlamadığı ancak biyolojik ailenin çocuğun evlat edinilmesine de rıza göstermediği durumlarda çocuğun yaş ve durumuna uygun olan bir aile yanına kısa süreli ya da sürekli olacak şekilde yerleştirilmesinin sağlanması ve bu aile tarafından bir süre koruma ve bakımının yerine getirilmesi olarak adlandırılmaktadır (Üstüner, Erol ve Şimşek 2005: 130).

1. Korunmaya İhtiyacı Olan Çocuk

“2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu 3. Madde b bendinde korunmaya ihtiyacı olan çocuğu; ana veya babasız, ana ve babasız, ana veya babası veya her ikisi de belli olmayan, ana ve babası veya her ikisi tarafından terk edilen, ana veya babası tarafından ihmal edilip; fuhuş, dilencilik, alkollü içkileri veya uyuşturucu maddeleri kullanma gibi her türlü sosyal tehlikelere ve kötü alışkanlıklara karşı savunmasız bırakılan ve başboşluğa sürüklenen çocuk olarak ifade etmektedir.”

Bir çocuğun yasa, kanun ve yönetmeliklerce belirlenmiş olan kriterler ve hukuki düzenlemeler kapsamında ilgi, korunma, bakım görememesi ve gelişiminin desteklenmesinden mahrum bırakılması, bahse konu olan bu mahrumiyet ile bedensel, sosyal, zihinsel ve psikolojik gelişimi olumsuz olarak etkilenen, ihmal edilen ve devlet tarafından korunmalarının sağlanması gereken çocukları ifade etmektedir (Küsmez, 2020: 203).

2. KORUNMAYA İHTİYACI OLAN ÇOCUKLARA SAĞLANAN BAKIM YÖNTEMLERİ

Ülkemizde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından korunma ihtiyacı için olan çocukların bakım ve korunmasının sağlanması konusunda hizmet veren en önemli ve yetkili kuruluştur. İlgili genel müdürlük sosyal hizmet ve yardım modelleri ile “korunmaya ihtiyacı olan çocuklara” korunma ve bakım hizmetleri vermektedir. Bahse konu olan hizmetler aile destek hizmetleri ile bir aile gözetiminde sağlanacak bir bakım modeli şeklinde koruyucu aile ve evlat edindirme hizmetinden yararlandırılmakla birlikte bazen bu çocuklar; çocuk yuvaları, yetiştirme yurtları, çocuk evleri gibi yatılı kurumlarda kalmakta olup bu bakım modeli kurum bakımı olarak isimlendirilmektedir (Tuncer ve Erdoğan, 2018: 158).

2.1.Kurum Bakımı

Toplumsal problemlere çözüm bulmak amacıyla geçmişten günümüze birçok sosyal hizmet çalışması yapılmıştır. İnsanlar Hz. Muhammed dönemi, Halifeler dönemi, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlılar zamanında olmak üzere her dönem toplum içerisinde bir başkasına faydalı olmak için çaba göstermiştir. Yardımlaşma düşüncesi ile mezarlıklar, yollar, kuyular, havuzlar, köprüler, sarnıçlar, kervansaraylar, imaretler, mektep, medrese, kütüphane ve hastane gibi yapılar inşa etmişlerdir. Özellikle Osmanlılar döneminde avarız vakıfları ile yardıma ihtiyacı olan kişilere yardım etmiş, 1868 yılında yaralı Osmanlı askerlerine yardım cemiyeti ile Kızılay' ın temelleri atılmış, aynı yıl içerisinde kimsesiz ve yardıma ihtiyacı olan çocuklar kurulan ıslahhane ile koruma altına alınmıştır. 1873 yılında sultan Abdulaziz döneminde yoksul ve yetim olan Müslüman çocuklarını okutabilmek için İslami eğitim cemiyeti tarafından Darüşşafaka açılmıştır. 2. Abdulhamid döneminde ise 1896 yılında Darülaceze açılmış, 1915 yılından sonra da darüleytamlar kurularak, savaşlarda kimsesiz ve muhtaç kalan çocukların bakımlarının burada yapılması sağlanmıştır (Demir, 2004: 15-18).

Cumhuriyet Döneminde TBMM açılması ile sağlık ve sosyal yardım bakanlığı açılarak darüleytamlar bu bakanlığa bağlı olarak hizmet sunmuştur. 1921 yılında Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu kurulmuş, 1926 yılında medeni kanunda çocuklara yönelik düzenlemeler yer almış, 1965 de velayet, vesayet, miras hükümleri konusunda tüzüklerle açıklık getirilmiştir. 1949 yılında ise korunmaya muhtaçlar hakkında kanun çıkarılmış, 1957 de kaldırılıp, aynı isimle 6972 sayılı kanun kabul edilmiştir. 1959 yılında meslek

elemanlarının profesyonel olarak yetiştirilmesi için sosyal hizmetler enstitüsü kurulmuş, 1963 yılında da sosyal hizmetler genel müdürlüğü kurulmuştur. İlerleyen yıllarda 1982 ananasında ilgili maddelerle devletin dezavantajlı gruplara karşı sorumlu olduğu belirtilmiştir. 1983 tarihinde ise 2828 sayılı kanunla “*Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu*” kurulmuş ve tüm sosyal hizmet faaliyetleri bir çatı altında toplanarak yardıma ihtiyaç duyan kişilere hizmet sağlanmıştır (Demir, 2004: 18-20).

1989 yılında Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, başbakanlığa bağlanmış, aynı yıl içerisinde ise yine temeli Aile Araştırma Kurumu ile atılarak 2004 yılında yine Başbakanlığa bağlı olarak Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü adını almıştır. 2011 yılında ise Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı adıyla tekrar kurulmuştur. 2018 yılında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile birleşerek "Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı" ismini almıştır. 21 Nisan 2021 tarihinde ise Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın kurulması ile birlikte bakanlığın adı "Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı" olarak yerini almıştır (Elmacı, 2019: 51).

Geçtiğimiz senelerde korunma ve bakım hizmetine ihtiyaç duyulduğu düşünülen çocuklara öncelikle kuruluş bakımı hizmeti verilirken son dönemlerde kuruluş bakımı son çare olarak değerlendirilmiş, kurum bakımı altında bulunan çocuklar için ilk tercih; biyolojik ailelerinin yanına sosyal ve ekonomik destek hizmeti ile döndürülmesi olmuştur. Bunun mümkün olmadığı durumlarda ise kurum bakımında bulunan çocukların evlat edinme, koruyucu aile hizmeti gibi aile merkezli hizmetlerden yararlandırılması sureti ile aile yanında bakımlarının sağlanması, bu durumunda mümkün olmaması halinde bu çocukların çocuk evi/çocuk evi sitesine yerleştirilmeleri hedef alınmıştır. Günümüzde de yatılı kurum bakımı hizmetlerinden aile odaklı hizmetlere, yetiştirme yurdu gibi kalabalık yapıya sahip olan koğuş tipi olarak adlandırılan kuruluş yapılarından çocuk evi/çocuk evi sitesi gibi ev tipi olan bakım hizmetleri modellerine geçiş yapılmış (ASPB, 2016, 83) ve 2017 senesinde çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtları kapatılmıştır (AÇSHB, 2019).

2.1.1. Çocuk Yuvaları

Çocuk yuvaları; 07.01.1999 tarih ve 23576 sayılı resmi gazetede yayımlanan “Çocuk Yuvaları Yönetmeliğinde”; 0-12 yaş aralığında bulunan ve korunma ihtiyacı içerisinde bulunan çocuklar, ya da 12 yaşını dolmasına rağmen yalnız olarak hayatını idame ettiremeyecek şartlarda olan çocukların, fiziksel, psikolojik, sosyal, zihinsel ve duygusal gelişimlerinin sağlıklı olarak desteklenmeleri ve yetiştirilmeleri ile sorumlu olan kurumlar olarak tanımlanmıştır (Çocuk Yuvaları Yönetmeliği, 1999).

Çocuk yuvasına kabul edilen çocuklar hakkında verilecek önemli kararlar bulunmaktadır. Bu kararlardan ilki burada yaşamaya başlayacak olan çocuğun, gelişimsel olarak olumlu yönde ilerlemesi için çocuğun biyolojik ailesinin ikamet ettiği ilin baz alınmasıdır. Zaten ailesinin evinden ayrılmak zorunda kalan çocuk, ailesinin ikamet ettiği ilden başka bir şehirde bulunan yuvaya yerleştirilirse olumsuz etkilenme süreci daha da artacaktır. Bu sebeple biyolojik aileden gelebilecek herhangi bir risk durumu yok ise çocuk öncelikle ailesi ile aynı il sınırları içerisinde bulunan bir yuvaya yerleştirilmelidir. Yuvaya kabulünde dikkat edilmesi gereken ikinci unsur ise, haklarında koruma kararı verilen çocukların kardeşlik durumlarının değerlendirilmesidir. Kardeşlik bağı bulunan çocuklar olanaklar ölçüsünde aynı kuruma yerleştirilmesi, travmatik bir geçmiş yaşam öyküsüne sahip

olan ve aile bağları zayıf olan çocuklar için bu bağların devamı açısından oldukça önemlidir. Ayrıca çocuklar hayatlarının uzun bir kısmını geçirecekleri bu yuvalarda oldukça iyi şekilde bakılmalıdır, bu sebeple bu kurumlarda çocuklarla çalışacak personellerin çocuklara verecekleri bakım, danışmanlık de rehberlik hizmetleri konusunda bilgi sahibi olmaları ve bu kişilerin işe alım noktasında oldukça iyi şekilde denetlenmeleri, süreç içerisinde de hizmetlerinin izlenmesi gerekmektedir (Küsmez, 2020: 204).

2.1.2. Yetiştirme Yurtları

Yetiştirme yurtları; 13.11.1995 tarih ve 22462 sayılı resmi gazetede yayınlanan “Yetiştirme Yurtlarının Kuruluş ve İşleyişine İlişkin Yönetmeliğin” 2. maddesinde; 13-18 yaş aralığında ya da 18 yaşından büyük olup, korunma kararının devam etmesini gerektiren şartları devam eden çocukların topluma yararlı kişiler olarak yetiştirilmesi, korunması, iş/meslek sahibi yapılması ile görevli olan kuruluşlar olarak tanımlanmıştır (Yetiştirme Yurtlarının Kuruluş ve İşleyişine İlişkin Yönetmelik, 1995).

Farklı sebeplerle, bir aile yanında yaşamını idame ettirmekten mahrum kalan çocuk ve gençlerin topluma uyum sağlama, sosyalleşme süreçlerinde yetiştirme yurtlarının oldukça önemli bir etkisi olmaktadır. Aile bireyleri ya da akrabaları ile iletişimleri kopmuş olan bu çocuk ve gençler için kurum içerisinde kurduğu arkadaşlık ilişkileri oldukça önemli hale gelmiş ve psiko-sosyal durumları açısından kurdukları bu ilişkilerin olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Yetiştirme yurdunda kalma süresinin reşit olunan 18 yaş ile sınırlandırılması gençler açısından bir bocalama süreci yaratmakta olup, ilgili yönetmelikçe gereken durumlarda 18 yaşından sonra da; ortaöğrenimine devam edenler 20, yükseköğrenimine devam edenler ise 25 yaşına kadar kurumda kalabilmekte ve koruma kararları uzatılabilmektedir (Küsmez, 2020: 208).

2.1.3. Çocuk Evleri

05.10.2008 tarih ve 27015 sayılı resmî gazetede yayımlanan “Çocuk Evleri Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelikte”; haklarında korunma ya da bakım tedbiri kararı verilen 0–18 yaş aralığında olup korunmaya ihtiyacı olan çocukları koruyup gözetmek, bir iş/meslek sahibi olmalarına yardımcı olmak, bu çocukları izleyip ve desteklemekle görevli olan, sosyo-kültürel açıdan çocuk yetiştirmeye uygun bölgelerinde tercihen il merkezinde okul ve hastanelere yakın olan apartman ya da müstakil dairelerde olmak üzere 5- 8 arası çocuğun kaldığı evler; çocuk evleri olarak ifade edilmektedir (Çocuk Evleri Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, 2008).

Bu bakım hizmeti, alışlagelmiş geleneksel kurum bakımı hizmetinden oldukça farklı şekilde olsa da tam olarak bir aile içi bakım şekli olarak ifade edilemediği için kurum bakımı başlığının alt başlığı olarak ele alınmıştır. Tüm dünya da olduğu gibi ülkemizde de kurum bakımı modellerine alternatif bulmak için uğraşılan çabalar sonucunda çocuk evleri meydana gelmiştir. Çocuk evleri sistemi ile birden fazla çocuğun koğuş tipi şeklinde kalabalık olarak, ranza tipi yatakhaneli yapılardan ziyade daha az sayıda çocuğun normal bir ev ortamı şartları altında hayatlarını sürdürmeleri tercih edilmeye başlanmıştır (Yazıcı, 2012: 508).

Çocuk evi sistemi ile oluşturulmak istenen model, klasik kurum bakımı modelinden farklılaşmaktadır. Çocuk yuvası, yetiştirme yurdu gibi kurum bakımı modellerinde kalan çocukların sosyal çevreleri tarafından etiketlenmeleri sebebi ile çocuk evleri ile bu durum ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bilinen klasik kurum bakımı ile meydana çıkan

problemlerin kaldırılması, koruma altında bulunan çocukların, bir aile sistemi içerisinde hayatlarını sürdüren çocuklara göre benzer psiko-sosyal gelişim süreçleri geçirmelerini sağlamak üzere hedeflenmiş olan çocuk evleri sistemi ile çok sayıda çocuk yerine daha az çocuk ile oluşturulan gruplar ile her çocuğun kendisine ait bir alana, eşyaya sahip olmaları şeklinde bir düzen kurmak amaçlanmıştır (Yavuz, 2016: 28).

Neticede çocuk evleri hizmet modeline geçiş yapıldığından beri, çocuk evlerinde kalan çocukların yetiştirme yurtlarında kalan çocuklara oranla daha fazla düzeyde akademik başarıya sahip oldukları ve eğitimine devam eden çocuk sayısının arttığı belirtilmiştir. Bu başarının çocuk evlerinin fiziksel yapısının yanında, çocuk sayısının fazla olmaması ile birlikte çocuklarla birebir olarak alakadar olan personelin çok sık rotasyona tabi tutulmaması, mümkün olduğu ölçüde sabit kalarak çocuk evinde kalan çocuklara bağlanma, güven bağı kurma gibi ilişkilerini geliştirmekte ve çocuklar kişisel gelişim açısından da desteklenmesi olarak görülmektedir (Yazıcı, 2012: 514).

2.1.4. Çocuk Destek Merkezleri

29.03.2015 tarih ve 29310 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan “Çocuk Destek Merkezleri Yönetmeliği” ile psiko-sosyal desteğe ihtiyacı olduğu tespit edilen bir çocuğun suça sürüklenmesi, suç mağduru olması, sosyal risklere açık olması sebebi ile hakkında koruma ve bakım tedbiri verilmesi durumunda bu çocuklara geçici süre ile hizmet veren, çocukların bir rehabilite süreci sonrasında biyolojik ailelerine veya yakın sosyal çevrelerine dönüşlerini yapmayı hedefleyen merkezler Çocuk Destek Merkezleri olarak tanımlanmaktadır (Çocuk Destek Merkezleri Yönetmeliği, 2015).

Çocuk destek merkezlerine gelen çocukların bu kuruluşa kabul edilme sebebinin suç ve suça sürüklenme hikayesi, sokakta yaşama, adolesan gebelik, madde bağımlılığı, cinsel istismar gibi travmatik bir yaşam deneyimi olduğu unutulmamalı, bu sebeplerin etkilerinin ve suç, istismar gibi öykülerin ortadan kaldırılması, rehabilite süreçlerinin tamamlanması ile çocuğun mümkün olan en kısa süre içerisinde biyolojik ailesi yanına geri döndürülmesi çocuk destek merkezlerinin temel ana hedef olarak belirlenmiştir ancak çocuğun biyolojik aileye geri dönüş ihtimalinin mevcut olamaması halinde çocuğun durumuna uygun diğer bakım hizmet modellerine havale edilmeleri sağlanır (Hüseyinoğlu, 2017: 18-20).

2.2.ALTERNATİF BAKIM YÖNTEMLERİ

2.2.1. Evlat Edinme

Bir evlat sahibi olmayı dilemek, aile kurma ihtiyacından sonra her birey tarafından istek duyulan bir temennidir. Bazı aileler bir çocuk sahibi olmak için duydukları, hissetleri bu temenni isteği için evlat edinme yöntemini tercih edebilmektedir. Evlat edinme temelinde; biyolojik ailesini kaybetmiş ya da biyolojik ailesi tarafından bakılması ve yetiştirilmesi mümkün olamayan çocuklar için uygun bir aile bütünlüğü sunmak, sağlamak için hukuki, çevresel ve psikolojik olarak sağlanma şeklidir (Küsmez, 2020: 213).

05.03.2009 tarih ve 27170 sayılı resmî gazetede yayınlanan “Küçüklerin Evlat Edinilmesinde Aracılık Faaliyetlerinin Yürütülmesine İlişkin Tüzük” ile evlat edinme işlemleri resmi olarak devam ettirilmektedir.

Aileler çocuk sahibi olamadıklarında bazen yasal olmayan yollarla evlat edinme yöntemine başvurabilmektedirler. Bu durumu önlemek için “Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı” evlat edinme işlemlerini yasal zeminde devam ettirmektedir. Evlat

edinme hizmeti ile ailelerin ve çocukların hayatlarında mevcut olan karşılıklı yoksunluklarını gidermeyi hedeflemektedir. Evlat edinme yöntemi ile evlat edinen ailelerin hissettikleri evlat sevgisi/hasretleri giderilme, psikolojik açıdan ebeveynlik duygularının/tamamlanma hislerinin doyurulması açısından da olumlu etkileri ebeveyn adayları açısından da faydalı olmaktadır (Şenocak, 2005: 210).

Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı da çocukların yüksek yararlarını önceliğine alarak politika gereği tüm olumsuz etkilerin giderilebilmesi açısından da öz ailesinin yanına dönme ihtimali olmayan çocuklara yönelik olarak en uygun bakım hizmeti yönteminin “evlat edinme” olduğu ifade edilmektedir. Bu kapsamda Türk Medeni Kanunu’nun 305. maddesinde belirtilen şartlara sahip olan bireylere, korunma ihtiyacı içerisinde olan çocuklar için bir yıllık geçici bir bakım ve koruma süresinin sonrasında prosedüre uygun olacak şekilde yapılacak inceleme ve değerlendirme sonucunda uygun çocuğu evlat edindirme kapsamında aile ile buluşturmaktadır (ASPB, 2016: 79). Özetle biyolojik ailesi tarafından bakım, koruma ve yetiştirilmesi mümkün olmayan ve korunmaya ihtiyacı olan çocuklardan şartları evlat edinme hizmeti için uygun bulunan çocuklar, evlat edinme yönünde istekleri, resmi sürece uygunlukları mevcut olan çocuklar yüksek yararları düşünülerek uzmanlar tarafından incelenen ve durumları uygun bulunan aday ailelerin yanına evlat edindirme kapsamında yerleştirilmektedir (AÇSHB, 2019: 99).

2.2.2. Koruyucu Aile Modeli

14.12.2012 tarih ve 28497 sayılı resmi gazetede yayınlanan “Koruyucu Aile Yönetmeliği” ile bu hizmetin sınırları belirlenmiştir. Farklı sebeplerle biyolojik aile bireyleri tarafından koruma ve bakımı sağlanamayan ve evlat edinme hizmeti kapsamına alınamayan çocuklar, uzmanlar tarafından yapılan görüşmeler ve sosyal inceleme ile durumları ebeveynlik için uygun bulunarak seçilmiş olan ücretli ya da gönüllü statüde olan kısa/uzun süreli olarak belirlenen ve bakanlığın sürekli denetim ve gözetimi altında olan hizmet modelidir. İlgili kanun ve yönetmeliklerce resmi olarak onayı bulunan ve korunma ihtiyacı olan çocukları toplumsal sorumluluğun paylaşılması ilkesi ile devlet kontrolünde bakımlarını sağlayan ailelere “Koruyucu Aile” denmektedir (AÇSHB, 2019: 99).

Koruyucu aile sistemi, biyolojik aileleri tarafından korunması mümkün olmayan çocukların bakımının ebeveynlik rolü üstlenilerek başka bireyler tarafından yapılması şeklinde ilerlemektedir. Bu hizmet modelinde bahse konu olan çocuk biyolojik aile bireyleri tarafından ihmal ve istismara maruz kalmakta ya da anne veya babası zihinsel problemlere sahip olduğu için çocuğun bakım ve korumasını sağlanma konusunda yetersiz kalmaları ile çocuklarına koruma ve bakım imkanı sunamamakta ise çocuklar koruyucu aile hizmet modelinden faydalandırılır. Koruyucu aile hizmet modelinde evlat edinme gibi çocuğun öz ailesine dönme imkanın olmaması gibi bir durum söz konusu değildir, ilerleyen süreçte biyolojik aileye dönüş ihtimali olabilmektedir (Küsmez, 2020: 211).

Çocukların dünyaya geldikleri biyolojik ebeveynleri tarafından yetiştirilmeleri uygun görülmediği, biyolojik aileleri ile hayatlarını devam ettirmeleri onlar açısından risk oluşturduğu zamanlarda bahse konu olan bu çocukların yuva/yurt gibi kurum bakım hizmetleri altında kalmalarından ziyade, bu kritik süreci, uygun ve destekleyici bir aile ile birlikte sürdürmeleri ve bir tür bakım hizmet modeli olan koruyucu aile hizmetinin bu şekilde

hayatın normal akışında sunulabilmesi, çocuklar açısından daha faydalı olmakta ve en iyi yöntem olarak ifade edilmektedir (Yolcuoğlu, 2009: 51).

Koruyucu aile hizmet modeli ile korunmaya ihtiyacı olan çocuklar, günümüzde şartları her ne kadar iyileştirilmiş olsa kurum bakımından kaynaklanan bir örselenmeye maruz kalmadan, kendilerini psiko-sosyal açıdan destekleyen bir aile yanında, güven bağları kurarak, aile ilişkileri geliştirerek, sevildiği ve aidiyet hissinin olduğu, desteklendiği ve bir güven duygusu hissettiği bir aile ortamı çevresinde hayatlarının devam ettirmektedir. Tüm bu olumlu etkiler koruyucu aile hizmetinin temel dayanağını oluşturmaktadır (Ünal, 2015: 883).

Koruyucu aile hizmet modeli ilgili yönetmelik kapsamında 4'e ayrılmaktadır. Bu ayrıma yapılan sosyal inceleme sonucunda karar verilir;

a) Akraba veya Yakın Çevre Koruyucu Aile Modeli:

Koruma altında bulunan ve koruyucu aile hizmeti kapsamında çocuğun veli ya da vasisi haricinde olan ancak kan bağı bulunan akrabaları veya çocuğun daha önceden de iletişim halinde olup, tanıdığı bakıcısı, komşusu gibi sosyal hayatında bulunan kişiler tarafından sağlanan bakım modelidir.

b) Geçici Koruyucu Aile Modeli:

Hakkında acil koruma kararı gereken veya kurum bakımı hizmet modelinden yararlandırılmamış olan ya da çocuk için planlanmış olan hizmet modellerinden farklı sebeplerle henüz yararlandırılmamış çocuklar için, temel anne baba eğitimleri, koruyucu aile 1. ve 2. kademe eğitimlerini tamamlamış olan aileler tarafından birkaç gün ile maksimum bir ay arasında sağlanan bakım modelidir.

c) Süreli Koruyucu Aile Modeli:

Hakkında bakım tedbiri kararı verilmiş olan ve biyolojik ailesine kısa zaman içerisinde döndürülme durumu olmayan ya da kalıcı olarak bir aile yanına yerleştirilmesi mümkün olmayan çocuklara, tercihen temel anne-baba eğitimleri ile Koruyucu aile 1. kademe eğitimini almış olan kişi ve aileler tarafından sağlanan bakım modelidir.

d) Uzmanlaşmış Koruyucu Aile Modeli

En az lisans eğitimine sahip olan veya eşlerden birinin ilköğretim mezunu olsa dahi temel ana-baba eğitimi, koruyucu aile 1. ve 2. kademe eğitimlerini tamamlamış kişiler tarafından özel zorluk ve ihtiyaç içerisinde bulunan çocuklara sağlanan bakım modelidir (Koruyucu Aile Yönetmeliği, 2012).

2.2.2.1. Koruyucu Aile Tarihçesi

Koruyucu aile hizmeti hakkında ülkemizde yetkili kılınan kurum Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığıdır. Ankara merkezli olan bakanlığın her ilde il Aile ve Sosyal Hizmetler Müdürlükleri bulunmaktadır. İl müdürlüklerine bağlı olarak bu hizmet sunulmaktadır. Geçmişte biyolojik ailelerinin bakımından mahrum kalmış olan ve korunmaya ihtiyacı olan çocukların diğer aileler tarafından bakılıp gözetilmesinin günümüz modern öncesinde mevcut olan şekilleri ise, günümüzdeki koruyucu aile sisteminden oldukça farklı bir boyuttaydı. Geçmiş dönemlerdeki çocuk bakım modellerinin tarih süreci içerisindeki değişimi ile günümüzdeki modern koruyucu aile sistemine ulaşılmıştır (Karatay, 2017: 391).

Ülkemizde yetimhane, sosyo-ekonomik yardımlar, evlat edinme hizmeti, besleme gibi kavramlarla korunmaya ihtiyacı olan çocukların bakım ve gözetimlerinin sağlanması için birçok farklı çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Osmanlı döneminde çocuk koruma sistemi içerisinde korunmaya ihtiyacı olan çocuklar yatılı kurumlar dışında aileler yanında 'besleme-

evlatlık' gibi uygulamalar ile bakılmakta ve gözetilmekteydi ve bu durum Osmanlı toplumunda oldukça yaygın bir şekilde varlığını sürdürmekteydi (Ortaylı, 2000: 16).

Cumhuriyet dönemi ile modernleşmeye başlanmış ve korunmaya ihtiyacı olan çocuklara ilişkin yasal düzenlemeler ve kurumsallaşma başlamıştır. Yaşamakta olduğumuz modern toplumda denetim ile devam ettirilen “koruyucu aile” sisteminin temel kökenleri bahse konu olan bu modern öncesi dönemdeki yapılara kadar gitmektedir. İlerleyen süreçte ise koruyucu aile hizmeti temel alınarak modern öncesi dönemde yaygın olan çocuk koruma sistemi içerisindeki yetimhane sistemi şeklinde olan büyük yatılı kurumların yetersizliğine olan eleştiri sebebi ile aile yanında bakım modeli olan koruyucu aile, alternatif bir hizmet olarak meydana gelmiştir. Çünkü bu yeni bakım sistemi ile toplum içerisinde yaygın olarak baş gösteren “*besleme, evlatlık veya ahretlik*” gibi uygulamalar profesyonellikten uzak olduğu için modern şekilde yeniden bir düzeye taşınmıştır (Karatay, 2017: 394).

19. yüzyılda kentlerde yaşayan ve genel olarak orta sosyo ekonomik düzeye sahip olan ailelerin yakın ikametlerde bulunan köylerden sosyo-ekonomik durumu iyi olmayan ailelerin kız çocuklarını evlat edindiklerini ve ev içi hizmet işlerinde kullandıklarını, asıl amacın bu çocukların bakım ve korumasını sağlamak olmasına rağmen bu tür uygulamaların iyi düzeyde sürdürülemediği, bu tür kural dışı evlatlık uygulamalarının genel olarak çocukların sömürüsüne odaklı olduğunu, evlat edinilen çocuklara kendi çocukları gibi yaklaşan aile sayısının oldukça az olduğu açıklanmaktadır (Ortaylı, 2000: 127).

Evlatlık kurumunun dini açıdan kabul görmemesi hane içi “besleme” uygulamasının Osmanlı toplumunda yaygınlaşmasının önemli bir nedenidir. Besleme uygulaması; korunmaya ihtiyaç duyan çocukların evlatlık yerine, iş akdi uygulaması ile başka ailelerin yanına verilmeleri sağlanmıştır. Bu uygulama ile yoksul aile çocukları sosyo-ekonomik düzeyi iyi olan ailelerce çocukların para karşılığında ev içi hizmet işlerinde yaygın şekilde kullanıldığı belirtilmiş olup bu sistemi “koruyucu aile” ile ifade edilmiştir (Kurt, 1992: 549).

1. Dünya Savaşı sebebi ile kimsesiz korunmaya muhtaç olan çocuk sayısındaki artışta yaşanan sorun için üretilen ‘darüleytamlar’ genel olarak erkek çocukları içerisine almış, kız çocuklarının devlet bakımı altında koruması az sayıda olmuştur. Darüleytamlara kız çocuklarını yerleştirilmek yerine bu çocuklar daha çok evlatlık kapsamında aile yanına yerleştirilmiş, iyi niyetle yapılan bu çalışma zamanla bu kız çocuklarının ev içi işlerin yaptırıldığı yapılara dönüşmüştür. Cumhuriyet döneminde bu çocukların bakım ve korumaları ancak yasal bir düzen içerisine alınmıştır, korucuyu aile uygulamaları 1950’li yıllarda Türkiye’nin yapısına uyum sağlatılmaya çalışılmıştır (Koşar, 1992: 72).

1960’lı yıllara kadar toplumun korunmaya ihtiyacı olan çocuklar için geliştirdiği ‘besleme-evlatlık’ kurumu, yenedünya düzenin de gelişen formlar ile geleneksellikten uzaklaşarak ulaşılmaması istenen profesyonel koruyucu aile sistemine karşı bir mesafe/karşı koyuş şeklinde kendisini göstermiştir. Bu karşı duruşun temel sebebinin ise korunmaya ihtiyacı olan çocuğun ev içerisine kabulünün ya evlatlık şeklinde ya da bakıcı-hizmetçi şeklinde olması, kendilerine benzemesi gerektiği gibi kültürel kodlar mevcuttu. Modern koruyucu aile sistemi ise bu durumun aksine, daha gelişmiş bir bilinç yapısı gerektirmekte olup, haneye kabul edilen bu çocuğun kendilerine benzemesi değil, farklılığının kabul edilmesi, başka bir ailenin biyolojik çocuğu olduğunun kabul edilmesi, onun korunup kollanma sürecinde de hizmet kapsamında çocuğun ihtiyaçlarını karşılamak için devlet tarafından kendilerine verilen ekonomik yardımın olması ve çocuğun biyolojik ailesi ile de

iletişiminin devam etmesini gerektirmektedir. Bu sebeple bu sitenin Türkiye' nin kültürel koşullarında gerçekleşmesinin yavaş olmaktadır.

Hali hazırda kullanılan koruyucu aile modeli; direkt aileler arasında değil, koruyucu aile olmak isteyen gönüllü aileler ile kamu kurumları arasında yapılan düzenlemelerdir. Bu düzenlemelerde çocuğun menfaati gözetilerek, gönüllü olan koruyucu aileye sunulan hizmetlerin yanı sıra, koruyucu aileye ihtiyaç duyan çocuğun psiko-sosyal gelişiminin desteklenmesi için uzman personellerce izlenmesi ve biyolojik ebeveynleri ile olan ilişkisinin devamlı hale getirilmesi gibi farklı özellikler sunmaktadır, özetle sistemin asıl amacı çocuğun yüksek yararının gözetilmesi ve aile ilişkilerinin sürekli hale getirilmesidir (Kurt, 1992: 550).

Türkiye'de koruyucu aile konusundaki yasal düzenlemenin başlangıcı 1926 tarihli Medeni Kanunun ile başlamış olup kanunda; çocukların korunup gözetilmesi için hükümler belirtilmiştir. Medeni Kanun anne ve babanın bakım ve sorumluluk görevini yerine getirmemesi durumunda çocuğu korumak amacıyla biyolojik aile yanından alınmasına ve gerektiği durumlarda velayetin alınabilmesini, çocuğun yatılı bir kuruluşa yerleştirilebilmesine ilişkin olarak kararlar verebilir (Karatay, 2017: 400).

Türkiye'de mevcut durumda korunmaya ihtiyacı olan çocuklara yönelik olarak kurumsal bakım hizmetlerinin yetersiz seviyede kaldığı, bu hizmetlere ek olarak koruyucu aile hizmetinin yaygınlaştırılmasının çocuk açısından daha uygun olduğu yönünde yapılan görüşmeler bu alana yönelik olarak çalışmaların başlatılmasını sağlamıştır. Geçmiş düzendeki beslemelik anlayışından uzak olarak koruyucu ailelik konusunda yeni bir düzen kurmanın gereği ile uygun ailelerin incelenmesi, çocuk ile koruyucu ailesi ile uyum sürecinin desteklenmesi, çalışmaların yapılabilmesi için sosyal hizmet elemanın bulunması, çocukların biyolojik aile bağlarının sürdürülmesini sağlamak ve koruyucu aileye bakım için ücret ödenmesini sağlamak temel unsurlar haline getirilmiştir. 1961 yılında bu alana yönelik olarak meslek elemanı üretmek için eğitimler düzenlenmiş ve aynı yılın Haziran ayında Türkiye'de ilk koruyucu aile uygulaması başlatılmış, Ankara'da pilot çalışma olarak başlatılan koruyucu aile hizmeti yaygınlaştırılarak bütün illerde oluşmaya başlamış olup halen devam etmektedir (Kahraman, 2007: 35-37).

2019 yılı içerisinde koruyucu aile hizmeti kapsamında; 1.272 koruyucu aileye 1.563 çocuğun yerleştirilme işlemi yapıldığı görülmüş olup, koruyucu aile hizmetinden faydalanan çocuk sayısı toplam 7.259 olmuştur (AÇSHB, 2019).

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Yetiştirme yurdu, çocuk destek merkezleri gibi yatılı bakım ve sosyal rehabilitasyon hizmeti sağlayan kurumlarda büyüyen korunmaya ihtiyacı çocuklar, kurum bakımında yaşadıkları örselenmeler, anne baba rolündeki eksiklikler nedeni ile sorumluluk alma, sosyalleşme, girişkenlik, benlik gelişimi gibi kişilik gelişimi konusundaki becerilerden, aile bağları, güvenli bağlanma gibi ilişkilerden yoksun kalmaktadır (Şenocak, 2006: 184).

Kışla tipi büyük yatılı kurumların bir diğer olumsuz etkisi ise bebeklerin sevgisizlik, ilgisizlik ve temas yoksunluğu sebebi ile ölüm oranlarının oldukça yüksek olmasıdır. Korunmaya ihtiyacı olan çocukların için geliştirilen koruyucu aile hizmeti ile hayatlarının kritik dönemlerini bir aile ortamında fiziksel temas, ilgi ve sevgi ile büyüyen bebeklerin ölüm oranında düşme yaşandığı, hayatlarının sonraki dönemlerinde de daha huzurlu, bağ kurabilen, güven ilişkileri geliştiren bireyler olarak geliştikleri belirtilmektedir. Koruyucu aile sistemi;

korunmaya ihtiyacı olan çocukların sağlıklı gelişimi için kurum bakımına karşı en uygun alternatif bakım hizmeti şeklidir. Ülke olarak geleceğimizin teminatı olan çocukların geleceğe daha sağlam koşullarda yetişebilmesi için bu alana yönelik stratejik hedeflerin belirlenmesi, sosyal politikaların ve koruyucu aile hizmeti konusundaki farkındalık çalışmalarının artırılması gerekmektedir (Tezel, Demirel ve Kaya, 2018: 33).

Korunma ihtiyacı ile yatılı kuruluşlara kabul edilen ve koruyucu aile hizmet modelinden yararlandırılan çocuklar bu kuruluşa gelmeden önceki yaşantılarında maruz bırakıldıkları; sağlıksız bir gebelik dönemi, uygun olmayan yaşam şartları, yetersiz beslenme, ilgi sevgi ve uyaran eksikliği, fiziksel, sözel ve psikolojik şiddete maruz kalma, istismar ve ihmal mağduru olma gibi sorun öykülerine sahip olabilmektedir. Ciddi travmatik süreçler yaşayan bu çocukların geçmiş yaşam deneyimleri gelecek yaşantılarında önemli sorunlar haline dönüşebilmektedir. Koruyucu aile adayları da bu travmatik süreçlerin çocukta meydana getireceği etkilerden yeteri kadar bilgi sahibi olamaması halinde koruyucu aile hizmeti sektöre uğramakta ve süreç gerilmesi yaşanmaktadır. Bu sebeple koruyucu aile olmayı talep eden adayların vicdani unsurlar ve gönüllülük üslubu dışında, sosyal sorumluluk anlayışı içerisinde profesyonel bir yaklaşım içerisinde olması gerekmektedir (Karataş, 2017: 87).

Sosyal devlet anlayışı ile çocuğun korunması konusunda kamunun rolünü ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılmıştır. Biyolojik ailesi tarafından korunmayan, bakım süreci iyi şekilde sağlanmayan çocuklar için alternatif bakım türleri devreye girmiştir. Alternatif bakım türleri arasında ise öncelik ilk olarak aile yanında bakım türlerine verilmelidir. Bir alternatif bakım türü olan koruyucu aile uygulamasının geliştirilebilmesi için bu hizmet hakkında yeterli düzeyde tanıtım çalışmalarının yapılması, yasal düzenlemelerin uygulama üzerindeki eksiklikleri ve güçlüklerinin belirlenmesi, bu sürecin daha profesyonel bir anlayış içerisinde değerlendirilmesi, bu alanda sahada çalışan meslek elemanlarının koruyucu aile hizmeti konusundaki eğitim süreçlerinin desteklenerek güçlendirilmelerinin sağlanması, ayrıca koruyucu aile hizmeti veren ailelere, bu konularda başa çıkma konusunda desteklenmeleri sağlanarak daha donanımlı olmaları konusunda eğitilmeleri ve eğitilmiş meslek elemanları tarafından yönlendirici şekilde denetlenmelerin yapılması gerekmektedir (Karataş, 2007:7).

Tüm devletler iyi yetişmiş, sorumluluk sahibi, biyo-psiko-sosyal açıdan gelişmiş bir beşeri sermayenin kalkınma ve gelişim düzeyini belirleyen en önemli etken olduğunun bilincindedir. Bunun için içerisinde bulunduğu sosyal çevreden kaynaklanan istismar, ihmal gibi konularda yaşanan durumlar sebebi ile dezavantajlı konumda olan korunmaya ihtiyacı olan çocukların yaşadığı travmalar, uyaran eksiklikleri sebebi ile ileriki hayatlarında yaşamaları muhtemel olan gelişim geriliği, davranış sorunları, mental problemlere karşı eğitim, sağlık, güvenlik gibi temel ihtiyaçlarının uygun bir ortamda karşılanması sosyal devlet olmanın gereklerindedir (Erdal, 2014: 190).

Dünya üzerinde bulunan bütün çocukların fiziksel, zihinsel, ruhsal ve toplumsal gelişimine destek sağlayan bir yaşam düzeyine sahip olma hakkı mevcuttur. Biyolojik ailesi tarafından bu desteği göremeyen korunmaya ihtiyacı olan çocukların bakım ve gözetimi kanunlar ve yönetmeliklerce kurulmuş olan kuruluşlarda ilgili yasal prosedüre uygun olarak devlet denetiminde olan uygun görülmüş koruyucu ailelerce yapılabilmektedir. Koruyucu aile hizmeti ile korunma ihtiyacı içerisinde olan bir çocuğun uygun aile ortamı içerisinde desteklenmesi gönüllü olarak ya da ücret karşılığında yapılabilir. Bu ücrete ilişkin esaslar bahse konu olan hizmete yönelik yönetmelikle düzenlenmiştir. Hakkında bakım tedbiri

verilmiş olan korunmaya ihtiyacı olan bu çocukların kurum bakımından ziyade aile temelli bakım modeli olan hizmet modellerinden yararlandırılmaları tercih edilmektedir. Çocukların aile yanında bakımı ülkemizde de temel bir politika olarak benimsenmeli, uygulamalar bu politika üzerinden devam ettirilmelidir. Biyolojik aile yanında bakımı mümkün olmayan çocuklar için en iyi alternatif seçeneği aile yanında bakım modelleri olduğu ifade edilmeli, çalışmalar bu konu üzerinden yapılmalıdır (Karataş, 2007: 16).

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Yetiştirme yurdu, çocuk destek merkezleri gibi yatılı bakım ve sosyal rehabilitasyon hizmeti sağlayan kurumlarda büyüyen korunmaya ihtiyacı çocuklar, kurum bakımında yaşadıkları örselenmeler, anne baba rolündeki eksiklikler nedeni ile sorumluluk alma, sosyalleşme, girişkenlik, benlik gelişimi gibi kişilik gelişimi konusundaki becerilerden, aile bağları, güvenli bağlanma gibi ilişkilerden yoksun kalmaktadır (Şenocak, 2006: 184).

Kışla tipi büyük yatılı kurumların bir diğer olumsuz etkisi ise bebeklerin sevgisizlik, ilgisizlik ve temas yoksunluğu sebebi ile ölüm oranlarının oldukça yüksek olmasıdır. Korunmaya ihtiyacı olan çocukların için geliştirilen koruyucu aile hizmeti ile hayatlarının kritik dönemlerini bir aile ortamında fiziksel temas, ilgi ve sevgi ile büyüyen bebeklerin ölüm oranında düşme yaşandığı, hayatlarının sonraki dönemlerinde de daha huzurlu, bağ kurabilen, güven ilişkileri geliştiren bireyler olarak geliştikleri belirtilmektedir. Koruyucu aile sistemi; korunmaya ihtiyacı olan çocukların sağlıklı gelişimi için kurum bakımına karşı en uygun alternatif bakım hizmeti şeklidir. Ülke olarak geleceğimizin teminatı olan çocukların geleceğe daha sağlam koşullarda yetişebilmesi için bu alana yönelik stratejik hedeflerin belirlenmesi, sosyal politikaların ve koruyucu aile hizmeti konusundaki farkındalık çalışmalarının artırılması gerekmektedir (Tezel, Demirel ve Kaya, 2018: 33).

Korunma ihtiyacı ile yatılı kuruluşlara kabul edilen ve koruyucu aile hizmet modelinden yararlandırılan çocuklar bu kuruluşa gelmeden önceki yaşantılarında maruz bırakıldıkları; sağlıksız bir gebelik dönemi, uygun olmayan yaşam şartları, yetersiz beslenme, ilgi sevgi ve uyaran eksikliği, fiziksel, sözel ve psikolojik şiddete maruz kalma, istismar ve ihmal mağduru olma gibi sorun öykülerine sahip olabilmektedir. Ciddi travmatik süreçler yaşayan bu çocukların geçmiş yaşam deneyimleri gelecek yaşantılarında önemli sorunlar haline dönüşebilmektedir. Koruyucu aile adayları da bu travmatik süreçlerin çocukta meydana getireceği etkilerden yeteri kadar bilgi sahibi olamaması halinde koruyucu aile hizmeti sekteye uğramakta ve süreç gerilmesi yaşanmaktadır. Bu sebeple koruyucu aile olmayı talep eden adayların vicdani unsurlar ve gönüllülük üslubu dışında, sosyal sorumluluk anlayışı içerisinde profesyonel bir yaklaşım içerisinde olması gerekmektedir (Karataş, 2017: 87).

Sosyal devlet anlayışı ile çocuğun korunması konusunda kamunun rolünü ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılmıştır. Biyolojik ailesi tarafından korunmayan, bakım süreci iyi şekilde sağlanmayan çocuklar için alternatif bakım türleri devreye girmiştir. Alternatif bakım türleri arasında ise öncelik ilk olarak aile yanında bakım türlerine verilmelidir. Bir alternatif bakım türü olan koruyucu aile uygulamasının geliştirilebilmesi için bu hizmet hakkında yeterli düzeyde tanıtım çalışmalarının yapılması, yasal düzenlemelerin uygulama üzerindeki eksiklikleri ve güçlüklerinin belirlenmesi, bu sürecin daha profesyonel bir anlayış içerisinde değerlendirilmesi, bu alanda sahada çalışan meslek elemanlarının koruyucu aile hizmeti konusundaki eğitim süreçlerinin desteklenerek güçlendirilmelerinin sağlanması, ayrıca

koruyucu aile hizmeti veren ailelere, bu konularda başa çıkma konusunda desteklenmeleri sağlanarak daha donanımlı olmaları konusunda eğitilmeleri ve eğitilmiş meslek elemanları tarafından yönlendirici şekilde denetlenmelerin yapılması gerekmektedir (Karataş, 2007:7).

Tüm devletler iyi yetişmiş, sorumluluk sahibi, biyo-psiko-sosyal açıdan gelişmiş bir beşeri sermayenin kalkınma ve gelişim düzeyini belirleyen en önemli etken olduğunun bilincindedir. Bunun için içerisinde bulunduğu sosyal çevreden kaynaklanan istismar, ihmal gibi konularda yaşanan durumlar sebebi ile dezavantajlı konumda olan korunmaya ihtiyacı olan çocukların yaşadığı travmalar, uyarıcı eksiklikleri sebebi ile ileriki hayatlarında yaşamaları muhtemel olan gelişim geriliği, davranış sorunları, mental problemlere karşı eğitim, sağlık, güvenlik gibi temel ihtiyaçlarının uygun bir ortamda karşılanması sosyal devlet olmanın gereklerindedir (Erdal, 2014: 190).

Dünya üzerinde bulunan bütün çocukların fiziksel, zihinsel, ruhsal ve toplumsal gelişimine destek sağlayan bir yaşam düzeyine sahip olma hakkı mevcuttur. Biyolojik ailesi tarafından bu desteği göremeyen korunmaya ihtiyacı olan çocukların bakım ve gözetimi kanunlar ve yönetmeliklerce kurulmuş olan kuruluşlarda ilgili yasal prosedüre uygun olarak devlet denetiminde olan koruyucu ailelerce yapılabilmektedir. Koruyucu aile hizmeti ile korunma ihtiyacı içerisinde olduğu tespit edilen bir çocuğun uygun aile ortamı içerisinde desteklenmesi gönüllü olarak ya da ücret karşılığında yapılabilir. Bu ücrete ilişkin esaslar bahse konu olan hizmete yönelik yönetmelikle düzenlenmiştir. Hakkında bakım tedbiri verilmiş olan korunmaya ihtiyacı olan bu çocukların kurum bakımından ziyade aile temelli bakım modeli olan hizmet modellerinden yararlandırılmaları tercih edilmektedir. Çocukların aile yanında bakımı ülkemizde de temel bir politika olarak benimsenmeli, uygulamalar bu politika üzerinden devam ettirilmelidir. Biyolojik aile yanında bakımı mümkün olmayan çocuklar için en iyi alternatif seçeneği aile yanında bakım modelleri olduğu ifade edilmeli, çalışmalar bu konu üzerinden yapılmalıdır (Karataş, 2007: 16).

KAYNAKÇA

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2016). 2016 Yılı Faaliyet Raporu. Erişim Adresi:[Http://Sgb.Aile.Gov.Tr/Data/5434f307369dc31d48e42dc5/2016_Faaliyet_Raporu.Pdf](http://Sgb.Aile.Gov.Tr/Data/5434f307369dc31d48e42dc5/2016_Faaliyet_Raporu.Pdf)

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2019). 2019 Yılı Faaliyet Raporu. ErişimAdresi:https://Ailevecalisma.Gov.Tr/Media/49934/Acshb_2019_Yili_Faaliyet_Raporu.Pdf

Çocuk Yuvaları Yönetmeliği. (1999, 7 Ocak). Resmi Gazete (Sayı: 23576). Erişim Adresi:<https://Www.Mevzuat.Gov.Tr/Mevzuat?Mevzuatno=4436&Mevzuattur=7&Mevzuattertip=5>

Demir, D. (2004). Yetiştirme Yurdu Gençliği Ve Din Eğitimi. Düşünce Kitabevi.

Doğan, R. (2013). Bir Koruma Tedbiri Olarak Koruyucu Aile Kurumu Ve Koruyucu Aile Yönetmeliği. *Ankara Barosu Dergisi*, (2).

Elmacı, D. Türkiye’de Koruma Altındaki Çocuklara Yönelik Çocuk Koruma Kuruluşlarındaki Değişimler. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 33-59.

Erdal, L. (2014). Türkiye’de Sosyal Politika Ve Koruyucu Aile Hizmet Modeli. *Sosyoekonomi*, 22(22).

Hüseyinoğlu, S. (2017). Korunmaya Muhtaç Çocukların Korunma Altına Alınma Nedenleri: İstanbul Örneği (Yüksek Lisans Tezi). T.C. Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

İlber Ortaylı, Osmanlı Toplumunda Aile, (İstanbul: Pan Yayıncılık 2000), S.126.

Kahraman, F. (2007). *Türkiye'de Çocuk Refahı Alanında Koruyucu Aile Hizmeti (Sakarya ve Kocaeli Örneği)* (Master's Thesis, Sakarya Üniversitesi).

Karatay, A. (2017). Türkiye'de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi Ve Bugünü. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 389-427.

Koruyucu Aile Yönetmeliği. (2012, 14 Aralık). Resmi Gazete (Sayı: 28497).

Kurt, A. (1992). Tanzimat Döneminde Koruyucu Aile Müesseseleri. *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, 548-567.

Küsmez, B. Korunma İhtiyacı Olan Çocuklar İçin Kurumsal Ve Alternatif Hizmet Modelleri: Bir Değerlendirme. *International Journal Of Social And Humanities Sciences*, 4(3), 201-225.

Nesrin Güran Koşar, Sosyal Hizmetlerde Aile Ve Çocuk Refahı Alanı, 2. Baskı, Kendi Yayını, (Ankara: Mn Ofset, 1992),

Sosyal Hizmetler Kanunu T.C. Resmi Gazete. 27.05.1983 Sayı: 18059.

Şenocak, H. (2006). Korunmaya Muhtaç Çocuklara Sağlanan Bakım Yöntemleri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (51), 177-228.

Tamamlama, S. H. L., & Karataş, D. Sosyal Hizmette Uygulama Alanları.

Tuncer, B., & Erdoğan, T. (2018). Korunmaya Muhtaç Çocuklar Ve Korunmaya Muhtaç Çocuklara Sağlanan Bakım Yöntemleri. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (Ibad)*, 3(2), 515-527.

Ünal, V. (2015). Düünden Bugüne Kültürümüzde Koruyucu Aile Hizmetleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Turkish Studies (Elektronik)*, 10(6), 875-900.

Üstüner, S., N. Erol, Z. Şimşek (2005) "Koruyucu Aile Bakımı Altındaki Çocukların Davranış Ve Duygusal Sorunları". *Çocuk Ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*. 12 (3), S: 130-140

Yavuz, C. (2016). Korunmaya Muhtaç Çocukların Koruma Ve Bakım Altına Alınma Nedenleri (Yüksek Lisans Tezi). T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Yazıcı, E. (2012). Korunmaya Muhtaç Çocuklar Ve Çocuk Evleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 499-525.

Yetiştirme Yurtlarının Kuruluş Ve İşleyişine İlişkin Yönetmelik. (1995, 13 Aralık). Resmi Gazete (Sayı: 22462). Erişim Adresi: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/uploads/chgm/uploads/pages/yonetmelikler/yetistirme-yurtlarinin-kurulus-ve-isleyisine-iliskin-yonetmelik.pdf>

Yolcuoğlu, İ. G. (2009). Türkiye'de Çocuk Koruma Sisteminin Genel Olarak Değerlendirilmesi. *Aile Ve Toplum Dergisi*, 5(18), 43-57. Erişim Adresi: [Http://dergipark.gov.tr/download/article-file/197984](http://dergipark.gov.tr/download/article-file/197984)

ŞİDDETE MARUZ KALAN KADINLARA SUNULAN HİZMETLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Sinem HALİBOĞLU

¹ Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Politika ve Sosyal Hizmetler Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, 0000-0002-1805-8089

ÖZET

Aile içi şiddet bütün toplumlar için oldukça önemli bir problemdir. Dünya'nın birçok yerinde şiddet kavramı araştırmalara konu olmuş bir olgudur. Aile içi şiddet; nesiller arasında aktarılan, yalnızca şiddet mağduru olan kişiyi değil, şiddeti gören, bu duruma tanık olan bireylerinde psikolojisini, özellikle çocukların psikolojik ve sosyal gelişimine oldukça etki etmektedir. Şiddetin şiddeti doğurduğu yadsınamaz bir gerçeklik olup; çocukluk döneminde aile içi şiddete maruz olan veya bu duruma şahit olan bireylerin yetişkinliklerinde kendi aile bireylerine şiddet uyguladığı, bu durumu aile içinde öğrendiği bir gerçektir. Kadın sığınma evinde kalan kadınlarla yapılan araştırmalar da şiddet mağduru olan kadınların birçoğunun çocukken de şiddete maruz kaldıkları ve öğrenilmiş bir davranışla sorunlarına şiddet yolu ile çözüm aradıkları, kendi çocuklarına da şiddet uyguladıkları bilinmektedir. Küçüklük dönemlerinde şiddet mağduru olan ya da bu şiddete tanık olan bireylerin, yetişkinlik dönemlerinde şiddet uygulayan bireyler haline dönüşmeleri, hayatlarının içine şiddet olgusunun yerleşmiş olması muhtemel bir sorun olarak karşımıza çıkmakta, şiddetin kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu şiddet zincirinin ve döngüsünün kırılması, şiddetsiz bir toplumun var olması için her bireye sorumluluk düşmektedir.

Aile içi şiddet toplumsal yaşantı içerisinde en çok kadınları etkileyen bir problemdir. Birçok türü olan şiddet; fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan birden çok problemlere neden olmaktadır. Bedensel sakatlıklar, cinsel yolla bulaşan hastalıklar, kişilerde değersizlik hissi, intihar eğilimi, travma sonrası stres bozukluğu, ruhsal çöküntü hali, kaygı bozukluğu, farklı türlerde madde bağımlılığı gibi psikolojik sorunlar bu problemler arasındadır. Yaşanan şiddet neticesinde kadınların genel sağlık durumu bozulmakta, yaşam kalitelerinde azalma, yaşamdan keyif alamama gibi olumsuz durumlar yaşanmaktadır.

Dünya üzerinde milyarlarca kadının şiddet mağduru olduğu bilinmekte ancak birçok farklı sebeple bu durum gizlenmeye çalışılmaktadır. Şiddet mağduru olan kadınlar ise resmi kurumlar (kolluk kuvvetleri, aile mahkemeleri, savcılık vb.) ya da şikayet mekanizmaları (CİMER, 183 İhbarı, KADES vb.) aracılığı ile koruyucu ve önleyici tedbirler talep edebilmektedir. Yapılan bu çalışmada da şiddet ve kadın olgusu, şiddete maruz kalmış kadının başvuru yapabileceği kurumlar, aile içi şiddet mağduru olan kadınlara yönelik hizmetlerin içeriğinden ayrıntılı olarak bahsedilmiş olup, bu çalışmanın okuyuculara şiddete maruz kalan kadınlara sunulan hizmetler hakkında genel bir bakış açısı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. GİRİŞ

Aile içi şiddet konusu bütün dünya ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de oldukça önemli bir yere sahip olan problemlerden biridir. Yaklaşık 20 yıldır, dünyanın birçok yerinde, şiddet konusu ile ilgili çok sayıda yapılmış araştırma mevcuttur. Tüm bu çalışma sonuçlarına göre kadınların partnerleri veya eşleri tarafından şiddete maruz kalma oranının % 10-69 aralığında bir değer olduğu tespit edilmiştir. Aile içi şiddet; nesiller arasında aktarılmakta ve yalnızca şiddete uğrayan bireyi değil, şiddete şahit olan bireylerinde psikolojisini, özellikle çocukların psikolojik ve sosyal gelişimine etki etmektedir. Çocukluk yaşantısında aile yaşantısı içerisinde şiddet mağduru olan ya da tanık olan bireylerin kendi yetişkinlik dönemlerinde kendi ailelerinde şiddete daha fazla yöneldiği bilinmektedir. Kadın sığınma evlerinde kalan ve şiddet mağduru olan kadınların birçoğunun çocukken de şiddet gördüğü ve sonradan kendi çocuklarına da şiddet uyguladığı bilinmektedir. Küçüklükte şiddet mağduru olma veya şahit olma durumunu yaşayanların büyüdükları zaman şiddet uygulayan bireyler haline gelmeleri oldukça olasıdır (Vahip ve Doğanavşargil, 2006:108-110).

Aile içi şiddet toplumsal olarak kadınları oldukça etkileyen önemli bir problemdir. Şiddet kadınlarda fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan problemlere neden olmaktadır. Bedensel sakatlıklar, cinsel yolla bulaşan hastalıklar, intihar eğilimi, travma sonrası stres bozukluğu, depresyon, kaygı bozukluğu, alkol/ madde bağımlılığı gibi psikolojik sorunlar bu problemler arasındadır. Yaşanan şiddet neticesinde kadınların genel sağlık durumu bozulmakta, hayat kalitelerinde azalma, yaşamdan keyif alamama gibi olumsuz durumlar yaşanmakta ve sağlık hizmeti kullanma oranları istemsizce yükselmektedir. Yapılan araştırmalarda kadınların %20 ile 30'unun yaşantılarının bir kesitinde eşi ya da partneri tarafından şiddete maruz kaldığı ifade edilmektedir (Efe ve Ayaz, 2010: 25).

“Türkiye’de yapılan çalışmalarda ise, kadınların %26-58’nin fiziksel şiddete uğradığı, kadının aile içinde her türlü şiddete (dövülme, küçümsenme, istismar, tecavüz) maruz kaldığı tespit edilmiştir. Dünyada milyonlarca kadının şiddete maruz kaldığı bilinmekte, ancak gelenekler, kadının statüsünün düşük olması ve ekonomik özgürlüğünün olmaması gibi nedenlerle kadına yönelik şiddet çoğunlukla gizli tutulmaktadır” (KSGM, 2009: 46).

1. TÜRKİYE’DE KADIN

Türkiye’de kadınların işgücüne katılım ve istihdam oranlarında son dönemlerde olumlu görünen değişimler gelişmeler olsa da bu oran oldukça düşük düzeylerde seyretmektedir. Bahse konu olan bu oranlarda cinsiyetler arasında büyük farklılıklar gözlenmektedir. Köyden kente göç, eğitim seviyesi, cinsiyete dayalı iş bölümü, eşit olmayan ücret, çocuk bakımı konusunda yetersiz kalınan yasal düzenlemeler ve kurumsal yetersizlikler gibi etkenler kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük kalmasında önemli etkenlerdir. Bununla beraber son yıllarda kadınlara yönelik olan istihdamı teşvik politikaları genel çerçevede kadınların eğitimlerinin artırılması, çalışma sisteminde esnek saatlerin artırılması, iş-aile yaşamında uyumlaştırma politikaları üzerinde yoğunlaştığı, kadın girişimcilik hareketinin de desteklendiği, bunun artırılmasına yönelik teşvik edici politikaların geliştirildiği görülmektedir (Sümer, 2015: 1).

Osmanlı döneminde kadınlar tarla ve ev işlerinde, küçük aile işletmelerinde ücretsiz olarak çalışmış, milli mücadele yıllarında erkeklerin çoğunluğunun cepheye olmasından dolayı, kadınlar zorunlu olarak erkeklerin yaptığı işleri yaparak çalışma hayatındaki

boşlukları doldurmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında ise kadın çalışma hayatında farklılık görülmemekle birlikte bazı düzenlemeler yapıldığı görülmüştür (Altınova, 2020: 35).

Türkiye Cumhuriyeti, geçmişten günümüze kadınının statüsü ve toplumsal yapı içerisinde güçlenmesi konusundaki çalışmaları kapsamında dünya üzerinde özgün bir tarihsel özelliكتedir. 1924 yılında kabul edilen, “*Tevhid-i Tedrisat Kanunu*” sayesinde eğitim tek çatı altında toplanmış, kadın ve erkeğe eşit eğitim imkânları sunulmuştur. Akabinde 1926 yılında yürürlüğe giren “*Türk Medeni Kanunu*” sayesinde kadının sosyal yaşantısı düzenlenmiş ve kadına temel haklar verilmiş, hem aile hem de toplum içerisinde kadının yasal statüsü pozitif yönde değişmiştir. 1930’lu yıllarda kadın çalışanların hakları ile ilgili düzenlemeler yapılmış, 1934 yılında ise seçme ve seçilme hakkı kazanmıştır (Başbakanlık, 2008: 13).

2. ŞİDDET OLGUSU

Yaklaşık son 15-20 yıl içerisinde, dünyanın birçok bölgesinde, şiddet konusunda oldukça çok araştırma yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda aile içi şiddetin kuşaktan kuşağa geçtiği, sadece şiddete maruz kalan bireyi değil, şahit olan bireylerin özellikle çocukların psiko-sosyal gelişimini etkilediği ifade edilmektedir. Çocukluk yaşantısında kendi ailesi içerisinde şiddet mağduru olan hatta buna tanık olan bireylerin kendi yetişkinlik süreçlerinde kendi aile bireylerine şiddet uygulama oranlarının daha fazla olduğunu belirleyen araştırmalar mevcuttur. Türkiye’de kadın sığınma evlerinde şiddet görme sebebi ile kalan kadınların birçoğunun çocukluk döneminde kendi ailesinden şiddet gördüğü ve sonraki süreçte kendi çocuklarına karşı fiziksel şiddet uyguladığı belirtilmiştir. Aile içi şiddet sadece kendi başına tek olgulardan meydana gelmez, bunun tam aksine; nesilden nesile aktarılmış, birikmiş sistemin birer parçasıdır. Erkeğin kadından üstün tutulduğu, erkek ve kadın rollerinin sert bir şekilde birbirinden ayrı tutulduğu toplumlarda kadınların istismara daha sık maruz kaldıkları bilinmektedir. Tüm bunlar şimdilerde yaşanan ve yaşanması muhtemel olan trajedilere örnektir. Diğer bir söylem ile babadan oğula geçen şiddet, anneden kıza mağduriyet olarak geçer ve şiddet ile mağduriyet bu şekilde nesilden nesile taşınır (Vahip ve Doğanavşargil, 2006: 113).

“Şiddet, sahip olunan güç veya kudretin, yaralanma ve kayıpla sonlanan veya sonlanma olasılığı yüksek bir biçimde bir başka insana, kendine, bir gruba veya bir topluma karşı tehdit yoluyla ya da bizzat uygulanmasıdır” (WHO, 1996).

Tüm dünyada giderek artan ve yaşamımızın her alanında görülebilen şiddet olgusu; önemli bir toplumsal problem olup, dünya üzerinde birçok farklı toplumda görülebilen bir davranış şeklidir. Aile içi şiddet; “kendini aile olarak tanımlamış bir grup içerisinde aşağılamak, zorlamak, cezalandırmak, güç göstermek, öfke, gerginlik boşaltmak için bir bireyden diğer bireye yöneltilen şiddet davranışı” şeklinde tanımlanmaktadır. Şiddet türlerinin içerisinde en çok fiziksel şiddet ifade edilir. Ancak sözel, duygusal, cinsel ve ekonomik şiddet türleri de fiziksel şiddet kadar insan hayatını olumsuz yönde etkiler (Gürkan ve Coşar, 2009: 125).

“Kişinin, fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik açıdan zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlüğün keyfi olarak engellenmesini içeren, fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik tutum ve davranışların tümünü içerir (6284 Sayılı, *Ailenin Korunması Ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, Madde 2*).”

3. KADINA YÖNELİK ŞİDDET

Şiddet kavramının birbirinden farklı şekilde tanımlanmasının temel sebebi; şiddet kavramının oldukça karışık bir yapısının olmasıdır. Şiddet; fiziksel, cinsel, psikolojik, ekonomik, yoksunluk ve ihmal olmak üzere değişik çeşitlerde ve sosyal etkileşim içerisinde yapılmış, çok farklı boyutu olan bir davranış şeklidir. (Efe ve Ayaz, 2010: 24).

Kadınların fiziksel olarak istismarı, on binlerce sene geriye dayanmaktadır. Kadına uygulanan şiddetin tarihi ise insanlığın var olduğu tarihi kadar eskidir. Virginia Tıp Fakültesi'nde yapılmış olan bir çalışmada kadına yönelik şiddet konusunda en eski bulguyu ortaya çıkıştır. Bu çalışmada; 2000-3000 yıllık kadın mumyaların bedenlerinde ölüme sebep olan kafa kırıklarının olduğu ve bu kırık oranının %30-50 aralığında olduğu, erkek mumyalarda ise bu oranın; % 9-20 arasında olduğu ayrıca bu kırıkların savaştan daha çok bireysel şiddete bağlı olarak çıktığı düşünülmüş olan kafa kırıkları olduğu ifade edilmiştir (Yetim ve Şahin, 2008: 48).

4. KADINA YÖNELİK ŞİDDET TÜRLERİ

4.1. Duygusal Şiddet

Duyguların ve buna bağlı olarak gelişen duygusal gereksinimlerin; zorlama, aşağılama, cezalandırma gibi davranışlar ve öfke, gerginlik gibi kötü hissettiren duygular sebebi ile karşıdaki kişiye bir baskı yapabilmek amacıyla bilinçli olarak, durumun kötüye kullanılması, gücün tehdit aracı şeklinde kullanılmasıdır. Sevgi, ilgi, onaylanma, desteklenme gibi ihtiyaçların karşılanmaması, önemsenmemesi, değer verilen inançların aşağılanması veya bu inançlara ters şekilde davranmaya zorlanması, kadının destek alabileceği kişilerden ve kurumlardan soyutlanması için destek çevrenin sürekli engellenmeye çalışılması ve aşağılanması, evden kovulma/ayrılma gibi tehditlerde bulunulması tarzındaki davranışlar ve söylemler; duygusal şiddete ilişkin örnek verilebilecek bazı davranışlardır (Yetim ve Şahin, 2008: 48).

4.2. Sözel Şiddet

Konuşma ve davranışların karşısındaki kişiyi kasıtlı olarak sindirme, korkutma, cezalandırma ve karşısındaki kişiyi kontrol etme aracı olarak kullanılması olan sözel şiddetin en belirgini; bireyin önemseydiği konularla ilgili güvenini kırmak amacıyla düzenli olarak söz söylemek ve hakaret etmektir. Kadının hoşlanmadığı, küçümseyici, aşağılayıcı lakaplar takmak ve sürekli eleştirici beyanlarda bulunmak alay etmek (Yetim ve Şahin, 2008: 48).

Kadına yönelik şiddet her türü ile dünya üzerinde bulunan tüm toplumlarda mevcut olan evrensel bir olgudur. Ancak kadınlar arasında fiziksel ve sözel şiddetin daha çok ifade edilebilmesinin sebebi bu şiddet türünün toplumda daha fazla kişinin bu şiddeti yaşamasından kaynaklandığı düşünülmektedir (Güler, Tel ve Tuncay, 2005: 54).

4.3. Ekonomik Şiddet

Ekonomik gelirlerin kadın üzerinde bir yaptırım, kontrol, tehdit aracı şeklinde kullanılması ise ekonomik şiddettir. Kadınlar tarafından en az ifade edilmesine rağmen kadınların en çok maruz kaldıkları ekonomik şiddet, diğer şiddet türlerinin temelinde yer almaktadır (Güler, Tel ve Tuncay, 2005: 53).

Kadınların hane içerisinde ve aynı zamanda hane dışında üretmiş olduklarına el koyma, ekonomik gelirden yoksun bırakmayı ifade eden bu şiddet türü; kadının kendisi tarafından üretilmiş olan ürünlere el koyma, ücretsiz şekilde çalıştırma, hane içerisinde bulunan hasta, yaşlı ve çocuklara bakmakla yükümü kılma, ev içindeki emeğini görmezden gelme ve karşılıksız bırakma, resmi olarak çalışan kadının aylık gelirine el koymak, aile geliri konusunda kadını bilgisiz bırakmak, çalışmasını yasaklamak ya da zorla çalıştırmak, miras almasına engel olmak, boşandıktan sonra nafaka ödememek gibi örnekleri içermektedir (Işık, 2007: 115-116).

4.4.Cinsel Şiddet

Cinselliğin bir tehdit, karşısındaki bireyi kontrol etme aracı olarak kullanılması, kadına ilişki içerisinde sadece cinsel bir obje gibi davranmak, aşırıya kaçan kıskançlık/şüphecilik, cinselliği cezalandırma yöntemi olarak kullanmaya çalışmak, aleni olarak başka kadına ilgi göstermek, aldatmak, fiziksel kuvvet ile cinsel ilişkiye, istenmeyen cinsel pozisyonlara zorlamak, tecavüz etmek, fuhuş yaptırmak gibi davranışları ifade etmektedir (Yetim ve Şahin, 2008: 49).

4.5.Fiziksel Şiddet

Fiziksel gücün, bir korkutma, sindirme ve kendi isteklerini yaptırma aracı olarak kullanılması fiziksel şiddet olarak ifade edilmektedir. En yaygın yaşanan şiddet türü olan fiziksel şiddet; itmek, ısırarak, vurmak, tekmelemek, işkence yapmak, kesici ve yaralayıcı aletlerle tehdit etmek gibi fiziksel güç kullanılan davranışlar fiziksel şiddet davranışlarını içermektedir. Eşler arasında var olan gerilim bir tarafın genelde erkeğin, yemeğin hazır olmaması, ondan izinsiz bir yere gitme gibi gereksiz bazı bahaneler ile tartışma süreci ve ardından dayak aşaması yaşanır ve patlama süreci ardından balayı dönemi adı verilen sakin bir döneme girer bu dönem kısalarak azalır ve sürekli tekrar eder (Yetim ve Şahin, 2008: 50). Şiddetin ortaya çıkışı ve tekrarı tipik olarak hep aynı rotayı izler, müdahale edilmediği zaman kısır bir döngü içinde sürer durur.

5. KİŞİLERİN ŞİDDETE BAŞVURU NEDENLERİ

Şiddet; psikolojik ve biyolojik faktörlerin, dış çevre ile etkileşiminin bir sonucu olarak meydana gelmektedir. Şiddet öğrenilebilen bir davranış türüdür. Şiddeti en etkili öğrenme şekli ise; şiddetin uygulandığı bir ailenin içerisinde yetişmektir. Yoksulluk, kendince beklentilerin karşılanmaması, niteliksizlik gibi baskı unsurları ise şiddetin sosyal nedenlerini içermektedir (Subaşı ve Akın, ? :1).

Yapılan çalışmalarda 30 yaş kadınların şiddete daha fazla maruz kaldıkları ifade edilmektedir. Eşler arasındaki iletişimin zayıf olması, ekonomik yoksulluk, gelir düzeyi düşüklüğü, kişide alkol-madde bağımlılığı durumu, ruhsal hastalığın olması ve kişinin çocukluğunu şiddetin mevcut olduğu bir ailede geçirmesi de şiddet uygulama riskini arttıran durumlardır. Kadına Yönelik Şiddetin sebepleri üç temel başlık altında ifade edilirse; ,

5.1.Biyolojik nedenler

Beynin temporal ve frontal lobları ile limbik sistemin genel olarak saldırgan davranışlar ile alakalı olduğu belirtilmiştir. Erkeklik hormonlarının etkisi, şizofreni, bipolar bozukluk, anti-sosyal kişilik bozukluğu gibi bazı ruhsal hastalıklar şiddetin biyolojik nedenleri arasında yer almaktadır (Subaşı ve Akın,? : 2).

5.2.Psikolojik nedenler

Evlilik ve aile birliğinin ilk dönemlerinde çoğu eş, şiddet uygulamaz. Zaman geçtikte sağlıksız ilişkilerde şiddet eğilimleri kendini göstermeye başlar. Şiddet uygulayan kişilerin şiddet davranışı karşısında ödediği bedelin, uyguladıkları şiddet karşısında elde edebilecekleri kazançtan daha az olması durumunda kişiler bu şiddeti uygulamayı sürdürürler (Yetim ve Şahin, 2008: 49).

5.3.Sosyal Nedenler

Şiddet; öğrenilen davranış şekillerinden biridir. En etkili öğrenme şekli ise, bireyin şiddetin mevcut olduğu bir ailede yetişmesidir. Şiddetin, bütün toplumlarda normal olarak algılanması, yoksulluk, hayattaki beklentilerinin karşılanmaması gibi unsurlar da şiddetin sosyal nedenleri arasında yer almaktadır (Yetim ve Şahin, 2008: 49).

6. ŞİDDETE MARUZ KALAN KADINI NELER BEKLİYOR?

Şiddet mağduru kadınlar sosyal, ekonomik, psikolojik ve fiziksel olarak yaşamış oldukları şiddetten etkilenmekte ve bir takım sorunlar yaşamaktadırlar. Fiziksel deformasyonlar, cinsel yolla bulaşan hastalıklar, ruhsal çöküntü, kendi yaşamını sonlandırma eğilimi, anksiyete, farklı maddelere bağımlılık, aksiyete bozukluğu gibi sorunlardır. Aile içi şiddetin kadın üzerinde en çok meydana getirdiği konu kadın ruh sağlığının etkilenme seviyesidir. Şiddetin psikolojik etkileri yaşanan şiddetin tipi, süresi, süreçteki yaşam döngüsü, kişinin başa çıkma yöntemleri ve sosyal destek seviyesiyle değişmektedir. Şiddete maruz kalan kadınlar umutsuzluk, kontrol kaybı, benlik saygısında azalma gibi birçok problem yaşar. Şok ya da hissizlik şeklinde reaksiyon ile başlayan şiddet süreci, gelecek süreç içerisinde de aynı yaşantılara yakalanma ihtimaliyle korku yaşamaya sebep olur. Uzun süreli yaşanan şiddet durumlarında ise güven duygusunda düşüşler, çaresiz ve umutsuzluk hissetme, sürekli olarak suç kendisinde bulma ve beraberinde özsaygıda düşüş yaşanmaktadır. Aile içi şiddetin psikolojik etkileri ile medikal sonuçları da mevcuttur. Çünkü şiddet türlerinden biri olan fiziksel şiddet; kemiklerde kırılmalara, zedelenmelere, yaralanmalara ve hatta ölümlere neden olabilmektedir. Uzun süre şiddet mağduru olan kadınlar, yaşamlarında strese bağlı olarak somatik belirtiler göstermekte; baş, sırt ağrıları, mide ve bağırsak sorunları meydana gelmektedir. Şiddet, kadınların tüm yaşam alanlarını etkilemektedir. Şiddetin sebep olduğu psikolojik sonuçlar yalnızca şiddet mağduru olan kişiyi etkileyen bir durum değildir. Maruz kalınan şiddet sonrası kadın içinde biriktirmiş olduğu öfkesini intihar ederek kendisine ve çocuklarına yansıtılabilmektedirler. Hatta bu durum bazen cinayetlerle sonuçlanabilmektedir. Kişiler en çok kendilerine yakın olan kişilerden gelen şiddete maruz kaldığı zaman olumsuz yönde daha çok etkilenmektedir. Şiddet döngüsünün başlangıcında kadınlar ilk olarak bu şiddetin bir kez daha tekrar etmeyeceğine inanır ve bunu düşünürler. Şiddet uygulayan kişinin kendisini hala sevdiğine, yaşanan şiddet durumunu kimse ile paylaşmazsa kişinin kendisine bir kez daha şiddet uygulamayacağına dair bir inanç içerisinde olurlar. Ancak bir süre sonra

asında durumun düşündükleri gibi olmadığını fark ederler. Daha sonraki süreçte ise şiddete maruz kalmayı kendi davranışları sebebi ile hak ettiğini düşünerek kabullenmeye başlar ve yaşanan şiddet karşısında kendilerini çaresiz hissederler. Bu durum ise bahsedilen şiddet döngüsünün sürekli olarak yaşanması ile devam eder (KSGM, 2009). 29-33

7. ŞİDDET MADURU KADINLARIN BAŞVURU YAPABİLECEĞİ KURUMLAR

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının İl Müdürlükleri
- 183
- 155
- 156
- Hastanelerin adli vaka birimleri,
- Polis Merkezleri,
- Jandarma Karakolları
- Cumhuriyet Savcılığı
- Belediyelere Bağlı Kadın Dayanışma Merkezleri
- Baroların Kadın Danışma Merkezleri, (Karataş ve diğerleri, 2008: 17).

8. “6284 SAYILI AİLENİN KORUNMASI VE KADINA KARŞI ŞİDDETİN ÖNLENMESİNE DAİR KANUN”

“Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun; 20 Mart 2012 tarih ve 28239 sayılı Resmi Gazete’ de yayımlanmış ve yürürlüğe girmiştir (KSGM, 2012:5).”

4320 sayılı Kanun’dan daha geniş bir uygulama alanı olan kanun; evli/bekar ayrımı içermez ve tüm aile bireylerini kapsar. Kanunun temel hedefi; “şiddete uğrayan/uğrama tehlikesi olan tüm aile bireylerinin ve tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan bireylerin korunması ve şiddetin önlenmesi hedefi ile alınacak tedbirlere ilişkin usul/esasları düzenlemektir.” Kanunun uygulanmasında ve hizmet sunumunda uyulacak temel ilkeleri:

- “Şiddet kavramı; fiziksel, sözlü, cinsel, ekonomik ve psikolojik şiddeti de içerecek şekilde Kanun’da net bir şekilde tanımlanmıştır.
- Şiddet uygulayan/uygulama ihtimali bulunan kişi ile korunan kişi hakkında alınabilecek koruyucu ve önleyici tedbirler ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.
- Korunan kişi hakkında; barınma yeri tespiti, geçici maddi yardım, psikolojik, hukuki ve sosyal destek hizmetlerinin verilmesi, geçici koruma altına alınması, çocuklarının ücretsiz kreş imkânından faydalandırılması hakkında verilecek koruyucu tedbir kararları mülki amir tarafından, gecikmesinde sakınca bulunacağı düşünülen hallerde ise ilgili kolluk amirlerince alınır.
- Hakim tarafından verilecek koruyucu tedbir kararları; korunan kişi hakkında; işyeri ve yerleşim yerinin değiştirilmesi, aile konutu şerhi konulması ve hayati tehlikenin bulunması halinde Tanık Koruma Kanunu çerçevesinde kimlik ve diğer bilgi ve belgelerinin değiştirilmesidir.
- Hakim tarafından şiddet uygulayan/uygulama ihtimali olan kişiye ise; şiddet tehdidi, hakaret, aşağılama veya küçük düşürmeyi içeren söz ve davranışlarda bulunmama; evden uzaklaştırılma ve müşterek konutun korunan kişiye tahsisi; korunan kişi-kişilere yaklaşmasının önlenmesi; korunan kişinin şahsi ve ev eşyalarına zarar vermemesi; silahlı varsa silahını teslim etmesi; alkol, uyuşturucu veya uyarıcı madde bağımlılığı var ise hastaneye yatmak dahil muayene ve tedavisinin sağlanması olarak koruma kararları düzenlenmiştir.

- f. Şiddet veya şiddet uygulama tehlikesinin varlığı halinde herkesin bu durumu gerekli yerlere ihbar etmesi; ihbarı alan kamu görevlilerinin kanun kapsamında gecikmeksizin gereken işlemleri uygulaması, tedbirlere ilişkin olarak yetkilileri haberdar etmesi gerekmektedir.
- g. Tedbir kararı; ilgili kişinin istemi ile yetkili Bakanlık veya kolluk görevlileri ya da Cumhuriyet Savcısının talebi ile ilk seferinde altı aylık verilir. Şiddet tehlikesinin varlığı halinde; verilen tedbirlerin süresi/şekli değiştirilebilir.
- h. Koruyucu tedbir kararı verilirken, şiddet uygulandığı konusunda delil veya belge aranmadığı, önleyici tedbir kararının zaman geçirmeksizin verileceği ve verilen kararın uygulanma durumunun geciktirilmeyeceği, tedbir talebinin reddine ilişkin kararın ise yalnızca korunan kişiye tebliğ edileceği düzenlenmiştir.
- i. Gerekli olması halinde tedbir kararına konu olan kişilerin adreslerinin tüm kayıtlarda gizli tutulacağı belirtilmiştir.
- j. Verilecek tedbir kararlarına karşı ilgili kişiler, iki haftalık süre içerisinde aile mahkemesine itiraz edebileceklerdir.
- k. Hakkında barınma yeri sağlanmasına karar verilen kişilerin, Bakanlığa ait barınma yerlerinin yetersiz kalması halinde, mülkî amirin, acele hallerde kolluğun veya Bakanlığın talebi üzerine kamu kurum ve kuruluşlarına ait sosyal tesis, yurt veya benzeri yerlerde geçici olarak barındırılabilmesi düzenlenmiştir.
- l. Verilen tedbir kararlarının uygulanmasında hakim kararı ile teknik araç ve yöntemler kullanılabileceği hüküm altına alınmıştır.
- m. Şiddet uygulayan kişinin tedbir kararlarına aykırı hareket etmesi halinde üç günden on güne kadar zorlama hapsine tabi tutulması ve aykırılığın her tekrarında on beş günden otuz güne kadar zorlama hapsine tabi tutulması, ancak zorlama hapsinin toplam süresinin altı ayı geçemeyeceği, işlenen fiilin ayrı bir suç oluşturması halinde bunun ayrıca bir soruşturma ve kovuşturmayaya tabi tutulacağı düzenlenmiştir.
- n. Şiddetin önlenmesi, koruyucu ve önleyici tedbirlerin uygulanması için hizmetlerinin 7/24 esaslı ile yürütülmesi için “ŞÖNİM” lerin kurulması ve bu merkezlerde verilecek hizmetler düzenlenmiştir.
- o. Kanunun uygulanmasında kurumlar arası işbirliğinin olması gerektiği düzenlenmiştir.
- p. Tüm kuruluşlara “kadının insan hakları ile kadın erkek eşitliği” konusunda eğitim programları düzenleneceği, kadının insan hakları/kadın erkek eşitliği hakkında eğitime yönelik dersler konulacağı hükmü getirilmiştir.
- q. Medyaya farkındalık yaratma konusunda sorumluluklar getirilmiş, şiddetle mücadele mekanizmaları gibi konularda materyaller yayınlama zorunluluğu getirilmiştir.
- r. Korunan kişi hakkında aylık net asgari ücret tutarının otuzda birine kadar günlük geçici ödeme yapılır. Geçici maddi yardımlar şiddet uygulayandan tahsil edileceği gibi gerçeğe aykırı beyanda bulunulması halinde korunan kişiden de tahsil edilebilir olarak düzenlenmiştir.
- s. Önleyici tedbir kararı verilen kişilerin genel sağlık sigortası kapsamında karşılanmayacak rehabilitasyon giderlerinin Bakanlık bütçesinden ödeneceği düzenlenmiştir.
- t. Bakanlık tarafından gerekli görülmesi halinde şiddet veya şiddet tehlikesi dolayısıyla açılan hukuki, cezai ve idari her türlü davaya ve çekişmesiz yargıya gerekli görülmesi müdahil olunur” (KSGM, 2013).

9. AİLE İÇİ ŞİDDETE MARUZ KALAN KADINLARA SUNULAN HİZMETLER

Kadınlara karşı ayrımcılığı önleme, cinsiyet eşitliğini sağlama ve uygulama, şiddete maruz kalmış olan kadınların kendi başlarına var olabilmelerine, eğitim, destek ve koruma hizmeti sunmak devletin temel görevi arasındadır. Devlet, şiddete maruz kalmış olan

bireylerin normal yaşantılarına tekrar kavuşabilmeleri için gereken hizmetleri sağlamak, ekonomik destek sağlamak, hane ve gelir getirici bir iş bulma hizmetlerine ulaşmasına yardımcı olmak, şiddet eğilimi gösteren bireyleri eğitmek, onlara farkındalık kazandırmak amacıyla eğitici programlar oluşturmak ve onlara yönelik tedavi programları uygulamakla yükümlüdür (Yalçın, 2014: 51).

Adalet, emniyet, sağlık, sosyal hizmetler, sivil toplum örgütleri gibi kurumların işbirliği ile kadına yönelik şiddetle mücadele edilebilir. Bahse konu olan kurumların verdikleri hizmetler temel olarak üç ana başlıkta ele alınabilir. Önleyici, müdahale ve rehabilitasyon hizmetleri olarak irdelenir. Şiddet kavramına yönelik olarak politikalar üretmek, toplumun bu konudaki farkındalığını arttırmak, kadınların güçlendirilmesi ve toplum içerisindeki statülerinin yükseltilmesine yönelik çalışmalar önleyici hizmetler olarak sınıflandırılmaktadır. Önleyici hizmetler temel olarak şiddetin temelde ortaya çıkmasını engellemeyi hedeflemekte ve bu problemin ortaya çıkmasına sebep olan faktörlerin saptanmasını ve çözüm stratejilerinin üretilmesini ifade eder. (Kök Can, 2010: 65).

“VI. Beş Yıllık Kalkınma Planında kadının statüsünü yükseltmek üzere belirlenen hedef ve politikalar doğrultusunda 28.10.1990 tarih ve 3670 sayılı yasa ile Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Genel Müdürlük, kadına yönelik şiddetin önlenmesine ilişkin plan ve politikaların hazırlanmasından, uygulanmasından ve denetiminden sorumlu devlet kurumudur (Karınca, 2013: 21).”

9.1.KURUM BAKIMI HİZMETLERİ

Ülkemizde şiddete maruz olan kadınlara yönelik olarak sunulan kurum bakımı hizmetleri;

9.1.1. İlk Kabul Birimi

Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüklerine/ŞÖNİM'e başvuru yapan kadınların ilk izlemeleri, psiko-sosyal ve maddi durumlarının detaylı olarak değerlendirildiği ve geçici süre için kabullerinin yapıldığı kurumlardır. Şiddete maruz kalmış olan kadın, bulunduğu il sınırları içerisinde konukevi bulunmaması ya da kuruluş kapasitesinin yetersiz olması veya başvuru sahibinin koşullarının konukevine yerleştirilmesine uygun olmayan hallerde öncelikle bu kişiler ilk kabul birimine kabul edilirler. Kabulün ardından kişiler ile profesyonel kişiler aracılığı ile yapılan görüşmeye istinaden başvuru sahibine en uygun sosyal hizmet modelinin belirlendiği ilk adım istasyonlarıdır (KSGM, 2013).

9.1.2. Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri

ŞÖNİM'lerin hizmete açılması ve burada yürütülecek hizmet ve faaliyetler kanunca düzenlenmiştir. ŞÖNİM'de yapılacak hizmetler ise **üç temel başlık olarak** açıklanmıştır.

9.1.2.1.Şiddetin önlenmesi ve tedbir kararlarının izlenmesine yönelik hizmetler;

Kişi hakkında verilen tedbir kararlarının kayıt altına almak, korunan bireye; kalacak yer, maddi yardım, gerekli durumda sağlık desteği, hukuki destek hizmetleri, gerekli olduğu düşünülen tedbir kararlarının alınmasına ve uygulanmasında başvurularda bulunma, şiddetin sonlandırılması konusunda programlar hazırlayıp uygulama, çağrı merkezlerinin bilinirliğinin artırılması ve ilgili müracaatların izlenmesi ve konu hakkında çalışan sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içerisinde çalışmaktır.

9.1.2.2.Şiddet mağduru kişilere yönelik hizmetler,

Kişiyeye kalacak bir barınma yeri, geçici ekonomik destek, rehberlik ve danışmanlık hizmeti, yaşam tehlikesinin mevcut olması durumunda geçici süreli koruma altına alınarak kişinin sürecinin takip edilmesi ve sürecin izlenmesi, ücretsiz kreş imkanı, hukuki, istihdam, tıbbi destek sağlamaktır.

9.1.2.3.Şiddet uygulayan/uygulama ihtimali bulunan kişilere yönelik hizmetler;

“ŞÖNİM’lerin sağlayacağı destek hizmetleri içinde şiddet uygulayan ya da uygulama ihtimali bulunan kişilerin öfke kontrolü, stresle başa çıkma, şiddeti önlemeye yönelik farkındalık sağlayarak tutum ve davranış değiştirmeyi hedefleyen eğitim ve rehabilitasyon programlarına katılmasının sağlanması, alkol, uyuşturucu, uçuucu veya uyarıcı madde bağımlılığının ya da ruhsal bozukluğunun olması hâlinde, bir sağlık kuruluşunda muayene veya tedavi olması için yönlendirilmesi, meslek edindirme kurslarına katılması için teşvik edilmesi gibi hizmetler yer almaktadır” (KSGM, 2013).

9.2.KADIN KONUKEVLERİ

05 Ocak 2013 tarih ve 28519 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan “Kadın Konukevlerinin Açılması ve İşletilmesi Hakkında Yönetmelik” gereğince Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın şiddetle mücadelede konusunda kurumsal hizmetlerinden biri olan kadın konukevleri, şiddete maruz kalmış olan kadınlara yönelik hizmetleri yürütülmektedir. Kadın konukevleri; “fiziksel, duygusal, cinsel, ekonomik ve sözlü istismara ve ya şiddete uğrayan kadınların, şiddetten korunması, psiko-sosyal ve ekonomik sorunlarının çözülmesi, güçlendirilmesi ve bu dönemde kadınların varsa çocukları ile birlikte ihtiyaçlarının da karşılanmak suretiyle geçici süreyle kalabilecekleri yatılı sosyal hizmet kuruluşları” olarak tanımlanmakta olup kadınların korundukları, gizliliğin en önemli unsur olduğu kuruluşlardır (KSGM, 2014).

Şiddet mağduru olan kadınlara hizmet sunma ve şiddetle mücadele etme konusunda en önemli hizmet konukevleridir. İlk süreçte konukevleri şiddet mağduru kadın ve yanlarında bulunan çocukları için sadece fiziksel olarak barındıkları yer olarak algılanmaktaydı. Zaman geçtikte bu anlayış değişti ve barınma hizmetinin yanında bu kurumlarda kalan kişiler için gerekli kaynaklara ulaşabilme ve kendilerini gerçekleştirmelerinde yardımcı olacak, toplum yaşamına adapte olabilmeleri için hazırlandıkları kuruluş algısına dönüştü. Kadın konukevleri ile; şiddete mağduru olan birey özgüven kazanması, yaşanan şiddet olayından dolayı ortaya çıkan korku ve kaygıları yenmek için rehabilitasyon hizmeti sağlamak ve şiddet uygulayan bireyden uzak bir yaşam bilgilendirildikleri kurumlardır. Aynı zamanda bu kuruluşlarda kadına hukuk, sağlık, eğitim gibi konularda danışmanlık hizmeti sunulur ve şiddete maruz kalan kadınların çocukları için yaşlarına uygun olan kreş ya da okul hizmetinden faydalandırılmaları sağlanır (Yalçın, 2014: 51).

10. Kadın Konukevlerinin Çalışma Esasları

Bu konuya ilişkin hükümler; “Kadın Konukevlerinin Açılması ve İşletilmesi Hakkındaki Yönetmelik” tarafından düzenlenmiştir.

10.1. Kuruluş Standartları

Konukevleri; devlet kuruluşları, il ve ilçelerde yerel yönetimler, kadınlar konusundaki çalışan STK larca ya da işbirliği ile açılarak uygun yasal zeminler ile hizmetlerini yürütür.

Konukevlerinin açılması konusundaki prosedürü; Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının “Kadın Konukevlerinin Açılması ve İşletilmesi Hakkındaki Yönetmeliğine” uygun olarak yapılmaktadır. Sivil toplum kuruluşları kendi tüzüklerine göre konukevlerini işletebilme olanakları da bulunmaktadır (Karataş ve diğerleri, 2008: 63-64).

10.2. Başvuru, Kabul ve Hizmetten Yararlananlar

“Kadın Konukevlerinin Açılması ve İşletilmesi Hakkındaki Yönetmeliğe” göre, konukevine kabul edilmeyi talep eden kadınlar İl Müdürlüğü’ne, ŞÖNİM’e, sağlık kurumlarına, adli mercilere, STK’lara ya da kolluk kuvvetlerine gidebilirler. Mülki idare amiri, aile mahkemesi hakimi, ya da acil durumlarda kolluk amirinin kararı ile kişinin ŞÖNİM tarafından ilk kabul birimine ya da kadın konukevine girişi sağlanmaktadır. Kadın konukevi hizmetinden yararlanmak için başvuru yapan kişinin bulunduğu ilde konukevi olması ve kişinin burada kalmasında bir olumsuzluk olmaması durumunda kabul edilmesi sağlanmaktadır. Ancak kuruluş kapasitesinin boş olmaması veya kişinin can güvenliğinin mevcut olması durumunda Kadının Statüsü Genel Müdürlüğünce gerekli görülmesi durumunda İl Emniyet Müdürlüklerinin işbirliği ile başka bir kadın konukevine de gönderilebilir (KSGM, 2014).

Konukevinde kalmakta olan bireylerin düzenli olarak kayıtları tutulur, haklarında gizlilik kararı verilen ve konukevine kabul edilen, şiddete uğrayan/ uğrama tehlikesi mevcut olan tüm kadınlar ve yanlarında bulunan çocukları konukevine kabul edilir. Ancak;

- a) Annenin yanında bulunan onsekiz yaşından küçük olan şiddet mağduru çocuklar, yapılan inceleme sonucunda uygun görüldüğü takdirde yaş ve durumuna uygun başka bir sosyal hizmet kuruluşuna yerleştirilmesi için Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğüne bildirilir.
- b) Onsekiz yaşından küçük olan kız çocukları annelerinin yanında kalarak konukevi hizmetinden faydalanabilir.
- c) Oniki yaşından büyük erkek çocuğu olan kadınlar ile engelli çocuğu bulunan kadınlar ise, can güvenliği riski olmamak kaydıyla, talep edilmesi ve gerekli olduğuna dair yapılan sosyal incelemeye istinaden; kira ve iâşesi karşılanmak üzere bağımsız bir ev kiralanmak suretiyle barındırılır.
- ç) Sürekli tıbbi tedaviye ihtiyaç duyduğu tespit edilen veya bulaşıcı hastalığa sahip olan kadınların tedaviyi kabul etmeleri durumunda tedavileri sağlanır, öz bakımlarını kendi başlarına yapamayan kadınların ise uygun kurumlara yerleştirilmesi sağlanır.
- d) Altmış yaşından büyük olan ve şiddet gören kadınlar ile akıl/ruh sağlığı bozuk olduğu tespit edilen veya zihinsel engelli kadınlar uygun sosyal hizmet kuruluşuna yerleştirilir.
- e) Alkol ve madde bağımlılarının; tedavi olmaları koşulu ile konukevine kabulü yapılır.
- f) Herhangi bir suç sebebi ile haklarında arama, tutuklama, zorla getirme kararı verilen ya da yakalama emri düzenlediği anlaşılan kadınlar, kolluk birimlerine bildirilir ve haklarında işlem yapılır (05.01.2013 tarih ve 28519 sayılı resmi gazete).”

10.3. Kalış Süresi

Kişilerin konukevinde kalma zamanı; kişinin kuruma kabul tarihinden itibaren altı aylık süreyi içermektedir. Kişinin kalış süresi, kadının içerisinde bulunduğu süreç değerlendirilerek gerekli olması halinde uzatılabilir. Kanun kapsamında barınma tedbiri verilen kişiler, karardaki süre zarfında konukevinden faydalanabilir. Tedbir kararına ilişkin süre veya şekil değişikliği talebi, değerlendirme komisyonunun tespitinin ardından Aile ve Sosyal Hizmetler

İl Müdürlüğü'nün talebine istinaden talep edilebilir (05.01.2013 tarih ve 28519 sayılı resmi gazete).

3. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Güler ve arkadaşları tarafından 2015 yılında Sivas İlinde kadınların aile içerisinde yaşanan şiddete ilişkin bakış açısını değerlendirmek için yapılan araştırmada; çalışmaya katılan kadınların %40.7'sinin aile içi şiddet mağduru olduğu, şiddet mağduru olan kadınlara %91'inin eşi, %19.7'sinin ise eşinin yakın çevrelerince şiddete maruz kaldığı, ancak şiddetin sadece fiziksel olarak algılandığı; sözel, ekonomik ve cinsel şiddeti, kişilerin şiddet olarak ifade etmedikleri görülmüştür.

Efe ve Ayaz tarafından 2010 yılında Ankara'da evli olan kadınların yaşantılarını sürdürdükleri aile içerisindeki şiddete maruz kalma durumları, şiddete ilişkin görüşleri ile şiddete maruz kalmaya etki eden faktörleri belirleyebilmek için yapılan araştırmada da benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. Bu araştırmaya katılan kadınların çoğunun şiddeti sadece fiziksel olarak algıladıkları ve bu sebeple sözel, ekonomik, duygusal gibi diğer şiddetlere maruz kalsalar bile bunun bir şiddet olduğunun farkına varamamış oldukları ve farkında olmadıkları şiddetin ortadan kaldırılması için de doğal olarak herhangi bir girişimde bulunmadıkları ortaya çıkmıştır.

Ayrıca yapılan literatür taramasında ortaya çıkan bir diğer bulgu ise; şiddet mağduru olan kadınların eğitim seviyelerinin ve sosyo-ekonomik durumlarının düşük olması, gelir getirici bir işte çalışmamalarının, şiddet mağduru olan kadınların bu şiddet sürecini sonlandırmak, alternatif bir çıkış yolu bulmak içinde mağdur kadınlara yönelik verilen hizmetlerin, başvuru merkezlerinin farkında olmadıkları ve bu sebeple şiddet döngüsünden çıkamadıkları görülmektedir. Tüm bu sebeplerle;

- Tüm kadınların şiddet kavramının tanımı ve şiddet içerikli davranışlar konusunda bilinçlendirilmesi, eğitim yolu ile konu hakkında farkındalık kazandırılması ve bireylerin yardım alabilecekleri hizmetler hakkında yönlendirilmeleri, danışmanlık hizmetleri hakkında bilgilendirilmeleri,
- Bu bilgilendirilmeler aracılığı ile şiddetin engellenerek tamamen kaldırılması amacı ile kadınların eğitim seviyelerinin yükseltilmesi, ekonomik bağımsızlık kazanabilmeleri konusunda güçlendirilmeleri,
- Aile içi şiddet konusunda gerekli yasal düzenlemelerin yapılması, kanunların kullanıcıları olan kadınların bu konulardan haberdar edilmelerinin sağlanarak, hizmetlerin kullanılması için medya ve ilgili sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yapılması,
- 6284 sayılı kanun kapsamında bilgilendirici çalışmaların yapılması, kanun kapsamında mağdur olan kadınlara yönelik hizmetlerin açıklayıcı şekilde tanıtılması, şiddet mağduru olan kişilerin başvuru yapabilecekleri kurumlar, başvuru şartları hakkında bilgilendirilmeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akkaş, İ., & Uyanık, Z. (2016). Kadına Yönelik Şiddet. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sbe Dergisi*, 6(1), 32-42.

Altınova Hancı, H. (2020). *Türkiye'de Kadınların Siyasete Katılımı ve Temsili: Sorunlar ve Çözüm Önerileri* [Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi].

Can Gürkan, Ö., & Coşar, F. (2009). Ekonomik Şiddetin Kadın Yaşamındaki Etkileri. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 2(3), 124-129.

Efe, Ş. Y., & Ayaz, S. (2010). Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet ve Kadınların Aile İçi Şiddete Bakışı. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 11(1), 23-29.

Güler, N., Tel, H., & Tuncay, F. Ö. (2005). Kadının Aile İçinde Yaşanan Şiddete Bakışı. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 27(2), 51-56.

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/01/20130105-5.htm>.

Işık, N. S. (2007). Türkiye'de Kadın Hareketi ve Kadına Yönelik Ekonomik Şiddet. *Aile İçi Şiddet, Kadın Çalışmaları Dergisi*, 2(4), 112-117.

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. 2014. Kadın Konuakları Yayınlanmamış Bilgi Notları.

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2009. Politika Dokümanı, Kadın ve Sağlık. Ankara.

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. 2012. Aile İçi Şiddetle Mücadele Alanında Çalışanlara Yönelik İletişim ve Görüşme Teknikleri El Kitabı. Ankara.

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. 2012. Türkiye'de Kadının Durumu. Ankara.

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. 2013. Yayınlanmamış Bilgi Notları.

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. 2013, İlk Kabul Birimleri Yayınlanmamış Bilgi Notları.

Karataş, S., Şener, Ü., & Otaran, N. (2008). Kadın sığınmaevleri kılavuzu.

Karınca E., 2013. Sorularla Kadına Yönelik Şiddete Karşı Mücadele (Hukukçunun El Kitabı). Muğla Barosu

Kök Can, M. (2010). *Sağlık Çalışanının Aile İçi Şiddet Olgusuna Bakış Açısı* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi].

Page, A. Z., & İnce, M. (2008). Aile İçi Şiddet Konusunda Bir Derleme. *Türk Psikoloji Yazıları*, 11(22), 81-94.

Subaşı, N., & Akın, A. Kadına Yönelik Şiddet; Nedenleri ve Sonuçları. http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/kadina_yon_siddet.pdf.E.T:

08.06.2022

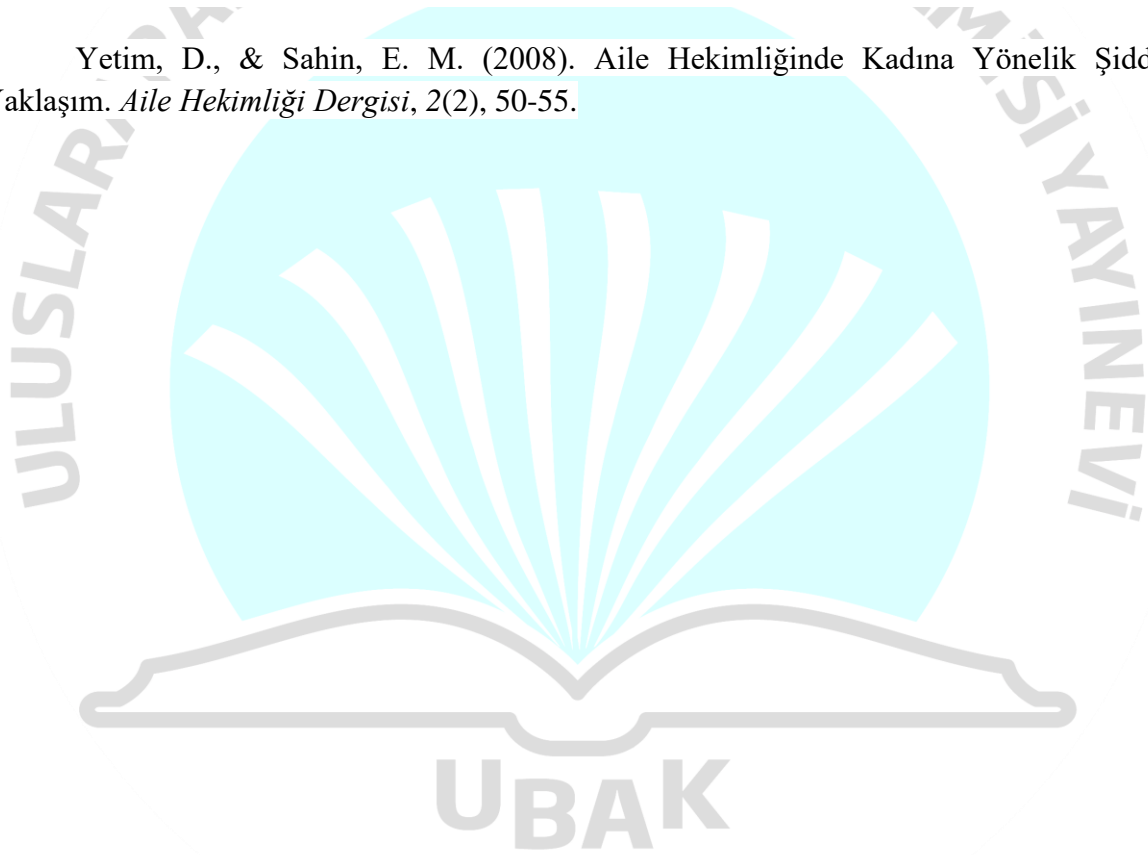
Sümer, G. (2015). *Kadınlara Yönelik Sosyal Politikaların Kadın İşgücü ve Katılımına Etkisi: Bursa'da Dul ve Yetim Aylığı Alanlar Üzerine Bir Uygulama* [Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi].

T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması. Ankara, 2009.

Vahip, I., & Doğanavşargil, Ö. (2006). Aile İçi Fiziksel Şiddet ve Kadın Hastalarımız. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 17(2), 107-114.

Yalçın, M. (2014). Aile İçi Şiddet Nedeniyle Kadın Konukevinden Hizmet Alan Şiddet Mağduru Kadınlar İle Kurulmuşta Görev Yapan Meslek Elemanlarının Kadın Konukevi Hizmetlerine İlişkin Değerlendirilmeleri: Ankara Örneği [Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi].

Yetim, D., & Sahin, E. M. (2008). Aile Hekimliğinde Kadına Yönelik Şiddete Yaklaşım. *Aile Hekimliği Dergisi*, 2(2), 50-55.

TOPLUMSAL BAĞLAMDA HASTALIK-SAĞLIK-KÜLTÜR ETKİLEŞİMİ

Murat BAYHAN¹

¹ İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, ORCID ID [0000-0001-6183-3178](https://orcid.org/0000-0001-6183-3178)

ÖZET

Dünya Sağlık Örgütü sağlık kavramını sosyal, fiziksel ve ruhsal yönden bir iyi olma hali şeklinde tanımlamaktadır. Burada dikkat çekilen iyilik hali bireyin kendi değer ve inanışına göre başka bir ifade ile kültüre göre farklılık gösterebilmektedir. Sağlık ve hastalık kavramları tarihsel süreç içerisinde bütün topluluklarda toplumu etkileyen başat olgular olmuşlardır. Sağlık ve hastalık olgusu her ne kadar medikal bir alan gibi görünüp algılansa da, başta sosyoloji olmak üzere sosyal bilimlerin ilgi alanına girmektedir. Bu olguların tıbbi çerçevede açıklamak yeterli olmayacağı gibi bu olguların toplumsal koşullara, dine, gelenek-göreneklere, ekonomik duruma vb. birçok sosyal yapı, kurum ve durum ile doğrusal ilişki içerisinde olması bu olguların sosyal bilimler çerçevesinde ele alınıp değerlendirilmesi doğru olacaktır. Nihayetinde kültür dediğimiz kavram, birey, grup veya toplum tarafından öğrenilen, aktarılan, paylaşılan inançlar, tutumlar, davranışlar, gelenek ve göreneklerin hepsini kapsamaktadır. Başka bir ifade ile kültür, aynı grup veya toplum içerisindeki her bir bireyin ortak değer, dili ve fonksiyonudur. Sağlık veya hastalık olguları ise bu ortak fonksiyon doğrultusunda yorumlanmasıdır ve budan dolayı sağlık veya hastalığın grupların, toplumların kültürüne göre değişen bilen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda bir toplumun yaşam biçimi olarak kültür ile toplumun sağlık-hastalık olgularının algılanmasında en etkili sosyal yapıdır. Tarihsel süreç içerisinde geleneksel tıp uygulamaların halk kültürü içerisinde çıkması ve günümüzde modern tıp ile kültürün geldiği nokta başta sosyoloji olmak üzere sosyal bilimlerin önemli bir ilgi alanını oluşturmaktadır. Hastalık, sağlık ve kültür olgular toplumsal yapıda tarihsel süreç içerisinde birbirini etkileyen ve iç içe geçmiş kavramlardır. Bu çalışmada başta sağlık, hastalık ve kültür kavramlarının açıklaması yapılmıştır ve farklı perspektifler ile bu kavramların temel düzeyleri ortaya konulmuştur. Son aşamada ise sosyal yapı içerisinde sağlık-hastalık ve kültür ilişkisi ele alınmıştır. Bu alanda daha önce yapılmış çalışmalar dikkate alınmış, incelenmiş ve analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Hastalık, Kültür.

DISEASE-HEALTH-CULTURE INTERACTION IN SOCIAL CONTEXT

Abstract

The World Health Organization defines the concept of health as a state of well-being from a social, physical and spiritual point of view. The well-being noted here may differ according to the individual's own values and beliefs, in other words, according to the culture. The concepts

of health and disease have been the main phenomena affecting society in all communities in the historical process. Although the phenomenon of health and disease seems to be a medical field and is perceived, it is of interest to social sciences, especially sociology. It will not be enough to explain these phenomena within the medical framework, as well as the social conditions, religion, customs, economic situation, etc. of these phenomena. Having a linear relationship with many social structures, institutions and situations, it would be correct to consider and evaluate these phenomena within the framework of social sciences. Ultimately, the concept that we call culture covers all the beliefs, attitudes, behaviors, traditions and customs learned, transmitted, shared by the individual, group or society. In other words, culture is the common value, language and function of each individual within the same group or society. Health or disease phenomena are interpreted in accordance with this common function, and therefore health or disease comes across as a concept that varies according to the culture of groups, societies. In this context, culture as a way of life of a society is the most effective social structure in the perception of health and disease phenomena of society. In the historical process, the emergence of traditional medicine practices from within folk culture and the point where modern medicine and culture come from today is an important area of interest of social sciences, especially sociology. Disease, health and cultural phenomena are concepts that affect each other and are intertwined in the historical process in the social structure. In this study, the concepts of health, disease and culture were explained in the first place and the basic levels of these concepts were revealed with different perspectives. At the last stage, the relationship between health-disease and culture in the social structure was discussed. Previous studies in this area have been taken into account, studied and analyzed.

Keywords: Health, Disease, Culture.

GİRİŞ

Genel olarak sağlık ve hastalık ile ilgili çalışmaların medikal/tıbbi alana girdiği düşünülmektedir. Sağlık ve hastalık kavramları ile ilgili geçmişten günümüze birden çok ve farklı tanımlamalar yapılmıştır. Genel olarak bu iki kavram birbirinin tamamlayıcısı olarak algılanmış ve tanımlanmıştır. Genel bir anlayış çerçevesinde sağlık, hastalığın olmayışı şeklinde düşünülmüştür. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) bu düşüncenin ve yaklaşımın yeterli ve doğru olmadığını ve sağlık kavramının hastalığın olmayışı anlamına gelmediğine vurgu yapmıştır. Bu bağlamda Dünya Sağlık Örgütü sağlığı, sosyal, fiziksel ve ruhsal anlamda bir iyi olma hali şeklinde tanımlamıştır. Sağlık kavramında olduğu gibi hastalık kavramı da önceleri medikal çerçevesinde tanımlanmıştır. Ancak bu durumun yetersiz kaldığı ve doğru bir yaklaşım olmadığı hastalığın tanımlanması ve oluşumunda eğitim, cinsiyet, ekonomik, kültürel, sosyal, siyasal gibi birçok etkenin önemli rol oynadığı ve bu perspektifle hastalığın tanımlanması gerekliliği vurgulanmıştır. Her iki olgunun görünümde temel olarak tıbbi bir durum olduğu görünse de temel faktörlerinin, oluşmasında etkili olan etkenlerin toplumsal düzel, yapı ve kültürden etkilendiği bir gerçektir. Toplumdaki bireyler sağlıklarını koruma noktasında ve hastalandıklarında temel olarak başvuruda buldukları yöntemler geleneksel tedavi yöntemlerinden geçmektedir. Bu bağlamda sağlık ve hastalığın toplumsal yansımalarının olduğuna dikkat edilmelidir. Sağlık ve hastalık olgularının değişim ve dönüşüm süreçleri toplumun kültürel olarak birikim ve değişim süreci

ile paralellik göstermektedir. Tarihsel süreç içerisinde bu iki olgunun insanlık tarihi ile paralel bir şekilde geliştiği, geleneksel tedavi yöntemleri, deneme yanılma yolu ile tedavi, din ekseninde etrafında oluşturulan veya kabul gören tutum ve davranışlar sözlü ve yazılı olarak günümüze kadar gelmiştir. Günümüzde modern tıbbın gelişmesine ve ilerlemesine rağmen geleneksel alanda uygulanan bazı tedavi yöntemleri varlığını hale sürdürmektedir.

Sanayi devrimi ile birlikte toplumların hem fiziki hem de sosyal yapılarında büyük değişim ve dönüşümler meydana gelmiştir. Özellikle günümüzde kentler, insanların yoğun ve iç içe yaşamın olduğu alanlar haline gelmiştir (Bayhan, 2022: 64). 19. yy Sanayi devrimi ile birlikte toplumun ekonomik, sosyal, kültürel başka bir ifade ile toplumun her alanında değişimler ve dönüşümler yaşanmıştır. Özellikle iş bölümü ve bununla beraber meydana gelen uzmanlaşma beraberinde farklılaşmayı da getirmiştir. Sağlık uzmanlaşmanın olduğu bir alan olarak bu dönemden sonra karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel tıp ve tedavi yöntemleri uzmanlaşma ile birlikte yerini modern tıp alanına bırakmıştır. Modern anlamda tıp ile birlikte insanlık tarihi süreci boyunca açıklayamadığı nedenleri açıklama boyutuna geçmiştir. Bu açıklamalar ile birlikte sağlık alanı medikal bir alan olarak önem kazanmaya başlamıştır. Ancak bu yaklaşım toplumu şekillendiren, ilerleten, dönüştüren, düşünen, uzmanlaşan vb. birçok durumu barındıran bireyi organizma olarak görmeye başlaması beraberinde birçok sorunu da getirmiştir. Daha farklı bir yaklaşım ve söylem ile dile getirmek gerekirse; doktorlar birer kasap ve hastalar birer meta, et parçası haline almıştır. Medikal alan bireyin sosyal bir varlık olduğunu göz ardı etmiş ve kültürel alanı yok saymaya başlamıştır. Bu durum birey ve toplumda başka sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çünkü birey sosyal bir varlık olduğu gibi kültürel kodlara sahip bir varlıktır. Nitekim Ekizler (2001: 1) “İnsanın toplumsal bir ortam içerisinde hayatını sürdürmesi ve bu toplumun oluşturduğu kültürel yapıya belli bir aidiyetinin olması sağlık ve hastalık kavramlarını algılayışı üzerinde büyük etkiye sahip” şeklinde bireyin sosyo-kültürel bir alana sahip olduğuna vurgu yapmıştır. Sağlık ve hastalığın oluşumunda kültürün en temel etkiye sahip olduğunu göz ardı etmek soruna yeni bir sorun katmaktan başka bir durum değildir. Hem “iyilik hali” hem de fiziksel anlamda iyi olma halinin çözüm noktasının en belirgin özelliği bireyin sosyal bir varlık olduğu doğrultusunda hareket etmektir. Bu bağlamda Parsons (2001: 106), insanın sosyal bir kişi ve canlı bir organizma olduğuna vurgu yaparak hastalık ve sağlığın bir bütün olarak sosyal, kültürel ve organik çerçevede ele alınması gerektiğini vurgular.

Sağlık, hastalık, kültür, sağlık sosyolojisi, sağlık-kültür ilişkisi vb. çalışmalara gittikçe artmaktadır. Bu doğrultuda yapılmış çalışmalara bakıldığında; “sağlık sistemi” (Kızılcıkel, 1996); “sağlık - hastalık”, “güncel sosyal sorunlar ve sağlık” (Kasapoğlu 2001, 2008); “Türkiye’de sağlık politikaları”, “sağlık sosyolojisi” (Kasapoğlu, 1999; Cirhinlioğlu, 2012; Tecim, 2016); “kültür ve sağlık-hastalık sistemleri” (Türkdoğan, 1991); “sağlık sosyolojisi, kadın ve kentleşme” (Adak, 2002) ve “Türkiye’de sağlık sosyolojisi çalışmaları” (Güven, 2014) çalışmaları bu alanda yapılan önemli çalışmalardır. Yukarıda yapılmış çalışmalara bakıldığında genel olarak çalışmaların Sanayi Devrimi sonrasında meydana gelen değişimler ve dönüşümler ile birlikte (özellikle uzmanlaşma, iş bölümü ve bunlar ile birlikte farklılaşma) toplumsal değer ve normların göz ardı edilmesinden kaynaklanan problemlerin başat sorun oluşturduğu görülmektedir. Bireyin sosyal bir varlık olduğu ve bu doğrultuda yapılan veya yapılacak olan çalışmaların yetersiz ve eksik kalacağı açıktır. Bu doğrultuda yukarıda

belirtilen çalımlar ve bunlara benzer çalımlar göz önüne alınarak bu çalıma yapılmıştır. Yapılan çalımanın ilk etabında çalıma ile ilgili temel kavramlar (sağlık, hastalık, kültür) farklı perspektifler ile açıklanmış ve tam olarak kavranması sağlanmaya çalılmıştır. İkinci aşamada ise sağlık-hastalık kavram ve olgularının kültür kavramıyla ilişkisi toplumsal bağlamda ele alınmıştır. Bu kavram ve olguların ilişkisel boyutları dikkate alınmış ve yapılan çalımlar ile bir fikir birliğine (consensus) ulaşılmıştır. Sonuç bölümünde ise hastalık, sağlık ve kültür ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır.

TEMEL KAVRAMLAR

Hastalık ve sağlık kavramlarına yüklenen tanımlar ve anlamlar toplumdan topluma farklılık göstereceği gibi toplum içerisindeki farklı gruplar veya kesimlere göre farklılık gösterebilmektedir. Toplumların, grupların ve bireylerin hastalık ve sağlık durumunu algılama ve bu algıyı şekillendirmeleri, tepki göstermeleri ve tanımlamaları cinsiyet, yaşı, kültür, statü gibi birçok durum ve olgu etkilemektedir (Tekin, 2007: 22). Sağlık ve hastalık kavramlarını açıklamak için birçok farklı yaklaşım bulunmaktadır. Temel olarak bu iki olguyu açıklamak için bir etken ele alınıp açıklamak sağlıklı bir yaklaşım olmayacaktır. Sağlık ve hastalık kavramlarını tanımlar iken toplumun refah düzeyleri, eğitim düzeyleri, sosyal yapıları, dini inançları gibi birçok etken göz önüne alınarak farklı tanımlamalara ulaşmak mümkündür. Bu iki kavramın tanımlaması ve sabit bir kalıba konulması mümkün değildir.

Sağlık Kavramı

Sağlık kavramı, toplumdan topluma, kültürden kültüre ve bireyden bireye farklılık gösteren bir olgu olarak değerlendirilmelidir. Geleneksel anlayışta ve geçmiş dönemlerde sağlık kavramı, sakatlık ve hastalığın olmayışı olarak algılanmış ve bu çerçevede tanımlanmıştır (Tengilimoğlu 2009: 36-37). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) sağlığı, hastalık ve sosyal, fiziksel ve ruhsal yönden tam bir “iyi olma hali” şeklinde tanımlamaktadır. Bu iyi olma hali toplumdan topluma ve kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Hatta her toplumun alt grupları tarafından bu iyi olma hali farklı yorumlanmakta ve değişim gösterebilmektedir.

Yaygın olarak sağlık kavramı “hastalık ve sakatlığın olmama durumu” şeklinde tanımlanırken bunun yanında “ ruh, beden ve sosyal bakımdan iyi olma halinde olunması” şeklinde tanımlanmaktadır. Sağlık kavramının Türkçe karşılığı “esenlik, sıhhat” veya bunlarla ilintili olarak “sağaltım, sağaltma” sözcükleriyle beraber, “ ölü olmamak” anlamındaki “sağ” kökünden türetilmiş olan “sağlık” ve benzeri sözcükler yaygınlıkla kullanılmaktadır. Bu kullanımlar yanlış olsa dahi yaygın olarak kullanıla gelmiştir (Sargutan, 2005: 3).

Sağlık kavramı ilk ele alınıp açıklandığı zaman Aesculap (Eskülap) hastalığı yenme sanatı olarak ele alırken, Hygiea (Hiji) sağlığı disiplinli ve sorumlu yaşam sürme olarak değerlendirmiştir. “İyi sağlığa götürendir” Hipokrat’ın Hiji’yi destekleyen bu sözüne karşılık sağlık ile ilgili gelişmeler medikal çerçevesinde olmuş ve sağlık olgusu veya kavramı hastalık olgusu veya kavramına karşıt veya onunla birlikte ele alınmıştır. Ancak günümüzde “sağlık” kavramının “hastalık” kavramı ile değerlendirilmesi ve bu doğrultuda bir yaklaşım geliştirmenin doğru olmayacağı anlayışı gittikçe yaygınlaşmaktadır (Tabak, 2000: 1).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 1947 yılında sağlığı; sadece sakatlık ve hastalık olmaması durumu olmadığını, sosyal, fiziksel ve ruhsal refah durumu şeklinde tanımlamıştır. Sağlık, günlük yaşamın bir kaynağıdır ve hayatın amacı değildir. Fiziksel kapasiteyi, sosyal ve kişisel kaynakları öne çıkartan, geliştiren pozitif bir kaynaktır. Sağlığın teşviki ve geliştirilmesi bağlamında ise insanların sosyal, ekonomik ve bireysel olarak verimli ve elverişli bir yaşam sürmesine izin veren bir kaynak olarak değerlendirilmektedir (Dünya Sağlık Örgütü-DSÖ, 1947). Sağlık, sadece bireyin bedensel olarak bir hasta olmama durumunu ifade etmemektedir. Sağlık, bireyin fiziksel olarak hasta olmamasının yanında sosyal, psikolojik, ruhsal ve hatta kültürel olarak refah durumunu ifade etmektedir.

Sağlık, bir canlının hücresel çekirdeğindeki kararlılığı ve bütünlüğü bozmamak amacıyla oluşturduğu maddesel örgütlenişin herhangi bir bozukluk olmadan çalışma durumunu ifade etmektedir (Bellek vd., 1998: 25). Sağlık kavramı fiziksel veya biyolojik olarak ele almak mümkündür. Sağlığın açıklanmasında farklı yaklaşımlar ve tanımlamalar olduğu gibi bu yaklaşım ve tanımlamalardan biri de biyolojik olarak hücrelerin bir bütünlük içerisinde çalışması ve kendisini sürekli bir şekilde yenilemesidir. Hücresel olarak kendisini yenileme ve bir bütünlük içerisinde üst bir formata geçme durumu olarak değerlendirilebilir.

Sağlık kavramını daha iyi anlamak ve değerlendirmek için iki (sübjektif ve objektif) gruba ayırıp incelemek daha doğru olacaktır. Sübjektif olarak sağlık kavramı; bireyin kendisini ruhsal, sosyal ve fiziksel olarak kendi durumunu algılamasını ifade etmektedir. Sübjektif bakış açısında birey hasta olduğu halde kendisini sağlıklı, hasta olmadığı halde ise kendisini sağlıklı bir şekilde algılayabilir. Objektif olarak sağlık kavramı ise; tanı testleri ve doktor muayenesi sonucuna göre belirlenen hastalığın olmamasıdır. Bu çerçevede sağlık kelimesini ve bireyin sağlık algısının çerçevesini, kendisinin sübjektif olarak sağlıklı algılaması ve objektif olarak sağlıklı olması gerekmektedir (Bolsoy ve Sevil, 2006: 79).

Sağlık kavramı diğer kavramlarda olduğu gibi hem nesnel hem de öznel boyutlara sahip olmakla birlikte bu kavramın zaman içerisinde ki boyutları da farklılık göstermektedir. Genel olarak geniş anlamda bir sağlık anlayışının olup olmadığı dönemin toplumundaki sağlığın genel geçer bir şekilde kavramlaştırılmasına bağlıdır (Kasapoğlu, 1999: 13). Başka bir ifade ile sağlık kavramı toplumun norm ve değerler sisteminde karşılığının olup olmaması sağlık kavramının kavramlaştırılması ile doğru orantılıdır.

Hastalık Kavramı

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) hastalık ve sakatlığın olmayış halinin olmaması değil sosyal, fiziksel ve mental yönden tam bir iyi olma hali şeklinde sağlığı tanımlamaktadır. DSÖ'nün bu tanımı kapsayıcı bir durum ifade etse de "iyilik hali" (well being) toplumdan topluma ve kişiden kişiye farklılık göstermekte ve değişebilmektedir. "Hastalık" kavramından da herkes aynı şeyi anlar şeklinde bir algı vardır. Oysa hastalığın tanımı da toplumdan topluma ve kişiden kişiye farklılık gösterebilmektedir. Rahatsızlığın olması şeklinde bir durum ile hastalığı açıklamak yetersiz olacaktır. Anormal bir durum olan hastalık bireyin, zihinsel, ruhsal ve sosyal fonksiyonlarını azaltan, kısıtlı işlevsel hale getiren veya tüketen bir durumu ifade etmektedir (Bolsoy ve Sevil, 2006: 79-80).

Sağlık kavramında olduğu gibi hastalık kavramı da önceleri Biyomedikal Model çerçevesinde tanımlanmıştır. Ancak bu durum değişim göstermiş ve hastalık tıbbi ve fiziksel boyutunu önceleyen bakış açısı eleştirilmiş, hatalığın tanımlanması ve oluşumunda eğitim, ekonomi, cinsiyet gibi sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik faktörlerinde olduğunu ve bu geniş perspektif çerçevesinde hastalığın tanımlanması, analiz edilmesi gerekliliği doğmuştur. Bu çerçevede hastalık (disease) ile kişinin kendisini hasta olarak hissetmesi (illness) arasındaki ayrımın ortaya konulması gerekliliği ve kavram karmaşasının ortadan kalkması önem arz etmektedir. Bu iki sözcük hastalık kavramının ve hastalıkların “psiko-sosyal” ve “fizyolojik” kökenlerinde bir ayrışma sağlamaktadır. Biyomedikal bağlamda hastalık (disease) iken, toplumsal ve bireysel bağlamda hastalığı yansıtan rahatsızlık (illness) kavramlarına tekâmül etmektedir. Bu bağlamda bu iki kavram arasında bir ayrışma yapılmış, medikal ve sosyolojik bir ayrışmaya gidilmiştir (Adak,2018: 5).

Sağlık gibi hastalıkta çok yönlü bir kavramdır. Hastalık olgusu insan yaşamının bütün fonksiyonlarını değiştirebilir ve tüketebilir. Hastalık kavramını açıklamada farklılıklar toplumsal, sosyal, kültürel ve ekonomik gibi birçok alanda farklılık göstermektedir. Genel bir şekilde hastalık kavramına Oskay (1993: 99-105) iki farklı anlam yüklemektedir ve bunlar: *Tıbbi açıdan hastalık (disease)*: medikal bağlamda hastalık nesnel (objektif) anlamındadır. Bu çerçevede hastalık kavramı, belirli semptomlar ve işaretlerle kendisini gösteren patolojik bir anormallliği ifade etmektedir. *Kültürel ve toplumsal içerikli bir kavram olan ve birey açısından hastalık (illness)*: Patolojik veya sağlıksızlık sonuçlarının öznel (sübjektif) deneyim bağlamında kişilerce algılanması, rahatsızlık, acı, kötü hissetme gibi durumları hissetme durumunu ifade etmektedir. Bu bağlamda hastalık, bireyin bütün toplumsal yaşamında, organik bozukluğun neden olduğu fiziksel ve biyolojik sonuçlarından çeşitli bir şekilde etkilenmesidir. Bu etki bireyin kendisini tek bağlamaz ve bu etki ile birlikte birey çevresini de etkilemektedir. Kültürel ve toplumsal farklılıklar gösteren hastalık, ister objektif olsun ister sübjektif olsun kişisel düzeyde fiziksel, fizyolojik ve mental dengesizliği ifade ederken, toplumsal düzeyde ise uyumsuzluğu ifade etmektedir. Bireyin hasta olarak değerlendirme sürecinde hastalık olgusu hem birey hem de çevresindekilerin bir uyum içerisinde değerlendirmeleri büyük önem taşımaktadır.

Hastalık ve sağlık kavramlarının arasındaki ince çizgiden dolayı sağlık kavramı gibi hastalık kavramının da açıklanmasında çeşitlilik görülmektedir. Hangi durum ve koşullarda sağlık, hangi durum ve koşullarda hastalık göstergesi olduğu açıklaması toplumdaki farklılıklar göstermiştir. Geleneksel dönemde hastalık, mekanik ve ruhsal güçlerin bir ürünü olarak kabul edilmiştir. O dönemde hastalık, sapkın, günahkâr tutum ve davranışlarından dolayı tanrının kendilerine verdiği ceza olarak algılanmıştır. Bu durumun en bariz örneğini 14. ve 15. yıllarda “kara ölüm” olarak adlandırılan “Veba” hastalığı milyonlarca kişinin ölümüne neden olmuş ve günahların bedeli (Çınarlı, 2008: 10) olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede hastalığın varlığında ve etkisinde, sosyal, kültürel, dini boyutlarının ve faktörlerinin varlığını bilmek ve buna göre değerlendirme yapmak doğru bir yaklaşım olacaktır. “Tanrı bizi cezalandırıyor” anlayışı ile hastalığın bir sosyo-psikolojik temelleri oluşturulmuştur. Hastalığın tedavi yolları veya sağlığın hasta olamama durumunu Öztürk; (1997: 2) doğa-üstü güçlere (cin, peri gibi) ve büyü ile açıklamış ve inanç doğrultusunda

açıklamalar getişmiştir. Bu düşünce ile birlikte tedaviyi (sağaltım) yapan din adamları, şamam vb. olmuştur.

Bütün insanların kaçınılmaz olarak tattığı hastalık, evrensel bir olgudur (Tecim, 2016: 8). Hastalık evrensel bir olgudur ancak hastalığın tedavisi ise farklılık göstermektedir. Toplumların, kümelerin ve bireylerin sağlık düzeylerini belirleyen pek çok etmen bulunmaktadır. Bireylerin karşı karşıya kaldıkları sağlık sorunları, ölüm oranları, hastalık riskleri gibi durumları doğrudan veya dolaylı bir şekilde etkileyen sosyal etmen bulunmaktadır. En temel anlamda bireylerin ve toplumların yaşam alışkanlıkları, yaşam biçimleri hastalık ve sağlık durumlarını doğrudan etkilemektedir (Saltık, 2012: 8-9).

Hastalık Rolü

Kentleşme kent kavramı ile genellikle karıştırılmaktadır ve kentleşme kent kavramından farklı olarak bir süreci ifade etmektedir. En dar anlamıyla kentleşme, kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfus artışı olarak ifade edilebilir (Erkan, 2010: 19). Sanayi devriminden sonra demografik yapıda büyük değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Özellikler kentlerin cazibe merkezleri, iş olanaklarının olduğu mekânlar olması gibi etmenlerden dolayı kentlere göç hız kazanmıştır. Kentleşmenin nüfus ile hız kazandığı bu dönem beraberinde yeni sorunlara gebe kalınmasına neden olmuştur (Bayhan, 2017: 25-30). Avrupa'da hızlı bir şekilde gelişen kentleşme beraberinde sorunlar doğurmuştur ve sosyoloji ile tıp arasında ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Ancak klasik sosyoloji teorisyenlerinden olan Durkheim'in çalışması olan "intihtar" çalışması dışında bir sağlık çalışmasının sosyoloji disiplini içerisinde yer bulmadığı söylenebilir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha özgün bir çalışma alanı yaratan sağlık sosyolojisi günümüzde popüler bir hal almıştır. İlk çalışmasını ve deneyimini Parsons'un hasta rolü (sick role) teorisi çerçevesinde gelişmiş olan ve kurumlar sosyolojisinin bir alt disiplini olarak ortaya çıkmasına neden olan ve bir disiplin teşkil eden sağlık sosyolojisi, hastalık, sağlık, geleneksel ve modern tıp, hasta rolü gibi kavramlara sahip olduğu görülmektedir (Kaya, 2012: 25-27).

Dilimizde aynı anlama gelecek olan kelimelerin varlığından ötürü hastalık kavramı üzerinde durmak ve tanımlama yapmak faydalı olacaktır. Sağlık olgusuna veya sağlık sosyolojisine dair yazılarda hastalık kavramına denk gelebilecek kavramın yabancı kaynaklarda varlığı bu kavramın ayrıma gidilmek istendiğinin göstergesidir. Bu kavramlar üzerinde kesin bir şekilde uzlaşma olmadığı halde bir kısım araştırmacı kesim tarafından ayrıma gidildiği görülmüştür. Bu bağlamda varılan netice ise hastalık kavramına denk gelecek kelimelerin birbirinden farklı anlamları olması gerekliliğine dair fikirler bulunmaktadır. "İllness", "Sickness" ve "Disease" kelimeleri İngilizcede birbirinin yerine kullanılan ve Türkçede "hastalık" anlamına gelen kavramlar olarak görülmektedir. 2000'li yıllarda bu kelimeler arasında bir ayrıma gidildiği görülmektedir. Özellikler 1951 yılında hasta rolü teorisinin ortaya atılması ile birlikte bu tarzda bir ayırmadan söz etmek mümkün görünmekteydi (Tecim, 2016: 8-9).

Parsons'a göre hasta rolü (sick role), hekim, hasta ve toplum kesimince biçimlendirilen, görev ve sorumluluklarla karakterize edilen sosyal bir rolü ifade etmektedir. Bu sorumluluk ve görevler: *Birincisi*; hasta olan birey hastalığı süreci boyunca sosyal rollerinden muafır. Bu muafiyet toplum tarafından onaylanmıştır ve yasallaştırması hekim tarafından olmuştur. Hasta

sosyal rolü iyileşinceye kadar ertelenir ve hastalığın şiddeti ile muafiyet doğru orantılıdır. *İkincisi*; hasta olan birey hastalığından sorumlu değildir ve hastalık bireysel kontrolü dışındadır. Hastanın iyilik haline dönmesi için hasta dışındaki iyileştirici süreçler önemlidir. *Üçüncüsü*; hasta olan birey iyileşmek için çaba gösterme sorumluluğu vardır çünkü hastalık toplumsal olarak istenmeyen bir durumdur. Bu nedenle toplum tarafından hasta olan bireye sağlığına kavuşması için sorumluluk yükler. *Dördüncüsü*; hasta kendine yardım için profesyonel yardım almalı ve yardım edenler ile işbirliği içerisine girmelidir ve iyileşmek için çaba göstermelidir (William'dan akt. Tekin 2007: 36).

Parsons, toplumun hem hastaya hem de doktorlara (hekimlere) bir önsel rolü biçtiğini, kişilerin bu rollere göre hastanelerde oynadıklarını söylemiştir. Parsons, hastalığı bireyin kişiler arasındaki rol sorumluluk ve sorumluluk duygusundan kaçmak için meşru bir neden olarak görmüş ve bu durumun tehlikeli olduğuna vurgu yapmıştır. Bu bağlamda sosyal sorumluluk mekanizmalarının işlemedeki rolü yerine getirmeyen ve hastalığı mazeret gösterilmesini engellemek için sosyal kontrol sistemine ihtiyaç vardır. Başka bir ifade ile bireyin toplumdaki sorumluluğunu yerine getirmekten kaçındığı ve hastalığın sosyal olarak bulaşmasını engellemek için hasta statüsü ve rolünü sosyal kontrol sistemleri içerisinde tutmak gerektiğini ve bunun içinde doktorların bu durumda devreye girip resmi olarak belgelendirmeleri gerekliliğini vurgulamıştır (Kaya, 2012: 25-27).

Parsons hastalık olgusunu ele alırken, bireyin sosyal sistem içerisinde yerine getirmesi gereken rollerini yerine getirme noktasında eksik veya yetkin olmama durumunu ifade etmektedir. Hasta olan birey, içerisinde bulunduğu topluma fonksiyonel olarak katkı sağlamaması, grubun veya toplumun kaynaklarını gereksiz bir biçimde kullanmasıdır. Bu nedenlerden dolayı hastalık sosyal bir olgudur, kontrol altına almak ve kontrol edilmek zorundadır. Bu çerçeveden dikkat edilmesi gereken husus ise hastalığın sosyal düzen ve sistem içerisinde tehdit oluşturabileceğidir (Kızılcılık, 1995: 65). Hastalığın toplumsal düzeyde bir tehdit oluşturma ihtimaline karşı kontrol mekanizmaları oluşturulmalı ve kontrol altında tutulmalıdır. Toplum mekanizma şeklinde işleyen bir bütündür ve birey bu bütünün her bir parçasını oluşturmaktadır. Toplum ve toplumsal sistem içerisinde ki her bir bireyin işlevi vardır ve bireyin bu işlevselliğini yitirmesi mekanizmanın işlememesi durumunu ifade etmektedir. Bu durumun en belirgin özelliği bireyin hastalanması ve işlevini yitirmesi şeklinde tanımlamak doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu işlevsizliğin yaşanmaması ve toplumsal sistem ve bütünlüğün devamı için kontrol mekanizmaları oluşturulmalı ve kontrol altında tutulup devamlılığı sağlanmalıdır.

KÜLTÜR

Kültür (culture), çok boyutlu bir olgudur ve sosyal bilimciler bu olguyu kullandıklarında gündelik konuşmaların içerdiğinden daha az kısıtlayıcı bir kavramdan bahsetmeye eğilim göstermiş olmaktadır. Sosyal bilimler çerçevesinde kültür, toplumda biyolojik bir durumu ifade etmemektedir ve kültür, toplumsal araçlar ile anlatılıp aktarılan her şeyi ifade etmektedir. Kültür, toplumun öğrenilmiş ve sembolik yönlerini anlatan, belirten genel bir terimi ifade etmektedir. Sosyal antropologlara göre kültür, sanat, inanç, bilgi, gelenek ve ahlak olarak öğrenilmiş bir yapı olarak açıklamaktadır. Antropologların yaptığı bu tanım kültür ile uygarlığın aynı şey olduğunu göstermektedir. Arkeolojik çerçevede ise kültür,

toplumların bütünselliğini kabul etmekle birlikte, maddi kültür ile öğrenme yolu ve gelenekle aktarılan inançlar ve pratikler şeklinde tanımlanmaktadır. Arkeologlar maddi kültüre ulaşabilmekte iken adapte edici kültüre ile sosyal antropoloji ve sosyolojinin temel bir alanını oluşturmaktadır (Marshall, 1999: 443-443).

2001 yılında UNESCO'nun yaptığı kültür tanımı, sosyal bir grubun veya toplumun tamamının edebiyat ve sanat algısının olması ile birlikte yaşam şekillerini, yaşam tarzlarını, gelenek ve inançlarını, değer sistemlerini, inanç ve geleneklerini içeren, kendine has maddi ve manevi boyuttaki entelektüel ve duygusal özelliklerin bütün hepsi olarak nitelendirilmektedir. Kişi yaşadığı toplumda geçmişten getirmiş olduğu hayatına dair düşünce ve yargılarıyla birlikte yaşadığı zamanı şekillendirmesi kültürün aktarımı olarak gösterilmektedir. Başka bir açıdan bakılacak olunursa kültür kalıtsal olmasından ziyade öğrenilmiş ve öğrenilen olguların tamamı olduğu söylenilebilir (Akpınar, 2020: 47). Eliot kültürü, sabahtan akşama, doğumdan ölüme ve hatta uykuda bile toplumun sahip olduğu inançlar toplamı şeklinde ifade eder. Başka bir ifadeyle kültür, hayatın bütün bir yaşama şekli veya hayatın tamamıdır (Bostancı, 2003: 111). Maddi ve manevi alanlarda bir toplumun oluşturduğu ürünlerin tümüne kültür denir (Örnek, 1971: 148). Kültürün tek bir kabı yoktur ve yaşamın bütününe kendi kabında toplamıştır.

Kültür dinamik bir yapıya sahiptir ve kuşaktan kuşağa simgeler aracılığı ile aktarılır. Toplumların değerler sistemini bir toplumu diğer toplumdaki ayırarak oluşturur (Bozkurt, 2003: 101-102). Kültür kavramını veya olgusunu sadece geçmişte öğrenilmiş bir durum olarak değerlendirmek yanlış alacağı gibi şimdi öğrenilmiş bir durum olarak değerlendirmek de yanlış olacaktır. Kültür, tarihsel bir süreci olan ve devamlılığı ifade eden bir kurum olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Bekâr (2001: 136-137) kültürü, süreklilik arz eden ve geçmişe dönük yüzü olan bir kurum olarak ifade etmektedir. Toplumsal adetler, normlar, gelenek ve görenekler, değerler çerçevesinde şekillenerek gelişen, olgunlaşan yapı sistemidir. Sosyal bir olgu olmakla beraber kültür, her toplumun kendine has biçimiyle oluşmaktadır. Yazılı olmayarak devamlılığını sağlayan kültürel öğeler, net bir somut ifadesi de bulunmamaktadır.

Kültür, insan ilişkilerinin sistemleştirilmesidir ve bireyin kendi ihtiyaçlarını karşılamasıdır. Kültürün iki özelliği bulunmaktadır ve bunlar; tarihsel özelliği ve mekânsal özelliği. İnsanların toplu bir şekilde yaşaması ve bundan dolayı belli bir zaman oluşması tarihsel özelliğinin, belirli bir bölge, coğrafyada yaşayan insanların ilişkilerinden ortaya çıkan ise mekânsal ve toplumsal özelliğini yansıtır. Genel bir şekilde ifade etmek gerekirse kültür, belirli bir coğrafyanın, toplumun ve zamanın eseri olarak ortaya çıkmaktadır (Şentürk, 2007: 25). Kültür, bir toplumun yaşam biçimini ifade etmektedir. Toplumun tamamını içine alan ve genel bir anlayış kültür iken, alt sınıfların/grupların yaşam anlayışları olarak ifade edilen alt kültür ise öğrenme yolu ile elde edilir (Tatlıdil, 1993). Kent yerleşimlerinde bile farklı bölgelerinde veya semtlerinde farklı kültürel özelliklerde gruplar bulunur. Bu farklı grupların her bir birimine ve genel olarak sentezine alt kültür denilmektedir (Öncel, 1997: 180). Toplumların ilerleme aşamasına göre Tönnies "cemaat" (Gemeinschaft) ve "cemiyyet" (Gesellschaft) kavramlarını kullanır. Tönnies burada "cemaat" kavramıyla daha kısıtlı grup (akrabalık, komşuluk gibi) ilişkilerini ifade ederken, "cemiyyet" kavramı ile ise daha genel bir grubu (uzmanlaşmanın etkin olduğu, farklılaşmaların belirgin hale geldiği gruplar gibi) ifade

etmektedir (Toprak, 2019: 33-34). Her toplumun tarihsel bir serüveni vardır ve her serüvenin bir kültürü, yapısı oluşmaktadır. Toplumların tarihsel serüvenlerinde farklılık olduğu gibi kültürlerinde de farklılıklar bulunmaktadır. Her toplumun kendi dinamizmi içerisinde bir kültürü ve her kültürün kendi alt sistemleri olan “alt kültür”leri bulunmaktadır. Temel dinamik kültürün değişim ve etkileşim olasılığı yavaş iken, alt kültürlerin etkileşim ve değişim dinamiği daha yüksektir. Alt kültür dinamiklerinin birleşimi toplumun genel dinamiğini/kültürünü meydana getirmektedir.

HASTALIK-SAĞLIK VE KÜLTÜR İLİŞKİSİ

Sağlık, insan hayatının en önemli konularının başında gelmektedir. Bu sebepten dolayı hastalık sadece medikal bir konu olmaktan çıkmış ve biyolojik faktörler kadar, sosyal ilişkiler, toplumsal yapı ve toplumunda konusu haline gelmiştir. Halk sağlığı uzmanları, epidemiyologlar ve sosyologlar sağlığın sosyo-kültürel nedenlerini araştırmakta ve ortaya çıkan hastalıkların önlenmesinde, engellenmesinde, tedavisinde ve kontrol altına alınmasında çaba sarf etmektedir (Aydın, 2019: 34). Hastalık ve sağlık konusu her ne kadar medikal bir alan olarak görünse de sosyal bilimlerin incelediği ve özellikle sosyolojinin ilgi alanına girdiği bir konudur. Bunun nedeni ise sağlık ve hastalığın biyolojik çerçevede açıklanabilecek bir olgu olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu durumlar sosyal yapı içerisinde hayat bulur ve hastalık-sağlığın tarihsel süreçleri ve toplumsal koşulları bağlamında ortaya çıkar. Sağlık ve hastalık, psikolojik, toplumsal ve fiziksel süreçleri içeren, birbirine bağlı bir olgudur. Sağlık ve hastalık kavramları veya olguları toplumsal bir olgudur (Aytaç ve Kurttaş, 2015: 231).

Bireyin hastalık ve sağlık anlayışları yaşadığı çevre ve toplumun etkisinde gelişmektedir ve tarihsel süreç içerisinde her dönemde bu anlayış farklılık göstermektedir. Bu durum aynı dönem içerisinde yaşayan farklı toplulukların farklı kültürlerinde de farklılık gösterebilmektedir. Bu bağlamda aynı kültür içerisinde o kültürü oluşturan alt kültürler arasında farklılık gösterebileceği gibi bu durum kuşaklar arasında da farklılıkları çok fazla içerebilmektedir. İnsan fiziksel/biyolojik bir canlı olarak görünse de bundan çok daha fazlasıdır. İnsan, bir kişilik, davranış sistemi, kültürel sistemde ki bir katılımcı, toplumsal sistemlerin üyesi ve insanlık durumu olarak ifade edilen çok karmaşık bir sistemin en önemli parçasıdır/modelidir. Sağlık veya hastalık sorunları her ne kadar biyolojik bir durum olsa da temel olarak organik bir problem olarak ele alınmalı ve değerlendirilmelidir (Parsons, 2001: 100). Sağlıklı olma ve hasta olmanın birden çok belirleyicisi olmakla birlikte, kültürde bunlardan birisini temsil etmektedir (Turancı ve Eşiyok, 2021: 97). Her ne kadar hastalık ve sağlık medikal olarak görünse de temel olarak sosyal bir yapıyı oluşturur. Bu sosyal yapı içerisinde toplumdan topluma hatta aynı toplumun alt grupları arasında da farklılık gösterebilmektedir. Bu farklılıklar hastalığın işlevsel olarak tıbbi bir durum olarak görünmesini sağlasa da temel olarak toplumları kültürel işlevleri bu durumu şekillendirmektedir. Toplumların alt kültürleri ise bu işlevin gizli işlevçileri durumunda görmek gerekmektedir.

Hastalık ve sağlık sosyolojisinin üç temeli bulunmaktadır. Birincisi; hastalık ve sağlık kavram ve olgularının kavramlaştırılması, ikincisi; hastalık ve sağlığın toplumsal epidemiyolojisini araştırmak, hastalık ve sağlığın ne derecede olduğunu ölçmek, üçüncüsü; hastalık ve sağlık kalıplarının açıklanmasıdır. Bu çerçevede çizilen durum sağlık ve hastalık

kavramlarının kültürel kodları etrafında şekilleneceği ve bu kavramların çok yönlü bir şekilde açıklanması gerekliliğidir (Marshall, 1999: 629). Toplum bilim veya başka bir ifade ile sosyoloji ve sosyologlar, hastalık ve sağlığın altında yatan bireysellik ve tetikleyici unsurlarından ziyade bu durumların toplumsal yönüne vurgu yapmaktadırlar. Hastalık ve sağlık kalıplarını, sigara kullanımı, alkol tüketimi, spor yapmama, stres, çevre kirliliği ve stresten doğacak olan hastalık ve rahatsızlığı da araştırma konusu olarak ele almaktadır. Sosyoloji sağlık ve hastalığın toplumsal nedenlerini açıklayan, toplumsal bir rol olarak hastalık karakterini ve bireylerin bu hastalık karşısında dil, duygu, toplumsal rol ve eylemler karşısında gösterdikleri tepkileri açıklar (Turner, 2011: 49). Bireylerin sağlık konusundaki eylemlerini belirleyici biride kültürdür. Toplumsal sınırlar içerisinde ki çevre, merkez ve yarı merkez alan kavramının oluşmasında en büyük etkenlerden birisi kültürdür. Modern tıp alanında ki pratiklerin deneyimlenmesi toplumlar, gruplar ve başka bir ifade ile kültürler arasında farklılıkları göstermektedir (Coşkun, 2019: 34).

Sağlık olgusunun kavrayış ve anlayışı zaman içerisinde toplumdan topluma, bireyden bireye değişmekte ve farklılık göstermektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 1947 yılında sağlığı hastalığın ve sakatlığın olmayışı değil, ruhça, bedence ve sosyal yönden iyi olma hali şeklinde tanımlamıştır. Bir toplumda, bir grupta sağlığa verilen değer o toplumun, grubun kültürüne bağlıdır (Dirican ve Bilgel, 1993) ve bir toplum hastalığa karşı tutumu ve sağlığa verdiği değer o toplumun kültürüne bağlıdır. Kültür her ne kadar değişim gösterse de bu değişim yavaş bir şekilde olmaktadır (Öncel, 1997: 184). Sağlık ve hastalık durumları her ne kadar medikal görünse de temel olarak kültürel bir olgudur (Aytaç ve Kurtdaş, 2015: 247). Kültür toplumun sağlık yapısını belirlemekte ve hastalık faktörünü engellemektedir. Kültür olgusuyla toplum her boyutuyla şekillenmektedir. Sağlık çerçevesinde her boyutuyla biriyi olma hali toplumun kültürüne bağlı olduğu gibi hastalık bağlamda kötü olma halini de kültür şekillendirmektedir.

Sosyal bir kurum olan sağlık, toplumu oluşturan bireylerin sağlık çerçevesinde olan ihtiyaçların karşılanması için oluşturulan veya oluşturulmuş olan etkileşimleri, rolleri, biçimleri, normları ve değerleri içerir. Toplumun devamlılığı önemli bir etkidir ve bu devamlılığı oluşturan sağlıklı bireylerdir. Bu çerçevede toplumu oluşturan insanların bedensel, ruhsal ve sosyal açıdan tam anlamıyla bir iyilik içerisinde olması gerektiği ve bu iyilik hallerini sağlık kurumlarının sağlaması gerektiğine dikkat edilmelidir. Sosyal yapı içerisinde sosyal kurumların birbiriyle bağlantılı ve ilişkili olduğu bilinci ile hareketle sağlık kurumunun da diğer kurumlar ile etkileşimde olduğu ve etkilendiği, toplumun sosyal ve kültürel yapısına göre biçimlendiğini, bu biçimin diğer kurumlardan bağımsız bir şekilde olmayacağı açıktır (Adak, 2002:9). Toplumun bütün yapıları birbiri ile bağlantı ve ilişki içerisinde. Bir binanın her bir tuğlası nasıl kibir yapıyı ortaya koyuyorsa bir toplumu da birden çok yapı bir araya getirmektedir. Bu yapılardan birisi de sağlıktır. Toplum yapısını oluşturan ve binanın en temel önemli birimi olan kolon gibi kültür de toplumsal yağının kolonunu teşkil etmektedir.

Toplumu oluşturan bireylerin sağlık kavramını algılaması ile başka bir toplumu meydana getiren bireylerin sağlığı algılayışları farklıdır. Bundan dolayı sağlık sosyolojisi toplumsal faktörler ile sağlığın iç içe geçtiğini vurgulamaktadır. Burada önemli olan ise sağlık ve hastalığın salt bir tıbbi bir olay olmadığıdır. Toplumsal faktörlerin etki alanında olan sağlık

ve hastalık olgularının kültürel ve sosyal faktörler ile etkileşimi, tedavide en önemli etken olan doktordan, sağlık sistemini ve politikasını oluşturan yöneticiye kadar bütün sorunun muhataplarının dikkate almaları ve bu doğrultuda tanım, yaklaşım, politika, çözüm gerekmektedir (Kalaycı, 2019: 1708). Sosyal sistemler açısından sağlık kurumunun fonksiyonlarından birincisi toplumdaki bireyleri sağlık ve hastalık konusunda bilinçlendirmek ve ikincisi bireyleri ve toplumu rahatsızlık ve hastalıktan arındırmaktır. Bunların başında ise sağlık kuruluşlarının insanlara temel sağlık hizmetleri sunması gerektiği ve sağlıklı yaşam sunmak (Kızılcılık, 1996: 33) olduğuna işaret etmektedir. Sağlık kuruluşlarının bu sorumluluklarını yerine getirme sürecinde toplumun değer ve normlarından bağımsız hareket etmeleri düşünülemez. Bu doğrultuda fonksiyonlarını yerine getiren sağlık kurumları, toplumun kültürel boyutuyla hareket eder ve bu doğrultuda fonksiyonlarını oluşturur.

Kültürün (ekin) sağlık üzerinde güçlü bir etkisi vardır ve bu etkinin en açık örneği *Kuru* hastalığıdır. 1950’de Gine Güney Fore yani Papua’da tanınan *Kuru*, merkezi sinir sistemi hastalığıdır. Bu hastalığa yakalanan birey 6-12 ay içerisinde ölmekte ve bilinen hiçbir tedavi yöntemi bu hastalığı önleyememektedir. Gine Güney Fore’ye özgü olduğu, yaygın olarak çocukları ve kadınları etkilendiği saptanan bu hastalık ölümcül sonuçlar doğurmuştur. *Kuru*’ya neden olan virüse laboratuvar ortamında ulaşıldı ancak epidemiyolojisini açıklamaya yeterli verilere ulaşılmadı. Başka bir ifadeyle Güney Fore’de bu hastalığın neden görüldüğü, kadın ve çocuklarda neden etkili olduğu sonucuna ulaşılamadı. Antropologlar bu sorunun çözümü için alana gitti ve Güney Fore’de törenlerde kadınlar arası yamyamlığın yaygın olduğunu saptadı. Yas tutma törenlerinin önemli bir parçası ölen kadın akrabasının beynini yemek şeklinde bir törene sahip olduklarını saptadı. Törende kadınlar ölen kişinin beynini hazırlayıp yemekti ve bazı zamanlarda ise küçük çocuklarda bu törene dâhil edilir ve onlara da yedirildiği antropologlar tarafından gözlemlendi. Elde edilen bulguların tören esnasında virüsün beyin yeme yoluyla kadınlara ve çocuklara geçtiği saptandı. *Kuru* hastalığının önüne geçilmesi de bu törensel ayinin sonlandırılmasıyla mümkün olacağı anlaşıldı ve *Kuru* hastalığının nüne geçildi (Saltık, 2012: 8-9). Her toplumun kendisine has bir tarihi ve bu tarihsel serüveni ile birlikte meydana gelen gelenek, görenek ve kültürü bulunmaktadır. Kimi durumlarda başka toplumlar için hor görülen dini davranışlar, örf-adetler, gelenek-görenekler, başka bir toplumun veya grubun kendine has kültürüyle çelişebilmektedir. Bu durum toplumların sağlık ile ilgili tavır ve tutumlarından da görülmektedir. Kültürel, töresel, örf-adet, gelenek ve görenekler doğrultusundaki tutum ve davranışlarımız sağlık ve hastalık durumunu etkilemektedir. Bu tutum ve davranışlar hastalık durumunu teşkil etmekle birlikte sağlık durumunu da ifade edebilmektedir. Toplumların en önemli davranış boyutunu etkileyen inançlarıdır. Toplumun her ferdi kedi inancı doğrultusunda hareket eder ve bu doğrultuda şekillenir. Dünyanın birçok yerinde farklı toplumlar, farklı inançlar, farklı kültürler bulunmaktadır. Bunlar çerçevesinde toplumun her olgusu ve yapısı şekillendiği gibi sağlık ve hastalık kavramı, olgusu, yapısı ve kurumu da şekillenmektedir.

SONUÇ

Sağlık ve hastalık olguları temel olarak medikal bir alan olarak görünse de, tedavi yöntemleri tıbbi alanın alanı olsa da, bireyin kültürel ve sosyal yönünü dikkate almadan,

insanın sosyal bir varlık olduğunu göz önünde bulundurmadan yapılacak tedaviler başarılı olması beklenemez. İster sağlık ister hastalık kavramı veya olgusu olsun sadece medikal çerçevede değerlendirmek soruna çözüm bulmak konusunda eksik kalacağı bir gerçektir. Kültür ile sağlık kavramları iç içe geçmiş kavramlar olarak toplumun temel yapı taşı olan kültürün sağlığın destekleyici, geliştirici, yön verici, birleştirici rolünden faydalanılmalıdır. Aynı doğrultuda sağlığın geliştirilmesi ve hastalığın engellenmesinde toplumsal kültürün eksikliği var ise bu doğrultuda gerekli çalışmaların yapılması gerekmekte ve toplum konu ile ilgili bilgilendirmeli. Kültür dogmatik bir anlayışa sahip değildir ve zaman içerisinde değişir. Bu değişim ve dönüşümün yönünü ve şeklini etkileyen faktörler (eğitim, ekonomi gibi) dikkate alınmalıdır. Gelişen ve teknoloji çağı olarak algılanan günümüz Dünya'sında sağlık alanında da birçok yenilik ve gelişme sağlanmaktadır. Bu gelişmeye toplumun uyum sağlaması ve kabullenmesi kültürel gelişmeye bağlıdır. Bu bağlamda kültürel değişim yönünü etkileyen faktörler dikkate alınmalı ve gerekli politikalar üretilmelidir.

Bir toplumun sağlık algılayışı o toplumun kültürü ile yakın ilişkilidir. Aynı doğrultuda bir toplumun hastalık karşısında ki tutum ve davranışları o toplumun kültürü ile yakın ilişkilidir. Sağlık ile ilgili yapılacak olan sağlığı geliştirme politikaları bu düzlemde yapılmalı ve aynı şekilde bir hastalığı engelleyici politikalar, çalımlar bu çerçevede oluşturulmalıdır. Nitekim Baloğlu'na (2006: 22-23) göre; bir toplumun sağlık algısı, hastalıklar ile ilgili inançları, ilaç kullanım alışkanlıkları, beslenme stilleri, değer ve norm sistemleri, çevre sağlığına uyma tutum ve davranışları, estetik ve sanat anlayışları, tıp alanında yapılan bir yeniliğin ve yapılmak istenen tedavinin kabulü o toplumun kültürel değer ve normlarını iyi bir şekilde bilerek, maliyeti düşük, uygulaması kolay ve sonucu daha başarılı olacağı açıktır.

Sonuç olarak genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; sağlık ve hastalık olguları, sadece biyolojik olarak ele alıp sınırlandırma yapmak doğru olmayacaktır. Sosyal, fiziksel ve ruhsal olarak bütüncül bir şekilde ele alınıp değerlendirilmesi gereken sağlık ve hastalık olgularının, tam anlamıyla "iyilik hali"nin bu doğrultuda sağlanabileceği, tek bir disiplin çerçevesinde şeklinin, metodolojisinin çizilemeyeceği ve disiplinler arası bir konu olduğu açıktır. Kültür kavramının ise sağlık ve hastalık olgularının tanımlanmasında, çözüm ve geliştirme noktasında etkili bir yapı olduğu aşikârdır.

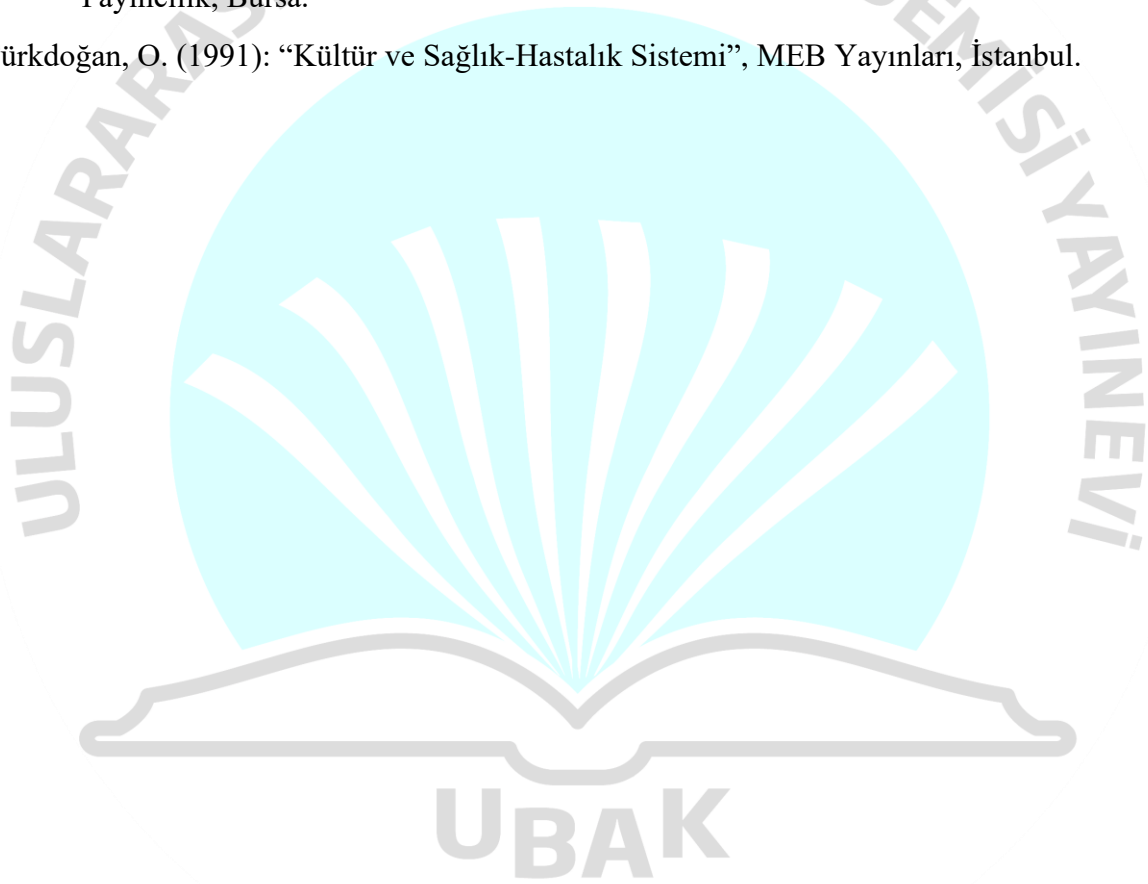
Her geçen zaman diliminde kendisine yeni alanlar yaratan modern toplum, kitle iletişim kanalları ve küresel mekanizmalar vasıtası ile bütün alanlara hâkimiyet sağlamış durumdadır. Küreselleşme ile birlikte insan ilişkileri ve yaşam biçimleri topluluk çerçevesinden çıkıp toplum-birey kavramı yerini dünya-birey kavramına bırakmış ve dünya küresel bir köy durumunu almıştır (Bayhan, 2022: 48-49). Özerinde durulması gereken önemli bir etki ise modern toplum ve küresel dünyadır. Özellikle hastalık kavramının bölgesel, toplumsal bir alanda kısıtlayıcı olmaktan çıktığı ve bütün toplumlarda etkiye sahip olduğu görünmektedir. Aynı durum sağlık alanı içinde geçerli olmakta ve ortaya konulan sağlık tedavi yöntemi küresel boyuta bütün toplumlarda çok hızlı bir biçimde ulaşmaktadır. Küreselleşmenin kültür yapısı özerinde de etkisi bulunmakta ve toplumlar kültürel olarak benzeşmektedir. Bu çerçevede yapılacak olan ister kültür çalışmaları olsun ister sağlık çalışmaları olsun toplumsal, grupsal bir çalışma olmasının yanında küresel boyutta ki gelişmelerin de dikkate alınarak yapılması ve küresel gelişmelerin etki düzeyleri göz önünde tutulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Adak, N. (2002): “Sağlık Sosyolojisi Kadın ve Kentleşme”, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Adak, N. (2018): “Sağlık Sosyolojisi”, Atatürk Üniversitesi Yayınları, **Error! Hyperlink reference not valid.** (Erişim Tarihi: 12.03.2022).
- Akpınar, B. (2020): “Sağlık- Kültür İlişkisi Ekseninde Ocak Kültürü Ve Halk Hekimliği: Eskil-Aksaray Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Aydın, K. (2019): “Yaşam Koşulları Ve Sağlık Hastalık Algıları”, Sosyoloji Araştırmaları.
- Aytaç, Ö. ve KURTDAS, M. Ç., (2015): “Sağlık - Hastalığın Toplumsal Kökenleri Ve Sağlık Sosyolojisi”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 1.
- Baloğlu, B. (2006): “Ekonomik ve Sosyal Bakış Açısıyla Sağlık ve Hastalık”, Der Yayınları, İstanbul.
- Bayhan, M. (2017): "Kentleşme Sürecinde Kentlilik Bilinci; Diyarbakır Örneği", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bingöl.
- Bayhan, M. (2022): “Tüketim Toplumunda Kimlik İnşası”. 19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (1) , DOI: 10,52835/19maysbd.1022911
- Bayhan, M. (2022). Kentleşme Sürecinde Sosyo-Ekonomik Faktörler İle Kentlilik Bilinci Arasındaki İlişki: Diyarbakır Örneği. Sosyal Bilimler Akademi Dergisi, 5 (1) , 39-69. DOI: 10,38004/sobad.1083503
- Bekâr, M. (2001): “Kültürler Arası (Transkültürel) Hemşirelik”, Toplum ve Hekim Dergisi, Cilt:16, Sayı: 2.
- Belek, İ. vd. (1998): “Türkiye İçin Sağlık Tezi”, Sorun Yayınları, İstanbul.
- Bozkurt, G. (2003): “ İnsan ve Kültür”, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Bostancı, N. (2003): “Toplum ve Kültür”, Sosyolojiye Giriş, Martı Yayınları, Ankara.
- Bolsoy, N. ve Sevil Ü. (2006): “Sağlık- Hastalık ve Kültür Etkileşimi”, Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 3.
- Cirhinlioğlu, Z. (2012): “Sağlık Sosyolojisi”, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Coşkun, F. B. (2019): “Göçmen Kadınların Sağlık Ve Hastalık Deneyiminde Kültürün Etkisi: İlişkisel Sosyolojik Bir Araştırma”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çınarlı, İ. (2008): “Sağlık İletişimi ve Medya”, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Dirican R. ve Bilgel N. (1993): “Halk Sağlığı”, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.
- Dünya Sağlık Örgütü, (DSÖ). (1986): “Sağlığın Teşviki ve Geliştirilmesine Yönelik Ottawa Sözleşmesi”, Cenevre.
- Ekizer, A. (2020): “Sağlık Sosyolojisi Ve Tarihsel Gelişimi”, Selçuk Sağlık Dergisi, Sayı: 1.

- Erkan, R. (2010): “Kentleşme ve Sosyal Değişme”, Bilim Adamı Yayınları, Ankara.
- Güven, S. (2014): “Türkiye’de Sağlık Sosyolojisi Çalışmaları”, Sosyoloji Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 29.
- Kalaycı, H. (2019): “Sosyolojik Açıdan Sağlık Ve Kültür Etkileşimi Bağlamında Sağlık–Hastalık Algısının Toplumsal Referanslarını Anlamaya Yönelik Bir Çalışma” https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makale-goruntule&id=AW5j4vfDyZgeuuwfeK_O (Erişim Tarihi: 01.04.2022).
- Kasapoğlu, A. (1999): “Sağlık Sosyolojisi Türkiye’den Araştırmalar”, Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara.
- Kasapoğlu, A. (2001): “Güncel Sosyal Sorunlar ve Sağlık”, Toplumbilim Dergisi Sağlık Sosyolojisi Özel Sayısı, Sayı:13.
- Kaya, İ. (2012): “Kültür, sağlık ve din Gürün (Sivas) ve çevre köylerinde sağlık-hastalık kültürü üzerine bir din sosyolojisi araştırması”, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Kayseri.
- Kızılçelik, S. (1996): “Türkiye’nin Sağlık Sistemi”, Saray Kitapevleri, İzmir.
- Marshall, G. (1999): Sosyoloji Sözlüğü, (Çev: O. Akınhay- D. Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Oskay, Ü. (1993): “Medikal sosyolojide bazı kavramsal açıklamalar”, Sosyoloji Dergisi, Sayı: 4.
- Öztürk, M. O. (1997): “Ruh Sağlığı ve Bozuklukları”, Hekimler Yayın Birliği, Ankara.
- Örnek, S. V. (1971): “Etnoloji Sözlüğü”, Ankara Üniversitesi, Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Yayınları, No: 200, Ankara.
- Öncel, S. (1997): “Kültürel Yapı İle Sağlık-Hastalık İlişkisi”, Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi, Cilt: 13. Sayı: 1-3.
- Parsons, T. (2001): “Sağlık Ve Hastalık: Sosyolojik Bir Eylem Perspektifi”, (Çeviren: Tülin Kurtarıcı), Toplumbilim, Sağlık Sosyolojisi Özel Sayısı, Sayı:13.
- Sargutan, A. E. (2005): “Sağlık Sektörü ve Sağlık Sistemlerinin Yapısı”, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 3.
- Saltık, A. (2012): “Sağlık Sosyolojisi Ders Notları”, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Şentürk, Ü. (2007): “Popüler Bir Kültür Örneği Olarak Futbol”, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Mayıs, Cilt: 31, No:1.
- Tabak, R.S. (2000): “Sağlık Eğitimi”, Somgür Yayıncılık, Ankara.
- Tatlıdil E. (1993): “Toplum Eğitim ve Öğretmen”. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:71, İzmir.

- Tekin, A. (2007): “Sağlık-Hastalık Olgusu Ve Toplumsal Kökenleri (Burdur Örneği)”, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Tengilimoğlu, D. (2009): “Sağlık İşletmeleri Yönetimi”, Nobel Yayınları, Ankara.
- Tecim, E. (2016): “Sağlık Sosyolojisi”, İstanbul Üniversitesi ATAUFZEF, İstanbul.
- Toprak, M. (2019): “Aydınlanma İle Cemaat Arasındaki Paradoksal İlişki”, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:7, Sayı: 2.
- Turancı, E. ve Eşiyok, E. (2021)8: “Sağlık ve Kültür İlişkisi Bağlamında Popüler Sağlık Dergilerinde Sağlık Sunumu”, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Sayı: 54.
- Turner, B. S. (2011): “Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi”, (Çev. Ümit Tatlıcan), Sentez Yayıncılık, Bursa.
- Türkdoğan, O. (1991): “Kültür ve Sağlık-Hastalık Sistemi”, MEB Yayınları, İstanbul.

KUR'ÂN'DA MUCİZE/AYET MEFHUMU

Murat Oral

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ORCID ID: [0000-0001-6289-1572](https://orcid.org/0000-0001-6289-1572)

Özet

Bilindiği üzere Kur'ân, üzerine indiği toplumun düşünce yapısında değişikliğe gitmiş ve onların dikkatlerini göz ardı ettikleri önemli manalara çekmiştir. Kur'ân'ın üzerinde yoğunlaştığı bu tür konulardan biri de mucize/ayet mefhumudur. Allah Teâlâ, Kur'ân'da hem kendi varlığına ve kudretine hem de peygamberlerin doğruluğuna delalet eden mucizelerden söz ederek müşrik toplumun mucizeye yönelik bakış açısını şekillendirmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda Kur'ân'ın mucize mefhumuna yaklaşımını incelemek, Allah Teâlâ'nın konuyla ilgili vurguladığı önemli olguların ortaya konulmasına yardımcı olacak ve müşrik toplumun düşünce yapısında gerçekleştirdiği değişikliklerin bilinmesine katkı sağlayacaktır. Bu amaçla ilgili çalışmada ilk önce “mucize” kavramı üzerinde durulacak, akabinde Kur'ân'ın mucize yaklaşımından söz edilerek önemli yerler vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Mucize, Mefhum.

Giriş

Mucize mefhumu, Kur'ân'ın üzerinde durduğu önemli konulardan biridir. Zira mucize, insanı Allah'a ulaştıran, onu Allah tarafından gönderilen elçiye inanmasını ve uymasını sağlayan bir olgudur. Hayatî öneme sahip bu olgunun salt materyalist bir yaklaşımla ele alınması veya mucize türlerinden birine yoğunlaşp da diğer türlerinin göz ardı edilmesi, bu olgudan beklenen faydayı kısıtlayan sorunlu bir tutumdur. Bu nedenle Kur'ân, tarih boyunca böyle bir tutum sergilediğini söylediği inkârcıları eleştirmiş ve onların mucize mefhumunu her fırsatta düzeltmeye çalışmıştır. Kur'ân'ın mucize konusuna verdiği önemin farkına varan araştırmacılar, bu olguyu birçok açıdan incelemiştir. Ancak Kur'ân'ı merkeze alarak Kur'ân'ın mucize mefhumunu inceleyen ve söz konusu ıslahın vurguladığı mucize türlerini araştıran bir çalışmaya rastlamadık. Kanaatimizce filozofların ve kelamcılarının görüş ayrılığına pek değinmeden yapılacak Kur'ân merkezli bir çalışma, Kur'ân'ın mucize mefhumunu ortaya koymak açısından daha yararlı olacaktır.

Mucize, “kararlılık ve azim” anlamına gelen “الْحَزْمُ” lafzının karşıtı olup “zayıflık ve aciziyet/güçsüzlük” manalarını ifade eden “عجز” kökünden türeyen bir isimdir ve “aciz bırakan şey” anlamına gelmektedir.¹ İstilahî açıdan ise mucize, peygamberlik iddiasında bulunan bir şahsın peygamberliğinin bir kanıtı olması amacıyla Allah tarafından onun elinde gerçekleştirilen ve kulların benzerini ortaya koyamayacakları olağanüstü olaydır.²

¹ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, thk. Muhammed 'İvad Mur'ib (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001), 1/219; Ebu'l-Fadl Cemaleddin b. Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Sâdir, 1414), 5/369.

² Neşvân b. Sa'îd el-Himyerî, *Şemsu'l-'ulûm ve devâu kelâmi'l-'Arabî mine'l-kulûm*, thk. Huseyn b. Abdullah el-'Umerî vd. (Beirut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir, 1420/1999), 7/4385; Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Suyûtî, *Mu'cemu mekâlîdi'l-'ulûm fi'l-hudûdi ve'r-rusûm*, thk. Muhammed İbrahim Ubâde (Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 1424/2004), 74; Ebû İbrahim İshâk b. İbrahim el-Fârâbî, *Mu'cemu divâni'l-edeb*, thk. Ahmed Muhtar Ömer

Peygamberlerin olağanüstü hissi mucizelerinin varlığının mümkün olduğu ve pratikte meydana geldiği konusunda dini ekollerin arasında bir anlaşmazlık bulunmamaktadır. Hatta Mu‘tezile, mucize göstermenin peygamberlere has olduğunu savunup peygamberlere imanın gerçekleşebilmesi için onların mucize ortaya koymalarının vacip olduğunu iddia eder.³ Sadece bizzat mezhep arkadaşları tarafından tekfir edilen ve nazım açısından Kur’ân’ın mu‘ciz olmadığını savunan Nazzâm gibi şaz görüş sahipleri, Hz. Peygamber’in hissi mucizelerini reddeder.⁴ Kelamcıların peygamberlerin eliyle gerçekleşen olağanüstü olayları “mucize” ve salih kimselerin elleriyle gerçekleşen olağanüstü olayları “keramet” diye adlandırmasına karşın⁵ selef, her iki tür olağanüstü olay türüne “mucize-ayet” adını verir.⁶

Kur’ân’da Mucize Mefhumu

“Delâilu’n-Nubuvve” ve “A‘lâmu’n-Nubuvve” olarak da adlandırılan mucizeler, Kur’ân ve sünnette bu isimle geçmez. Bilakis olağan ve olağanüstü mucizeler, Kur’ân ve sünnette “ayet, beyyine, burhân” kavramlarıyla ifade edilir.⁷ Bu kavramların arasında en çok kullanılanı ise “ayet” kavramıdır.⁸ Bu durum, selefin olağanüstü olayları adlandırmada vahyin diline bağlı kaldığını göstermektedir. Kur’ân’da “alâmet, mucize, ibret”⁹ gibi anlamlarda kullanılan “ayet” kavramı, beşer gücünün yetmediği *olağan* ve *olağanüstü* her türlü eylemi/olayı ifade eder. Örneğin Kur’ân’a göre göklerde, yerde ve bu ikisinin, insanın ve diğer canlıların yaratılışlarında, gece ile gündüzün ardı sıra gelişinde, yağın yağmurda ve esen rüzgârda birçok mucize/ayet bulunmaktadır.¹⁰ Bu olayların gerçekleşmesinin olağan hâle gelmesi ve sıradanlaşması sebebiyle insanlar, bu mucizelerin/ayetlerin farkına pek varmazlar. Nitekim Hz. İbrahim’in rabbini aramasıyla ilgili istisnai durumlar dışında¹¹ insanların genellikle bu tür mucizelerle ilgili bir bilince sahip olmadıkları birçok ayetten anlaşılmaktadır. Hâlbuki yaratılmışlar, bunlara da güç yetiremezler. Dolayısıyla bunlar da aslında her gün Allah’ın evrene *olağan* bir şekilde ve bizzat ortaya koyduğu *doğa yasalarına uygun* olarak gerçekleştirdiği mu‘ciz müdahalelerdir. Bu yüzden Kur’ân, bu türden mucizelere birçok yerde işaret eder ve üzerinde düşünülmesini emreder. Bu tür mucizeleri gördükleri hâlde onlara aldırmayan inkârcıları da eleştirir.¹² Hz. Peygamber de oğlu İbrahim’in vefatı sırasında güneş tutulduğunda ve bazı sahabiler “Güneşi, Allah Resulünün oğlu İbrahim için tutuldu” dediklerinde “Güneş ve ay, yüce Allah’ın ayetlerinden birer ayettir” buyurarak bu tür mucizelere/ayetlere işaret etmiştir.¹³ Hz. İbrahim de Nemrut ile tartışmasında güneşi Allah’ın

(Kahire: Muessesetu Dâri’ş-Şa‘b, 1424/2003), 1/295; Ali b. Muhammed el-Curcânî, *et-Ta‘rifât*, thk. Heyet (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1403/1983), 184, 219.

³ Ebu’l-Hasan Kâdi’l-Kudât Abdulcebbar b. Ahmed el-Hemedânî, *el-Muğni fi ebvâbi’t-tevhîdi ve’l-‘adl*, thk. Mahmûd Muhammed Kâsım (b.y.: y.y., ts.), 15/189; Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Abdulhalîm b. Teymiyye, *en-Nubuvvât*, thk. Abdulazîz b. Sâlih et-Tavyân (Riyad: Edvâu’s-Selef, 1420/2000), 1/484.

⁴ Tâhir b. Muhammed el-İsferâyînî, *et-Tabsîru fi’l-dîn*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut: ‘Âlemu’l-Kutub, 1403/1983), 72-73.

⁵ Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Abdulhalîm b. Teymiyye, *Mecmû‘u’l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, nşr. Mecme‘u’l-Melik Fehd (Medine: y.y., 1416/1995), 11/311-312.

⁶ Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Abdulhalîm b. Teymiyye, *el-Cevâbu’s-sahîh limen beddel dine’l-Mesîh*, thk. Ali b. Hasan vd. (Suudi Arabistan: Dâru’l-‘Âsima, 1419/1999), 5/419.

⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbu’s-sahîh limen beddel dine’l-Mesîh*, 5/412.

⁸ “Ayat” lafzı tekil olarak kullanıldığı yerlerde genelde “mucize”, çoğul olarak kullanıldığı yerlerde ise genellikle “Kur’ân ayetleri” anlamında kullanılır.

⁹ Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah el-‘Askerî, *el-Vucûh ve’n-nezâir*, thk. Muhammed Osman (Kahire: Mektebetu’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, 1428/2007), 92; Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Cevzî, *Nuzhetu’l-a’yuni’n-nevâzir fi ‘ilmi’l-vucûhi ve’n-nezâir*, thk. Muhammed Abdulkerim (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1404/1984), 154-156.

¹⁰ *Kur’an Yolu* (Erişim 29 Mart 2022), Âl-i İmrân 3/190; el-İsrâ 17/12; el-Câsiye 45/3-5.

¹¹ el-En‘âm 6/76-79.

¹² Yûsuf 12/105.

¹³ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsnedu’l-imâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu‘ayb el-Arnaût vd.

doğu tarafından getirdiğini belirterek ondan güneşi batıdan getirmesini istemiş ve böylece ilgili olağan olayın mucizeliğine değinip bunun beşer gücü ötesinde ilahi bir iradeye dayalı olduğunu kanıtlamıştır.¹⁴

Kur'an'ın mucizeye yönelik bu yaklaşımından hareketle günümüzde var olan “bilim her şeyi açıklar” şeklindeki materyalist-determinist algının sorunlu olduğu söylenebilir. Zira bu algı, cahiliye toplumunun sınırlı mucize anlayışını andırmaktadır. Çünkü olağan da olsa beşer gücünün ötesinde gerçekleşen olayın arka planında var olan aktörlerin/faillerin görülmesine engel olmaktadır. Dolayısıyla bu açıdan söz konusu materyalist-determinist algı da cahiliye toplumunun mucize algısı gibi sınırlı halde kalmaktadır. Cahiliye toplumu fâile/Allah'a inanmakla birlikte onun varlığına ve kudretine işaret eden olağan mucizelere aldırılmazken materyalist-determinist düşünce işin arka planındaki ilahi iradeyi reddedip olağan mucizelerin işleyişini bilinçsiz/iradesiz tabiata nispet eder. Ayrıca materyalist-determinist algı, Kur'an'ın “Allah'ın varlığına ve kudretine işaret ettiğini” söylediği beşer gücü ötesindeki olağan bir olayı Allah'ın veya manevi sebeplerin yokluğuna delil getirmeye çalışması hasebiyle Kur'an'ın mucize anlayışıyla bütünüyle çelişmektedir. Malum olduğu üzere bilimin olağan olayların sebep-sonuç ilişkisini açıklayabilmesi, olayların görünen-maddi yönleriyle ilgilidir. Bu durum, söz konusu olağan olayların bilimin henüz tespit edemediği ya da işlev alanı dışında kalan maddi-manevi sebeplere dayanması olasılığını ortadan kaldırmaz.

Beşer gücü ötesinde olan bu olağan mucizelerin yanı sıra Allah Teâlâ, tarih boyunca vahye muhatap olan inkârcıların gönderilen elçilere “Bize bir mucize göster” dediklerinden bahseder.¹⁵ İnkârcıların elçilerden talep ettikleri mucizeler, *olağanüstü* ve *doğa yasalarına aykırı* olan mucizeler türündendi. Nitekim kendilerine bu türden mucizeler gösterildiğinde bunların sihirden ibaret olduklarını ve aldatıcı olduklarını söyleyerek elçileri sihirbazlıkla suçladılar.¹⁶ Bu tür mucizelere “sihir” demeleri, bunların onların *alışkın olmadıkları olağanüstü* olaylar türünden olduklarını gösterir. İnkârcılar, kimi zaman bu tür mucizelerle yetinmediler ve elçiler gibi doğrudan Allah'tan vahiy almak/onunla konuşmak istediler.¹⁷ Bu istekleri, onların iman etmek amacıyla değil inatlaşmak amacıyla mucize istediklerini ortaya koymaktadır.

İnkârcıların olağanüstü olayları “sihir” olarak nitelemesi ve modern materyalist-determinist bilim anlayışına sahip olanların bu tür olayları bilimin belirlediği sebep-sonuç ilişkisine dayandırarak onların olağan durumlar oldukları algısını oluşturmaya çalışmaları, “olağanüstü olayları gerçekleşme amacından saptırmak” açısından birbirine benzemektedir. Her iki algı, ilahi iradeyi/müdahaleyi bertaraf etme çabası içindedir. Determinist algının geçerli bilimsel bir gerekçe olmaksızın olağanüstü bir mucizenin gerçekleşme olasılığını reddetmesi, bizatihi bilimselliğe aykırıdır. Zira zorunlu doğa yasaları, ancak onları belirleyen zatın istisnai bir müdahalesi olmadığında dünyanın işleyiş şeklini belirler.¹⁸ Bilimin tespit ettiği doğa yasalarının varlığı, bilimin henüz belirleyemediği ya da belirleyemeyeceği

(b.y.: Muessesetu'r-Risâle, 1421/2001), 4/443, 5/369; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), “Küsûf”, 1; Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, nşr. Matba'atu 'İsa el-Bâbî (Kahire: y.y., 1374/1955), “Küsûf”, 901. Şu'ayb el-Arnaût, hadisın sahih olduğunu belirtmiştir.

¹⁴ el-Bakara 2/158.

¹⁵ el-Bakara 2/118.

¹⁶ Bk. el-Bakara 2/145; el-En'am 6/4, 25, 37, 109-110; el-A'râf 7/132; Yûnus 10/97; er-Ra'd 13/7, 27; en-Neml 27/12-13; Yâsîn 36/46; es-Sâffât 37/14-15; ez-Zuhuruf 43/46-49; el-Kamer 54/2.

¹⁷ el-Bakara 2/118; el-En'am 6/124.

¹⁸ Alvin Plantinga, “Dünyadaki Tanrısal Faaliyet”, çev. Fatih Topaloğlu, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2012), 214.

ilahi/doğa yasalarının yokluğunu gerektirmez. Bilimin birkaç yüzyıl öncesine dek bilmeyip de sonradan elde ettiği verilerin “cahillik/bilinmezlik” döneminde inkâr edilmesinin yanlış bir tutum olduğu gibi günümüzde bilinen doğa yasalarının bilimsel açıdan henüz tespit edilemeyen ya da edilemeyecek olan başka yasalara bağlı olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir. Allah’a isyanın toplumların helak sebebi olduğuna işaret eden, Allah’ın elçileri inkârcılara galip kılacağını haber veren ve bunun sünnetulah/ilahi bir yasa olduğunu bildiren ayetler,¹⁹ sözünü ettiğimiz olasılığı güçlendirmektedir. Aksi takdirde doğa yasalarının, onları belirleyen ilahi iradenin özgürlüğünü engellediğini ve onu bağlayıcı olduğunu düşünmek, doğrudan uzak bir düşüncedir. İşin özünde “bilimde, mucizeler dâhil olmak üzere özel tanrısal faaliyetle çelişen veya bu konuda problem çıkaran hiçbir şey yoktur.”²⁰ Bu konuda ortaya atılan çelişki iddiaları, bilimin verilerinden çok bu verilerin yorum şekline kaynaklanmaktadır.

İnkârcıların “sihir” ithamıyla ve materyalist-determinist bilim anlayışının doğrudan uzak iddialarıyla reddettiği olağanüstü mucizelerin, modernist tefsirciler tarafından din-bilim uzlaşını sağlamak amacıyla “olağan olaylar” gibi lanse edilmeye çalışıldığı görülmektedir. “Kızıldeniz’in yarılmasının bir gelgit olayından ibaret olduğu, fil sahiplerinin maruz kaldığı azabın mikroplar taşıyan bir tür uçan böcekler tarafından kaynaklanan kızamık veya çiçek hastalığı olduğu” şeklindeki yorumlar bu konuda örnek gösterilebilir.²¹ Bu tür yorumlar, önceki iki algı gibi olağanüstü mucizeleri gerçekleşme gayesinden uzaklaştırır. Zira olağan mucizelere aldırmayan inkârcılara, peygamberleri doğrulama amacı olarak olağan bir mucizenin/olayın gösterilmesi manasızdır. Bu yorumlar, inkârcıların söz konusu mucizeleri “sihir” olarak nitelendirmeleriyle de bağdaşmaz. Bütün bunların yanı sıra bilimi dine egemen kılma çabasının ya da dini bilgilerin zorunlu olarak bilimsel verilere uygun bir şekilde yorumlamaya çalışmanın, hatalı bir tutum olduğu kanaatindeyiz.²² Zira bilimin bütün verileri kesin değildir. Herkese göre kesin bir bilgi ifade eden bilim verilerinin de varlığı kesin olan dini bilgilere aykırı olması söz konusu değildir.²³ Kaldı ki bilim ile dinin bütünüyle aynı işlev alanını paylaşmadığı unutulmamalıdır.

İnkârcıların bu istekleri, onların peygamberin doğruluğu konusunda “olağanüstü-doğa yasalarına aykırı” mucizelere önem verdiklerine işaret eder. Zira olağanüstü mucizeler, “Allah’ın varlığı ve kudretine” delalet etmek açısından olağan mucizelerden daha açık, kesin ve güçlüdür.²⁴ Allah’ın yaratıklar için ortaya koyduğu doğa yasalarını yalnızca Allah’ın ortadan kaldırdığından hareketle bu tür mucizeler, ilgili peygamberin Allah tarafından gönderildiğinin açık bir kanıtı olur. Bu nedenle olacaktır ki Allah, Kur’ân’da olağanüstü mucizelerden söz ettiğinde kendisinin her şeye güç yetirdiğini²⁵ ve bunları gerçekleştirmenin kendisine kolay geldiğini,²⁶ bu tür mucizelerin kendi katından gelip onun dilemesine bağlı

¹⁹ el-Ahzâb 33/62; el-Fetih 48/23; el-Mücâdele 58/20-21.

²⁰ Plantinga, “Dünyadaki Tanrısal Faaliyet”, 215, 217.

²¹ Muhammed Abduh, *Tefsîru cuzi ‘Amme*, (b.y.: Matba’atu Mısır, 1341), 157-158; Reşid Rıza, *Tefsîru’l-Menâr*, nşr. el-Hey’etu’l-Mısriyyetu’l-‘Âmmetu li’l-Kutub (b.y.: y.y., 1990), 1/261-263; Ahmed b. Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, nşr. Şirketu Mektebeti ve Matba’ati Mustafa el-Bâbi el-Halebî ve Evlâdihi (Mısır: y.y., 1365/1946), 1/116, 30/243-244.

²² Şahin Efil, “Mucizenin Bilimsel Yorumunda Meşruiyet Krizi”, *Marife* 6/2 (2006), 195.

²³ Aslında bilim-din ilişkisinin akıl-vahiy ilişkisine bağlı olduğu söylenebilir. Çalışmanın amacı dışına çıkmamak için konuyla ilgili makalemize yönlendirmekle yetinmemiz uygun olacaktır. Bk. Murat Oral, “Kur’ân’a Göre Akıl ve Tefsirdeki Rolü Bakımından Akıl Kur’ân’a Arzı”, *Şarkiyat* 14/1 (Mayıs 2022), 285-290.

²⁴ İbn Teymiyye, *Mecmû‘u’l-fetâvâ*, 11/379-380.

²⁵ el-Bakara 2/259; el-En‘âm 6/37.

²⁶ Meryem 19/21.

olduklarını belirtir.²⁷ Dolayısıyla Kur’ân, Allah’ın kudretinin kapsamına girmesi açısından *olağan* ve *olağanüstü* mucizelerin arasında bir farkın bulunmadığını, Allah’ın mülkünde dilediğini yapabileceğini ifade eder.²⁸ Kendilerine gösterilen olağanüstü mucizelere iman etmeyenlerin de amellerinin boşa gideceğinden söz eder.²⁹

Kur’ân, Hz. Muhammed’den (s.a.s.) önce gönderilen elçilere olağanüstü mucizelerin verildiğini bildirir. Örneğin Hz. Salih’e devenin, Hz. Musa’ya asanın ve Hz. İsa’ya ölülerini diriltme mucizelerinin verildiğinden söz eder.³⁰ Hz. Peygamber’den önceki peygamberlere verilen bütün mucizelerin ortak noktası, hissi/duyusal oluşlarıdır. Hissî oluşları nedeniyle onların Allah’ın varlığına ve ilgili risaletin doğruluğuna delil oluşu yalnızca kendi dönemleriyle sınırlıdır. Allah Teâlâ, müşriklerin Kur’ân’ın i’câzını görmezden gelerek Hz. Peygamber’in başka birçok mucize ortaya koymasına yönelik taleplerini eleştirir ve okuma-yazma bilmeyen bir beşer tarafından mucizelerle dolu bir kitabın getirilmesinin kendileri için yeterli olabileceğini belirtir.³¹ Bu durum, Kur’ân’ın Hz. Peygamber’in en büyük mucizesi olduğunu gösterir. Belki de Kur’ân surelerinin içerdiği her bölüme “ayet” adının verilmiş nedeni budur. Zira o, her ayetiyle bir mucizedir, kendisine karşı konulamamaktadır. Arapça harflerden oluşmasına rağmen Arapların Kur’ân’ın meydan okuyuşuna³² yanıt verememeleri, onun olağanüstü bir özellik taşıdığını ortaya koyar.

Müşriklerin en büyük mucizeyi görmeyip daha düşük seviyedeki mucizelere yönelmesi eleştirilmiştir. Yoksa söz konusu ayet/eleştiri, Hz. Peygamber’in Kur’ân’dan başka mucizelerinin bulunmadığına delalet etmez. Bilakis bizzat Kur’ân’da Hz. Peygamber’in “isrâ, miraç ve ayın yarılması” gibi olağanüstü mucizelerinden söz edilir.³³ Ayrıca İbn Kesîr’in belirttiği gibi ayın yarılması ile ilgili rivayetler, sahih senetlerle aktarılan mütevâtir haberler olup bu olağanüstü olayın Hz. Peygamber’in döneminde meydana geldiği konusunda bilginlerin arasında söz birliği bulunmaktadır.³⁴ Allah Teâlâ’nın “*Mucize göndermemizi alıkoyan şey ancak öncekilerin mucizeleri yalanlamış olmalarıdır*”³⁵ ayeti de Hz. Peygamber’e hissi mucizeler verilmiş olmasıyla çelişmez. Zira söz konusu ayet, Hz. Salih’in devesi ve Hz. İsa’nın sofrası gibi Hz. Peygamber’e muhatapları tarafından önerilen belirli mucizeler ile ilgilidir. Nitekim Kur’ân, Hz. Peygamber’e birçok belirli mucizenin teklif edildiğini haber verir.³⁶ Allah Teâlâ’nın müşriklerin önerilerine olumlu karşılık vermediği ise bu ayetten anlaşılmaktadır. Söz konusu ayet, genel bir hüküm içermiş olsaydı o zaman Kur’ân’ın da bunun kapsamına dâhil olması icap ederdi. Bu durum ise ayetin önerilen mucizeler ile ilgili olduğu görüşünü desteklemektedir.

Allah Teâlâ’nın beşer gücünün ötesinde gerçekleşen olağan ve olağanüstü olaylara “ayet/mucize” adını vermesi, yine denizde boğulan firavunun bedeninin çürümemesi gibi bir peygamberin elinde gerçekleşmeyen bazı olağanüstü olayları “mucize/ayet” diye isimlendirmesi, kelimcilerin “mucize-keramet” ayrımında vahiy diline uymadıklarını

²⁷ el-En’âm 6/109; Yûnus 10/20; eş-Şu’arâ 26/4.

²⁸ Âl-i İmrân 3/26, 40; Hûd 11/107; el-Hac 22/14, 18; el-Mülk 67/1; el-Burûc 85/16.

²⁹ el-A’râf 7/146-147.

³⁰ Âl-i İmrân 3/49; el-A’râf 7/73; Hûd 12/64; Tâhâ 20/20-22.

³¹ el-Ankebût 29/48-52.

³² Kur’ân, müşriklere “Kur’ân’ın veya ondan bir bölümün benzerini getirmeleri” konusunda meydan okumuştur. Bk. el-Bakara 2/23; Hûd 11/12; el-İsrâ 17/88.

³³ el-İsrâ 17/1; en-Necm 53/1-18; el-Kamer 54/1-2.

³⁴ Ebu’l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (b.y.: Dâru Hicr, 1418/1997), 8/558.

³⁵ el-İsrâ 17/59.

³⁶ el-En’âm 6/8; el-İsrâ 17/90-93.

gösterir.³⁷ Dinî bilim dallarının kullandıkları terminolojilerin vahiy diline uygun olması, Kur’ân’ın daha iyi anlaşılması sağlar. Dolayısıyla olağan olsun veya olağanüstü olsun, bir peygamberin veya salih bir kimsenin elinde gerçekleşsin her hâlükârda beşer/yaratılmış gücünün ötesinde gerçekleşen olağan-olağanüstü her şeye “mucize/ayet” denilmesi kanaatimizce doğruya daha yakındır.

Sonuç

Kur’ân, mucize mefhumunu önemsemiş ve üzerinde durmuştur. Ancak o, mucizelerle ilgili söylemlerini “mucize” kavramıyla değil “ayet” vb. sözcüğüyle ifade etmiştir. Ona göre mucizeler, “olağan” ve “olağanüstü” olmak üzere iki türdür. İkisinin ortak noktası, beşer gücünün ötesinde olmalarıdır. Evrenin çağlar boyunca işleyen sorunsuz düzeni gibi birçok olağan durum, aslında Allah’ın varlığını ve kudretini gösteren önemli mucizelerdir. Fakat bu olayların sıradanlaşması sebebiyle insanlar onların arka plandaki failini unutabilmektedirler. Bundan dolayı Allah Teâlâ, elçileriyle gönderdiği hidayetin kendisi tarafından gönderildiğinin bir tür ispatı olması amacıyla inkârcıların peygamberlere yönelik olağanüstü mucize taleplerine olumlu karşılık vermiştir. Hz. Salih’e deve ve Hz. Musa’ya asa mucizesini vermesi bu konuda örnek gösterilebilir.

Kur’ân, mucizeyle ilgili bu vurgularıyla cahiliyenin materyalist kısıtlı mucize anlayışını eleştirmiş ve hayatın her alanında Allah’ın varlığına ve kudretine işaret eden durumların bilincine varılmasını amaçlamıştır. Ayrıca olağanüstü olma özelliğinin hissi mucizelere özgü olmadığını, bilakis Kur’ân gibi manevi mucizelerin hem daha etkili hem de daha kalıcı olduğunu bildirmiştir. Buna karşın Mekke’li müşrikler, olağan mucizeleri görmezden geldiler. Olağanüstü mucizelerle ilgili ise çelişkili bir tavır takındılar. Hz. Peygamber’den olağanüstü bir mucize göstermesini talep ettikleri hâlde kendilerine olağanüstü mucizeler gösterilince bunların birer sihir olduklarını ileri sürdüler. Böylece Allah Teâlâ’nın olağan ve olağanüstü mucizelerle gözettiği amacı işlevsiz bırakmaya çalıştılar.

Kur’ân’ın mucize mefhumu, cahiliyenin mucize algısına karşı olduğu gibi aynı şekilde modern materyalist-determinist bilim anlayışına da bir reddiye mahiyetindedir. Zira bu anlayış ile cahiliye algısının arasındaki fark sadece yöntemdir, sonuç olarak her ikisi de Allah’ın hidayet verici olağan-olağanüstü mucizelerini işlevsiz bırakmaya odaklıdır. Modernist tefsirciler tarafından Kur’ân’da geçen olağanüstü mucizelerin bilimsel veriler ışığında olağan mucizelermiş gibi yorumlanması da Kur’ân’ın vurguladığı mucize mefhumuyla bağdaşmamaktadır. Bu yaklaşım, mucizelerin faili olarak Allah’ı tanısa da determinist felsefenin etkisinde kalarak ilahi iradeyi doğa yasalarına mahkum etmesi açısından sorunludur.

Kaynakça

‘Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah. *el-Vucûh ve’n-nezâir*. thk. Muhammed Osman. Kahire: Mektebetu’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, 1428/2007.

Abduh, Muhammed. *Tefsîru cuzi ‘Amme*. b.y.: Matba’atu Mısır, 1341.

Ahmed, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *Müsnedu’l-imâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu’ayb el-Arnaût vd. b.y.: Muessesetu’r-Risâle, 1421/2001.

³⁷ Kelamcıların “mucize” tanımının Kur’ân merkezli eleştirisi için bk. Ali Bakkal – Hatice Teber, “Gayesi Bakımından Mucize Çeşitleri”, *Turkish Academic Research Review* 6/3 (Eylül 2021), 1176-1178.

Bakkal, Ali – Teber, Hatice. “Gayesi Bakımından Mucize Çeşitleri”. *Turkish Academic Research Review* 6/3 (Eylül 2021), 1174-1213.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.

Curcânî, Ali b. Muhammed. *et-Ta'rifât*. thk. Heyet. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403/1983.

Efil, Şahin. “Mucizenin Bilimsel Yorumunda Meşruiyet Krizi”. *Marife* 6/2 (2006), 179-195.

Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzibu'l-luġa*. thk. Muhammed 'İvad Mur'ib. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001.

Fârâbî, Ebû İbrahim İshâk b. İbrahim. *Mu'cemu dîvânî'l-edeb*. thk. Ahmed Muhtar Ömer. Kahire: Muessesetu Dâri's-Şa'b, 1424/2003.

Himyerî, Neşvân b. Sa'îd. *Şemsu'l-'ulûm ve devâu kelâmi'l-'Arabi mine'l-kulûm*. thk. Huseyn b. Abdullah el-'Umerî vd. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1420/1999.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. b.y.: Dâru Hicr, 1418/1997.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaleddin. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrût: Dâru Sâdır, 1414.

İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdulhalîm. *el-Cevâbu's-sahîh limen beddel dine'l-Mesîh*. thk. Ali b. Hasan vd. Suudi Arabistan: Dâru'l-'Âsima, 1419/1999.

İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdulhalîm. *en-Nubuvvât*. thk. Abdulazîz b. Sâlih et-Tavyân. Riyad: Edvâu's-Selef, 1420/2000.

İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdulhalîm. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım. nşr. Mecme'u'l-Melik Fehd. Medine: y.y., 1416/1995.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Nuzhetu'l-a'yuni'n-nevâzir fi 'ilmi'l-vucûhi ve'n-nezâir*. thk. Muhammed Abdulkerim. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1404/1984.

İsferâyînî, Tâhir b. Muhammed. *et-Tabsîru fi'd-dîn*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1403/1983.

Kadı Abdulcebbâr, Ebu'l-Hasan Abdulcebbâr b. Ahmed. el-Hemedânî. *el-Muġnî fi ebvâbi't-tevhîdi ve'l-'adl*. thk. Mahmûd Muhammed Kâsım. b.y.: y.y., ts.

Kur'an Yolu. Erişim 29 Mart 2022.

Merâġî, Ahmet b. Mustafa. *Tefsîru'l-Merâġî*, nşr. Şirketu Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi (Mısır: y.y., 1365/1946),

Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. nşr. Matba'atu 'İsa el-Bâbî. Kahire: y.y., 1374/1955.

Oral, Murat. “Kur'an'a Göre Akıl ve Tefsirdeki Rolü Bakımından Aklın Kur'an'a Arzı”. *Şarkiyat* 14/1 (Mayıs 2022), 278-301.

Plantinga, Alvin. “Dünyadaki Tanrısal Faaliyet”. çev. Fatih Topaloğlu. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2012), 209-217.

Rıza, Reşid. *Tefsîru'l-Menâr*. nşr. el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kutub. b.y.: y.y., 1990.

Suyûtî, Abdurrahman b. Ebû Bekir. *Mu'cemu mekâlîdi'l-'ulûm fi'l-hudûdi ve'r-rusûm*. thk. Muhammed İbrahim Ubâde. Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 1424/2004.

OSMANLI DEVLETİ'NDE ASKERİ REFORM HAREKETİ VE ORDU-SİYASET İLİŞKİSİNİN SEYRİ (1876-1914)

Nadide İrem KOÇAŞ¹

¹ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 0000-0002-4880-6068

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasındaki etkin rolü bakımından ordu, özellikle Meşrutiyet'in ikinci döneminden itibaren siyasi yüzünü göstermeye başlayarak yıkıcı/kurucu bir unsur olmuştur. Batılı tarzda reformlarla beraber yenilenen askerî eğitim, ordunun temel yapısını değiştirmiştir. Çehresi hızla değişen Osmanlı toplumunda düzenlemelere öncelikle ordudan başlanmış ve ordu dönüşümün taşıyıcısı, bir anlamda garantörü konumunda olmuştur. Ordudaki değişim ülke içerisindeki karmaşık siyasi durum ile bir araya geldiğinde, ordunun politize olması kaçınılmaz bir durum haline gelmiştir. Bu çalışmada öncelikle değişim sürecinde ordunun bulunduğu konum ve değişimden ne şekilde etkilendiği, Meşrutiyetin ilanı sonrası muhalefet olgusunun politika üzerindeki etkisi ve ordunun tamamen siyasileşmesiyle beraber yaşanan olaylar zinciri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet, Halaskâr Zabitan, 31 Mart Olayı, Bab-ı Ali Baskını.

Giriş

İlk çağlardan günümüze kadar ordular milletlerin kaderinde önemli belirleyici unsurlardan olmuştur. Türk milleti özelinde ise ilk Türk devletleri, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde “ordu-millet” kavramı yüz yıllar boyunca etkinliğini sürdürmüştür. Genel itibarıyla kendi içinde kapalı bir özellik gösteren Türk ordusu, toplumun gözünde üstün bir kurum olma özelliğini sürdürmüş ve “askerlik” mesleği toplum içinde en saygın ve istenilen mesleklerden biri haline dönüşmüştür. Ordu ve devlet karşılıklı her zaman birbirlerine bağlı olgular olmuş, ordunun devleti desteklemediği veya fikir ayrılıklarının ortaya çıktığı durumlarda ise çatırdamalar baş göstermiştir. Ordu ve devlet birbirleri için güven unsuru olurken zaman zaman da ordu, devlet için bir tehdit unsuru olmuştur. Ordunun politika dışı kalması istenirken, aynı zamanda da reform hareketlerinde devletin aygıtı olarak çalışması beklenmiştir. Ordunun esas görevi olan savunma alanındaki askeri sorumluluklara ek olarak, değişen koşullar karşısında halk üzerinde tahakküm kurması, bir anlamda toplum mühendisliği yapması istenmiştir. Bunların sonucunda ordu, devlet yönetiminde belirleyici bir unsur olmuş ve kendini rejimin koruyucusu olarak görmüştür. Tarihsel sürece bakıldığında, Osmanlı padişahlarının yaklaşık üçte birinin askerinin bir şekilde iktidara müdahalesi sonucu tahttan indirilmiş olması, ordu-siyaset ilişkisinin gelişimini izlemek açısından önemlidir.¹

¹ Mehmet Zeki Duman, Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri, *İnsan&İnsan*, 6/20 (2019), s.149.

Askerî Reform Hareketi

Reform hareketi öncelikle askeri alanda başlamış ve bir süre yalnızca ordu ile sınırlı kalmıştır. Avrupa'nın modern ordu düzenine geçmesi ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında aldığı yenilgiler ordunun eksiklerini ortaya çıkarmış, modern anlamda bir dönüşümü mecburi kılmıştır. Bu mecburiyete ek olarak dönüşüme öncelikle ordudan başlanması aynı zamanda diğer alanlarda yapılacak reformlar için de bir basamak görevi görmüştür. Yeniçeri ocağının kaldırılması ve yeni bir ordu oluşturma fikriyle ortaya çıkan askeri alandaki reformlar doğrultusunda, değişime temelden başlamak gerekmiştir. Askerin eğitimi ile ilgili kurumlarda düzenlemelere gitmek, verilen eğitim tarzını gözden geçirerek modern bir hale getirmek bu anlamda önemli bir mesele olmuştur. Bu amaçla II. Mahmud döneminde, yetkin bir subay kadrosu yetiştirmek için eğitim alanındaki düzenlemelere ağırlık verilmiştir.² Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Ordusu'na eğitim vermek amacıyla 1828 yılında Kuleli Askeri Lisesi inşa edilmiştir.³ 1834 yılında ise yine subayların eğitimi için mesleki bir okul olan Mekteb-i Ulum-u Harbiye kurulmuştur.⁴ Takip eden süreçte askeri idadi ve rüştiyeler açılarak askerî eğitime yeni bir çehre kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Batı tipi okullara ek olarak Avrupa'ya öğrenci gönderilerek, ilerleyen yıllarda bürokrasi kadrosunda yaşanacak değişimin fikrî zemini oluşturulmuştur. Bu durum, daha sonraları ortaya çıkacak olan yeni aydın kesimin oluşmasında ve ülke içinde farklı düşünce rüzgârlarının esmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Askerî eğitimde bir diğer önemli gelişme de, ordunun eğitimi için yurtdışından subayların getirilmesi olmuştur. 1836 yılında bu amaçla Almanya'dan Yüzbaşı Helmuth von Moltke'nin⁵ gelişiyle beraber ordunun eğitim geleneği tamamen değişmiştir. 1883-1895 yılları arasında Alman Mareşal Wilhelm Colmar von der Goltz⁶, 1913-1918 arasında ise Alman General Otto Liman von Sanders⁷ Osmanlı ordusunda görev yapmışlardır. Askerî düzenlemelere ek olarak bu dönemden itibaren yenileşme hareketi devletin tüm alanlarına yayılmıştır. Sultan Abdülmecid'in tahta çıkmasından bir süre sonra; güvenlik, yargı, yönetim, askerlik gibi alanlarda büyük düzenlemeler getirmeyi hedefleyen Tanzimat Fermanı (Gülhane

² Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2018, s.117.

³ Cenap Çürük, "Kuleli Askeri Lisesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002, C.26, s.355-356.

⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s.62.

⁵ Yüzbaşı Helmuth von Moltke, 1800 yılında Parchim'de dünyaya gelmiştir. Askerî eğitimini Danimarka'da almış ve subay olarak mezun olduktan sonra 1822 yılında Prusya hizmetine girmiştir. 1835-1839 yılları arasında Yüzbaşı rütbesiyle Türkiye'de görev yapmıştır. 1891 yılında Berlin'de ölmüştür. Kemal Beydilli, "Helmuth von Moltke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2005, C.30, s.267-268.

⁶ Mareşal Wilhelm Colmar von der Goltz, Osmanlı ordusunda görevde bulunduğu süre boyunca siyasi ve askeri meselelerle yakından ilgilenmiş, eğitim sistemi ve ordu üzerinde etkili olmuştur. 1916 yılında Irak Cephesi'nde vefat etmiştir. Salih Kış, "Birinci Dünya Savaşı'nda Müşir Von Der Goltz Paşa'nın Ordu Komutanlıkları ve Ölümü", *History Studies*, 9/3 (2017), s.121-139.

⁷ Otto Liman von Sanders, Balkan Savaşları'nda alınan yenilgi üzerine ordunun toparlanması ve siyaset dışına çıkarılması için tasarlanan Sanders Alman Askeri Yardım Misyonu kapsamında görev yapmıştır. Misyon, Osmanlı Ordusu'nun modernleşmesinde büyük rol oynamıştır. Mesut Uyar, "Sanders Askerî Yardım Misyonu (1913-1918)", *CTAD*, 15/30 (2019), s. 29-84.

Hatt-ı Hümayunu) ilan edilmiştir.⁸ Düzenlemeler halka bekleneni verememiş, devletin durumu siyasi ve ekonomik olarak daha da kötüye gitmeye başlamıştır. Bu durum halkın devlete karşı tepki göstermesine neden olurken, Harbiye ve Askeri Tıbbiye gibi okullarda Batılı tarzda eğitim alan askerlerin zihninde de vatani kurtarmak için girişimlerde bulunma fikrini oluşturmuştur. Askerî okullarda yıllardan beri oturmayan ve düzgün işlemeyen sistemin öğrencilerde uyandırdığı rahatsızlık da bu fikri besleyen önemli bir mesele olmuştur.⁹ Böylelikle ülke içinde oluşan muhalif fikirler çeşitli gruplar etrafında toplanmaya başlamıştır.

Hükümet Darbesi ve Anayasanın İlanı

19.yüzyılın başından Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar olan süreçte yönetimde dört bürokratik seçkin sınıf görmek mümkündür: “Profesyonel Osmanlılar”, “Eski Osmanlılar”¹⁰, “Genç Osmanlılar (Yeni Osmanlılar)”¹¹ ve “Genç Türkler (Jön Türkler)”¹². Türk siyasi tarihinin başarıya ulaşan ilk askeri darbesi, Sultanın mutlak otoritesine karşı çıkan ve meşruti yönetimi savunan Yeni Osmanlıların planlamasıyla gerçekleşmiştir. 1876 yılında Sadrazam Mithat Paşa ve bir grup Osmanlı siyasetçisinin önderliğinde gerçekleşen hükümet darbesi sonucu Sultan Abdülaziz tahttan indirilerek yerine V. Murad getirilmiştir. Kısa bir süre tahtta kalan V. Murad'ın yerine kardeşi II. Abdülhamit geçirilerek 23 Aralık 1876 günü anayasayı ilan etmiştir.¹³ Anayasanın ilanının önceden kararlaştırıldığı bilinmektedir fakat Abdülhamit'in anayasayı ilan etme sebebinin daha önceden örgütlenmeleri bilinen grupların baskısı veya iktidara müdahale çekincesi ile alakalı olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Türkiye'de ordu-siyaset ilişkisinin dinamiği, anayasanın ilanı ve özellikle II. Abdülhamid'in saltanat yıllarıyla beraber değişmiştir. Ordunun yönetimde daha fazla söz sahibi olmaya başlaması ve ülke içerisinde muhalif seslerin artması da bu dönemin getirileri olmuştur. 1877'de anayasanın yürürlükten kaldırılması üzerine ülke içinde ve dışında üyelerinin çoğunluğu askerlerden oluşan gizli cemiyetler kurulmaya başlanmıştır.¹⁴

Osmanlı Devleti'nin yönetim şeklinin değişimi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden tarihsel süreçte, II. Abdülhamid döneminin askerî reform hareketleri önemli yapı taşlarını oluşturmaktadır. Dönemin ordu-siyaset ilişkisini, modernleşme hareketi

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Musa Gümüş, “Anayasal Meşrûfî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi”. *Bilgi*, 47 (2008), s.215-240.

⁹ Askeri okullardaki öğrenciler genellikle ufak memur ve esnaf ailelerinden gelmektedir fakat Şehzadegan Mektebi'nde okuyan paşazadeler Mekteb-i Harbiye'ye devam etmeye başladıktan sonra hem okullarda hem de yetişmiş kadrolar arasında bir ikilik ortaya çıkmıştır. Ayrıcalıklı öğrenciler mektepten çıktıktan sonra birkaç derece terfi ettirilmiştir. Bu faktörlere ek olarak asker ve öğrenciler kendilerini Abdülhamit'in düzeninde “taşralı” oldukları için yabancı hissetmiş ve Abdülhamit Batıcılığına karşı tepkiler kaynağını bu çevrelerden almıştır. Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973, s.153-155.

¹⁰ Tanzimat Döneminin önemli devlet adamları olan Mustafa Reşit Paşa, Ali ve Fuat Paşalar Eski Osmanlıların önemli temsilcilerindedir. Asaf Özkan, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askeri ve Mülki Bürokraside Tasfiyeler, Askeri ve Mülki Heyet-i Mahsusalar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s.5.

¹¹ Bürokrasinin içinden doğan bu muhalefetin önemli isimleri İbrahim Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi'dir. Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s.20-25.

¹² Asaf Özkan, *a.g.e.*, s.5.

¹³ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.112-114.

¹⁴ Metin Öztürk, *Ordu ve Politika*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993, s.40.

kapsamında açılan okullarda, modern tarzda eğitim alarak yetişen askerlerin fikrî hareketliliği ve yönetime karşı muhalif bakış açısı şekillendirmiştir.

Sultan II. Mahmud döneminden 77-78 harbine kadar askerî okullara Fransız eğitim programları hâkim durumda iken II. Abdülhamid döneminde bu sistem değiştirilmiştir. Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa subayların eğitim sisteminin günden güne kötüye gittiğini¹⁵ ve eğitimde Alman usullerine geçilmesinde fayda gördüğünü belirtmiş, bunun üzerine Almanya ile temasa geçilerek dört kişilik Alman talim heyeti İstanbul'a gelmiştir. Osmanlı'da "Goltz Paşa" namıyla anılan Von der Goltz, bu dönemde reform hareketi kapsamında askerî okullarda görev yapmaya başlamış ve bununla birlikte subay yetiştirmede Alman usulü benimsenmiştir.¹⁶ Bu program üzerine Harbiye mektebi her yıl 700-750 civarı subay mezun etmeye başlamıştır ve Mustafa Kemal Paşa da bu programla mezun edilmiş olanlardandır.¹⁷ Goltz Paşa'nın askerî eğitimde gerçekleşmesine öncülük ettiği reformlar askerî okullarda iyileşmeyi sağlamışsa da, öğrenciler arasında alaylı-mektepli ikiliğinin doğmasına sebep olmuştur. Mektepli subayların askeriye içinde etkinliğinin artması ve modern-hürriyetçi bir düşünce tarzını benimsemeleri ve alaylı subayların ise kendilerini mevcut düzeni korumakla yükümlü görmeleri, iki grup arasında ekol farkı oluşturmuştur.¹⁸ Asker veya askerî öğrencilerin siyasete karışmaması konusunda Abdülhamid titiz davranmışsa da bu durumun önünü kesememiş ve siyaset askerî okullara ve ordu subaylarına hızla yayılmıştır.

Meşrutiyetin Yeniden İlanı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasal Hâkimiyeti

Türk siyasetinin önemli bir dönüm noktası olan ve saltanattan cumhuriyete geçiş sürecini, dolayısıyla da siyasal hayatı şekillendirecek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), Abdülhamid döneminin karmaşık ortamının bir ürünüdür. 1889'da, sonradan "İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını alacak olan İttihat-ı Osmani Cemiyeti'nin kuruluşuna öncülük eden isimler İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Çerkez Mehmet Reşit olarak belirlenmiştir.¹⁹ Cemiyet faaliyetlerine gizli olarak başlayıp bu şekilde yürütmeye devam etmiş ve taraftarlarını genellikle ordu ile aydın kesim arasından bulmuştur. Cemiyetin fikrî temeli ülkenin gidişatının iyi olmadığı yönündedir ve bunu durdurmak için Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Dolayısıyla II. Abdülhamid yönetimine karşı ülke içerisinde kendisine dayanak bulamayan tepkilerin tek noktada toplanması da mümkün kılınmıştır.

¹⁵ Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya göre Osmanlı ordusunda görevli diplomalı subayların çoğu, bölük, tabur ve alaylara kumanda etmekten ziyade, Rüştîye ve İdadiye mekteplerinde öğretmenlik yapmaya yarardı. Fransız programlarına göre dersler askerlik bilgilerinden ziyade yüksek matematik dersleri ile doldurulmuştu. Askerlik geri plana atılmış, Harbiye'ye engelli gençler dahi alınır olmuştu. Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, *Ordu ve Politika*, Bedir Yayınları, İstanbul, 1967, s.112-114.

¹⁶ Hidayet Kara, "Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Harp Okulunda Modernleşme; 'Modernist - Gelenekçi Subaylar Arasındaki Çekişme Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, 11/21 (2016), s.556.

¹⁷ Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, *a.g.e.*, s.115.

¹⁸ Hidayet Kara, *a.g.m.*, s.559

¹⁹ *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s.32.

Cemiyetin yalnızca öğrencilerden değil, rejime muhalif olan aydın kesimden de üye kazanmasıyla şubeler açmaya başlaması ve faaliyetlerini hızlandırması oldukça kısa bir zaman içerisinde gerçekleşmiştir. Ordu içindeki ideolojik bölünme ve alaylı-mektepli meselesi yüzünden yaşanan kutuplaşma, cemiyete katılımı önemli oranda beslemiştir. Bu ayrışma, sonraki yıllarda ordu içinde ittihatçı-ıtılafçı şeklinde ikiye bölünmeye gidecek olan sürecin başlangıcı olmuştur. Cemiyet, kuruluşunda ve büyümesinde subayların desteklediği bir oluşumken, ilerleyen zamanlarda subayların başında bulunduğu bir şekle bürünmüştür.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, anayasanın yeniden ilan edilmesini bir zorunluluk olarak görmüştür. Sultan Abdülhamid'in baskıcı yönetimine karşı çıkmak ve anayasanın yeniden ilan edilmesini sağlamak için çeşitli girişimler planlanmış fakat örgütlenmeden eyleme geçiş süreci 1906 yılında hız kazanmıştır. Bu tarihten itibaren cemiyet, özellikle Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet alanından çıkmış gibi bir görünüm sergileyen ve iç karışıklıklar yaşayan Makedonya'da yaygınlaşmış ve Makedonya'nın, sonrasında tüm imparatorluğun kaybedilme tehlikesi açıkça görünür hale gelmeye başlayınca genç subaylar duruma bir çare bulmak için harekete geçmek ihtiyacını hissetmişlerdir.²⁰ Bu sırada Rus Çarı ile İngiltere Kralı VII. Edward arasında geçen Reval Görüşmelerinde imparatorluğun paylaşılmasına karar verildiği söylentisi yayılmıştır. Gelişmeler üzerine cemiyet eyleme geçmeye karar vermiştir.²¹ Nitekim 3 Temmuz 1908 tarihinde, II. Ordu subaylarından Kolağası Resneli Niyazi önderliğindeki bir grup ayaklanmayı başlatmıştır.²² İsyanın kontrolden çıkması ve durdurulamaması üzerine, 24 Temmuz 1908 tarihinde Meşrutiyet yeniden ilan edilmiş ve cemiyet amacına ulaşmıştır.²³ Meşrutiyetin ikinci dönemi, ilk döneminden farklı olarak eşitlik, özgürlük, ekonomi, eğitim gibi alanlarda önemli düzenlemeler getirmeyi amaçlamıştır.²⁴ Buna ek olarak anayasanın ilan edilme şekli, ordunun yönetime bizzat müdahalesini ve siyasî reform hareketi üzerindeki tesirini göstermesi açısından önemlidir. Bu aşamada İTC iktidarı tam olarak ele geçirecek yetkinliğe sahip değilse de,²⁵ Mebûsân Meclisi'nin üzerinde yönetime müdahale edebilecek tahakkümü kurmuştur.

Ordunun politikadan ayrılması, Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan Sait Paşa Kabinesi'nin ilk gündemlerinden birisi olmuştur. Kabine, Meclis'e ordu mensuplarının siyasi partilere girmemeleri ve siyasetle uğraşmamaları ile ilgili bir kanun tasarısı sunmuştur.²⁶ Aynı mesele İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1909 yılında Selanik'te gerçekleşen Umumi Kongresinde de tartışma konusu olmuştur. Kongreye Trablusgarp Delegeşi olarak katılan

²⁰ Doğan Avcıoğlu, *a.g.e.*, s.166.

²¹ *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.135.

²² Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1993, s.17.

²³ İhsan Burak Birecikli, "Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme", *Akademik Bakış*, 2/3 (2008), s.217.

²⁴ Burcu Akbaba, "Ulus Devlet Anlayışı Bağlamında Türkiye'de Ordu Siyaset İlişkisi", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006, s.59.

²⁵ Tanin Gazetesi'ndeki 14 Ağustos 1908 tarihli "İslahata Nereden Başlamalı?" başlıklı yazısında Hüseyin Cahid bu durumu şöyle açıklar: "Devr-i sabık hiçbirimizi idare adamı olarak hazırlamadı. Bugün iş görebilecek olan adamlarımız o zaman memurin-i devlet arasına sokulmazdı. Sokulanlar da iş başına kadar çıkamazdı." Asaf Özkan, *a.g.e.*, s.22.

²⁶ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C. II, İstanbul: Sabah Kitapları, 1997, s.117.

Mustafa Kemal Bey (Atatürk), bu konuda ortaya koyduğu tez ile kongrede tartışmalara sebep olmuştur. Mustafa Kemal Bey ordu ve cemiyette aynı anda faaliyet gösteren kişiler oldukça hem parti kurulamayacağını, hem de orduya hâkim olunamayacağını, bu yüzden de ordu mensuplarının siyasi cemiyetlere katılmamaları gerektiğini belirtmiştir.²⁷ Meşrutiyet'i korumak için askerî kuvvete ihtiyaç olduğunu savunan üyeler arasında bu tez üzerine uzun tartışmalar yapılmış, sonuç olarak çoğunluk Mustafa Kemal Bey'in teklifini kabul etmiştir. Bu karar sonucunda birçok subay ordudan ayrılmış fakat Cemiyet'in ordu ile ilişkisi tamamen kesilmemiştir.²⁸

1909 yılının başından itibaren, Cemiyet'e yönelik yoğun bir muhalefet ortaya çıkmıştır. Tepkiler kaynağını 1908 seçimlerinde başarısız olan Ahrâr Fırkası²⁹ ve muhafazakâr çevreden almıştır.³⁰ Cami hocalarının da kışkırtmasıyla "din elden gidiyor" temalı eylemler baş göstermiş ve halk üzerinde hali hazırda idareye karşı mevcut olan tepkinin belirginleşmesine sebep olmuştur. Ordu-siyaset ilişkisinin seyrini önemli oranda değiştirecek olan 31 Mart Olayı'na giden süreç böylelikle başlamıştır. Ülkenin iç karışıklıklarla uğraştığı her durumda olduğu gibi burada da farklı kesimler kargaşa ortamını Meşrutiyet aleyhinde kendi fikirlerine kanalize etmeyi amaçlamışlardır. Ayaklanmayı besleyen kaynaklardan biri de, orduda alaylı-mektepli tartışmasının etrafında şekillenen olaylardır. Ordu, siyasette aktif olan mektepli İttihatçı subaylar, Sultana bağlı alaylı subaylar³¹ ve askerinin siyasetten ayrılıp yalnızca savunma alanında aktif olmasını isteyen tarafsız kısım olarak üçe ayrılmıştır.³² Ordu bu vaziyetteyken alaylı subayların tasfiye edileceği söylentisi yayılmış ve alaylı-mektepli meselesi derinleşmiş, buna bağlı olarak da subayların ilişkileri bozulmaya başlamıştır. 31 Mart öncesinde meydana gelen birkaç askeri ayaklanma sonucunda orduda disiplini sağlamak için "subayların siyasetle ilgilenmemesi" ve "tiyatrolarda oyunculuk yapmamaları" gibi ordu disiplinini bozduğu ve erleri saygısızlaştırdığı düşünülen durumlarla ilgili bir takım emirler yayınlanmış fakat bu durum ortamın gerginliğini daha da arttırmıştır.³³ Neticede 31 Mart 1909 günü İslami İttihat Cemiyeti'nin kurucusu olan Derviş

²⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam (1881 – 1919)*, C. I, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2020, s.134.

²⁸ Celal Bayar, *a.g.e.*, s.118.

²⁹ II. Meşrutiyet döneminin ilk siyasal partisi olan Ahrar Fırkası, 14 Eylül 1908'de kurulmuştur ve İttihat ve Terakki muhalifi basından yoğun bir ilgi görmüştür. Ahrar Fırkası'nın belirlenmiş bir başkanı olmamakla beraber genel kanı Prens Sabahattin'in fırkayı kurduğu ve ideolojik çizgisinin onun görüşlerine dayandığı yönündedir. 31 Mart İsyanı sonrası üyelerinin bir kısmı tutuklanmış, bir kısmı ise yurt dışına kaçmıştır. 30 Ocak 1910 tarihinde fırka feshedilmiştir. İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi – Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, Cilt: I, TBMM Vakfı Yayınları No:14, s.370,371.

³⁰ İTC'nin karşılaştığı muhalif muhafazakâr çevreyi, ulema ve tarikat şeyhlerinin alt tabakası oluşturmuştur. 1908 yılının Ekim ayına denk gelen Ramazan ayı sırasında, meyhane ve tiyatroların kapanması, fotoğraf çekiminin yasaklanması ve kadınların hareket özgürlüğünün kısıtlanmasının talep edildiği birçok eylemde bulunmuşlardır. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.143.

³¹ Tepedelenlioğlu'na göre ordunun Abdülhamit'e karşı sadakati 1908'de bitmemiştir. Şayet öyle olsaydı onun tahtta tutulmayacağını ve derhal devrileceğini belirten yazar, ordunun yalnızca "şimdilik" Abdülhamit idaresinden çıkmak gayesinde olduğu düşüncesindedir. Ayrıca yazarın aktardığı bir rivayete göre, Şemsi Paşa'nın üniformalı genç bir subay tarafından öldürüldüğünü öğrendikten sonra Abdülhamit, "Eyvah... Ordu bitti." demiştir. Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, *a.g.e.*, s.207,209.

³² Begüm Burak, "Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri", *History Studies*, 3/1 (2011), s.48.

³³ Bir tiyatro oyununun erlere yasak edilmesi, bunun üzerine erlerin "bize yasaksa subaylara da yasak olmalıdır"

Vahdeti'nin de önderlik etmesiyle bir ayaklanma başlamıştır. Mebûsân Meclisi binasını kuşatan isyancılar siyasi isteklerini şöyle belirtmişlerdir:

“Şeriat hükümlerinin yürütülmesi, kabinenin çekilmesi, Harbiye Nazırı, Sadrazam ve Birinci Ordu Komutanı'nın azledilmesi, mektepli subayların ordudan uzaklaştırılması ve yerine mağdur edilen alaylı subayların getirilmesi, alaylı subayların isyan hareketinden sorumlu tutulmamaları ve şeriat yolunda yapılan tüm ayaklanmaların top atılarak kutlanması.”³⁴

Hareket Ordusu³⁵ yardımıyla isyan bastırıldıktan bir süre sonra II. Abdülhamid tahttan indirilmiş ve V. Mehmet Reşat tahta geçmiştir. Bu olay ve sonrasında askerin siyaset sahnesindeki rolünün, Gazali'nin “memleket durumunun kötü olduğu hallerde ordu kime bağlı olduğunu söylerse halife o olur” düşüncesinin³⁶ ekseninde şekillendiği söylenebilir. Askerin bu olay öncesinde de siyaset üzerindeki tahakkümü belirgindir fakat yönetimde tam anlamıyla asker ağırlığı bu yıllardan itibaren açıkça görülmeye başlanmıştır.

31 Mart ayaklanmasının bastırılması ve Abdülhamid devrinin sona ermesi üzerine yurt içindeki dalgalanma bir süreliğine durulmuş ve gözler git gide yönetimde daha hâkim bir konuma gelen İttihatçıların bir sonraki hamlesine çevrilmiştir. Meşrutiyet'in ilanının akabinde başlamış olan ve sözlük anlamı “düzenleme” olan tensîkat³⁷ çalışmaları bu süreçte hız kazanmıştır fakat eski rejimden kalanları temizlemek amaçlı yapılan tasfiyelere ek olarak kadrolara cemiyetin güvendiği insanların alınması tepki çekmiştir. Çalışmanın konusu bakımından bu tasfiyeler içerisinde 31 Mart olayından sonra artık siyasetin kilit noktası³⁸ konumuna gelen orduda yapılan düzenlemeler önem arz etmektedir. 7 Ağustos 1909 tarihli Tasfiye-i Rütüb Kanunu ile ordu, tasfiye edilenler ve emekli maaşı bile bağlanmaksızın ordu ile ilişkisi kesilenler olarak ikiye bölünmüş ve birçok subayın rütbeleri düşürülerek alaylı subaylar ordudan ihraç edilmişlerdir.³⁹ Siyasi örgütlenme açısından henüz yeterli olmayan

diyerek tiyatroyu basması, şiddetli çarpışmalara neden olmuştur ve ordudaki huzursuzluğun anlaşılması açısından önemlidir. Necdet Aysal, “Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.37-38, 2006, s.21.

³⁴ Necdet Aysal, *a.g.m.*, s.28-29.

³⁵ İlerleyen zamanlarda ülkenin siyasi geleceğini şekillendirecek İTC önde gelenlerinin ve Milli Mücadele ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamalarına imza atacak olan çoğu genç subayın ismini burada görmek mümkündür. Mustafa Kemal, Fethi (Okyar), İsmet (İnönü), Halil Paşa, Yakup Cemil, Eyüp Sabri Bey (İTC kurucularından), İsmail Canpolat (İTC kurucularından). Ayrıca Hareket Ordusu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Orhan Yüksel, “31 Mart Olayı ve Hareket Ordusunun Mahiyeti”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1986, s.53-54.

³⁶ Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s.34.

³⁷ 30 Haziran 1909 Tensikat Kanunu ve düzenlemelerin ayrıntılı açıklaması için bkz. Erkan Tural, “II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu”, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006.

³⁸ Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001, s.8

³⁹ *a.g.e.*, s.8-9.

cemiyet bu dönemde hükümetin sorumluluğunu almadan hükümeti yönetmek anlayışında olmuştur. Bu yüzden de 1909-1911 yılları arasında 8 ayrı hükümet kurulmuştur.⁴⁰

1911 yılında ciddi bir muhalefetle karşılaşana kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti, yüksek rütbeli subaylar ve devlet adamları aracılığıyla hâkim bir siyasi güç olarak devlet kontrolünü elden bırakmamıştır. Bahsedilen yıllarda cemiyete karşı irili ufaklı muhalefet grupları oluşmuşsa da yüksek perdeden bir tepki gösterememiş ve eyleme geçememişlerdir. 21 Kasım 1911’de bütün muhalefet grup ve fırkalarının bir araya gelmesi sonucu kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın yirmi gün sonra İstanbul’da yapılan ara seçimi bir oy farkla kazanması ittihatçılar için önemli bir uyarı mahiyetinde olmuştur.⁴¹ Uyarıyı dikkate alan cemiyet anayasada dilediği değişiklikleri yaparak⁴² 6 aydan daha uzun bir zaman sonra yapılacak olan seçimleri erkene çekmek suretiyle Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın seçim hazırlıklarının önünü kesmeyi amaçlamıştır.

1912 seçimleri, uygulanan baskı ve şiddetten dolayı “sopalı seçimler” olarak tarihe geçmiştir. İttihat ve Terakki seçimlerden iktidar olarak çıkmıştır.⁴³ Fakat hali hazırda devam eden Trablusgarp savaşının gittikçe daha yıkıcı bir hal alması, hükümeti tehdit eder bir vaziyette süren Arnavutluk isyanı, ülke ve ordu içerisindeki kargaşa ortamından dolayı hem dış hem iç savaşlarla uğraşmak durumunda kalarak muktedirliğinin şiddetle sınanacağı bir sürece girmiştir. Böyle bir ortamda ortaya çıkan “Halâskâr Zâbitân Grubu”⁴⁴ (Kurtarıcı Subaylar Grubu) yayınladıkları bir bildiriyle meclis ve hükümeti hedef alarak muhalefette yeni bir cephe açmıştır. Grubun isteği askeri siyasetten tamamen uzak tutmak ve özellikle askerî siyasetin merkez noktası olarak gördükleri İttihat ve Terakki’yi de yönetimden uzaklaştırmaktır. Bernard Lewis’in, “cemiyetin kendi geçmişinden gelen bir hayalet” olarak değerlendirdiği bu askerî muhalefet, İttihat ve Terakki’nin eylemlerinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁵ Grubun en önemli hamlesi, padişaha yakınlığıyla bilinen ittihatçılara gönderilen

⁴⁰ İbrahim İnal, “Türkiye’de Ordunun Demokratik Modernleşmesi”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017, s.14.

⁴¹ Kenan Olgun ve Cezmi Eraslan, *a.g.e.*, s.99.

⁴² Seçim zamanının değişebilmesi için Meclis-i Mebusan’ın kapatılması gerekir. Anayasanın 35. Maddesi, “meclisin yetkilerinin fazla artırıldığı böylece yasama ve yürütme arasındaki dengenin bozulduğu” gerekçesiyle 1876 Anayasası’ndaki haline getirilmeye çalışılmıştır. Hükümet, ilgili maddenin yeniden düzenlenmesi teklifini meclise sunmuştur ve bu teklife göre; hükümet ile meclis arasındaki bir anlaşmazlıkta, teklif meclis tarafından iki defa reddedilirse, hükümetin değişmesi veya 3 ay içinde seçime gitmek şartıyla meclisin feshine karar vermek padişaha aittir. Anayasa gereği 35. Madde, 1909 yılındaki haliyle kalmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın askeri müdahaleyle yönetimi devralmayı bile düşündüğü bu mücadele sonucunda, İttihatçı Sait Paşa kabinesi istifa etmiş, ertesi gün yeni kabineyi yine kendisi kurarak 35. Madde hükümlerini yerine getirmiştir. Hükümetin teklifi gerekli çoğunluğu sağlayamadığı için reddedilmiş ve V. Mehmet Reşat Ayan Meclisi’nin onayını alarak 18 Ocak 1912 tarihinde meclisi feshetmiştir. Böylece seçimlerin öne alınmasını sağlamıştır. Kenan Olgun, “1912 ‘Sopalı’ Meclis-i Mebusan Seçimlerinde Ermeniler”, *Yeni Türkiye*, S.60, 2014, s.2,3.

⁴³ Kenan Olgun ve Cezmi Eraslan, *a.g.e.*, s.106.

⁴⁴ Grubun kurucuları; Erkân-ı Harp Binbaşısı Gelibolulu Kemal Bey, Erkân-ı Harp Kolağası Kastamonulu Hilmi Bey, Yüzbaşı Kudret Bey, Süvari Kaymakamı Recep Bey, Bahriye Binbaşı İbrahim Aşkı Bey’dir. Görüldüğü üzere kurucu kadro askerlerden oluşmakta, sivil unsur barındırmamaktadır. Hamza Dülger, “1912 Seçimlerinden Bab-ı Ali Baskını’na Osmanlı Devleti’nde İktidar Mücadelesi (1912-1913)”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2019, s. 47.

⁴⁵ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s.302.

ve muhtıra niteliği taşıyan tehdit mektuplarıdır.⁴⁶ Meclis Başkanı Halil (Menteşe) Bey'e gönderdikleri mektupta, grup, şu sözlerle açıkça darbe yapmaya hazırlandıklarını belirtmiştir:

“Meclis-i Hâzır-ı Mebusanın ve daha doğrusu Fındıklı Kulüp ve Tiyatrosunun feshi hususunda bir engel olmadığınızı ve hattâ tervîc-i matkabımız yolunda bilfiil çalıştığınızı kırk sekiz saatte izhar ve ispat etmezseniz, üzerimize terettüp eden vazife-i vatanîyyeyi tamamen icra edeceğimizi ihbar ediyoruz.”⁴⁷

Halâskâr Zâbitân Grubu, öncelikle başarısız gördüğü Sait Paşa hükümetinin istifasını sağlamış ve hükümeti kurma görevi ittihatçıların desteklemediği Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya verilmiştir.⁴⁸ İttihat ve Terakki bu gelişmelerle birlikte bir süreliğine yönetim üzerindeki hâkimiyetini kaybetmiştir. Halâskâr Zâbitân olayı, ordunun siyasetten ayrılması gerektiği tezini, ordu aracılığı ile siyasete müdahale ederek ortaya koymuştur. Meclisin gelen tehditler üzerine feshedilmesi ise, kurulmaya çalışılan demokratik yönetimin ancak ordunun gölgesi altında yaşayabileceğini ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde ordu içindeki ayrışmaya Halâskâr Zâbitân olayı ile beraber bir grup daha eklenmiştir. Ordu, politikadan ayrılamayacak hale gelmiş ve Meşrutiyet, 31 Mart, Halâskâr Zâbitân olayları ile şekillendirdiği siyasetteki etkinliğini uzun yıllar boyunca devam ettirmiştir. Bu durumun neticeleri, 1911-1913 yılları arasında yaşanan Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda alınan yenilgilerle ortaya çıkmıştır.

Balkan Savaşları devam ederken gerçekleşen Bab-ı Ali baskını ile beraber, İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetime el koymuştur.⁴⁹ Böylelikle Cemiyeti'in devlet yönetiminde tam otorite olacağı dönem başlamış ve Osmanlı Devleti'nin son askerî darbesi gerçekleşmiştir. Darbeden sonra Mahmut Şevket Paşa hükümeti kurulmuş fakat Paşanın 11 Haziran 1913'te öldürülmesi⁵⁰ üzerine hükümet tekrar değişmek durumunda kalarak tümüyle İttihatçılardan oluşan Said Halim Paşa hükümeti kurulmuştur. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinin üzerine derin bir tasfiye işine girilmiş ve 29 kişi asılmış, binlerce subay emekli edilmiş, ordu içerisinde rütbeler değiştirilmiştir.⁵¹ Yönetim kanadındaki değişiklikler ordu üzerinde de darbe etkisi yaratmıştır. Siyasi mücadelenin ve ordunun tüm hücrelerine nüfuz eden politik duruşun neticesi, Balkan yenilgisiyle gözler önüne serilmiştir. Balkan yenilgisinin en önemli sebebi savaşa giden süreçte ordudaki kutuplaşma ve siyasi çekişmelerden dolayı ordunun

⁴⁶ Bu mektuplardan Meclis Başkanı Halil Bey'e (Menteşe), Sultanın mabeyincisi Halit Ziya Bey'e (Uşaklıgil) ve Askerî Şûra'ya gönderilen mektuplar büyük ses getirmiştir. Kenan Olgun, *“Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halaskâr Zabitan Grubu ve Faaliyetleri”*, **İlmî Araştırmalar**, S.7 (1999), s. 165.

⁴⁷ Meclisi Mebûsân Zabıt Ceridesi, 2.Cilt, 12 Temmuz 1328 (1912), s.444.

⁴⁸ İhsan Güneş, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler – Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.191,193.

⁴⁹ Koray Ergin, "II. Meşrutiyet Döneminde Ordu-Siyaset İlişkisi". Cedrus, 5 (2017), s.441.

⁵⁰ 31 Mart olayından sonra meşrutiyetin koruyucusu, İstanbul'un ikinci fatihi gibi unvanlar verilen paşa, sadrazamlığının ilk zamanlarında İttihatçıların etkisinde kalmışsa da, sonradan kendi prensiplerine göre hareket etmeye başlamış ve İttihatçılar için tehdit unsuru olmuştur. Kabinenin başarısızlıklar karşısında Bulgarlardan gelen dostluk teklifine sıcak bakması da tepkileri arttırmıştır. Suikast planından haberdar olan Cemal Bey onu uyarmış fakat paşa “iş olacağına varır” diyerek konuyu kapatmıştır. Suikastçılardan Tevfik Topal yakalanmış, diğer tertipçileri de ele vermiştir. Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, s.141-148.

⁵¹ Yılmaz Öztuna, *Türk Tarihinde Ordu Faktörü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2007, s.73.

teknik açıdan yetersiz kalmış olmasıdır. Halâskâr Zâbitân hareketine katılan yüksek rütbeli subaylardan dolayı ordunun üst kademelerinde değişiklikler yapılmış, bu durum savaşın yönetilmesi noktasında ciddi sıkıntılara yol açmıştır.⁵² Ayrıca askerlerin kutuplaşması emir-komuta zincirini olumsuz etkilemiş ve eleştiri okları bu durumdan sorumlu tutulan hükümete yönelmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin umumi kâtipliğini yapmış olan, cemiyetin yayılmasında ve meşrutiyetin ilanında aktif rol oynayan Ali Fethi Bey (Okyar), hatıratında ordu içindeki durumu ihanet olarak gördüğünü belirtmiştir. Ali Fethi Bey, subayların kıyafetlerinden bile İttihatçı mı İtilafçı mı olduğunun anlaşıldığını aktarmıştır.⁵³

Balkan yenilgisinin üzerine, orduda geniş çaplı bir modernizasyon hareketi başlamıştır. Bu kapsamda, Alman General Liman von Sanders'in başkanlığını yaptığı Alman Askerî Heyeti, orduda görev yapmak için Türkiye'ye gelmiştir. Türk ordusunun sıkıntılarını bilerek göreve başlayan Sanders⁵⁴, Türkiye'de bulunduğu beş yıllık süreçte önemli görevler üstlenmiş ve orduda ciddi bir iyileşme sağlamıştır.⁵⁵ Sanders, hatıratında Türkiye'de bulunduğu yıllarda ordu ve yönetim kademeleri ile ilgili gözlemlerini aktarmıştır. General, orduda görev yaptığı süreçte Türk generalleri arasında kıskançlık ve birbirine çelme takma olaylarının sıkça yaşandığını gözlemlemiştir.⁵⁶ Ayrıca Generalin, "Türkiye'de, askerî muvaffakiyetler Başkumandanlığa hareket serbestisi tanıdığı zaman, siyasî hedefler askerî kararları belirleyebilirdi." şeklindeki görüşü dönemin ordu-siyaset ilişkisini özetlemiştir.⁵⁷

Bab-ı Ali baskınından 1918 yılına kadar olan sürede ülke, 'trionvira' denilen üç adamın egemenliğinde (Enver, Talat, Cemal Paşalar) yönetilmiştir.⁵⁸ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tek parti rejimini kurmasının üzerine gerçekleşen 1914 seçimleri öncesinde seçim yasasında ordu mensupları ile ilgili önemli bir değişiklik yapılmıştır. Ordu mensuplarının askerlik yaptıkları süre içinde birinci ve ikinci seçmen olamayacakları kararı alınarak⁵⁹ ordunun siyasette "meşru" bir şekilde söz söyleme imtiyazı ve belirleyiciliği azaltılma yoluna gidilmiştir. 1914 seçimleri ile yaratılan "dikensiz bir gül bahçesi" görünümüne, bu seçimler sonucu oluşturulan meclisin görev başında bulunduğu zamanda girilen I. Dünya Savaşı ve ardından gelen yenilgi gölge düşürmüştü, neticede Mondros Mütarekesi'ne imza atılmasının ardından meclis feshedilmiştir.

⁵² Koray Ergin, *a.g.m.*, s.440.

⁵³ Ali Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980, s.157.

⁵⁴ Heyet Türkiye'ye gelmeden önce Kayzer II. Wilhelm, Liman von Sanders'e Türk ordusu ile ilgili gözlemini aktarmıştır. "İş başında genç Türklerin ya da yaşlı Türklerin olması sizi ilgilendirmemelidir. Siz yalnız Türk Ordusu ile ilgileneceksiniz. Türk subayları arasından politikayı çıkarıp atın. Politikayla ilgilenmek onların en büyük hataları olmuştur." sözleriyle Kayzer, Alman generali uyarmıştır. Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s.9.

⁵⁵ Liman von Sanders, Türkiye'de bulunduğu yıllarda Askerî heyetin başkanlığına ek olarak Genelkurmay Başkan Vekilliği, Askerî Şûra üyeliği ve I. Kolordu Komutanlığı görevlerini üstlenmiştir. Mesut Uyar, "Sanders Askerî Yardım Misyonu (1913-1918)", *CTAD*, 15/30 (2019), s. 29-84.

⁵⁶ Liman von Sanders, *a.g.e.*, s.110.

⁵⁷ Liman von Sanders, *a.g.e.*, s.366.

⁵⁸ Orhan Örs, "Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti", Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, S: 51, 2013, s.712.

⁵⁹ Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı'dan Günümüze Seçimlerin Kısa Tarihi" , *Görüş Dergisi*, No:48, 1999, s.50

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde her zaman kilit bir rol oynamış olan ve devleti şekillendiren önemli faktörlerin başında gelen “ordu” olgusu, zaman içerisinde uğradığı değişimle beraber devletin yıkılışına giden süreçte siyasi bir misyon kazanmıştır. Nizam-ı Cedit hareketiyle değişimin temeli atılmış, II. Mahmut dönemi reformlarıyla hız kazanmış, II. Abdülhamid döneminde ise bu değişim neredeyse zirveyi görmüştür. Özellikle eğitim alanında gerçekleştirilen reformlar ve mülkiye, harbiye, tıbbiye gibi okullar modernleşmenin temel taşları durumuna gelmiştir. II. Abdülhamid'in aslında politik kaygılarla gerçekleştirdiği terfiler, askerî eğitimde ardı ardına yaptığı değişiklikler ve yurt dışından gelen eğitimcilerle ordunun iç dinamiği değiştirilmiş, bunun sonucunda da kaçınılmaz olarak orduda ideolojik bölünmeler yaşanmaya başlamıştır. Orduyu iyileştirmek için yapılan bu hamleler aslında sultanın kendi elleriyle muhalefeti yaratmasına da sebep olmuştur. Yeni eğitim tarzıyla yetişen genç subaylar hem teknik açıdan yeterli hem de Avrupa'daki fikrî gelişmeleri yakalayabilecek bir nitelikteyken, 'alaylı' tabir edilen nispeten daha yaşlı ve muhafazakâr subaylar yeni teknik bilgilere yabancı kalmış ve sultana olan bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Bu ikilik ve çatışmaların sonucunda ülke tam anlamıyla yetkin bir subay kadrosunun eksikliğini yaşamıştır. Böyle bir ortamın doğurduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle beraber 'muhalefet' olgusu da vücut bulmuş ve Türk siyasal hayatını yıllar boyunca şekillendirmiştir. Meşrutiyet ile özdeşleştirilen cemiyet, Türk siyasal hayatında uzun yıllar sürecek olan, devlet yönetiminde 'asker ağırlığı' durumunun ilk uygulayıcısı olmuştur.

Meşrutiyet'in yeniden ilanından mütareke dönemine kadar olan süreç dış kaynaklı baskılar ve içeride yaşanan kargaşa ortamı açısından Osmanlı için tam anlamıyla bir buhran dönemidir. Meşrutiyetin ikinci dönemi, gelecekteki Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşumunu anlamak açısından önemlidir. Cumhuriyeti şekillendirecek olan kadro bizzat bu dönemdeki 'Jön Türk' hareketinin içinden gelmektedir. Milli Mücadele'nin oluşumunda da yıllardan beri devam eden ordu-siyaset karşıtlığının etkisini görmek mümkündür. Siyaset kanadının karşı durmasına rağmen Milli Mücadele halkın desteğiyle yürütülmüş, neticede başarıya ulaşarak yeni bir rejim kurulmuştur. Önceki dönemde 'meşrutiyetin koruyucusu' olarak görülen ordu, Cumhuriyet'in ilanı ile beraber rejimin kurucusu-koruyucusu olarak görülmeye başlanmıştır.

UBAK

KAYNAKÇA

1.Resmi Yayınlar

Meclisi Mebûsân Zabıt Ceridesi

2.Araştırma Eserler

- Akbaba, B., *Ulus Devlet Anlayışı Bağlamında Türkiye'de Ordu Siyaset İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006
- Alkan, M. Ö., Osmanlı'dan Günümüze Seçimlerin Kısa Tarihi, *Görüş Dergisi*, S.48, 1999, s.48-61
- Avcıoğlu, D., *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973.
- Aydemir, Ş. S., *Tek Adam (1881 – 1919)*, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2020.
- Aysal, N., Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı, *Atatürk Yolu Dergisi*, 37-38, 2006, s.15-53
- Bayar, C., *Ben de Yazdım*, C. II, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.
- Berkes, N., *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973.
- Beydilli, K., Helmuth von Moltke, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.30, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2005, s.267-268
- Birecikli, İ. B., Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme, *Akademik Bakış*, 2/3, 2008, s.211-226
- Burak, B., Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri, *History Studies*, 3/1, 2011, s.46-67
- Çürük, C., Kuleli Askeri Lisesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.26, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002, C.26, s.355-356.
- Duman, M. Z., Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri, *İnsan&İnsan*, 6/20 (2019), s.145-164.
- Dülger, H., *1912 Seçimlerinden Bab-ı Ali Baskını'na Osmanlı Devleti'nde İktidar Mücadelesi (1912-1913)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2019
- Ergin, K., II. Meşrutiyet Döneminde Ordu-Siyaset İlişkisi, *Cedrus*, 5, 2017, s.427-445.
- Gümüş, M., “Anayasal Meşrûti Yönetime Medhal: 1856 İslahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi”. *Bilgi*, 47 (2008), s.215-240.
- Güneş, İ., *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler – Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- . *Türk Parlamento Tarihi - Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*. Cilt I. TBMM Vakfı Yayınları.
- İnal, İ., *Türkiye'de Ordunun Demokratik Modernleşmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017
- Kara, H., Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Harp Okulunda Modernleşme; 'Modernist - Gelenekçi Subaylar Arasındaki Çekişme Üzerine Bir Değerlendirme, *Turkish Studies*, 11/21, 2016, s.551-564.
- Karpat, K., *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*. Timaş, İstanbul, 2015.
- . *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş, İstanbul, 2010.
- Kayalı, K., *Ordu ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

- Kış, S., Birinci Dünya Savaşı'nda Müşir Von Der Goltz Paşa'nın Ordu Komutanlıkları ve Ölümü, *History Studies*, 9/3, 2017, s.121-139.
- Lewis, B., *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2018.
- Okyar, A. F., *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.
- Olgun, K., Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halaskar Zabitan Grubu ve Faaliyetleri, *İlmi Araştırmalar*, S.7, 1999, s.158-175.
- Olgun, K., 1912 'Sopalı' Meclis-i Mebusan Seçimlerinde Ermeniler, *Yeni Türkiye*, S.60, 2004.
- Olgun, K., ve Eraslan, C., *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, 3F Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Örs, O., Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.51 (2013), s.679-716.
- Özkan, A., *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askeri ve Mülki Bürokraside Tasfiyeler, Askeri ve Mülki Heyet-i Mahsusalar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.
- Öztuna, Y., *Türk Tarihinde Ordu Faktörü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Öztürk, M., *Ordu ve Politika*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993.
- Sanders, L., *Türkiye'de Beş Yıl*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- Tepedelenlioğlu, N. N., *Ordu ve Politika*, Bedir Yayınları, İstanbul, 1967.
- Türkmen, Z., *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001.
- , *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1993.
- Tural, E., *II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006.
- Uyar, M., Sanders Askerî Yardım Misyonu (1913-1918), *CTAD*, 15/30 (2019), s. 29-84.
- Yüksel, O., *31 Mart Olayı ve Hareket Ordusunun Mahiyeti*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1986.
- Zürcher, E. J., *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- , *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

MƏMMƏD ASLANIN ŞİRLƏRİNDƏ DİL VƏ ÜSLUB İMKANLARI**İsgəndərov Balakışi Atakışi oğlu**

Azərbaycan və xarici ölkələr edebiyatı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

*Açar sözlər: Poeziya, aforizm, dialekt, folklor, Məmməd Aslan, frazeologiya***Özet.**

Təqdim olunan məqalədə Məmməd Aslan poeziyasının dilindəki milli kolorit və xəlqi təfəkkür tərzini elmi araşdırmaya cəlb edilmişdir. Eyni zamanda şair şeirlərində seçib işlətdiyi bədii poetik fiqurlara, frazeoloji birləşmə və idiomatik ifadələrə yaradıcı münasibət bildirmişdir. O, həm də Azərbaycan dilinin leksik fondunun əsasını təşkil edən dialekt və şivə sözlərini şeirə gətirərək onları poetik nitqin ruhuna qaynaq etməyi yüksək sənətkarlıqla bacarmışdır. Zəngin folklor mühitində yetişərək ədəbiyyata gələn Məmməd Aslanın ağız ədəbiyyatından bəhrələnməsi, onun şeir dilinin zənginliyinə, səlisliyinə və təbiiliyinə öz müsbət təsirini göstərmişdir. Şairin şeirlərində müşahidə etdiyimiz atalar sözlərinin, məsəllərin və frazeoloji vahidlərin iki şəkildə ifadə olunduğunun şahidi oluruq. Birinci halda, şeirə gətirilən idiomatik ifadələr ya eyni ilə misrada ifadə olunur, ya da məzmunu dəyişdirilərək şeirdə öz əksini tapır. Həmçinin xalq dilindən gələn milli kolorit, səmimiyyət və xəlqilik Məmməd Aslan poeziyasının əsas meyarı kimi təqdim edilir. Göründüyü kimi, şair ümumxalq dilinin canlı ifadə vasitələrindən yetərincə faydalanaraq, yüksək bədii-estetik dəyəərə malik olan əsərlər yaratmışdır. Məmməd Aslanın poeziyası üzərində apardığımız araşdırmalar sübut edir ki, şairin poetik nitqi, obrazlılıq yaratma imkanları olduqca genişdir.

Anahtar Kelimələr: *Poeziya, aforizm, dialekt, folklor, Məmməd Aslan, frazeologiya***LANGUAGE AND STYLE POSSIBILITIES IN MAMMAD ASLAN'S POEMS****Abstract**

In the presented article, the national color of the language of Mammad Aslan's poetry and the way of thinking of the people are involved in scientific research. At the same time, the poet expressed a creative attitude to the artistic poetic figures, phraseological combinations and idiomatic expressions in his poems. He also skillfully brought the words of dialect and dialect, which form the basis of the lexical fund of the Azerbaijani language, into poetry and welded them to the spirit of poetic speech. Growing up in a rich folklore environment, Mammad Aslan's use of oral literature had a positive effect on the richness, fluency and naturalness of his poetic language. We witness that the proverbs, parables

and phraseological units we observe in the poet's poems are expressed in two ways. In the first case, the idiomatic expressions brought to the poem are either expressed in the same verse, or the content is changed and reflected in the poem. Also, national color, sincerity and folklore from the vernacular are presented as the main criteria of Mammad Aslan's poetry. As can be seen, the poet has created works of high artistic and aesthetic value, making sufficient use of the means of live expression of the national language. Our research on Mammad Aslan's poetry proves that the poet's poetic speech and imagery have a wide range of possibilities.

Keywords: Poetry, aphorisms, dialects, folklore, Mammad Aslan, phraseology

Məmməd Aslanın zəngin poetik yardımçılığı çoxçeşidli obrazlılığı ilə yanaşı həm də dilinin zənginliyi, səlisliyi və rəvanlığı baxımından digər sənətkarların əsərlərinin dilindən fərqlənir. Onun şeirlərinin dilindəki milli kolorit və özünəməxsusluq ilk baxışdan diqqəti cəlb edir. Şairin şeirlərində seçib işlətdiyi sözlərə və bədii obrazlara qarşı tələbkar münasibəti onun şeirlərində diqqət çəkən məqamlardandır. Məlum olduğu kimi, Məmməd Aslanın ədəbi fəaliyyətinin böyük bir hissəsi publisistika ilə bağlıdır. Deməli, böyük söz adamı həm də Azərbaycan türkcəsinin incəliklərinə dərinlən bələd olmuşdur. Şairin bu faktı təsdiq edən biləcək yüzlərlə publisistik məqaləsi vardır. Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə Məmməd Aslana həsr etdiyi “Sözün şəhdi, dilin nəğməsi” məqaləsində yazır: “Məmməd Aslan cinaslı şeirlərdə ustadır. Əlbəttə, bu, ustad Ələsgər ənənəsidir.” “Narın üz” tənisi heyvət doğuracaq dərəcədə söz ustalığı örnəyidir. Ələsgər ana dilimizi- sözlərin yükünü, çəkisini, rəngini, çalarını incəliklərinə qədər duyduğundan onun hər rəngində yeni məzmun yaradır, sözü elə yerində işlədir ki, biz onun yalnız səsinə eşitmirik, tamını, duzunu, şirəsinə dadırıq. Əlbəttə, dilin imkanlarını, ətrini, rəngini, çalarlarını incəliklərinə qədər bilməyən, hiss etməyən şair tənisi yarada bilməz.” [1, s.145] Odur ki, Məmməd Aslanın qələmə aldığı əsərlərində istifadə etdiyi elə bir dil vahidi yoxdur ki, o, xalqın milli- estetik təfəkkürü ilə bağlı olmasın. Şairin yaradıcılığının leytimotivinə çevrilmiş milli- estetik təfəkkürün tükənməz qaynağı isə xalq ədəbiyyatıdır. Xalq dilindən gələn ifadələr sadədir, anlaşılıqdır və tez də yadda qalır. Professor Məhərrəm Hüseynov bu barədə yazır: “O şair xoşbəxtkdir ki, onun dili təbiidir və bununla birlikdə milyonlarla oxucunun dəruni fikir və hissələrini ifadə edən bədii bir dildir. Şeir dilinin səmimiyyəti təravət və hərarəti onun xəlqiliyindədir. Xəlqilik poeziyanın və onun dilinin ən canlı, ən aktual məsələsi, sənətkarlıq problemidir. Poetik yaradıcılıq fəaliyyətində orijinal bir şair kimi təqdir olunmaq, parlamaq üçün xəlqi təfəkkür tərzini, dil xəlqiliyi ən mühüm estetik meyar olmuşdur” [2, s.117]. Zəngin folklor mühitində yetişərək ədəbiyyata gələn Məmməd Aslanın ağız ədəbiyyatından (Aşıq şeiri və dastan yaradıcılığı) bəhrələnməsi şeirlərinin dil, üslub və sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə müsbət təsir göstərmişdir. Nəticədə şairin

şeyrləri geniş xalq kütlələri arasında yayılaraq ustad aşuqlarımızın repertuarlarında özünə həmişəyaşarlılıq qazandırmışdır. Məmməd Aslanın şeyrləri incə xalq ruhunun poetik dildə tərcümanı idi. Göründüyü kimi, ümumxalq dilinin canlı ifadə vasitələrindən yaradıcı bir şəkildə istifadə edən şair yüksək bədii- estetik dəyərə malik olan əsərlər yaratmağa nail olmuşdur. Hər bir yaradıcı insan üçün əvəzsiz yaradıcılıq qaynağı hesab etdiyimiz xalq ədəbiyyatına Məmməd Aslanın münasibəti və ondan istifadə üsulları digər şairlərlə müqayisədə fərqli idi. Belə ki, görkəmli söz sənətkarının qələmə aldığı şeyrlərində Azərbaycan dilinin lüğət fondunun böyük bir hissəsini təşkil edən frazeoloji birləşmələr və ideomatik ifadələrdən lazımcıca istifadə etmişdir. Bildiyimiz kimi, Azərbaycan dilində iki cür söz birləşməsi mövcuddur: sərbəst söz birləşmələri və sabit söz birləşmələri. Bu birləşmələrin tərkib hissələri olan sözlər öz həqiqi mənasından uzaqlaşaraq məcaziləşir, həm də bütövləşərək bir leksik vahidə çevrilirlər. Bu birləşmələr daha çox bədii üslubda və məişət üslubunda işlənir. Nəticədə isə söylənilən hər hansı bir fikrə xüsusi ifadəlilik, emosiya və canlılıq gətirir. Görkəmli sənətkar yaradıcılığı boyu bu gün də dilimizdə fəal işlənən atalar sözü, məsəllər, dialekt sözləri, və eləcə də çoxçeşidli məcazlar sistemindən məqsədli şəkildə faydalanaraq, emosional- ekspressiv nəticə əldə etmişdir. Onun şeyrləri üzərində apardığımız araşdırmalar təsdiq edir ki, şair atalar sözü və zərb- məsəllərdən iki yolla istifadə etmişdir: Birinci halda atalar sözləri və zərb məsəllər şeyirə canlı dildə olduğu kimi daxil edilmişdir. İkinci halda isə şeyirin vəzn və qafiyə sisteminin tələbinə uyğun olaraq, atalar sözü və zərb məsəllərə əlavələr edərək şeyirə uyğunlaşdırmışdır.

Bir sıra tədqiqatçıların gəldiyi qənaətə görə atalar sözü və zərb məsəllərin şeyirdə “xam material” kimi istifadə edilməsinin özünənəxsus çətinlikləri vardır. Belə ki, sənətkar istifadə edəcəyi atalar sözü və zərb məsəlləri şeyirin poetexniki tələblərinə uyğunlaşdırmağı (qaynaq etməyi) maksimum səviyyədə bacarmalıdır. Əksi halda onun istifadə edəcəyi “xammal” şeyirin poetik vüsətinə xələl gətirər. Deməli, bu prosesin uğurla başa çatmasını təmin edə biləcək yeganə vasitə şeyirin istedadıdır. Verilmiş poetik nümunəyə diqqət edək:

Göz görməsə, könül sevməz,

Doğru sözə nə deyəsən?!

Dünya belə qurulubdu,

Yola- izə nə deyəsən?! [4,s.62]

Şairin şeyirlərinə diqqət yetirdikcə aydın olur ki, sənətkar əsərlərində istifadə etdiyi hər bir atalar sözünü digər söz və ifadələr kimi yerli- yerində işlətməyi böyük bir ustalıqla bacarmışdır. Belə ki, poetik nümunədə öz əksini tapmış frazeoloji vahid olan “Göz görməsə, könül sevməz” atalar sözü şeyirin ümumi ahəngini qüvvətləndirərək, ona yüksək emosionallıq

verməklə yanaşı, həm də şair üçün tükənməz qaynaq olmuşdur. Dilimizin özünəməxsus incəliklərinə dərinlən bələd olan Məmməd Aslanın şeirlərində sıx- sıx işlənən frazeoloji birləşmələr onun əsərlərinin bədii dəyərinin və milli koloritinin artmasına xidmət göstərmişdir. Poetik nümunələr üzərində apardığımız araşdırmalar sübut edir ki, xalq dilinin əzəli ilkinliyi və onun poeziyada mükəmməl ifadəsi yalnız frazeologizmlərin iştirakı ilə mümkündür. Məsələn,

İyirminci əsrin nəfəsi xəstə,

Nə ona dərd söylə, nə dırman istə.

Qəssab piy axtarır, keç-i can üstə,

Nə hayda gör mənəm, nə hayda dünya [4, s.59]

Göründüyü kimi, “*Keçi can hayında, qəssab piy axtarır*” Atalar sözü şeirdə işlənərkən inversiya hadisəsi baş vermişdir. Yəni şair şeiri yazarkən qafiyəyə uyğun olaraq söz sırasını bilərəkdən pozmuşdur. Şeir vəzn və qafiyə kimi poetik fiqurlarının qəti tələbi nəticəsində isə inversiya hadisəsi baş vermişdir. Xalq arasında çox geniş yayılmış “Keçi can hayında, qəssab piy axtarır” məsəlini müəllif öz şeirinə formal olaraq daxil etməmişdir. Əksinə, şeirdə yaranmış situasiyanın tələbinə uyğun olaraq, poetik mətnə daxil etmişdir. Söz sənətkarı nə qədər yüksək bacarıq və istedad sahibi olursa olsun, onun şeirlərində işlətməmiş olduğu poetik ifadələr xalq yaradıcılığı “çəşməsindən su içmədikcə, əsəri orijinal mənə çalarları ifadə edə bilməz. Frazeoloji vahidlər sənətkarın bədii dilində yüksək ifadəliliyi şərtləndirən əsas vasitələrdən biridir. Aşağıda qeyd etdiyimiz poetik nümunəyə nəzər salaq:

Yıxılan adama adam gülməz ki,

Eh, kimin başına qəza gəlməz ki,

Yollar haçan bitir bilə bilməz ki,

Əcəl köhləninə minən bu kişi [4, s. 65]

Xalq arasında sıx- sıx işlənən “*Yıxılan adama gülməzlər*” adlı atalar sözü yuxarıda nümunə verdiyimiz bu şeir parçasında fərqli ifadə olunmuşdur. Göründüyü kimi, şeirdəki hecaların sayına və qafiyə quruluşuna əsasən, şair yuxarıda adı gedən atalar sözündə bilərəkdən söz sırasını pozmuşdur. Nəticədə onu şeirin mövcud qəlibinə daxil etmişdir. “*Yıxılan adama adam gülməz ki*” Bu isə istedadlı şairin yüksək sənətkarlıq səriştəsini və onun dillə işləmək ustalığını nümayiş etdirir. Məmməd Aslanın şeirlərinin dilində işlənən atalar sözləri və məsəllərin emosional gücü olduqca diqqətçəkicidir. “Odur ki, hər bir yaradıcı şəxs mənsub olduğu xalqa məxsus olan mədəni irsə varisdir. O öz nitqində həmin mədəni sərəvətdən yeri gəldikcə istifadə etməklə, öz nitqini qurur. Qeyd etdiyimiz mədəni irsə atalar

sözləri, zərb- məsəllər, lətifələr, rəvayətlər, yazılı və şifahi mənbələr, materiallar daxildir” [5, s. 43]

Azərbaycan şeirinin və onun dilinin mayası ağız ədəbiyyatından, canlı xalq dilinin zənginliyindən, güc alır. Odur ki, xəlqi ruh poeziyamızın demək olar ki, bütün komponentlərində, xüsusən də frazeoloji birləşmələrdə özünü olduqca dolğun əks etdirir. “Bu ondan irəli gəlir ki, frazeologizmlərdəki deyim tərzində qondarmaçılıqdan uzaqdır. Məhz buna görə poeziya və onun dili frazeoloji materiallarla daim təmasdadır, həmişə milli qaynaqlara, kökümüzdə, ulularımızın müdrikliyinə söykənir və bu davamlı səciyyəyə daşır” [2, s.112]

Şair və yazıçılarımız əsərlərini qələmə alarkən müxtəlif söz qruplarına müraciət etməli olurlar. Bu zaman istifadə olunan hər bir sözü, ifadəni öz məqamında işlədə bilmək məharəti sənətkarın fərdi yaradıcılıq istedadı ilə üzə çıxır. “Xalqın tükənməz söz xəzinəsinə baş vurmaq, möcüzələrlə dolu dillə yeni poetik nəfəslə danışmaq olduqca mürəkkəb və çətin məsələdir. Məsələnin mürəkkəbliyi dilin lüğət tərkibini təşkil edən sözlərin ətrini, canlılığını, şirəsini şeirə hopdurmaq bacarıq və vərdişlərdən ibarətdir” [2, s. 48]

Hər bir yaradıcı insan üçün tükənməz ilham mənbəyi hesab etdiyimiz xalq yaradıcılığına Məmməd Aslanın bir şair kimi münasibəti və ondan istifadə üsulları fərqli idi. Tədqiqat zamanı şairin qələmə aldığı şeirlərində canlı danışq dilində işlənən dialektizmlərə tez- tez müraciət etdiyinin şahidi oluruq;

Yamac gəzdim, döş endim,

Qaya dindi- *üşəndim*

Ayağına döşəndim-

Ovlağımdı, bərəmdı [4, s. 39]

Şeirin ikinci misrasında işlənən *üşənmək* sözü hər hansı bir hadisənin baş verməsi nəticəsində insanın keçirdiyi qorxu hissini ifadə edir. Bu ifadə şairin doğulduğu coğrafiyada sıx- sıx işlənən bir dialekt sözüdür. Bəndin dördüncü misrasında işlənmiş *ovlağımdı* ifadəsi isə *yaylaq* və *oylaq* sözlərinin xalq arasında müəyyən səs dəyişməsinə uğramış dialekt variantıdır. Şeirdən görüldüyü kimi, ümumxalq dilinin tükənmək bilməyən zəngin söz xəzinəsi Məmməd Aslan üçün yaradıcılıq qaynağı idi. Ümumxalq danışq dili materiallarının poeziya dilinə nüfuz etməsi, 60- 80- ci illərdə xüsusi bir hadisə idi. Şairin şeirlərində danışq dilinin söz və ifadələri işlənmə tezliyi baxımından da fərqlidir. Ona görə ki, sadə xalq dilinin özünəməxsus ifadə tərzində və ahəngi geniş oxucu kütləsinin marağına səbəb olur. Bu zaman xalq ruhunun ifadəçisi olan ana dilimizin bədii imkanları şairlərimizin yaradıcılığında öz ifadəsini tapırdı. Odur ki, bu dəyərli xəzinədən istifadə Məmməd Aslanı istedadlı bir şair kimi yeni-

yeni bədii axtarırlara sövq edirdi. Sənətcarın xalq danışıq dilində işlənən dialekt və şivə sözlərindən istifadə etdiyi şeir nümunəsinə nəzər salaq:

Qəm mənə toxunub, toxunmaz daha!

Qəmdən toxam, qəmi tox ummaz daha

Ömrümün hanası toxunmaz daha,

Üzükməz, ərişim arğaca doğru [4, s.125].

Poetik nümunənin dördüncü misrasında işlənmiş “üzükməz” sözü dialekt sözü olub, *yaxına gəlməz, yaxın düşməz* mənalarında işlənir. “Obrazların fərdləşməsində və mühitin real görünməsində şivə və dialektlər əhəmiyyətli rol oynayır. Buna görə də ehtiyac duyulanda, şərait tələb edəndə obrazların dilinə dialekt və şivə sözləri artırılır, nitq fərdləşir, onun şirinlik və oynaqlığı artır.” [6, s.84]. Ana dilinə xüsusi bir tələbkərlilik və böyük məsuliyyət hissi ilə yanaşan sənətkar yaradıcılığı boyu şeirlərinin emosional təsir gücünü artırmaqla qalmamış, o eyni zamanda genetik yaddaşının gücünə arxalanaraq, dialekt və şivələrimizdə işlənən söz və ifadələri şeirimizə gətirmişdir. Əlbəttə, bunun özü də bir yenilik idi. Şeirləri sübut edir ki, Məmməd Aslanın bir şair kimi, sözə orijinal münasibəti müsbət olmuşdur. Sənətkarın obraz yaratma işində də yeniliyə meyl etməsinin səbəbi sözə olan sevgisindən qaynaqlanırdı. Tədqiqatçı M. Hüseyinov doğru olaraq qeyd edir ki, “xalq dilinin ünsiyyət- məişət leksikasının şeir mətninə müdaxiləsi 1960- cı illərdə getdikcə daha fəal intensivlik kəsb etməsi onun obrazlı ifadə vasitələri sistemində rolunu artırdı. Xalq danışıq dilindən gələn sadəlik 1960-1980-ci illər şeirinin əsas məziyyəti oldu. Öz sadəliyi ilə fərqlənən şeir nümunələrini oxuduqca dərinəndən duyursan ki, bu əsərlər sadədir, lakin bəsit deyil, primitivlikdən çox uzaqdır”[3, s.203]. Dilinin zənginliyi ilə özünə geniş oxucu auditoriyası qazanmış Məmməd Aslan poeziyasının bədii- estetik dəyəri və məzmun əhatəsi təbiidir ki, öz gücünü xalq ruhunun tükənməz çeşməsi adlandırdığımız ağız ədəbiyyatından alırdı. Əsərlərindəki milli kolorit, canlı danışıq dilimizin şirinliyi və etno- poetik təfəkkürümüzün tarixi axarından güc alırdı. Bir faktı da qeyd etmək lazımdır ki, xalq dilinin əzəli ilkinliyi, ifadə tərzinin təbiiliyi və onun şeirdə təzahürü birmənalı olaraq frazeologizmlərin iştirakı ilə mümkündür. Bütün bunlar Şairin şeirlərində xalq şeiri və aşiq poeziyasından bəhrələnmə canlı ünsiyyət və məişət leksikasından istifadə diqqətimizi cəlb edən əsas məqam kimi nəzərə çarpır.

Ədəbiyyat

1. Vahabzadə B. Sadəlikdə böyüklük. Bakı: Yazıçı, 1978, 338 s.
2. Hüseynov M. A. Poeziya dilinin milli qaynaqları. Bakı: Elm və Təhsil, 292 s.
3. Hüseynov M. A. Sözü Poetikası. Bakı: Elm və Təhsil, 2010, 366 s.
4. Aslan M. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Avrasiya Press, 2006, 318 s.
5. Alməmmədova S. B. Vahabzadə poeziyasının dili. Bakı: Elm, 2010, 163 s.
6. Hacıyev A. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. Bakı: ADPU, 2005, 201s.

THE CONTRIBUTION OF DIGITAL MARKETERS TO THE WORLD ECONOMY AND THE CHALLENGES OF SUPPLY CHAIN MANAGEMENT

Sevgi AYDIN ¹, Kemal Gökhan NALBANT ², Beyza ERYILMAZ ³

¹ Beykent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 0000-0002-9507-5448

² Beykent Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, 0000-0002-5065-2504

³ Beykent Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, 0000-0003-1166-2571

ABSTRACT

Digital marketing is a component of marketing that enables the promotion of products or services online, which is more advantageous and preferable than printed publications in today's technology due to the advancements in information technology. Increasing brand recognition, establishing the target demographic, acquiring new consumers, and directing the organization in digital areas are all the responsibilities that fall under the purview of digital marketers. In addition to this, digital marketers should be familiar with all marketing approaches, including those about social media, SEO, SEM, Google tools, and digital marketing. To demonstrate that he is competent in this area, he has to utilize the appropriate tools and have the relevant knowledge. Digital marketing, which uses more interactive techniques as opposed to conventional marketing means such as print media, radio, and television, is steadily growing in popularity. Digital marketers need to keep up with the latest developments and trends in the digital world and take part in activities that help them grow professionally and personally. This research investigates the significance of digital marketing, the roles and obligations of digital marketers, the contributions of digital marketers to the globe's economy as a whole, and the challenges in the supply chain. The ability of businesses to adapt more readily to complex procedures and changes in their industry is made possible by digital marketing. Thanks to the rapid recovery facilitated by digital marketing, the economy can quickly recover from times of crisis such as a pandemic. In these times of economic unpredictability, businesses can look to digital marketing as a chance to further build their brands and raise consumers' knowledge of those companies. As a result, businesses should look to digital marketers to resume normal operations as soon as the economic recovery begins, or even sooner.

Keywords: Digital marketing, branding, market, economy, supply chain management, digital marketers.

DİJİTAL PAZARLAMACILARIN DÜNYA EKONOMİSİNE KATKILARI VE TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİNDE KARŞILAŞTIKLARI ZORLUKLAR

ÖZET

Dijital pazarlama, bilgi teknolojilerindeki gelişmeler nedeniyle günümüz teknolojisinde basılı yayınlara göre daha avantajlı ve tercih edilen ürün veya hizmetlerin internet üzerinden tanıtımını sağlayan pazarlamanın bir bileşenidir. Marka bilinirliğini artırmak, hedef kitleyi oluşturmak, yeni tüketiciler kazanmak ve organizasyonu dijital alanlarda yönlendirmek, dijital pazarlamacıların ilgi alanına giren sorumluluklardır. Buna ek olarak, dijital pazarlamacılar, sosyal medya, SEO, SEM, Google araçları ve dijital pazarlama dahil olmak üzere tüm pazarlama yaklaşımlarına aşina olmalıdır. Bu alanda yetkin olduklarını göstermek için uygun araçları kullanmaları ve ilgili bilgiye sahip olmaları gerekir. Basılı medya, radyo ve televizyon gibi geleneksel pazarlama araçlarının aksine daha etkileşimli teknikler kullanan dijital pazarlamanın popülaritesi giderek artmaktadır. Dijital pazarlamacılar, dijital dünyadaki en son gelişmeleri ve trendleri takip etmeli, profesyonel ve kişisel olarak büyümelerine yardımcı olacak faaliyetlerde yer almalıdırlar. Bu araştırma, dijital pazarlamanın önemini, dijital pazarlamacıların rolleri ve yükümlülüklerini, dijital pazarlamacıların bir bütün olarak dünya ekonomisine katkılarını ve tedarik zincirindeki zorlukları araştırmaktadır. İşletmelerin sektörlerindeki karmaşık prosedürlere ve değişikliklere daha kolay uyum sağlama yeteneği, dijital pazarlama ile mümkün olmaktadır. Dijital pazarlamanın kolaylaştırdığı hızlı toparlanma sayesinde ekonomi, pandemi gibi kriz zamanlarından hızlı bir şekilde toparlanabilir. Bu ekonomik öngörülemeslik dönemlerinde işletmeler, markalarını daha da geliştirmek ve tüketicilerin bu şirketler hakkındaki bilgilerini artırmak için dijital pazarlamayı bir şans olarak görebilirler. Sonuç olarak, işletmeler ekonomik toparlanma başlar başlamaz, hatta daha da erken normal faaliyetlerine devam etmek için dijital pazarlamacılara önem vermelilerdir.

Anahtar Kelimeler: Dijital pazarlama, markalaşma, pazar, ekonomi, tedarik zinciri yönetimi, dijital pazarlamacılar.

1. INTRODUCTION

One sort of marketing that is gaining popularity and is being used extensively to advertise goods or services and to communicate with customers through digital media is called digital marketing. Digital marketing encompasses not just online marketing but also marketing through means that do not need the usage of the internet. It contains mobile phones (including SMS and MMS), social media, and other online platforms [1]. Because of the public's general use of social media platforms like Twitter, Facebook, LinkedIn, and YouTube, its offering of digital marketing services became an increasingly important component of the overall service supplied. The provision of an intranet for clients; the development of a bespoke TV brand for YouTube; targeted e-comms (e-mail communications sent to a distribution list advertising a specific product, service, or event); and the provision of ipads with pre-programmed presentations promoting clients' services for use at trade fairs were all examples of the multitude of other digital approaches that were used. These developments in digital marketing frequently directed customers back to a single website, and many communication professionals referred to their website as the central starting point or touchstone of their digital firm. The findings of the interviews made it abundantly clear that the continuous advancement of digital technology has fundamentally altered the communication industry. This has resulted in the emergence of both new opportunities and new challenges for communicators and the clients of communicators [2].

Internet-based systems that can concurrently develop, advertise, and transport value from producers to consumers through digital networks are digital marketing channels. There are circumstances in which a transaction spanning the whole value chain can occur online. For instance, a product is known as "software as a service," more commonly abbreviated as "SaaS," which is intended for personal computers and distributed to end-users through the Internet. While it's true that physical goods can't be created or transported in the digital realm, a well-designed mobile app can facilitate research, customization, purchase, review, and post-purchase communication for those goods (also referred to as mobile apps or apps). On the flip side, the Internet has created new efficiencies in the commoditization of information. These new efficiencies can be seen in the fact that transactions frequently take place between customers and businesses for the cost of the customer's e-mail address in exchange for a subscription to keep them updated on promotions and to download a sample of research, entertainment, or other types of material that is relevant. A fundamental element of the deployment of digital marketing channels within the context of the sharing economy is not

just such access but also the control and efficiency that are built-in and the relatively cheap cost [3].

Email marketing is something that many digital marketers completely ignore, but if it's done right, it can significantly impact users. This is because users who have already given their email addresses are already familiar with the company. What it does so they are more likely to pay attention when they receive an email from the company [4].

2. DIGITAL MARKETING AND THE WORLD'S ECONOMY

In the year 2020, the global economy was shaken by the COVID-19 pandemic, which hurt people's physical well-being, ability to make a living, and financial stability. Measures were taken on a global scale to impede the virus's progression. These included the shutting down of public areas and international crossings to reduce the amount of interaction between individuals. The constraints imposed by the quarantine had a particularly negative impact on those areas of the global economy that were immediately connected to the service industry and human engagement. However, the epidemic has not been detrimental to the financial health of all businesses. Consumers have been more likely to utilize food delivery services and to place a more significant number of orders over the internet for these services for the past year. For instance, the growth rate in internet sales in France, Italy, Spain, and Australia ranged from 45 to 87 percent. The citizens of the Baltic nations started placing food delivery orders at a rate that was 5 percent higher than before [5].

Consumers frequently need to spend money on search charges to locate information about products and prices. Intermediaries have been around for a long time to help decrease costs like these and expedite transactions. For instance, traditionally speaking, shopping malls have fulfilled the role of intermediaries for customers in the market for items from various vendors. Consumers will have easier access to items with lower search costs due to the rising mediation of transactions through digital technology and the Internet. Will the need for intermediaries decrease due to the reduced costs of searching in the digital economy? To respond to this question, one must first acknowledge that the advent of digitalization and the Internet led to a significant market expansion. As a result, customers now have a far more comprehensive selection of vendors from which to pick. The influence of the scale of the market is the driving factor, which makes intermediaries more beneficial for facilitating transactions between sellers and goods in the digital economy. As a result, platform businesses like Google, Amazon, Alibaba, and Tencent have seen significant success in their commercial endeavors directly resulting from this trend [6].

The majority of people who work in the tourist industry are being let go since the number of visitors dropping every month leads to layoffs. Eventually, those individuals who were exiled to their homes began to establish new enterprises to contribute to the economic wellbeing of their families. Conventional marketing is still something that many people rely on to sell their products today. When it comes to the marketing of products, individuals in the New Normal era should take advantage of technology wherever possible. Additionally, in terms of payment, the general public ought to have utilized Digital Payment to lower the amount of currency reduction because cash is one media that viruses might use to be intermediated [7].

3. DIGITAL MARKETERS AND THE CHALLENGES OF SUPPLY CHAIN MANAGEMENT

The supply chain management techniques were statistically significant as well, and they served as a mediator in the interaction between customer happiness, product quality, and flexibility. Consumers can obtain a better knowledge of a product by utilizing an appropriate digital supply chain [8].

The goal of traditional supply chain management is to provide products to customers via the distribution network, which is comprised of persons and institutions. Traditional supply chain management focuses on manufacturing operations and the delivery of essential raw materials and commodities. At the same time, risk management becomes more complex and challenging as a result of the traditional supply chain's introduction of many risk factors, such as risks associated with suppliers, risks related to the demand, risks associated with the environment, as well as risks associated with monitoring and control. The digital supply chain becomes relevant at this point in the discussion. Tracking items and services from their point of origin to their final destination is made possible thanks to the digital supply chain.

4. CONCLUSION

The epidemic's progression meant that individuals were unable to leave their homes. Therefore they were forced to do all of their tasks within a virtual world. The use of digital marketing is becoming increasingly necessary in today's world to ensure that the economy will continue to function normally. Social media campaigns have been developed by some of the most reputable businesses globally to restore a feeling of normalcy to customers located all over the globe, particularly during the pandemics time.

The lack of available jobs has led to a reduction in consumer expenditure. The rate at which the economy of the world as a whole has been falling is unprecedented. We made it through

the closure of industries worldwide because of digital marketing and the digital marketers who helped make it happen. Businesses have successfully implemented digital procedures and appealed to their consumers in a new and enhanced way, thanks to the resources and channels made available to them through digitalization. Marketing via email has been utilized to keep the consumer. This marketing strategy does not call for a significant financial investment. Investing in digital marketing will ensure that a company is well-positioned in the face of economic unpredictability and quick changes in the sector. This will be beneficial to the company in two ways. Even during the current economic downturn, businesses that invest in this sector will come out on top. The firms will be able to enjoy a longer life as a direct result of these expenditures.

REFERENCES

- [1] Yasmin, A., Tasneem, S., & Fatema, K. Effectiveness of digital marketing in the challenging age: An empirical study, *International journal of management science and business administration*, 1(5), 69-80, 2015.
- [2] Royle, J., & Laing, A. The digital marketing skills gap: Developing a Digital Marketer Model for the communication industries, *International Journal of Information Management*, 34(2), 65-73, 2014.
- [3] Key, T. M. Domains of digital marketing channels in the sharing economy, *Journal of Marketing Channels*, 24(1-2), 27-38, 2017.
- [4] Ištvančić, M., Crnjac Milić, D., & Krpić, Z. Digital marketing in the business environment, *International journal of electrical and computer engineering systems*, 8(2.), 67-75, 2017.
- [5] Meshko, N., & Savinova, A. Digital marketing strategy: companies experience during pandemic, *Vuzf Review*, 5(4), 41-49, 2020.
- [6] Chen, Y. (2020). Improving market performance in the digital economy, *China Economic Review*, 62, 101482, 2020.
- [7] Darma, G. S., & Noviana, I. P. T. Exploring Digital Marketing Strategies during the New Normal Era in Enhancing the Use of Digital Payment, *Jurnal Mantik*, 4(3), 2257-2262, 2020.
- [8] Adam, M., Ibrahim, M., Ikramuddin, I., & Syahputra, H. (2020). The role of digital marketing platforms on supply chain management for customer satisfaction and loyalty in small and medium enterprises (SMEs) at Indonesia. *International Journal of Supply Chain Management*, 9(3), 1210-1220, 2020.

MUHAFAZAKÂR MUHASEBE VE MUHAFAZAKÂR MUHASEBE ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ¹

Kader TÜRKOĞLU¹, İsmail BEKÇİ²,

¹Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, <https://orcid.org/0000-0001-8591-1265>

² Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-9861-737X>

ÖZET

Muhafazakârlık kavramı ihtiyatlılık, tutuculuk, muhafazakâr muhasebe, muhasebe muhafazakârlığı gibi farklı şekillerde ifade edilebilmektedir. Muhafazakâr muhasebe kavramının tek bir tanımı mevcut değildir. Muhasebe temelinde muhafazakâr muhasebenin değişik açılardan tanımları yapılmaktadır. Ancak yaygın olarak kullanılan muhafazakâr muhasebe tanımı, muhasebe uygulamalarında giderlere ve zararlara kıyasla gelirleri ve kârları tanımak için daha yüksek düzeyde doğrulama gereksinimi şeklindedir.

Muhasebenin temel kavramları arasında muhafazakâr muhasebe de bulunmaktadır. Muhafazakârlık muhasebenin önemli ilkelerinden biri olarak görülmekte ve finansal raporlamanın kaliteli olmasını sağladığı belirtilmektedir. Muhafazakârlık, muhasebe olaylarında temkinli davranılması gerekliliğini ifade etmektedir. Piyasada oluşan belirsizlikler karşısında bilgi kullanıcılarının istedikleri bilgiye ulaşamaması, firmaların muhafazakâr davranmalarına sebep olmaktadır. Değişimin ve gelişimin yaşandığı günümüz koşullarında hem belirsizlikler hem de yoğun rekabet bulunmaktadır. İşletmelerin belirsizlikler karşısında ayakta durabilmeleri için ve rekabet koşullarında firmaların başarı olabilmeleri için ilgi taraflar tarafından güvenin sağlanması önemlidir. Muhafazakâr muhasebe uygulamaları firmaların güvenilir olmasını sağlamaktadır.

Çalışmada muhafazakâr muhasebe konusu ele alınmaktadır. Bu konu kapsamında literatürde özellikle son dönemlerde ilginin arttığı muhafazakâr muhasebe ile ilgili literatür taranarak konu ile ilgili alana katkı sağlanmak amaçlanmaktadır. Çalışmada öncelikle literatürde yer alan tanımlamalar incelendikten sonra kavramın olumlu ve olumsuz unsurları tartışılmaktadır. Ayrıca muhafazakâr muhasebeye ilişkin eleştirel görüşler ortaya konulmaktadır. Devam eden kısımda muhafazakâr muhasebenin önemi hakkında bilgi verilmektedir. Daha sonra ilk olarak muhafazakâr muhasebenin türlerinden olan koşulsuz ve koşullu muhafazakârlık ile ilgili açıklamalar yapılmaktadır.

¹ Bu çalışma hazırlanmakta olan “Muhafazakâr Muhasebenin Firmaların Finansal Performansı Üzerine Etkisi: Bir Uygulama” adlı tezin teorik bölümünden üretilmiştir.

Literatürde çeşitli muhafazakâr muhasebe ölçüm yöntemleri bulunmaktadır. Bunların tamamını incelemek çalışmanın kapsamını aşacağı için ölçüm yöntemlerinden yaygın olarak kullanılan beş tanesi ele alınmaktadır. Muhafazakâr muhasebe ölçüm yöntemlerinden literatürde yaygın olarak kullanılan kazancın asimetrik zamanlılığı ölçüm yöntemi (Basu, 1997), tahakkukların ve nakit akışlarının asimetrisi ölçüm yöntemi (Ball ve Shivakumar, 2005), piyasa değerinin defter değerine oranı ölçüm yöntemi (Beaver ve Ryan, 2000), negatif tahakkuklar ölçüm yöntemi (Givoly ve Hayn, 2000), ve gizli yedek akçeler ölçüm yöntemi (Penman ve Zhang, 2002) ölçüm yöntemleri hakkında bilgi verilmektedir. Son olarak çalışmanın sonuç kısmında ise konun genel bir değerlendirmesi yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muhafazakâr Muhasebe, Koşulsuz Muhafazakârlık, Koşullu Muhafazakârlık, Muhafazakâr muhasebe Ölçüm Yöntemleri.

1. GİRİŞ

Muhafazakâr muhasebe muhasebenin temel kavramlarından biridir. Muhafazakârlık kavramı ihtiyatlılık, muhafazakâr muhasebe, muhasebe muhafazakârlığı ve tutuculuk gibi değişik biçimlerde ifade edilebilmektedir. Muhafazakâr muhasebenin tek bir tanımı olmayıp muhasebe temelinde değişik açıklardan tanımlanmaktadır. En sık karşılaşılan tanım muhasebe uygulamalarında giderlere ve zararlara kıyasla gelirleri ve kârları tanımak için daha yüksek düzeyde doğrulama gereksinimi olarak ifade edilebilmektedir. Değişimin ve gelişimin yaşandığı günümüz koşullarında hem belirsizlikler hem de yoğun rekabet yaşanmaktadır. Finansal bilgi kullanıcılarının doğru ve güvenilir bilgiye olan ihtiyacını belirsizlikler arttırmaktadır. Muhafazakâr muhasebe firmaların karşılaşılabileceği risklerin göz önünde tutulması, muhasebe olaylarında temkinli davranılması gerekliliğini ifade etmektedir. Günümüz rekabet koşullarında firmaların başarılı olabilmeleri içinde ilgi taraflar tarafından güvenin sağlanması önemlidir. Muhafazakâr muhasebe uygulamaları firmaların güvenilir olmasını sağlamaktadır.

Çalışmada muhafazakâr muhasebe kavramı, muhafazakâr muhasebeye ilişkin olumlu görüşler ve muhafazakâr muhasebeye ilişkin eleştirel görüşler hakkında açıklamalar yapılacaktır. Muhafazakâr muhasebenin önemi hakkında bilgi verilecektir. Muhafazakâr muhasebenin türleri olan koşulsuz muhafazakârlık ve koşullu muhafazakârlık hakkında açıklamalar yapılacaktır. Muhafazakâr muhasebe ölçüm yöntemlerinden literatürde yaygın olarak kullanılan kazancın asimetrik zamanlılığı ölçüm yöntemi (Basu (1997)), tahakkukların ve nakit akışlarının asimetrisi ölçüm yöntemi (Ball ve Shivakumar (2005)), piyasa değerinin defter değerine oranı ölçüm yöntemi (Beaver ve Ryan (2000)), negatif tahakkuklar ölçüm yöntemi (Givoly ve Hayn (2000)), ve gizli yedek akçeler ölçüm yöntemi (Penman ve Zhang (2002)) ölçüm yöntemleri hakkında bilgi verilecektir. Son olarak çalışmanın sonuç kısmında ise konun genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

2. MUHAFAZAKÂR MUHASEBE KAVRAMI

İngilizce’de “Conservatism” sözcüğünün karşılığı olan ve Türkçe’de “ihtiyatlılık”, “tutuculuk”, “muhasebe muhafazakârlığı” gibi farklı biçimlerde belirtilebilen “muhafazakârlık” kavramı muhasebenin temel kavramlarından biridir (Gör ve Tekin, 2018, s.

14). Muhafazakârlık, muhasebenin açıklama ve ölçümünü etkileyen en önemli muhasebe kavramlarından (Nm, 2016, s. 3-4).

Muhasebe ile muhafazakâr muhasebenin ilişkisine değişik açılardan bakıldığında birbirinden değişik tanımlamalar ortaya çıkmaktadır (Bilici, 2019, s. 2).

Muhafazakârlık, muhasebede zararlar gibi kötü haberler karşısında kâr gibi iyi haberlerin tanınması için yüksek derecede doğrulamaya sahip olunması gerekliliği şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanım, muhafazakârlığı kâr ve zarar açısından tanımlar. Diğer tanım ise, muhafazakâr muhasebeyi bilanço açısından tanımlamaktadır. Bu bakış açısına göre muhafazakâr muhasebe, iki veya daha fazla raporlama yöntemi arasında seçim yapılmasında şüphenin olduğu durumlarda, özkaynaklar üzerinde en az olumlu etkiye sahip olan yöntemin seçilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Muhafazakârlığın üçüncü tanımı, bilanço açısı ile kâr ve zarar açısının birleşik görünümüne dayanmaktadır. Bu bakış açısına göre muhafazakâr muhasebe, gelirin daha sonra muhasebeleştirilmesi ve maliyetin daha hızlı tanınması, varlıkların daha düşük değerlendirilmesi ve borçların daha yüksek değerlendirilmesi ile raporlanan birikmiş kârların azalmasına yol açan bir muhasebe kavramı biçiminde tanımlanmaktadır. (Barzideh vd., 2015, s. 22).

Muhafazakârlık kavramı, muhasebe olaylarında temkinli davranılması ve işletmenin karşılaşılabileceği risklerin göz önüne alınması gerekliliğini belirtmektedir. Muhafazakârlık kavramının sonucu olarak, işletmeler, olası giderleri ve zararları için karşılık ayırırlar, olası gelir ve karları için ise gerçekleşme dönemlerine kadar herhangi bir muhasebe işlemi yapmamaktadır. Ancak muhafazakârlık kavramı gizli yedekler veya gereğinden fazla karşılıklar ayrılmasına sebep oluşturmamaktadır (MSUGT, 1992, Madde 10).

Muhafazakâr muhasebeye yönelik olumlu görüşler bulunmaktadır. Olumlu görüşler aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir. Bunlar;

- Muhafazakârlık kavramı, işletmelerin risk altına sokulmasını engelleyen ve firmalarda durumun olduğundan daha iyi gösterilmesini önleyen muhafazakâr yaklaşım şekillerini belirtmektedir (SPK, 1989, Madde 9).
- Muhafazakârlık kavramının sonucu olarak, işletmeler, olası giderler ve zararlar için karşılık ayırmaktadır, olası gelirler ve kârlar için ise gerçekleşme dönemlerine kadar herhangi bir muhasebe işlemi yapmamaktadır (MSUGT, 1992, Madde 10).
- Muhafazakârlık, iş durumlarına özgü belirsizliklerin ve risklerin yeterince dikkate alınmasını sağlamaya çalışmak için belirsizliğe muhafazakâr bir tepkidir (FASB, 1980, s. 24).
- Muhafazakâr muhasebenin uygulanmasının birçok faydası vardır. Bu duruma örnek olarak iyimser sonuçlar açıklarken yöneticiler için fırsatçı nedenlerin azaltılması, sözleşme kontrolünün artırılması ve mahkeme maliyetlerinin azaltılması verilebilmektedir (Reyad, 2012, s. 108).
- Muhafazakâr muhasebe, yöneticiler ve firmanın diğer tarafları arasındaki asimetrik bilgilerden kaynaklanan kayıpları azaltarak finansal tablo kullanılabilirliğini artırmaktadır (Ahmed ve Henry, 2012, s. 633).

- Muhafazakârlık, firmaların dava vakalarının azalmasını ve olumsuz dava sonuçlarının hafifletilmesini sağlamaktadır (Ettredge vd., 2016, s. 95).
- Muhafazakârlık, firmalarda denetçinin yasal sorumluluğunu azaltmaya ve denetimden kaynaklanan yasal yükümlülük maliyetini azaltmaya yardımcı olmaktadır (Liao ve Radhakrishnan, 2016, s. 587).
- Muhafazakâr muhasebe, firmaların aracılık maliyetlerini azaltmada yöneticilere yardımcı olmaktadır (Ahmed ve Duellman, 2007, s. 434).
- Muhafazakâr muhasebe, zararlar hemen fark edildiğinden ve altta yatan nedenleri belirlemek için hızlı önlem alınabildiğinden kurumsal yönetime fayda sağlar. Ayrıca alacaklılar, daha yüksek muhafazakârlık uygulayan firmaları daha düşük faizle ödüllendirmektedir, çünkü muhafazakârlık, borç verene olası herhangi bir borç ihlali konusunda erken bir sinyal vermektedir (Yunos vd., 2014, s. 502).

Muhafazakâr muhasebeye yönelik eleştiriler de bulunmaktadır. Eleştirel görüşler aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir. Bunlar;

- Gelirlerin veya varlıkların olduğundan az gösterilmesine ve/veya giderlerin veya yükümlülüklerin azami ölçüde muhasebeleştirilmesine yönelik kasıtlı bir önyargıya yol açtığı anlaşılan muhafazakârlık kavramı, güvenilirlik de dâhil olmak üzere arzu edilen niteliksel özelliklerin çoğuyla çelişmektedir (AASB, 2001, s. 10).
- Muhafazakârlık, işletmelerin harcama ve gider kalemlerine gösterdikleri dikkatin, gelirler ve kârlar konusunda gösterilmemesine neden olmaktadır. Muhasebe uygulama tebliğinde geçen “muhtemel gelir ve kârlar içinse gerçekleşme dönemine kadar herhangi bir muhasebe işlemi yapılmaz” görüşü firmaların daha çok vadeli satış yapmasına sebep olabilmektedir ayrıca devamında varlık kalemleri olduğundan daha az gösterilebilmektedir (Aslan, 2019, s. 104).

3. MUHAFAZAKÂR MUHASEBENİN ÖNEMİ VE TÜRLERİ

Muhafazakâr muhasebe, şirketlerin küresel rekabette başarılı olabilmeleri ve başarısızlıktan kaçınmaları için geliştirilmiş bir yaklaşım olarak görülmektedir (Gör, 2019, s. 566). Hissedarlar, borç veren taraflar, denetçiler ve düzenleyici otoriteler bakımından muhasebenin temel kavramlarından biri olan muhafazakârlık kavramı önemli bir role sahiptir. Borç veren taraflar şirketlerin muhafazakârlık seviyesini tespit etmeye, kendilerini güvenceye almak bakımından ve borç sözleşmesi oluşturma ile risk faktörü değerlendirmede gereksinim duymaktadır. Hissedarlar bakımından ise şirket kazançlarının doğru raporlanmasında ve yöneticilere verilecek olan teşvik ve ödüllerin belirlenmesinde muhafazakârlığın önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Denetçi açısından ise muhafazakârlık düzeyinin belirlenmesi doğru ve güvenilir raporlama, yolsuzlukların ve hilelerin tespiti ve güvencenin sağlanması bakımından önemli hale gelmektedir. Düzenleyici otoriteler açısından, muhafazakârlık kavramının yeri ve uygulanması yasal düzenlemelerin güvenilir, doğru ve tarafsız raporlamayı sağlayabilmesi ve olası hile skandalları ile yolsuzluğun engellenebilmesi bakımından önemli olmaktadır. Muhasebe ve finansal raporlama temelinde muhafazakârlık kavramı önemli bir yere sahiptir (Kaya ve Akbulut, 2018, s. 175-183).

Muhafazakâr muhasebe koşulsuz muhafazakârlık ve koşulsuz muhafazakârlık olarak ikiye ayrılmaktadır (Hussain vd., 2017, s. 402).

Koşulsuz muhafazakârlık olarak değerlendirilen muhafazakârlık türü, bilanço muhafazakârlığı olarak adlandırılmaktadır. Koşulsuz muhafazakârlık, piyasadaki verilere bağlı olmadan, varlıkların net değerinin beklenen piyasa değerinden daha az olmasına neden olan uygulamaları kapsadığı belirtilmektedir (Vardar, 2018, s. 155). Koşulsuz muhafazakârlık, özkaynağın düşük defter değerlerini raporlamaya yönelik bir muhasebe eğilimi olarak tanımlanmaktadır (Nahandi vd., 2012, s. 6006).

Koşullu muhafazakârlık kavramı, Basu (1997) tarafından tanıtılmasından bu yana, finansal raporlamaya yeni bir bakış açısı sağlamıştır ve muhasebe araştırmalarına bir ivme kazandırmıştır. Daha önce, muhafazakârlık yalnızca belirsizliğe koşulsuz bir tepki olarak görülmektedir yani özkaynaklar bir dizi olası defter değeri ile karşı karşıya kaldığında, düşük olan bir değer seçilmektedir. Basu'nun (1997) katkısı, finansal raporlama kavramının, iyi haberlerden ziyade kötü haberleri tanımaya daha yatkın olmasıdır (Ball vd., 2013, s. 755-756). Koşullu muhafazakârlık, belirli olayları meydana gelmeden önce tahmin etmeye ve riskten korunmaya dayanır (Alazzawi ve Nişulescu-Ashrafzadeh, 2019, s. 491). Koşullu muhafazakârlık (kazanç muhafazakârlığı), diğer bir deyiş ile kazançların asimetrik bir şekilde muhasebeleştirilmesini ifade etmektedir (Vardar, 2018, s. 154). Koşullu muhafazakârlık, kötü haberlere kıyasla iyi haberler için daha sıkı doğrulama gereksinimleri gerektirmektedir ve bu da kazançlara kıyasla kayıpların daha zamanında tanınmasını sağlamaktadır (Ahmed ve Henry, 2012, s. 633).

4. MUHAFAZAKÂR MUHASEBE ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ

Muhafazakâr muhasebe kavramının ölçülmesi ve tanımlanmasındaki zorluklar nedeniyle, muhafazakâr muhasebeyi ölçmek için kullanılan tek bir yaklaşım veya yöntem bulunmamaktadır (Al-taie vd., 2017, s. 1061). Muhasebe muhafazakârlığı, ölçü modelleri çok sayıda olmakla birlikte en yaygın olanı kazancın asimetrik zamanlılığı ölçüm yöntemi (Basu (1997)) modelidir (Alkhafaji vd., 2020, s. 6). Muhafazakârlığın başka ölçütleri olsa da, en yaygın olarak uygulanan ve ampirik muhafazakârlık literatürü üzerinde en önemli etkiye sahip olan ölçütler kazancın asimetrik zamanlılığı ölçüm yöntemi (Basu (1997)), tahakkuklar ve nakit akışlarının asimetrisi ölçüm yöntemi (Ball ve Shivakumar (2005)), piyasa değerinin defter değerine oranı ölçüm yöntemi (Beaver ve Ryan (2000)), negatif tahakkuklar ölçüm yöntemi (Givoly ve Hayn (2000)) ve gizli yedek akçeler ölçüm yöntemi (Penman ve Zhang (2002)) şeklindedir (Wang vd., 2008, s. 1). Bu ölçüm yöntemlerinden bazıları koşullu muhafazakârlığı ölçmek için kullanılmaktadır, diğerleri ise koşulsuz muhafazakârlığı ölçmek için kullanılmaktadır (Gökmen, 2013, s. 6).

4.1. Kazancın Asimetrik Zamanlılığı (AT) Ölçüm Yöntemi

Basu (1997) tarafından tanıtılan asimetrik zamanlılık, kazanç muhafazakârlığını ölçmek için kullanılmaktadır. Asimetrik zamanlılık, halka açık mevcut firma performansı ile ilgili haberler için bir temsil olarak hisse getirilerini kullanmaktadır (Yunos vd., 2011, s. 960). Basu (1997) kazanç/hisse senedi getiri ilişkisi ölçüsünü önermektedir. Bu ölçü, muhafazakârlık

araştırmalarında en çok kullanılan ölçüdür. Muhafazakârlığı, muhasebecilerin mali tablolarındaki kötü haberlere kıyasla iyi haberleri tanımak için daha yüksek düzeyde doğrulamaya ihtiyaç duyma eğilimi olarak yorumlamaktadır, kazançların ‘kötü haber’i ‘iyi haber’den daha zamanında yansıttığını belirtmektedir (Zhong ve Li, 2017, s. 202). Muhafazakârlığın ölçülmesini firma hakkında her türlü haberi hızlı biçimde aksettirebilen bir araç olan hisse senetleri üzerinden temin eden modeldir. Basu modeli olarak bilinen bu modelle, hisse başına kâr ile hisse senedi getirisi arasındaki ilişkiden yola çıkarak şirketlerin muhafazakârlık seviyesi belirlenebilmektedir (Ozer ve Merter, 2019, s. 87). Basu’nun (1997) muhafazakâr muhasebe ölçüsü, kazançların asimetrik zamanlılığı olarak bilinen ‘iyi haberlerden’ daha hızlı bir şekilde ‘kötü haberleri’ yansıtacağı sonucuna odaklanmaktadır. Basu (1997), asimetrik zamanlılığı muhasebe muhafazakârlığı ile ilişkilendiren ilk kişidir. Asimetrik zamanlılık ne kadar büyükse, muhasebe muhafazakârlığının derecesi de o kadar fazladır (Wang, 2013, s. 62). Bu muhafazakârlık ölçüsü koşullu muhafazakârlık ölçüsüdür (Gökmen, 2013, s. 7).

4.2. Piyasa Değerinin Defter Değerine Oranı (BTM) Ölçüm Yöntemi

Bu muhafazakârlık ölçüsü, Feltham ve Ohlson’ın (1995) çalışmasından kaynaklanmaktadır (Foroghi vd., 2013, s. 62). Beaver ve Ryan (2005) tarafından Feltham ve Ohlson (1995) modeli geliştirilerek ortaya konulmuştur. Feltham ve Ohlson (1995) muhafazakârlığı, defter değerini, piyasa değeri karşısında aşağı çekme eğilimi olarak açıklamaktadır (Tekin ve Gör, 2018, s. 18). Muhafazakârlık için piyasa değerinin defter değerine oranı ölçüsü Beaver ve Ryan (2000) tarafından geliştirilmiştir. Bu muhafazakârlık ölçüsü koşulsuz muhafazakârlık ölçüsüdür (Gökmen, 2013, s. 7-8).

4.3. Tahakkuklar ve Nakit Akışlarının Asimetrisi (AACF) Ölçüm Yöntemi

Ball ve Shivakumar (2005), muhafazakâr muhasebenin derecelerini tahmin etmek için tahakkuklar ve nakit akışlarının asimetrisi (AACF) ölçüsünü geliştirmiştir. Ball ve Shivakumar (2005), tahakkuklar ve nakit akışlarının asimetrisi (AACF) ölçüsünü Basu’nun (1997) kazancın asimetrik zamanlılığı (AT) ölçüsünün borsa dışı bir versiyonu olarak geliştirmiştir (Wang vd., 2008, s. 9). AACF, koşullu ihtiyatlılığı ölçmek için kullanılabilir (Gökmen, 2013, s. 12). Ball ve Shivakumar (2005) nakit akışına karşı asimetrik tahakkukları ölçmüştür (Wang, 2013, s. 61). Ball ve Shivakumar, koşullu muhafazakârlığın faaliyet tahakkuklarının özellikleri üzerindeki etkilerini keşfetmiştir (Basu, 2005, s. 318). Basu (1997) muhasebe muhafazakârlığı ölçüsü hisse fiyatlarında olumsuz haberlerin zamanında tanınmasını vurgularken, Ball ve Shivakumar (2005) tahakkukların nakit akışlarını ne ölçüde zamanında yansıttığına dayalı bir model ortaya koymuştur. Ball ve Shivakumar (2005) modeli, kötü haber ve iyi haberi belirlemek için işletme nakit akışlarını kullanmaktadır (Sultana, 2015, s. 91). Tahakkuklar ve nakit akışlarının asimetrisi (AACF) ölçüsü ve Basu’nun kazancın asimetrik zamanlılığı (AT) ölçüsü, aynı temel asimetrik zamanlılık fikrine dayanmaktadır ve çok benzer bir yapıya sahip modellerden tahmin edilmektedir. Bu iki ölçüt arasındaki temel fark, ekonomik “haberler” ve kazançlar için farklı temsil seçimlerinden kaynaklanmaktadır. Basu’nun kazancın asimetrik zamanlılığı (AT) modeli, ekonomik haberler için temsil olarak hisse senedi getirisini kullanırken, tahakkuklar

ve nakit akışlarının asimetrisi (AACF) ölçümü, ekonomik haberler için temsil olarak işletme nakit akışını kullanmaktadır. Kazançlar açısından, Basu'nun kazancın asimetrik zamanlılığı (AT) modeli toplam kazançları kullanırken, tahakkuklar ve nakit akışlarının asimetrisi (AACF) ölçüsü sadece toplam kazancın tahakkuk bileşenini kullanmaktadır (Wang vd., 2008, s. 9-10).

4.4. Negatif Tahakkuklar (NA) Ölçüm Yöntemi

Negatif tahakkuklar ölçüsü Givoly ve Hayn (2000) tarafından geliştirilmiştir. Negatif tahakkuklar ölçüsü koşullu muhafazakârlık ölçüsüdür (Gökmen, 2013, s. 9). Givoly ve Hayn (2000) muhafazakârlığı faaliyet dışı tahakkukları kullanarak ölçmüştür (Shin ve Hong, 2020, s. 570). Givoly ve Hayn (2000) faaliyet dışı tahakkukların zaman içindeki birikimini muhafazakârlığın ölçüsü olarak adlandırmaktadır (Gökmen, 2013, s. 9).

4.5. Gizli Yedek Akçeler (HR) Ölçüm Yöntemi

Penman ve Zhang (2002), stok, araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) ve reklam yedek akçelerine dayalı bir muhafazakârlık puanı oluşturmuştur (Hui vd., 2009, s. 195). Penman ve Zhang (2002) koşulsuz muhafazakârlığı ölçmek için C-Skor'unu geliştirmiştir (Gökmen, 2013, s. 10). Penman ve Zhang (2002), muhafazakâr muhasebenin bir firmadaki muhafazakârlık derecesini ölçmek için kullanılabilir gizli yedek akçeler yarattığını iddia etmiştir. Penman ve Zhang (2002), gizli yedek akçe miktarı ne kadar yüksek olursa, firmanın finansal raporlama sisteminin o kadar muhafazakâr olduğunu savunmuştur (Wang vd., 2008, s. 16).

5. SONUÇ

Muhafazakâr muhasebe, muhasebe teori ve uygulamasını etkileyen en önemli muhasebe kavramlarından biridir. Muhafazakârlık kavramı ihtiyatlılık, muhafazakâr muhasebe, muhasebe muhafazakârlığı ve tutuculuk gibi değişik biçimlerde ifade edilebilmektedir. Muhafazakâr muhasebe değişik açılardan tanımlanmakta ve en sık kullanılan tanımı muhasebe uygulamalarında giderlere ve zararlara kıyasla gelirleri ve kârları tanımak için daha yüksek düzeyde doğrulama gereksinimi olarak ifade edilebilmektedir. Muhafazakâr muhasebe ile ilgili olumlu görüşler ve eleştirel görüşler bulunmaktadır. Muhafazakâr muhasebe iki farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla muhafazakâr muhasebe türleri koşulsuz muhafazakârlık ve koşullu muhafazakârlıktır. Koşulsuz muhafazakârlık aynı zamanda bilanço muhafazakârlığı olarak adlandırılmaktadır. Koşulsuz muhafazakârlık belirsizlik durumlarına koşulsuz tepkidir. Özkaynaklar ile ilgili birden fazla olası defter değeri mevcut olduğunda düşük olanın tercih edilmesi koşulsuz muhafazakârlıktır. Koşullu muhafazakârlık ise kazanç muhafazakârlığı olarak ifade edilebilmektedir. Koşullu muhafazakârlık muhasebe olaylarını meydana gelmeden önce ön görme ve riskten korunmayı sağlamaktadır. Koşullu muhafazakârlık zararların muhasebeleştirilmesinin kârların muhasebeleştirilmesinden hızlandırılması şeklinde belirtilmektedir. Değişimin ve gelişimin yaşandığı günümüz koşullarında hem belirsizlikler hem de yoğun rekabet yaşanmaktadır. Muhafazakâr muhasebe finansal raporlardaki bilgilere olan güveni etkilemektedir. Günümüz rekabet koşullarında firmaların başarılı olabilmeleri içinde ilgi taraflar tarafından güvenin sağlanması önemlidir. Muhafazakâr muhasebe uygulamaları firmaların güvenilir olmasını sağlamaktadır.

Dolayısıyla muhasebenin temel kavramlarından biri olan muhafazakâr muhasebe hissedarlar, borç veren taraflar, denetçiler ve düzenleyici otoriteler bakımından önemli bir role sahiptir. İşletmelerin muhafazakâr muhasebe düzeylerini ölçerken çeşitli muhafazakâr muhasebe ölçüm yöntemi kullanılır. Muhafazakâr muhasebe ölçüm yöntemlerinden en yaygın kullanılanlar kazancın asimetrik zamanlılığı ölçüm yöntemi (Basu (1997)), tahakkukların ve nakit akışlarının asimetrisi ölçüm yöntemi (Ball ve Shivakumar (2005)), piyasa değerinin defter değerine oranı ölçüm yöntemi (Beaver ve Ryan (2000)), negatif tahakkuklar ölçüm yöntemi (Givoly ve Hayn (2000)), ve gizli yedek akçeler ölçüm yöntemi (Penman ve Zhang (2002)) ölçüm yöntemleridir.

Çalışmada muhafazakâr muhasebe kavramı, muhafazakâr muhasebeye ilişkin olumlu görüşler ve muhafazakâr muhasebeye ilişkin eleştirel görüşler hakkında açıklamalar yapılmıştır. Muhafazakâr muhasebenin önemi hakkında bilgi verilmiştir. Muhafazakâr muhasebenin türleri olan koşulsuz muhafazakârlık ve koşullu muhafazakârlık hakkında açıklamalar yapılmıştır. Muhafazakâr muhasebe ölçüm yöntemlerinden literatürde yaygın olarak kullanılan kazancın asimetrik zamanlılığı ölçüm yöntemi (Basu (1997)), tahakkukların ve nakit akışlarının asimetrisi ölçüm yöntemi (Ball ve Shivakumar (2005)), piyasa değerinin defter değerine oranı ölçüm yöntemi (Beaver ve Ryan (2000)), negatif tahakkuklar ölçüm yöntemi (Givoly ve Hayn (2000)), ve gizli yedek akçeler ölçüm yöntemi (Penman ve Zhang (2002)) ölçüm yöntemleri hakkında bilgi verilmiştir.

KAYNAKÇA

Ahmed, A. S. and Duellman, S. (2007). Accounting Conservatism and Board of Director Characteristics: An Empirical Analysis *Journal of Accounting and Economics*, 43 (2-3). <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0165410107000183/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Ahmed, K. and Henry, D. (2012). Accounting Conservatism and Voluntary Corporate Governance Mechanisms by Australian Firms *Accounting & Finance*, 52 (3). <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1467-629X.2011.00410.x/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Al-Taie, B. F. K., Flayyih, H. H. and Talab, H. R. (2017). Measurement of Income Smoothing and Its Effect on Accounting Conservatism: An Empirical Study of Listed Companies in the Iraqi Stock Exchange *International Journal of Economic Perspectives*, 11 (3). <https://www.researchgate.net/publication/325871309/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Alazzawia, D. and Nişulescu-Ashrafzadeh, I., Measuring the Level of Accounting Conservatism in Reports and Its Impact on the Market Value of Banks that are not Applying IFRS, *Proceedings of the 14th International Conference, Romania, 2019*.

Alkhafaji, A. A., Kbelah, S. I. and Al-Fadhel, M. M. A. (2020). The Relationship between Accounting Conservatism and Efficiency of Investment Decisions in Light of Managerial Ownership: The Case of the Tourism Industry in Jordan *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 9 (1).

https://www.ajhtl.com/uploads/7/1/6/3/7163688/article_12_vol_9_1_2020_iraq-jordan.pdf/
(Erişim tarihi: 02.06.2022)

Aslan, Y., Muhasebe Muhafazakârlığı-İhtiyatlılık, B. Yıldız (Ed.), Muhasebe Finans Vergi ve Denetim Araştırmaları, İksad Publishing House/Ankara, 2019.

Ball, R., Kothari, S. P. and Nikolaev, V. V. (2013). On Estimating Conditional Conservatism The Accounting Review, 88 (3). <https://www.jstor.org/stable/pdf/23526304.pdf/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Barzideh, F., Izadpanah, M. and Lotfi, S. (2015). Accounting Conservatism and Accounting Information Quality Academic Journal of Research in Business and Accounting, 3 (3). https://www.academia.edu/15283781/Accounting_Conservatism_and_Accounting_Information_Quality/ (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Basu, S. (2005). Discussion of “Conditional and Unconditional Conservatism: Concepts and modeling” Review of Accounting Studies, 10 (2-3). <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s11142-005-1533-5.pdf/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Bilici, F. M. (2019). Muhafazakâr Muhasebe Uygulamalarının ve Kurumsal Yönetim Uygulamalarının Bankalar ve Özel Finans Kurumları Sektöründe Kârlılık ile İlişkisi Üzerine Bir Uygulama Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi, 6 (2). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/743774/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Ettredge, M. L., Huang, Y. J. and Zhang, W. (2016). Conservative Reporting and Securities Class Action Lawsuits Accounting Horizons, 30 (1). <https://eds.p.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=518630b8-57e7-4ef7-9719-0d1218d7f6fd%40redis/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Foroghi, D., Amiri, H. and Fallah, Z. N. (2013). Corporate Governance and Conservatism International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences, 3 (4). <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.683.2623&rep=rep1&type=pdf/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Gökmen, M. K. (2013). Accounting Conservatism: A Literature Review Journal of Accounting and Taxation Studies, 6 (2). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1523144/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Gör, Y. (2019). Muhafazakâr Muhasebe Anlayışının Finansal Başarısızlığı Önlemedeki Yeri Üzerine Bir Araştırma Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi, 5 (8). http://www.sadab.org/FileUpload/bs701867/File/z_muhafazakâr_muhasebe_uygulamalarının_finansal_basarisizligi_onlemedeki_yeri_uzerine_bir_arastirma.pdf/ (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Gör, Y. ve Tekin, B. (2018). Muhafazakâr Muhasebe Uygulamalarının Kurumsallaşmış Şirketlerdeki Etkisi Üzerine Bir Araştırma İşletme Araştırmaları Dergisi, 10 (2). <https://isarder.org/index.php/isarder/article/view/557/554/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

https://www.aasb.gov.au/admin/file/content102/c3/SAC3_8-90_2001V.pdf (Erişim tarihi: 02.06.2022)

https://www.fasb.org/jsp/FASB/Document_C/DocumentPage?cid=1218220132599&acceptedDisclaimer=true (Erişim tarihi: 02.06.2022).

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20064.pdf> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21447_1.pdf (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Hui, K. W., Matsunaga, S. and Morse, D. (2009). The Impact of Conservatism on Management Earnings Forecasts Journal of Accounting and Economics, 47 (3). <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S016541010900010X/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Hussain, A., Bangash, R., Khan, S. I., Shah, M. and Rehman, S. U. (2017). Accounting Conservatism and Firm Investment Decisions: A Case of Pakistan Journal of Managerial Sciences, XI (03). https://www.qurtuba.edu.pk/jms/default_files/JMS/11_3/11.pdf/ (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Kaya, İ. ve Akbulut, D. H. (2018). İhtiyatlılık Kavramı Üzerine Yeniden Düşünmek: Teorik ve Ampirik Literatürden Kanıtlar Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 20. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/633116/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Liao, P. C. and Radhakrishnan, S. (2016). The Effects of the Auditor's Insurance Role on Reporting Conservatism and Audit Quality The Accounting Review, 91 (2). <https://www.researchgate.net/publication/279217323/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Nahandi, Y. B., Baghbani, A. M. and Bolouri, A. (2012). Earnings Management and Accounting Conservatism: The Case of Iran African Journal of Business Management, 6 (19). <https://academicjournals.org/journal/AJBM/article-full-text-pdf/C204A9528317/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

NM, S. (2016). The Effect of Accounting Conservatism on Financial Performance Indicators in the Jordanian Insurance Companies Journal of Internet Banking and Commerce (JIBC), 21(1). <https://www.icommercentral.com/open-access/the-effect-of-accounting-conservatism-on-financial-performance-indicators-in-the-jordanian-insurance-companies.pdf/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Ozer, G. and Merter, A. K. (2019). Audit Committee Effectiveness and Conservatism Concept PressAcademia Procedia (PAP), 9. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/770166/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Reyad, S. M. R. (2012). Accounting Conservatism and Auditing Quality: an Applied Study on Egyptian Corporations *European Journal of Business and Management*, 4 (2). <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.735.2594&rep=rep1&type=pdf/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Shin, W. and Hong, S. (2020). A Study on Accounting Conservatism of Korean Lodging Companies *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 21 (5). <https://www.tandfonline.com/doi/epub/10.1080/1528008X.2020.1712307?needAccess=true/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Sultana, N. (2015). Audit Committee Characteristics and Accounting Conservatism *International Journal of Auditing*, 19 (2). <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/ijau.12034/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Tekin, B. ve Gör, Y. (2018). Şirketlerde Kâr Payı Dağıtım Kararı İle Muhasebede Muhafazakârlık Kavramı Arasındaki İlişkinin Analizi: BİST 100 Örneği *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (9). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/493258/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Vardar, G. Ç. (2018). Uluslararası Muhasebe/Finansal Raporlama Standartlarının Koşullu ve Koşulsuz İhtiyatlılık Uygulamaları Açısından Değerlendirilmesi: Finansal Tabloların İhtiyatlılığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Bir Literatür Araştırması *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, (20). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/633107/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Wang, R. Z. (2013). Operating Risk and Accounting Conservatism: An Empirical Study *The International Journal of Business and Finance Research*, 7 (1). https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2148693/ (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Wang, R. Z., Ó hÓgartaigh, C. and Zijl, T. V. (2008). Measures of accounting conservatism: A construct validity perspective *Journal of Accounting Literature*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1274044/ (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Yunos, R. M., Ahmad, S. A. and Sulaiman, N. (2014). The influence of internal governance mechanisms on accounting conservatism *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 164. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042814059588/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Yunos, R. M., Smith, M., Ismail, Z. and Ahmad, S. A. (2011). Inside Concentrated Owners, Board of Directors and Accounting Conservatism *Annual Summit on Business and Entrepreneurial Studies (ASBES)*, <https://www.researchgate.net/profile/Malcolm-Smith-9/publication/254399165/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Zhong, Y. and Li, W. (2017). Accounting Conservatism: A Literature Review *Australian Accounting Review*, 27 (2). <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/auar.12107/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

İŞLETMELERDE FİNANSAL PERFORMANS VE ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ¹

Kader TÜRKÖĞLU¹, İsmail BEKÇİ²,

¹Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, <https://orcid.org/0000-0001-8591-1265>

² Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-9861-737X>

ÖZET

Performans kavramı bir görevin, hedefin ve amacın gerçekleşme düzeyi olarak tanımlanabilmektedir. İşletme açısından performans kavramı ise işletmenin işleyiş biçimi ve işletmenin kalitesi olarak ifade edilebilmektedir. Çalışmanın konusu kapsamında finansal performans işletmelerin finansal durumlarının ölçülmesi olarak tanımlanabilmektedir. Ayrıca firmaların finansal performansı firmaların başarılarının göstergesi olarak belirtilebilmektedir.

Günümüz rekabet şartlarında finansal performans ölçümü önemlidir. Bir işletmenin rekabet şartlarında varlığını sürdürebilmesi finansal performansını ölçmesine ve bu ölçümün analiz edilmesini gerektirmektedir. İşletmelerde finansal performansın ölçülmesinin amacı işletme ile ilgili taraflara işletmenin finansal durumu hakkında bilgi vermektir.

Literatürde kullanılan finansal performans ölçüm yöntemleri geleneksel (muhasabe temelli) ölçüm yöntemleri, piyasa temelli finansal ölçüm yöntemleri ve modern (değer temelli) finansal performans ölçüm yöntemleri olarak üç gruba ayrılmaktadır. Geleneksel finansal performans ölçüm yöntemleri mali tablolardaki muhasabe verilerine göre hesaplanmaktadır. Piyasa temelli finansal performans ölçüm yöntemleri ve modern finansal performans ölçüm yöntemleri piyasa verilerine göre hesaplanmaktadır.

Çalışmada finansal performans konusu ele alınmaktadır. Bu konu kapsamında literatüre katkı sağlanmak amaçlanmaktadır. Çalışmada öncelikle performans kavramı, işletme açısından performans kavramı ve finansal performans kavramı incelenmiştir. Daha sonra işletmelerin finansal performanslarının ölçülmesinin amacı açıklanarak işletmelerin finansal performanslarının ölçülmesinin önemi üzerine bilgiler verilmektedir. Devam eden kısımda literatürde kullanılan geleneksel (muhasabe temelli) ölçüm yöntemleri, piyasa temelli finansal ölçüm yöntemleri ve modern (değer temelli) finansal performans ölçüm yöntemleri olarak üç gruba ayrılan ölçüm yöntemlerinin tamamını incelemek çalışmanın kapsamını aşacağı için ölçüm yöntemlerinden literatürde yaygın olarak kullanılan yöntemler ele alınmaktadır. Finansal performans ölçüm yöntemlerinden literatürde yaygın olarak kullanılan geleneksel

¹Bu çalışma hazırlanmakta olan “Muhafazakâr Muhasebenin Firmaların Finansal Performansı Üzerine Etkisi: Bir Uygulama” adlı tezin teorik bölümünden üretilmiştir.

finansal performans ölçüm yöntemlerinden özkaynak kârlılığı (ROE) ölçüm yöntemi, aktif kârlılığı (ROA) ölçüm yöntemi, hisse başına kâr (EPS) ölçüm yöntemi ve yatırılan sermayenin kârlılığı (ROIC) ölçüm yöntemi, piyasa temelli ölçüm yöntemlerinden piyasa değeri/defter değeri oranı (MB) ölçüm yöntemi, Tobin's Q oranı (Tobin's Q) ölçüm yöntemi ve fiyat/kazanç oranı ölçüm yöntemi (PE) ve modern finansal performans ölçüm yöntemlerinden ekonomik katma değer (EVA) ölçüm yöntemi, piyasa katma değeri (MVA) ölçüm yöntemi, hissedar katma değeri (SVA) ölçüm yöntemi, nakit katma değeri (CVA) ölçüm yöntemi, arındırılmış ekonomik katma değer (REVA) ölçüm yöntemi ve yatırımın nakit akım getirisi ölçüm yöntemi (CFROI) hakkında bilgi verilmektedir. Son olarak çalışmanın sonuç kısmında konuyu genel bir değerlendirmesi yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Performans, Finansal Performans, Finansal Performans Ölçüm Yöntemleri.

1. GİRİŞ

Performans, amacın, hedefin ve görevin başarılabilme derecesi olarak tanımlanmaktadır. Performans işletmeler açısından da tanımlanmaktadır. İşletmeler açısından performans işletmelerin kalitesi ve işlerini yapma biçimi şeklinde tanımlanmaktadır. Finansal performans firmanın genel finansal durumunun ölçüsüdür. Finansal performans finansal verilerle ilgilidir. Değişen ve gelişen dünyadaki rekabet koşulları finansal performans ölçümünü önemli hale getirmektedir. İşletmelerin finansal performanslarının ölçülmesinin amacı işletmelerin gelişimi ve parasal durumu hakkında bilgi sahibi olmaktır. İşletmelerin finansal performanslarının ölçülmesi için geleneksel (muhasabe temelli) ölçüm yöntemleri, piyasa temelli finansal ölçüm yöntemleri ve modern (değer temelli) finansal performans ölçüm yöntemleri geliştirilmiştir.

Çalışmada performans kavramı, işletme açısından performans kavramı ve finansal performans kavramı tanımlanacaktır. İşletmelerde finansal performans ölçülmesinin amacı açıklanacak ve işletmelerde finansal performans ölçülmesinin önemi açıklanacaktır. Finansal performans ölçüm yöntemlerinden literatürde yaygın olarak kullanılan geleneksel finansal performans ölçüm yöntemlerinden özkaynak kârlılığı (ROE) ölçüm yöntemi, aktif kârlılığı (ROA) ölçüm yöntemi, hisse başına kâr (EPS) ölçüm yöntemi ve yatırılan sermayenin kârlılığı (ROIC) ölçüm yöntemi, piyasa temelli ölçüm yöntemlerinden piyasa değeri/defter değeri oranı (MB) ölçüm yöntemi, Tobin's Q oranı (Tobin's Q) ölçüm yöntemi ve fiyat/kazanç oranı ölçüm yöntemi (PE) ve modern finansal performans ölçüm yöntemlerinden ekonomik katma değer (EVA) ölçüm yöntemi, piyasa katma değeri (MVA) ölçüm yöntemi, hissedar katma değeri (SVA) ölçüm yöntemi, nakit katma değeri (CVA) ölçüm yöntemi, arındırılmış ekonomik katma değer (REVA) ölçüm yöntemi ve yatırımın nakit akım getirisi ölçüm yöntemi (CFROI) hakkında bilgi verilmektedir. Son olarak çalışmanın sonuç kısmında ise konunun genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

2. FİNANSAL PERFORMANS KAVRAMI

Performans sözlük anlamı olarak yapma, yerine getirme, uygulama, bir görevi başarabilme gücü demektir. Bir işletme terimi olarak performans ise, iş görme tarzı veya kalitesi demektir.

Ayrıca amaçlı ve planlanmış bir etkinlik sonucunda elde edileni, nicel ya da nitel olarak belirleyen bir kavramdır (Bayyurt, 2007, s. 578).

Finansal performans, işletmelerin finansal politikalarının ve faaliyetlerinin neticelerinin ölçülmesi şeklinde tanımlanabilmektedir. Finansal performans ile işletmelerin mali durumu, işletmelerin yatırımlarının verimliliği ve işletmenin risk seviyesi belirlenebilmektedir (Uygurtürk ve Korkmaz, 2012, s. 96). Finansal performans, işletmelerin başarısının değerlendirilmesinde sıklıkla kullanılmaktadır (Tonus ve Tez, 2013, s. 4). Şirketlerin finansal performansı, finans uzmanları, araştırmacılar, genel kamuoyu ve tüzel kişi yönetimi tarafından çok ilgi duyulan, yorum yapılan ve dikkat çeken bir konudur (Omondi ve Maturi, 2013, s. 99).

3.İŞLETMELERDE FİNANSAL PERFORMANS ÖLÇÜLMESİNİN AMACI VE ÖNEMİ

İşletmenin mali durumu ile ilgili karar vericilere bilgi sağlamak işletmelerde finansal performans ölçümünün amacıdır. Gelecek ile ilgili işletme yöneticilerinin kararlar vermelerini finansal analizler sağlamaktadır . Ayrıca finansal analizler yatırımcılara işletmeyle alakalı bilgi vermektedir. Aynı zamanda finansal analizler kredi kuruluşlarının işletmeyle alakalı kredi kararları vermelerine yardımcı olmaktadır. (Yükçü ve Atağan, 2010, s. 28).

Günümüzün rekabet koşullarında finansal performans ölçümü kritik bir öneme sahiptir (Özçelik ve Küçükçakal, 2019, s. 266). Firmalarda finansal performansın ölçümü, finansal başarı düzeyinin ortaya konulması, belirlenen hedeflere ulaşıp ulaşılmadığının tespit edilmesi, güçlü ve zayıf yönlerinin ortaya çıkarılması, işletmelerin faaliyette buldukları sektörde artan rekabet ortamında ayakta kalabilmesi, gelecek için gerçekçi ve doğru planların tespit edilmesi gibi birtakım sebeplerden dolayı önemli olmaktadır (Çelik ve Ayan, 2017, s. 57). Finansal performans genellikle belirli bir süre için şirketin genel durumunun bir ölçüsü olarak kullanılmaktadır ve aynı endüstrideki benzer varlıkları veya endüstrileri ve sektörleri karşılaştırmak için kullanılabilir (Gruian, 2011, s. 263). Bir işletmenin varlığını devam ettirebilmesi ve büyümesi rakipleriyle baş edebilme yeteneğine, yani rekabet gücüne bağlıdır. İşletmenin rekabet gücünün sağlıklı biçimde tespit edilebilmesi de söz konusu işletmenin finansal performansının ölçülmesi ve analiz edilmesini gerektirmektedir (Acar, 2003, s. 21).

4. İŞLETMELERDE FİNANSAL PERFORMANS ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ

Literatürde kullanılan finansal performans ölçüm yöntemlerine dayanarak finansal performans ölçüm yöntemleri üç grupta ifade edilebilmektedir (Şenol, 2019, s. 286):

- Geleneksel (Muhasebe Temelli) Finansal Performans Ölçüm Yöntemleri,
- Piyasa Temelli Finansal Performans Ölçüm Yöntemleri,
- Modern (Değer Temelli) Finansal Performans Ölçüm Yöntemleri.

Geleneksel (muhasebe temelli) performans ölçütleri finansal tablolardaki veriler esas alınarak hesaplanırken piyasa temelli ve modern (değer temelli) ölçütler piyasa verileri esas alınarak hesaplanmaktadır (Şenol, 2019, s. 295).

4.1. Geleneksel (Muhasebe Temelli) Finansal Performans Ölçüm Yöntemleri

Geleneksel (muhasabe temelli) ölçüm yöntemleri muhasabe verilerinden yola çıkılarak oluşturulan ölçülerdir (Saban ve Erdoğan, 2007, s. 124). Geleneksel ölçüm yöntemlerine dayalı performans analizi, bilgi kaynağı olarak yıllık mali tabloları kullanmaktadır (Gruian, 2011, s. 263). Geleneksel finansal performans ölçüm yöntemleri, objektif olma yönlerinin ağır basması sebebiyle seçilmektedir (Düzer ve Önce, 2018, s. 102).

4.1.1. Özkaynak Kârlılığı (Return on Equity-ROE) Ölçüm Yöntemi

Özkaynak kârlılığı (ROE), özkaynaklar üzerinden kazanılan kârı göstermektedir. Diğer bir ifadeyle özkaynakların verimli kullanılıp kullanılmadığını ifade etmektedir (Bayrakdaroğlu, 2010, s. 14). Genel olarak, ROE, bir yatırımcıya, firmanın hissedarlarından yatırılan parayı kullanarak firma tarafından ne kadar kâr elde edilebileceğini gösteren bir ölçüdür (Zabri vd., 2016, s. 289).

4.1.2. Aktif (Varlık) Kârlılığı (Return on Assets-ROA) Ölçüm Yöntemi

Aktif kârlılığı (ROA), bir firmanın varlıklarını yani aktiflerini kullanma becerisini belirlemektedir (Almajali vd., 2012, s. 275). ROA, yönetimin varlıkları kazanç elde etmek için ne kadar verimli kullandığı hakkında fikir vermektedir (Maditinos vd., 2011, s. 140).

4.1.3. Hisse Başına Kâr (Earnings Per Share-EPS) Ölçüm Yöntemi

Hisse başına kâr (EPS), şirketlerin kârlılığının göstergelerinden biridir ve şirketin kârının her bir hisse senedine tahsis edilen bir kısmını göstermektedir (Wet, 2013, s. 265). Hisse başına kâr, yatırımcıların ve hissedarların şirketin kendi adlarına ne kadar kazandığını belirlemelerini sağlamaktadır (Mutiva vd., 2015, s. 181). Zaman içinde hisse başına kâr gidişatı, bir işletmenin hisselerinin yatırım potansiyelini değerlendirmeye yardımcı olmak için kullanılmaktadır (Atril, 2012, s. 97).

4.1.4. Yatırılan Sermayenin Kârlılığı (Return on Invested Capital- ROIC) Ölçüm Yöntemi

Yatırılan sermayenin kârlılığı (ROIC), kârlılık oranıdır ve yatırılan sermayenin verimliliğini ölçmektedir (Sakarya ve Bezirgan, 2021, s. 135). Yatırılan sermaye üzerinden sağlanan getiri oranı günümüzde firma değerini belirleyen en önemli unsurların başında gelmektedir. Bir işletme ancak ROIC değeri, şirketin ağırlıklı ortalama sermaye maliyeti (WACC-AOSM) değerini aştığı takdirde değer oluşturabilmektedir. Bu sebeple ROIC değeri, ağırlıklı ortalama sermaye maliyeti ile karşılaştırma yapılarak kıymet oluşturulup oluşturulmadığı mevzuunda bilgi veren önemli bir değişkendir (Karadeniz vd., 2019, s. 32).

4.2. Piyasa Temelli Finansal Performans Ölçüm Yöntemleri

Piyasa temelli finansal performans ölçüm yöntemi, ileriye dönük yönü ve hissedarların firmanın önceki veya mevcut performansına dayanan gelecekteki performansına ilişkin beklentilerinin yansımaları ile karakterize edilmektedir (Al-Matari vd., 2014, s. 33). Piyasa temelli finansal performans ölçüm yöntemleri piyasa katılımcılarının şirket hisse senetleri

üzerindeki özellikle gelecek ile ilgili beklentilerini yansıtmaması nedeniyle seçilmektedir (Düzer ve Önce, 2018, s. 102).

4.2.1. Piyasa Değeri/Defter Değeri Oranı (Market-to-Book Ratio-MB) Ölçüm Yöntemi

Yatırım danışmanları, yatırımcılar ve fon yöneticileri tarafından bir şirketin piyasa değerini defter değeriyle karşılaştırmak için kullanılan bir değerlendirme oranı piyasa değeri/defter değeri oranıdır (Marangu ve Jagongo, 2014, s. 51).

4.2.2. Tobin's Q Oranı (Tobin's Q) Ölçüm Yöntemi

Tobin's Q, bir firmanın uzun vadeli performansının bir göstergesi olarak kullanılmıştır. Bu ölçü piyasa fiyatını içerdiğinden ve firma pazar değerlendirmesini temsil ettiğinden, bu ölçünün bir firmanın rekabet avantajı için iyi bir vekil olarak kabul edilebilecek ileriye dönük bir ölçü olduğu ifade edilebilmektedir (Hung ve Chou, 2013 s. 374). Tobin's Q oranı, işletmelerdeki yatırım kararlarının alınmasında kullanılabilir (Koçyiğit, 2009:179).

4.2.3. Fiyat/Kazanç Oranı (Price-Earning Ratio-PE) Ölçüm Yöntemi

Fiyat/kazanç oranı, hisse senetlerinin düşük veya yüksek değerli olup olmadığını belirlemek için kullanılmıştır (Dudney vd., 2015, s. 693). Fiyat/kazanç oranı ile şirketlerin her bir hisse senedi başına elde edeceği kâra karşılık, hisse senedi almak için ne kadar ödenmesi gerektiği bulunmaktadır (Toroslu ve Durmuş, 2016, s. 171). Fiyat/kazanç oranı, bir işletmenin geleceğine yönelik piyasa güveninin bir ölçüsüdür (Atril, 2012, s. 98).

4.3. Modern (Değer Temelli) Finansal Performans Ölçüm Yöntemleri

Modern finansal performans ölçüm yöntemleri, bir dönemde hissedarlar için yaratılan değeri göstermektedir. Bu ölçüm yöntemleri faaliyet maliyetlerini ve sermaye maliyetlerini dikkate almaktadır (Friedl ve Kettenring, 2009, s. 5).

4.3.1. Ekonomik Katma Değer (Economic Value Added- EVA) Ölçüm Yöntemi

Ekonomik katma değer bir işletmenin oluşturduğu veya kaybettiği değer dönemselsel olarak bir yıllık tutarıdır (Hacırustemoğlu vd., 2002, s. 2). Ekonomik katma değer ölçüm yöntemi, hem muhasebe verilerinin hem de piyasa verilerinin kullanımıyla oluşturulmakta ve ekonomik kâra dayanmaktadır (Rylková, 2016, s. 118). Ekonomik katma değer ölçüm yöntemi, yöneticilere değer yaratmayı tartışmak için ortak bir dil ve kıyaslama sağlamaktadır. Bu sayede projeler kolayca karşılaştırılabilir hale gelmektedir ve yöneticiler, uygun bir metrik kullanarak performans sorumluluğu baskısına yanıt verebilmektedir (Bontis vd., 1999, s. 394).

4.3.2. Piyasa Katma Değeri (Market Value Added-MVA) Ölçüm Yöntemi

Firmanın piyasa değeri ile sermayesi arasındaki fark piyasa katma değeridir. Piyasa katma değeri, firma yönetiminin belirli bir kaynak düzeyiyle (yatırım yapılan sermaye) neler yapabildiğinin bir ölçüsüdür. Piyasa katma değerindeki değişiklik, firma yönetiminin, sadece ortak hissedarlar için değil, tüm sermaye tedarikçileri için değerini artırmak için sermayeyi ne kadar etkili kullandığının bir ölçüsüdür (Peterson ve Peterson, 1996, s. 23). Piyasa katma değeri ölçüm yöntemi (MVA) uzun vadeli bir performans ölçüsüdür (Ertuğrul, 2009, s. 30).

4.3.3. Nakit Katma Değeri (Cash Value Added-CVA) Ölçüm Yöntemi

Nakit Katma Değeri (Cash Value Added-CVA), finansal performansı nakit akışına dayalı olarak ölçen, artık kâr bakış açısı kökenli finansal performans ölçüm yöntemidir. Nakit katma değeri ölçüm yöntemi, yöneticiler bakımından etkin bir kontrol ölçütü olması ile beraber, firma birimleri arasındaki finansal iletişimi kolaylaştırmada ve stratejik kararlar ve bunların ekonomik neticeleri arasında mantıklı ilişkiler oluşturmada önemli rol oynamaktadır (Öztürk ve Şahin, 2013, s. 8). Nakit katma değeri, yatırımcının bir dönem için ihtiyacının üzerinde veya altında oluşturulan nakit akışının iyi bir tahminidir (Ottosson ve Wissenrieder, 1996, s. 5). Nakit katma değerinin yüksek olması hissedarlara, belirli bir dönemde firmanın nakit oluşturma gücü üzerine bilgi sağlarken, eş zamanda finansal performansı üzerine de bilgi temin etmektir (Kırlı vd., 2013, s. 109).

4.3.4. Hissedar Katma Değeri (Shareholder Value Added-SVA) Ölçüm Yöntemi

Hissedar katma değeri (SVA), hissedarların parasının, aynı risk seviyesindeki diğer varlıklara yatırım yaparak kazanılabilecek olandan daha yüksek bir getiri sağlaması gerektiğidir (Largani vd., 2012, s. 491). Hissedar katma değeri iskonto edilmiş nakit akımı modelinden doğmuştur (Vergili, 2017, s. 107). Hissedar katma değerinin amacı, gelecekle ilgili nakit akışı tahminlerinin iskonto edilmesi ve sürekli olarak firma değerini hesaplamaktır (Başaran ve Şahin, 2018, s. 33).

4.3.5. Yatırımın Nakit Akım Getirisi (Cash Flow Return on Investment-CFROI) Ölçüm Yöntemi

Yatırımın nakit akım getirisi (CFROI), paranın zaman değerini ve nakit akışlarını dikkate alarak bir yatırımın beklenen getirisini ölçme yöntemi olarak ifade edilmektedir. Yatırımın nakit akım getirisi ölçüm yönteminde, bir işletmenin yatırımlarının iyi, tarafsız veya zayıf olup olmadığına karar vermek için bulunan rakam sermaye maliyeti ile karşılaştırılır (Mert ve Dil, 2016, s. 335).

4.3.6. Arındırılmış Ekonomik Katma Değer (Refined Economic Value Added-REVA) Ölçüm Yöntemi

Arındırılmış ekonomik katma değer (REVA), ekonomik katma değere (EVA) dayalı arındırılmış bir değerdir. Arındırılmış ekonomik katma değer, ekonomik katma değerdeki defter değerini piyasa değeriyle değiştirmektedir. Arındırılmış ekonomik katma değer ölçüm yöntemi, varlıkların piyasa değerini dikkate almaktadır (Yan ve Wang, 2016, s. 378). Arındırılmış ekonomik katma değer, piyasa kaynaklı sermaye maliyeti ile birlikte firmanın varlıkları için piyasa değerlerini kullanmaktadır (Artıkis, 2008, s. 6).

5. SONUÇ

Bir amacın, hedefin, görevin gerçekleşme derecesi finansal performans olarak tanımlanmaktadır. İşletme temelinde performans ise işletmelerin faaliyetlerinin işleyiş biçimini ve işletmenin kalitesini göstermektedir. Çalışmada finansal performans konusu ele alınmaktadır. Dolayısıyla Finansal performans, işletmenin genel finansal durumunun ölçüsü

olarak tanımlanmaktadır. Günümüz rekabet şartlarında işletmelerin varlığını sürdürebilmesi için finansal performans ölçümü ve bu ölçümün analiz edilmesi oldukça önemlidir. İşletmelerin finansal performansının ölçülmesinin amacı işletmenin genel finansal durumu ve işletmenin gelişimi hakkında bilgi sağlamaktır. Bu sebeple işletmelerin finansal performanslarının ölçülmesi için geleneksel (muhasabe temelli) ölçüm yöntemleri, piyasa temelli finansal ölçüm yöntemleri ve modern (değer temelli) finansal performans ölçüm yöntemleri geliştirilmiştir.

Çalışmada öncelikle performans kavramı, işletme açısından performans kavramı ve finansal performans kavramı tanımlanmıştır. Daha sonra işletmelerde finansal performans ölçülmesinin amacı açıklanmış ve işletmelerde finansal performans ölçülmesinin önemi belirtilmiştir. Devam eden kısımda Finansal performans ölçüm yöntemlerinden literatürde yaygın olarak kullanılan geleneksel finansal performans ölçüm yöntemlerinden özkaynak kârlılığı (ROE) ölçüm yöntemi, aktif kârlılığı (ROA) ölçüm yöntemi, hisse başına kâr (EPS) ölçüm yöntemi ve yatırılan sermayenin kârlılığı (ROIC) ölçüm yöntemi, piyasa temelli ölçüm yöntemlerinden piyasa değeri/defter değeri oranı (MB) ölçüm yöntemi, Tobin's Q oranı (Tobin's Q) ölçüm yöntemi ve fiyat/kazanç oranı ölçüm yöntemi (PE) ve modern finansal performans ölçüm yöntemlerinden ekonomik katma değer (EVA) ölçüm yöntemi, piyasa katma değeri (MVA) ölçüm yöntemi, hissedar katma değeri (SVA) ölçüm yöntemi, nakit katma değeri (CVA) ölçüm yöntemi, arındırılmış ekonomik katma değer (REVA) ölçüm yöntemi ve yatırımın nakit akım getirisi ölçüm yöntemi (CFROI) hakkında bilgi verilmiştir. Bu açıklamalar kapsamında çalışmanın literatüre katkı sağlaması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

Acar, M. (2003). Tarımsal İşletmelerde Finansal Performans Analizi Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (20). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/66413/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Al-Matari, E. M., Al-Swidi, A. K. and Fadzil, F. H. B. (2014). The Measurements of Firm Performance's Dimensions Asian Journal of Finance & Accounting, 6 (1). <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.932.9533&rep=rep1&type=pdf/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Almajali, A. Y., Alamro, S. A. and Al-Soub, Y. Z. (2012). Factors Affecting the Financial Performance of Jordanian Insurance Companies Listed at Amman Stock Exchange Journal of Management Research, 4 (2). <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.993.1287&rep=rep1&type=pdf/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Atrill, P., *Financial Management for Decision Makers*, Financial Times Prentice Hall, Pearson Education Limited/Harlow and England, 2012.

Başaran, N. ve Şahin, E. E. (2018). Finansal Performansın Değere Dayalı Ölçülmesinde Hissedar Katma Değeri (SVA) Yaklaşımı Kapadokya Akademik Bakış, 2 (1). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/504944/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Bayrakdaroğlu, A. (2010). Mülkiyet Yapısı ve Finansal Performans: İMKB Örneği Ekonomi Bilimleri Dergisi, 2 (2). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/56648/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Bayyurt, N. (2007). İşletmelerde Performans Değerlendirmenin Önemi ve Performans Göstergeleri Arasındaki İlişkiler Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (53). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/9295/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Bontis, N., Dragonetti, N. C., Jacobsen, K. and Ross, G. (1999). The Knowledge Toolbox: A Review of the Tools Available to Measure and Manage Intangible Resources European Management Journal, 17 (4). <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0263237399000195> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Çelik, İ. ve Ayan, S. (2017). Veri Zarflama Analizi ile İmalat Sanayi Sektörünün Finansal Performans Etkinliğinin Ölçülmesi: Borsa İstanbul'da Bir Araştırma Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 8 (18). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/326090/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Dudney, D. M., Jirasakuldech, B., Zorn, T. and Emekter, R. (2015). Do Residual Earnings Price Ratios Explain Cross-Sectional Variations in Stock Returns? Managerial Finance, 41 (7). <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/MF-07-2013-0179/full/html/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Düzer, M. ve Önce, S. (2018). Sürdürülebilirlik Performans Göstergelerine İlişkin Açıklamaların Finansal Performans Üzerine Etkisi: BİST'te Bir Uygulama Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 11 (1). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/395499/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Ertuğrul, M. (2009). Finansal Performans Ölçümünde Dönüşümlerin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (1). <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423869546.pdf/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Friedl, G.-Kettenring, T. (2009). A Note on the War of Metrics, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.463.336&rep=rep1&type=pdf/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Gruian, C. M. (2011). The Influence of Intellectual Capital on Romanian Companies' Financial Performance Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica, 2 (13). <http://www.oeconomica.uab.ro/upload/lucrari/1320112/09.pdf/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Hacırustemoğlu, R., şakrak, M. ve Demir, V. (2002). Etkin Performans Ölçüm Aracı (EVA) (Ekonomik Katma Değer-Ekonomik Kâr Yaklaşımı) Mali Çözüm Dergisi, (59). <https://www.ismmmo.org.tr/Yayinlar/Mali-Cozum-Dergisi/sayi-59/--2076/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Hung, K. P. and Chou, C. (2013). The Impact of Open Innovation on Firm Performance: The Moderating Effects of İnternal R&D and Environmental Turbulence Technovation, 33 (10-11). <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0166497213000680/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

<http://mibes.teithessaly.gr/ebook/ebooks/artikis%202-17.pdf> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Karadeniz, E., Dalak, S., Günay, F. ve Beyazgül, M. (2019). Konaklama İşletmelerinde Finansal Performans Ölçütü Olarak Yatırılan Sermayenin Getirisi Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 30 (1). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/740259/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Kırlı, M., Kuğu, T. D. ve Kara, İ. E. (2013). Finansal Performansın Ölçümünde Nakit Katma Değer Yöntemi (CVA) ve Borsa İstanbul'a Kote şirketlerde Bir Uygulama Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 13 (26). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/288899/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Koçyiğit, M. (2009). Havayolu İşletmelerinin Performansının Tobin q Oranı ile Ölçülmesi Muhasebe ve Finansman Dergisi, (44). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/426671/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Largani, M. S., Kaviani, M. and Abdollahpour, A. (2012). A Review of the Application of the Concept of Shareholder Value Added (SVA) in Financial Decisions Procedia-Social and Behavioral Sciences, 40. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S187704281200688X/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Maditinos, D., Chatzoudes, D., Tsairidis, C. and Theriou, G. (2011). The Impact of Intellectual Capital on Firms' Market Value and Financial Performance Journal of Intellectual Capital, 12 (1). <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/14691931111097944/full/html/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Marangu, K. and Jagongo, A. (2014). Price to Book Value Ratio and Financial Statement Variables (An Empirical Study of Companies Quoted at Nairobi Securities Exchange, Kenya) Global Journal of Commerce & Management Perspective, 3(6). <https://eds.p.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=e927c87b-e73b-465e-aba5-197f923d0be9%40redis/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Mert, H.-Dil, S. E. (2016). Effects of Depreciation Methods on Performance Measurement Methods: A Case of Energy Sector Journal of Economics Finance and Accounting, 3 (4). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/368436/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Mutiva, J. M., Ahmed, A. H. and Muiruri-Ndirangu, J. W. (2015). The Relationship between Voluntary Disclosure and Financial Performance of Companies Quoted at the Nairobi Securities Exchange International Journal of Managerial Studies and Research, 3 (6). <https://www.arcjournals.org/pdfs/ijmsr/v3-i6/21.pdf/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Omondi, M. M. and Muturi, W. (2013). Factors Affecting the Financial Performance of Listed Companies at the Nairobi Securities Exchange in Kenya Research Journal of Finance and Accounting, 4 (15). <https://core.ac.uk/download/pdf/234629681.pdf> / (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Ottoson, E. and Weissenrieder, F. (1996). Cash Value Added-A New Method for Measuring Financial Performance Gothenburg University Working Paper 1996:1, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=58436/ (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Özçelik, H. ve Küçükçakal, Z. (2019). BİST’de İşlem Gören Finansal Kiralama ve Faktoring Şirketlerinin Finansal Performanslarının TOPSIS Yöntemi ile Analizi Muhasebe ve Finansman Dergisi, (81). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/622645/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Öztürk, M. B. ve Şahin, E. E. (2013). Finansal Performansın ölçülmesinde Nakit Akımına Dayalı Bir Yöntem “Nakit Katma Değer” Verimlilik Dergisi, (3). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/876404/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Peterson, P. P.-Peterson, D. R., Company Performance and Measures of Value Added, The Research Foundation of the Institute of Chartered Financial Analysts/Charlottesesville and U.S.A., 1996.

Rylková Ž. (2016). Economic Value Added in Managerial Economics Scientific Papers of the University of Pardubice, Series D, Faculty of Economics and Administration, 38/2016, Univerzita Pardubice, <https://dk.upce.cz/handle/10195/66841/> (Eriřim tarihi: 02.06.2022)

Saban, M. ve Erdoğan, S. (2007). Performans Ölçümleme ve Ekonomik Katma Değer Mali Çözüm, İSMMO Yayın Organı, (84). <https://eds.p.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=7d34fcb7-8ad4-442b-95c4-9de20a081345%40redis/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Sakarya, Ş. ve Bezirgan, E. (2021). Finansal Performans Ölçütü Olarak Yatırılan Sermayenin Getirisi (YSG): BİST Kurumsal Yönetim Endeksi Üzerine Bir Uygulama Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi, 4 (2). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1746830/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Şenol, Z., Firma Performansı, E. Gemici (Ed.), Teorik ve Ampirik Perspektifte Seçilmiş Finans Konuları, Nobel Bilimsel Eserler/ Ankara, 2019.

Tonus, H. Z. ve Tez, H. Ö. (2013). Farklı Paydaşların Kurumsal İtibarı Değerlendirmelerindeki Farklılığın Sosyal ve Finansal Performans Algılarıyla İlişkisi Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (35). <https://app.trdizin.gov.tr/publication/paper/detail/TVRRME1ESXdNQT09/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Toroslu, M. V.-Durmuş, C. N., Finansal Tablolar Analizi: Kavramlar, Analiz Teknikleri, Seçkin yayıncılık/Ankara, 2016.

Uygurtürk, H. ve Korkmaz, T. (2012). Finansal Performansın TOPSIS Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi ile Belirlenmesi: Ana Metal Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7 (2). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/65455/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Vergili, G. (2017). Finansal Performansın Ölçülmesinde Alternatif Bir Yaklaşım: Hissedar Katma Değeri Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1 (1). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/319522/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Wet, J. (2013). Earnings per share as a Measure of Financial Performance: Does It Obscure more than It Reveals? Corporate Ownership & Control, 10 (4). http://www.virtusinterpress.org/IMG/pdf/COC__Volume_10_Issue_4_Summer_2013_Continued2_-2-3.pdf#page=31/ (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Yan, Q. and Wang, Y. *REVA-based Value Analysis on Listed Companies of Power Industry Advances in Computer Science Research*, Proceedings of 2016 International Conference on Modeling, Simulation and Optimization Technologies and Applications (MSOTA2016), 58, Atlantis Press, 2016.

Yükçü, S. ve Atağan, G. (2010). TOPSIS Yöntemine Göre Performans Değerleme Muhasebe ve Finansman Dergisi, (45). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/426685/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

Zabri, S. M., Ahmad, K. and Wah, K. K. (2016). Corporate Governance Practices and Firm Performance: Evidence from Top 100 Public Listed Companies in Malaysia *Procedia Economics and Finance*, 35. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212567116000368/> (Erişim tarihi: 02.06.2022)

HALK DİNDARLIĞININ ÇEKİM MERKEZLERİ OLARAK DİNİ ZİYARET YERLERİ (SİİRT ÖRNEĞİ)

Doç. Dr. Muammer ULUTÜRK

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi,

ORCID ID 0000-0002-0255-0220

ÖZET

Anadolu'da rivayet ve sözlü kültür birikimine dayalı çok güçlü bir halk dindarlığı görülmektedir. Ziyaret, türbe ve adak çevresinde şekillenen bu inanış biçimi, canlı bir surette varlığını sürdürmekte, tarihi süreç içinde zaman zaman hurafe ve bidatle kaynaşarak halk dindarlığının önemli bir vechesini oluşturmaktadır. Bununla birlikte evliya, dede, baba, eren, hoca vb. merkezli olgular, geleneksel inanç, kültür ve mitolojik etkilerle mezar, ağaç, su, taş, türbe türünden varlık ve yapıları da etkilemiş ve bunlardan bazıları halk şifacılığının araçları haline gelmiş görünmektedir.

Ulu kimseler olarak kabul edilen söz konusu şahsiyetlerin hayat öyküleri, tarihi vakıayı aşarak efsanelerin, menkıbelerin ve tezkirelerin temel konusu olurken, bizzat kendileri ya da metfun buldukları mekânlarda yer alan nesnelere de kutsallık kazandığı dikkati çekmektedir. Siirt ve çevresinde çok sayıda ziyaret mekânları bulunmaktadır. Yaşadıkları zaman diliminin din âlimlerinden sayılan bu zatların türbeleri günümüzde de ziyaretçi akınına uğramaktadır. Siirt ve çevresindeki ziyaret mahallerinde gerçekleştirdiğimiz görüşmeler, Anadolu'nun birçok yerinde bulunan benzer mekânlara göre kısmen farklı sonuçlar vermiştir. Bunlardan en dikkat çeken, ziyaret edilen tarihi şahsiyetlerin önemli bir kısmının medreselerden yetişmiş din âlimleri olmaları sebebiyle bölgede halen yaygın olan medrese kültürünün, halk dindarlığından doğan aşırılıklarını nispeten önlemiş olmasıdır.

Dini hayatın fenomenlerinden olan ziyaret merkezli inanç ve pratikler bağlamında görüşme yaptığımız insanların ne bildiklerini ortaya koymaya çalıştığımız bu araştırma, Siirt ve çevresindeki on ayrı ziyaret yerini kapsamaktadır. Bu görüşmelerde ziyaretlerin daha çok hastalıktan kurtulma, çocuk sahibi olma isteği, şifa arama, evlenme, borçlardan kurtulma üzerine olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte su kültlerinin yaşadığı da görülmektedir.

Araştırmamız sözlü iletişim yoluyla veri toplama tekniğine dayalı nitel bir çalışmadır. 2013 yılında yaptığımız araştırmaya katılan kişilere aynı biçimde, aynı ifadelerle önceden hazırlanmış sorular yöneltilmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halk Dindarlığı, Siirt, Ziyaret Mekânları

1.GİRİŞ

İnsanların herhangi bir konudaki görüş ve değerlendirmelerini içeren alan araştırmaları sosyal bilimciler için son derece önemlidir. Gerçek hayattan tezahür eden vakıanın muhtelif yönlerini elde edebilmek için, insanların düşünce, algı, eğilim, tecrübe, kanaat ve bilgilerinden yola çıkarak bir sonuca ulaşmak, araştırmacıya olgular hakkında dinamik malzemeler temin edilebilmektedir.

1.Amaç ve Yöntem

Dini hayatın fenomenlerinden olan ziyaret merkezli inanç ve pratikler ile görüşme yaptığımız insanların ne bildiklerini ortaya koymaya çalıştığımız bu araştırma Siirt ve çevresindeki on ayrı ziyaret yerini kapsamaktadır.

Araştırmamız sözlü iletişim yoluyla veri toplama tekniğine dayalı nitel bir çalışma olup katılımcılara aynı biçimde, aynı ifadelerle önceden hazırlanmış sorular yöneltilmiştir. Kaynak kişileri ifade için K harfi kullanılmış ve ad-soyad, doğum yeri-tarihi ile mesleklerinden oluşan kişisel bilgileri çalışmamızın kaynakçasında verilmiştir.¹ Verilerden elde edilen bulgular bilgisayar ortamına aktarılmış, okumaları yapıldıktan sonra genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

2.Çalışmanın Mekân Bakımından Sınırları

Günümüzde 5373 km² genişliğindeki Siirt ilinin sınırları içinde 2021 yılı nüfus sayımının sonuçlarına göre 331.980 kişi yaşamaktadır. Merkez ilçeden başka Aydınlar (Tillo), Baykan, Eruh, Kurtalan, Pervari ve Şirvan adlı altı ilçesi bulunmaktadır.² Araştırmamızda ikisi Tillo’da, sekiz tanesi de Siirt il merkezinde bulunan ziyaret yerlerinde görüşmeler yapılmıştır. Yöredeki söz konusu mekânlar, halk tarafından “ziyaret” olarak adlandırılmaktadır.

3.Ziyaret Fenomeninin Etimolojisi ve Tezahürleri

Türkçede “birini veya bir yeri görmeye gitmek” anlamında kullanılan ziyaret sözcüğü Arapça “ziyaret” kelimesinden gelmektedir. Arapçada aynı kökten gelen “zevr” sözcüğü hem ziyaret etmek hem de ziyaret eden manasında kullanılmaktadır. Bu ikinci anlamda “zair” kelimesi daha yaygın bir kullanıma sahiptir. Aynı kökten “zuvar ve mezar” kelimeleri bir kimseyi görmeye gitmek manasına gelmektedir. Bununla beraber mezar, Türkçede kabir

¹ Bu araştırmanın ortaya çıkmasında katkı ve emekleri bulunan Ayten Yüksek ve Hatice Seven’e çok teşekkür ediyorum.

² <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2021-45500> (erişim: 08.06.2022).

olarak ifade edilmektedir.³ Önemli şahsiyetlerin türbe veya kabirleri özellikle Güneydoğu Anadolu bölgemizde genellikle ziyaret kelimesiyle ifade edilmektedir.

M. Eliade'ye göre kutsalın tezahürü hem belli bir zaman, hem de belli bir yer ile ilgilidir. Her kutsalın tezahürü aynı zamanda tarihi bir gerçektir. En kişisel ve aşkın mistik tecrübeler ortaya çıktıkları çağın bir takım etkilerini içlerinde barındırırlar⁴ ve her türlü kutsalın tecellisi (kratofani) ve tezahürü (hiyerofani) ortaya çıktığı mekânı değiştirir: O ana kadar kutsal dışı olan orası, bundan gayri kutsal bir bölgedir.⁵

Buna göre, ziyaret edilen bir mekânı kutsal hale getiren şeyler arasında şunlar söz konusu edilebilir:

- a.Dini veya mistik bir hayat yaşayıp coğrafyasında olumlu izler bırakan, çevrelerini etkileyen örnek tarihi karakterler,
- b.Geride bıraktıkları maddi eşyalar,
- c.Ziyaret alanına zaman içinde kutsallık atfedilmesi
- d.Kişi ve ziyaret alanı hakkında rivayet yoluyla çoğalan bilgi.

Bunlar tarihin içinde, önceden kutsal olmayıp sonradan kutsallık kazanan bir mekânda ve çoğu zaman birtakım şifa arama vasıtalarının merkezi olarak mistik bir iştirakin parçaları haline gelmektedir.

2.SİİRT VE ÇEVRESİNDEKİ ZİYARET YERLERİ VE ZİYARETÇİ GÖRÜŞLERİ

1.Veyssel Karânî Ziyareti

Hayatına dair en eski bilgiler Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'i ile İbn Sa'd'ın et-Tabakâtü'l-kübrâ'sında yer alan ve Anadolu'da Veyssel Karanî olarak bilinen Üveys el-Karanî, Tâbiîn neslinden Yemenli bir zahittir.⁶ Hz. Peygamber'in sağlığında Müslüman olmasına rağmen onu göremediği için sahabe olamamış ancak onun övgüsüne mahzar olmuştur. Hayatı, vefatı ve defni hususlarındaki bilgiler evliya menkıbeleri ve halk söylenceleriyle zenginleşmiş görünmektedir.

Şam, Yemen, Beyrut, Diyarbakır, Bursa-Gemlik, Hicaz, Hindistan ve Horasan gibi birçok farklı yerde türbe veya makamı bulunduğu öne sürülen Veyssel Karanî'nin bir makamı da Siirt ilinin Baykan ilçesinde yer almaktadır. Burada her yıl 11-15 Mayıs tarihleri arasında Hz. Veyssel Karânî'yi anma etkinlikleri düzenlenmektedir.

³ Âsım Efendi, Kâmus Tercemesi, Matbaa-i Osmâniye, İstanbul, 1305, c. 1, s. 880-881; M. Yaşar Kandemir, "Ziyaret", İ.A., M.E.B., c. 13, İstanbul 1986, s. 621.

⁴ Mircea Eliade, Dinler Tarihi, Serhat Kitabevi Yay. Çev. Mustafa Ünal, Konya, 2005, s. 25-26

⁵ Eliade, a.g.e., s. 433

⁶ Necdet Tosun, "Veyssel Karanî", TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 43, İstanbul, 2013, s 74

Veysel Karânî ziyaretinde, kendisi hakkında ne bildiklerini ve buraya hangi amaçla geldiğini sorduğumuz ziyaretçiler, konuya yakınlık veya uzaklıklarına ve buraya geliş sebeplerine göre bilgiler vermişlerdir. Mekâna yapılan ziyaretlerin tarihi bir şahsiyetin türbesini görmek kadar şifa arama, kısmet açılması, çocuk doğurma dilekleri vs. üzerine yoğunlaştığı ve ziyaretçilerin Veysel Karânî hakkında aşağı yukarı bilgi sahibi oldukları görülmektedir. Veysel Karânî'nin mesleği, Hz. Peygamberi görmeyi çok arzu etmesi, annesi ile arasında geçen konuşması, yollara düşmesi ve ancak görüşme imkânı bulamaması gibi konularda ziyaretçilerin görüşleri birbirine yakınlık arz etmektedir. Bunun dışında Kûfe veya Yemen'e nâşının naklinin imkânsızlığı ve bunun uygun görülmemesi üzerine türbesinin bulunduğu yere defni, ashabın Hz. Peygamber'in gözlerine bakarak onu görmesi gibi hususlardaki bilgiler bazı ziyaretçilerce aşağıdaki örneklerde görüldüğü şekliyle ifade edilmiştir:

Kendisi Yemenlidir. Hz. Ömer zamanında Halid b. Velid komutası altında Azerbaycan'a savaş için gitmiş, orada hastalanmış. Kendisini hayvan üzerinde tutamaz hale gelince onu getirmek zorunda kalmışlar. Gelmiş, yolda vefat etmiş. Aralarında Yemen halkları da varmış Kûfe halkları da. Burada vefat ettikten sonra aralarına tartışma giriyor. Herkes diyor ki, yanımıza alalım. Yemen halkı diyor ki; kendisi Yemenlidir, Yemen'e götürelim. Kûfe halkları diyor ki, Kûfe daha yakındır, oraya götürelim. Buradaki halklar da (Siirt) diyorlar ki; burada kalsın, zaten bize nasip olmuş. Essah odur ki, burada kalmış. Çünkü Kûfe'ye kadar götürmek zormuş. O zaman araç maraç yokmuş. Hele Yemen daha zor ve bir de böyle büyük bir zatın gayr-i meşru bir şekilde cenaze naklinin yapılmasını akıl kabul etmiyor. Çünkü cenaze nakli caiz değildir. Şer'an, dinen. Ancak bir vasiyet olursa salihlerin yanına götürülebilir. Yoksa onun dışında götürülmesi caiz değildir. Bunun dışında bellidir ki, burada kalmış. Başka bir yere gitmiş değildir. Radullah-ı Rahim diye bir kitap bunu açıkça söylüyor. Gerçi şimdi elimde yok. Fakat Radullah-ı Rahim diye bir kitap vardır. Hz. Veysel Karânî'yi o şekilde tarif ediyor. Bazı şeyler göre diyorlar ki, Suffeyn (Sıffin diyor olabilir) Savaşı'nda şehit düşmüş. Fakat o sahici değildir. En sahi söylediğim bu rivayettir (K1).

İzmir'den buraya ziyaret amaçlı geldim. Veysel Karânî'nin ne kadar büyük bir zat olduğunu duydum. Bir hikayesini biliyorum. Peygamber Efendimizi görmeyi çok isteyen biri. Onu görmeye gidiyor ama kapıdan dönmek zorunda kalıyor. Çünkü annesi onun çok kalmasını istemediği için. O kadar annesini dinleyen biriymiş ki, geri dönmek zorunda

kalıyor. Bunu biliyorum. Buraya hep gelirim. Üç ay önce de geldim. Her sene gelmeye çalışırım. Hastalarımıza şifa diliyoruz burada (K2).

Burada (Baykan) yaşıyorum. On iki yıllık esnafım. Hz. Veysel Karanî ile ilgili bildiklerim; annesini çok sevmesiydi. Bir tek annesi ve o vardı. Annesine bakıyordu. Geçimini sağlamak için deve güdüyordu. Bir de çocuklara örnek oluyordu. Ve bir tek arzusu vardı. Hz. Muhammed'i görmektir. Anam annesi yatalak olduğu için gidemiyordu. En sonunda annesi izin verdi. Veysel Karanî de çok sevindi. Kalkıp Medine'ye kadar gitti. Hz Muhammed'i görmek için kapıyı vurdu. Eşi Hz. Hatice çıktı kapıya. Hz. Muhammed'in evde olmadığını ve sefere çıktığını söyledi. Tabi o an Veysel Karanî'nin dünyası yıkıldı. Sonuçta tek arzusu buydu dünyaa, onu görmek, bir kere olsun ona sarılmak, kokusunu içine çekmektir. Annesinden sınırlı gün aldığı için tekrar evine dönmek zorundaydı. Tekrar evine dönüyor. Hz Muhammed eve geldiğinde evde nur kokusu varmış. Eşine sorar: "Kim gelmiş, kim ziyaret etmiş?" Eşi de: "Yemen illerinden Hz. Üveys geldi. Gerçek adı da Üveys'tir." Hz. Muhammed: "Eğer benden sonra peygamberlik devam ederse, benden sonra ümmetimi Hz. Üveys devam ettirsin" der ve hırkasını gönderir ona (K3).

Veysel Karanî, Tâbiî'nin ileri gelenlerindedir. Adı Âmir'dir. Yemen'in Karen bölgesinde doğmuştur. Hz. Peygamber zamanında, Hz. Peygamber'den bir-iki yıl önce. Hz. Peygamber, o ziyarete geldiğinde savaşta olduğu için onu görememiş. Annesi demiş ki ona: "oğlum! Git Peygamber Efendimizi ziyaret et. Eğer oradaysa gör, değilse geri gel. Ve Peygamber Efendimizi göremeyince hemen onun yanına dönmüş. Hz. Peygamber eve dönünce, Hz. Aişe Validemize sormuş: "Burada acayip bir koku duyuyorum. Acaba burayı ziyaret eden var mı?" Hz. Validemiz demiş ki: "Buraya iki gün önce Karen bölgesinden yani Yemen bölgesinden bir şahıs geldi. Adı Üveys'tir." Peygamber Efendimiz, Hz. Aişe'nin gözlerine bakmış, onu Hz. Aişe'nin gözlerinden görmüş. Peygamber Efendimiz camiye dönünce: "Ey ashabım! Gelin, gözlerime bakın. Benim gözlerim öyle birisini görmüş ki, bu Tâbiî'nin en hayırlısındanandır." Çünkü Hz. Ömer'den rivayet edilen bir hadisten Hz. Peygamber demiş ki: "İnne hayrâ't-tâbiîne yukâlu lehu uveys..." Tâbiî'nden birisi vardır ki ona Üveys denilir. Onun adı Üveys'tir. Onun bir annesi vardır. O da insanların hayırlılarındanandır. Eğer siz mağfiret isterseniz ondan mağfiret ediniz ki siz mağfiret olunabilirsiniz." Peygamber Efendimizin onun hakkında bu hadisi vardır. Burayı ziyaret edenler özellikle bayram zamanında çoktur. Bayram zamanlarında buraya çok şahıs gelir. Özellikle turist olsun yahut yerli halk olsun yahut başka yerlerden olsun burayı çok ziyaret eden vardır.

Ve burada olma rivayeti ise en kuvvetli rivayettir. Bazıları demiş ki, Azerbaycan'dadır. Bazıları demiş ki, Irak'tadır. Ama essah rivayet se buradadır çünkü o Yemen'den gazveye giderken, Azerbaycan gazvesine giderken buradan geçip vefat etmiştir. Ve en sahici rivayet de budur (K4).

Buraya huzur ve mutluluk bulmak için her yıl ziyarete geliyorum ve her yıl sevap kazanmak için kurban kesiyorum, erkek çocuk adamıştım ve bir erkek çocuk sahibi oldum (K5).

2.Şeyh Ebu'l-Vefa Ziyareti

Türbesi Siirt il merkezindedir. Şehrin girişinde bulunan yaşlı bir ağacın altındaki bir mezarda yatmaktadır. İstanbul'da semtine adını veren Şeyh Vefa'nın babası olduğu söylenmektedir. Çok edilen ziyaretlerden biridir.

Şeyh Ebu'l-Vefa'nın türbesi önünde hac yolculuğuna çıkacaklar için her yıl tören düzenlenmektedir. Kur'an-ı Kerim okunup dualar yapılmakta ve daha sonra hacılar mukaddes topraklara uğurlanmaktadır. Bunun dışında türbe, baş ağrısı çekenlerce Çarşamba ve Cuma akşamları ziyaret edilmektedir. Baş ağrıyanlar türbeye mum yakıp murat beklemektedirler. Burada görüştüğümüz ziyaretçiler şunları bildiklerini söylemişlerdir:

Ebu'l-Vefa bölgede Ali b. Âkil adıyla anılmaktadır. 1040 yılında Bağdat'ta doğmuş. Vefalı olması sebebiyle bu ad verilmiş. 10 yaşındayken Kur'an'ı ezberleyerek hafız olmuş. 23 değişik hocadan tefsir, hadis, kelim, fıkıh ve usul dersleri almış. Birkaç eser yazmış. Bunlardan biri Amerika'da ders kitabı olarak okutuluyor. O eser el-Tahkik-i Usul-ü Fıkıh'tır. Bunun yanı sıra el-Ceber, el-İşare, el-Tezkire gibi kitapları var. Büyük bir zattır. İnsanlar genelde hacı uğurlama zamanında buraya gelmeden hacılarını uğurlamazlar. Her Perşembe ve Salı günleri güzel bir âdet haline gelmiş. Siirtliler gelip burayı ziyaret ederek bir dilekleri, muratları varsa, olması açısından Hacı Ebu'l-Vefa'yı vesile kılarak Allah'a dua ederler. Daha önceden çaput bağlama, mum yakma gibi şeyleri kaldırarak insanlara bunun doğru olmadığını anlattık. Hatta etrafını kasten kapattık sırf mum yakmamaları ve çaput bağlamamaları için. Eskiye göre kalktı gibi. İnsanlar biraz daha şuurlandı. Sınav zamanları burası çok yoğun. Hac zamanı umreye gitmeden önce insanlar buraya gelip ziyaret eder, öyle giderler. Yabancılar bile ziyaret etmeden gitmezler. Daha değişik yerlerden gelenler de var. Caminin önünde kafile şeklinde namaz kılarlar. Ebu'l-Vefa, Siirt'in manevi dinamiklerindedir (K6).

Ben buraya adak ve dileklerimin gerçekleşmesi amacıyla geliyorum (K7).

Çocuklarım kazadan beladan uzak olsunlar diye dua etmeye gelirim (K8).

Ziyaret yerlerinde çocuk sahibi isteğiyle gidilerek çocuk olmuşsa kız-erkek ayrımı yapılmaksızın onlara “ziyaret çocuğu” deniyor. Bu sebeple Siirt’te ziyaret çocuklarına kötü davranılması uygun görülmez (K9).

3.Şeyh Tayyar Ziyareti

Türbe Siirt il merkezinde bulunmaktadır. Çok tanınmış bir ziyaret yeridir. Bahçenin içinde tek odalı bir türbedir. Yeni mahallede bulunan türbe genellikle Salı ve Perşembe günleri ziyaret edilmektedir.

Burada metfun kimsenin hayat hikâyesine dair ziyaretçilerin ortak bir kanaati olduğu görülmektedir. Buna göre Şeyh Tayyar, Ehl-i Beyt’ten olup bir savaşta şehit düşmesine rağmen Allah’ın hikmetiyle savaş sonuna kadar mücadelesini sürdürmüştür. 629 yılında Mute Savaşı’nda şehit düşen Ebu Talib’in oğlu Cafer hakkındaki bilgiler muhtemelen burada metfun kimseye hamledilmiş görünmektedir. Cafer b. Ebi Talib’in mezarının Ürdün’ün Karak şehrinde bulunduğu bilinmektedir.

Şeyh Tayyar hakkındaki rivayetler, Balkanlar ve Anadolu’nun bazı yerlerinde de bilinen kesikbaş motifiyle de uyumlu görünmektedir. Ahmet Yaşar Ocak’ın tespitlerine göre bu coğrafyalarda kesik baş motifinin en çok kullanıldığı tür, Türk folklorunda kahramanlık temasını işleyen, başka bir deyişle, savaşlar ve fetihleri konu edinen efsanelerdir. Buna benzer bir efsane ilk İslam fetihleri döneminde Sinop’ta türbesi bulunan Seyyid Bilal ile ilgili olanıdır. Emevi halifesi Ömer b. Abdülaziz devrinde İstanbul kuşatmasında gemilerle Karadeniz sahillerinde bulunurlarken, bir fırtınaya yakalanır ve Sinop limanına sığınmak zorunda kalırlar. Ancak şehrin tekfurunu kendilerinden kuşkulanan ordugâha gece bir baskın düzenler. Müslümanlar şiddetle karşı koyarlarsa da pek çoğu şehir düşer. Geri kalanlar Seyyid Bilal emrinde düşman çemberini yarıp çıkmak isterken, tekfurun, bir kılıç darbesiyle Seyyid Bilal’in başı kesilir. Seyyid Bilal derhal yere düşen başını koltuğuna alarak bugün türbesinin bulunduğu yere kadar gelir ve orada vefat eder.⁷

Şeyh Tayyar’a gelen ziyaretçilerden bazılarının görüşleri şu şekildedir:

⁷ Ahmet Yaşar Ocak, Türk Folklorunda Kesik Baş (Tarih-Folklor İlişkisinden Bir Kesit), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1989, s. 16, 17

Ben buraya ziyaret amaçlı geldim. Burada bana anlatılanlara göre, yaşlı bir kadının anlattığına göre Şeyh Tayyar eski çağlarda savaflara gidermiş. Bir savaşta kafirler tarafından kafası kesilmiş. Yere düşünce Allah'a dua etmiş; "ya Rabbim bu savaşı kazanmadan canımı alma." Düştüğü yerde mezarını yapıyorlar. Savaşlar olduğu zaman kuş gibi uçup düşmanların arasına katılarak savaşı kazanarak mezarına geri dönüyormuş. Eski çağlarda dini inançlara bağlılık olmadığı için eski savaşlar gibi mucizeler de görülüyor. Buraya gelip Allah'a dua ederek onu aracı koyuyorlar. Onlar, ermişlerin hürmetine duaları kabul eyle (derlerse) o şekilde kabul olur. Ben beş yıl önce bir yakınım için dua etmişim, dinine bağlı olsun diye. Dileğim kabul oldu. Daha sonra ayetler, hatimler indirdim. Buraya Kur'an okumaya geldim. Allah için, din için, İslam savaşı için. Onların hürmetine kabul edileceğine inanıyorum (K10).

Ben Siirtliyim. Burada ziyaretin hemen altında oturuyorum. Buraya Şeyh Tayyar deniliyor. Buraya geldiğimiz zaman çok küçüktük. O zamanlar erkek kardeşimiz yoktu. Annem bu ziyarete gelerek buradan dilek diledi. Birkaç sefer üst üste geldi. Önce inanmıyorduk. Dileği gerçekleşti. Şu an 3 erkek kardeşim var bu ziyaret sayesinde. Geçenlerde damda oturuyordum. Salı günüydü. Mavi bir ışık ziyaret önünde dolanıp içeriye girdi. Benim bir ablam kaçmıştı ve hiç çocuğu olmuyordu. Annemin tavsiyesiyle gelip dilek diledi ve dileği oldu. Dört beş sene sonra çocuğu oldu ve çok mutlu. Küçük kardeşim de dilek dileyerek taş alıp duvara yapıştırdı ve dileği gerçekleştikten sonra taş yapışıp kaldı. Ne dilersen dileğinin hepsi kabul oluyor. Askerlerimiz için, çocuklarımız için eli üzerimizde olsun diye geliyoruz (K11).

Şeyh Tayyar, Peygamber Efendimizin amcasının oğludur. İnsanlar buraya çok geliyorlar. Ramazan boyunca hep kapalıdır. Burayı Salı günleri açıyorum. Hayatı hakkında pek bilgim yok. Ama kendi isteğiyle buraya bakıyorum, dua ediyorum. Allah dünyayı yarattıktan sonra herkes gâvurmuş. Daha sonra savaş olmuş. İslam dini tanınmış. Şeyh Tayyar savaflara çok katılmış. Şeyh Tayyar savaşta öldükten sonra Allah onu uçurarak yollamış ve bu yüzden adı Şeyh Tayyar olmuş. Şeyh Fatime ise Şeyh Tayyar'ın yanındaymış. Hatta bunlar yemek yaparken, Şeyh Fatime ateşi kendi eliyle dağıtmış ve canının hiç yanmadığını söylemiş. Siirt ve Batman'dan buraya gelen çok insan var (K12).

Bu ziyarete psikolojik sorunları olanlar ile erkek çocuk sahibi olmak isteyenler de gelmektedirler. Bir ziyaretçi geliş sebebini şu şekilde ifade etmiştir:

Buraya kız kardeşimin bir erkek çocuk sahibi olmak istemesi üzerine ona dua etmek için geldim (K13).

4.Şeyh Hamza El-Kebir ve Şeyh İbrahim Mücahit Ziyareti

Şeyh Hamza El-Kebir'in doğum tarihi kesin olarak bilinmemekte ve soyunun sahabe Halid b. Velid'e dayandığı düşünülmektedir. H. 669/M.1271 yılında vefat ettiği, mezar taşında yazılı bulunmaktadır. Tillo'da vefat etmiştir. Mezarı kendi adına yaptırılan türbededir. Tillo'da doğan ancak doğum tarihi bilinmeyen Şeyh İbrahim El-Mücahit ise, Şeyh Hamza El-Kebir'in oğlu olup H. 660-M. 1262 yılında babasından önce Tillo'da vefat etmiştir. Kabri, adına yaptırılan türbenin içindedir. Tillo'da onun soyundan gelen aileler ve onun adını taşıyan bir mahalle mevcuttur. Türbesi İsmail Fakirullah İle Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın bulunduğu türbenin yakınında bulunmaktadır.

Tarih boyunca, suya farklı değerlerin verildiği değişik pınar, çay ve ırmaklarla ilgili çok sayıda kült ve ritler bulunmaktadır. Su kültürü, özellikle de şifalı su kaynakları, ılıca vb. ile ilgili kültürler dikkat çekici bir devamlılık sergilerler. Hiçbir dini devrim bunu kaldıramamıştır. Kökleri tarih öncesine dayanan su kültürü Galyalılarından günümüze yaşamaya devam etmektedir.⁸ Mezopotamya ve Elam'da "kutsal ağaç"ın kendisiyle ilgili bir ağaç kültürü yoktur. Temsili arkasında daima gizli bir takı ruhani varlıklar vardır. Müthiş bir iyilik gücünün simgesi olarak gerçek bir tapınma nesnesi değildir.⁹ Sade bir ağaca asla tapılmamıştır ama her zaman, ağaçtan tezahür eden bir şeyden ötürü, onun ima ettiği ve delalet ettiği şeyden ötürü hürmet edilmiştir.¹⁰

Şeyh Hamza el Kebir türbesine yakın ağacın bel ağrılarına iyi geldiği inancı vardır. Ziyaretçiler burada Kur'an-ı Kerim okuyup dua etmektedirler. Şeyh Mücahit türbesinde ise çocuğu yaşamayanlar adak adamakta, çocukları yaşayanlar da her sene buraya ziyarete getirilmektedir.

5.Şeyh Musa Ziyareti

Tillo'daki Şeyh Hamza el Kebir'in torunu olduğu belirtilmektedir. XIV. yüzyılda yaşamıştır. Vefat tarihi M. 1390'dır. Siirt'in güneyinde Hadervis yolu (eski Halep yolu) üzerinde bulunan Doğan Mahallesi'nde kendi adıyla anılan mezarlıktaki türbede metfundur. Halid b. Velid soyundan gelmez. Bu nedenle soyundan 1866'ya kadar vergi alınmamıştır Türbede, kendisinden başka kendi aile ahfadından birçok zat da bulunmaktadır. Şeyh Musa'nın, Şeyh İlyas, Şeyh Naccar ve Şeyh Türki'nin hocası olduğu söylenir.

⁸ Eliade, a.g.e., s. 240, 241

⁹ Eliade, a.g.e. s. 317

¹⁰ Eliade, a.g.e., s. 317

Pazar ve Perşembe günü akşamları ziyaret edilen Şeyh Musa ziyaretinin, özellikle felçli hastaları iyileştirdiği kanaati vardır. Hatta yatalak ve at sırtında götürülüp türbeye bırakılan hastaların, iyileşmiş olarak kendi ayaklarıyla döndükleri iddiaları mevcuttur. Bu ziyaretle ilgili olarak şu bilgiler elde edilmiştir:

100 seneye kadar yaşamıştır. Kendisi çok büyük zattır. Zamanın önderliğini yapmış. Bu zat 10 sene ırgatlık yapmış. Zamanın en önder insanlarından. Kendisi Cuma namazına geldiği zaman tarlası aslanlar tarafından sürüliüyormuş duyduğumuza göre. Kerametleri mevcuttur. Halk tarafından benimsenmiştir. Şeyh Musa ziyaretçilerin akınına uğrayan büyük bir zattır. Bazı rivayetlere göre, gelen hastalar Allah'tan medet umuyorlar. Allah şifa veriyor duyduğumuza göre. Sakat olanlar, çocuk doğurmak için. Gerçi ölüden medet umulmaz. Yaratıcı olan Allah. Bazıları bunu vesile kılarak ya Rabbi, bu zatın hatırına ver diye medet umuyorlar. Bazı cahil âdetler vardır. Mezarlara ip bağlıyorlar. Ama bunları bilmek gerekiyor ki, İslam dışı şeyler bunlar (K14).

Ben Şeyh Musa ile ilgili bir rüya gördüm. Bu rüyam gerçekleşti. O zamanlar yaşım 28 idi. Hastalığa düşmüştüm. Astım hastasıydım. Doktorlar bunun neticesini bilmiyorlardı. Ben bir sene yatakta kaldım. Şeyh Musa'yı yanında 8 kişiyle gördüm. Bembeyaz elbiseyle kendisini tanıttı ve bana senin iyileşmen için geldim dedi. Rüyamda bana kurban kesmemi söyledi. Sabah bu durumu babama anlattım. Babam koyun kesti ve ziyarete getirip dağıttı. Yataktan kalktım. Bana bir umut ve cesaret oldu. Bayağı bir iyileştim (K15).

Buraya vaktiyle felçli bir hasta getirilmiş. Bu hastanın bir gece türbenin içinde kaldığını, sabah sağlam şekilde kalktığını duydum. Ben kendi hastalığım için de buraya sıkça geliyorum (K16)

Felçli hastalar buraya sedye ile getirilip, türbenin içine yatırılıyor ve bu uygulamaya sıkça başvuruluyor (K17).

6.Şeyh Muhammed Tarmili (Termol veya Termo) Ziyareti

Türbesi eski Şirvan yolu üzerindedir. Türbeye ilişkin oldukça sıra dışı bir inanış göze çarpmaktadır. Burada bulunan kuyunun suları, gerek içilerek gerekse banyo yapılarak, çeşitli hastalıkların tedavi edilmesinde özellikle sarılık hastalığının iyileştirilmesinde kullanılmaktadır. Türbe veya camide bulunan kuyu suyu ile yıkanma ritüeli, ilk kozmik

eylemin tekrarını hatırlatmaktadır. Bu sularla banyo yapmak veya o sulara temas etmek, onları içmek insanoğlunun suyla buluşmasını sağlayacak ve insanoğlu adeta yeniden doğacak veya doğuracaktır.¹¹ Görüşmecilerin aktardıkları bilgiler şu şekildedir:

Duyduğuma göre vaktiyle Haziran ve Temmuz aylarının Cuma'ya rastlayan günleri buradaki odada yıkanan kadınlar güzellik talep eder ve şöyle derlermiş: "Ey Tarmol şeyhi! Sarılıkları ve siyahlıkları götür, beyazlık ve pembelik getir" (K17).

Ben Batman'dan geliyorum Termol'a. Ziyaret amaçlı gelmişim. İnsanlar buraya murat için, dilek dilemek için üç hafta üst üste gelip dua ediyor. Kızlar çocukları için, murat için geliyorlar. Burada bir kuyu var. Şifa içindir. Özellikle de sarılık hastalığı için iyiymiş. Ben de sarılık hastasıydım. Gidip kuyudan suyu çıkarıp üstüme döktüm. Üç hafta üst üste gittim ve üç kere suyu döktüm. Haftanın sadece Salı günü gittim. Bana şifa oldu. İnsanlar işsizlik olsun, özellikle de sarılık hastası için çok iyi bir ziyaretir. İnsanlar buraya çok geliyorlar. Özellikle de Salı günleri. Kuyudan su alıyorlar (K18).

Buraya hastalığım sebebiyle her Salı günü gelirim. Kuyudan aldığım suyu başıma dökerim, kuyunun suyunu da içerim (K19).

Şeyh Muhammed hakkında bilgim yok. Ben buradaki cemaate katılıp dua etmeye geliyorum. 70 yaşındayım. İnsanlar buraya şifa için geliyorlar. Sarılık hastalığı için geliyorlar. Gelip buraya dua ederim, namaz kılarım, suyunu üstüme dökerim (K20).

7.Şeyh Muhammed Baydarî Ziyareti

Türbe Siirt İl Merkezinin en büyük mezarlığında bulunmaktadır. Yarım duvarla çevrili bir alan içinde olup burada başka mezarlar da mevcuttur. Siirt'te herkesin iyi tanıdığı ziyaret yerlerinden biri değildir. Bir görüşmeci burası hakkında şunları söylemiştir:

Seyyid Muhammed Baydarî Suudi Arabistan'dan gelmiş çok büyük bir zattır Bekçiyim. 20 yıldır burada görev yapıyorum. İnsanlar Ankara'dan, İstanbul'dan ziyaret amaçlı geliyorlar. Ben de gelen insanlara mezar yerlerini gösteriyorum. Baş ağrısına şifa olan bir

¹¹ Rezan Karakaş, Siirt Halk Kültürünün Şifa Dağıtıcıları: Kutsal Sular, Turkish Studies, 2012, 7/4, s. 2149, 2156.

ziyarettir. İnsanlar camiye gidip kuyudan su alıp başlarına döküyorlar. Kuyu suyu yerin altından çıkıyor. Genelde Siirt ve çevresinden geliyorlar (K21).

8.Kutbu'l-Ferd Ziyareti

Burası da Şeyh Muhammed Baydarî Ziyareti gibi aynı yerde olup çok tanınan ziyaret yerlerinden değildir. Kabrin etrafında yakını olduğu düşünülen üç mezar daha bulunmaktadır. Daha çok dilekler için ziyarete gelinmektedir. Bir ziyaretçi görüşü şöyledir:

Bu zatın adı Seyda Şeyh Halil. Şeyh Hamza Kebir'in oğludur. Şeyh Musa, amcası veya amcasının oğludur. Buraya insanlar şifa için, dua etmek için bu ziyareti vesile kılarak Allah'a dua ediyorlar. Gelip Kur'an okuyorum, insanlara mezar gösteriyorum ve bana da hayr geliyor (K21).

9.Şeyh Bahra Ziyareti

Yukarıda zikrettiğimiz ziyaret yerleri gibi aynı mezarlıkta bulunmaktadır. Siirt'te herkesin çok tanıdığı ziyaret yerlerinden biri değildir. Burada taş kültünü hatırlatacak bir şifa arama yöntemine başvurulmaktadır. Bilindiği gibi taşın kutsal olarak addedilmesi daima bir şey veya yerden olmasıdır. İnsanlar taşlara her zaman kendilerinden başka bir şeyi temsil etmelerinden ötürü aşırı derecede ilgi göstermiş, hürmet etmişlerdir. Taşların büyük bir çoğunluğu vasıta olarak kullanılmış, onlar "bir şeye" ulaşmaya, ona sahip olmaya yardım etmiştir. Onların rolü dini olmaktan çok büyüselidir.¹² "Sürme" diye bilinen âdet, dünyada oldukça yaygın bir âdettir. Çocuk sahibi olmak isteyen genç kadınlar, kutsal bir taşla sürünürler. Oldukça yaygın olan bir diğer âdet de "sürtünme"dir. Sürtünme sağlık amaçlı olarak da uygulanır. Bu tür âdetler günümüz Avrupa'sında da görülmektedir.¹³ Buraya gelen ziyaretçilerin görüşleri şu şekildedir:

Bu ziyaretin adı Şeyhi'l-Bahra'dır. Geçmişini bilmiyorum. Çok eskidir. İnsanların sırtı ağrıyor, üst üste üç gün gelip buraya sırtlarını vuruyorlar. Üç gün sonra iyileşiyorlar (K21).

Şeyh Bahra kabrine gelen ziyaretçiler mezar taşına sırtlarını vuruyorlar. Şayet ara vermeden üç Çarşamba gelinirse sırt ve bel ağrılarının geçeceğine inanıyorlar. Ben bu ziyarete üç kere gelerek iyileştim (K22).

Çocuğumun sınavı kazanması için geldim buraya, kazanınca şeker dağıttım. İnsanlar buraya adak ve dilek için geliyorlar ve ne adanmışsa ondan veriliyor (K23).

¹² Eliade, a.g.e., s. 258

¹³ Eliade, a.g.e., s. 265

10. İsmail Fakirullah Ziyareti

5 Recep 1067 (19 Nisan 1657) tarihinde Siirt'in Tillo köyünde (Aydınlar ilçesi) doğan Fakirullah'ın asıl adı İsmâîl'dir. Hayatı hakkındaki bilgiler Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın Mârifetnâme'sine dayanmaktadır. Kırk yaşında iken geçirdiği ruhî değişim onun mânevî hayata daha çok yönelmesine sebep olmuştur. Hacdan döndükten sonra bir gece yatsı namazı için camiye giderken bir kör kuyuya düşmesi ve burada mazhar olduğu mânevî haller sonucunda sekiz yıl süren bir vecd ve istiğrak dönemi yaşadığına dair rivayetler vardır. 1734 yılındaki vefatından sonra defnedildiği yere yapılan türbeye güneş ışınları, 21 Mart ve 23 Eylül günleri 40 × 40 santimlik bir pencereden girip kubbesinde bulunan bir prizmadan geçerek sandukanın baş tarafını aydınlatıyordu. Ancak bu sistem günümüzde bozulmuş durumdadır. Tillo'da daha sonra İbrâhim Hakkı tarafından yaptırılan dergâhta pek çok kimse eğitim gördü, birçok talebe tahsil yaptı. Fakîrullah'ın türbesi inşa edildiği tarihten itibaren özellikle bölge halkı tarafından sürekli ziyaret edilmiştir ve günümüzde de bu özelliğini korumaktadır. Şeyhin şahsî eşyaları zamanımıza kadar muhafaza edilmiştir.¹⁴ Tillo'nun sembolü durumunda olan türbe ziyaretçi akınına uğramaktadır. Fakirullah hakkındaki ziyaretçi görüşleri şu şekildedir:

25-26 senedir burada (Tillo'da) yaşıyorum. Şeyh Fakirullah Hazretleri türbesinde kendisi, çocukları ve torunları bulunmakta. Fakirullah hazretleri daha sağken, Tillo'nun kale dediğimiz bir yeri var. Oradan 15 km. uzaklıkta kendisi 5 metrelik bir taş duvar örüyor. Diyor ki; "ileride ben vefat ettiğim zaman güneş doğduğunda güneş gözüme gelmeli." Öldükten sonra türbesini bulunduğu yere yapıyorlar. Türbenin içinde buluna pencereden görünen türbe üzerinden iki gözüne vuruyor. Fakirullah'ın oğlu, torunları bulunuyor. Tillo'nun kalesi ve müzesi de vardır. Bir de burayı koruyan aslan ve kaplan şeklinde bulunan ağaç vardır. Aynı zamanda türbe içerisinde Şirvan'dan gelen misafir eşreflerinden bazıları mevcut. Eşref "öldükten sonra beni onun yanına gömün" dediği için ziyaretin içindedir. Türbenin dışında bulunan ziyareti koruyan aslan ve kaplan şeklindeki ağaçtır. Bu ağaç ziyareti koruyor, hırsızlık ve benzeri konularda. Ve gerçekten de olan bir şeydir, olmuştur. Buraya insanlar her yerden geliyorlar, Türkiye'nin her yerinden, yabancı devletlerden geliyorlar, inceliyorlar. Dua ediyorlar, geziyorlar, bakıyorlar. Evliya diyarıdır burası. Bir kuyusu var ve suyu şifalıdır. Fakirullah hazretleri kuyuya düşüyor, orada ibadet yapıyor yıllarca suyun altında. Su çekenler Fakirullah hazretlerinin orada olduğunu görüyorlar (K24).

¹⁴ Hayrani Altıntaş, "Fakirullah", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1995, c. 12, s. 132

Doğma büyüme buralıyız (Tillo). Aynı zamanda Fakirullah hazretlerinin torunlarıyız. Fakirullah hazretleri büyük bir zattır. Onun yanında olan türbedeki şahıs İbrahim Hakkı hazretleri. Kendisi Erzurum Hasankale'lidir. Diğer tarafta gömülü olan oğlu Şeyh Abdülkadir ve Şeyh Abdülkadir oğulları yani Fakirullah hazretlerinin torunları Şeyh Hamza ve Şeyh Mustafa'dır. Bunlar çok büyük zatlardır. Türkiye'nin her yerinden ziyaretçi akını oluyor. Özellikle ilkbahar ve sonbahar aylarında. Daha sağda Şeyh Mücahit var. Şeyh Muhammet Kebir'in oğlu. Bir halidi, bir de Kadiri tarikatları var. Bunlardan biri Hz. Muhammed'in amcası Hz. Abbas'ın soyundan gelme. Diğer taraf da Hz. Halid'in soyundan gelmedir. Ziyaretin yukarısında Memduh hazretleri var. Karlı tepede onun ibadette bulunduğu bir yer var. Fakirullah hazretleri vefat ettikten sonra öğrencisi İbrahim Hakkı hazretleri diyor ki; "öyle bir şey yapacağım ki, dünya aleme bir ibret olacak. Önce kubbeyi inşa ediyor. Karşı kalede aşağı yukarı dört km. uzaklıkta bir tepe var. O tepenin altında da uçurum var. Botan çayı geçiyor oradan. Diyor ki; "yılın ilk güneşi hocamın başını aydınlatmazsa o güneşi istemem." Tabi rumi takvime göre 21 Mart dediğimiz zaman yılın ilk günü yani yılbaşı oluyor. İbrahim Hakkı hazretleri orada bir duvar örüyor. Ortasında bir pencere var. 21 Mart-23 Eylül daha Tillo karanlıkta iken oradan doğan ilk güneş hocası Fakirullah hazretlerini başına geliyor. Dünyaca ünlü bir Marifetname'si vardır. Şu anda Amerika üniversitelerinde okutuluyor. İleride de Fakirullah hazretlerinin kendi elleriyle diktiği nar ağacı var. İbadet ettiği çirahanesi var. Nar ağacı hala muazzam verim veriyor. Daha ileride içine düştüğü şifa kuyusu var. Bu kuyu muazzamdır. Aynı zezem suyudur. Tabi intikal olduktan sonra her derde şifadır. Türkiye'nin her tarafından gelip o sudan götürüyorlar. Bu suyu içip ellerini yüzlerini yıkıyorlar. Burada özellikle temmuz aylarında üç veya dört Cuma üst üste millet gidip orada banyo yapıyor. Üstüne su döküyor. Tabi burada olmayanlar bidonlarla götürüp evlerinde içiyorlar, yıkıyorlar. Yani şifadır. O kuyunun bir de hikayesi var. Fakirullah hazretleri bir gün taziyeye giderken bilmeden kuyuya düşüyor. O kuyunun 18 metre derinliği var. Fakat o kuyuya düştüğü zaman düştüğünü hissetmiyor. Allah tarafından mermerden bir sandalye oluyor ve sandalyeye oturuyor. Tabi Tillo halkı hocamız kayboldu diyerek arıyorlar. Fakirullah hazretleri Allah'ın hikmetiyle kuyuya düştüğünü hissetmiyor. Aradan vakit geçiyor, onu orada buluyorlar. Orada 18-20 bin evliya hocalarını çıkarmak için kuyuya akın ediyorlar. Bunların başında Şeyh Abdülkadir Geylânî, Halid-i Velid, Veysel Karanî olmak üzere çok büyük kişiler, buradaki evliyalar. Halen Cuma günleri burada bir kasidesi var okunuyor camide. Hocayı çıkarıyorlar kuyudan. Fakirullah hazretleri diyor ki; "beni Allah'ım ile baş başa bırakın. Benim sizle bir ilgim kalmadı." Ve çilehane dediğimiz yere geliyor. İbadete başlıyor. 15-20 sene orada kalıyor. Ve gününü şöyle geçiyor: haftadan

haftaya eşi onun cebine kuru üzüm bırakıyor. Ertesi hafta eve gittiğinde hala o üzümün onun cebinde olduğunu görüyor. Bu ne demek oluyor? Yani gece ve gündüzünü hep oruçla geçiriyordu (K25).

10 senedir kuyuya bakıyorum. Burada görevliyim. Bu kuyu İsmail Fakirullah hazretlerinin düştüğü kuyudur. İsmail Fakirullah hazretlerinin caminin orada sürekli ibadet ettiği bir yer var. 325 yıllık ektiği nar ağacı var. O nar ağacı hala da verim veriyor. Oradan bir gün bir taziyeye gidiyor. O gece de kadir gecesi imiş. Taziyeden dönerken tabi buralarda evler yokmuş. Tarla gibi bir yermiş. Burada da kör bir kuyu varmış. O zamanda su yokmuş içinde. Geliyor, yolunu görmüyor. Ayakları çukurun içinde 13 metre derinliğe düşüyor. Düştüğünde ona bir karış geliyor. Bir merdivenden düşmüş gibi geliyor. Sadece kafasında bir sıyrık oluşuyor. O da nazara gelmesi, nazar olmasın diye. Üç gün kalıyor içinde. Meleklerle zikir ediyor. Ondan sonra hanımı diyor; “üç gün oldu Fakirullah hazretleri eve gelmedi.” Diğer evliyalara söylüyor. Şeyh Abdülkadir Geylanî hazretleri, Sultan Memduh hazretleri, Şeyh Mücahit hazretleri, Veysel Karanî hazretleri, Şeyh Hızır Aleyhisselam, Mustafa hazretleri.. Gelip bakıyorlar buraya. Fakirullah hazretleri buradaymış. Kimi yemek, kimi kebab, kendi elleriyle kızartmışlar, getirip ikram edecekler ama o hepsini reddediyor. Aç değilim diyor. Kendi ibadeti ile meşgulmüş. Onu çıkardıktan sonra ondan sonra su kaynıyor. Aynı seviyesinde duruyor. Ne azalıyor, ne çoğalıyor. Daha sonra diğer evliyalara diyor ki; “ben sizden ayrılmak zorundayım. Burada kalıp ibadet edeceğim. Yerimi burada yapın. Kuyunun kenarında yerini yapıyorlar. Orada 8 sene ibadet ediyor, ondan sonra vefat ediyor. Haftadan haftaya bir avuç kuru üzüm ile geçiniyormuş. Oğlu gelip bir avuç kuru üzüm cebine katacak, bakıyor ki, geçen haftaki kuru üzümler duruyor. Yani bitirmiyor. Siz de hangi niyetle içecekseniz inşallah o niyetle şifa verir (K26).

3.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ziyaret mahalleri popüler halk dindarlığının en çok tezahür ettiği alanlardandır. Bu cümleden olarak araştırmamız, gözlem ve mülakat metoduna dayalı olarak Siirt ve çevresini kapsayan dar bir alanda elde ettiğimiz bilgileri ihtiva etmekte olup, görüşmemize imkân veren ziyaretçilerin verdiği bilgilere dayanmıştır. Ziyaret mahallerine farklı yerlerden gelen çoğu ziyaretçinin görüşme talebimize ilgisinin yeterli olmaması daha fazla veri elde etmemizi zorlaştırmıştır. Buna rağmen Siirt ve çevresinde yaptığımız görüşmelerde ziyaretlerin daha çok hastalıktan kurtulma, çocuk sahibi olma isteği, şifa arama, evlenme, borçlardan kurtulma üzerine olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte su kültürleri özellikle yaşamaktadır.

Ziyaretçilerin önemli bir kısmı mezar ve türbelerde metfun şahsiyetler yerine dileklerin Allah’tan istenmesi konusunda bilinç sahibidirler. Türbedarlar veya türbelerde

gönüllü hizmet veren görevliler hurafe addedilen uygulamalar konusunda ziyaretçileri uyarmakta birtakım önlemler almaktadırlar. Siirt ve çevresindeki yatırların öncelikle âlim olarak bilinip ilgi görmesi bilinç düzeyine bağlı olarak din dışı davranışları azaltmış görünmektedir.

Ziyaretçilerin önemli bir kısmı farklı yaş gruplarından oluşan kadınlardır.

Ziyaret edilen şahıslar hakkındaki bilgiler sözlü rivayetler yoluyla gelmektedir.

Ziyaret mahalleri tarihi ve kültürel özelliklerinden çok birer şifa arama mekânları olarak ziyaret edilmekte ve yurt içi ve dışından gelenleri ağırlamaktadır.

Şahsiyetler hakkındaki bilgilerin önemli bir kısmında kitabi muhtevaya rastlanmaktadır.

Hacı uğurlama ve İsmail Fakirullah'ın türbesindeki ışık olayı türünden ziyaret biçimleri insanları kültürel alanda bir araya getirmektedir.

KAYNAKÇA

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2021-45500> (erişim: 08.06.2022).

Altıntaş Hayrani, “Fakirullah”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1995

Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, Matbaa-i Osmâniye, İstanbul, 1305.

Eliade M., *Dinler Tarihi*, çev. Mustafa Ünal, Serhat Kitabevi Yayınları, Konya, 2005.

Kandemir, M. Yaşar, “Ziyaret”, İ.A., M.E.B., c. 13, İstanbul 1986.

Karakaş, R., Siirt Halk Kültürünün Şifa Dağıtıcıları: Kutsal Sular, *Turkish Studies*, 2012, 7/4, s. 2149, 2156.

Ocak, A. Yaşar, *Türk Folklorunda Kesik Baş (Tarih-Folklor İlişkisinden Bir Kesit)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.

Tosun, N. “Veysel Karanî”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2013.

Kaynak Kişiler ve Görüşme Tarihleri:

K1: Abdurrahman Evrensel, 1938 doğumlu, 13.07.2013.

K2: Melek Özdemir, 22 yaşında Siirt doğumlu, İzmir’de ikamet ediyor, 13.07.2013.

K 3: Savaş Zorlu, esnaf Siirtli, 25 yaşında 13.07.2013.

K4: İzzettin Taş, imam, 30 yaşında, 13.07.2013.

K5: Aynur Sarıgül, 40 yaşında, ev hanımı, 16.07.2013.

K6: İbrahim Çoban, Siirt doğumlu, Müezzin, 26 yaşında, 16.07.2013.

K7: Suat Yüksek, Batman doğumlu, ev hanımı, 38 yaşında, 16.07.2013.

K8: Hamdiye Ay, Batman doğumlu, ev hanımı, 16.07.2013.

K9: Neriman Seven, Bismil doğumlu, ev hanımı, 38 yaşında, 15.06.2013.

- K10: Elif Kaya, Siirt doğumlu, ev hanımı, 23 yaşında, 16.07.2013
- K11: Aycan Eren, Siirt doğumlu, 22 yaşında, ev hanımı, 15.07.2013
- K12: Fikriye Kızıllan, Siirt doğumlu, gönüllü görevli, 75 yaşında 15.07.2013.
- K13: Fatma alay, Batman doğumlu, ev hanımı, 38 yaşında, 16.07.2013.
- K14: Selami Benek, Siirt doğumlu, 25 yaşında, 13.07.2013
- K15: İbrahim (Bey), esnaf, 40 yaşında, 13.07.2013.
- K16: Sevdet Demir, ev hanımı, 45 yaşında, 16.07.2013.
- K17: Ayten Yüksek, Siirt doğumlu, üniversite öğrencisi 21 yaşında ve Hatice Seven, Siirt doğumlu, üniversite öğrencisi, 22 yaşında, 13.07.2013.
- K18: Ayşe Alay, Siirt doğumlu, ev hanımı, 50 yaşında, 16.07.2013.
- K19: Hüsamettin Seven, Siirt doğumlu, inşaat ustası, 48 yaşında, 13.07.2013.
- K20: Hacı Osman (Bey), Siirt doğumlu, 70 yaşında, 16.07.2013.
- K21: Ahmet Balcı, Emekli, 65 yaşında, 16.07.2013.
- K22: Abdülhekim Seven, Siirt doğumlu, 45 yaşında, 13.07.2013.
- K23: Türkan Seven, Almanya doğumlu, ev hanımı, 45 yaşında, 13.07.2013.
- K24: Çetin Yılmaz, Siirt Tillo doğumlu, 40 yaşında, 16.07.2013.
- K25: Mehmet Arif Sualp, esnaf, 45 yaşında, 16.07.2013.
- K26: Nurullah (Bey), türbe görevlisi, 25 yaşında, 16.07.2013.

YÖRESEL YEMEKLERİN OTEL MENÜLERİNDE YER ALMA DURUMU: ŞANLIURFA ÖRNEĞİ

Bekir EKE¹ , Dr. Öğr. Üyesi Bülent AYDIN²

¹ Batman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Turizm Rehberliği Anabilim Dalı,
ORCID ID: 0000-0003-0648-8230

² Batman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Turizm Rehberliği Anabilim Dalı,
ORCID ID: 0000-0002-5449-4611

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Şanlıurfa'da bulunan turizm işletme belgeli tesisler ile belediye belgeli tesislerin restoran menülerinde yöresel yemeklerin yer alma durumunu belirlemek ve ilgili tesislerin restoran menülerinde hangi yöresel yemeklere daha fazla yer verildiğini ortaya koymaktır. Araştırmanın amacına bağlı olarak turizm işletme belgeli tesisler ile belediye belgeli tesisler ziyaret edilerek yemek hizmeti verip vermedikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmalar sonucunda turizm işletme belgeli tesislerden sekiz, belediye belgeli tesislerden de iki işletme olmak üzere toplam 10 adet otel işletmesinin yemek hizmeti verdiği anlaşılmış ve restoran menüleri incelenerek çalışmaya yön verilmiştir. Bu anlamda araştırmanın örneklemini 10 adet otel işletmesinin oluşturduğu belirtilmelidir. Elde edilen bulgulara göre toplamda 119 yöresel yemek çeşidinden 88'inemenülerde hiç yer verilmezken 31 yemek çeşidine menülerde yer verildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mutfak, Yöresel Mutfak Kültürü, Şanlıurfa Mutfak Kültürü.

LOCAL FOOD AVAILABILITY IN THE MENU OF HOTELS: THE CASE OF ŞANLIURFA

ABSTRACT

The aim of this research is to determine the availability of local dishes in the restaurant menus of the facilities with tourism operation certificate and facilities with municipality certificate in Şanlıurfa and to reveal which local dishes are included more in the restaurant menus of the relevant facilities. Depending on the purpose of the research, it was tried to determine whether they provide catering services by visiting the facilities with tourism operation certificate and

¹Batman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Turizm Rehberliği Anabilim Dalı, Batman, Türkiye.

²Batman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Turizm Rehberliği Anabilim Dalı, Batman, Türkiye.

facilities with municipality certificate. As a result of theresearches, it was understood that a total of 10 hotel establishments, eight from the facilities with tourism operation certificate and two establishments from the facilities with municipality certificate, provide catering services, and the study was directed by examining the restaurant menus. In this sense, it should be noted that the sample of the research consisted of 10 hotel enterprises. According to the findings, it was determined that while 88 of 119 local food types were not included in the menus, 31 types of food were included in the menus.

Keywords: Cuisine, Local Cuisine Culture, Sanliurfa Cuisine Culture.

1. GİRİŞ

Toplumlar maddi ve manevi veya somut ve soyut olmak üzere çeşitli değerlere sahiptirler. Bu değerlerden biri de yöresel yemekler veya mutfaklardır. Mutfak, toplumların beğenilerine göre şekillenen ve toplumun vazgeçilmeyen bir parçası haline gelerek, nesiller boyunca devam eden yöresel yemek anlayışını oluşturmaktadır (Üçer ve Peşken 2001; Ciğirim, 2001). Yöresel yemekler ise tarihsel süreç içerisinde yaşayan insanların, toplumsal ve kültürel yaşam alanları ile ilişkileri sonucunda ortaya çıkan, toplulukların kendine has yöresel yemek kültürünü temsil eden besinler olarak tanımlanmaktadır (Evren, Apan, Tutkun ve Evren, 2010; Zorba, Taş, Baytar ve Çitfçi, 2010). Yemekler, bir bölge için kültür ve kimliğin en önemli değerleri arasında yer alırken (Berik ve Kahraman, 2009). Yemek yeme ise yeri doldurulmayan, yaşamın vazgeçilmeyen bir ihtiyacı oluşturmaktadır (Kesici, 2012). Fakat yemek, geçmişte daha çok fizyolojik bir ihtiyaç olarak görülürken günümüzde insanlar için bir ihtiyacın ötesine geçerek bir zevk ve deneyim haline gelmiştir (Kesici, 2012; Gülen, 2017; Özdemir ve Seyitoğlu, 2017). Bu zevk ve deneyim arayışı gastronomi turizmini de etkileyerek popüler bir çekicilik haline getirmiştir. Özellikle bu arayışta da yöresel yemek ve mutfakların önemli bir rolü olduğu da bilinmektedir (Zepeda ve Deal, 2009; Sharma, Moon, Strohbahn, 2014; Birdir ve Akgöl, 2015). Bu bağlamda yöresel değerlerin de yiyecek içecek işletmelerinde temsil edilmesi ve görünür olması önem taşımaktadır. Bu araştırmanın amacı da Şanlıurfa'daki restoranlarda ve menülerinde yöresel yemeklerin yer alma durumunu tespit etmektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Mutfak

Mutfak kavramı Türkçeye, Arapça “matbah” kavramından gelmiştir, yemeğin pişirilip, muhafaza edildiği yeri ifade etmektedir (Genç, 1982: 57). Mutfak kelimesinin İslamiyet’le birlikte kullanılmaya başlanma ihtimali söz konusudur. TDK’ ya göre mutfak, yemek pişirilen yer, aş damı ve yiyecek kültürünün tamamı anlamlarını taşımaktadır. Mutfaklar Türk kültürü veya Anadolu coğrafyasında önemli bir yer kapsadığı için ya evlerin içinde onlara geniş bir yer ayrılmış ya da evlerin önündeki avlu denilen boşlukta evden bağımsız olarak imar

edilmişlerdir (Gürkan, 2001). Ancak burada sözü edilen mutfak kavramı fiziki bir alandan ziyade onu da içine alan bir kültürden oluşmaktadır.

Türk mutfağı denildiğinde de tarihsel süreçte şekillenmiş zengin bir mirasa dayanan kültür ögesi anlaşılmaktadır. Bu hususta Gökçe (1982) “Milletlerin beslenmeyle ilgili kültürlerine genellikle mutfak adı verildiği” ’ni belirtmekte ve “Türk mutfağı denildiği zaman bütün Türk yiyecek ve içeceklerini, bu yiyeceklerin hazırlanışında kullanılan araç ve gereçleri, yemek töresini” işaret etmektedir. Ögel’e göre (1982) Türk mutfağı denince akla Türk tarihi gelmelidir”. Çünkü mutfak tarihsel süreç içerisindeki birikimlerle ortaya çıkmış ve gelişmeye devam etmektedir. Türk mutfağı da Orta Asya, Selçuklular, Beylikler, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti’nden oluşan bir tarihsel çizgide gelişerek bugünkü haline gelmiştir. Türk mutfağı; mimari yapısı, kullanılan malzemeler, yemek türleri, pişirme yöntemleri, sofraya hazırlama adaptasyonları ve sunumu ile kendine has nitelikleri ile dikkat çekmektedir (Çölbay ve Sormaz, 2015).

2.2. Yöresel Mutfak Kültürü

Tarihin ilk çağlarından bu yana yeme içme ihtiyacı toplulukların kültürel değerleri, örf adetleri ve kutlamalarıyla birleşerek şekil almıştır (Büyükşalvarcı vd.,2016). Yemek yeme ihtiyacı, ilk zamanlarda fizyolojik bir ihtiyaç olarak görülürken bu durum zamanla bir ihtiyacın ötesine geçerek bir sanat ve bir bilim haline gelmiştir (Erkol ve Zengin, 2015).

Yemeğe verilen önemin artması ile birlikte bölgeye özgü yöresel mutfaklar oluşmuştur. Yöresel mutfaklar; yöreye has ürünlerin, yöresel malzemeler ile birleşmesi sonucunda ortaya çıkan ve bölgede yaşayan insanların kendine has yöntem ve tekniklerle pişirerek, yörenin inanç veya milli değerleriyle şekillenmiş yiyecek ve içeceklerin bütünü olarak tanımlanmıştır (Şengül ve Türkay, 2015:600). Yöresel mutfak kültürü, yeryüzünde farklılık meydana getiren toplulukların kültürüne, yaşam şekillerine ve tarihsel geçmişlerine kadar uzanan somut olmayan kültürel zenginliklerinden biri olarak kabul edilmektedir (Toksöz ve Aras, 2016). Yöresel yemekler, belli bir bölge veya coğrafyada yaşayan insanlar tarafından üretilen, genellikle önemli günlerde tüketilen ve bölgenin kültürüyle pekişerek diğer besinlerden daha fazla tercih edilen yiyeceklerdir (Hatipoğlu vd., 2013). Yöresel yemeklerin en önemli özelliği, bölge insanı tarafından yöreye has bir şekilde sunulmasıdır (Erdem vd. 2017).

Yöresel yemeklerin veya yöresel mutfakların ortaya çıkmasında;

- Örf ve adetler,
- İklim şartları,
- Coğrafi şartlar,
- Milli değerler,
- Dini etkiler,
- Bölgeye has yiyecek ve içecekler,

- Tarihsel süreç içerisinde kazanılan birikim, etkili olmaktadır (Şengül ve Türkay, 2015).

Yöresel mutfaklar gastronomi turizmi ile birlikte önemli bir konuma erişmiştir. Yöresel yemekler, insanların turistik mekân seçiminin asıl nedeni olmasa da, son dönemlerde yöresel yemekler, insanların ilgisini daha fazla çekerek turistik mekân seçimi ve turistik ilgi oluşturmada önemli bir rol oynamaktadır (Bezirgan ve Koç, 2014; Ayaz ve Çobanoğlu, 2017). Literatürde konuyla benzer çalışmalar incelendiğinde; Akbaba, Özel ve Yıldız (2017) çalışmalarında, Kilis ili restoran menülerinde yöresel yemeklerin yer alma durumları ele alınmıştır. Araştırma sonucunda restoran menülerinde yöresel yemeklere yeterli düzeyde yer verilmediği tespit edilmiştir. Kaya ve Sormaz (2019) tarafından, Gaziantep ilinin yiyecek ve içecek işletmelerinde yöresel ürünlerin yer alma durumları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda 125 işletme ile görüşmeler sağlanmıştır. Araştırma sonucunda gerek turizm işletme belgeli gerekse belediye belgeli otel ve restoranların çoğunluğunda yöresel yemeklerin servis edildiği belirlenmiştir. Bunun dışında Arıkan, Özkeşkek ve Yersüren (2020) çalışmalarında, Eskişehir otel işletmelerinin restoran menülerinde yöresel yemeklerin yer alma durumu incelemiştir. Eskişehir’de faaliyet gösteren otel işletmelerinin restoranlarında yöresel yemeklere çok fazla yer verilmediği görülmüştür. Bu durumun temel nedeni olarak otel restoran menü kartlarını oluşturan yöneticilerin, Eskişehir mutfağı hakkındaki bilgi eksikliği gösterilmiştir. Çalışkan ve Aydın (2021) tarafından ise Diyarbakır yöresel yemeklerinin otel menülerinde yer alma durumu incelenmiş ve 135 yöresel yemeğin 122’sine menülerde hiç yer verilmediği sadece 13 yemeğe menülerde yer verildiği tespit edilmiştir.

2.3. Şanlıurfa Mutfak Kültürü

Şanlıurfa mutfağı, dünyanın en önemli beş mutfağı arasında yer alan Türk mutfağı içerisinde yer alan önemli bir mutfaktır. Şanlıurfa mutfağında Müslüman, Hıristiyan, Yahudi, Süryani, Ermeni, Yezidi, Türk, Arap ve Kürt olmak üzere çok farklı kültürlerden izlere rastlanmaktadır. Bu farklı kültürler söz konusu mutfağın uzun bir geçmişe sahip olduğunu da göstermektedir. Bu açıdan Şanlıurfa mutfak tarihinin, Şanlıurfa tarihi gibi çok eskilere dayandığı belirtilmektedir (Soran ve Yetkin Soran, 2009). Bu mutfak Halil İbrahim sofrası kültürünün devam ettiği acılı-ekşili lezzetleri ile de bilinmektedir. Özellikle ‘nar ekşisi’ ve ‘İsot’, Şanlıurfa mutfağının önemli iki ürününü oluşturmaktadır (Güneydoğu Anadolu Rehberi, 2007). İsot olarak adlandırılan ürün, kırmızı ve yeşil renkli biberler için kullanılan bir isimdir. Bu biberlerin en önemli özelliği çok acı olmasıdır. Yöre yemeklerinin çoğunda İsot kullanılmaktadır (Durmaz vd., 2014). Öte yandan yöre yemekleri, bol malzemelerden yapılmaktadır. Yemeklerde bol malzeme kullanıldığı için yapılışı da oldukça uğraş gerektirmektedir. Hazırlanması ve pişirilmesi uzun süren bu yemekler genellikle çömlerle pişirilmektedir. Çömlerde hazırlanan yemekler genellikle taş fırınlarda pişirilir (Durmaz vd., 2014). Şanlıurfa yöresinde, yemek yapmak kadar günlük beslenmede önemli bir yere sahiptir. Kahvaltılarda yapılan hazırlıklar bir düğün, bir şölen hazırlığı gibi olmaktadır. Kahvaltılarda çoğunlukla patlıcan ve acı biberler taş fırınlarda közlenerek pişirilmektedir (Durmaz vd., 2014).

Şanlıurfa yemeklerine (çorbalar, et yemekleri, sebze yemekleri, pilavlar, dolmalar, kebaplar, köfteler, hamur işi, salatalar, tatlılar, ikramlıklar ve içecekler) ilişkin bazı bilgilere aşağıdaki görselde yer verilmiştir.

Görsel 1. Yöresel Şanlıurfa Yemekleri

ÇORBALAR	ET YEMEKLERİ	SEBZE YEMEKLERİ	PİLAVLAR	DOLMALAR	KEBAPLAR
*Etlı Lebeni, *Hamurlu Aş, *Kulak Çorbası, *Kurut Çorbası, *Lebeni(Soğuk Çorba), *Mahlûta Çorbası, *Şişperek Çorbası.	*Tirit, *Dalak Dolması, *Kaburga, *Kaburga Dolması, *Kemeli Kavurma, *Kemeli Kızartma, *Kemeli Tas Kebabı, *Miftahi Tas Kebabı, *Pilavlı Tas Kebabı, *Sini Taraklığı.	*Acır Annaziğı, *Bakla Aşı, *Bakla Boranisi, *Keme Boranisi, *Pancar Boranisi, *Bütün Patlıcan, *Çağla Aşı, *Çömlek, *İsot Çömleğı, *Çöp Kebabı, *Elma Aşı, *Erik Aşı, *Frenk Tavası, *Has(Marul)Aşı, *Kazan kebabı, *Kenger, *Sarımsak Aşı, *Söğülme, *Su Kabağı, *Yumurtalı Keme Kavurma, *Yumurtalı Kömeç Kavurma.	*Baklalı Bulgur Aşı, *Ciğerli Bulgur Aşı, *Kengerli Bulgur Aşı, *Mercimekli Bulgur Aşı, *Etlı Nohutlu Firık Pilavı, * Firık Pilav, *Ciğerli Pilav, *Duvaklı Pilav, *Kemeli Pilav, *Kuzu içi (iç pilav), *Pırçıklı Pilav, *Üzlemeli Pilav.	* Acır Dolması, * Ekşili Dolma, *Has(Marul) Dolması, *İsot Dolması, *Kabak Dolması, *Pancar Sarması.	*Ciğer Kebabı, *Elmalı Kebab, *Frenkli Kebab, *Haşhaş Kebab, *Kemeli Kebab, *Kemeli Haşhaş Kebabı, *Patlıcanlı Kebab, *Soğanlı Kebab, *Tepsi Kebabı, *Tike Kebabı.

Kaynak: (Durmaz vd., 2014).

Görsel 1. Yöresel Şanlıurfa Yemekleri (Devamı...)

KÖFTELER	HAMUR İŞİ	SALATALAR	TATLILAR	İKRAMLIKLAR	İÇECEKLER
*Çiğ Köfte, *Aya Köftesi, *Basma Köftesi, *Dolmal Köfte, *Ekşili Köfte, *Frenkli Köfte, *Lıklık Köfte, *Tiritli Köfte, *Yumurtalı Köfte, *Yahudi Köftesi, *Yuvalak, *İçli Köfte.	*Ağzı Açık, *Ağzı Yumuk, *Döğmeç, *Hitap, *Kıymalı Ekmek, *Peynirli Ekmek, *Semsek.	* Bostana, *Zeytin Bostanası, *Has(marul) Cacığı, *İsot Cacığı, *İsot Salatası, *Koruk Salatası, *Lolaz (Kuru börölce) Bostanası, *Pırpırım Cacığı, *Sahteşor.	*Aşır Aşı, *Bastık Kavurması, *Halbur Tatlısı, *Hirtlevik, *Ev Katmeri, *Sac Katmeri, *Küncülü Akıt, *Şıllık Tatlısı, *Palıza, *Peynirli Helva, *Peynirli Kadayıf, *Zerde *Zingil.	* Çekçek, *Bastık, *Kesme, *Haşhaşlı Kahke, * İsot Reçeli, *Kebbat Reçeli, * Patlıcan Reçeli.	* Biyanbalı, * Koruk Şurubu, * Mirra, * Nar Pekmezi, * Üzüm Suyu.

Kaynak: (Durmaz vd., 2014).

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada, Şanlıurfa ili turizm işletme belgeli otel işletmeleri ile belediye belgeli otel işletmelerinin restoran menülerinde, Şanlıurfa yöresel yemeklerinin yer alma düzeyleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bölgede yer alan konaklama işletmelerine ilişkin veriler, Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün resmi sayfasından temin edilmiştir. Bu bağlamda turizm işletme belgeli 10 otel ve belediye belgeli 27 otel olduğu toplamda 37 otel işletmesinin bulunduğu tespit edilmiştir (<http://sanliurfa.ktb.gov.tr/>, 2019).

Araştırma amacına bağlı olarak evrenin belirlenmesine yönelik önceden bazı kriterler belirlenmiş ve araştırma evreni sınırlandırılmıştır. Bunlar;

- Turizm işletme belgeli ve belediye belgeli konaklama işletmeleri olması,
- Şanlıurfa ili merkez sınırlarında hizmet vermesi,
- Restoranı veya yemek hizmeti sunuyor olması, gerekliliğidir.

Yapılan araştırmalarda bu kriterleri sağlayan 10 otel işletmesi belirlenmiştir. Araştırmada herhangi bir örnekleme başvurulmadan evrenin bütününe ulaşılmıştır. Otellerin restoran menüleri veri olarak kabul edilmiş ve bunlar üzerinden doküman analizi tekniği kullanılarak analizler yapılmıştır.

4. BULGULAR

Çizelge 1. Şanlıurfa Otel İşletmelerinde Yöresel Yemeklerin Yer Alma Durumu

Analizin Kodlaması		Otel işletmeleri										Toplam
Kategoriler	Yemekler	T.1	T.2	T.3	T.4	T.5	T.6	T.7	T.8	B.1	B.2	
Çorbalar	Lebeni(Soğuk Çorba)	X		X				X	X	X	X	6
Salatalar	Bostana	X	X			X		X	X	X	X	7
	İsot Salatası	X					X					2
	Frenk Tavası								X			1
Pilavlar	Firik Pilav										X	1
	Kuzu İçi(iç pilav)								X			1
Dolmalar	Acır Dolması										X	1
	Has(Marul) Dolması										X	1
	İsot Dolması	X								X	X	3
	Kabak Dolması										X	1
Kebaplar	Ciğer Kebabı									X		1
	Frenkli Kebap	X		X	X	X	X	X		X	X	8
	Haşhaş Kebabı	X		X						X	X	4
	Patlıcanlı Kebap	X		X	X	X	X	X		X	X	8
	Soğanlı Kebap	X			X		X	X		X	X	6
	Tepsi Kebabı								X		X	2

	Tike Kebabı							X				1
Köfteler	Çiğ Köfte						X	X	X		X	4
	Yuvalak										X	1
	İçli Köfte	X	X	X	X		X	X	X	X	X	9
Hamur işi	Ağzı Açık	X	X	X				X		X	X	6
	Ağzı Yumuk	X	X	X			X			X	X	6
	Kıymalı Ekmek									X		1
	Peynirli Ekmek									X		1
	Semsek	X	X					X		X	X	5
Tatlılar	Sac Katmeri	X							X			2
	Şıllık Tatlısı		X	X		X	X	X		X	X	7
	Peynirli Helva								X		X	2
	Peynirli Kadayıf	X						X		X	X	4
İçecekler	Bıyanbalı (Meyan Şerbeti)								X		X	2
	Mırra										X	1
Menülerde Yer Alan Toplam		T.1	T.2	T.3	T.4	T.5	T.6	T.7	T.8	B.1	B.2	Σ
Yöresel Yemek Sayısı: 31		14	6	8	4	4	8	12	10	16	23	105

* **T1, T2, T3, T4, T5, T6, T7** ve **T8** ile gösterilen isimlendirmeler turizm işletme belgeli tesisleri ifade etmektedir.

****B1** ve **B2** olarak yapılan isimlendirmeler ise belediye belgeli tesisleri ifade etmektedir.

Doküman analizi sonucunda elde edilen bulgularda 10 otel işletmesinin restoran menülerinde yer alan Şanlıurfa yöresel yemeklerinin mevcut durumu ortaya koyulmuştur. Bulgular kapsamında menülerde yer alması beklenen besin grupları çorbalar, salatalar, et yemekleri,

sebze yemekleri, pilavlar, dolmalar, kebablar, köfteler, hamur işleri, tatlılar, içecekler ve ikramlıklar şeklinde gruplandırılmıştır.

Görsel 1’de de belirtildiği üzere toplam 119 adet yöresel yemeğin olduğu saptanmıştır. Çizelge 1’de ise sadece 31 yemeğin menülerde yer aldığı, 88’inin ise menülerde hiç yer almadığı tespit edilmiştir. Otel menüleri incelendiğinde, verilen yemeklerin ulusal ve bölgesel mutfak bağlamında daha çok talep gören ve arz edilen yemekler olan “kebablar” oluşturmaktadır. Menülerde en çok yer alan yemekler sırasıyla içli köfte (9 işletme), Frenkli kebab (8 işletme), patlıcanlı kebab (8 işletme), şıllık tatlısı (7 işletme), bostana (7 işletme), lebeni (6 işletme), ağzı yumuk (6 işletme), ağzı açık (6 işletme), soğanlı kebab (6 işletme) ve semsek (5 işletme) şeklindedir. Verilere göre her bir yemek kategorisinde en az bir yemeğin menülerde yer aldığı tespit edilmiştir.

Araştırmada ortaya çıkan önemli bulgulardan biri de araştırma evrenini oluşturan bütün otellerde de yöresel yemeklere yer veriliyor olmasıdır. Yöresel yemeğe en çok yer veren oteller ise sırasıyla B.2 şeklinde kodlanan otel işletmesi 23 yemekle ilk sırada yer alırken, B.1 otel 16 yemekle ikinci, T.1 otel 14 yemekle üçüncü ve T.7 otel ise 12 yemekle dördüncü sırada yer almaktadır. Yöresel yemeğe en az yer veren otellerin ise menülerinde dört çeşit yöresel yemek ile T.4 ve T.5 işletmeleri olarak belirlenmiştir.

5. SONUÇ

Yöresel yemeklerin otel menülerinde yer alma durumunun ele alındığı bu çalışmada, turizm işletme belgeli otel işletmeleri ile belediye belgeli otel işletmelerinin menülerinde yöresel yemeklerin yer alma durumu araştırılmıştır. Çalışmada Şanlıurfa ilinde bulunan yöresel yemeklere ilişkin bilgilere Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü’nce ele alınan çalışmalardan yararlanılmıştır. Araştırmada, Şanlıurfa yöresel yemeklerin belirlenmesi için literatür taraması yapılmış ve yemekler kategorilere göre listelenmiş ve çalışmanın (Görsel 1) kısmında yöresel yemekler yer almaktadır. Araştırmalar sonucunda Şanlıurfa’ya ait dokuz kategoriden oluşan 119 yöresel yemeğe ulaşılmıştır. Daha sonra bu yemeklerin menülerde yer alma durumunu belirlemek üzere otel menüleri (Çizelge 1) ‘de incelenmiş ve sadece 31 yöresel yemeğin menülerde yer aldığı tespit edilmiştir.

Bu bağlamda otel işletmelerinin yemek hizmeti vermeleri ile menülerde yemeklerin yer alma düzeyleri incelendiğinde iki durumda da büyük eksikliklerin olduğu görülmüştür. Bu durumun temel nedeni olarak otellerin büyük çoğunluğunun sadece konaklama hizmeti vermiş olmalarıdır. Araştırmalar sonucunda yöresel yemeklerin otel menülerinde yer alma durumu ile konaklama işletmelerinin yemek verme düzeylerinde yetersizlik saptanmıştır.

Yöresel yemeklere ve menülerde yer alma durumuna ilişkin şu çıkarımlar yapılabilir.

- Otel işletme menülerinde yer alan yemeklerin büyük bir çoğunluğu ulusal ve uluslararası yiyecek ve içeceklerden oluşmaktadır.
- Yöresel yemek hizmeti sayılı işletme tarafından verildiğinden yöresel yemeklerin tanınırlığı sınırlanmıştır.

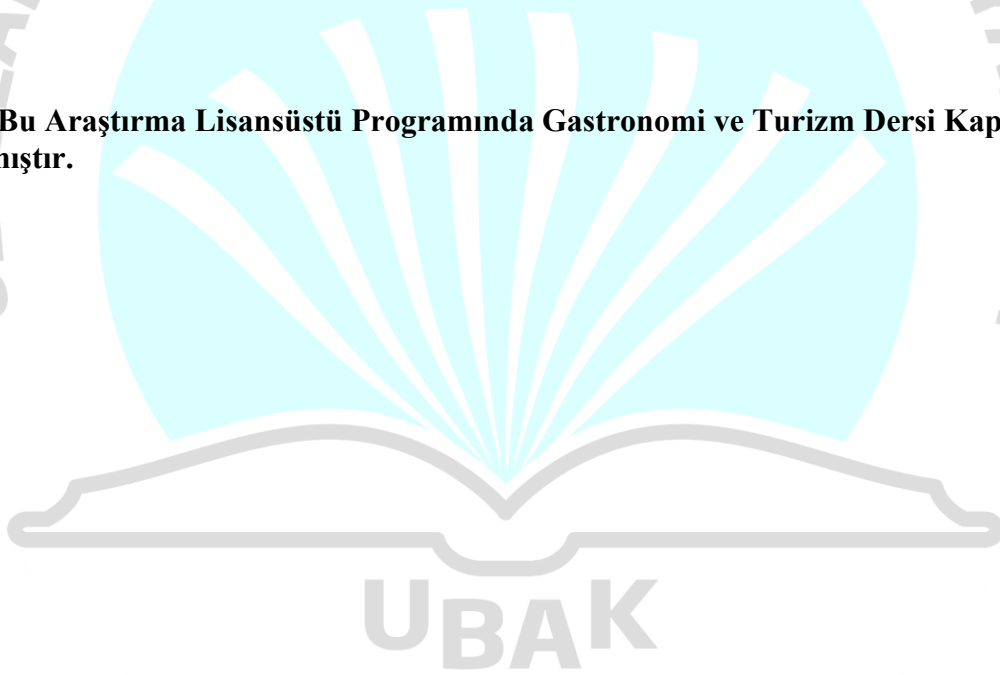
- c) Bazı otel işletmeleri, yöresel yemek hizmetini talebe yönelik sunduğundan menülerde yer alma düzeyleri kısıtlanmıştır.

6. ÖNERİLER

Yemek yeme, vazgeçilmeyen ihtiyaçlar arasında yer almaktadır. İnsanların farklı yörelere ait yiyecek ve içecekleri deneyimleme istekleri son zamanlarda önemli bir faaliyet haline gelmiştir. Bu durum bölgelere ait yemek kültürünün önemini artırmıştır. Ancak Şanlıurfa yöresel yemeklerin otel menülerinde yer alma durumunun ele alındığı bu çalışmada, yöresel yemek sunumu ve menülerde yer alma durumlarında yetersizlik tespit edilmiştir. Gastronomi kimliği oluşturma çabası içinde olan Şanlıurfa'nın, bu kimliği oluşturmak ve bunu yansıtmak için en doğru yerlerden biri de otellerdir. Otellerin şehrin turizm potansiyelini desteklemeleri ve bunun için yöresel menülere yer vermeleri önerilmektedir.

Gelecekte farklı destinasyonlar için benzer araştırmaların yapılması önerilebilir. Öte yandan Şanlıurfa için yöresel yemeklere yönelik tüketici farkındalığı araştırmalarının yapılabileceği gibi yöresel yemeklerin destinasyon imajına ve bu imajın destinasyonun ziyaret niyetine yönelik etkileri de araştırılabilir.

NOT: Bu Araştırma Lisansüstü Programında Gastronomi ve Turizm Dersi Kapsamında Yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- [1] Akbaba, M., Özel G. ve Yıldız. F. (2017). Yöresel Yemeklerin Restoran Menülerinde Yer Alma Düzeyinin Belirlenmesi: Kilis Mutfağı Örneği. Kesit Akademi Dergisi The Journal of Kesit Academy, Yıl: 3, Sayı: 11, Aralık 2017, s. 351-364.
- [2] Arıkan, A. D., Özkeşkek, M., Yalçın, E. ve Yersüren S. (2020). Otel Restoranlarının Menülerinde Yöresel Yemeklerin Yeri: Eskişehir Örneği, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 2020, 8 (3), 1972-1992.
- [3] Ayaz, N., Çobanoğlu, S. (2017). Ev Kadınlarının Turizm Amaçlı Yöresel Yemek Üretimine Bakış Açılımları Bartın İli Örneği. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(7-1), 413-427.
- [4] Berik, N., ve Kahraman, D. (2009). Asma yaprağında sardalya balığı. II. Geleneksel Gıdalar Sempozyumu bildiri kitabı içinde (ss. 212-215). Van.
- [5] Bezirgan, M. Koç, F. (2014). Yerel Mutfakların Destinasyona Yönelik Aidiyet Oluşumuna Etkisi: Cunda Adası Örneği. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 34 (7) 919-928.
- [6] Birdir, K. & Akgöl, Y. (2015). Gastronomi turizmi ve Türkiye'yi ziyaret eden yabancı turistlerin gastronomi deneyimlerinin değerlendirilmesi. İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 3(2), 57-68.
- [7] Büyükşalvarcı, A., Şapıcılar, M. C. ve Yılmaz G. (2016). Yöresel Yemeklerin Turizm İşletmelerinde Kullanılma Durumu: Konya Örneği. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 4(4), 165-181, 10.21325/jotags.2016.54.
- [8] Çiğirim, N. (2001). Batı ve Türk Mutfağının Gelişimi, Etkileşimi ve Yiyecek-İçecek Hizmetlerinde Türk Mutfağının Yerine Bir Bakış 2000. Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar, Türk Halk Kültürünü Araştırma Ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Yayın No:28 Ankara.
- [9] Çalışkan, A. ve Aydın, B. (2021). Diyarbakır Yöresel Yemeklerinin Otel Menülerinde Yer Alma Durumu. journal of current debates in social sciences, 4(1):48-55.
- [10] Çölbay, Ş. ve Sormaz, Ü. (2015). Konya'da Geçiş Dönemlerinde Yapılan Yöresel Mutfak Uygulamaları. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 4(4), 1729-1736.
- [11] Durmaz, Ö., vd. (2014). Dünyanın En Eski Mutfağı Şanlıurfa, Yemek Kitabı. Ankara. Şurkav Yayınları: 39. ISBN:978-975-7394-39-6. Alındığı Uzantı: <https://sanliurfa.ktb.gov.tr/>.
- [12] Erdem, Ö., Mızrak, M., ve Kemer, A. K. (2017). Yöresel yemeklerin bölge restoranlarında kullanılma durumu: Mengen örneği. 1st International Sustainable Tourism Congress Proceedings Book, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 18-33.
- [13] Erkol G. ve Zengin B. (2015), Şanlıurfa'da Bulunan Yöresel Yiyecek-İçecek İşletmelerinin Pazarlama Stratejilerinin Şehrin Turizm Açısından

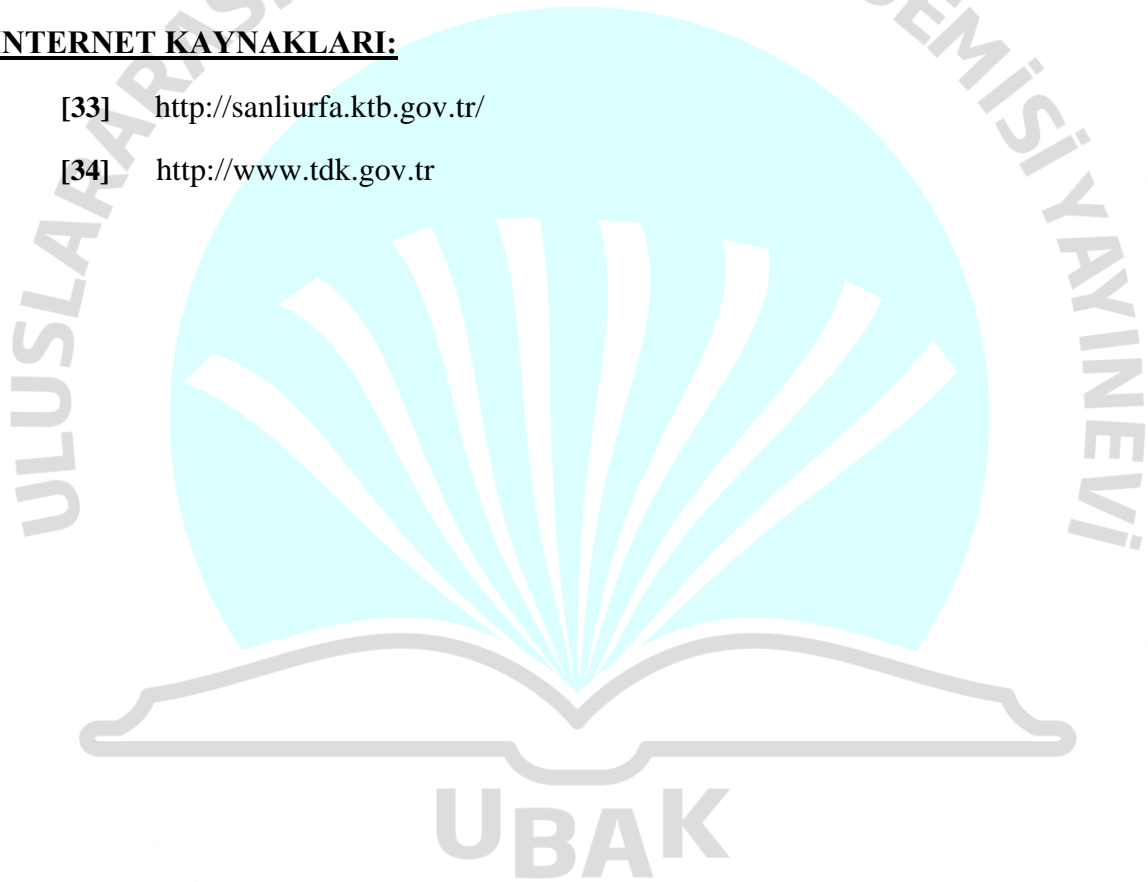
- Pazarlanabilirliğine Etkileri. *Asos Journal, The Journal of Academic Social Science* Yıl: 3, Sayı: 9, Mart 2015, s. 599-614.
- [14] Evren, M. Apan, M., Tutkun, E., ve Evren, S. (2010). Geleneksel şekerli Türk ürünlerinde bozulma etmeni mikroorganizmalar. *Adriyatik*, 818-820.
- [15] Genç, R. (1982). XI. Yüzyılda Türk mutfağı. Türk mutfağı sempozyumu bildirileri içinde (s. 58-100). Ankara: Ankara Ün. Basım evi.
- [16] Gökçe, K. (1982). Türk mutfağı sempozyumu bildirileri. Ankara: Ankara Ün. Basım evi.
- [17] Gürkan, O.T. (2001). *Yöresel Türk Mutfağı*. İstanbul: Yaylım Yayıncılık.
- [18] Gülen M., (2017). Gastronomi Turizm Potansiyeli ve Geliştirilmesi Kapsamında Afyonkarahisar İlinin Değerlendirilmesi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 31-42.
- [19] Güneydoğu Anadolu Rehberi (2007). Güney Doğu Anadolu'nun Bir Portresi. <http://www.guneydogumirasi.org./pdfs/portre.pdf>, (12 Aralık 2015).
- [20] Hatipoğlu, A., Zengin, B., Batman, O. ve Şengül, S. (2013). Yöresel Yemeklerin, Kırsal Turizm İşletmeleri Mönülerinde Kullanım Düzeyleri: Gelveri Örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 3 (1), 6-11.
- [21] Kaya, Ş. ve Sormaz, Ü. (2019). Yiyecek İçecek İşletmelerinde Yöresel Mutfak Uygulamaları: Gaziantep Örneği. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, Vol. 3, Issue 2, 2019. ISSN: 2602-4144.
- [22] Kesici. M., (2012). Kırsal Turizme Olan Talepte Yöresel Yiyecek ve İçecek Kültürünün Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(23), 33-37.
- [23] Lang, M., Stanton, J. ve Qu, Y. (2014). Consumers' Evolving Definition And Expectations For Local Foods. *British Food Journal*, 116 (11), 1808-1820.
- [24] Ögel, B. (1982). Türk Mutfağının Gelişmesi ve Türk Tarih gelenekleri. Türk mutfağı sempozyumu bildirileri içinde (s. 14-19). Ankara: Ankara Ün. Basım evi.
- [25] Özdemir, B. ve Seyitoğlu, F. (2017). A conceptual study of gastronomical quests of tourists: Authenticity, safety and comfort? *Tourism Management Perspectives*, 23, 1-7.
- [26] Sharma, A., Moon, J. ve Strohbehn, C. (2014). Restaurant's Decision to Purchase Local Foods: Influence of Value Chain Activities. *International Journal of Hospitality Management*, 39, 130-143. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijhm.2014.01.009>.
- [27] Soran, H. ve Yetkin Soran M. (2009). Urfa'da Pişer Bize de Düşer-Urfa Mutfağı, Alfa Yayınları, İstanbul.

- [28] Şengül, S. ve Türkay, O. (2015), Doğu Karadeniz mutfak kültürünün sürdürülebilirliğisorunlar ve çözüm önerileri. Doğu Karadeniz Bölgesi Sürdürülebilir Turizm Kongresi Bildiri Kitabı, 599-606.
- [29] Toksöz, D. Aras, S. (2016).Turistlerin Seyahat Motivasyonlarında Yöresel Mutfağın Rolü. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 4(1): 174-189.
- [30] Üçer, M. ve Peşken, F. (2001). Divriği’de Mutfak Kültürü-Yemekler, Gelenekler, İnançlar, Atasözleri. Sivas Hizmet Vakfı Yayınları.
- [31] Zepeda, L., ve Deal, D. (2009). Organic and Local Food Consumer Behaviour: Alphabet The ory. International Journal of Consumer Studies, 33 (6), 697-705. doi: 10,1111/j.1470-6431.2009.00814.x.
- [32] Zorba, Ö., Taş, C., Baytar, B., ve Çitfçi, G. (2010). Gümüşhane dut pestili ve kömesi üretimi. Adriyatik, 851-852.

İNTERNET KAYNAKLARI:

[33] <http://sanliurfa.ktb.gov.tr/>

[34] <http://www.tdk.gov.tr>

ÇAĞDAŞ TÜRK SANATINDA KÖYLÜ TEMASI İÇERİSİNDE BAĞBOZUMU KONUSUNU İŞLEYEN SANATÇILAR VE RESİM YÜZEYİNE YANSIMALARI

Doç. Dr. Mustafa DİĞLER

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sanat Tasarım Ve Mimarlık Fakültesi Karaman/ Türkiye

OrcidId: <https://orcid.org/0000-0002-0784-4463>

Doç. Dr. Rasim SOYLU

Sakarya Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Sakarya / Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7136-1928>

ÖZET

1930 sonrası Türk resminde “Köylü Teması” Türk resmini etkileyen ve yönlendiren eğilimlerin oluşmasında ilk adım olan bu tema, yöreselliğin ve toplumsal gerçekçi anlayışın sanatçıların resimlerine girmesinde oldukça etkili olmuştur. Anadolu, topraklarında yaşamını süren insanların sosyal ve sosyo- ekonomik yaşam tarzına yön verirken sanatı ve sanatçıyı da etkilemiştir. Anadolu insanı ve yaşamı, sanatçıların ve icra ettikleri sanatın hafızalarında bazen bir fikri destekleyen kompozisyon unsurlarına dönüşürken, bazen de yeniden yorumlanarak kendilerini doğrudan bir unsur olarak gösterirler. İnsanların ve günlük yaşam tarzlarının anlatımında anonim bir anlatım dili hâkim olurken, resim pratiği açısından tasarım, kurgu ve kompozisyon unsurları boyutunda öznel bir anlatımla yenilikçi ve güncel bir anlayış ortaya çıkmıştır. Çağdaş Türk resim sanatçılarının kalıp olarak kullandıkları malzemenin olanaklarını iyi değerlendirerek yalın anlatım tarzından yola çıkarak soyut, geometrik, soyutlama ve figüratif resim anlayışında eserler üretmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Aynı zamanda sanatçıların dönem olarak Anadolu yaşamının ve insanının sosyo-kültürel gelişmelerine yabancı kalmadıkları da görülmektedir. Sanatçıların toplumsal, kültürel, ekonomik ve sanatsal gerçekliklerini yapıtlarının oluşumu açısından analiz ettikleri, kişisel üslupları çerçevesinde bir değerlendirme yaptıkları, Anadolu ve insanı çerçevesindeki durumu ve değişkenliği çalışmalarının plastik ve entelektüel altyapısı olarak kullandıkları görülmektedir. Bu çalışmada köylü teması içerisinde hem özgün baskı hem de resim içerisinde “ Bağbozumu” temasını ele almış olan sanatçılarımızdan Neşet Günel, Hasan Fahrettin Arkunlar, Nevzat Akoral, Komet (Gürkan Coşkun), Fazıl Refik Epikman, Şeref Kamil Akdik ve Cemal Tollu çalışmanın konusunu meydana getirmektedir. Bu çalışmayı yapma nedenimiz, yukarıda isimlerini zikrettiğimiz çağdaş Türk ressamlarının adı geçen sanatçıların Anadolu insanı ve yaşamı üzerindeki gözlemlerini ve yorumlarını, bunların baskı ve resim çalışmalarına yansımalarını "Bağbozumu" teması üzerinden incelemektir. Bu çalışmada mevcut durum ortaya konulmaya çalışıldığı için tarama modeli uygulanacaktır. Tarama modeli kapsamında yazılı kaynaklar ve internet üzerinden ulaşılan bilgi ve görseller kullanılacaktır. Elde edilen bulgular sanatta yerellik açısından incelenecek ve sanatçıların "Bağbozumu" temalı resimleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Türk Resim Sanatı, Bağbozumu, Köylü Teması, Sanatçı

ARTISTS DEALING WITH THE SUBJECT OF VINTAGE IN THE PEASANT THEME IN CONTEMPORARY TURKISH ART AND ITS REFLECTIONS ON THE PAINTING SURFACE

ABSTRACT

The "Peasant Theme" in Turkish painting after 1930. This theme, which was the first step in the formation of trends affecting and directing Turkish painting, was very effective in the introduction of regionalism and social realism into the paintings of artists. While Anatolia directs the social and socio-economic lifestyle of the people living on its lands, it also influenced the art and the artist. While the Anatolian people and life sometimes transform into composition elements that support an idea in the memories of the artists and the art they perform, sometimes they show themselves as a direct element by being reinterpreted. While an anonymous narrative language dominates the narrative of people and their daily lifestyles, an innovative and up-to-date understanding has emerged with a subjective expression in terms of design, fiction and composition elements in terms of painting practice. It is seen that contemporary Turkish painting artists prefer to produce works in the understanding of abstract, geometric, abstraction and figurative painting by making good use of the possibilities of the material they use as a pattern, starting from the plain expression style. At the same time, it is seen that the artists did not remain unfamiliar with the socio-cultural developments of Anatolian life and people as a period. It is seen that the artists analyze their social, cultural, economic and artistic realities in terms of the formation of their works, make an evaluation within the framework of their personal styles, and use the situation and variability within the framework of Anatolia and its people as the plastic and intellectual infrastructure of their works. In this study, our artists Neşet Günel, Hasan Fahrettin Arkunlar, Nevzat Akoral, Komet (Gürkan Coşkun), Fazıl Refik Epikman, Şeref Kamil Akdik and Cemal Tollu, who have dealt with the theme of "vintage" in both original print and painting within the peasant theme, constitutes the subject. Our reason for doing this study is to examine the observations and comments of the contemporary Turkish painters, whose names we have mentioned above, on the Anatolian people and life, and their reflections on the print and painting works, through the theme of "Vintage". Since the current situation is tried to be revealed in this study, the scanning model will be applied. Within the scope of the scanning model, written sources and information and visuals accessed over the internet will be used. The findings will be examined in terms of locality in art and the "Vintage" themed paintings of the artists will be examined.

Keywords: Contemporary Turkish Painting, Vintage, Peasant Theme, Artist

Giriş

Çağdaş Türk resmi, kuşkusuz her ülkenin sanatı gibi kendi kaynaklarına ve geleneklerine dayanmaktadır. Çağdaş Türk resim sanatının faydalandığı kaynaklar biçim ve duygusal olarak var olduğu coğrafyanın dini ve etnik kökeninde aranmalıdır. Türk resminin çağdaşlaşma sürecinde Avrupa'da gelişen sanat akımlarının sürekli değişimine ayak uydurabilmiş olmaları bu gerçeği değiştiremez.

Tansuğ bu ifadeyi şu şekilde desteklemektedir; "20. Yüzyılın başından beri Türk resim sanatçıları, önce Avrupa'da daha sonra Amerika'da oluşan ve haliyle giderek modalaşan akımlardan kendilerini uzak tutamamışlardır. Ancak bu zorunluluk içinde bile daima

kendilerine özgü farklı duyuş ve kavrayış özellikleriyle bu akımları Türkleştirmişler, bunların tümüne farklı bir yorum çabasıyla yaklaşmışlardır” (Tansuğ,1997;17).

Tanzimat ile başlayan Batı teknolojisinden yararlanarak Osmanlı Devleti'ni Batı'ya çevirme ve modernleştirme çabaları Cumhuriyet ile birlikte devam etmiştir. Batı sanatının etkisi altında çağdaşlaşma yoluna giren sanatçıların Batı tarzında sanat biçimlerini benimseme yolunu tercih ederken sanatçılarımızın bir kısmı ise batı tarzında resim tekniğine yönelmişler fakat resim konu ve formlarında kendi özlerine dönme ve kendi kimliklerini arama ihtiyacı içerisinde hissetmişlerdir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren ulus devlet olma yolundaki sosyo- kültürel bağlamın beraberinde getirdiği milli ve folklorik değerleri koruma anlayışı bu dönemde ortaya konulmuştur. 1930'lu yıllara geldiğimizde Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki yerel ve milli değerlerin ve ideallerin Çağdaş Türk sanatında yansıma bulunduğunu görüyoruz. Cumhuriyetin ulus devleti kültür politikaları içerisinde ortaya çıkan Doğu ve Batı çatışmasının ortasında çağdaş Türk sanatçıları bir kimlik arayışı içerisinde girmiş bunun sonucu olarak da geleneksel ve milli etkilere yapıtlarında yer vermek istemişlerdir.

Yeni bir sanat akımının veya bir temanın sanat eserinde meydana gelmesinde sanatçının içinde bulunduğu toplum ve bu toplum içinde meydana gelen olayların etkisi yadsınamaz. İşte meydana gelen bu faktörlerden birinin de sanatçının yaşadığı dönemin sosyal, politik ve ekonomik yapısı olduğu unutulmamalıdır.

1930'dan günümüze Türkiye'de Çağdaş Türk Sanatında "Köylü Teması" nın incelenmesi, yeni bir anlayışın gelişmesinde, sanatçı-toplum ilişkilerinin oluşmasında ve sonraki dönem Türk sanatçıların sanat anlayışının etkilenmesinde önemli bir yere sahiptir.

Köylü teması 1930'larda Türk resminde daha sonraki gelişmelere bir ön hazırlık olarak "Yurt Gezileri" ile ortaya çıkmıştır. Osmanlının son dönemlerinde başlayan Batılı tarzda resim sanatımız, Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar İstanbul ve çevresi ile sınırlı kalmıştır.

1933yılıının başlarından itibaren başlamış olan kültürel ve sanatsal atılımlar ile birlikte Türk sanatçıların da ülke gerçeklerini tanımaları, Anadolu coğrafyasının kültür ve yaşam tarzı ile bağlantı kurmaları adına ilk adımlardan olan sanatçılar için yurt gezileri planlandı. Sanatçıların yurt gezileri öncesi yaptığı resimlerde “Köylü Teması” Cumhuriyeti, ulusal bilinci, Atatürk ilke ve inkılaplarını pekiştiren “Savaş” temalı resimlerde fedakâr köylü kadınları cepheye mermi ve mühimmat taşıırken resimde konu olarak yer almışlardır. Yurt gezileri öncesi işleyiş biraz farklı olmuştur bu çağdaş Türk resminde “Köylü Teması” nın ortaya çıkışının ilk evreleriydi. Çağdaş Türk resminde “Köylü Teması” nın ortaya çıkması ve kendine yer bulması sanatçıların Yurt gezileri ile birlikte gerçekleşmiştir.

Türk resminde bu temanın gelişim süreci, Yurt Gezileri ile yolunu bulan “Köylü Teması”nın resim sanatına girmesiyle başlamıştır. Bu süreç 1930'lardan itibaren yaşanan gelişmeleri ve bu gelişmelerin "Köylü Teması"na katkılarını ve etkilerini içermektedir. Yurt gezileri sonrasında sanatçıların ele aldığı konular içerisinde “Köylü Teması”nın yerini sağlamlaştırması 1940'lı yıllarda sanat dünyası içerisinde alevlenen ulusallık-yöresellik ve evrensellik tartışmaları sonrasında olmuştur. Bu dönemdeki sanat çevresindeki tartışmalar arasında ulusallık ve yöresellik anlayışı içerisinde sanatçılar kendi kültürlerine ve kırsal yaşama yönelmişlerdir. Bu uyum Yurt gezilerine göre çok farklı bir boyut içermektedir. Çağdaş Türk resmi içerisinde “Köylü Teması” na ulusallık ve yöresellik açısından yaklaşım gösteren sanatçılar ele aldıkları bu temaya farklı bir bakış açısı getirmişlerdir. 1970'li yıllara geldiğimizde o dönem içerisinde meydana gelmiş olan teknolojik gelişme ve bu gelişme ile birlikte meydana gelen sanayileşme

gibi oluşumlar sosyal yaşamın içerisine girmiş ve sanat hayatında da sosyal, siyasi ve ekonomik hayata yansıyan gelişmelerden etkilenmiştir. 1930'lardan itibaren tarıma dayalı olan ekonomi yerini sanayileşmeye bırakırken bununla birlikte kırsal nüfus da yerini şehirleşmeye bırakmıştır. Bu modernleşme çabaları içerisinde meydana gelen kültürel karmaşalar kırsal kesim halkının bu gelişmelere karşı olan tutumları, dertleri, kırsaldan kente göç gibi toplumsal yaşamı etkileyen olaylar dönemin sanat yaşamı içerisine de girmiştir. Toplumdaki bu değişimleri kapsayan toplumsal gerçekçi eğilim dönemin bir kısım sanatçıları tarafından da benimsenmiş ve resim sanatında kendisine yer bulabilmiştir.

Çağdaş Türk resminde “Köylü Teması”ndan hareketle farklı eğilimler, farklı görüşler ve anlayışlar ortaya çıkmıştır. Çağdaş Türk resim sanatı içerisinde bazı sanatçılar yerel anlayışı kişisel sanat tarzları ile yorumlamış bir kısmı ise çağdaş Türk resminde toplumsal gerçekçi anlayış doğrultusunda bu tema üzerinde çalışmışlardır. Günümüze geldiğimizde ise bu tema kent olgusu ile kaynaşmıştır.

1930 sonrası çağdaş Türk resmine baktığımız zaman “Köylü Teması”nın resmimizi etkilediğini ve sanatçıların eğilimlerinin yönlendirilmesinde etkili olmuştur ayrıca yöreselliğin ve toplumsal gerçekçi anlayışın sanatçılarımızın resimlerine girmesinde oldukça etkili olmuştur.

Çağdaş Türk sanatı içerisinde sanatçılarımızın yaşadıkları toplumun kültürel, ekonomik, ve sanatsal gerçekliklerini yapıtlarının meydana gelişi açısından analiz ettikleri ve kişisel üslupları açısından değerlendirdikleri ayrıca Anadolu insanının çevresindeki durumu ve değişkenliği resim uygulamalarının plastik ve entelektüel alt yapısı olarak kullandıkları görülmektedir. Bu çalışmada köylü teması içerisinde hem özgün baskı hem de resim içerisinde “Bağbozumu” temasını ele almış olan sanatçılarımızdan Neşet Günal, Hasan Fahrettin Arkunlar, Nevzat Akoral, Komet (Gürkan Coşkun), Fazıl Refik Epikman, Şeref Kamil Akdik ve Cemal Tollu çalışmanın konusunu meydana getirmektedir. Bu çalışmayı yapma nedenimiz, yukarıda isimlerini zikrettiğimiz çağdaş Türk ressamlarının adı geçen sanatçıların Anadolu insanı ve yaşamı üzerindeki gözlemlerini ve yorumlarını, bunların baskı ve resim çalışmalarına yansımalarını "Bağbozumu" teması üzerinden incelemektir. Bu çalışmada mevcut durum ortaya konulmaya çalışıldığı için tarama modeli uygulanacaktır. Tarama modeli kapsamında internet üzerinden ulaşılan bilgiler ve basılı kaynaklar üzerinden ulaşılan bilgiler ve görseller kullanılacaktır. Elde edilmiş olan bulgular sanatta yerellik açısından ve sanatçıların “Bağbozumu” temalı resimleri incelenecektir.

Türk Resminde Köylü teması ve Toplumsal Gerçekçi Yaklaşımlar

1930'lardan günümüze değin bu süreç içerisindeki sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi alandaki gelişmeler ve bu gelişmelerin akabindeki resim sanatına olan yansımaları ve bu olaylar doğrultusunda Çağdaş Türk resminde “Köylü Teması”nın ortaya çıkmasını hazırlayan nedenleri içermektedir. Bu nedenler Cumhuriyetin ilk yıllarındaki yaşanan siyasi gelişmeler ile birlikte o dönemlerde Anadolu’da yaşamlarını sürdüren halkın büyük bir çoğunluğunun kırsal kesimde yaşaması ve ekonominin tarıma dayalı olması nedeniyle kırsal bölgede yaşayan halka yapılan gelişmelerin endekslenmesinde etkili olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında meydana gelen bu gelişmeler doğrultusunda “Köylü Teması”nın ortaya çıkmasında sanatçıların yapmış olduğu Yurt Gezilerinin önemli etkisi olmuştur. Türk resim sanatında bu temanın gelişim süreci, Yurt Gezileri ile yolunu bulan "Köylü Teması"nın resim sanatına girmesiyle başlamıştır. Bu süreç 1930'lardan itibaren yaşanan gelişmeleri ve bu

gelişmelerin "Köylü Teması" na katkılarını ve etkilerini içermektedir.Devlet destekli Yurt Gezileri sonrasında “ Köy Teması” sanatçıların ele aldığı konular arasında yer almaya başlaması bu temanın kullanımını sanatçılar arasında yaygınlaştırmıştır.

"Köylü Teması"ndan hareketle Türk resim sanatına giren farklı eğilimler ve buna bağlı olarak farklı görüş ve anlayışlar ortaya çıkmıştır. Kimi sanatçılar yerel anlayışı sanatsal kişilikleri açısından yorumlamış, kimi sanatçılar da toplumsal gerçekçi anlayış doğrultusunda bu tema üzerinde çalışmış ve günümüze geldiğimizde bu tema kent olgusuyla kaynaşmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kırsal bölge nüfusunun ağırlıkta olması o dönemin milli kültür ideolojisi ve ekonominin büyük bir kısmının tarıma dayalı olması gerçeği ile birleştiği zaman “Köylü Teması” çağdaş Türk resmine girmiş ve Yurt Gezileri organizasyonu ile kendisine bir çıkış yolu bulmuştur. 1930'larda milli sanat tartışmaları kapsamında kırsal bölge kültürüne eğilim ve folklorik unsurları soyut sanatta, kültürümüzün motiflerini, nesnelere üzerindeki desenleri modern bir şekilde ele alma eğilimi ve buna paralel olarak 1950'lerde Avrupa'daki sanatsal gelişmeler, köylü temasının gelişimine yaklaşmıştır. Ayrıca 1940'larda ulusal ve yerel resim tartışmaları ortaya çıkmıştır ve sanat çevresindeki bu tartışmalar 1950'lerde daha baskın bir hale gelmiştir. Bu tartışmalarda sanatçıların kendi kültürlerine yönelimleri daha baskın çıktı ve bu kapsam içerisinde “Köylü Teması” Yurt Gezilerinden sonra baskın bir şekilde ivme kazandı. Çağdaş Türk resminde 1960'larda genel gelişim çizgisi ile figüratif eğilime yatkın olan Türk resmi figüratif resim bağlamında yeni bir boyut kazanmıştır. Resim sanatındaki meydana gelen bu yeniliğin içerisinde “Köylü Teması” ile ilgilenen toplumsal gerçekçi bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bu dönem içerisinde yaşanan siyasal, kültürel ve sosyal olaylar çağdaş Türk resminde toplumsal gerçekçi anlayışı güçlendirmiş “Köylü Teması” 1930'larda ortaya çıkandan tamamen farklı bir yaklaşımla toplumsal gerçekçi yönelim kapsamında yerini almıştır.

1960 ve 1970'lerde sanayileşmenin bir sonucu olarak şehirleşme olgusu kırsal bölge yaşamının bu sürece uyumu doğrultusunda sanayi- işçi ilişkisi kırsal bölgeden kente göç ve bunun sonucu olarak gecekondulaşma olgusu ortaya çıkmıştır. Kırsal bölgede halkın yaşam standartlarının değişmesi bu dönemdeki gelişmeler içerisinde kalmıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda köylü teması sadece köy doğası ve köy insanı ile sınırlandırılmaz. Kırsal bölgeden kente göç edenlerin kent ve kırsal bölge yaşamının kültürel yaşama uyum süreci, kırsal bölge halkının karşılaştığı sorunlar, işçi sınıfının bir parçası olma, kentleşmeden kaynaklanmış olan çarpık ve düzensiz yerleşim gibi gelişmeler sonucunda kırsal bölgeden kente göç ve beraberinde meydana gelen gecekondulaşma çağdaş Türk resmi içerisinde tema olarak toplumsal gerçekçilik ve köylü teması olarak girmiştir. Böylelikle çağdaş Türk resminde köylü teması dönemin özellikleri ve yapısına göre değişim göstermiş ve şekillenmiştir.

Çağdaş Türk resminde toplumsal gerçekçi anlayış dışında manzara ağırlıklı köylü teması kırsal kesim halkının yaşamını şiirsel bir yaklaşım tarzı ile ele alan sanatçılar olmuştur.1960'larda sanatçıların bu şiirsel yaklaşımına gündemde kendisine yer bulmaya çalışan naif resim anlayışı da dahil olmuştur. Türk resim sanatında naif bir tarzda çalışan sanatçılar ve naif tarza yakın duran sanatçılar da olmuştur böylelikle köy ve şehir yaşamı da naif resim a-konuları arasına girmiştir.

Bu temayı toplumsal gerçekçi olarak ele alan sanatçılar, daha çok köy halkının manevi yönü ve gelişmelere karşı tutumları üzerinde çalışmışlardır. Sanatçıların köylü temasını ele alış

biçimleri, köyden kente göç edenlere odaklanmış ve kent temasını köy temasıyla birleştirmişlerdir.

Çağdaş Türk resminde “Köylü Teması”nı başarılı bir şekilde ele alan sanatçılardan birisi Nuri İyem’dir. İyem 1940’lardan itibaren resimlerinde insana ve doğaya yönelik bir yaklaşım içerisinde toplumsal gerçekçi bir eğilimle resimlerini ele almıştır. Bu yöneliminde, oluşumundaki anıtsal karakterlerle köy-şehir manzaralarını, duygusal kargaşanın geometrik bir planla kurgulanmasını ve konstrüktivist eğilimlerin etkilerini ele alır. Daha sonraki resimlerinde genel olarak Anadolu’nun köylü temasını ve kent temasını işlemiştir.

Resim İncelemeleri

Neşet Günal (Bağ Bozumu)

Neşet Günal’ın Sanat Anlayışı

Neşet Günal’ın sanatını inceleyen sanat tarihçileri ve araştırmacıların, Günal’ın resimlerinde konuların işlenişinde lirik figüratif ustalık ve katı örüntü konusunda hemfikir oldukları görülmektedir. Desende mükemmele ulaşmadaki titizliği, figüre düşkünlüğü ve üslupları ile tanınır.

Pehlivanoglu’nun ifadeleri ile; “Leger'nin atölyesine devam ettiği yıllarda şöyle bir anısı olmuştur: Bir gün, Leger'nin daha sonradan eşi olan Madame Nadia ve bazı eleştirmenlerle birlikte Günal’ın işlerinin Leger gibi olup olmadığı konusunda bir tartışma yaşanır. Sonunda Leger: "Hayır, Leger taklidi değil... Güçlü bir deseni var. Bizim plastik konsepsiyonumuzla yeni oluşumlar ortaya çıkıyor" (Pehlivanoglu,2001:20).

Neşet Günal soyut resmin tüm dünyayı etkisi altına aldığı dönemde, sonsuz öncelik verdiği tasarımı ön planda tutarak sanat ortamına katıldığı yıllarda bu yaklaşımlardan uzak durmuş ve kendi insanlarıyla ilgili gerçeklerle kendi bakış açısı ile ilgilenmiştir. Neşet Günal’ın resim mühendisliğinin arkasında kuvvetli sezgisel bir hayal gücü bulunmaktadır.

Günal’ın resimlerinde ön plana çıkardığı tema ile ilgili söz konusu olan geçmişinden gelen bir kayıp duygusunun tam aksine evrensel insan gerçekliği ile yüzleşme isteğidir. Neşet Günal çorak topraklara karşı giriştiği savaşta doğanın tanıklığının yanı sıra resimlerinde ele aldığı tasviri ve mekanları güçlü paleti ile aktarır. Sanatçı resminin anlatım diline yön veren insan ilişkilerini izleyiciye aktarmada belirleyici bir rol üstlenmiş olsa da resimlerinde figürleri her zaman ön planda tutmuştur.

Onun resimlerine konu olan figürler toprakla bütünleşmiş eller ve ayaklar ’da doku farkı tamamen ortadan kalkarak bir metafor meydana getirir. Günal’ın resimlerinde insanın vazgeçemediği uzuvlarından olan eller ve ayaklar emeğin sembolünden çok daha fazlası olup parmakların da katkısı ile kırsal bölge insanının vücudunun çevresi ile olan ilişkilerini düzenleyen en temel unsurdur. Onun figürlerindeki küt ve cansız tırnaklar kadın veya erkek fark etmeksizin ayrımın tamamen ortadan kalktığı kaba görümlü eller toprağın insan üzerindeki meydana gelmiş olan izlerin en açık göstergeleridir. Neşet Günal ortaya koyduğu figüratif resimlerle Anadolu insanını gerçekçi bir yaklaşımla yorumlarken bir Rönesans sanatçısı titizliğinde eserler ortaya koyduğu görülmektedir.

Ersoy’a göre; “Günal resimlerini bir gözlem sonucu; yoksulluğu, bezgin insanların dramını, kurak ve kıraç toprakları dramatik bir anlatımla ortaya çıkarmıştır. Her resim, duruşu oturuşu, giyinişi, çevresine vermek istediği mesajla öncelikle sanatçının düşüncesinde şekillenip sonra

plastik bir anlatımla tuvallere aktarılmaktadır. Ağır, oturaklı ve abartılı deformasyonla şekillenen desenler, klasik renkler ve pastel tonlamalarla Anadolu toprağının tüm özelliklerini veren bir titizlikle, sabırlı ve ince bir işçiliğin ürünleridir” (Ersoy,1998:82).

Ergüven’in ifadeleri ile; “Günel’in zihnindeki figürleri yerleştirmede iyi bir desen çıkardığı ve ön çalışma sonrasında mekanla noktalandığı görülmektedir. Alışılmışın dışında bir modelle yetinmez; yetenekten çok kişiliğin izini sürer. Resim adına ürettiği ne varsa bu duruşun ürünüdür. Sanata ilk adımında yeteneği ile ilgili her türlü kuşkuyu bertaraf edecek kadar başarılı olmuştur. Henüz öğrenciyken yaptığı kimi çalışmalar desen gücüyle dikkat çekicidir” (Ergüven,1996:16).

Neşet Günel’in resimlerine bir bütün halinde baktığımız zaman sanatçının inanmış olduğu gerçeklere hizmet etme gayreti ve belirlediği bir hedefe doğru yönelmesi sanatçının başka bir yönünün olmadığını göstermektedir. Neşet Günel’i diğer sanatçılardan farklı kılan da bu dur. Onun eserleri arasında sıra dışı bir örneğe rastlamak mümkün değildir. Onun resimleri belirli bir metne dayanmış gibi onun hayal gücü ve bilinç altı hakkında pek çok ipucu verir. Onun resimlerinde anlamdan görüntüye ulaşabilme çabası ve bunun akabinde görüntüyü çözümlemesi en önemli çıkış noktasıdır. Resimlerine bu açıdan baktığımız zaman Günel’in resimlerinde konu ne olursa olsun biçerdöver yerine ellerini kullanan insanlar, verimli topraklar yerine çatlak ve kurumuş topraklar yeşil bitki örtüsü yerine bodur kurumuş çalılar kullanmayı tercih etmiştir.

Günel’in resimlerinde herhangi bir olaya tarafsız bir şekilde yaklaşmanın bir ön koşulu olarak araya belirli bir mesafe koymak hatta kısmen de olsa birbirine yabancılaşmaktır. Bu yabancılaşma, Günel’in sanatçı kişiliğine yön veren ciddiyetin bir göstergesidir.

Tansuğ’un ifadeleri ile; “Orta Anadolu köy yaşamının içinden gelen Günel’in, izlenimleriyle ve betimlemeleriyle, her biri fresk tadındaki resimleriyle figüre eğilimli genç sanatçılara örnek olacak şekilde çalışmış etkili bir usta olduğu ifade edilebilir” (Tansuğ,1991:219).

Günel, figürler arasındaki ilişki kadar her figürün anlatımına da önem veriyor. Sanatçı bunu tam olarak yapmadan önce tasarımlarında kullandığı figürlerin sınırsız sabır kavramı ile donanmış olarak gerçek bir mekân kavramı içerisinde ele almıştır. Günel resimlerindeki boşluğu boşlukla doldurmaya çalışmamış tam aksine insanı en etkili şekilde vurgulamanın yolu olarak boşluğu kullanmıştır. Sanatçı aslında her şeyin doğada var olduğu anlayışı içerisinde doğada bulunan insanın aksine sınıfsal ayrımları yaşayan insanlarla muhatap olmayı tercih eder. Günel resimlerinde izleyenlerin gözlerini yormamak için resmin bazı noktalarında gevşeyen ve nefes alan unsurlara yer vermiştir.

Günel hiçbir zaman hazır bir alt yapı ile resim yapmamış, sonuca vardığında alt yapıyı ve tüm kompozisyonu kendi başına tamamlamış, kendi üslubu ile konularında hep aynı gerçeğin altını çizmiştir. Günel, ön çalışmalara olan duyarlılığı ile gelecekte de Modern Türk Resmi’ndeki yerini koruyacaktır.

Neşet Günel hiçbir zaman hazır ve basmakalıp bir alt yapıya bağlı kalmadan resim yapmış. Resimde sonuca ulaştığı zaman alt yapının ve kompozisyonun kendi kendine tamamlanmıştır. Sanatçı daima kendi üslubu ile hep aynı gerçeğin altını çizmiştir. Neşet Günel ön çalışmalara yani eskizlere olan ön duyarlılığı ile gelecek dönemlerde de çağdaş Türk resmi içindeki yerini korumaya devam edecektir.

Resim İncelemesi

Görsel 1- Neşet Günel, Bağbozumu, 1956, T.Ü.Y.B. 137 x 248 cm

Özsezgin'in ifadeleri ile; "1950'lerin tarihlerini taşıyan "Bağ Bozumu" (Görsel 1) dizisinden daha yakın yıllara doğru baktığımızda bu toplumsallığın, gerçekliği bütün çıplaklığı ve olanca etkisiyle yansıtmaya yönelik bir ifadecilik mesajı çevresinde oluşup geliştiği gözlemlenir. Toprak insanlarından korkuluklar dizisine doğru bu mesaj daha da somutlaşır, resimlerin büyüyen boyutlarıyla birlikte dayandığı içeriksel mesajın etkisi de yoğunluk kazanır böylece. Toplumsallık, çağdaş resim sanatımızın geç dönemlerinde yaşanan olguların ve oluşumların bir uzantısı şeklinde kendini gösterdiği halde Neşet Günel'in sanatı, bu olgu ve oluşumların üzerine yükselmekte, toplumsallığıya da toplumsal gerçekliği, insan doğasının yapısında yer alan bir süreçsellik yönünden değerlendirmektedir" (Özsezgin: 1998, 134).

Neşet Günel'in üslupsal geçiş dönemlerinde ürettiği resimlerden birisi olan "Bağbozumu" resmi sanatçının renkleri birbiri ile çok karıştırmadan renklerin kromasının düşürülmediği canlı renklerin resme hâkim olduğu resimlerden birisidir. Sanatçı bu resimde ayrıca keskin ışık ve gölge zıtlıklarından arındırılmış içerisinde dekoratif izlerinde görülebildiği yerel kıyafetleri içerisinde insanların bulunduğu figüratif bir resimdir.

Sanatçının resimde dış mekân içerisinde kurgulanmış olan bölge ressamın doğduğu topraklar olan Kapadokya ve çevresidir. Resimde her yaş grubundan insanın kadını, çocuğu ve erkeği ile birlikte çalıştığı bağbozumu sahnesi canlı, renkli ve modern bir ifade ile meydana getirilmiştir.

Resim arka planda motif olarak oldukça zengin ve kalabalık figürlüdür. Resim dikdörtgen ölçülü bir tuvale yapılmıştır. Resimde görülen kadın ve erkekler ayakta çocuklar ise yere çömelmiş bir şekilde betimlenmiştir. Figürler birbirine yeşil yapraklarla bağlanmıştır. Anadolu insanının birlikte çalışmasına ve birlikte bağdan ekmeğini kazanmasına bir göndermedir. Resmin arka planında görülen beyaz renkli peri bacalarının görüntüsü esere bütünlük katmakla birlikte konunun Kapadokya bölgesinde geçtiğinin belgesi niteliğindedir.

Resmin kompozisyonu dört yatay çizgiden meydana gelmektedir. Bunlar gökyüzü ve bulutlar, arka plandaki şehir görüntüsü, yeşil üzümleri kapladığı alan ve resmin ön plandaki zemindir. Sanatçı resimde arka planda kırsal yaşamda olağan bir sahneyi ön plan kalabalık figür topluluğu ile ele alıyor.

Sanatçının resimlerindeki figürlerinde deformasyon arayışları geçiş döneminde son resimlerine kadar devam etmiştir. Günel'in resimlerinde gözlemediği nesnelerin şeklinin yorumlanması onun görüntüye uyarladığı plastik kurgunun bir parçası olmuştur. Sanatçının bu resmindeki figürlerinde Fernand Leger'in etkisi kaba formların oluşmasında ve figürlerin yüzlerindeki duygudan uzak benzer bir ifade ile ele alınmıştır.

Çizgi ve nokta öğeleri bakımından oldukça zengin olan resimde noktalar farklı büyüklüklerde, seyrek ve sık bir şekilde kullanılmıştır. Resimde çizgi figürler şekillendirilerek resmin yüzeyinde paralel ve eğri çizgiler şeklinde değerlendirilmiştir.

Resimde doğaya ait unsurlar ise sistematik bir şekilde tekrarlanmıştır. Örneğin yapraklar, ritmik bir şekilde yükselen kayalıklar ve sarmaşıklar gösterilebilir. Resimde belirli bir perspektif kullanılmış olsa da formlarda derinlik oldukça minimize edilmiştir.

Sanatçının resimdeki renk kullanım tercihine baktığımız zaman açık renkli lekeli alanların yoğun bir şekilde uygulandığı, ikinci planda ise orta değerlerde lekelerin kullanıldığı ve üçüncü planda ise koyu renkli alanların bulunduğu gözlenmektedir. Sanatçı resimde bağırان canlı renkleri kullanmayı tercih etmiştir. Sanatçı ağırlıklı olarak şu renkleri kullanmıştır; Koyu sarı, limon sarısı, vermillion kırmızı, kızıl kırmızı, Prusya mavisi, zeytin oksit, koyu menekşe moru, ham siena, ham koyu kahverengi, Titan beyazı ve siyah.

Sanatçının resimde kullandığı sıcak renkler ritmik bir şekilde devam etmektedir. Resimde görülen tüm kadın ve kız çocukların kıyafetlerinde kırmızı renk kullanılmış ve kıyafetlerde yeşil rengin de kullanılması ile kırmızının şiddeti artırılmıştır. Sanatçının resimde doğal bir gerçeklik içinde olmayan doku arayışları ise resim yüzeyindeki boya katmanlarının üst üste sürülmesi ile meydana getirilmiştir.

Sanatçı resimde ışık ve gölgeyi zıtlık oluşturacak şekilde kullanmamıştır fakat ışık belli bir noktadan da gelmemektedir. Resimdeki ışık ve gölge unsurları formların hacimsel yapılarını da desteklemektedir. Günal'ın Bağbozumu adlı eseri yerel bir konunun renkçi bir anlayış içerisinde ele alınmış olması sanatçının yeni bir döneminin başlayacağını izlerini gösteren bir eserdir.

Resimde kurgulanmış olan sahne üzümlerin son olgunlaşma dönemi olan hasat zamanına girildiğinin bir göstergesidir. Anadolu'da her bölgenin kendine has bağbozumu ritüelleri bulunmaktadır. Hasatta bağ bıçağı veya makası ile kesilen üzüm salkımları sepet veya tepsilere yerleştirilir. Toplanan üzümler Amacına uygun bir şekilde kurutulur, şarap veya pekmez yapımında kullanılır. Resimde bir üzüm bağındaki hasat zamanı betimlenmiştir.

Tarım faaliyetlerinin yoğun olduğu toplumlarda, erkekler genellikle toprağı temizlemekten ve işlemekten sorumluyken, kadınlar ekim, çapalama, yabani otların ayıklanması, hasat, depolama ve hayvan bakımından sorumludur. Fakat bu resimde her yaş grubundan ve cinsiyetten insan hep beraber çalışmaktadır. Sanatçı burada Anadolu insanının kadın, erkek ve çocukların omuz omuza vererek birlikte hasat yaptıkları vurgulanmıştır. Anadolu'da kadınlar sosyal hayat içerisinde her zaman erkek ile yan yana durmuştur. Bu topraklarda insanlar kadın ve erkekler savaşta, tarımda ve geçim hayatında hep beraber omuz omuza yürümüştür. Sanatçı buna vurgu yapmıştır.

Sanatçı bu yerel konuyu çağdaş bir tarzda resmetmiştir. Günal'ın çağdaş yorumunu da etkileyen Paris'teki atölyesinde eğitim gördüğü Fernand Leger, çağdaşlık konusunda ısrar ederek geleneğin bozulmaması gerektiğini, sanatın teorilerden değil yaşamdan kaynaklandığını ve deneyimle ilgili olduğunu söyledi. Bu anlayış Neşet Günal'ın anlayışı ile benzerlik göstermektedir. Sanatçı, yaşanan çevreden kaynaklı resimler de yapmıştır. Bu eser aynı zamanda doğduğu topraklardan bir kesittir.

Sanatçı yerel bir konuyu çağdaş bir tarz içerisinde işlemiştir. Sanatçı'nın çağdaş yorumunu etkileyen şüphesiz Pariste atölyesinde eğitim gördüğü Fernand Leger'in çağdaşlık konusunda ısrar ederek geleneğinde bozulmaması gerektiğini, sanatın sadece teoriden değil yaşamdan kaynaklandığını ve deneyimle ilgili olduğu tezini savunmasının etkisi olduğu söylenebilir. Leger'in bu anlayışı ile Günal'ın anlayışı benzerlik göstermektedir. Günal yaşadığı çevreden kaynaklı resimler yapmıştır. Bu resimde sanatçının doğduğu topraklardan bir kesitin tuvale yansımış halidir.

Tanaltay'ın ifadeleri ile; "Paris'te Fernand Leger'nin sanatı, Neşet Günal'ın yapıtlarında daha çok ilk dönem çalışmalarında kendini hissettirecektir. Özellikle resimde gölgeyi verebilmek için rengi kullanan Leger, el ve ayakları olduğundan iri gösterisiyle de Neşet Günal'ın sanatında var olmuştur.

Ancak, insan vücudunu resmetmeyi anahtar ya da bisiklet resmetmekten farklı görmeyen Leger'in sanatı içerik olarak Günal'ın sanatında kabul görmez. Neşet Günal da bu konudaki yorumlara söyle açıklık getirmektedir: "Leger estetiği daha çok transformasyona dayanır. Benim gerçekleştirdiğim figürlerde ise deformasyon ön plandaydı" (Tanaltay, 1989).

Yılmaz'a göre; "Eserin üretildiği yıllarda Türkiye'de soyut sanat anlayışındaki denemelerinden sonra farklı bir eğilime yönelen Nuri İyem, Neşet Günal ve Duran Karaca, Anadolu insanının acılarını, zorlu yaşam mücadelelerini deformasyona yer vererek resmeden ilk ressamlardır. Bu süreçte, sanatın toplumsal yaşam içindeki yeri ele alınır. "Ayrıca kitleleri eğitme aracı olarak anlamı ve sanatçının topluma karşı sorumluluğu, ressamı meşgul eden konuların başında geldiği de görülmektedir." (Yılmaz, 2003)

Koç'un ifadeleri ile; "Eserin üretildiği yıllarda dünyada modern sanatın getirisi olan modernizmin temellerine dayanan sanat üretimi devam etmektedir. Görünenin temsil edilmekten vazgeçildiği bir anlayışa dayanır. Sanatçıların resim yaptıkları yüzeyde boya, tuval vb. malzemelerin özelliklerini ve geçtikleri süreçleri saklamadıkları, aksine öne çıkardıkları bir dönemdir. Düşünsel alanda ise ilk modernist filozof olarak kabul edilen Immanuel Kant, felsefeyi daha fazla bilgi edinmek için değil, bilginin nasıl mümkün olduğunu sorgulamak için kullanmıştır. O tarihlerde Amerika'da ise Neo Avangard bir akım olan Durumculuk (Sitüasyonizm) etkisi görülmektedir. Dünya'da sanat alanında, eserin yapım sürecinin ön plana çıkması, sanatçı Günal'ın ifade biçimini etkilememiş, yıllarca duvar ve boya dokusu araştırmalarını istikrarlı bir şekilde sürdürerek kendi toprağını ve insanını resimlerinde işlemiştir" (Koç,2017:171).

Özsegin'e göre; "Ancak figür modern Türk resminde Osman Hamdi'de tanık olduğumuz etkisini, yine anıtsallık üzerine gösterir. Figürlerin içeriği Anadolu gerçeği üzerine kurularak toplumun özünü pekiştir. 1950'lerde "Bağbozumu" dizisinden daha yakın yıllara doğru baktığımızda bu toplumsallığın gerçekliği bütün açıklığıyla, olanca etkisiyle yansıtmaya yönelik bir ifadecilik mesajı çerçevesinde geliştiği gözlemlenir" (Özsegin,1998:134).

Giray'ın ifadeleri ile; "Anıtsal figürler, üç boyutlu görünüşleriyle Léger öğretisinin izlerinin Günal formlarına dönüşümüdür. Deformasyonlar,figüratif ekspresyonlar yaratarak resimlerin kompozisyonlarında yerlerini almışlardır. Mekân, boşluk ve konu kurgusu Léger ilkelerinin yerleşik Günal yorumlarına dönüşümüdür" (Giray,2020:604).

Hasan Fahrettin Arkunlar (Bağbozumu)

Hasan Fahrettin Arkunlar'ın Sanat Anlayışı

"Sanatçı 1901 yılında İstanbul'da doğdu. İlk ve orta öğretimini tamamladıktan sonra 1918 yılında sanayi Nefise mektebine girdi. Hikmet Çallı ve İbrahim Çallı atölyesinde eğitim gördü. 1925 yılında devlet bursu ile Paris'e resim eğitimi almak üzere gitti.1927'ye kadar Paris Julien Akademisi ve Ecole Nationale des Art Decoratif'te Albert Laurens atölyesinde eğitimini sürdürdü. 1928 Almanya Leipzig Staatliche Akademie'de Prof. Dr. Heroux, Prof. Dr. Karl Miersch ve Prof. Dr. Tiemann'dan ders alarak master derecesini tamamlayarak yurda döndü.1941'de CHP'nin düzenlediği 4. yurt gezisi kapsamında Artvin'e gitti. Ertesi yıl, yurt gezisine gönderilen ressamların yapıtlarıyla düzenlenen sergiye Artvin yöresine ait yedi adet yağlı boya tablo ve desen ile katıldı. 21 Mart 1971'de İstanbul'da vefat etmiştir" (Erken,2017:124).

"...Ressamın klasisist bir anlayışı yansıtan resimleri, figür düzenlemelerine dayanmaktadır. Kompozisyon türüne giren bu çalışmalarında, desene, yapısal kuruluşa büyük önem verir. Resimleri, yer yer dekoratif özellikler içerir".(Edgü,1998:92)

İslimyeli'nin ifadeleri ile; "Arkunlar, peyzaj ve portreler dışında az sayıda non-figüratif resim de yaptı. Genellikle klasisist yaklaşımla oluşturduğu, plastik bütünlük ve dengenin önem kazandığı figürlü kompozisyonlarla tanınır" (İslimyeli, 1991)

Gören'in ifadeleri ile; “Sanatçının, Anadolu köylerinden, kasabalarından, kentlerinden günlük yaşam sahneleri, çeşitli insan tiplerleriyle ağırlık kazanan figürlü kompozisyonları yanında alegorik bir anlayışla ele alınan kompozisyonlarında, özellikle dekoratif resmin ustalarından Puvis de Chavannes'e bağlanabilecek bir tarzda sembolizmin etkileri kendisini göstermektedir. Arkunlar'ın yapıtlarında başlıca iki konu ortaya çıkmaktadır: Sanatçının dış dünyasını yansıttığı köy, kasaba ve kent yaşamından çeşitli görünümlemler ile onun imgelem gücünü yansıtan kompozisyonlardır” (Gören, 2001)

Resim İncelemesi

Görsel 2- Hasan Fahrettin Arkunlar, Bağbozumu, 1968, 23 x23 cm,

Resimde bağzumu yapan beş figür görülmektedir bu figürlerden üç tanesi resmin ön planında yer almakta olup diğer iki figür arka planda görülmektedir. Ön planda yer alan iki erkek figürü hasat edilmiş üzümü sepete doldurmuşlar ve onları kaldırmaya çalışırken gösterilmiştir. Anadolu kadını her zaman olduğu gibi erkeğinin yanında yer almaktadır. Resim oldukça küçük ölçekli bir resimdir. Kırmızı, yeşil ve mavi renkler ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Resmin arka planında üzüm bağları ve yerleşim yerleri en arka planda açık mavi gökyüzü görülmektedir.

Nevzat Akoral “Hasanoğlan'da Bağbozumu”

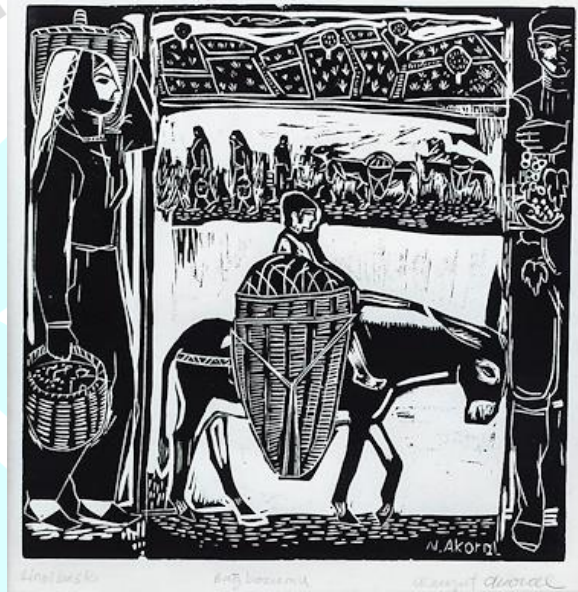
Nevzat Akoral'ın Sanat Anlayışı

Çoban ve Günebakmaz'a göre; “Nevzat Akoral hem kent yaşamına hem de Anadolu insanının yaşamı ve doğası üzerine yoğunlaşmış, Anadolu insanını figüratif bir anlayışla eserlerine konu edinmiştir. Sanatçı özellikle Orta Anadolu yöresine ait izlenimlerini, kişisel üslubu içinde yorumlamış, tekniğin verdiği imkânlar dâhilinde detaycı bir anlatım diliyle yağlı boyalarının yanında, Anadolu insanının yaşamı ve doğası temasını, malzeme olarak ağaç ve linol'ün de kullanıldığı yüksek baskı tekniğiyle gerçekleştirmiştir. Sanatçının ilk dönem yağlıboya ve baskı resimlerinde grafiksel bir anlatım, kalın konturlar ve lekesel bir anlayışın hâkim olduğu, rengin ikinci planda kaldığı lekeci tavrının ön plana çıktığı görülür. “Mandalalar”, “Çesmebası”, “Kağnı”, “Sığırtmaç”, “Hamur açan Kadın”, “Bağbozumu”, “Çoban ve Keçiler”, “Hasanoğlan İstasyonu”, “Dolmuş Durağı”, “Bent Deresi”, “Ankara Kalesi”, “Pazarda Arabacılar” gibi baskı resim eserleri, Anadolu insanının yaşamı, doğası ve kültürü üzerine yoğunlaştığı figüratif anlayışla ortaya koyduğu yapıtlarına örnek verilebilir. Sanatçının özellikle ilk dönem linol baskı resimlerinde folklorik değerlere yer verdiği (Karakaş, 2006:134-148), yöresel giysili kadınları, tarlada çalışanları, çift süren köylüleri ve onların ayrılmaz bir parçası olan hayvanları, çobanları kompozisyonlarının esas ögesi haline dönüştürdüğü söylenebilir” (Erbil, 2013).(Akt: Çoban ve Günebakmaz,2021: 137).

“Sanatçı Nevzat Akoral ilk ürünlerini 1950’li yıllarda vermeye başlar. Bu yıllarda köye ve köylü yurttaşlara yönelik; ekonomik, kültürel ve eğitim ağırlıklı siyasal çalışmalar oldukça hız kazanmıştır. Yöneticilerin çalışmalarına koşut, köy ve köylü yurttaşları yansıtan, onları anlatan sanatsal çalışmalar da kendiliğinden oluşmuştur. Özellikle de yazın alanında büyük bir atılım başlamış, köy ve köylü yurttaşların yaşantısını anlatan öyküler, romanlar ya da notlar yayımlanmıştır. Bu tür çalışmaları bilinçli olarak başlatanların da köy enstitülü öğretmenler olduğu bilinmektedir.”(Erbil, 2013)

Erbil’e göre; “İşte bu yılların getirdiği çalışmalar doğrultusunda; sanat eğitimciliğine Köy Enstitülerinde başlayan Nevzat Akoral; 1950 ‘li yılların “köycülük ve halkçılık” eğilimini özümsemiş bir sanatçı olarak, konularını köy ve köylünün günlük yaşantısından kesitlerle ele almış ve işlemiştir. Konularında yöresel giysili kadınlar, tarlada çalışan, çift süren köylü yurttaşlar, onların gücünden, etinden, sütünden yararlandığı hayvanlar, kompozisyonlarında çoğunlukla yer almıştır.” (Erbil, 2013).

Resim İncelemesi

Görsel 3- Nevzat Akoral, “Bağbozumu”, linol baskı, 28,5 x 28,5 cm, Tarih Bilinmiyor

Çoban ve Günebakmaz’a göre; “Sanatçının 1959 yılında yaptığı “Hasanoğlanda Bağbozumu” adlı yağlı boya tablosunun linolyum versiyonu olan “Bağbozumu” adlı eserde (Görsel: 3), toplam yüzey tasarım alanının yaklaşık 4/16’sını kaplamaktadır. Resmin sol tarafında siyah bir leke içerisinde omzunda sepetle üzüm taşıyan bir kadın figürü vardır ve resimdeki detaylar beyaz konturlarla verilmiştir. Tasarım alanının yaklaşık 2/16’sını kaplayan, detayları beyaz konturlarla verilmiş, sağ bölümde üzümleri büyük bir sepete yerleştiren ayakta duran bir erkek figürü bulunmaktadır. Toplam resim alanının yaklaşık 10/16’sını kaplayan orta bölüm, dikey ve yatay olarak beşe bölünmüştür. Alt 15/25 bölümünü kaplayan alanda, sepetle üzüm taşıyan eşek üzerinde çocuk figürü yer almaktadır. Sepetlerinde üzüm taşıyan iki kadın ve bir erkek figürü, figürün üzerinde 5/25 derecelik bir alanda eşekler üzerinde konumlandırılmıştır. Eserin orta bölümünün üst 5/25. alanında üzüm bağlarını, ağaçları ve tepeleri betimleyen fon yerleştirilmiştir. Sanatçının diğer işlerinde olduğu gibi bu eserde de gündelik hayattan bir kesit yer almaktadır. Figürler günlük yerel kıyafetleriyle tasvir edilmiştir. Arka planda eşek üzerinde sepetiyle üzüm taşıyan çocuk, eşeklerin üzerinde sepetleri ile üzüm taşıyan iki kadın ve bir adam figürü, üzüm bağları, ağaçlar ve tepeler kompozisyonun açık lekesi içinde karanlık noktalar olarak tasarlanmıştır. . Vurguyu güçlendirmek için açık-koyu kontrastı kullanılır. Ankara’nın kırsal kesiminde olduğu varsayılan tarım alanından sahnelerle kurgulanan kompozisyonda, sol bölümde kadın figürü, sağ bölümde erkek figürü ile birlikte boyama yüzeyine koyu renkli noktaların hâkim olduğu bölüm görülmektedir” (Çoban ve Günebakmaz,2021: 138).

Komet (Gürkan Coşkun) “Bağbozumu”

Komet’in Sanat Anlayışı

Komet, ana unsuru figür olan ve olay bu unsura bağlı olarak kurgulanmış resimlerinde, şok edici leke ve renklerin kullanımıyla, keskin çizgiler ve renklerle hem figürü hem de olayı vurgulamaktadır. "Şok edici lekeler ve renkler" de Komet'in resimlerinde kompozisyonun temelini oluşturuyor.

Komet'in resimlerinde arka planı flu olarak ele almasının amacı yaşadığı zamanın genel, felsefi ve modası geçmiş tarafına ve insan ilişkilerinin belirsizliğine yaptığı vurgulamadır. Sanatçının resimlerinde arka planı belirsizlikten kurtaran ve görüntüyü netleştiren her bir figür resimdeki detayları hatırlatan bir rüya atmosferini andırmaktadır. Komet'in resimlerinde kullandığı figürler anlam ve anlamsızlık içinde gömülü bir ifade aracı olarak düşünülmektedir. Bu nedenle sanatçının aynı resminin içindeki farklı figürler birbirleri için önemlidir. Birbirini yansıtan figürler arka planın netsizliğinde güçlü bir anlam kazanmakta ve sanatçının resimlerinde gerçeküstücü bir sanatsal tavır sergilediği görülmektedir.

Sanatçının resimlerindeki sembolik, hayali ve gerçek düzlemler arasındaki ilişkiyi düzlemler arasındaki sınırı kaldırarak bunu sıklıkla kullandığı dikkat çekmektedir. Komet'in resimlerindeki kompozisyonlarında ağırlıklı olarak figürü tercih etmesinin nedeni resminde kullandığı bu düzlemlere dikkat çekme isteğinden dolayı olabilir. Figürlü kompozisyonlarının pek çoğunda figürlerin sembolik, hayali ve gerçek bir düzlemde gezindikleri görülmektedir. Bir yanda başkalarıyla (diğer insanlarla) birlikte olan insanlar, diğer yanda 'özbilinç'e dönmüş ve bu ikisi arasında denge kurabilen/olamayan bireylere dönüşmüştür.

Komet'in resimlerinde tercih ettiği toplumsal gerçekçi tavır izleyiciye açık göndermelerle ortaya konmaz. Sanatçı tam aksine bireyi, yalnızlığı ele alırken ya da toplumsal bir meseleye işaret ederken birey ve toplum arasındaki dengeyi ihmal etmeyen bireyden topluma ve toplumdaki bireye giden bir yolu tercih ettiği görülmektedir.

Şarman bu durumu şu şekilde ifade etmektedir; “Yaşadığım çağın tanıklığını, her türlü problemi, düşünsel derinlikleri, güncel olayları, acı ve tatlısıyla zapt etmek. Kişiselden toplumsala, toplumsaldan kişiye giden hafızayı nakşetmek diyebilirim” (Şarman, 2013: 12).

Komet resimlerinde toplumsal gerçekçi tavrını daha çok eleştirel bir söylem ile ifade etmekten ziyade bu duyarlılıkla resim ile kendi arasında bir denge kurma yolunu tercih ediyor. Komet el sanatları, esnaf ve çiftçilikle geçimlerini kazananların resimlerini kendine konu olarak seçmiştir. Bu konuları seçmesindeki amacı içindeki sıkıntının giderileceğini düşünmektedir. Sanatçı pek çok resminde birey ve toplum arasındaki dengeyi bozan meselelerden bahsetmektedir. Komet toplumsal gerçekçi eğilim içerisinde gürültü, bağırış, postmodernizm, ağaç katliamı, cinselliğin bastırılması, insanlığın tüketim toplumu yolunda hızlı bir şekilde ilerlemesi, insan hakkı ihlalleri, siyaset kurumunun yanlışları ve kadın sorunu gibi toplumsal konulara değinmiştir.

Sanatçı resimlerinde kişisel deneyimleri, güncel sorunları ve insanlığın toplumsallaşma süreci içerisinde tüketim odaklı noktayı eleştirirken resimlerinin belirsiz arka planındaki kullandığı figürleri ve figürlerin birbirlerine göre ne şekilde konumlandığını ön plana çıkarmaktadır. Sanatçının toplumsal gerçekçi bir tavır sergilediği tüm çalışmalarında yaşam yansıttığı gibi görünse de alt metinde renkler, figürler ve kelimelerle meydana getirilmiş birey merkezli bakış açısı varlığı fark edilmektedir.

Resim İncelemesi

Görsel 4- Komet, Bağbozumu, 2009, 54 x 65 cm, T.Ü.Y.B.

Komet insanları resimlerine sıklıkla dahil etmese de “Bağbozumu” gibi resimlerinde bu arzusunu gerçekleştirdiği görülmektedir. Resimlerinde dünyayı görme, insan ve duyguları anlamlandırma, sanat eserini yapılandırma, ironik yaklaşım, toplumsal gerçekçi yaklaşım hassasiyeti ve eleştirel tutum resimlerinde açık bir şekilde görülmektedir. Resimde bağbozumu yapan dört figür görülmektedir, arka planda ise ağaçlar tepeler ve açık mavi gökyüzü dikkat çekmektedir.

Fazıl Refik Epikman “Bağbozumu”

Fazıl Refik Epikman’ın Sanat Anlayışı

Refik Epikman Müstakil Ressamlar Grubu’nun hacim ve plan kavramlarının ön planda tutan biçimci yaklaşımına hayatının sonuna kadar bağlı kalmıştır. Fakat bu uyumun temelinde resimdeki konuyu şematik biçimlere indirgeme amacının önemli bir rol oynaması sanatçıyı kuşağın diğer sanatçılarından ayırmaktadır.

Refik Epikman’ın eserlerinde hacim, çok basit bir planla soyut bir görsellikten yola çıkar. İlk resimlerinden biri olan Dance, bu akımın öne çıkan örnekleri olarak sayılabilir. Resim doğaya yaklaşıp veya ondan yavaş yavaş uzaklaşıp da en önemli şey doğa formlarının plastik eğilimli işlevleridir. Bu nedenle soyutlama mekanizması, sanatçının doğayı titiz ve analitik bir şekilde gözlemlemesi ile tuvale aktarımı arasında bir dizi çalışmayı zorunlu kılmıştır. Bu çalışmaların temelinde esas yakalama çabası yer almaktadır.

Sanatçının resimlerinde hareketlerin meydana getirdiği dikey- yatay uyum, açık- kapalı form ilişkisi ve konunun bağlayıcı etkisini arka plana itiyor. Onun sanat anlayışında soyut işlev doğaya paraleldir bu ne doğaya tam olarak yaklaşır ne de doğayı unutturacak bir düzeye ulaşır.

Epikman’ın resimlerinde ilk bakışta kübist bir anlayışı çağrıştıracak hacimli ve düzlemsel imgeler bir tür görsel laboratuvar arayışının kararlı, disiplinli ve sadık göstergelerini meydana getirir. Sanatçı 1930’lar kuşağı sanatçılarının yenileşme çabaları ile yakından ilgilenmiş ve bu ortak akımın sadık bir temsilcisi olmuştur.

Refik Epikman son dönem resimlerinde doğayı tamamen yok sayan soyut bir geometrik yaklaşıma yönelse de temel anlayışı hiçbir zaman gözden kaçırmamıştır. Bu, uzun bir çalışma aşamasından sonra ulaştığı soyutlama işlevinin son halkası, aşırı aşamasıdır.

Resim İncelemesi

Görsel 5- Fazıl Refik Epikman, Bağbozumu, 1962

Malatya'da bir bağbozumu üzerine yaptığı çalışmada kübizm etkileri de görülmektedir. Tam bir kompozisyona sahip olan resimde kübizmle birlikte konstrüktivist bir anlayış dikkat çekiyor. Epikman, resminde kullandığı sıcak-sarı renklerle havanın sıcaklığını net bir şekilde hissettirdi. Bu resimde, üzüm toplamanın ortasındaki iki figürü ve sepete doldurulmuş üzümleri rahat fırça darbeleri ve lekelerle taşıyan öndeki figürü yarattı. Leke ve desenin önemini yakalamış bir sanatçı olan Epikman, bu resimde kullandığı fırça darbeleriyle ayrıntıya girmeden rahat bir anlatımla resmi tamamladı. Sadece ön planda kullandığı karanlık noktalar detayı vurgulamış ve resimdeki ışık dağılımını dengelemiştir.

Şeref Kamil Akdik “Bağda Köylüler”

Şeref Kamil Akdik'in Sanat Anlayışı

Paul Albert Laurens'in eğitiminin ardından Ankara'ya gelen ressam Şeref Bey, artık kendisini yoğun bir görevin beklediğinin farkındadır. Paris'te ve diğer Avrupa ülkelerinde aldığı eğitim, onu inandığı ve doğru bildiği yolundan asla ayırmayacaktır. Çünkü Akdik her zaman yaşadığı ülkenin ve toprağın insanı olmayı tercih etmiş, mütevazı, çevresiyle kaynaşması kolay, kimseye zararını düşünmeyen bir kişiliğe sahiptir. Ayrıca geleceğin yaratmak ve gelişmek demek olduğunu kavrayan Şeref Kamil Akdik, öğrencilik yıllarında doğrudan doğruya çağrışımlarla düğümlenen bilinç kapsamlarını izlenimler arasında vermiştir. Akdik, resimlerinde empresyonizmin değişen dinamik ışığını yakalayarak bunu kendi gerçekçi anlatımıyla uzlaştırma çabası içindedir. Özellikle portre ve figür düzenlemelerinde gerçekçi eğilimlerini vurgulayan Akdik, babasının mesleği olan yazı ve hat sanatına zaman ayırmakta ve non-figüratif bir resim olarak büyük bir aşkla çalışmaktadır.

Resim İncelemesi

Görsel 6- Şeref Kamil Akdik, *Bağda Köylüler*, 1962, T.Ü.Y.B.100x 73 cm, Sakıp Sabancı Müzesi

Resimde, bağbozumu zamanında üzüm bağlarında üzüm toplayan kadın ve erkeklerle birlikte köylü figürleri betimlenmiştir. Resimdeki erkek figürler, şapkalarının altına bir mendil ile kapatılmıştır. Anadolu'da tarlada çalışan erkeklerin güneşten korunmak için mendillerini ıslatıp başlarına geçirdikleri bir uygulamadır. Resmin ön planında gösterilen üzüm toplama sahnesinde köylülerin koordineli bir şekilde çalıştığı ve üzüm sepetlerinin üzümle doldurulduğu görülmektedir. Resmin arka planında bağların hemen arkasında ağaçlık bir alan ve ardından dağlık bir alan dikkat çekiyor. Resimde beyaz bulutlarla kaplı mavi bir gökyüzü görülüyor. Resimde ağırlıklı olarak yeşil, sarı ve mavi tonları dikkat çekiyor.

Cemal Tollu “Manisa Bağbozumu”

Resim İncelemesi

Görsel 7- Cemal Tollu, *Manisa Bağbozumu*, 1954, 170 x 270 cm, T.Ü.Y.B.

Cemal Tollunun “Manisa Bağbozumu” isimli çalışması yorumu ve 170 x 270 cm lik boyutu ile çağdaş Türk resminin muazzam eserlerinden birisidir. Tollu bu eserinde Nevşehir bölgesindeki kırsal kesim insanının üretim evrelerini ele almıştır.

Giray'ın ifadeleri ile; "Ankara Resim ve Heykel Müzesi koleksiyonunda bulunan "Manisa Bağbozumu" eseri; Tollu'nun sanat anlayışının en önemli dönemlerini belirler ve Tollu ile ilgili literatürde sanatçının sanatı hakkında yapılan açıklamalara sık sık referans olarak verilen başyapıtlarından birisidir. Bu resim Tollu'nun eserlerinin kübik formlarından lekesele formlara dönüşümünün göstergesi olarak ele alınıp incelenmelidir." (Giray,2020,405)

"Manisa Bağbozumu" adlı eseri önemlidir. Çünkü Tollu'nun sanat anlayışında üçüncü dönemin başlangıcını gösterir. Tollu'nun sanatında özellikle Manisa resimlerinde kübik formların son bulunduğunu ve yerini lekeli formlarla çözülen büyük ölçekli kompozisyonlara bıraktığını kanıtıyor.

Resim de bağbozumu bir şenlik havası içerisinde ele alınmıştır. Resmin ön planında saz çalan bir ihtiyar insan figürü etrafında beşi kadın biri çocuk ve bir erkek figürü görülmektedir. Resmin sol kısmında sohbet eden iki figür ve sol tarafında ise dereden bir şeyler yıkamaya çalışan iki figür dikkat çekmektedir. Resmin orta planında ise bağbozumu yapan toplam dört figür bulunmaktadır. Arka planında ise yerleşim yerleri, dağlar ve bulutlar dikkat çekici bir şekilde görülmektedir. Resimde sıcak ve soğuk renk zıtlığı usta bir şekilde kullanılmıştır soğuk renkler ağırlıktadır.

Sonuç

Bir sanat akımının, bir sanat eserinin ya da bir akımın oluşmasında sanatçının yaşadığı çevre ve bu çevrede meydana gelen olayların büyük etkisi vardır. Bu oluşumları doğru tespit edip değerlendirebilmek için tarihsel bütünlük içerisinde kurgusal bir zincire sahip olan bu süreci incelemek gerekmektedir.

Köy ve köy yaşamı günümüz Türkiye'sinde metropollere sıkışıp kalmış insanların ilgisini çekmeyen bir konu haline geldiyse, bunda en önemli faktörün büyük şehirlerde yaşayan insanların yadsınamaz önemi ve mutlak suretle yaşamlarını devam ettirebilmeleri için büyük şehirlere ihtiyaç duymaktadır. olduğu düşünülebilir. Ancak sınırsız ihtiyaçlarını sınırlı kaynaklarla karşılamayı en büyük sorunu haline getiren ve bu bağlamda iktisat bilimini doğuran insani gelişmenin sadece metropollerle sınırlı kalması, yozlaşmış bir gelişme, adaletsiz bir gelir dağılımıdır. İnsanların birbirlerinden habersiz birliktelikleri, ilgi ve ihtiyaç öncelikleri tamamen farklıdır. Ne yazık ki insanların bu farklı beklentilerin çok farklı bir toplum doğuracağını çok sonra anladılar.

Yurt Gezileri başta olmak üzere 1930 yılında yapılan atılımlar, ilerleyen yıllarda ortaya çıkacak olan köylü temasının, yerel anlayışın ve toplumsal gerçekçiliğin oluşmasında büyük önem taşımaktadır. Köylü teması, bir bakıma Türk resminde yerelliğin ve önümüzdeki yıllarda ortaya çıkacak toplumsal gerçekçiliğin ilk adımıdır.

Yurt Gezileri'nin etkisiyle çoğu sanatçı Anadolu köylerini ve köylülerini resmetmiştir. 1940 yılında köylü temasına yaklaşan ve insani sorunları ele alan eserlerle yerel anlayış doğrultusunda sanatçılar toplumsal içerikli resimlere yöneldiler.

1940'lı yıllarda sanat gündeminde olan milliyet ve yerellik tartışmaları, köylü temasının farklı bir boyutta ele alınmasını sağlayan önemli bir gelişmedir. Köy Gezileri sonrası köylü temasının ele alınmasında ve güncel trendler içerisinde yer alması açısından önemli olan yöre; Milliyet, muhteva ile ilgili olmakla birlikte, bir milletin kültürünün, kültürel mirası içinde kendi biçim değerlerini ortaya koyan anlayışıdır. Yerel bir motif, folklorik unsurlar, köylü teması, ancak sanatçının yorumuyla özgünlüğü ile ele alındığında ulusal-yerel olur. Bu bağlamda köylü teması, milliyet-bölgesel yaklaşımlara dahil edilmesiyle yeni bir oluşum aşamasına girmiştir.

Bu çalışmada köylü teması içerisinde hem özgün baskı hem de resim içerisinde " Bağbozumu" temasını ele almış olan sanatçılarımızdan Neşet Günal, Hasan Fahrettin Arkunlar, Nevzat Akoral, Komet (Gürkan Coşkun), Fazıl Refik Epikman, Şeref Kamil Akdik ve Cemal Tollu çalışmanın konusunu meydana getirmektedir. Bu sanatçıların "Bağbozumu" temalı resimleri incelenmiş ve sanatçıların kırsal yaşamı tüm yalınlığı ile ele aldıkları görülmüştür.

Sonuç olarak; “Köylü Teması” bir motif, folklorik unsurlar, etnografik unsurlar, köylüyü yansıtan bir figür, farklı bir bakış açısıyla ele alınarak kültürel bir kimlik, resim sanatına kaynak olacak bir nitelik kazandırmaya devam ederken kültürel bir benlik kazandırmaya devam ettiği sürece bu tema varlığını sürdürmeye devam edecektir.

Kaynakça

ÇOBAN, İ. ve GÜNEBAKMAZ, M.K.(2021) “Nevzat Akoral, Muammer Bakır, Mustafa Aslıer, Kürşat Günebakmaz’ın Baskı Resimlerinde Anadolu İnsanı ve Yaşamı”. Kalemşi, 19 (2021 Güz): s. 130–147. doi: 10.7816/kalemisi-09-19-03

EDGÜ, A.(1998) Yurt Gezileri Ve Yurt Resimleri (1938-1943) Sergi Katoloğu, Millî Reasürans T.A.S. Yayınevi, İstanbul

ERBİL, M.(2013) Ressam Nevzat Akoral. 8 Mart 2013. Erişim Adresi: <https://www.edebiyatdefteri.com/112719-ressam-nevzat-akoral/> Erişim Tarihi: 25.05.2022

ERGÜVEN, M. (1996) Neşet Günal, Bilim Sanat Galerisi, İstanbul

ERKEN, M.P. (2017) Harita Genel Komutanlığı Haritacılık Müzesi Resim Koleksiyonu, Harita Genel Müdürlüğü Komutanlığı Yayınları, Ankara.

ERSOY, A. (1998) Günümüz Türk Resim Sanatı, Bilim Sanat Galerisi, İstanbul

GİRAY, K. (2020) Ankara Resim Ve Heykel Müzesi Başyapıtlar- II, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara

GÖREN, A. K.(2001) Axa Oyak Sanat Galerisi Kataloğu, İstanbul

İSLİMYELİ, N. (1991) Emlak Bankası Sanat Galerisi kataloğu, İstanbul

KARAKAŞ, E. (2006) Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü 1932-1980 Dönemi Linol Baskı resim Çalışmaları ve Nevzat Akoral (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

KOÇ, D.C. (2017) Bedri Rahmi Eyüboğlu- Nuri İyem -Neşet Günal- Mehmet Pesen Ve Nedret Sekban Eserlerinin Ön Ve Arka Yapı Kategorileri Bakımından İncelenmesi Ve Sanat Eğitimine Katkıları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, Ankara

ÖZSEZGİN, K.(1998) Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Resmi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

PEHLİVANOĞLU, B. (2001) Neşet Günal, Retrospektif, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

ŞARMAN, H. (2013). “Komet Momet Şiir Müsveddeleri”, Çağla Cabaoğlu Gallery Yayınları, İstanbul

TANALTAY, E. (1989) Sanat ustalarıyla bir gün. Sanat Çevresi Kültür ve Sanat Dergisi. 9(4) 159

TANSUĞ, S. (1991) Çağdaş Türk Sanatı, Remzi Kitabevi, İstanbul

TANSUĞ, S. (1997) Çağdaş Türk Sanatına Temel Yaklaşımlar (1. Baskı) Bilgi Yayınevi, Ankara

YILMAZ, O.(2003) Cumhuriyet Dönemi Türk Resim Sanatında Toplumsal Gerçekçilik. Yüksek

Görsel Kaynakça

Görsel 1- <https://nesetgunal.org/tr/portfolio/baslica-yagli-boya-eserleri/> Erişim Tarihi: 23.05.2022

Görsel 2- <http://www.rportakal.com/Article.aspx?PageID=209&ArtId=2924> Erişim Tarihi: 23.05.2022

Görsel 3- <https://www.ankaraantikacilik.com/urun/3094734/nevzat-akoral-1926-2016-bagbozumu-linol-baski-imzali-28-5-x-28-5-cm> Erişim Tarihi: 23.05.2022

Görsel 4- <https://www.artiummodern.com/urun/2009115/komet-d-1941-bagbozumu-imzali-2009-tuval-uzerine-yagli-boya-65-x-54-cm-bu> Erişim Tarihi: 23.05.2022

Görsel 5- <https://www.istanbulsanatevi.com/turk-ressamlar/refik-epikman-hayati-ve-eserleri-1902-1974/> Erişim Tarihi: 23.05.2022

Görsel 6- <https://dlmenetwork.org/library/catalog/ResimKlksyn%2F948> Erişim Tarihi: 23.05.2022

Görsel 7- GİRAY, K. (2020) Ankara Resim Ve Heykel Müzesi Başyapıtlar- II, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, syf.405 Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne

PANDEMİ SÜRECİNDE ÜNLÜ SANAT ESERLERİNDEN YAPILAN RESİMSSEL ALINTILAR

Doç. Dr. Rasim SOYLU

Sakarya Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7136-1928>

Doç. Dr. Mustafa DİĞLER

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi

ORCIDID: <https://orcid.org/0000-0002-0784-4463>

ÖZET

Bütün dünyayı etkileyen Covid-19 Pandemisi boyunca sanat dünyası da birçok yeniliklere şahit olmuştur. Sosyal yaşamda kısıtlamalar ve karantina uygulamaları yüzünden eve kapanma yüzünden sergiler sanal ve online olarak düzenlenmiş, yoğun bir faaliyet yaşanan hastane ve eczaneler de bazı sanat etkinliklerine ev sahipliği yapmıştır. Bazı sanatçılar evlerin balkonlarında performanslar düzenleyerek Pandemi döneminde de etkinliklerini devam ettirmişlerdir.

Pek çok sanatçı çalışmalarında maske ve eldiven kullanmış hatta dünyaca ünlü sanat eserlerinin maske takmış veya eldiven giymiş pastiş ve parodileri yapılmıştır. Bu eserlerin tanınmışlığından yararlanılarak insanlar üzerinde Pandemiye karşı korunma için bir bilinçlendirme etkisi de yaratılmaya çalışılmaktadır. Grafiti ve Sokak sanatçıları boşalan kentlerde duvarlara Pandemi konulu çalışmalar uygulamış ve performanslar sergilemişlerdir. Pandeminin getirdiği yaratıcı ilhamlarla ilginç maske tasarımları yapılmış ve sosyal medya üzerinden yapılan paylaşımlarla da sanat etkinlikleri dünyanın her tarafına ulaştırılmıştır.

Resimsel Alıntı kavramın Postmodern bir anlayış olarak günümüzde gelişen bir metinlerarasılık kavramıdır. Pastiş, parodi, öykünme, sahiplenme, adapte etme ve ödünç alma gibi kavramlar da resimsel alıntı kavramı içerisinde yer alır. Türkçe öykünme olarak tanımlanan pastiş, Postmodern çağdaş sanat dünyasında metinlerarasılık kavramıyla birlikte gelişen bir alıntılama biçimidir. Bir eserin kopyasından ziyade o eserden ödünç alınan biçim ve görüntülerle üretilen bir çalışmadır. Parodi, bir sanat eserinin biçimsel yapısını, içerik ve tarzını değiştiren çalışma olarak tarif edilebilir. Bunun yanı sıra, iyi bir parodinin alıntılanan eser ile parodi olan eser arasındaki ironi veya mizah sayesinde gülünç ve komik bir etki oluşturduğu söylenebilir.

Bu çalışmada sosyal medya üzerinden paylaşılarak bütün dünyaya yayılan, sanat tarihine mal olmuş sanat eserlerinin üzerinde maske ve eldiven kullanılarak üretilen resimsel alıntı pastiş ve parodiler araştırılacak ve incelenecektir. Bu amaçla sanal dünyada yayınlanan ve sosyal medya hesapları üzerinden yapılan paylaşımlar taranacak ve elde edilen veriler ayıklanarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Covid-19, Resimsel Alıntı, Pastiş, Parodi

ABSTRACT

PASTISH AND PARODY WORKS ON FAMOUS WORKS OF ART DURING THE PANDEMIC PROCESS

During the Covid-19 Pandemic, which affected the whole world, the art world also witnessed many innovations. Due to the restrictions in social life and quarantine practices, exhibitions were organized online and virtual, and hospitals and pharmacies, where there was intense activity, hosted some art events. Some artists organized performances on the balconies of the houses and continued their activities during the Pandemic period.

Many artists used masks and gloves in their works, even pastiches and parodies of world-famous works of art were made wearing masks or gloves. By making use of the popularity of these works, it is also tried to create an awareness effect on people for protection against the Pandemic. Graffiti and Street artists applied Pandemic-themed works and performed performances on the walls in vacant cities. Interesting mask designs were made with the creative inspirations brought by the pandemic, and art events were delivered to all parts of the world with the shares made on social media.

The concept of Pictorial Quotation is a concept of intertextuality that is developing today as a postmodern understanding. Concepts such as pastiche, parody, imitation, ownership, adaptation and borrowing are also included in the concept of pictorial quotation. Pastiche, which is defined as Turkish emulation, is a form of citation that develops with the concept of intertextuality in the Postmodern contemporary art world. It is a work produced with forms and images borrowed from that work rather than a copy of a work. Parody can be defined as a work that changes the formal structure, content and style of a work of art. In addition, it can be said that a good parody creates a ridiculous and funny effect thanks to the irony or humor between the quoted work and the parody work.

In this study, pictorial quotations, pastiches and parodies produced by using masks and gloves on works of art, which have been shared over social media and spread all over the world and have become the history of art, will be researched and examined. For this purpose, the shares published in the virtual world and made on social media accounts will be scanned and the data obtained will be analyzed by extracting them.

Keywords: Pandemic, Covid-19, Pastiche, Parody

1.GİRİŞ

Bir salgın hastalığın yalnız bir bölgede yayılmasına Epidemi bütün dünyaya yayılmasına Pandemi adı verilir. Dünya tarihi hemen hemen her yüzyılda büyük pandemilerle yani küresel salgın hastalıklarla karşı karşıya kalmıştır. Bilinen en eski pandemilerden biri olan Cüzzam

hastalığı bilhassa Hz. İsa'nın yaşadığı dönemde dünyanın en çok korkulan hastalıklardan birisi olmuştur. Hatta Hz. İsa'nın mucizeleri içerisinde en meşhuru cüzzamlı hastaları iyileştirmesi olmuştur.

Veba hastalığı da bütün Orta çağ boyunca Avrupa'yı kasıp kavurmuş ve yüzbinlerce insanın canına mal olmuştur. Kara Ölüm olarak da adlandırılan Veba farelerden insanlara bulaşmakla birlikte, insanların banyo kültürü olmaması ve temizliğe yeterinde önem vermemesinden çok hızlı yayılmış ve etkisi de yüzlerce yıl sürmüştür.

20. yüzyılın hemen başlarında ortaya çıkan büyük İspanyol Gribi ise milyonlarca insanın ölümüne rağmen Birinci Dünya Savaşı nedeniyle pek çok ülke tarafından gizli tutulmuş ve savaşa girmediği için İspanyolların üzerine kalmıştır.

2. RESİMSSEL ALINTI

Resimsel alıntı; bir sanatçının başka bir sanat eserine öykünme, alıntılama, esinlenme, sahiplenme, pastiş, parodi ve yeniden yorumlama gibi yöntemlerle yaratım sürecinde bulunmasıdır. Eskiden kopyacılık, intihal ve hırsızlık olarak tanımlanan ve etik bulunmayan resimsel alıntı kavramı günümüz Postmodern anlayışı içerisinde metinler arasılık kavramı ile birlikte yeni bir sanat kavramı olarak meşruiyet kazanmış ve kabul görmüştür (Aktulum, K., 2016, s. 237).

Aslında çok eskiden beri sanatçılar kendilerinden önce yaşamış büyük sanatçıların eserlerine öykünmüşler bazen de başka bir sanatçının eserini kendi üsluplarıyla yorumlamışlardır. Örneğin 20. Yüzyılın başlarında Picasso Veleagues'in Nedimeler tablosunu defalarca Kübist üslupta yorumlamıştır. Duchamp'ta da Vinci'nin Mona Lisa tablosuna bıyık ekleyerek bir parodi denemesi yapmıştır.

Günümüz Postmodern anlayışında gızla yaygınlaşan resimsel alıntı, öykünme, sahiplenme, pastiş ve parodi gibi tazrlarıyla eski ve yeni eser arasında ilgi kurar. Böylece resimsel alıntı metinlerarasılık kavramı ve disiplinlerarasılık kavramı ile birlikte yeni bir özgür alan yaratır (Yücel, 2019, s. 5).

Görsel 1. Velasques, Las Meninas (Nedimeler), 1656, 318x276 cm. Prado Müzesi (bbc.com, 2020).

Görsel 2. Picasso, Nedimeler (kunstvensters.com, 2013).

3. KORONA VİRÜS PANDEMİSİ

2019 yılının sonunda Çin'de meydana çıkarak ve bütün dünyaya yayılan Covid-19 salgını yüzbinlerce insanın ölümüne yo açmış ve yüzyılın en büyük felaketlerinden birisi olmuştur.

Yeni Koronavirüs olarak adlandırılan SARS- CoV 2 virüsünün neden olduğu Covid-19 çok kısa sürede bütün dünyaya yayılmıştır. WHO (Dünya Sağlık Örgütü) tarafından 30 Ocak 2020 tarihinde Covid-19 pandemisi uluslararası acil bir durum olarak ilan edilmiştir (Burki, 2020, s. 1018).

Covid-19 hastalığı özellikle solunum yollarını çok etkilemiş. Özellikle kronik rahatsızlıkları olanların ve çok yaşlı insanların ölümüne yol açmıştır. Ayrıca kalp krizi ve beyne pıhtı atma gibi sonuçlara da yol açmıştır (Thirumalaisamy, 2020, s. 278-279).

Covid-19 pandemisi insanların zorunlu olarak eve kapanmasına yol açmış ve bu durumdan ülkelerin hemen hemen hepsinin ekonomileri bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Pandemi sürecinde maske, mesafe, izolasyon, tam kapanma ve karantina kavramları gelişmiş ve bu kavramlar sosyal hayatta olduğu gibi sanat dünyasında da kalıcı etkiler bırakmıştır.

3.1. Pandemi Sürecinin Sanat Dünyasına Etkileri

Dünyadaki bütün insanların kişisel ve sosyal hayatını olumsuz etkileyen Koronavirüs pandemisi sanat dünyasını da derinden etkilemiştir. Karantina, tam kapanma ve izolasyon dönemlerinde sanat eseri üretmenin yanı sıra sanat eserlerini sergilemenin de zorlaştığı düşünülürse sanat dünyasının yeni arayışlara girmesi ve yaratıcı çözümler üretmeleri de kaçınılmaz olmuştur (Kahraman, 2020, s. 84).

Tarih boyunca sanat ve sanatçılar iç dünyaları yanı sıra dış dünyadaki olaylardan da beslenir. Sanatçının iç dünyasındaki estetik ve güzellik anlayışı yanı sıra aşk, nefret, ilham ve melankoli gibi ruhsal durumlar sanat eserinin oluşumunda önemli rol oynar. Sanatçı duyarlılığı sebebiyle, dış dünyanın doğa güzellikleri yanı sıra savaşlar, göçler, doğal felaketler ve salgın hastalıklar pek çok sanat eserin konuları içerisinde yer alır.

Covid-19 Pandemisi pek çok sanat eserine konu ve içerik olarak da yansımış, korku, endişe, yalnızlaşma, ümitsizlik, ölüm-kalım gibi konular sanat eserleri içerisinde yerlerini almışlardır. Bazı sanatçılar karantina veya tam kapanma günlerinde evlerinde her türlü malzemeye yaratıcı çalışmalar deneyimlemişler bazı sanatçılarda boş sokaklarda ve caddelerde duvarlara grafiti ve sokak resimleri yapmışlardır.

Sanat tarihine mal olmuş ünlü ressamların bilhassa portre resimleri üzerinde maske ve eldiven gibi pandemi sürecinin en önemli objeleri ile yaratıcı deneysel çalışmalar yapılmış ve aynı zamanda hijyen, maske ve mesafe gibi kavramlara dikkat çekilmiştir. Yani sanat eserleri yoluyla toplumsal bilinçlenme için tanıtım ve bilgilendirme çalışmaları da yapılmıştır. Sosyal medyada ve sanal dünyada online sergiler açılması yanı sıra bazı sanatçılar evlerinin balkonlarında ve duvarlarında sergiler açmış, online konserler verilmiş hatta balkon konserlerinin videoları sosyal medya üzerinde viral olmuştur (Ece, 2020, s. 882)

Pandemi Döneminde Resimsel Alıntı Örnekleri

Pandemi sürecinde genellikle ünlü tablolarındaki portreleri maske takılmak suretiyle hem bu süreçte maske takmanın önemi vurgulanmış hem de gündemi sanat dünyasına taşıyan deneysel ve yaratıcı tasarımlar yapılmıştır. Bazı sanatçılar sadece maske takmakla kalmamış, eldiven kullanmak ve elini sabunla yıkamak gibi eylemleri de tasvir ederek hijyen ve tedbir gibi sorunlara da dikkat çekmişlerdir.

Grafiti ve Sokak sanatçıları şehirlerin büyük duvarları üzerine yaptıkları Grafiti ve Stencil çalışmalarıyla pek çok ünlü tabloyu Pandemi sürecine adapte etmişlerdir. Ayrıca Koronavirüs tehlikesine dikkat çekmek için tanıtım grafikleri ve afişlerde de benzer resimsel alıntılar, parodi ve pastiş örnekleri yapılmıştır.

Kimliğini gizli tutmasıyla tanınan İngiliz Grafiti sanatçısı Banksy İngiltere’de yaşadığı Bristol şehrinde 2016 yılında duvara yaptığı Vermeer’in İnci Küpeli kız röprodüksiyonunu güncellemiş ve üzerine 2020 yılında maske ekleyerek Pandemi sürecine üslubuyla katkı sunmuştur.

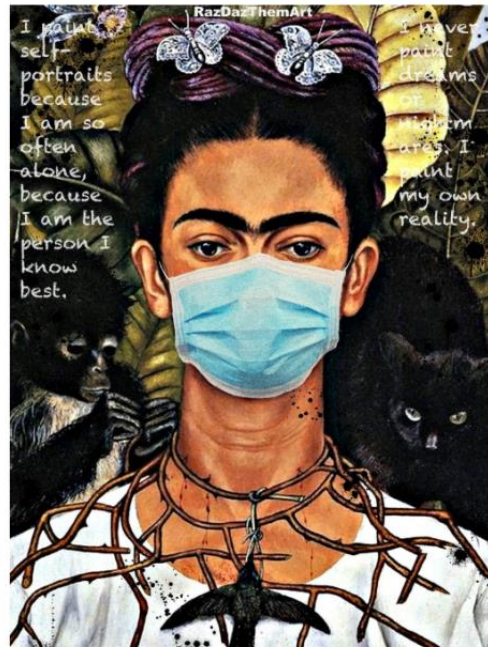
Görsel 3. Banksy, Bristol, 2020 (Snuggs, 2020).

Yine İngiliz sanatçı Lionel Stanhope Pandemi sürecini değerlendirerek İngiltere’nin Ladywell şehrinde bir duvar üzerine Jan Van Eyck’in ünlü “Kırmızı Türbanlı Adam” portresine maske ekleyerek ve Carravaggio’nun “Emmaus’ta Akşam Yemeği” tablosuna hijyen eldiveni ekleyerek çalışır (reuters.com, 2020).

Görsel 4. Lionel Stanhope, 2020. (Steinzova, 2020).

RazDazThemArt adıyla bilhassa sosyal medya üzerinde dijital çalışmalarıyla tanınan İngiliz sanatçı Frida Kahlo portresine uyguladığı maske çalışmasıyla Pandemi dönemine en iyi yansıtan sanatçılardan birisi olmuştur (saatchiart.com, 2021).

Görsel 5. RazDazThemArt, Maske Frida Kahlo, 2021, (saatchiart.com, 2021).

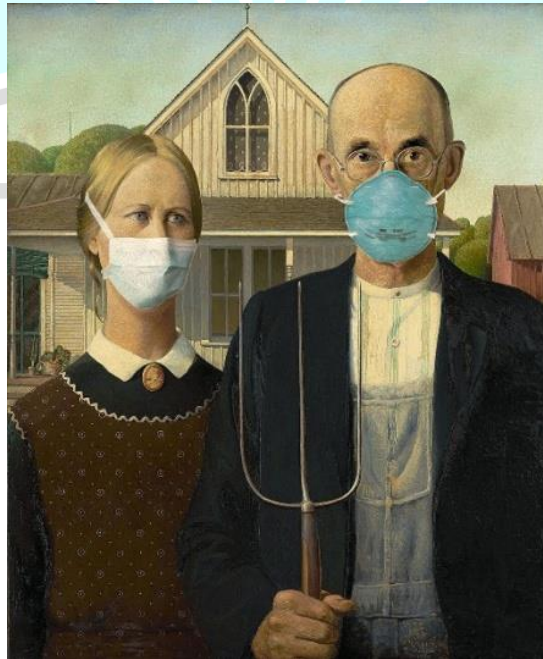
Pandemi döneminde resimsel alıntı olarak görülen, pastiş ve parodisi en çok yapılan portre Mona Lisa tablosu olmuştur. Hemen hemen dünyanın her yerinde bilhassa grafiti ve sokak sanatı çalışması olarak maskeli Mona Lisa'yı görmek mümkündür. Dijital Art çalışmalarıyla uğraşan David Jabif de Souza birçok maskeli tasarımı yanı sıra Mona Lisa'yı da maskeli betimlemiştir.

Görsel 6. David Jabif de Souza, 2021 (facebook.com, 2021).

Genevieve Blais Mona Lisa, Grant Wood'un "Amerikan Gotik" dışında İnci küpeli kız, Van gogh, Munch'un Çığlık tablosu, Carravaggio, Jan Van Eyk ve Boticellinin Venüsün Doğuşu gibi pekçok ünlü tablonun maskeli pastişlerini yapmıştır.

Blais, Pandemi sürecinde maske takmanın önemine dikkat çekmek amacıyla Amerikalı sanatçı Grant Wood'un "Amerikan Gotik" adlı resmindeki kadın ve adam çiftçiye maske takarak "Çiftçiler zaten sosyal mesafeye alışkındır" mesajı vermeye çalışır (Uğur, 2020).

Görsel 7. Genevieve Blais (Uğur, 2020).

Görsel 9. Genevieve Blais (openculture.com, 2020).

Grafiti ve sokak sanatçısı TVBoy'un Barselona'da bir duvara yaptığı tartışmalı Mobile World Virus adlı çalışması Leonardo da Vinci'nin elinde akıllı telefon tutarken maske takan ünlü Gioconda'sını tasvir ediyor. Mevcut Koronavirüs salgını, dünyanın en büyük teknoloji fuarlarından biri olan ve akıllı telefonlar gibi taşınabilir cihazlara odaklanan Barselona'da gerçekleşecek Mobil Dünya Kongresi'nin (MWC) iptaline neden olur. Bu resim belki de mobil telefonların da virüs kadar tehlikeli olduğuna ima ediyor ve teknolojinin insanları köleleştiren bir virüse dönüşmesini düşündürmeyi amaçlıyor (ruptly.tv, 2020).

Görsel 11. TvBoy Duvar Resmi, Barcelona, Maskeli Mona Lisa, 2020 (Steinzova, 2020).

Yine İspanyol sanatçı Tvboy Francesco Hayez'in Öpüş adlı tablosunun duvar üzerine maskeli bir pastişini yapmıştır. Barcelona duvarlarında korona günlerini renklendiren Covid-19 zamanında aşk adını verdiği bu çalışmada Hayez'in figürleri ellerinde denfektan yüzlerinde maske ile tasvir edilmiştir (artsy.com, 2022).

Görsel Tvboy, Covid-19 Zamanlarında Aşk. Barcelona (deodato.art.com, 2021).

Yine İngiliz sanatçı Nadya Minkof'un tek kulağı kesik olduğu için maskeyi tek kulağına takan Van Gogh tasviri sosyal medyada viral olmuştur. Hatta sosyal medya üzerinde benzer resimlerle Pandemi sürecinde maskenin önemini vurgulayan, eğer Van Gogh gibi kulağınız kesik değilse maskenizi takın uyarıları yayılmıştır (Minkof, 2020).

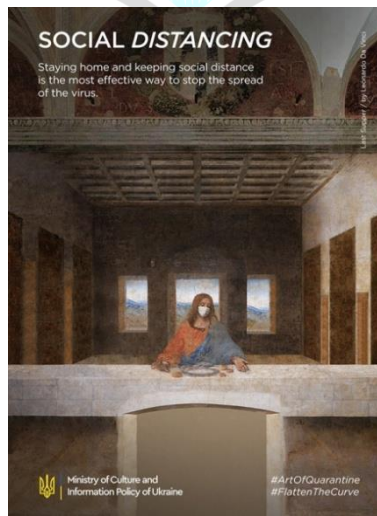
Görsel 13. Van Gogh (Minkof, 2020).

Ukrayna Kültür Bakanlığı tarafından bir reklam ajansına, ‘Karantina Sanatı’ adlı bir dizi afiş yaptırılarak Pandemi sürecinde insanlar, hijyen, maske ve mesafe gibi tedbirlere dikkat etmeye davet edilmiştir. Sanat tarihine mal olmuş ünlü tabloların maskeli Pastiş ve Parodi afiş örnekleri yapılarak sosyal farkındalık yaratılmaya çalışılmıştır. Bu eserler arasında Rene Magritte’nin Adamın Oğlu resmi üzerine “Yüzüne Maskeni Tak” yazısı ilave edilmiştir (esskiz.wordpress.com, 2020).

Görsel 14. Rene Magritte, Maske Takan Adamın Oğlu, 2020. (esskiz.wordpress.com, 2020).

Yine Ukrayna’da yapılan bilgilendirme afişlerinden birisi de Leonardo Da Vinci’nin Son Akşam Yemeği tablosunda maske takan ve yalnız başına masa başında oturan Hz. İsa figürüdür. Afişte sosyal mesafeye dikkat çekilmekte ve “Mümkün olduğu kadar evde kalmaya devam edin” yazısı yer almaktadır (esskiz.wordpress.com, 2020).

Görsel 15. Leonardo da Vinci, Sosyal Mesafe Vurgulanmış Son Yemek, 2020 (esskiz.wordpress.com, 2020).

Sonuç

Metimlerarasılık ve resimsel alıntı kavramı Postmodernizm anlayış içerisinde günümüzde yaygınlaşan bir sanat üslubu olarak gelişmiştir. Ünlü sanat eserlerinin pastiş ve parodileri yanı sıra alıntılama, adapte etme, öykünme ve sahiplenme gibi kavramlar da resimsel alıntı içerisinde yer alır.

Covid-19 pandemisi bütün dünyada hem kişisel hayatları hem de sosyal yaşamı olumsuz etkileyen küresel bir felaket olarak tanımlanabilir. Pandemi ile birlikte maske, mesafe, karantina, hijyen, izalasyon gibi kavramlar da hayatımızda yerini almıştır.

Pandemi sürecinde pekçok alanda olduğu gibi sanat alanında da yeni arayışlar ve deneyimler yaşanmaktadır. Uzaktan eğitim, sanal sanat etkinlikleri, online müzeler ve sıradışı sergileme yöntemleri bu süreçte sanat dünyasını hareketlendirmiştir.

Pandemi sürecinde sanatçı duyarlılığı ile sanat eserleri de bu konuyu ele almış ve bu sürece ait çok yaratıcı tasarımlar ve performanslar sergilenmiştir. Bilhassa sanat tarihine mal olmuş ünlü tabloların pandemi sürecine adapte edilmiş pastiş ve parodileri sosyal medya üzerinde yayılarak viral olmuştur.

Bilhassa Grafiti ve sokak sanatçıları pandemi sürecinde şehirlerin boş sokaklarında ve duvarlarında bir çok ünlü tablonun maskeli veya eldivenli pastiş ve parodilerini yaparak aynı zamanda insanların hijyen ve mesafe kavramlarına dikkat etmeleri için bir sosyal bilinçlendirme işlevi de yüklenmiş oldular. İnternet ve sosyal paylaşım siteleri sayesinde de kısa sürede bütün dünyaya yayılmış oldular.

Kaynakça

(2013, 06 16). 05 29, 2022 tarihinde kunstvensters.com:

<https://kunstvensters.com/2013/06/16/onder-de-loep-las-meninas-van-diego-velazquez/meninas-picasso-2/> adresinden alındı

(2020, 05 05). 05 29, 2022 tarihinde reuters.com:

<https://www.reuters.com/news/picture/locked-out-of-galleries-londoners-find-c-idUSKBN22H1EX> adresinden alındı

(2020, 02 19). 05 29, 2022 tarihinde ruptly.tv: <https://www.ruptly.tv/ar/videos/20200218-047-Spain-Mona-Lisa-s-mural-with-mask-and-smartphone-appears-in-Barcelona-after-MWC-cancellation> adresinden alındı

(2020, 04 04). 05 29, 2022 tarihinde esskiz.wordpress.com:

<https://esskiz.wordpress.com/2020/04/14/klasik-tablolar-kovid-19-icin-uyari-levhalarina-donusturulduiste-korona-sanati/> adresinden alındı

(2020, 10 16). 05 28, 2022 tarihinde bbc.com: <https://www.bbc.com/culture/article/20201015-velzquez-las-meninas-a-detail-that-decodes-a-masterpiece> adresinden alındı

(2020, 07 20). 06 01, 2022 tarihinde openculture.com:

<https://www.openculture.com/2020/07/icons-of-art-wearing-masks.html> adresinden alındı

(2021). 05 28, 2022 tarihinde saatchiart.com: <https://www.saatchiart.com/print/New-Media-Mona-Lisa-Mask-It-Protection-of-Art/1506083/8413387/view> adresinden alındı

(2021). 06 01, 2022 tarihinde saatchiart.com:

<https://www.saatchiart.com/account/artworks/1506083> adresinden alındı

(2021, 07 01). 06 03, 2022 tarihinde facebook.com:

<https://www.facebook.com/photo/?fbid=4460133687364040&set=a.359640650746718> adresinden alındı

(2021). 06 03, 2022 tarihinde deodato.art.com: <https://www.deodato.art/en/tvboy-love-in-the-time-of-covid-en.html> adresinden alındı

(2022). 06 01, 2022 tarihinde hindustantimes.com: <https://www.hindustantimes.com/art-and-culture/masked-mona-lisa-van-gogh-frida-kahlo-artist-recreates-famous-paintings-but-with-coronavirus-era-twist/story-yi36ddLzhB3siqp8hOvhbJ.html> adresinden alındı

(2022). 06 01, 2022 tarihinde artsy.com: <https://www.artsy.net/artwork/tvboy-love-in-the-time-of-covid> adresinden alındı

Aktulum, K. (2016). *Resimsel Alıntı*. Konya: Çizgi Yayınevi.

Burki, T. (2020). The origin of SARS-CoV-2. *The Lancet Journals* (20), 1018-1019.

Ece, Ö. (2020). Pandemi Sırasında ve Sonrasında Kültür-Sanat. *TRT Akademi* , 5 (10), 882-887.

Kahraman, M. (2020). Covid-19 Salgınının Kültür Ve Sanat Organizasyonlarına Etkisi. *Yıldız Journal of Art and Design* , 7 (1), 84-99.

Minkof, N. (2020, 04 13). 05 28, 2022 tarihinde facebook:

<https://m.facebook.com/NadiaMinkoffLondon/photos/van-goghs-face-mask-dilemma-something-light-hearted-by-dennismadden-keeplaughing/10157251275451814/> adresinden alındı

Snuggs, T. (2020, 04 23). 05 28, 2022 tarihinde news.sky.com:

<https://news.sky.com/story/coronavirus-banksys-girl-with-a-pierced-eardrum-gets-a-covid-19-face-mask-11977360> adresinden alındıSteinzova, L. (2020, 04 06). 05 28, 2022 tarihinde <https://www.rferl.org/a/mural-masks-coronavirus-inspires-global-graffiti/30527353.html> adresinden alındı

Thirumalaisamy, P. V. (2020). The COVID-19 epidemic. *Tropical Medicine and International Health* , 25 (3), 278-280.

Uğur, Ö. T. (2020, 09 10). *Arkitekt*. 05 29, 2022 tarihinde gzt.com: <https://www.gzt.com/foto-galeri/arkitekt/pandemide-uretkenligin-sanatla-bulusmasi-maskeli-tasarimler-2024237> adresinden alındı

Yücel, A. (2019). Andy Warhol Çalışmalarının Metinlerarasılık Bağlamında İncelenmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* , 9, 1-10.

İŞLETMELERDE BAŞARI (PERFORMANS) DEĞERLEME VE 360 DERECE GERİ BESLEME

Dr.Öğr.Üyesi Hüseyin Tolga ÇAĞATAY¹, Prof.Dr. Birol BUMİN²

¹ Başkent Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri MYO, ORCID ID: 0000-0001-5228-3223

² Gazi Üniversitesi, İİBF, Merhum

ÖZET

İnsanın çalıştığı örgüte olan katkısı günden güne önem kazanmaktadır. Bu durumun farkına varan işletmeler için “insan faktöründen nasıl daha etkin yararlanabilirim sorusu” önemli bir uğraş alanı olmuştur. 360 Derece Geri Besleme bu uğraş alanlarının güncel olanlarından biridir. Bu sistem, çalışanın performansını astlarında, emsallerinden, yöneticilerinden aldığı geri beslemelerle değerlendirme sürecidir. Aynı zamanda sistem bireylere, kendilerini değerlemeye de olanak vermektedir. Sistemin ana amacı bireye diğer insanların kendisini ve bireyin kendisini nasıl algıladığını anlamasına yardımcı olmaktır. Bu sistemle değerlendirme var olan sübjektifliği nispeten azaltmakta, performans detayının çok boyutlu sergilenmesine olanak tanımakta ve dolayısıyla kurumun değerini arttırmaktadır. 360 Derece Geri Besleme sistemi bünyesinde birçok avantajı barındırmasına rağmen organizasyonel yapının kurumsallaşma sorunu, yönetsel anlayış uyumsuzluğu, vakit ve maliyet sorunları, toplumsal kültür özelliklerin imkân tanımaması gibi nedenlerle uygulama alanı bulma, balsa bile sürdürülebilirlik sorunu yaşanmaktadır. Yaşanabilecek zorluklara rağmen ülke genelinde birçok avantaja sahip bu yöntemin yaygınlaşma şansı elde edilmesi için bir işletme de minör uygulama gerçekleştirilmiştir. Böylece 360 Derece değerlendirme sistemi ile astların sadece üstler tarafından değerlendirilebileceği dar bakış açısı değiştirilerek çok boyuta taşınması amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen uygulamaya bir kurumda çalışan yedi kişi dâhil edilmiştir. Bu yedi kişi uygulama sürecinde hem değerlendirici hem de değerlendirilen rolü üstlenmiştir. Uygulama kapsamında 12 yetkinlik alanı belirlenmiştir. Bunlar; 1-Problem çözme ve karar verme, 2-Vizyon, misyon geliştirme/strateji geliştirme ve uygulama, 3-Kendini geliştirme ve değişime açık olma, 4-Şirlete bağlılık ve temsil yeteneği, 5-Bilgi paylaşma ve eğitim faaliyetlerine katılma, 6-Analitik düşünme becerisi, 7-Stres yönetimi, 8- Özgüven ve yaratıcılık, 9-Zaman yönetimi, 10-İletişim ve sosyal uyum, 11-Kendini ve başkalarını motive etmek, pozitif düşünme, 12-İş birliği, ekip ruhudur. Bu yetkinlikler verilen önem derecelerine ve değerlendirilen kişinin konumuna göre ağırlıklandırılmıştır. Elde edilen bulgular ışığında sürecin avantajları gösterilemeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Başarı Değerleme, Performans Değerleme, 360 Derece Geri Besleme

* Bu çalışma merhum Prof. Dr. Birol BUMİN danışmanlığında Hüseyin Tolga ÇAĞATAY tarafından 2004 yılında tamamlanan “İşletmelerde Başarı (Performans) Değerleme ve 360 Derece Geri Besleme” başlıklı ve 144804 tez no’lu yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

1. GİRİŞ

Örgütler, faaliyetlerini sürdürmek için insan kaynağına ihtiyaç duyarlar. Örgüt, birden fazla insanın ortak amaçlar doğrultusunda bir araya geldikleri ya da getirildikleri karmaşık bir sosyal sistemdir. Bu sosyal sistemi oluşturan bireylerin ortak performansları o örgütün gerçek gücünü göstermektedir. Örgütlerde her alandaki yeni arayışlar, yeni yönetim modelleri örgüt üyelerinin daha fazla güçlerini ortaya koyma ve sinerji arayışlarından başka bir şey değildir[1].

İşletmeler şiddetli rekabetin yaşandığı bir ortamda faaliyetlerini sürdürmek zorundadır. Bu rekabetten en çok etkilenen, yine bu rekabeti yaratan insan olacaktır. Bu var olma savaşını verirken, yaşanan rekabet sonucunda uğranacak herhangi bir hezimet veya elde edilecek herhangi bir galibiyetten en fazla payı alacak yine insandır. İnsan kaynağına daha önce bir maliyet unsuru olarak görenler şimdi bu kaynağı değiştirmek, geliştirmek için türlü incelemelerde bulunmaktadır. Günümüzde insan odaklı olmayan firmaların piyasada tutunabilmeleri imkânsız hale gelmiştir. İşte bu nedendir ki; firmalar, karmaşık bir yapıya sahip insanı, en önemli uğraşı alanı olarak kabul görüp, onları incelemeli ve yorumlamalıdır.

İşletmelerde bu görev, insan kaynakları departmanına devredilmiştir. İnsan kaynakları departmanı; insan kaynağını en iyi şekilde organize ederek, örgütün rekabet düzeyini daha yükseğe çıkarmakla yükümlüdür. Yine, insanı örgüt içinde geliştirecek faaliyetlerin neler olduğunu bularak, faydası maksimize edilecek bir kaynak olarak ele almalıdır.

İnsan kaynakları bölümü nezdinde firma, hem içerde hem de dışarıda, gün geçtikçe ihtiyaçları daha fazla çeşitlenen ve sınırsız olduğu kabul edilen varlık olan insanla karşı karşıya gelmektedir. Gelişen örgütler; dışarıdaki hedef insan kitlelerini tatmin edebilecek düzeye gelebilmek için, bünyesinde çalıştırdığı insanları, örgütü başarıya ulaştıracak en önemli üretim faktörü olarak görüp, onların tatmin olacağı sistemin denklemini en doğru şekilde kurmalıdır.

Rekabet üstünlüğü kurmanın en önemli şartlarından biri, işletmenin rakiplerinden önce, çağın gereği olan yeniliklerin ve revizyonların farkına varması ve harekete geçmesidir. Bu da ancak, işletmedeki tüm çalışanların yaratıcı ve yenilikçi olması ile mümkündür[2]. İnsan kaynakları alt sisteminin en önemli fonksiyonlarından biri olan başarı (performans) değerlendirmesinin kullanım alanlarından en önemlisi; çalışanların bu yaratıcı ve yenilikçi gizil alanlarının keşfedilmesidir. Performans değerlendirme, işletmelerde performansın tesadüfi olmadığını göstermek ve sürekliliğini sağlamak için kişilerin sahip olduğu bu gizil olan/olmayan yetkinliklerin geliştirilmesi ve kişiye yeni yetkinliklerin kazandırılmasıyla yükümlüdür[3].

Düzenli işleyen bir performans değerlendirme süreci, işletmenin farkındalık özelliğine sahip tek kaynağı olan personelin istihdamı, eğitimi, kariyer planlaması, etkinliği vb. gibi birçok değişken üzerinde geri besleme sağlamaktadır. Bu geri beslemeler ileride; verilerin değerlendirilmesi, işlenerek bilgi haline dönüştürülmesi, çalışanların görev ve sorumluluk alanlarının analizi, çalışanların çalışma süreçlerine uyum, denge ve esnekliğinin araştırılması, çeşitli değişkenlere dayanılarak çok boyutlu işlem ve uygulamaların kapsamı içerisinde çok yönlü çeşitlendirilmesi gibi karmaşık işlerde kullanılmaktadır.

Günümüzde sürekli artış gösteren rekabet baskısı, şirketlerin iş yapış şekillerinde, ürün ve hizmet kalite seviyelerinde, etik anlayışlarında, müşterilerine, yöneticilerine ve çalışanlarına bakışında radikal değişiklikler yapma zorunluluğunu getirmektedir. Daha dün rakipsizlikten

ötürü yüksek kar marjlarının keyfini çıkararak şirketler, bugün çok daha azına razı olmak durumunda kalmışlardır. Bu durumunun farkında olan işletmelerin performans değerlendirme süreçleri de yaşanan radikal değişimlerden nasibini almıştır. Bu değişimler işletmeleri farklı varsayımlarla hareket etmeye, yeni modeller ve gözlenebilir davranışlarında önemli değişiklikler yapmaya zorlamaktadır.

2. BAŞARI (PERFORMANS) VE BAŞARI DEĞERLEMENİN TANIMI

Başarı sözlük anlamı ile bir şeyin üstesinden gelmek, verilen görevi etkin biçimde sürdürmek ve yerine getirmektir. Başarı, verilen görev ve bunu yerine getirecek kişi veya kişiler ile ilgili bir kavramdır. Bu verilen görevin, veren tarafından önceden belirlenmiş ölçütlere uygun şekilde yerine getirilme derecesi, başarının derecesiyle doğru orantılıdır. Kısaca başarı amacın gerçekleşme oranıdır.

Geçmişten bugüne görülmüştür ki, bireyler buldukları ortamda farklı başarı derecelerine sahiptir. Yine, aynı bireyin zaman içinde başarı oranının değişebileceği ve bunun farklı nedenlere dayandığı bilinmektedir. İşletmeler açısından bunun önemi, bu nedenlerin tespiti ve incelenmesi sonucunda örgütsel verimliliğin artırılmasında kendini göstermektedir[4].

Her iş görenin gelecekteki beklentisi, görev anlayışı, çalışma disiplini, yetenek ve beceri düzeyi birbirinden farklıdır. İnsan doğasından başlayarak gelişen bu farklılıklar, kişinin iş üzerindeki başarısını da farklı kılar. Kimi iş gören kendisinden beklenen görevi tam olarak yerine getirirken, kimi de bekleneni veremez. İşletmelerde kimin ne derecede başarılı olduğu performans değerlemesi ile belirlenebilir[5].

İşletmelerde, her bir iş görenin beklentisi, yaratıcılığı, disiplini, tutumu, mizacı, nitelikleri ve yeteneği birbirinden farklıdır. Doğaldır ki; bu farklılıklardan dolayı bu iş görenlerin iş hayatındaki başarı düzeyi de farklı olacaktır. Bazı iş görenler diğerlerine göre daha başarılı olarak görevlerinin hakkını teslim eder. Bazıları ise bekleneni veremez. İşletmeler bu iş görenleri karşılaştırarak, belirledikleri amaca ne kadar ulaştıklarını ancak performans değerlemesi ile tespit edebilirler. İşletmeler, başarı olgusunu; bireyin nitelikleri ve yeteneklerinin işine ilişkin olarak düzenlenmiş işletme başarı ölçütleri ile karşılaştırması sonucu ortaya çıkartmıştır[6].

Performans değerlendirme en genel anlamıyla işletmelerdeki iş görenlerin başarı düzeylerinin ölçülme sürecidir. Performansın ölçümü, belirli bir dönem boyunca bir kurum tarafından veya bir program altında yürütülen faaliyetlerin rakamlarla ifade edilmesidir. Sağlıklı bir performans ölçümü; program faaliyetlerinin, arzulanan sonuçları ne derece yerine getirdiği hakkında değerlendirme yapmaya imkân verir[7].

John Allan'a göre[8] değerlendirme; yöneticinin ya da bir çalışanın başka bir çalışanın performansını ölçmesi, eksiklikleri ve bunu gidermenin yollarını göstermesi ve ileriye yönelik tespitler yapmasıdır. İsmail Ataay'a göre[6] performans değerlendirme; yetkili mercilerin, kişinin yeteneklerini, gizil gücünü, iş alışkanlıklarını, davranışlarını ve benzeri niteliklerini, diğeriyle karşılaştırarak yaptığı sistematik bir ölçmedir. Başka bir tanıma göre; iş görenin işinde gösterdiği başarı derecesini ölçen ve bunu yapılacak liyakat zammına esas alan ücret sistemine de başarı değerlendirme sistemi denir[9].

Yıllar içinde performans değerlendirme sistemi ile ilgili yapılan tanımlamalarda çok büyük farklılıklar göze çarpmamakla birlikte performans değerlemenin karmaşık geniş bir yapıya sahip olduğunu görmekteyiz. İçeriğinde büyük bir evrim geçiren performans değerlendirme, önceleri belirli amaçlara hizmet eden bir araç olarak düşünülmüşken sonraları zaman içerisinde belli bir plan, programa oturtuldukça kendi çapında amaç olarak ele alınmaya başlanmıştır. O günden bugüne; işletmelerin, doğumlarından o ana kadar ki örgüt gelişim süreci dâhilinde oluşturdukları sistem kapsamında bu faaliyetleri sürdürdükleri görülmektedir. Birçok soyut kavramda olduğu gibi performans değerlemede de olmazsa olmaz şartların var olduğu ama bunun haricinde belli bir özgürlük alanı içerisinde hareket edilebileceği görülmektedir. Bu yüzden ki performans değerlendirme, birçok insanın zihnini ve araştırmalarını biçimlendirmiş olsa da, henüz tam olarak kesinleşmiş bir bilim değildir[10].

Performans değerlendirme, faaliyetlerin amaçlar ve hedefler aracılığıyla izlenmesini, bunların ölçülmesini ve gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğinin tespitini de kapsar. Bir kurumun stratejisini incelerken amaçlar, hedefler ve atılacak adımlar arasındaki farkların açık ve net olması beklenir. Bunlar bir hiyerarşi içerisinde kurgulanmalıdır. Amaçlar; varlık nedeniyle ilgili ana amaç, Hedefler; daha ayrıntılı bir amaca yönelik spesifik olarak planlanmış başarılar, Somut hedefler ise; bir hedefin başarılması doğrultusunda sayısal olarak ifade edilmiş adımlardır[7].

Performans değerlendirmesinin temelinde karşılaştırma vardır. Karşılaştırma, karşılaştırılan şeyler arasında ki fark ve benzerliklerin nesnel ölçütlerle ve somut olarak ortaya konmasını gerektirir. Bu açıdan bakılınca, başarı değerlendirme, iş görenin işinde yaptıkları ile yapması gerekenler, başka bir deyişle, gerçek başarı durumu ile sağlanması gereken başarı düzeyinin karşılaştırılmasıdır denilebilir[4].

3. BAŞARI DEĞERLEMENİN AMACI

İnsan kaynakları, yönetimi içinde ki karmaşık ve tartışmaya açık konularda birisi olan personeli değerlendirme, hem işveren hem de iş gören açısından büyük önem taşımaktadır. İşveren, örgütün amaçlarının gerçekleştirilme boyutu ve bu amaçlara ulaşma çabalarında personelin katkı biçimi, derecesi hakkında bilgilenmek ve örgütü geliştirmek için gerekli kararları almak zorundadır. Bu kararların personele ilişkin olarak yapılacak bir değerlendirme sonucunda alınması söz konusudur[11]. Yine; ne yaptığını bilen bir işveren, örgütün verimli çalışmasını gerçekleştirmek için hizmetin gerekli kıldığı nitelikte eleman almak, eldeki elemanlarına kendilerini geliştirmeleri için eğitim imkânları sağlamak ve başarılı elemanlarını yükseltmek, yani onlara yetki ve sorumluluğu daha fazla olan görevlere getirmek ister. Bunun için de, herkesin yeterlik derecesinin değerlendirme işlemi ile ortaya konması büyük önem taşımaktadır[12].

İş görenler ise çalışmalarının takdir edilmesini, başarılarının karşılığını görmeyi, çalışan ile çalışmayan, verimli ile verimsiz, başarılı ile başarısız arasında bir ayırım gözetilmesini ister ve bekler[13]. Performans değerlendirme bu konularda da aracılık eder.

Performans değerlemede amaç; kişiliğin ölçülmesi değildir, iş görenin örgüt içinde kendisine verilen görevleri yerine getirmede gösterdiği başarının ölçülmesi ve değerlendirilmesidir[4].

4. BAŞARI DEĞERLEME ÇALIŞMALARININ SAĞLADIĞI YARARLAR

Süreci doğru işleyen bir performans değerlendirme sistemi işletme ve personeli için birçok yarar sağlamaktadır. Performans değerlendirme sürecinin çıktıları verilerdir. Elde edilen bu verilerin bilgiye dönüştürülerek gereken yerde kullanma ve bunlardan fayda sağlama başta şirket yönetimi olmak üzere şirket geneli için hayati önem taşımaktadır. Doğru bilginin işletmeye yarar getirmeyeceği düşünülemez. Performans değerlendirme sistemi ile farklı birimlerde sağlanan çeşitli yararların sağlanabilmesi sistemin etkin bir biçimde işlemesine bağlıdır[14]. Etkin işleyen bir değerlendirme sisteminin sağladığı yararlar ise şöyledir:

- Yöneticileri emrindeki iş görenler konusunda uyarır. İş gören yetenekleri tanınır ve buna göre davranılır.
- Tüm iş görenlerin zayıf ve kuvvetli yanlarını tanıtıcı bilgileri sağlar ve bunları yapılacak görüşmelerde dikkate alır.
- Eğitim gereksinimlerinin saptanmasında kullanılır.
- Yöneticilerle iş görenlerin kaynaşmasını sağlar.
- İşlerin düzenlenmesinde ölçü olarak kullanılır.
- Yöneticilerin karar alırken dengeli ve tutarlı olmalarını sağlar.
- Yükselme ve başarı standartlarının belirlenmesine yardımcı olur.
- Üstün yetenekli çalışanlarını tanımasına yardım eder.
- İş görenlerin kötü yönleri ve uygun olmayan davranışları konusunda uyarmaya yarar.
- Güven yaratır, dürüst bir yönetim anlayışını yayar ve iş görenin moralinin yükselmesini sağlar.
- İşletmelerde iş gören rotasyonunda ölçü olarak kullanılır.

5. BAŞARI DEĞERLEME YÖNTEMLERİ

Endüstriyel değişime paralel olarak gelişen çeşitli yönetim anlayışlarının etkisi altında kaldığı görülen başarı değerlendirme sistemleri de zaman içinde değişime uğramıştır. Başarı değerlemede uygulanan yöntemlerin literatürde farklı düzenlemelere gidilerek sınıflandırıldıkları görülmektedir. Bütün bu farklılıklar, başarı değerlendirme yöntemlerine şu değişik düzenlemeler içinde yansımıştır:

5.1. Analitik ve Analitik Olmayan Başarı Değerleme Yöntemleri

Özellikle farklı başarı faktörlerini dikkate alsa bile bunların başarıyı ancak yaklaşık olarak değerlendirebildiği ya da başarı faktörleri ve başarı prim basamaklarının ayrıntılı bir tanımının yapılmadığı yöntem olan analitik olmayan başarı değerlendirme yöntemi ile en belirgin özelliği başarı göstergeleri olan ve performansı bu göstergelere dayandırarak ölçen analitik olan değerlendirme, yapılan bu ayırımın temelini oluşturur[9].

5.2. Değerleyici Gruplarına Göre Başarı Değerleme Yöntemleri

Ayırım, değerlendirici grubunun kim olduğu kıstası dikkate alınarak yapılmaktadır. Buna göre değerlendirme; astlarca yapılan değerlendirme, üstlerce yapılan değerlendirme, dış çevreden yapılan değerlendirme, çalışanların birbirini değerlemesi şeklinde adlar alır.

5.3. Geleneksel ve Çağdaş Değerleme Yöntemleri

Geleneksel ve çağdaş değerlendirme yaklaşımları arasındaki en büyük fark; değerlendirme yöntemi ve değerlendiricilerdir. Geleneksel değerlendirme yaklaşımı, çoğu kez astlara uygulanan yöntemleri kapsarken, büyüyen kuruluşlarda profesyonel yöneticiliğin önem kazanması neticesinde çağdaş değerlendirme yaklaşımlarının da yönetici kesime yönelik uygulamaları ağırlık kazanmıştır[9]. Geleneksel başarı değerlendirme araç ve yöntemleri, geniş ölçüde astlara uygulanırken, önceleri yöneticiler için de kullanılmaktaydı. Daha sonraları yöneticilerin kendilerine has nitelikleri olduğunun farkına varılmasıyla farklı başarı değerlendirme yöntemlerine gereksinim duyulmuştur. Çağdaş diye adlandırılan başarı değerlendirme yöntemlerinin geliştirilmesi, bu ihtiyacın giderilmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Ancak şu da unutulmamalıdır ki; başarı değerlendirme yöntemlerinden bir bölümü yönetsel başarının değerlendirilmesinde ötekilerinden daha çok kullanılmış olmakla beraber, hiçbiri tek başına yöneticiler ya da öteki iş görenler için özel olarak tahsis edilmemiştir. Bu yöntemler her iş gören için olduğu kadar yöneticiler içinde kullanılmıştır ve günümüzde de yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Başlangıçta her örgüt kendi gereklerine uygun düşecek bir yöntem geliştirmek çabası içine girmiş; zamanla bu alanda ortaklaşa kullanılacak bilimsel başarı kriter ve yöntemlerinin geliştirilmesine gerek duymuştur. Ölçütler tarafından ortaklaşa kullanılmak üzere geliştirilmiş bulunan değerlendirme yöntemlerinin kişisel önyargılardan arındırılması, daha nesnel, daha geçerli ve daha güvenilir kılınmaları için sürekli çaba harcanmaktadır[9]. 360 Derece Geri Besleme Performans Değerlendirmesi bu çabaların bir ürünüdür.

6. 360 DERECE PERFORMANS DEĞERLEME SÜRECİ

Yeniliklere dayanan performans değerlendirmelerinde -özellikle yönetici değerlendirmesi- en sık kullanılan kaynak olan üstün yanı sıra akranlar, müşteriler, çalışanın kendisi hatta astları da değerlendirme sisteminin içine dâhil edilmektedir. Bu anlatılanla ilgili son dönemdeki eğilim, literatürde 360 derece geri besleme ya da çoklu geribildirim olarak bilinen değerlendirme yaklaşımıdır. Bu sistem adından da anlaşılacağı üzere yöneticinin, astların, iş arkadaşlarının, kendisinin, müşterisinin, kısaca tüm paydaşlarının birbirini değerlendirmesine dayandırılır. Bu durumda kişinin sadece tek bir bakış açısıyla yöneticisinin gözlemleyebildiği yetkinlik ve iş davranışlarıyla değil, işinin farklı performans boyutlarını gözlemleyebilen kişiler tarafından doğru ve adaletli bir şekilde değerlendirilmesine çalışır[15].

Performans yönetiminin; 360 derece geri besleme değerlendirme sistemine ihtiyaç duymasının temel nedeni; nesnel ölçümlerle tanımlanan kriterlerin farklı kaynaklardan değerlendirilmesine ihtiyacı yokken, çalışanın iş sonuçlarına ulaşırken ortaya koyduğu çalışma tarzı yani yetkinlikleri için işin farklı boyutlarında farklı insanlar tarafından yapılan gözlem ve değerlendirmelere ihtiyaç duyulmasıdır. Nesnel ölçümle değerlendirilen iş sonuçları rakamsal olarak ya da en azından gerçekleşip gerçekleşmediği bilgisiyle kolayca ortaya konurken, iş sonuçlarının değerlendirilmesinde öznel, tek taraflı yargıların sisteme katılması ile karar verme sürecinde düzenli olarak sistematik yanlışlıklar yapılmasına neden olur.

Çoklu geribildirim sisteminin sağladığı en önemli yararlarından biri örgüt genelinde çalışan ve bölüm performanslarını karşılaştırıp örgütsel yetkinlikler ortamında kuvvetli ve gelişmeye açık

alanları göstermesi ve örgütsel anlamda gelişim planlarına katkıda bulunmasıdır[15]. 360 derece geri besleme, çalışanın performansının çalışanın iş arkadaşlarından, yöneticilerinden, kendisine doğrudan rapor verenlerden ve iç (uygun olduğunda dış) müşterilerden derlenen spesifik iş performansı bilgilerinin ışığında değerlendirilmesi sürecidir[16]. Bu sistemin içeriğinde farklı düzeylerdeki ya da farklı kesimlerdeki birçok kişinin görüşlerine yer verilmesi esastır. Bu kişiler daha çok çalışanın çalışmalarını gözlemleme olanağına sahip, kendisiyle ilişki içinde bulunan, performansı hakkında bilgisi olan ve bu konudaki görüşleri önemli sayılan kimselerdir[17].

Görsel 1. 360 Derece Geri Besleme Şeması[18]

Geleneksel değerlendirme yöntemlerine baktığımızda geri besleme sürecinde verici taraf olan hatasız, doğru, baskın, tüm iyi meziyetlere sahip algılanır. Alıcı taraf ast ise, pasif, yanlış, hatalı, hiçbir meziyetten nasibini almamış olarak algılanır ve süreç böyle yürütülmeye çalışılır. Bunun sonucu psikolojik eşitlik sağlamaya yönelik bir güç dengesi arayışı ortaya çıkmıştır. Çağdaş değerlendirme yönteminin kullanılmaya başlanması ile sağlanan bu eşitlik sonucunda bu sefer değerlendirilenin, değerlendirme sisteminin öznelliğine ve tek taraflılığına karşı geldiği görülmektedir. Böyle bir sorunun varlığını kabul edip sorunu gidermek için çaba harcayan batılı gelişmiş örgütler literatüre 360 derece geri besleme adıyla bir sistem geçirmişlerdir[19].

6.1. 360 Derece Performans Değerleme Sürecinin Ayırt Edici Özellikleri

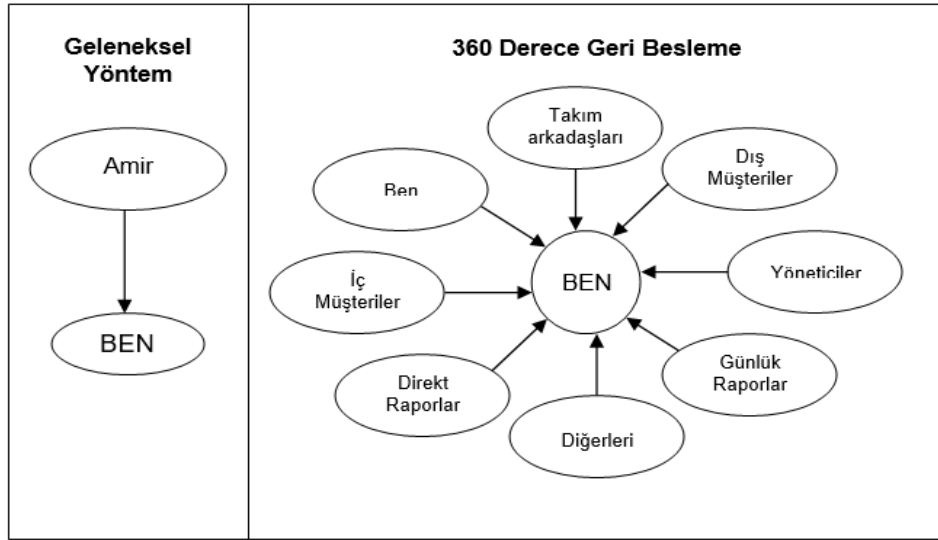
Son yıllarda yönetim sistemleri konusunda yapılan birçok çalışma insanın kurumlardaki stratejik önemi üzerine yoğunlaşmaktadır. Büyük şirketlerin borsadaki hisse değerleri, şirketlerin kayıtlı varlıkların çok üstünde çıkmaktadır. Bir bakış açısıyla bu değer farkının, şirket çalışanlarının yarattığı rekabet avantajı ile insan kaynaklarının yarattığı katma değerden oluştuğu ileri sürülmektedir. İnsan kaynaklarının şirketlerdeki katma değerinin ölçülmesi üzerine yapılan değerlendirme çalışmalarında son yıllarda yoğunlaşmıştır. Germirli'ye göre[20] yaratıcılığın sonu yoksa ölçüm metodlarının da o kadar sonu olmayacaktır.

360 derece geri besleme sistemi bu yaratıcılığın son ürünüdür. Bu performans yönetim modeli, diğer değerlendirme modellerinin dışına çıkarak performans değerlendirme sistemine farklı bir bakış açısı getirmiştir. Öyle ki değerlendirme metodolojisi içinde, sistemi çok yönlü olarak sürekli bir anlayışla sorgulamayı ve çalışanların performansı hakkındaki bilgiyi çalışan ile farklı

ilişkilere sahip çok değişik kaynaklardan toplamayı sistem haline getirip bünyesinde sistematığe oturtmuş ve bazı özellikler bakımından diğer değerlendirme yöntemlerinden farklılaşmıştır[21]. Bunlar:

6.1.1. Geri Besleme

360 derece geri beslemeyi diğer değerlendirme sistemlerinden ayıran temel nokta geri besleme sürecidir. 360 derece yaklaşımında ise geri besleme çok yönlüdür. Günümüzün modern anlamdaki performans yönetim sistemi, organizasyonun her kademesinden geri besleme almayı öngörmektedir. Bu temel yaklaşım 360 derece geri beslemeyi farklı bir teknik olarak ön plana çıkarmıştır.

Görsel 2. Tek Kaynaklı Sistem ve 360 Derece Geri besleme Sistemi[22]

6.1.2. Gerçekçilik

Geleneksel performans değerlendirme yaklaşımında çalışana sadece üstü tarafından geri bildirim verilmesine karşılık, 360 derece geribildirim yöntemi, tek taraflı geribildirim ötesinde çalışanın performansını gözlemleyen daha geniş bir grubun çalışana geribildirim vermesine olanak sağladığından dolayı[23] değerlemenin daha geçerli ve güvenilir sonuçlar sağladığına inanılmaktadır. İş gören bu sistemde kendi performansı ile ilgili olarak birden fazla kişinin görüşünü aynı anda görebilme imkânı bulurken, bu veriler tek bir kişinin görüşünü yansıtmamasından dolayı değerlendirilen tarafından yadsınmamaktadır. Bu nedenle çalışanlar, 360 derece geri besleme sisteminin adil bir değerlendirme ortamı yarattığına inanmaktadır. Yine çalışanlar sistemin, kendilerine gerçek potansiyellerini gösterme şansı yarattığına da inanmaktadır.

6.1.3. Gelişim

Günümüz modern performans sistemlerinin amacı sadece geçmişte gösterilen performansın seviyesini ortaya çıkarmak değil, kişi ve kurumların geleceğe yönelik potansiyel

performanslarını da belirlemek ve uygun motivasyon ve yönlendirmelerle gelecekteki performanslarını gelişimsel bir yaklaşımla yükseltmektir[24]. İşletmelerde geliştirme faaliyetlerinin başarısı bu faaliyetlerin planlanmasına bağlıdır. İyi bir planlama için işletmeler farklı kaynakların doğruluğundan emin olunmuş verilere ihtiyaç duyarlar. 360 derece geri besleme sisteminden sağlanan veriler iyi planlanmış eğitim ihtiyacını belirlemek amacıyla kullanılır. 360 derece geri besleme sistemiyle yapılan değerlendirme, bireylerin gelişimini cesaretlendiren eğitim sürecinin düzenli bir parçası olmaktadır.

6.1.4. Dinamizm

Örgütler, çevreden bir takım girdileri alarak işleyen ve enerjiye dönüştüren ve sonuçta bunları çıktılar biçiminde yine çevreye veren açık sistemler olarak tanımlanmaktadır[25]. Çevresiyle sürekli ilişkide bulunan açık sistemler, dinamizmi aldıkları geri beslemelerle sağlarlar. Bu veriler sayesinde işletmeler sürekli olarak değişen koşullara ayak uydurabilirler. Sürekli iyileşmek işletme açısından hayatta kalabilmekle eş anlamlıdır. İşletmenin varlığını sürdürebilmesi değişime ayak uydurabilecek dinamik yapıya sahip bir örgüt sistemi kurmasına bağlıdır. Performans değerlemenin önemli bir amacı da; herkesin mutlu olduğu dinamik çalışma ortamının sürekli muhafaza edilmesidir[26]. 360 derece geri besleme sistemi, çoklu kaynaklardan aldığı geribildirimlerle örgütün yok olmasını engelleyip, negatif entropi yaratarak dinamizmi sürekli kılar.

6.1.5. Bilgi Sistemleri

Değerleme sisteminden elde edilen verilerden hareketle işletme kendi için hayati öneme sahip kararlar almaktadır. İşletme bu kararları alırken bu bilgilerin doğruluğundan ve zamanlılığından emin olmak zorundadır. Bunun için organizasyonun sahip olduğu performans yönetim sisteminin çeşitli amaçlarını gerçekleştirebilmek için, öncelikle kendi içinde doğru, geçerli ve güvenilir veriler üretebilmesi ve sonra da bu verilerin gecikmesiz olarak gerek duyulan konularda kullanılması gerekir[14].

360 derece geri beslemenin farklı birçok kaynaktan aldığı geri beslemelerle baş edebilmesi yani sistemin işleyiş döngüsünün aksaksız çalışmasını sağlaması için düzenli çalışan bir insan kaynakları bilgi alt sistemine ihtiyacı vardır. Düzenli işleyen bir insan kaynakları bilgi sistemi, sistemden elde ettiği bulgularla, ileride personele ilişkin kararlar almak üzere veri tabanı oluşturur. Yaratılan veri tabanına verilerin hızla akışını sağlarken bunların geçerliliğini ve güvenilirliğini garanti edecek iletişim kanalları kurmak da 360 derece geri besleme sistemi için hayati önem taşır.

6.2. 360 Derece Performans Değerleme Sürecinin Taraflarına Faydaları

360 derece geri beslemenin birçok organizasyon tarafından benimsenmesinin birçok nedeni vardır. Bunlardan bazıları[17]:

- Örgüt yapılarının artık daha yatay, daha esnek ve daha çok ekip çalışmasına dayalı olması,

- Özellikle yatay örgüt yapılarında, yöneticilerin denetim alanının büyümesi ve buna bağlı olarak perspektiflerinin daraldığının fark edilmesi,
- Paylaşımın ve katılımcılığın önemini vurgulayan insan kaynakları yönetimindeki eğilimlere ayak uydurulmasıyla, farklı kaynaklardan sağlanan katkının değerinin kavranması,
- Örgütlerde insanların oynadığı karmaşık rollerin artmasıyla ortaya çıkan birçok bakış açısının yararının fark edilmesidir.

Bunlar gibi birçok nedene bağlı tercih edilen 360 derece geri besleme değerlendirme süreci şirkette farklı yönlerden taraflarına fayda sağlar. 360 derece geri besleme sisteminin organizasyon ve organizasyonu etkileyen faktörler açısından sağladığı birçok faydayı Birben şu şekilde ele almıştır[27]:

Müşteri Açısından Faydaları;

- Müşteri ile firma ilişkisini güçlendirir.
- Hizmet aşamasında müşterinin beklentilerini ortaya çıkartır.
- Ürün ve hizmet ile ilgili kararlarda katılımı sağlar.
- Kalite kontrol aşamasında hazır bulunur.
- Kaliteyi tanıma ve takdir etme şansı olur.
- Yeni fikirler üretmeye katkı sağlar.

Değerlendirmeyi Yapan Açısından;

- Değerlendirmeyi yapan kişiye, bireysel idare etme ve değerlendirme becerilerine dışarıdan bakma şansını verir.
- Değerlendirme yapan kişinin yarı yarıya işini hafifletir ve zamandan kazandırır.
- Daha detaylı performans bilgilerine ulaşmayı sağlayarak, direkt hazırlanan raporları daha inanılır ve güvenilir hale dönüştürür.
- Seçici kararlar vermek için en kaliteli ve güvenilir bilgiler elde etmesini sağlar.
- Düşük performansla sağlıklı bilgilerle ulaşarak karşı koyar.
- Kariyer sapmalarına sebep olabilecek davranışları ortaya çıkartır.

Çalışan Açısından;

- Kariyerlerine yön vermede etkin rol oynar, çalışanlara performanslarının hangi kriterlere göre değerlendirmeye alınacağını seçmede yardımcı olur ve geribildirim nasıl ve kim tarafından sağlanacağını bilir.
- Değerlendirme aşamasında katılım, çalışanlar için oldukça önemli yer tutar.
- Tüm kademelerdeki kararları daha olumlu yönde etkiler.
- Kaliteyi tanıma ve takdir etme şansı olur.
- En fazla çalışanları etkileyen değerlendirme prosesinde söz sahibi olabilme imkânı tanınır.

Yönetici Açısından;

- Diğerleri tarafından nasıl görüldüğünü gözlemleme fırsatı olur.
- Seçici kararlar vermek için en kaliteli ve güvenilir bilgileri elde etmesini sağlar.
- Çalışma gruplarını yakından tanıma fırsatını bulur, birim ihtiyaçlarını daha iyi belirler ve geliştirilmesini sağlar.
- Direkt raporlamaları daha sağlıklı biçimde değerlendirir.

Takım Açısından;

- Takımın müşterilere nasıl bir hizmet verdiğini gözlemlemeyi sağlar.

- Takım üyelerinin çalışmalarını ve performansını diğer bireysel çalışanlarınkinden ayırır.
- Takım üyelerini seçerken daha kaliteli ve güvenilir bilgilere ulaşılır ve doğru ekibin oluşturulmasına yardımcı olur.
- Takımın gelişimi için gereken ihtiyaçları belirleme şansı verir.
- Takım lideri ile takım arasındaki ilişki hakkında güvenilir bilgi sağlar.
- Takım üyelerinin katılımları ve katkılarını ortaya çıkarır.
- Takım üyelerinin performansı hakkında sağlıklı ve geçerli bilgiler verir.

Organizasyon Açısından;

- İnsan kaynakları ile ilgili olarak daha etkin bilgiler edinilmesini ve kararlar verilmesini sağlar.
- Organizasyonun güçlü ve zayıf yanlarına ışık tutmakla birlikte, eğer bir sorun varsa ortaya çıkartılmasında etkin rol oynar.
- Eğitim ihtiyaçlarını belirlemede yardımcı olur.
- Promosyonların geçerliliğini ve kalite kontrolü artırır.
- Çalışanların motivasyonunu ve verimliliğini artırır.
- Ödüllendirme ve performans arasında bağ kurma şansı verir.
- Şirket içi değerlere, şirketin vizyonuna ve yeteneklerine bir düzen sağlar.

7. 360 DERECE PERFORMANS DEĞERLEME YÖNTEMİNE İLİŞKİN UYGULAMA ÖRNEĞİ

Geleneksel değerlendirme yöntemlerini kullanan bir işletmede, performans değerlemede çığır açtığı ileri sürülen 360 derece geri besleme uygulama örneği gerçekleştirilerek yöntemin farklı yönleri ve avantajları bu uygulamada anlatılmaktadır. Uygulamada farklı kademelerin katıldığı bir değerlendirme sistemi kullanılarak çalışanın objektif ve adil bir biçimde ayırt edilmesine ve buna bağlı kararların alınmasına katkı sağlamak amaçlanmaktadır. 360 derece değerlemenin sadece üstlerin astları değerlendirebileceği düşüncesini yıkarak, değerlendirme kavramını çoklu boyuta taşıdığına gösterilmesi bir diğer amaçtır.

Uygulama İzmir’de bulunan, özel hizmet sektöründe faaliyet gösteren bir şirkette gerçekleştirilmiştir. Uygulama, hazırlanan formların şirket içinde belirlenen çalışanlara doldurtulması, soru sorulma teknikleri kullanılması ve yüz yüze görüşmelerin yapılmasıyla neticelenmiştir. İşletmede, hâlihazırda insan kaynakları tarafından geleneksel başarı değerlendirme (üstün astı değerlendirme) yöntemleri kullanılmaktadır.

Çalışanlar, 360 derece performans değerlendirme sistemi olarak adlandırılan yöntemle daha önce karşılaşmadıklarını fakat yönetim kademesince düşüncelerine, düzenlenen periyodik toplantılarda başvurulduğunu ve bunların gerekli yerlerde kullanıldığından emin olduklarını belirtmektedirler.

Uygulamaya katılan çalışanlarda gözlemlenen ilk şey sisteme adaptasyon sürecinde herhangi bir güçlük çekmemeleridir. Oldukça kısa bir sürede sistemin işleyişi kavranmış ve sorunsuz şekilde uygulamaya geçilmiştir. Bu da; 360 derece geri besleme performans değerlendirme sisteminin yerli işletmeler içinde kullanım oranının artması konusunda ümit verici bir gelişme olarak kaydedilmiştir. Zaman ve imkân kısıtlılığından dolayı işletmede herhangi bir sistem-kültür uyumlaştırma sürecine gidilememiştir. Buna rağmen alınan olumlu sonuç da yine yöntemin ülke içinde kullanımının yaygınlığının artması bakımından ümit verici bulunmuştur.

Uygulama ile ilgili faaliyetler aşağıda sırasıyla belirtilmiştir:

1. Uygulamaya katılacak 7 kişi işletme içinde tespit edilmiştir. Bu yedi kişide aktif olarak değerlendirme sisteminde, hem değerleyici hem de değerlendirilen olarak yer almıştır.
2. 360 derece geri besleme performans değerlendirme sistemi isim gizliliğine önem vermesinden dolayı belirlenen yedi kişiye değerlendirme anında bildirilmek üzere kodlar verilmiştir.
3. Uygulamada 12 yetkinlik alanı için yedi kişinin birbirini değerlemesi istenmiştir. 12 yetkinlik şu şekildedir:

Çizelge 1. Uygulamada Kullanılan 12 Yetkinlik Alanı

1- Problem Çözme ve Karar Verme
2- Vizyon, Misyon Geliştirme / Strateji Oluşturma ve Uygulama
3- Kendini Geliştirme, Değişime Açık Olma
4- Şirkete Bağlılık ve Temsil Yeteneği
5- Bilgi Paylaşma ve Eğitim Faaliyetlerine Katılma
6- Analitik Düşünme Becerisi
7- Stres Yönetimi
8- Özgüven ve Yaratıcılık
9- Zaman Yönetimi
10- İletişim ve Sosyal Uyum
11- Kendini ve Başkalarını Motive Etme, Pozitif Düşünme
12- İşbirliği, Ekip Ruhu

Bunların, veriliş sırasının önem derecesiyle herhangi bir bağlantısı yoktur. Bu yetkinliklerin değerlendiricilere ne olduklarının tam olarak anlatılması amacıyla tanımlamaları yapılmıştır.

4. Belirlenen yetkinlikler için 4 seviye belirlenmiştir. Bunlar ÇOK İYİ, İYİ, ORTA ve GELİŞTİRİLMELİDİR. Formda “Kötü, Başarısız” gibi seviye düzeylerinin belirtilmemesinin nedeni değerlemeye olan hevesin kırılmaması isteğidir. Bu yüzden, bunlar yerine alt seviyeye “Geliştirilmeli” adı verilmiştir.

5. Belirlenen, 4 seviye 10’lu puan sistemine göre aşağıdaki şekilde bölümlendirilmiştir.

Çizelge 2. Derece Seviyeleri ve Onlara Ait Puanlar

ÇOK İYİ		İYİ		ORTA			GELİŞTİRİLMELİ		
10	9	8	7	6	5	4	3	2	1

6. Değerlemeye katılan kişilerin ve belirlenen yetkinliklerin ağırlıkları farklıdır. Bunlar gerçek değerlendirme uygulamalarında insan kaynakları departmanı tarafından belirlenmelidir. Bu ağırlıklar değerlendirme sonuçlarının nasıl kullanılacağına ve örgütün gereksinimlerine göre şekillenmektedir. Yine bu ağırlıklar, değerlendirme sırasında değerlendirici tarafından sonucun güvenilirliğinin etkilenmemesi bakımından bilinmemektedir. İnsan kaynakları departmanı ilgili kişinin performans karnesini hazırlarken bu ağırlıkları kullanır, yine bu ağırlıklar da bilgi sistemine yüklenerek, formlardan gelen verilerle birlikte bilgiye otomatik olarak dönüştürülür. Uygulama için kullanılan ağırlıklar şu şekilde belirlenmiştir:

Çizelge 3. On iki Yetkinlik Alanı İçin Belirlenmiş Ağırlıklar

Yetkinlikler	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>4</u>	<u>5</u>	<u>6</u>	<u>7</u>	<u>8</u>	<u>9</u>	<u>10</u>	<u>11</u>	<u>12</u>
Ağırlıkları	3	3	2	2	2	3	1	1	2	2	1	2

Çizelge 4. Değerleyiciler İçin Belirlenmiş Ağırlıklar

<u>Değerleyiciler</u>	<u>Ağırlıkları</u>
Yöneticiler	%40
Kendisi	%10
Emsaller	%30
Astlar	%20

7. Gerçekleştirilen bu hazırlıklar dâhilinde çalışanların değerlendirme sonuçları katılımcılardan elde edilen verilerle düzenlenerek performans karnesine dönüştürülmüştür.

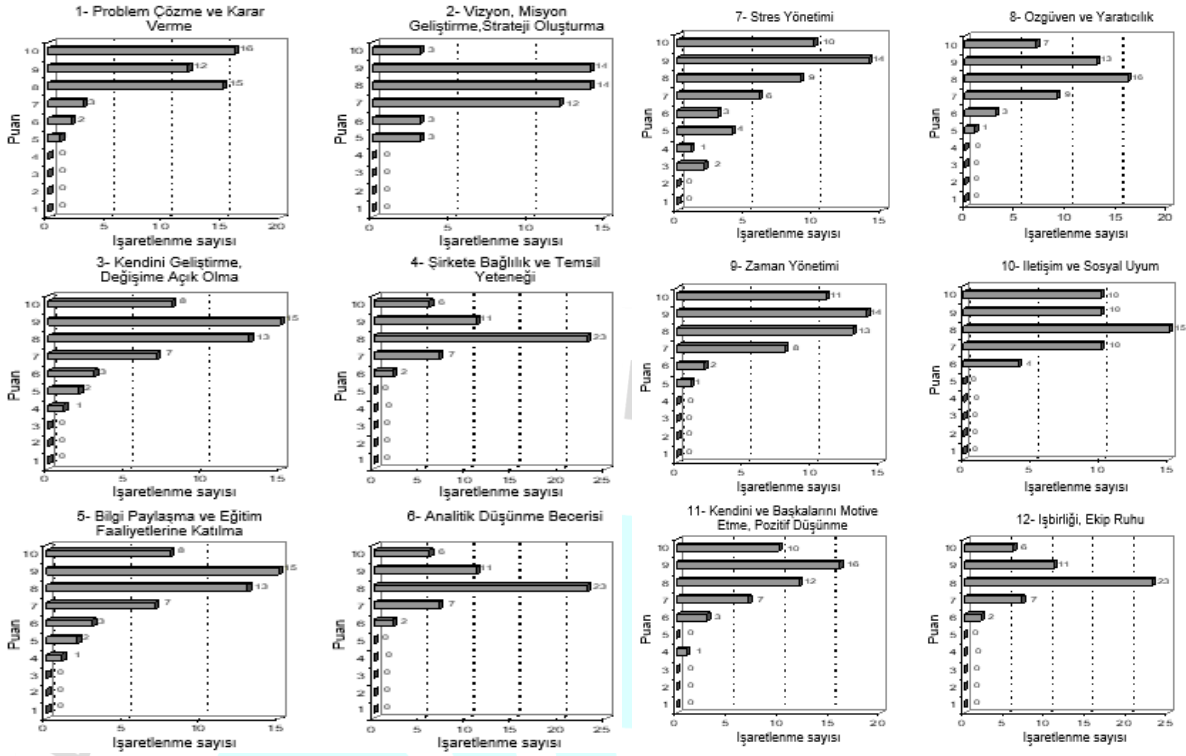
8. SONUÇLAR VE GENEL DEĞERLENDİRME

Uygulama kapsamında yedi kişiden elde edilen değerlendirme formları sonucunda performans karneleri hazırlanmış ve o döneme ait performans notlarına ulaşılmıştır. Buna göre sadece yönetici yargısıyla karara bağlanacak bir değerlendirme ile 360 Derece Geri Besleme sonucunda elde edilen değerlendirme puanları arasında farklılıkların olduğu sonuçlar gözlenmiştir. Aşağıda bir çalışana ait değerlendirici notları verilmiştir.

Çizelge 5. Bir Çalışana Ait Değerleyici Sonuçları

DEĞERLEYİCİLERİN NOTLARI	
Yöneticinin Notu: <u>212</u>	SONUÇ 196,2 (8.175/10)
Kendisinin Notu: <u>208</u>	
Emsallerin Notu: <u>165,002</u>	
Astların Notu: <u>205,5</u>	

360 derece performans değerlendirme sisteminin önemli bir öngörüsü çeşitli algoritmalar kullanarak değerlendirmelerin farklı açılardan ele alınmasını sağlamaktır. Bu bağlamda, değerlendirme sonucunda hazırda bulunan verilerden hareketle, 12 yetkinlik alanı için hazırlanmış puan dağılımları aşağıda Görsel 3’de verilmiştir.

Görsel 3. Yetkinlik Alanı Bazında Verilen Puanların Dağılımları

Eğer işletme; elde edilen değerlendirme sonuçlarının, hatalardan arındırılmış sonuçlar olduğunu garanti edebilirse, yedi kişinin oluşturduğu bu ekibin 12 yetkinlik alanında istikrarlı bir gidişata sahip olduğu söylenebilir. Ancak elde edilen bulgular ışığında bazı çalışanların stres yönetimi konusunda yeterince başarılı olmadıkları görülmektedir. Bu konuyla ilgili mevcut stres kaynakları tespit edilmesi ardından işletmenin acil önlemler alarak, gerekli rehabilitasyon faaliyetlerini ilgili çalışanlarla birlikte yürütmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Olağanüstü Performansın takdir edildiğini anlatmak için pek çok araç vardır. Bunlardan bazıları yeni olmakla birlikte, seçilip etkin bir biçimde uygulanmaları zaman ve ileri görüşlülük ister. 360 derece bu araçların en yenisi olarak insan kaynakları performans değerlendirme faaliyetinde geline son noktadır. 360 derece performans değerlendirme sistemini diğerlerinden ayıran temel fark “çok yönlü geri besleme” özelliğidir. Geri besleme performansı geliştirir düşüncesinden hareketle piyasada son yıllarda özellikle büyük rağbet görmektedir.

KAYNAKÇA

- [1] Biçer, T., *Doruk Performans: Güçlü İnsan Güçlü Şirket*, Human Resources Dergisi, I, 7,1997.
- [2] Erkut, H., Ceylan C. ve C. Bayraktar. *Değişimi Başarıya Dönüştürme*, İstanbul, 2001.
- [3] Özdiğer, İ., *Performans Yönetimi Sisteminin Etkinliği Nasıl Sağlanır?*, Human Resources Dergisi, VI, 9, 2002.
- [4] Dicle, Ü., *Yönetimsel Başarının Değerlendirilmesi ve Türkiye Uygulaması*, Ankara, 1982.

- [5] Kahya, E., *Performans Değerlendirmesi*, Eskişehir, 2002.
- [6] Ataay, İ., *İş Değerleme ve Başarı Değerleme Yöntemleri*, İstanbul, 1990.
- [7] Suat, A., *Performans Ölçümü: Performans Denetimlerinde Araştırılması Gerekenler*, Ankara, 2001.
- [8] Allan, J., *Motive Etme*, İstanbul, 1998.
- [9] Bektaş, K., *Başarı Değerlendirme Sistemleri, Uygulamada Karşılaşılan Bazı Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Verimlilik Dergisi, 3, 1992.
- [10] Finnigan, J., *Doğru İşe Doğru Eleman*, Çev. Mehmet Kılıç, İstanbul: Rota Yayıncılık, 1995.
- [11] Canman, D., *Personelin Değerlendirilmesinde Çağdaş Yaklaşımlar ve Türkiye’de Kamu Personelinin Değerlendirilmesi*, Ankara, 1993.
- [12] Tortop, N., *Personel Yönetimi*, Ankara, 1992.
- [13] Tutum, C., *Personel Yönetimi*, Ankara, 1979.
- [14] Uyargil, C., *İşletmelerde Performans Yönetimi Sistemi*, İstanbul, 1994.
- [15] Mamatoğlu, N., *Performans Sisteminizin Performansını Ölçüyor musunuz?*, Human Resources Dergisi, VI, 1, Kasım-Aralık 2001.
- [16] Barutçugil, İ., *Performans Yönetimi*, İstanbul, 2002.
- [17] Kasnaklı, B., *360 Derece Geribildirim Uygulamaya Hazır mısınız?*, Anahtar Dergisi, XV, 175, Temmuz 2003.
- [18] <http://www.kaliteofisi.com/makale/makaleler.asp?makale=154&ad=360°erlendirme&id=18> Performans Değerlendirme (Erişim tarihi: 22.03.2004)
- [19] Mamatoğlu, N., *Performansa Dair Geribildirim Korkusunu Yenmek*, Human Resources Dergisi, VI, 2, Ocak-Şubat, 2002.
- [20] Germirli, N., *Performans Sisteminin Performansı* http://www.kalder.org.tr/preview_content.asp?contID=722&tempID=1®ID=2 (Erişim tarihi: 08.02.2004)
- [21] Walter, T. W., *Maximizing the Value of 360-Degree Feedback : A Process for Successful Individual and Organizational Development* (Jossey Bass Management Series, 1998)'tan naklen Arslan A., Bireysel Performanstan Kurumsal Performansa Geçişte Etkili Bir Araç: 360 Derece Değerlendirme, <http://www.stratejyoyonetim.net/akinararslan3.htm>. (Erişim tarihi: 01.01.2004)
- [22] Edwards, M. R., *Improving Performance With 360 Degree Feedback*, Career Development Internatiol, Vol 1 Issuse 3 Date, (USA, 1996)'tan naklen Kocar S., 360 Derece Performans Değerleme Sistemi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2001.
- [23] Yüce, P., *360 Derece Değerlendirme*, [http://www.insankaynaklari.com / CN/ContentBody.asp?BodyID=529/](http://www.insankaynaklari.com/CN/ContentBody.asp?BodyID=529/) (Erişim tarihi: 12.12.2003)

- [24] Arslan, A., http://www.koniks.com/topic.asp?TOPIC_ID=138&whichpage=1/ (Erişim tarihi: 06.02.2004)
- [25] Can, H., *Organizasyon ve Yönetim*, Ankara, Eylül 1992.
- [26] Arslan, A., *Performans Değerlendirmede Rasyonel Bir Yaklaşım: 360 Derece Değerlendirme Sistemi ve Geleceğin Organizasyonlarındaki Uygulama Esasları*, http://www.nektarin.com/konu/konu_360_performans/1,6779,,00.html. (Erişim tarihi: 30.02.2004)
- [27] Birben, G., *Dış Basından: 360 Derece Performans Yönetimi*, Human Resources Dergisi, <http://www.hrdergi.com/>, Eylül, 2000. (Erişim tarihi: 27.02.2004)

COVID-19'LA DERİNLEŞEN EKONOMİK VE SOSYAL KRİZ

Prof. Dr. Ahmet Şahinöz
Başkent Üniversitesi
İİBF İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

- GİRİŞ

2019 yılında Çin'de ortaya çıkan ve 2020 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını, sağlıktan ekonomiye, sosyal yaşamdan eğitime ve siyasete; insan yaşamını tümünden etkilemiş bulunmaktadır. Doğal afetler ya da salgın hastalıklar, tıpkı ekonomik ve finansal krizler gibi, tüketim, ticaret, yatırım ve üretim gibi makroekonomik değişkenler yoluyla ekonomileri derinden etkilemektedirler. Çünkü salgın yalnızca üretim faktörlerinden biri olan insanı yok etmek ya da esir almakla kalmıyor, neden olduğu kısıtlama ve yasaklar yoluyla tüm bir ekonomik dolaşım sürecini ve sosyal yaşamı kesintiye uğratmaktadır. Kısaca Covid-19 salgını küresel ekonomide hem arz hem de talep yönlü genel bir kriz, sosyal yaşamda alışılmamış günlük hareketlerin engellendiği “sessiz bir dünya” yaratmıştır.

Covid-19 salgınının başından itibaren tüm ülkeler, ekonomik ve finansal olanakları ölçüsünde, aynı zamanda sosyal politikaları ve siyasi tercihleri yönünde para ve maliye politikası araçlarını kullanarak krizin olumsuz etkilerini en aza indirmeye çalışmışlardır. Salgına karşı alınan ekonomik önlemlerin yanı sıra ülkelerin, sağlık, eğitim, ulaşım, haberleşme ve gıda güvencesi gibi çok sayıda yapısal önlemleri de devreye soktuğunu belirtmeliyiz. Para politikaları ile ilgili olarak genelde, genişlemeci ya da gevşek para politikaları devreye sokularak, MB yoluyla piyasaların likiditesi artırılmış, faiz oranları düşürülmüş, borçlanma vadeleri uzatılmış ve vadesi gelen borçlar ise, yeniden yapılandırılarak ödeme süreleri ertelenmiştir. Bu bağlamda ABD'de FED ve AB'de ECB başta olmak üzere, zengin sanayileşmiş ülkelerin Merkez Bankaları varlık alımları yoluyla piyasalara 12 trilyon dolar aktarmışlardır. Bu dönemde, yani 2021 yılı Ağustos ayında Uluslararası Para Fonu (IMF) da, üye ülkelere özel çekme hakkı (SDR) olarak adlandırılan 650 milyar dolarlık rezerv para birimini üye ülkelere tahsis ederek gevşek para politikalarına destek vermiştir. Özel çekme hakkından Türkiye'ye 6.3 milyar dolar aktarılmıştır. Covid-19 salgınına karşı Türkiye'de uygulanan düşük faiz kredi genişlemesi yoluyla ekonomiyi canlandırmaya çalışırken, salgının ekonomik etkilerini azaltmak için; mükelleflerin vergi bildirim ve ödeme sürelerinin uzatılması, vergi oranlarının düşürülmesi, sosyal yaşam üzerindeki tahribatın hafifletilmesi için ise, küçük esnafa ve yoksullara transfer harcamaları (mali yardımlar) yapılması gibi maliye politikası araçlarından yararlanılmıştır.

Covid-19 öncesi de dünyamıza çok derin bir gelir eşitsizliği hâkimdi. 1980'li yıllarda başlayan neoliberal küreselleşme hem ülke içerisinde hem de ülkeler arasında gelir dağılımı adaletsizliğini pekiştirmiştir. Dünyanın en zenginleri, kişiler ve ülkeler daha da zenginleştiler, yoksullarla aralarına aşılmaz ekonomik ve sosyal duvarlar ördüler. Nitekim herhangi bir sosyal boyutu bulunmadığı için evrenin öteki yarısını yok sayan küreselleşme, zengin-yoksul ülkeler arasındaki gelir farklılaşmasını, romantik Türk sinemasının “*Farklı dünyaların insanlarıyız*”

retoriğini anımsatırcasına 1'e 30'lardan 1'e 70'lere taşımıştır. Covid-19 salgını, gelir dağılımındaki dengesizliği, UNDP (Birleşmiş Milletler kalkınma Programı) Raporu'nun saptaması doğrultusunda daha da arttırmış bulunmaktadır. Salgın küresel olduğu için gelir dağılımı adaletsizliği üzerindeki etkileri de küresel olmuştur. Covid-19 salgını, gelir dağılımındaki dengesizliği, UNDP (Birleşmiş Milletler kalkınma Programı) Raporu'nun saptaması doğrultusunda daha da arttırmış bulunmaktadır. Covid-19 sonrası dünyada 160 milyon yeni kişi "Yoksullar Grubuna" dâhil olurken, yoksul ailelerde yaşayan çocuk sayısı da 142 milyon artarak 715 milyona çıkmıştır.

- Ekonomik Kriz Derinleşiyor

2019 yılında Çin'de ortaya çıkan ve 2020 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını, sağlıktan ekonomiye, sosyal yaşamdan eğitime ve siyasete insan yaşamını tümünden etkilemiş bulunmaktadır. Doğal afetler ya da salgın hastalıklar, tıpkı ekonomik ve finansal krizler gibi, tüketim, ticaret, yatırım ve üretim gibi makroekonomik değişkenler yoluyla ekonomileri derinden etkilemektedirler. Çünkü salgın yalnızca üretim faktörlerinden biri olan insanı yok etmek ya da esir almakla kalmıyor, neden olduğu kısıtlama ve yasaklar yoluyla tedarik zincirlerinden uluslararası ticarete tüm bir ekonomik dolaşım sürecini kesintiye uğratmaktadır. Salgının dünyanın ABD'den sonra ikinci büyük ekonomisi olan ve dünya Gayri Safi Milli Hasılası'nın % 16'sını üreten Çin'de ortaya çıkması, salgının neden olduğu ekonomik tahribatı derinleştirmiştir "Dünya ekonomisinde dinamik bir görev üstlenen Çin'de üretim-tedarik ve pazarlama zincirinde meydana gelen sarsıntılar tüm dünya ekonomilerini olumsuz etkiledi" (Durmuş-Şahin, 2020: 927). Kısaca Covid-19 salgını küresel ekonomide hem arz hem de talep yönlü genel bir kriz yaratmıştır. Nitekim salgının tepe noktasını gördüğü 2020 yılında dünya ekonomisi % 4 oranında küçülmüştür. TÜİK verilerine göre, Türkiye'ye gelen toplam yabancı turist sayısı 2019 yılından, salgın yılı olan 2020'ye 51.9 milyondan 15.8 milyona ve yıllık turizm gelirleri 34.5 milyar \$'dan 12 milyar \$'a gerilemesi, Covid-19 salgınının yarattığı ekonomik tahribatın boyutuna somut bir örnek oluşturmaktadır.

Covid-19, henüz beşte birini tamamladığımız yüzyılda dünyamızın karşı karşıya kaldığı beşinci küresel salgındır. 2002-2003 yılları arasında Sars, 2009-2010 yılları arasında Domuz Gribi, 2014-2016 yılları arasında Ebola, 2015-2017 yılları arasında Mers ve 2019 yılında başlayan ve ne zaman sonlanacağı henüz belli olmayan Covid-19 (LePan, 2020). Ancak Eroğlu'nun da işaret ettiği gibi (Eroğlu, 2020: 212); "Covid-19, 21. yüzyılda gerçekleşen diğer salgınlardan iki açıdan farklılaşmaktadır. Bunlardan ilki salgının çok daha geniş bir coğrafî alana yayılmasıdır. Salgın çok kısa sürede tüm dünyada etkisini göstermeye başlamış ve bu nedenle gündelik yaşam ciddi bir düzeyde kısıtlanmıştır. İkincisi ise ekonominin küreselleşmesinden ve tedarik zincirleriyle ülkelerin birbiriyle bağımlı ticari ilişkiler içinde olmasından kaynaklı salgının ekonomik etkisinin de küresel düzeyde olmasıdır." Covid-19 salgını ekonomik açıdan da, yüzyılımızda yaşanan en ciddi ekonomik kriz olan 2008 Küresel Mali Krizi'nden farklılık göstermektedir. Covid-19'un olumsuz etkileri dünya ekonomisinin tümünde hissedilirken, 2008 mali krizi daha çok finansal küreselleşme ile bütünleşmiş ileri sanayi ülkelerini etkilemiş, finansal küreselleşmeye yalnızca eklenmiş olan gelişmekte olan ülkeleri çok fazla sarsmamıştır.

Salgından ilk sert darbeyi, salgının hemen başında milyarlarca insanın evlerine kapanmasından dolayı, hava yolları sektörü olmak üzere ulaşım, turizm, otelcilik, kültür ve yeme-içme gibi hizmet sektörleri almıştır. Hizmet sektörünün dünya ekonomisinin üçte ikisini (OECD: % 70, Türkiye: % 62) oluşturduğunu belirtmeliyiz. Kapanan işyerleri ve boşalan yollar-sokaklar işsizliğe, durgunluk-işsizlik ise gelirlerin düşmesine ve hane halkı-işletme harcamalarının azalmasına neden olunca ekonomide ilk talep daralması meydana gelmiştir. Salgının uzaması ile artan belirsizlik ortamı hane halklarını harcamalarını ve işletmeleri yatırımlarını ertelemeye yönelterek talep daralmasını perçinlemiştir. Benzer salgın ve ekonomik durgunluk süreci küresel düzeyde yaşandığı için ihracatta, yani dış talepte de bir daralma ortaya çıkmıştır. İki talebin birden daralması ise, ekonomide bir “talep şoku” oluşturmuştur.

Salgının ilk çeyreğinde oluşan talep şoku, mobilyadan beyaz eşyaya, motorlu taşıtlardan elektroniğe ve tekstile reel sektörü etkiliyor ve ekonomide üretim yavaşlıyor, ardından arz daralması meydana geliyor. Arz daralması ile başlayan işten çıkarmalar, salgının başlangıcında meydana gelen ilk dalga işsizliğin kitleselleşmesi ve gelirlerin topyekûn düşüşü ile sonuçlanıyor. Üretimde meydana gelen daralma adım adım finans sektörünü de etkiliyor. Ekonomik güvenin azalması ile borsa endeksi sert bir biçimde düşüp yabancılar ülke dışına çıkarken, vatandaşların tasarruflarının değerini korumak kaygısıyla altın ve dövize yönelmeleriyle kurlar yükselişe geçmiştir. Anlaşılan, insanları evlere kapatmaya varan kısıtlama ve yasaklara neden olan salgının başlattığı kriz, belirsizlik ortamında “domino etkisi” ile ekonominin tüm sektörlerine yayılarak topyekûn bir ekonomik krizin kapılarını açmıştır. Tüketim, yatırım, dış ticaret ve üretimin azalması sonucu 2020 yılında dünya ekonomisi % 4 oranında küçülmüştür. Covid-19 krizini Almanya Başbakanı Angela Merkel; “*Savaş sonrası dönemde karşı karşıya kaldığımız en ciddi kriz*” ve IMF Başkanı Kristalina Georgieva; “*2008 Mali Küresel krizinden çok daha kötü ve benzeri görülmemiş bir ekonomik kriz*” olarak tanımlamışlardır.

- Ekonomik Krize Karşı Alınan Önlemler

Covid-19 salgınının başından itibaren tüm ülkeler, ekonomik ve finansal olanakları ölçüsünde, aynı zamanda sosyal politikaları ve siyasi tercihleri yönünde para ve maliye politikası araçlarını kullanarak krizin olumsuz etkilerini en aza indirmeye çalışmışlardır. Ülkeler genelde üreticiyi mali destekler, tüketiciye düşük faizli krediler, yoksul ve işsizlere bütçeden transferler yoluyla destek sağlamışlardır. Salgına karşı alınan ekonomik önlemlerin yanı sıra ülkelerin, sağlık, eğitim, ulaşım, haberleşme ve gıda güvencesi gibi çok sayıda yapısal önlemleri de devreye soktuğunu belirtmeliyiz. Ülke yönetimleri salgının yayılmasını önlemek amacıyla; sokağa çıkma yasağından okulların kapatılmasına, düğün, nişan, sinema ve tiyatro gibi yakın mesafeli sosyal faaliyetlerin yasaklanmasına, toplu taşımının sınırlandırılmasından ülke içi ve dışı seyahatlerin kısıtlanmasına, kamu-özel işyerlerinde uzaktan ve kısa çalışmanın özendirilmesine kadar uzan çok sayıda idari ve ekonomik önlemleri uygulamaya koymuştur.

Para politikaları ile ilgili olarak genelde, genişlemeci ya da gevşek para politikaları devreye sokularak, MB yoluyla piyasaların likiditesi artırılmış, faiz oranları düşürülmüş, borçlanma

vadeleri uzatılmış ve vadesi gelen borçlar ise, yeniden yapılandırılarak ödeme süreleri ertelenmiştir. Bu bağlamda ABD’de FED ve AB’de ECB başta olmak üzere, zengin sanayileşmiş ülkelerin Merkez Bankaları faizleri düşürmüş ve varlık alımları yoluyla piyasalara 12 trilyon dolar aktarmışlardır. Artan mali piyasa likiditesi ile işletmelere ve hane halklarına kolayca krediye erişme olanağı sağlanmıştır (CRS Reports, 2021). Bu dönemde, yani 2021 yılı Ağustos ayında Uluslararası Para Fonu (IMF) da, üye ülkelere özel çekme hakkı (SDR) olarak adlandırılan 650 milyar dolarlık rezerv para birimini üye ülkelere tahsis ederek gevşek para politikalarına destek vermiştir. Özel çekme hakkından Türkiye’ye 6.3 milyar dolar aktarılmıştır.

Covid-19 salgınının olumsuz ekonomik ve sosyal etkilerini en aza indirmek için uygulamaya konulan genişlemeci maliye politikaları, kamu gelir ve giderlerine, yani vergiler ve kamu harcamalarına ilişkin birtakım düzenlemeleri içermektedir. Salgın nedeniyle azalan tüketim ve yatırım harcamaları ile küçülen dış ticaret hacminin neden olduğu ekonomik daralma ve işsizliği azaltmak için, daha çok transfer harcamaları şeklindeki kamu harcamaları artırılmış ve doğrudan-dolaylı vergi oranları düşürülmüş ya da işletmelere vergi muafiyetleri sağlanmıştır. Bu dönemde yavaşlayan ekonomik faaliyetleri canlandırma ve aynı zamanda salgından zarar gören toplumun yoksul kesimlerine asgari bir geçim olanakları sağlamak için, dünyanın her yanında olduğu gibi Türkiye’de de kamu harcamaları arttırılmış ve işletmelere vergi teşvikleri sağlanmıştır.

- Türkiye’de Covid-19 Önlemleri

Covid-19 salgını Türkiye’de ilk kez 10 Mart 2020 tarihinde saptanmış ve izleyen Nisan ayından itibaren ülkenin tümüne yayılmıştır. Covid-19 salgınına karşı Türkiye’de uygulanan düşük faiz kredi genişlemesi yoluyla ekonomiyi canlandırmaya çalışırken, salgının ekonomik etkilerini azaltmak için; mükelleflerin vergi bildirim ve ödeme sürelerinin uzatılması, vergi oranlarının düşürülmesi, sosyal yaşam üzerindeki tahribatın hafifletilmesi için ise, küçük esnafa ve yoksullara transfer harcamaları (mali yardımlar) yapılması gibi maliye politikası araçlarından yararlanılmıştır.

Bu çerçevede;

- Gelir vergisi beyan ve ödemeleri ertelenmiştir,
- Faaliyetlerine ara verilen işyerlerinin vergi-stopaj-KDV beyanname verme süreleri ertelenmiştir,
- Kurumlar vergisi tahakkuk ve ödeme süreleri ertelenmiştir,
- 65 yaş üzeri ve kronik hastalığı nedeniyle sokağa çıkamayacak olan vergi mükellefi vatandaşların beyanname ve ödemeleri yasağın sonuna kadar ertelenmiştir,
- Konaklama, yolcu taşımacılığı, yeme-içme ve bakım-onarım gibi hizmet sektörü dallarında KDV indirimleri yapılmıştır,
- Salgından etkilenen esnafa 1 000 TL destek ödemesi yapılmıştır,
- İşyeri kira olan esnafa üç ay süreyle, büyük şehirlerde 750 TL, diğer illerde 500 TL kira desteği sağlanmıştır,
- İşsiz kalan ve yardım talebinde bulunan ailelere 1 000 TL yardım yapılmıştır,
- Vergi ve SGK borçları yeniden yapılandırılmış ve ödeme süreleri uzatılmıştır,
- Pandemi hastanesi ilan edilen özel hastanelere SGK tarafından ödeme yapılmıştır,
- İşten çıkarma yasağı ve kısa çalışma ödeneği uygulaması başlatılmıştır,

- İşverene İşsizlik Sigorta Fonu'ndan istihdam desteği sağlanmıştır,
- Halkbank aracılığı ile 1 milyon 300 bin çiftçiye 27 milyar TL destek sağlanmıştır (TC Hazine ve Maliye Bakanlığı, Covid-19 Ekonomik İstikrar Kalkını Paketi & Uygun-Kasa, 2021: 182-183).

Ekonomik faaliyetlerde daralma nedeniyle bütçe gelirleri azalan, buna karşılık Covid-19'a karşı mücadele nedeniyle bütçe harcamaları artan ülkelerin, doğal olarak Bütçe Açıkları da büyümüştür. Örneğin, Almanya'da 2019 yılında % 1,5 oranında fazla veren bütçe, 2020 yılında % 7,3 oranında açık vermiştir.

2019 Yılına göre 2020 Yılında Bütçe Gelir ve Giderlerinde Değişim

	<u>Bütçe Gelirleri</u>	<u>Bütçe Harcamaları</u>
- İngiltere:	— % 6,5	+ % 27,7
- Fransa:	— % 8,4	+ % 4,5
- İtalya:	— % 10,1	+ % 10,7
-İspanya:	— % 13,3	+ % 10,2
-Türkiye:	+ % 17,6	+ % 20,3

Kaynak: Uygun-Kasa, 2021: 181, *Vergi Raporu*

Salgın yılında (2020) Türkiye'nin bütçe harcamaları öteki ülkeler gibi ciddi bir artış (% 20,3) göstermiştir. Ancak kamu gelirlerinde diğer ülkeler gibi azalma değil, tam tersine artış olmuştur. Nitekim hedeflenen bütçe geliri 957 milyar TL iken gerçekleşme 1 trilyon TL'yi geçmiştir. Bunun da nedeni, KDV (Katma Değer Vergisi), ÖTV (Özel Tüketim Vergisi), BSMV (Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi) ve ÖİV (Özel İletişim Vergisi) gibi harcamalar üzerinden alınan dolaylı vergi oranlarının artırılmış olmasıdır. 2020 yılında söz konusu vergilerde gerçekleşme, bütçe hedefinin % 19.3 üzerinde olmuş, 264 milyar TL olarak öngörülen gelir 315 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Benzer durum 2021 yılı bütçesinde de yaşanmış, 92.7 milyar TL olarak öngörülen bütçe gelirleri 1.1 trilyon olarak gerçekleşmiştir. Bütçe gelirlerinin beklenenin üzerinde çıkmasının en önemli nedeni, yine KDV ve Özel Tüketim Vergisi gibi dolaylı vergilerde meydana gelen artışlardır. Örneğin, KDV bütçe hedefi 71,5 milyar TL iken, gerçekleşme bu rakamdan % 72,6 oranında daha fazla, 123.4 milyar TL olmuştur.

Bilindiği gibi Türkiye'de, "mutlak yoksulluğun" yanında bir de, yoksul-zengin gelir farklılığından ileri gelen "göreceli yoksulluk" vardır. Gelir dağılımına yoksullar aleyhine bozucu etki yapan dolaylı vergiler artırılarak göreceli yoksulluk daha da arttırılmaktadır. AB ülkelerinde, ortalama olarak toplam vergi gelirlerinin üçte birini oluşturan dolaylı vergiler Türkiye'de ikiye katlanıp üçte ikisini oluşturmaktadır. Buna karşılık AB ülkelerinde % 36-40 arasında bulunan gelir vergisi oranı, Türkiye'de % 28'e düşmektedir. Son beş yıl içerisinde ücretlilerin Ulusal Katma Değerden aldıkları payın % 35'ten % 30'a gerilemesinde söz konusu

vergi politikalarının payı büyüktür. Oysa “Maliye” ders kitaplarında, maliye politikalarının bir amacının da “ülkede gelir dağılımında denge sağlamak” olduğu yazılıdır.

- Covid-19 Salgını ve Gelir Eşitsizliği

“Tüm ekonomik krizler, istisnasız olarak eşitsizliği ve yoksulluğu artırır”

(UNDP Raporu, 2021)

Covid-19 öncesi de dünyamıza çok derin bir gelir eşitsizliği hâkimdi. 1980’li yıllarda başlayan neoliberal küreselleşme hem ülke içerisinde hem de ülkeler arasında gelir dağılımı adaletsizliğini pekiştirmiştir. Dünyanın en zenginleri, kişiler ve ülkeler daha da zenginleştiler, yoksullarla aralarına aşılmaz ekonomik ve sosyal duvarlar ördüler. Nitekim, herhangi bir sosyal boyutu bulunmadığı için evrenin öteki yarısını yok sayan küreselleşme, zengin-yoksul ülkeler arasındaki gelir farklılaşmasını, romantik Türk sinemasının “*Farklı dünyaların insanlarıyız*” retoriğini anımsatırcasına 1’e 30’lardan 1’e 70’lere taşımıştır. Dünyanın en zengin ülkesi ABD’de, nüfusun en zengin % 1’inin ulusal gelirden aldığı payın 1980 yılından 2008 yılına % 8’den % 18’e tırmanması ise, ülkeler içerisinde oluşan gelir dağılımı uçurumuna bir örnektir (Alternatives Economiques, 2010: 58-59). Her yıl Davos’ta gerçekleşen Dünya Ekonomik Formu’nun 2020 Küresel Risk Raporunda, küresel ekonomi için en büyük iki riskten birinin “Küresel Gelir Dağılımında Uçurum”, diğerinin “Küresel Isınma ve İklim Değişikliği” olduğu belirtildikten sonra, “*Dünyanın en zengin 8 kişininin servetinin, dünya nüfusunun yarısının (3.6 milyar) servetine eşit olduğu*” anımsatılmıştır

Covid-19 salgını, gelir dağılımındaki dengesizliği, UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) Raporu’nun saptaması doğrultusunda daha da arttırmış bulunmaktadır. Salgın küresel olduğu için gelir dağılımı adaletsizliği üzerindeki etkileri de küresel olmuştur. 2008 Küresel Mali Krizinde büyük servet kaybeden finans kapital, salgın döneminde servetlerine servet katmıştır. Yardım kuruluşu Oxfam’ın, 2021 yılı Dünya Ekonomik Forumu öncesi yayımladığı “Eşitsizlik Öldürür” raporuna göre, Covid-19 salgını döneminde, yani Mart 2020’den bu yana, “*Dünyanın en zengin 10 insanının toplam serveti, iki kattan daha fazla artarak 700 milyar dolardan 1.5 trilyon dolara yükselirken, 160 milyon insan günde 5.5 dolardan daha az bir gelire yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadır*”. Yüksek gelirli ülkelerde % 75’lerde bulunan aşı oranının düşük gelirli ülkelerde % 7’lere gerilemesi ise, küresel gelir adaletsizliğinin yarattığı “sağlık hizmeti” adaletsizliğinden başka bir şey değildir. Bu arada, Covid-19 sonrası dünyada 160 milyon yeni kişi “Yoksullar Grubuna” dahil olurken, yoksul ailelerde yaşayan çocuk sayısı da 142 milyon artarak 715 milyona çıkmıştır.

Covid-19’un neden olduğu kapanma dolayısıyla en fazla gelir kaybına uğrayan kesimler;

- İşini kaybeden ücretliler,
- Yarı zamanlı çalışmak durumunda kalanlar,
- Küçük esnaf ve zanaatkârlar,
- Seyyar satıcılar-pazarcılar,
- Ek işlerde çalışan emekliler,
- Ev temizliğine giden kadın çalışanlar

olmuştur.

Buna karşılık “online” faaliyet gösteren firmalar kazanç patlaması yaşamıştır. Küresel online firmalarının hisse senetlerindeki değer artışı şöyle olmuştur; Zoom: % 515, DoorDash: % 86, Apple: % 82, Amazon: % 79. Türkiye’de de iletişim sektörü, e-ticaret yapan ve e-hizmet sunan firmaları çok ciddi ciro artışları gerçekleştirmişlerdir.

Tüm yoksul ve gelişen ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de, Covid-19 mutlak ve gelir dağılımı adaletsizliğinden kaynaklanan göreceli yoksulluğu artırmış bulunmaktadır. Kadınlar ve gençler başta olmak üzere; geçici, eğreti ve yarı zamanlı işlerde çalışanların işlerini kaybetmeleri, küçük esnafın iş yerini kapatması yeni kent yoksulları yaratmış ve Türkiye’de yoksulluk oranı, salgın döneminde % 18’den % 21’e yükselmiştir. Her dört yetişkinde birinin işsiz olduğu ve yetişkin nüfusun yarısının (yaklaşık 35 milyon kişi) borç krizinde bulunduğu” bir durumda söz konusu yoksulluğun kalıcı yoksulluğa evrilmesi kaçınılmazdır. Salgının ilk yılında, 2020’de bakkallara veresiye yazdıranların sayısının % 32 artarken, 2021 yılı sonu itibariyle, kredi borcu (Tüketici Kredisi + Kredi Kartı) nedeniyle beş milyon kişi yasal takibe düşmüştür. Temel İhtiyaç Derneği (TİDER)’ne göre: “*Pandemi döneminde (2020), gıdadan temizlik malzemesine kadar ihtiyacı kişi sayısında % 35-40’lık bir artış olmuştur*”. Yoksulluğun arttığı 2021 yılı içerisinde milyonlar sayısının 78 bin artış göstermesi göreceli yoksulluğun da yükselişte olduğuna dair en ciddi kanıttır. AB ülkelerinde 0.31 olan *Gini Katsayısının* Türkiye’de 0.42’ye yükselmesi ülkemizdeki gelir eşitsizliği yüksekliğinin somut bir göstergesidir.

Türkiye’de Covid-19’un olumsuz etkilerini en aza indirmek için Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından Nisan 2020-Nisan 2021 döneminde, Sosyal Koruma Kalkanı çerçevesinde **60 Milyar TL**, yani 7 Milyar dolar harcamıştır.

HARCAMA KALEMLERİ

- **İşsizlik Sigorta Fonu’** nundan :
 - Kısa Çalışma Ödeneği: 31.5 Milyar TL
 - Nakdi Ücret Desteği : 10.2 Milyar TL
 - İşsizlik Ödeneği : 5.6 Milyar TL
 - Normalleşme Desteği : 4.0 Milyar TL (*İşveren Kesimine*)
 - **Biz Bize Yeteriz Türkiyem’** den: 2.0 Milyar TL (%3,3)
 - **Bütçe Transferi:** 6.7 Milyar TL (% 11,2)
- +-----
51.3 Milyar TL (% 85,5)
- +-----
60.00 Milyar TL

Demek ki Devlet Bütçesi’nden salgın döneminden yapılan Sosyal Yardım yalnızca 6.7 Milyar TL’dir. Yani GSYH’nın % 0.13’ü.

IMF’ye göre de Türkiye; Meksika ve Arnavutluk ile birlikte halkına Bütçesi’nden en az mali destek veren ülkeler arasında yer almaktadır. Doğrudan Devlet Desteklerinin GSYH’ya oranı;

- Gelişmiş Ülkeler: % 12,7

- Orta Gelişmişler: % 3,6

- Yoksullar : % 1,6

- Türkiye: % 1,1

- Meksika: % 0,7

ABD 2021 yılı için uygulamaya koyduğu 1.9 trilyon \$'lık "Ekonomik Kurtarma Paketi"nin 400 milyar \$'ını, yani % 21'ini, yıllık geliri 75 bin \$'ın altında olanlara 1 400 \$'lık çekler halinde dağıtmıştır. Bu uygulamanın ABD'de 2020 yılında % 13,7 olan "Yoksulluk Oranı"nın 2021 sonunda % 8,7'ye indirmesi beklenmektedir. Yeni Zelanda Başbakanı Jacinda Ardern'in; "Kendisinin, bakanlarının ve kamuda çalışan Müdürlerin 6 ay boyunca maaşlarının % 20'sini devlet yardımına muhtaç olanlara dağıtma" kararını da aynı çerçevede değerlendirebiliriz. Bu yardım paketlerinin üstelik düşük gelir grubundaki insanların talep esnekliğinin çok yüksek olması nedeniyle ekonomik büyümeye ve istihdama katkısının büyük olacağı beklenmektedir. Ancak bu tür bir defalık yardım paketlerinin ne mutlak ne de göreceli yoksulluğa kesin çare olamayacağını da bilmemiz gerekir.

- Sonuç Yerine: "Başka Bir Dünya" Mümkün müdür?

Son kırk yıldır toz kondurulmayan, "*tarihin sonu geldi*" (F. Fukuyama, 1992) denilerek adeta fetişleştirilen küreselleşme ve neoliberal iktisat politikalar, "küçücük bir virüs" karşısında insanların en basit, ancak acil sağlık gereksinimlerini karşılamaktan aciz kalmıştır. Covid-19 salgını aslında, yalnızca sağlığın değil, eğitimin ve beslenmenin de piyasa koşullarına devredilemeyeceğini göstermiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında ABD öncülüğünde oluşturulan Yeni Dünya Ekonomik Düzeni'nin Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Dünya Bankası (DB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF)'den oluşan kurumsal alt yapısının da, salgın karşısında ne kadar yetersiz kaldığını göstermiştir. Hatta "*toplumlar arası dayanışma*" ilkesi üzerine inşa edilmiş bulunan AB'nin, ilk önce salgının pençesine düşmüş olan İtalya'yı nasıl kaderiyle baş başa bıraktığını göstermiştir.

14. yüzyılda (1347-1950) Avrupa'da nüfusunun üçte birini yok eden, "*kara ölüm*" denilen veba salgını; insan emeğine dayalı Feodal sistemin sonunu hazırlayan en önemli nedenlerden biri oluşturur. 21. yüzyılda ortaya çıkan Covid-19 salgınının da; sahip olma, biriktirme ve kar hırsı törpülenmiş bir sosyal ve ekonomik sistemin kapılarını aralar mı diye kendimizi sorguluyoruz. Bir defa, salgının başında dünyanın en zengin ülkelerinin dahi insanlara çok basit bir "maskeyi" tedarik etme konusunda yetersiz kalmaları, insanlara "*sosyal devletin*", bu bağlamda "*kamucu politikaların*" kaçınılmaz bir toplumsal gereksinim olduğunu, çok somut bir biçimde göstermiş bulunmaktadır.

Covid-19 salgınının neden olduğu işsizlik ve gelir kaybı ekonomilerde talep yönlü bir kriz yaratabilecek dinamikler taşımaktadır. Kriz süresi uzadıkça bu dinamikler daha da güçlenecek ve mevcut ekonomi politikalarında yapılacak birtakım değişikliklerle ekonomik sistemin tıkanıklığının giderilmesi zorlaşacaktır. Salgının zirve yaptığı ve insanların eve kapandıkları

2020 yılında tüm dünyada, gelir kayıpları ve hane halkı tüketiminde ciddi daralmalar yaşanmıştır. ABD başta olmak üzere ülkeler krizi aşmak ve talebi canlandırmak için para musluklarını sonuna kadar açmış ve faiz oranlarını düşürmüştür. 2021 yılında salgın hafifleyip piyasalar açılınca; patlayan sıkışmış-ertelenmiş talep, likidite bolluğunu önüne katarak fiyatları patlatmış, yani küresel düzeyde bir enflasyon istilası başlatmıştır. Salgından dolayı üretim ve tedarik zincirlerinde, yani arz cephesinde oluşan birtakım eksiklik ve tıkanıklıklar da fiyat artışlarını desteklemiştir. Örneğin, FAO'ya göre 2021 yılında gıda fiyatları % 28 artış göstermiştir. 2020 yılında 40 dolara kadar gerileyen dünya ham petrol fiyatları ise, 2021 yılında ikiye katlanıp 80 doların üzerine çıkmıştır. Sonuç olarak, gelişmiş ülkelerde, uzun yıllar % 2-3'lerde seyreden enflasyon, % 6-7'lerele son otuz yılın zirvesine fırlarken (Euro bölgesi: % 4,9 – ABD: % 7), gelişen ülkelerde % 10'ların üzerine çıkmıştır. Bu durumda dünya genelinde faizleri normalleştirmeye, yani yükseltmeye başlamış, ABD Merkez Bankası fed de 2022 yılında faizleri üç kez yükseltme kararı almıştır. Dünyadaki genel eğilimin tersine, 2021 yılı Eylül ayından itibaren dört ay içerisinde faizleri % 19'dan % 14'e indiren Türkiye, enflasyonun % 51 olduğu Arjantin'den sonra % 49 ile dünyada enflasyonun en yüksek olduğu ikinci ülke durumuna gelmiştir.

Neoliberal küresel ekonomik sistemin salgının ortaya çıkardığı ekonomik krize çözüm üretememesi, sistemin artık yenilenmesi gerektiği konusunda kapitalist dünyanın temsilcilerinden de sesler yükseldiğine tanık oluyoruz. Her yıl Ocak ayında Davos'ta toplanan ve küresel ekonomiye yön veren Dünya Ekonomik Forumu Başkanı Klaus Schwab; "*Covid-19 krizi, eski sistemin 21. yüzyıla uygun olmadığını gösterdi*" derken, Ford Vakfı'nın Başkanı Darren Walker; "*Eğer kapitalizm sürecekse, neoliberalizmin tabutuna son çiviye çakmamız gerekiyor*" düşüncesini dile getirmişlerdir. Ancak şu ana kadar yaşanan büyük ekonomik krizlerde olduğu gibi, mevcut sistemin hâkim sınıfları, ekonomik sistemi kökten değiştirmek yerine, sistemi kendi çıkarları doğrultusunda yeniden yapılandırmışlardır. Nitekim, küresel ekonominin 21. yüzyılda neden olduğu "*gelir uçurumu*" için kapitalist sistemin meşruiyeti sorgulanmak yerine, firmaların hissedarları dışında, çalışanları, müşterileri, tedarikçileri ve yöre halkını kollayan bir "*paydaşlar kapitalizmi*" ve "*küresel ısınma ve iklim değişikliği*" sorununa çözüm için, piyasa mekanizmasının işleyişine dokunmayan "*sürdürülebilir kalkınmaya*" dayalı bir "*yeşil kapitalizm*" önerilmiştir.

Krizler karşısında ortaya atılan her iki öneri de, neoliberal sistemin kendini yenileme stratejisinden başka bir şey değildir. Oysa 2008 küresel mali kriz dâhil, adı geçen büyük krizlerin hepsi sistemik krizlerdir, dolayısıyla sistemin kendisine yani kapitalizme dokunmadan nihai olarak çözümleri mümkün değildir. Kaldı ki mevcut neoliberal ekonomik sistemin sürmesi için dünyada gelir uçurumuna karşı paydaşlar kapitalizmi önerisini yapan sistemin temsilcileri, ne devletlerin tüm vatandaşlarına, diğer gelir ve servetlerinden bağımsız olarak, toplumun bir bireyi olmaları nedeniyle temel gereksinimlerini karşılayabilecek bir parasal geliri sağlamasını ifade eden "*Vatandaşlık Temel Geliri*" önerisine, ne de en yoksul ülkelerin alt yapı ve kamu hizmetlerine harcamak üzere dünya servetinin % 95'ini ellerinde bulunduran en zengin % 1'in servetinin, yalnızca % 0.5 oranında vergilendirilmesine olumlu yanıt vermemişlerdir.

Sonuç olarak, kapitalist üretim ilişkisinin bir sonucu olan ekonomik kriz, gelir eşitsizliği ve yoksulluk, neoliberal küreselleşme ile daha da şiddetlenmiş ve nihayet Covid-19 salgını döneminde adeta bir “*çukur*”a dönüşmüştür. “*Gelir çukuru*” kapitalizmin meşruiyetini sorgulayacak derinliğe ulaşmış olsa da şu an dünyada “kar hırsından” ve “piyasa fetişizminden” ödün verileceğine dair henüz bir işaret gözüküyor. Antonio Gramsci (1983)’nin söylediği gibi; “*Ölmei reddeden eski dünya ile doğmakta zorlanan yeni dünya*”nın uzun soluklu bir bilek güreşine tanık oluyoruz.

- KAYNAKÇA

- Durmuş, S.-Şahin, D. (2020), “Covid-19 Küresel Salgında Dünyada ve Türkiye’de Uygulanan Ekonomi Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Electronic Turkish Studies*, 2020.
- Eroğlu, E. (2020), “Covid-19’un Ekonomik Etkilerinin ve Pandemiyle Mücadele Sürecinde Alınan Ekonomik Tedbirlerin Değerlendirilmesi”, *International Jurnal of Public Finance*, Vol. 5, No. 2.
- Fukuyama, F. (1992), *The end of History and the Last Man*, Free Press New, York
- Gramsci, A. (1983), *Cahiers de Prison*, Galimard, Paris.
- Uygun, E.–Kasa, H. (2021), “Covid-19 Sürecinin Dünya Ekonomilerine Yansıması, Türkiye’de Uygulanan Vergisel Düzenlemelerin Bütçe Üzerindeki Etkisi”, *Vergi Raporu*.
- LePan, N. (2020). *Visualizing the history of pandemics. Visualizing the History of Pandemics*.<http://www.shawnmomalley.com/uploads/2/3/7/9/23795323/infog>.
- *Alternatives Economiques* (2010), “L’état de la mondialisation”, *Hors-Série*, No: 8, Paris.
- CRS (2021), *CRS Reports 2021*, <https://sgp.fas.org/crs.pdf>.
- Oxfam (2021), *Eşitsizlik Virüsü Raporu*, <https://www.kedv.org.tr/oxfam>.
- TC Hazine ve Maliye Bakanlığı, *Covid-19 Ekonomik İstikrar Kalkını Paketi*, <http://www.isim.org.tr/content/upload/attached-files/covid-19-ekonomik-istikra-20200414170956.pdf>.
- Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı (2020). <https://covid19.saglik.gov.tr/TR66301/covid-19-rehberi.html>.
- UNDP (2021), *BM Kalkınma Programı 2020 Türkiye Faaliyet Raporu*, UNDP Turkey.

MÂVERDÎ'YE GÖRE İYİ YÖNETİMİN TEMEL İLKELERİ

Ömer ÇAMUR¹, Abdurrahman AYDIN²

¹ Bingöl Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, 0000-0001-6447-1475

² Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 0000-0003-3749-8095

ÖZET

Yönetim, tarihin her döneminde üzerinde durulan ve ne olduğu ile ilgili düşünceler öne sürülen kavramlardan biridir. Genel bir ifade ile sevk ve idare etmek anlamına gelen yönetim, belirli bir amaca ulaşmak için eldeki tüm kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasını içermektedir. Yönetim, genelde devletin ve özelde ise kamu yönetiminin eylem ve işlemlerinin sunulması hususunda ayrıca önem taşımaktadır. Vatandaşların ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin etkin ve verimli bir şekilde sunulabilmesi yönetim işlevinin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi ile yakından ilişkilidir. Dolayısıyla tüm tarihsel dönemlerde iyi bir yönetimin nasıl olması gerektiği ile ilgili çeşitli düşünceler ortaya konmuş ve yönetimin nasıl başarılı bir şekilde gerçekleştirilebileceği sorusuna cevap aranmıştır. Abbasiler döneminde yaşamış ve devletin çeşitli kademelerinde görev almış olan Mâverdî, İslam düşünce tarihi açısından oldukça önemli bir bilim insanı olarak kabul edilmektedir. Daha çok devlet, siyaset ve yönetim ile ilgili çalışmaları ile ön plana çıkan Mâverdî, devlet yönetimi ile ilgili yazdığı eserlerde dönemin yönetim anlayışına katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Mâverdî'nin düşüncesinde devletin hangi kurumlara sahip olduğundan çok nasıl ve hangi ilkelerle yönetildiği önemlidir. Dolayısıyla Mâverdî, eserlerinde bir yandan devletin en alt kademesinden en üst kademesine kadar yönetimde görevli bulunan bireylerin nasıl özelliklere sahip olmaları gerektiğini açıklamaya çalışırken, diğer yandan düşünceleriyle ideal bir yönetimin nasıl olabileceğini ortaya koymaya çalışmıştır. Yapılan bu çalışma, Mâverdî'nin devlet yönetimi ile ilgili eserleri üzerinde bir okumayı içermektedir. Çalışmada, Mâverdî'nin başarılı bir yönetimin nasıl ortaya koyulabileceği ile ilgili düşünceleri ilkeleştirilmeye, iyi bir yönetimin hangi temeller üzerine inşa edilebileceği ortaya konmaya ve bu doğrultuda günümüz kamu yönetimi için dersler çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yönetim, Kamu Yönetim, Mâverdî.

1. GİRİŞ

Yönetim, tarihin tüm dönemlerinde araştırılan ve nasıl başarılı bir şekilde gerçekleştirilebileceği ile ilgili önemli çalışmalara konu olan ender kavramlardan biridir. En genel haliyle sevk ve idare etme anlamına gelen yönetim, belirli bir amacın gerçekleştirilmesi için elde bulunan tüm kaynakların etkili ve verimli bir şekilde kullanılmasıdır.

İnsan toplumsal bir varlıktır ve diğer insanların yardımına ihtiyaç duymaktadır. Bu durum, insanların birlikte yaşamalarını ve ortak ihtiyaçlarının ortaya çıkmasını beraberinde getirmektedir. Devlet, insanların ortak ihtiyaçlarını karşılamak ve aralarındaki ilişkileri düzenlemek amacıyla yine insanlar tarafından oluşturulan sosyal bir kurumdur. Devlet, vatandaşların ihtiyaçlarını kamu yönetimi ile görmektedir. Zira kamu yönetimi devletin vatandaşlara yansıyan yüzüdür. Kamu yönetiminin eylem ve işlemlerinde verimli olabilmesi ve

neticede vatandaşların ihtiyaçlarını karşılayabilmesi onun iyi bir şekilde yönetilmesi ile yakından ilişkilidir.

İyi bir yönetimin ortaya konabilmesi ile ilgili tarihin her döneminde çeşitli fikirler ortaya konmuş ve birçok eser kaleme alınmıştır. Mâverdî, iyi bir devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği üzerine çeşitli eserler kaleme almış oldukça önemli bir düşünürdür. Mâverdî, İslam düşünce tarihinde eserleri ile yaşadığı dönemi etkilemiş ve kendisinden sonraki dönemlerde de etkili olmuştur.

Mâverdî, eserlerinde devletin örgütlenme biçiminden çok, nasıl yönetilebileceği ile ilgili düşünceler ortaya koymuştur. Bu durum, devletin örgütsel yapısının aksine, yürütme kanadının dikkate alındığını göstermektedir. Kamu yönetimi devletin aracıdır. Onun başarılı bir şekilde işlemesi, kamusal nitelikteki hizmetlerin sunulmasını da başarılı kılmaktadır. Dolayısıyla, öncelikle Mâverdî'nin düşüncelerinin doğrudan kamu yönetimini ilgilendirdiğini ifade etmek gerekmektedir.

Yapılan bu çalışmada, Mâverdî'nin yönetim ile ilgili kaleme aldığı eserler incelenecektir. Bu doğrultuda öncelikle Mâverdî'nin iyi bir yönetim ortaya konabilmesi ile ilgili düşünceleri ilkeleştirilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın devamında ilkeler haline getirilen düşünceler açıklanmaya çalışılacaktır.

2. MÂVERDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Tam adı Ali b. Muhammed b. Habîb Ebû'l-Hasen el-Basrî el-Mâverdî'dir. Babası gülsuyu işiyle uğraştığı için Mâverdî lakabı ile tanınmaktadır (Kallek, 2004: 221). İmam Mâverdî, miladi 974 yılında Basra'da doğmuştur. Çocukluk yıllarından itibaren ilimle meşgul olmaya başlayan Mâverdî, hadis ilmi alanında ciddi çalışmalar yapmış, fıkıh, tefsir, gibi şer'î ilimler konusunda yaşadığı çağda otorite olmuştur. Tahsilini tamamladıktan sonra müderris olan Mâverdî, hayatının kısa bir döneminde başkadılık yapmıştır. Hayatının büyük bir bölümü Bağdat'ta geçen Mâverdî, Abbasiler döneminde Halife el-Kadir'in sarayında müsteşarlık hizmetinde bulunmuştur (Erturhan, 1999: 471-472).

Batı dünyasında daha çok devletler hukuku alanındaki eserleriyle tanınan Mâverdî, devlet yönetimi konusunda ciddi eserler ortaya koymuş önemli bir devlet adamıdır. İslam tarihinde siyaset teorileriyle ilgili ilk eserlerin sahibi olarak nitelendirilen Mâverdî, yaşadığı dönemde oldukça önemli birisi olarak kabul edilmiş ve devrin halifeleri tarafından büyük saygı görmüştür. Zira üst düzey devlet adamlarına müsteşarlık yapan Mâverdî, yeri geldiğinde devletin üst düzey devlet yöneticileri arasındaki sorunların çözümünde hakemlik yapmış bir devlet adamıdır (Çolak, 2016: 176; Özkan, 2017: 86).

Mâverdî, miladi 1058 yılında vefat etmiştir (Erturhan, 1999: 473). Eserleri ve fikirleriyle hem yaşadığı dönemde hem de vefatından sonraki dönemlerde hükümdarlara ve devletin çeşitli kademelerinde görevli bulunan devlet adamlarına yol gösterici ciddi çalışmalar ortaya koymuştur.

2.1. Mâverdî'nin Eserleri

Mâverdî, çeşitli alanlarda birçok eser ortaya koymuş bir düşünürdür. Çalışmanın kapsamı bakımından Mâverdî'nin devlet yönetimi ile ilgili bilgileri içeren Edebü'd-Dünya Ve'd-Din, el-Ahkâmü's Sultaniyye, Kitabü'l-Nasihâtü'l-Mülük, Dürerü's-Sülûk Fi Siyaseti'l-Mülük ve Edebü'l-Vezir isimli eserleri yönetim açısından incelenmiştir. Dolayısıyla, burada ilgili eserler hakkında bilgi vermek çalışmanın konusu açısından önem arz etmektedir.

2.1.1. Edebü'd-Dünya Ve'd-Din

Din ve dünya edebi üzerine kurulu bulunan Edebü'd-Dünya Ve'd-Din eseri, Mâverdî'nin en önemli eserlerinden biridir. Dünyevi açıdan hayatın kural ve ölçülerinin araştırıldığı eser, temelde Kur'an ve Sünnetten beslenmekte ve birçok bilginin özlü sözleri, edebiyatçıların ifadeleri ile oldukça zengin bir içerik sergilemektedir (Çağrı, 1994: 406).

Psikolojik, pedagojik ve sosyolojik açıdan birçok bilgi ihtiva eden ve uzun süre medreselerde ders kitabı olarak okutulan eser din ve dünyanın ıslahı amacıyla yazılmıştır (Kerimoğlu, 2021: 110). Eser, beş bölümden oluşmaktadır. Eserde, İslam ahlakının temel konuları, akıl-nefis ilişkisinde ortaya çıkan çatışmalar, ilimde, dinde, dünyada ve nefiste edebî kazanılması konuları işlenmiştir.

2.1.2. el-Ahkâmü's Sultaniyye

Mâverdî'nin siyaset ile ilgili temel düşüncelerini ihtiva eden eseridir. Eserin yalnızca küçük bir bölümü siyaset teorilerini kapsamakta olup geriye kalan kısmında kamu yönetimi ve yönetime ait ilkeler detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Eserin siyaset ile ilgili olan kısmı siyaset tarihi açısından kapsamlı bir devlet teorisi geliştirmeyi amaçlamaktadır. Esasen bu durum, İslam siyaset tarihinde bir devlet teorisi geliştirme konusunda ilk teşebbüstür ve İslam devlet geleneğinin oluşmasında oldukça etkili olmuştur (Menekşe, 2005: 197).

Yirmi bölümden meydana gelen eser, sırasıyla devlet başkanı, vezirlik, valilik, ordu, güvenlik hizmetleri, yargı, olağanüstü mahkemeler, nüfus işleri, namazlara imam tayini, hac ibadetinin idaresi, zekat ve zekat idaresi, vergi ve ganimetlerin taksimi, cizye ve haraç, taşra bölgelerinin yönetimi, arazilerin kullanımı, otlak yerleri ve irtifak hakları, arazilerin dağıtımı, divanların tesis edilmesi, suçlar ve hükümleri ile belediye işlerini kapsamaktadır. İlgili bölümlerin tümünde verimli hizmetlerin sunulabilmesi için yapılması gerekenler açıkça ifade edilmiştir.

2.1.3. Kitabü'l-Nasihatu'l-Mülük

Mâverdî'nin devletin üst yönetimini konu aldığı eseridir. Eserin temel yazılma nedeni, devlet başkanına nasihatlerde ve tavsiyelerde bulunmaktır. Eser, devlet başkanının devletin üst kademesinde bulunan yöneticilerle ilişkisinden vatandaşlarla olan ilişkisine kadar geniş bir alanı kapsamaktadır.

On bölümden oluşan eserde, öğütleri kabule teşvik, devlet başkanlarının kendileri için gerekli olan faziletleri elde etmeleri, devlet başkanlarının hallerinde ve memleketlerinde bozgun ve kargaşaya neden olan sebeplerin açıklanması, devlet başkanını adalete ulaştıran öğütler, nefsin terbiyesi ve eğitimi, devlet başkanının ileri gelenlerle ilgili siyaseti, halkın yönetimi, mali tedbirler, cinayet ehli ve düşmanlara karşı tedbir ve mekruh şeylerden kaçınma konuları işlenmiştir.

2.1.4. Dürerü's-Sülûk Fi Siyaseti'l-Mülük

Mâverdî'nin devlet yöneticisinin ahlakını ve izleyeceği siyaseti anlattığı eseridir. İlgili eser, yine Mâverdî'ye ait olan Teshîlü'n-Nazar isimli eser ile paralellik göstermektedir. Eser, iki temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, devlet yöneticisinin ahlaklı olması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Eserin ikinci bölümünde ise, devlet başkanının devleti yönetirken izlemesi gereken siyaset açıklanmıştır. Bu bölümde, dinin muhafaza edilmesi, adil bir siyasetin dayandığı temeller, devlet başkanının yardımcılarının sahip olması gereken özellikler, hükümdarın sıkı bir denetime tabi tutacağı kamu görevlileri, devletin farklı kademelerinde görevli bulunan personel ile ilgili işlemler ve devlet başkanı ile vatandaşlar arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği açıklanmıştır.

2.1.5. Edebü'l-Vezir

Mâverdî'nin, vezirin yetki ve görevleri üzerine kaleme aldığı eseridir. İlgili eser, vezirlik makamının ve vezirin önemi üzerinde durmaktadır. Vezirliğin tanımından vezirlik türlerine kadar geniş bir perspektifle vezirin incelendiği eser, devletin üst yöneticilerinin görevlerini ifa etmeleri açısından oldukça önemli bir rehberdir.

Eser detaylı bir şekilde incelendiğinde, vezirliğin meşruiyeti ve nasıl bir görev teşkil ettiği, vezir seçilebilmek için gerekli olan şartlar, vezirin sorumlulukları ve görevleri, vezirlik türleri, vezirin işlerini nasıl yapması gerektiği, vezirin devlet başkanı ile olan ilişkisi ve vezirin devletin farklı kademelerindeki yöneticilerle olan ilişkileri detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

3. MÂVERDÎ'YE GÖRE İYİ YÖNETİMİN TEMEL İLKELERİ

Mâverdî, yönetim ile ilgili yazmış olduğu eserlerde iyi bir yönetimin ortaya konabilmesi için oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. Mâverdî, eserlerinde yaşadığı dönemin siyasi görüşlerini yansıtmış, devlet ve devletin varlık nedenini detaylı bir şekilde incelemiştir. Yine Mâverdî, etkin ve verimli bir yönetim biçimi, kamu düzeni, devlet yönetiminde adalet, devlet başkanı ve diğer kamu çalışanlarının sahip olmaları gereken temel özellikler gibi konularda fikirler öne sürmüştür ve kendisinden sonraki dönemlerde fikirleriyle etkili olmuştur (Menekşe, 2005: 200).

Mâverdî'nin düşünce dünyasında, devletin sahip olduğu kurumlardan çok kamu kurumlarında çalışan bireylerin sahip olması gereken ahlaki yapı, idari işler hususunda sergilenmesi gereken davranışlar ve yönetimde uygulanan ilkeler önemlidir. Bu durum, Mâverdî'nin sistemden çok işleyiş üzerine odaklandığını göstermektedir. Dolayısıyla, Mâverdî'nin düşünce dünyasında kamu görevlerini icra eden bireylerin sahip olduğu özellikler iyi bir yönetimin ortaya konması açısından oldukça önemlidir.

Mâverdî'nin eserleri incelendiğinde devletin ve kurumlarının yönetimi hususunda bazen çeşitli ilkelerin var olması gerektiği bazen de belirli durumlar karşısında kamu görevlilerinin sergilemesi gereken davranışların neler olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Yapılan bu çalışmada Mâverdî'nin fikirlerini temel ilkeler çerçevesinde toparlanması ve günümüz kamu yönetimi için dersler çıkarılması amaçlanmıştır. Dolayısıyla, Mâverdî'nin yönetim ile ilgili eserlerinde iyi bir yönetimin gerçekleştirilebilmesi hususundaki söylemlerini din, ahlaki yetkinlik, adalet, liyakat, istişare, çıkar çatışmasından kaçınma ve denetim şeklinde ilkeleştirmek mümkündür. Burada ifade etmek gerekir ki, Mâverdî'nin yönetim ile ilgili düşüncelerini çalışmada ele alınan ilkelerle sınırlandırmak mümkün değildir. Zira Mâverdî sadece devletin ve kurumlarının nasıl yönetilmeleri gerektiğini değil, aynı zamanda tüm kamu çalışanlarının sahip olmaları gereken özellikleri de açıklamıştır. Çalışmanın bu bölümünde, Mâverdî'nin iyi bir yönetim için ortaya koyduğu ve öneminde ötürü sıkça tekrarladığı fikirleri ilkeler halinde açıklanmaya çalışılacaktır.

3.1. Din

Tarihin tüm dönemlerinde din, dinin bireysel yaşam için önemi, toplumsal yaşamda dinin rolü, dinin yönetim üzerindeki etkileri ve din ile yönetim ilişkileri hususunda birçok bilgiye ve tartışmaya rastlamak mümkündür. Her dönemde farklı yansımaları ile ortaya çıkan din, hem insanlık hem de yönetim açısından güncelliğini daima korumuştur.

Din, doğası gereği tüm toplumsal katmanlarda, toplum tarafından oluşturulan bütün kurumsal yapılarda kendisini gösteren bir olgudur. Dolayısıyla din, siyaset, yönetim ve bu alanlarda gerçekleştirilen ilişkiler üzerinde etkili olmaktadır. Esasen, toplumsal faaliyetleri dinden bağımsız bir şekilde düşünmek mümkün değildir (Turan ve Temizel, 2015: 88).

Etimolojik açıdan yol, hukuk, kanun, hüküm, hesap günü gibi çeşitli anlamlara gelen din, genel bir ifade ile insanların yaratıcı olarak kabul ettikleri üstün güce duydukları iman, insanların nasıl davranmaları gerektiğini ortaya koyan ve ibadetlerini düzenleyen inanış yoludur. (Bilgin, 2014: 76). Siyaset ise, insanların hayatlarını düzenleyen genel kuralları oluşturmak, değiştirmek ve korumak için yapılan tüm faaliyetleri içermektedir (Heywood, 2007: 21). Hükmetme sanatı veya devleti yönetme faaliyeti olarak da anlamlandırılan siyaset (Taşkın, 2014: 23), yönetim ile yakın bir ilişki içerisinde bulunmakta ve tüm kamusal kurumlarını yönetimini kapsamaktadır.

Din ve yönetim/siyaset kavramları anlam itibarıyla birbirine oldukça yakındır. Çünkü her iki kavram da düzenin sağlanmasını amaçlamakta ve hakim bir otorite üzerine odaklanmaktadır. Kavramlar arasındaki farklılık hakim otoritenin mahiyetlerinde ortaya çıkmaktadır. Siyaset alanında hakim otorite bir insan iken, din alanında hakim otorite insanüstü bir varlıktır. Siyaset noktasında temel ilişki insan ve toplum arasında ortaya çıkarken, din konusundaki ilişki insan ve Tanrı arasında cereyan etmektedir (Aygen, 2019: 519-520).

Din, bireysel, toplumsal ve siyasal yaşamda farklı görünüşleri ile ortaya çıkmaktadır. Bireysel yaşam açısından bakıldığında din, insanların ibadetlerini düzenleyen ve ahlaki yetkinliğe ulaşmalarını amaçlayan bir yapı sergilemektedir. Toplumsal ilişkilerde düzenin sağlanması ve haksızlıkların giderilmesini amaçlayan din, siyasal yaşamda devlet yönetimine otorite ve meşruiyet kazandırılmasında etkili olmaktadır. Mâverdî'nin yaşadığı dönemde İslam hükümdarlarının idari ve siyasi fonksiyonları oldukça zayıflamıştı. Böyle bir dönemde Mâverdî, devlet yöneticisi için "Melik" sıfatını kullanmış ve devlet yöneticisine bir yandan manevi bir kimlik kazandırarak hükümdara otorite kazandırmış, diğer yandan ise, dinin yönetim hususundaki önemini ortaya koymuştur (2016: 68). Bu durum yönetimin vatandaşlar nezdinde kabul edilebilirliğini de beraberinde getirmektedir. Zira yönetimin toplum üzerinde etkili olabilmesinin bir diğer önemli şartı da meşruiyettir. Herhangi bir bireyin hükümlerini ilan edebilmesi ve insanlar tarafından meşru görülebilmesi siyasetin en temel fonksiyonlarından biridir. Din ile siyaset arasındaki temel ilişki burada ortaya çıkmaktadır. Zira yönetimin meşruiyetini ilan etmesinin en önemli unsurlarından birisi dindir (Aygen, 2019: 519). Dinin yönetim üzerindeki etkisi göz önüne alındığında hiç şüphesiz toplum nezdinde devlet yöneticisine ve diğer kamu çalışanlarına otorite ve meşruiyet kazandırdığı görülmektedir.

Mâverdî'nin düşünce dünyasında dinin oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır. Mâverdî'ye göre din ve devlet ikiz kardeştir. Bunların hiçbiri diğeri olmadan varlığını koruyamaz. Devletin mutlaka bir temeli, dinin ise bir bekçisi olmalıdır. Dolayısıyla, din temel, devlet ise bekçidir. Bekçisi olmayan şey kaybolmaya, temeli olmayan şey de yıkılmaya mahkumdur (2019a: 64). Allah, devlet yöneticilerini kendisinin halifeleri, kullarının koruyucuları ve hükümlerini yerine getirenler olarak var kılmıştır. Devlet başkanı, yeryüzünde Allah'ın gölgesidir. Zira Allah'ın emirlerini uygulamak, vatandaşlar arasında dini örf ve adetleri ihya etmek devleti yönetenlerin görevidir (Mâverdî, 2016: 155).

Mâverdî'nin, dinin devlet yönetimi açısından sahip olduğu öneme dair ortaya koyduğu bu düşünceler, iyi bir yönetimin dinden bağımsız bir şekilde gerçekleştirilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Bu durum, dinin insan üzerindeki etkisinden kaynaklanmaktadır. Zira din, her ne kadar devlet yöneticisinin otoritesini güçlü kılıyor ve yönetimin meşruiyetini doğrudan etkiliyor olsa da, dinin birey üzerindeki etkisi ve bireye kazandırmayı amaçladıkları konunun ayrı bir boyutunu oluşturmaktadır. Din, insanları disipline eden, onların faziletleri elde etmelerine ve ahlaki olgunluğa erişmelerine imkan sağlayan kurallar bütünüdür. Bu açıdan din, bireysel yaşamdan toplumsal yaşama ve nihayetinde devlet yaşamına kadar her alanda ahlaki yetkinliğe ulaşmış bireylerin var olduğu bir toplumun inşasını amaçlamaktadır. Bu düşüncüyü, Mâverdî'nin din-devlet ilişkisinde görmek mümkündür.

Mâverdî'nin düşüncesinde, din bir araç değil amaçtır. Din, mutlak anlamda yaşandığı bir toplumda, insanlara ve kamu görevlilerine rehberlik etmekte ve iyi bir yönetimin ortaya konmasını beraberinde getirmektedir. Mâverdî'ye göre, din bir amaç olarak muhafaza edilmelidir. Ona göre devlet yöneticisinin iyisi, iktidarını din ile koruyan değil, iktidarı ile dini koruyan, zulümüyle sünneti öldüren değil, adaletiyle onu yaşatan ve iyi yönetimiyle halkı koruyan kişidir. Bu sayede o yönetici, iktidarın dayanaklarını sağlamlaştırmış, devletin temelini yükseltmiş, kulları hakkında Allah'ın emrine uymuş olur (2019a: 66).

3.2. Ahlaki Yetkinlik (Kendini Düzeltme)

Mâverdî, başta devleti yöneten kişi olmak üzere tüm kamu çalışanlarının ahlaki yetkinliğe sahip olmalarını oldukça önemsemektedir. Dolayısıyla, yönetim ile ilgili yazdığı eserlerde kamu görevlilerinin kötü huylarını ve davranışlarını düzeltmelerini şiddetle tavsiye etmiştir. Esasen Mâverdî, nefsin kontrol etmeyi, insanları yönetmenin ilk şartı saymaktadır. Ona göre, nefsin yönetmeye başlayan kişi, insanları yönetmeyi idrak eder. Bu durum, devlet kademesindeki yöneticilerin iyi ve güçlü bir yönetim ortaya koyabilmelerinin ilk şartıdır. Zira bireyin kendi nefsinin yönetmesi ile işe başlaması onu diğer insanları yönetme konusunda daha güçlü kılmaktadır (Mâverdî, 2019a: 28-30).

Mâverdî, kamu görevlilerinin kendi hallerini düzeltmelerini farklı açılardan ele almış ve bu durumun farklı sonuçları üzerinde durmuştur. Devlet yöneticisinin ahlaki üzerinde çokça duran Mâverdî, yönetici ahlakının tüm kamu çalışanları ve vatandaşlar üzerinde etkili olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, kendisini eğitmekten ve ahlakını düzeltmekten aciz olan bir kimse, başkasının ahlakını düzeltmekten de aciz olur (Mâverdî, 2016: 160). Bu bakış açısı, devleti yöneten bireylerin kamu çalışanlarının ve vatandaşların ahlakını düzeltmesi hususunda, öncelikle, kendi ahlaklarını düzeltmeleri gerektiğini ortaya koymaktadır. Zira Mâverdî, yöneticilere tavsiyelerinde bu durumun önemini, “nefsini kötülüklerden arındır ki, sana tabi olanlar da iyi olsunlar. Nefsinin nezih kıl ki, yardımcılarının da kendilerini nezih kılınlar” sözleri ile açıklamaya çalışmıştır (Mâverdî, 2019b: 122).

Mâverdî'ye göre yöneticilerin kendilerini düzeltmeleri itaati de beraberinde getirmektedir. Zira kendi nefsinin sözünü geçiremeyen bir kişinin başkasından itaat beklemesi doğru değildir (Mâverdî, 2019a: 30). Dolayısıyla, kamu çalışanlarının üst yönetimin emir ve talimatlarını yerine getirmesi ve vatandaşların yönetime karşı itaatkar olmaları yöneticilerin kendilerini düzeltmeleri ile doğrudan ilişkilidir.

Mâverdî, ahlaki bir davranışın söylemden çok daha etkili olduğunu ifade etmektedir. Mâverdî'ye göre, ahlaki yetkinliğe ulaşmış ve dolayısıyla güzel davranışlı bir kimse bin adamı ıslah ettiği halde, kötü davranışlı güzel sözlü bin kimse bir kişiyi dahi ıslaha muktedir değildir (Mâverdî, 2016: 165). Bu ifadeler, Mâverdî'nin devlet yöneticilerinin davranışlarını düzeltmelerindeki önemini ortaya koymaktadır.

Nefsin terbiye edilmesi, onun sürekli kontrolü ile yakından ilişkilidir. Bu durum, insanın kendi nefsi hakkındaki düşünceleri ile yakından ilişkilidir. Mâverdî'ye göre insan, kendi nefsi hakkında olumlu düşünüp ahlakını denetlemeyi ihmal edebilir. Kişinin kendi ahlakından memnun olması onu huylarından hoşnut olmaya sevk eder. Huylardan hoşnut olmak ise, onlara bağlı kalma sonucuna götürür. Sonuç itibarıyla, kişi kendi nefsinin düzeltme yolunu tercih etmez (Mâverdî, 2019a: 30). Bunun engellenebilmesi için, devlet kademesinde görevli bulunan bireylerin kendi nefislerini sürekli denetlemeleri gerektirmektedir.

3.3. Adalet

Mâverdî'nin iyi yönetim hususunda üzerinde durduğu en önemli ilkelerin başında adalet gelmektedir. Mâverdî, adaleti bireysel yaşamdan toplumsal ilişkilere ve nihayetinde devlet yaşamına kadar tüm açılardan incelemiştir ve adaletin önemini ortaya koymaya çalışmıştır. O,

adaleti dünyanın direği olarak görmekte ve dünya huzurunu ve düzenini adalete bağlamaktadır (Mâverdî, 1982: 178). Mâverdî'nin eserlerinde oldukça uzun bir şekilde açıkladığı ve önemini ortaya koymaya çalıştığı adalet ilkesi, çalışmanın mahiyeti açısından kısaca açıklanmaya çalışılacaktır.

Kelime olarak Arapça sözlüklerde “adl” fiil kökünden türeyen adalet, “bir şeyi yerli yerine yerleştirmek, hakkı ortaya çıkarmak, terazinin her iki kefesini de denk kılmak, insafli olmak, eşit olmak, hakkaniyeti ve ölçüyü korumak” gibi farklı anlamlara gelmektedir (Taşkın, 2010: 274; Bodur, 2016: 504),

Mâverdî adaleti iyi bir yönetimin temelini koymaktadır. Ona göre, yönetici vatandaşlar için bedendeki ‘baş’ ise, adalet o bedeni ayakta tutan ruhtur (2016: 156). Dolayısıyla iyi bir yönetim için öncelikle adalet var olmak zorundadır.

Mâverdî'ye göre, adalet önce bireysel yaşamdan başlamaktadır. Kendi nefsinde adaleti gerçekleştiremeyen bir bireyin toplumsal ilişkilerde ve icra ettiği görevlerde adil davranması mümkün değildir. Zira Mâverdî'ye göre insanın kendi nefsinin dizginlememesi, kötülüklerden sakınmaması ve bulunduğu konumda görevin gerekliliklerini yerine getirmemesi zulümdür (Mâverdî, 1982: 178). Dolayısıyla, onun düşüncesinde adalet, kazanılması gereken ilk fazilettir. Adaletin birey üzerindeki etkisi toplumsal ilişkilere ve görev bilincine doğrudan etki etmektedir. Mâverdî bu durumu, kendi nefsinin zulmeden başkasına hayli hayli zulmeder ifadesi ile açıklamaktadır.

Adalet, devlet yaşamı açısından incelendiğinde, tüm işleyiş ve muamelelerde gözetilmesi gereken bir ilkedir. Mâverdî'ye göre mülk ordu ile, ordu mallar ile, mallar arazilerden elde edilen gelirlerden oluşur. Araziler, imar ile çoğalır ve imar ise ancak adaletle olur. Devletin varlığı için gerekli olan gelirler ancak adaletle çoğalabilir. Zulüm kadar devletin gelirlerini azaltan başka bir şey yoktur. Adalet, daimi bir yatırım iken zulüm, devletin kökünü kurutan bir yıkıma benzer. Diğer bir ifade ile zulüm, mülkü yok edicidir. Dolayısıyla, devletin yaşamı için adaletin gözetilmesi bir zorunluluktur. Kendisi ve memuru suçlu ve zalim olan bir yöneticinin başka bir düşmana ihtiyacı yoktur. Zira düşmanlardan hiçbiri devlete ve yöneticisine adaletsizlik kadar zarar veremez (Mâverdî, 2016: 53, 59, 310; Mâverdî, 2019b: 80).

Adalet, devlet yöneticisi ve tüm kamu çalışanları tarafından dikkate alınması gereken bir ilkedir. Mâverdî'nin, devleti yönetecek kişinin ve kamu kurumlarında çalışan tüm memurların hangi özelliklere sahip olmaları gerektiği hususunda zorunlu gördüğü ilk ilke adalettir (Mâverdî, 2015: 31). Yine devlet yöneticisinin veya herhangi bir kamu görevlisinin görevden alınmaları ile ilgili nedenlerin başında adalet ilkesinin ihlal edilmesi gelmektedir (Mâverdî, 2019b: 103). Dolayısıyla adalet, hem göreve gelmenin hem de görevde kalmanın temel şartıdır.

Mâverdî'ye göre adalet, vatandaşların devlete itaatini doğrudan etkilemektedir. Yöneticinin adil olması insanları o yöneticiye itaate sevk etmekte ve yönetimi meşru görmelerini beraberinde getirmektedir. Yönetici, adaletten yüz çevirince halk da itaatten yüz çevirmektedir (Mâverdî, 2019a: 68; Mâverdî, 2019b: 53). Dolayısıyla vatandaşların rıza gösterdiği bir yönetimin ortaya konması ancak adalet ile mümkündür.

Adalet, mutlu ve huzurlu bir toplum inşa etmeyi de sağlayan temel bir ilkedir. Vatandaşlar arasında huzurun temin edilebilmesi için bir yöneticinin gerçekleştirmesi gereken ilk işlem, zulmü ortadan kaldırmasıdır. Emniyet içinde yaşamak adaletin neticesidir. İnsanlar ancak adalet ile huzur bulabilirler. Bu durum, insanların mutlu olmalarını beraberinde getirmektedir. Eğer, insanlar bir yöneticinin idaresinden mutsuz oluyorsa orada adaletsizlik vardır (Mâverdî, 1982: 182; Mâverdî, 2016: 335; Mâverdî, 2019b: 70).

Mâverdî'nin düşüncesinde adalet, kapsayıcı ve yaygın bir adalettir (1982: 178). Diğer bir ifade ile adalet, toplumu ve toplumsal ihtiyaçların karşılanması amacıyla oluşturulan tüm sosyal

kurumları kapsayan bir olgudur. Herhangi bir alanda ortaya çıkan bir adaletsizlik, toplumun tamamını etkilemektedir. Dolayısıyla adalet, herkes tarafından dikkate alınması gereken temel bir ilkedir.

3.4. Liyakat

Kelime olarak ehliyet, elverişlilik, yeterlilik gibi anlamlara gelen liyakat, yönetim açısından kamusal hizmetleri sunma görevinin ehil olan bireylere teslim edilmesi anlamına gelmektedir (Akgüner, 2014: 31). Tüm tarihsel dönemlerde yönetim için vazgeçilmez bir unsur olarak nitelendirilen liyakat, Mâverdî'nin yönetim anlayışında da önemini korumaktadır.

Ehliyetli görevlilerden oluşmayan bir yönetimin bozuk olacağını ifade eden Mâverdî (2019a: 68-72), devlet işlerinde mutlaka yetenekli bireylerin istihdam edilmesini vurgulamaktadır. Ona göre, liyakat sahibi olmayan bir devlet memuru kadar devlete ve hizmetlere zarar verecek kimse bulunmamaktadır.

Liyakatin her ne şartta olursa olsun işletilmesi gerektiğini ifade eden Mâverdî, özellikle kayırmacılık hususunda dikkatli davranılmasını belirtmiştir. Ona göre, devletin yönetiminde bulunan kimseler verilen görevin ağırlığını taşıyamayacak ve atandığı görevin yükünü kaldıramayacak kimseye bir aracı sebebiyle veya hatır sayarak görev vermekten sakınmalıdırlar. Hatır saydığı kişiye görev veren pişman olur. Donanımlı kişiye görev veren ise selamette kalır (Mâverdî, 2019a: 72). Dolayısıyla, işe memur alma hususunda uygulanacak tek kriter Mâverdî için liyakattir.

Liyakat, kamusal nitelikteki işlerin gereğince yapılmasını sağlayan temel ilkedir. Mâverdî'ye göre işlerin vaktinde ve yerli yerince yapılmasının tek yolu, ehil olan kimselerin devlet işlerini yerine getirmesidir (2019b: 79). Bu kişiler, işin gerektirdiği bilgiye sahip, problem çözme kabiliyeti yüksek, sorunlar karşısında cesur davranabilen, vaatlerini yerine getirebilecek kadar doğru sözlü olan kimselerdir. Kamu görevlileri bu şartlara tam anlamıyla sahip değillerse, görevin gerektirdiği hassasiyeti gösteremezler (Mâverdî, 2019a: 80). Kamu görevi için aranan bu nitelikler doğrultusunda personel istihdamı sağlanmalıdır. Diğer bir ifade ile görevin gerektirdiği şartlar ile personel sahip olduğu nitelikler uyumlu olmalıdır.

Mâverdî'ye göre, liyakatsiz bir yönetimin neden olabileceği en önemli problemlerden birisi de liyakatli çalışanların yönetimden uzaklaşmasına neden olmasıdır. Devlet görevine ehliyetsiz kişilerin gelmesi, ilgili makamlara ehliyetli kişilerin gelmesini engellemektedir. Dolayısıyla, büyük makamlara küçük adamlar gelmekte ve makam zayı edilmektedir. O, böylesi bir duruma tepkisini “başların kuyruk, kuyrukların baş olduğu bir ülkede hayır yoktur” sözleri ile ortaya koymuştur (Mâverdî, 2019a: 82-84).

3.5. Çıkar Çatışmasından Kaçınmak

Mâverdî, kamu personelinin çıkar çatışmasından kaçınmalarını şiddetle tavsiye etmiştir. Ona göre, devlet yöneticisinin vatandaşların evlerini harabeye çevirerek kendi evini mamur kılmak istemesi uygun bir davranış değildir. Mâverdî, kamu yöneticilerinin bu hususta nefsi ve bedeni isteklerini dizginlemeleri gerektiğini ifade etmiştir (2016: 164, 323).

Mâverdî'ye (2016: 362) göre, ahlaklı yöneticiler, halkına zulmetmekten uzak dururlar ve onların mallarına göz koymazlar. Üst düzey yöneticiler, kendi sorumlulukları altında görev yapan memurların zimmet suçu işlediklerini fark ettiklerinde, onlardan gerekli miktarı tahsis etmeli ve daha sonra gerekli cezai işlemi uygulamalıdırlar.

Eserlerinde Kur'an'dan ayetler ve Sünnetleri sıkça kullanan Mâverdî (2019b: 70), “Reayası arasında ticaret yapan hiçbir yönetici adil olamaz” hadisi ile konunun önemine dikkat çekmiştir. Bulunduğu konumu, kendi çıkarları için kullanmak veya işlerini büyütmek adına bir yatırım

olarak görmek, vatandaşlar arasında adaletsizliğe neden olmaktadır. Bu durum, yönetimin amaç dışı kullanılmasına ve verimsiz bir yönetimin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

3.6. İstişare

İstişare, iyi bir yönetimin ortaya konabilmesi için gerekli olan temel unsurlardan biridir. Mâverdî, eserlerinde istişarenin önemini ve nasıl yapılması gerektiğini detaylı bir şekilde açıklamıştır. Ona göre istişare, doğru yolun ta kendisidir. Kendi görüşünü yeterli bulan bir yönetici kendisini tehlikeye atmıştır. Akıllı kimseye düşen görev kendi görüşüyle alimlerin görüşünü, kendi aklıyla filozofların aklını birleştirmesidir. Tek görüş yanlış olabilir, tek akıl doğrudan sapabilir. Dolayısıyla, başkalarının görüşlerinden yardım alan yönetici, sadece kendi fikrine güvenen ise helak olur (Mâverdî, 2019a: 46; Mâverdî, 2019b: 58).

İstişare Mâverdî'ye göre, herkesle yapılmaması gereken bir fikir alışverişidir. Ona göre, istişare öncelikle dine ve güvenilirliğine inanılan kişilerle yapılmalıdır. Yine istişare, tecrübenin olgunlaştırdığı, olayların arkasında yatan sebepleri bilen kişilerle yapılmalıdır. Lakin burada, istişare edilecek kişinin konu ile ilgili olması hususu önemlidir. Bununla birlikte istişare, isabetli görüş, halis niyet ve sır saklayabilme özelliklerini kendisinde taşıyan kişilerle yapılmalıdır (Mâverdî, 2019a: 46; Mâverdî, 2019b: 109-126).

Mâverdî'ye göre, istişare edilen kişinin mevki ve görevi önemli bir husus değildir. Bir adamın mevkisinin küçüklüğü yöneticiyi doğru bir fikri almaktan alıkoymamalıdır. Ona göre, sıradan bir insanın dahi ortaya koyduğu doğru bir görüş küçük görülmemelidir. Zira her aklın doğrudan bir payı ve tedbirden bir nasibi vardır. Unutulmamalıdır ki, çoğunluk bir görüşte az yanılır ve doğruyu nadiren ıskalar (Mâverdî 2016: 144; Mâverdî, 2019a: 48).

Mâverdî, istişarenin nasıl yapılması gerektiği hususunda da önemli bilgiler aktarmaktadır. Ona göre, istişare edilecek kişiler bir araya getirilmemelidir. Aksi takdirde, ortaya tek bir görüş çıkar ve istişare edilen bireyler arasında da kin tohumu ekilebilir. Dolayısıyla, istişare konu ile ilgisi olanlarla tek tek yapılır ve birinin görüşü diğerleri ile paylaşılmaz. Zira doğrudan pay sahibi olma ümidiyle her biri kendi düşüncesini yüceltmeye kalkar. Ayrıca, yönetici kendisini tamamen istişare edilen kişilerin fikrine de kaptırmamalıdır. Yönetici, istişare sonucu ortaya çıkan fikirleri kendi fikri ile karşılaştırır, ilgili görüşün dayanaklarını ve doğuracağı sonuçları fikrin sahibi ile tartışır. Bu süreç sonucunda, ulaştığı sonucu karar olarak yürürlüğe koyar (Mâverdî, 2019a: 48).

3.7. Denetim

Denetim, Mâverdî'nin üzerinde durduğu önemli yönetsel ilkelerden biridir. Mâverdî'ye göre, ancak etkili bir denetim ile işler amacına uygun gerçekleştirilir. Kamu kurumlarında çalışan bireyleri bozan bir afet ve ağır bir musibet her zaman vardır. Yönetici, ancak personeli denetleyerek bu afet ve musibetleri görebilir. Çalışanların bozulma nedenleri fark edilince, bozulmaya neden olan unsurlar ortadan kaldırılmalıdır. Bu, ancak zayıflığa neden olan sebeplerin incelenmesi ile mümkündür. Yönetici, denetim ile sorunların nedenlerini görebilir ve ihmalin sonuçlarını ortadan kaldırabilir (Mâverdî, 2019a: 74).

Yönetici, idarecilerini ve diğer çalışanları denemeye tabi tutmalıdır. Böyle bir davranış, maiyetindeki herkesin düşünce ve görüşlerinin dikkate alınmasını sağlamakla birlikte, çalışanların iç halleri ve gizli huylarını da ortaya çıkarır. Bu yöntemle, yönetici çalışanların tabiatlarının ve niyetlerinin farkına varabilir ve her birini tabiatına uygun bir işe görevlendirebilir. Bu şekilde, her çalışanı hak ettiği makamda istihdam ederek liyakatin yönetime hakim olmasını sağlar (Mâverdî, 2019a: 70). Mâverdî, deneme yöntemi ile hem personelin daha iyi bir şekilde tanınabileceğini hem de onların denetiminin başarılı bir şekilde gerçekleştirilebileceğini ifade etmektedir.

Mâverdi'ye göre, devlet başkanı tarafından özellikle denetlenmesi gereken dört sınıf bulunmaktadır. Bunlar, vezirler, yargıçlar, kumandanlar ve vergi memurlarıdır. Bu dört sınıf, devletin temel dayanaklarıdır (Mâverdi, 2019a: 74). Bu dört sınıfın denetiminde ortaya çıkacak aksaklıklar devletin temellerinin sarsılmasına ve verimsiz bir yönetimin ortaya konmasına neden olur. Dolayısıyla denetim, özellikle üst yönetim tarafından mutlaka dikkate alınmalıdır.

Mâverdi, etkili bir denetimin gerçekleştirilebilmesi için istihbarata ayrıca önem vermiştir. Mâverdi, devlet başkanının ve diğer yöneticilerin özellikle vatandaşlarla ilgili olan konularda ve onlar adına iş gören kamu çalışanlarının hiçbir davranışının gözden kaçırılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Bunun sağlanabilmesi için ilgili taraflar hakkında devamlı istihbarat toplanmalıdır. Bilgi toplama, yöneticiler tarafından tayin edilen gizli ve açık istihbarat elemanları ile gerçekleştirilir. Bilgi toplama işi gizli yapılmalı ve istihbaratı toplayacak bireyler de güvenilir olmalıdır. Toplanan bilgiler doğrultusunda gerekli incelemeler mutlaka yapılmalı ve sonuca göre hareket edilmelidir. Bilgi toplama işi ihmal edilmeyecek kadar önemli bir konudur. Çünkü yöneticiler, haberleri ve işleri kendisinden gizli kalan bir toplumu, yönetemez ve onlar için faydalı olamaz (Mâverdi, 2019a: 86; Mâverdi, 2016: 340).

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Mâverdi'nin siyaset ve devlet yönetimi ile ilgili eserlerinin incelendiği bu çalışmada, iyi bir yönetimin ortaya konabilmesi için nelerin yapılabileceği veya hangi ilkelerin yönetime hakim kılınması gerektiği açıklanmaya çalışılmıştır. Mâverdi'nin eserleri incelendiğinde, iyi bir yönetimin ortaya konabilmesi için oldukça önemli fikirlerin ortaya konduğu görülmektedir. Eserlerinde, devletin neredeyse tüm örgütsel yapısıyla ilgili açıklamalarda bulunan Mâverdi, iyi bir yönetim için bazen düşüncelerini ilkeler halinde dile getirmiş bazen de uzun açıklamalarla yönetime katkı sağlamaya çalışmıştır.

Mâverdi'nin eserlerinde iyi bir yönetim için, üzerinde sıkça durduğu bazı unsurlar yönetim açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Mâverdi'ye göre, yönetsel süreçte dikkate alınması gereken hususlar, din, ahlaki yetkinlik, adalet, liyakat, istişare, çıkar çatışmasından kaçınma ve denetim şeklinde ilkeleştirilmiştir.

Din, Mâverdi'nin düşüncesinde insanları disipline eden ve iyi davranışlar sergilemeye iten en önemli etkidir. Din konusunda hassasiyeti bulunmayan insanların yönetime zarar vereceğini düşünen Mâverdi, iyi bir yönetimin temeline öncelikle dini yerleştirmektedir. Din bir yandan insanların davranışlarını iyiye sevk ederken, diğer yandan, yöneticilerin meşruiyetini sağlaması ve otoritesini güçlendirmesi açısından da dikkate alınması gereken önemli bir ilkedir.

Ahlaki yetkinlik, Mâverdi'nin, başta devlet yöneticisi olmak üzere tüm kamu çalışanları açısından önemli olduğunu düşündüğü bir ilkedir. Mâverdi, nefsin kontrol etmeyi insanları yönetmenin ilk şartı saymıştır. Ona göre, nefsin yönetemeyen bir kişinin başkalarını yönetmesi mümkün değildir. Yöneticinin ahlaklı olmasını ayrıca önemseyen Mâverdi, aksi bir durumun tüm kamu çalışanlarını ve vatandaşları zamanla yozlaştıracağını ve topyekûn bir bozulmanın baş göstereceğini düşünmektedir.

Liyakat, Mâverdi'ye göre, kamusal nitelikteki hizmetlerin başarılı bir şekilde sunulmasını sağlayan temel ilkelerden biridir. Devlet işlerinde mutlaka yetenekli bireylerin istihdam edilmesi gerektiğini ifade eden Mâverdi, aksi bir durumun devlete ve yönetime zarar vereceğini ifade etmiştir. Mâverdi'ye göre liyakatli bireyler, işin gerektirdiği bilgiye sahip, problem çözme kabiliyeti yüksek, sorunlar karşısında cesur davranabilen ve vaatlerini yerine getirebilecek kadar doğru sözlü kimselerdir. İyi bir yönetim için, bu özelliklere sahip bireylerin kamu kurumlarında istihdam edilmesi gerekmektedir.

Çıkar çatışmasından kaçınma, Mâverdî'ye göre toplumsal ihtiyaçların giderilebilmesi açısından oldukça önemlidir. Ona göre, yöneticiler ve kamu çalışanları vatandaşların ihtiyaçlarını gidermek yerine, kendilerini mamur kılmaya çalışmamalıdır. Bu hususta, bedeni ve nefsi isteklerin dizginlenmesi gerekmektedir.

İstişare, Mâverdî için çok önemli bir uygulamadır. Ona göre, istişare doğru yolun kendisidir. Kamu yöneticileri iyi bir yönetim için kendi görüşlerini yeterli bulmamalı ve bilginlerle istişare etmelidir. İstişare herkesle değil, alanında bilgi sahibi olan, dinine ve doğruluğuna güvenilen kişilerle yapılmalıdır. İstişare edilmeden alınan kararlar yönetime zarar verir. Zira tek görüş yanılabilir ve tek akıl doğrudan sapabilir.

Denetim, Mâverdî'nin üzerinde durduğu bir diğer önemli ilkedir. Mâverdî'ye göre, ancak etkili bir denetim ile işler amacına uygun gerçekleştirilebilir. Ona göre, kamu kurumlarında yönetimi amacından saptıracak nedenler her zaman vardır. Denetim ile bu nedenler anlaşılabilir ve iyi bir yönetimin önündeki engeller ortadan kaldırılabilir. Etkili bir denetimin gerçekleştirilmesi için istihbarata ayrıca önem veren Mâverdî, gizli ve açık bir şekilde yöneticilerin ve diğer kamu personelinin hallerinin denetlenmesini gerekli görmektedir. Ona göre yöneticiler, haberleri ve işleri kendisinden gizli kalan bir kurumu ve toplumu yönetemez. Yönetilmeyen bir kurumun ise başarılı olması mümkün değildir. Dolayısıyla, iyi bir yönetim için denetim mekanizmalarının etkin bir şekilde işletilmesi gerekmektedir.

Mâverdî'nin yönetim ile ilgili düşünceleri incelendiğinde, iyi bir yönetimin ortaya konabilmesi için oldukça önemli ilkelerin dikkate alınması gerektiği görülmektedir. Günümüz kamu yönetimi açısından düşünüldüğünde, etik, adalet, liyakat, çıkar çatışmasından kaçınma ve denetim gibi ilkelerin yasal metinlerde var olduğu görülmektedir. Lakin uygulamada yaşanan problemlerden dolayı kamu yönetiminin kusursuz bir şekilde işlediğini söylemek mümkün değildir. Kamu yönetiminin eylem ve işlemlerinde etkili ve verimli olması, Mâverdî'nin günümüzde dikkate alınmayan diğer yönetsel ilkelerinin de uygulanabilirliğinin tartışılması gerekli kılmaktadır.

KAYNAKÇA

Akgüner, T., *Kamu personel yönetimi*, Der Yayınları/İstanbul, 2014.

Aygen, M., "Din, Devlet ve Siyaset İlişkisi Üzerine", *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7, 18, 516-536, 2019.

Bilgin, A., "Din, Dindar, Dindarlık: Özeleştiril Bir Değerlendirme", *Muş Alparşan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 2, 75-84, 2014.

Bodur, N., "Ebû Zehre'nin Adalet ve Hürriyet Anlayışı", *AKEV Akademi Dergisi*, 66, 501-518, 2016.

Çağrı, M., "Edebü'd-Dünya ve'd-Din", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 10, 406-408, 1994.

Çolak, A., "Mâverdî ve El-Ahkâmü's-Sultaniyyesi", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 1, 173-214, 2016.

Erturhan, S., "Mâverdî ve "el-Hâvi'l-Kebîr" Adlı Eseri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 471-490, 1999.

Heywood, A., *Siyaset*, Çev.: Buğra Kalkan, Adres Yayınları/Ankara, 2007.

Kallek, C., “Mâverdî’nin Ahlâkî, İçtimaî, Siyasî ve İktisadî Görüşleri”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 17, 219-265, 2004.

Kerimoğlu, Ö., “Mâverdî’nin Edebü’-d-Dünyâ Ve’-d-Dîn Adlı Eserinde Dünya Düzeninin Islahı İçin Zorunlu Gördüğü Kaideler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 1, 107-132, 2021.

Mâverdî, *Edebü’-d Dünyâ Ved Din*, Çev.: Selahattin Kip ve Abidin Sönmez, Bahar Yayınları/İstanbul, 1982.

Mâverdî, *El-Ahkâmü’s-Sultaniyye*, Çev.: Mustafa Sarıbiyık, Bedir Yayınevi/İstanbul, 2015.

Mâverdî, *Kitabü’l-Nasihati’l-Mülûk*, Çev.: Ali Şafak, Özgü Yayınları/İstanbul, 2016.

Mâverdî, *Dürerü’s-Sülûk Fi Siyaseti’l-Mülûk*, Çev.: Abdüsselam Arı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayını/İstanbul, 2019a.

Mâverdî, *Edebü’l-Vezir*, Çev.: İbrahim Barca, Klasik Yayınları/İstanbul, 2019b.

Menekşe, Ö., “İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdî Ve Nizâmülmülk Örneği”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5, 3, 193-211, 2005.

Özkan, M., “Mâverdî’nin Hilafet Nazariyesinin Siyaset Felsefesi Açısından Değerlendirilmesi”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 17, 85-99, 2017.

Taşkın, A., “Adaletin Nesnelliği Bağlamında, Hukukî Olanla Adalete Uygun Olan Ayrımı”, *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi Bildiriler Kitabı*, Ed.: İsmail Serin, Uludağ Üniversitesi Yayını/Bursa, 274-282, 2010.

Taşkın, Y., *Siyaset*, İletişim Yayınları/İstanbul, 2014.

Turan, E. ve Temizel, M., “Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Oy Verme Davranışı: Niğde Bölgesinde Bir Araştırma”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7, 86-99, 2015.

